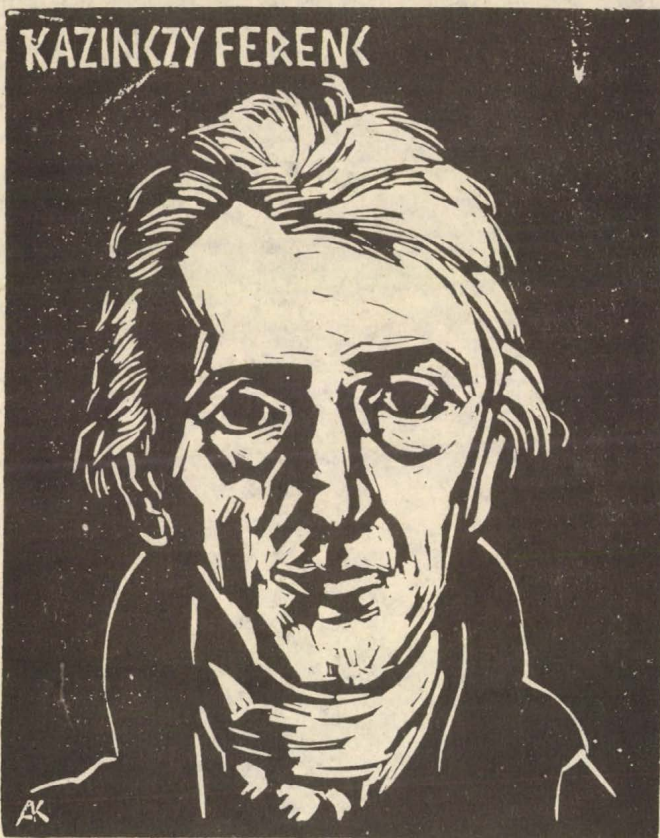

SZÉPHALOM

9.

**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve**

Károly Andruskó

Andruskó Károly
metszete (Zenta)

SZÉPHALOM

9.

A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve

1997

Szerkesztő:
KOVÁTS DÁNIEL

Megjelent
Sárospatak város önkormányzata,
a Pro Renovanda Cultura Hungariae Karácsony Sándor szakalapítványa,
és a Kós Károly szellemi öröksége – Országépítő Alapítvány
támogatásával

© Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely

Felelős kiadó:
FEHÉR JÓZSEF

HU ISSN 0237-6237

A szerkesztő előszava

A sátoraljai helyi székhelyű *Kazinczy Ferenc Társaság* működésének tizennegyedik évében kilencedik évkönyvével jelentkezik. Tavaly a 8. kötet a Szabad Tér kiadásában megjelent *Újszászy Kálmán emlékkönyv* volt, s most folytatjuk a hagyományos szerkesztési elveken alapuló sorozatunkat. Célunk változatlan: a társaság körül szerveződött szellemi műhely alkotói számára nyitunk fórumot, s elsősorban a történelmi Abaúj és Zemplén szellemi értékeinek fölmutatásán fáradozunk. Kötetünk írásait négy tematikai egységbe szerkesztettük, s ezek az egységek egyben kirajzolják munkálkodásunk fő irányait.

Az első ciklus *A Mester hagyatéka* cím alatt Kazinczy Ferencről és kultuszáról közöl tanulmányokat. Folytatjuk a 7. kötetünkben kezdett kiadói együttműködést a Miskolci Egyetem textológiai műhelyével; ennek eredménye a Kazinczy Zrínyi-centójával, illetve (kötetünk más helyén) a Bessenyei Boldizsár irodalmi hagyatékával foglalkozó anyagközlés, filológiai feltárás. Újabb fejezettel gyarapodik Váczy János monográfiájának közzététele; az Akadémián őrzött kéziratból közöljük „Az izgató” című részt a „Kazinczy Ferenc élete és kora” eddig kiadatlan második kötetéből. Értékelésekkel és dokumentumokkal igyekszünk hozzájárulni egyfelől a hiteles Kazinczy-kép megrajzolásához, másrészt utóéletének megismeréséhez. Folytatjuk a Kazinczy-bibliográfia közlését, ezúttal az 1994-ben, 1995-ben és 1996-ban Kazinczytól, illetve Kazinczyról megjelent írásokat tekintjük át.

Történelmi és néprajzi közlemények találhatók *Az elődök üzenete* című második ciklusban, amelynek írásai a jégkorszaktól korunkig széttekintve foglalkoznak régióink népének múltjával. Aprónak tűnő részletekkel járunk hozzá korok és emberek megismeréséhez. Újszászy Kálmán kiadatlan írásainak közlését is folytatjuk itt, s teret nyitunk idősebb és ifjú munkatársainknak. A népelet helyi sajátosságainak, a a népnyelv szókészletének (helyneveknek) bemutatása mellett visszaemlékezéseket közlünk közelmúltunk jellemzésére.

A hely szelleme című harmadik egység irodalmi és művelődéstörténeti írásokat közöl, s a régió jelesei – többek között Tompa Mihály és Árvay József – mellett a kulturális kapcsolatokról, az egyházak történeti forrásairól, a sárospataki kollégium oktatási jellemzőiről olvashatók benne tanulmányok, s betekintünk a szlovákiai magyar gyermeklírába..

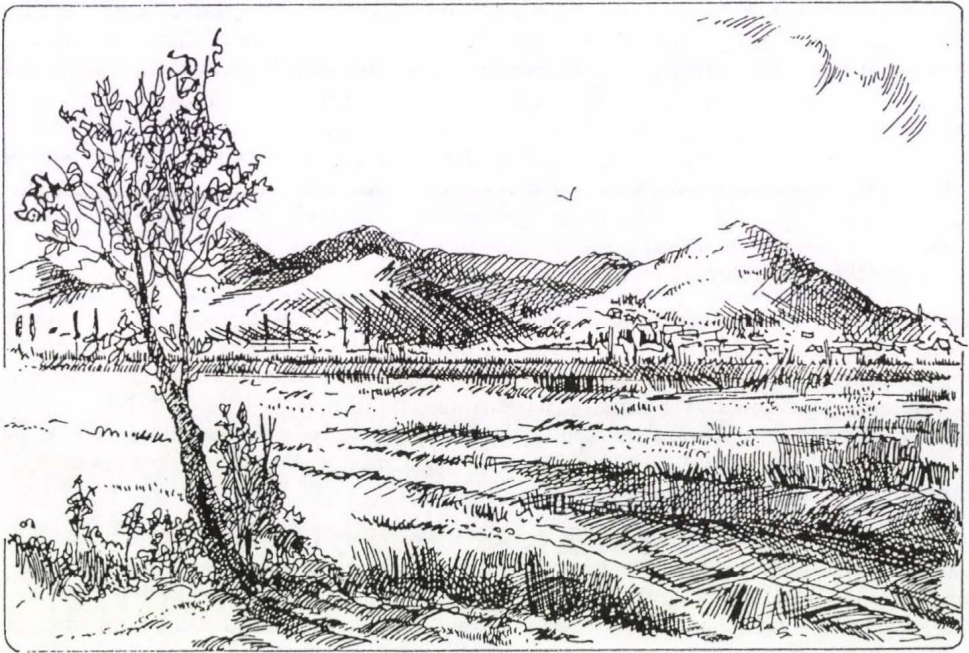
A negyedik ciklus *A lélek ébresztése* címmel a Kazinczy Ferenc Társaság életéből villant fel jellegzetes motívumokat. Az első csoportba Újszászy Kálmán emlékének adózunk az 1997. szeptember 27-én tartott sárospataki emlékülés előadásainak közzétételével. A *Honismeret és művelődés* című részben közöljük Gál Sándornak és Nagy Károlynak a III. Abaúji Szabadegyetemen elhangzott előadását, megemlékezünk elődeinkről, tájékoztatunk a lakóhelyismeret iskolai bevezetését szolgáló kezdeményezé-

sünkről. Az *Köszöntők* ciklusában jubiláló és példamutató tagtársainkról írunk. A *Szépírás* cím alatt a társaságunkhoz közel álló költők versei jelennek meg.

A képzőművészeti illusztrációs anyagot tagtársaink munkáiból válogattuk.

A kilencedik évkönyv is dokumentálja, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság továbbra is szívósan munkálkodik, s tudja a helyét korunk és tájunk viszonyai között. Köszönjük a munkákat támogató intézmények, alapítványok támogatását. Nélkülük sokkal kisebb hatásokkal dolgozhatna az a helyi műhely, amely a Kazinczy Társaságban létrejött.

Köszöntjük az érdeklődő olvasókat, s bízunk benne, hogy kötetünk mindannyiuk számára tartogat valami érdekességet.

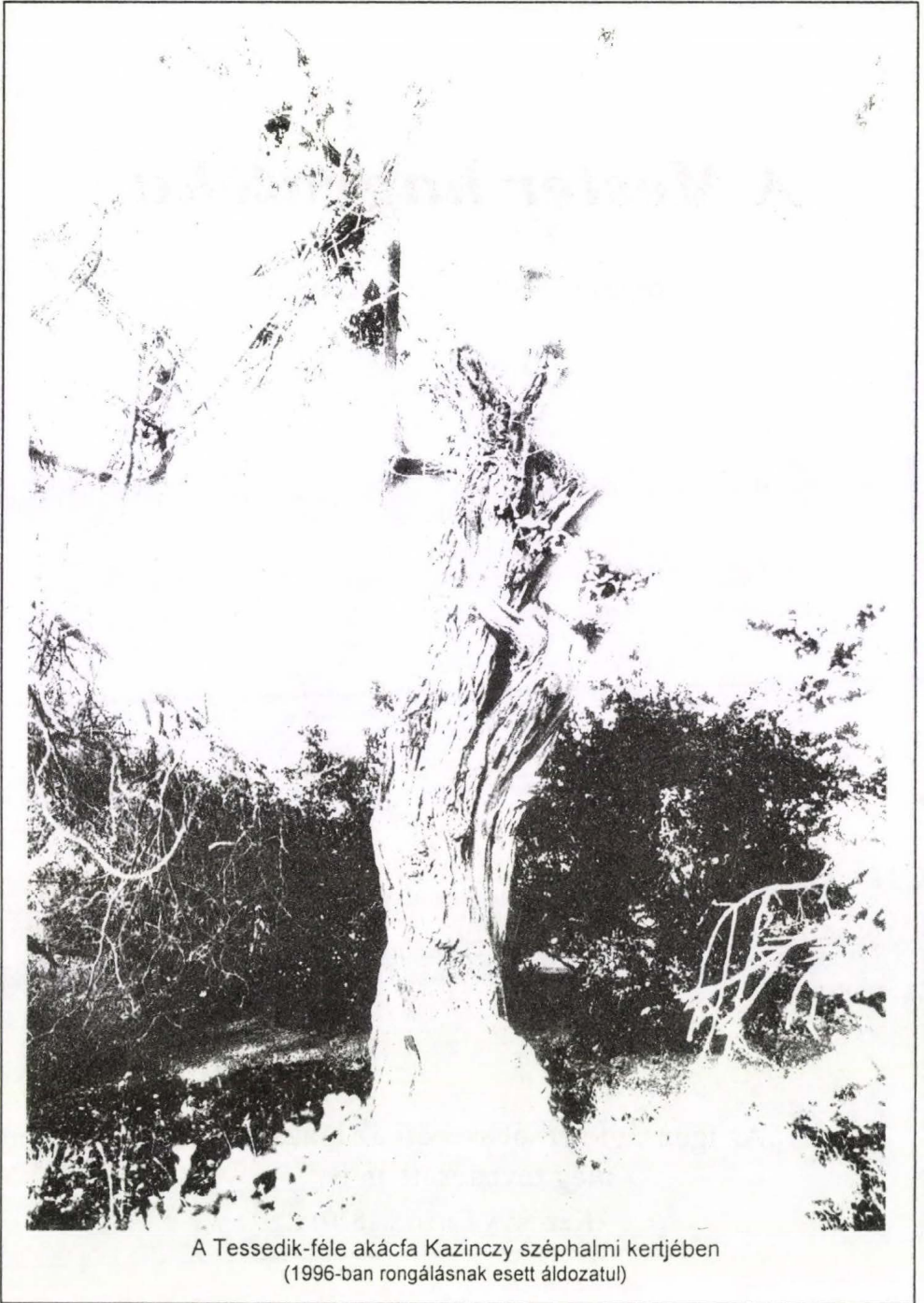
Az újhelyi hegyek
Mezey István rajza

A Mester hagyatéka

(Közlemények Kazinczy Ferencről)

**„Az igazságkeresőt szereti az igazságkereső,
még tévedéseiben is.”**

(Kazinczy Ferenc, 1810)

A Tessedik-féle akácfa Kazinczy széphalmi kertjében
(1996-ban rongálásnak esett áldozatul)

BÉKÉSI GÁBOR – SVÁB ANTAL

Kazinczy Zrínyi-centója

Kazinczy Ferenc *Zrínyi* című verse először Berzsényihez címzett, 1811. május 22-én kelt levelében szerepel.¹ Azért először, mert létezik egy 1819-ben megjelent nyomtatvány, mely Kazinczy rövid Zrínyi-tanulmányán kívül ezt a verset is tartalmazza. (Tudomásunk szerint a *Zrínyi* Kazinczy életében többször nem jelent meg.) Mint-hogy az eredeti kéziratot nem láthattuk, az 1811-es levél Váczy-féle közlésére hivatkozunk (a versszakoknak mi adtunk sorszámokat):

ZRINYI

- [1.] A' Márs sisakjában gilicék* költenek,
 'S ez jele, hogy ő 's Vénus egyyet értenek,
 Én is életemet Mársnak dedicáltam,
 De nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam;
 A' Hazámért,
 Júliámért
 Sok nagy bajt próbáltam,
 Vitézül kiálltam.
- [2.] Heában! kiálték: úgy akarta Isten! –
 Ne fuss én Violám! juttassad eszedben,
 Péneus leánya öltözött tőrökben;
 Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.
- [3.] Jaj, szerelmes Violám! ójad magadat!
 Meg ne csípje hangya szép fejér lábadat,
 Ne szakassza szederj-in arany hajadat.
 Állítsd-meg, állítsd-meg, kérlek, futásodat!
- [4.] A' Dráva partjai meghallák keservem,
 'S együtt keseregtek kúnjaimat vélem,
 Meddig futsz, kiáltám, te én szerelmesem!
 Megállasz e, térded hogy megöleljem.
 (Echo) Nem!
- [5.] Mint ama' könnyű köd a' forgó szél előtt,
 Violám úgy futott én szemeim előtt,
 Mint hideg hó-harmat nap melege előtt,
 Mint fűr karvaly előtt, mint árnyék nap előtt.

Zr. verse, de
változtatással.Zr. változtatás
nélkül

Az enyém.

Zr. igen igen szép verse.
Sok okos ezt nem esudálná.
Én irigylen* Gerlicze. Zr. *gilicének* írja. - Kazinczy F. jegyzete.

- [6.] Szerelmem eránt így sülyyedvén kétségben,
Mit ér rugódozni, mondám, ösztön ellen?
Rettenetes szablyámat vevém kezemben,
'S fölléptem a' vitéz Márs nagy seregében. Enyém.
- [7.] Igazabb Isten ez; 's megatta a' szép bért,
Mivel nem kiméltem a' mit tőlem ő kért,
'S a' csatákban magam' kitettem ötvenért.
Ez szerzett nekem fényt 's el nem halható hírt. Enyém.
- [8.] Pécs 's az Eszéki-híd ha szállhatna, szállna;
'S ha idegen társam meg nem gátolt volna,
Rosszabbúl lett volna a' pogány eb' dolga,
'S mondaná Irígyiség: Ez nem volt rossz szolgál. Enyém.
- [9.] A lengyel koronát ámbár felvehettem,
Mivel nemzetemet 's hazámat szerettem,
Kevélység 's félelem nélkül megvettem,
Elég vala nékem, hogy meg érdemeltem. Enyém.
- [10.] Még egy Isten nyújtá nekem adományát,
Ki mint király bírja Pindus tartományát,
Följebb becsülöm én ennek ajándékát,
Mint a' mellyet hordok, Spanyolok' bárányát. Enyém.
- [11.] Aeneidost Máró írta tíz tél alatt:
Én szép-atyám vitéz tettét csak egy alatt.
Nem hasonlítom én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél várt nagyobbbat. Zr. Praefatiója,
Prósában.
- [12.] Az kit írtam, írtam c z u p a multságért,
Jutalmat nem vártam, sem nem várok azért.
Írtam a' mint tultam. Ha gúnyolsz versemért,
Tökéletességre, gondold, hány dolog ért? Zr. Praef.
- [13.] Én soha munkámat meg nem corrigáltam.
Hagytam a' mint írni először találtam,
Néhol fabulákkal azt fel is cifráltam;
Követni Homérust ebben is próbáltam. Zr. Praef.
- [14.] Idegen szók vannak keverve versemben,
Mert azt tenni nékem vagyon jó kedvemben.
Szegény a' Magyar nyelv! ezt vettem eszemben,
Írj - és vélem lészesz egyes értelemben. Zr. Praef.
- [15.] Magyar! még egy munka marad reád tőlünk:
Ezt tanítja neked: Van erőnk, nincs lölkünk.
Kiholt a' jámborság és a' hűség bennünk.
Kövess engem, szeressd hazád! Isten velünk.² Enyém.

Arra nézve nem találunk semmilyen nyomot, hogy Berzsényi válaszolt volna Kazinczy Zrínyi-versére, ami arra enged következtetni, hogy az egyébként is más ízlésű Berzsényinek igazán nem nyerte el tetszését.

Az 1811-es és 1819-es szöveg elég sok eltérést mutat, Kazinczy ugyanis nyolc év után átdolgozta versét. Az átdolgozás oka nem elhanyagolható, s vizsgálatot érdemel abból a szempontból, hogy a cento jellegzetességeit mennyire viseli magán. (A későbbi kiadásokkal most nem áll módunkban foglalkozni.) Kazinczy *Zrínyijének* műfaja ugyanis cento: „egy adott szerző egy vagy több művének idézeteiből (versekből, versrészletekből, beszédfordulatokból) összeállított, az idézett művektől azonban tartalmilag teljesen eltérő költemény”.³ A választott műfajra Kazinczy így utal idézett levelében: „Vedd itt Zrínyimet, melly az én művem ugyan, de magának szavaival”. (A „tartalmilag teljesen eltérő” jelentésre tehát nem utal, de majd látni fogjuk: egy versszak erejéig mintha ennek a kritériumnak is eleget tenne.)

És most idézzük az 1819. évi közlést:

- 1.] Mársnak sisakjában giliczék keoltenek,
'S ez jele, hogy ő 's Vénus nem ellenkeznek,
Életemet én is Mársnak dedicáltam,
De, nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam;

A' hazámért,
'S Júliámért,
Sok nagy bajt próbáltam,
Vitézül kiálltam.
- 2.] Heában! kiálték, úgy akarta isten!
Ne fuss, én Violám! juttassad eszedben:
Péneus' leánya oltözött tőrökben;
Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.
- 3.] Jaj, szerelmes Violám, ójad magadat!
Hangya meg ne chípje szép fejér lábadat,
Ne szakasza szederj in arany hajadat;
Álichd-meg, álich-meg, kérlek, futásodat.
- 4.] A' Dráva' partjai meg hallák keservem',
'S együtt siránkoztak kinyaimon velem,
Meddig futz, kiáltám, te én Szerelmesem!
Meg álasz e, térded' hogy eolehessen? (ECHO.) Nem.
- 5.] Mint ama' könnyü köd a' forgó szél előtt,
Violám úgy futott én szemeim előtt;
Mint hideg hó-harnat nap' melege előtt,
Mint fűr (fűrj) karvaly előtt, mint árniék nap előtt:
- 6.] Szerelmem eránt így sülyedvén kétségben,
Mit ér rugóclozni, mondtám, öztön elen?
Röppenetes szabylámat vövém kezemben,
'S fölléptem vitéz Mársnak hős seregében.
- 7.] Igazabb Isten ez, meg atta.a' szép bért,
Mivel nem kéméltem a' mit tőlem ő kért,
'S csatában magamat kitettem ötvenért;
Ez szörze nekem fényt, 's el nem halható hírt.

- [8.] Péch 's az Eszéki híd, ha szólhatna, szolna,
'S ha idegen társam' meg nem gátolt volna,
Rosszabbúl lett volna a' pogány eb' dolga,
'S mondaná irigység: Ez nem volt ros zolga.
- [9.] A' Lengyel koronát ámbár felvöhettem,
Mivel hazámat 's nemzetemet szerettem,
Félelem 's kevélység nélkül megh vetettem,
Elég vala nekem hogy meg érdemeltem.
- [10.] Még egy Isten nyujtá nekem adomániát,
Ki mint Király bírja Helicon' országát.
Fölebb böchülöm én az ő szép charmokját,
Mint, mellyet hord nyakam, Spanyol arany gyapiját.
- [11.] Aeneidost Máró írta tiz tél alatt,
Szép-atyám' nagy tettét én chak egy tél alatt,
Nem hasomlitom én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél vár nagyobbat.
- [12.] Az kit írtam, írtam czupa mulatságért;
Jutalmat nem vártam, sem nem várok azért.
Írtam a' mint tuttam. Ha gúnyolsz munkámért,
Tökéletességre, gondold, hány dolog ért?
- [13.] Én soha munkámat meg nem corrigáltam,
Hattam, a' mint elsőben írni találtam.
Néhol fabulákkal azt fel is czifráltam;
Követni Homérust ebben is próbáltam.
- [14.] Idegen szók vannak keverve versemben,
Mert tenni nekem vagyon azt jó kedvemben;
Szegéni a' magyar nielv, ezt vettem eszemben;
Írj, és velem lészesz eggyes értelemben.
- [15.] Magyar, még egy munka marad read tőlünk;
Ezt tanítja neked: Van erőnk, ninch lölkünk,
Ki holt a' iámborságh és az hűség hennünk.
Szeresd hazád, 's föl kél is mégh. Isten velünk.¹

Az alábbi összevetésben a példák közül az első az 1811-es, a második az 1819-es kiadásból való. Teljes példatárunkból csak a legjellemzőbbekre utalunk.

Az első versszak három kezdő sorában a következőket találjuk:

A Márs sisakjában gilicék költenek,
S ez jele, hogy ő s Venus egyet értenek.
Én is életemet Mársnak dedicáltam.

Mársnak sisakjában gilicék költenek,
'S ez jele, hogy ő 's Venus nem ellenkeznek.
Életemet én is Mársnak dedicáltam.

¹ Montecuculi. [Kazinczy jegyzete.]

^{**} Zrínyi' szavai az Előbeszédben. [Kazinczy jegyzete.]

A 3. versszak eredeti Zrínyi-strófa (ezt Kazinczy saját megjegyzése is jelzi), melyet azonban az 1819-es szövegben megváltoztat: „Meg ne csípje hangya szép feje lábadat.” // „Hangya meg nem chípje szép feje lábadat.”

Majd a 4. versszak 2. és 4. sorában: „S együtt keseregték kínjaimat vélem / Megállasz-e, térded hogy megöleljem. / (Echo) Nem!” // „S együtt siránkoztak kinyaimon velem / Meg álasz e térded hogy eoelhessem? / (Echo) Nem.”

A mélyebb archaizálási szándék (hangok, ragok, igekötők, helyesírási sajátságok) e néhány példán is megmutatkozik. Ez a tendencia a 10. versszakban teljeseedik ki:

Ki mint király bírja Pindus tartományát
Följebb becsülöm én ennél ajándékát
Mint a melyet hordok, spanyolok bárányát.

Ki mint király bírja Helicon' országát
Föllebb böchtülöm én az ő szép chamokját
Mint, mellyet hord nyakam, Spanyol' arany gyapját.

Mi lehet az oka Pindus *Helicorra* való változtatásának (vagy visszaváltoztatásának)? Látszólag mindegy volna, hogy melyik antik utalást alkalmazza Kazinczy, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ekkor 1819-et írunk. Mit is ír Döbrentei Gábornak 1819. március 7-én Kazinczy? „Horváth Ádám írja, hogy a' Gróf az idén Faludi és Ányosnak akara ültetni berekenyét; de Zrínyi és Superintendens Kis nyerek el azt (ha ti. azután meg nem változott a dolog). Ezen kimondhatatlanul örvendek.”⁵ A *Helicon* tehát Festetics Györgynek szánt célzás, amihez tegyük még hozzá, hogy Kazinczy „Egy 1819-ben írt episztolájában Festetics Györgyöt magasztalta.”⁶

Ugyancsak a 10. versszakban szerepel a *csarnok* szó az eredeti *ajándék* helyett, mely – mint Tompa József is megállapítja – itt nem általános archaizmus, hanem Zrínyi saját szava: „Mely kapál *csarnokon* s fuja az fővényt” (XV, 84).⁷ A „Spanyol' arany gyapja” szintén közelebb visz bennünket Zrínyihez, hiszen az aranygyapjas rendjelnek ő is birtokosa volt.

A 11. versszakban ez áll: „Én szép-atyám vitéz tettét csak egy alat” // „Szép-atyám' nagy tettét én chak egy tél alat”. Nem tudjuk, mi lehetett az oka, hogy Kazinczy a dédapánál távolabbi őst formáljon (maga Zrínyi éppen fordítva csinálja!), mindenesetre ezt teszi.

Az eltérések a 12. versszakban is folytatódnak: „Írtam amint tudtam. Ha gúnyolsz versemért.” // „Írtam a' mint tuttam. Ha gúnyolsz munkámért.” E változás oka egyértelmű, hiszen itt Kazinczy már Zrínyi verseskönyvének praefatióját követi, s ott – ha prózában is – nem a *vers*, hanem a *munka* szó szerepel.

Ennek megfelelően változik a 13. strófa 2. sora is: „Hagytam a' mint írni először találtam.” // „Hattam, a' mint elsőben írni találtam.”

A *Zrínyi* legutolsó sora a *Szigeti veszedelem* alapgondolata (és *Az olvasónak* „Isten velünk” befejezése) miatt változhatott: „Kövess engem, szeresd hazád! Isten velünk.” / „Szeresd hazád, 's föl kél is még. Isten velünk.”

Ezek után vizsgáljuk meg a vers cento-jellegét, a Zrínyitől való szó szerinti átvételeket. Az első versszak két sora a *Syrena*-kötet *Az olvasónak* című bevezetőjében található Petronius-disztichon fordítása:

Mársnak sisakjában giliczék koeltenek,
'S ez jel, hogy ő 's Venus nem ellenkeznek.

Már maga a fordítás is kicsit céltudatosan történik, hiszen amellet, hogy Kazinczy a Zrínyi-szövegből fordítja saját versébe a Petronius-idézetet, kicsit közelít is Zrínyihez.

Hiszen a latinban a *columba*, 'galamb' jelentésű szó szerepel – melyet nagy általánosságban így is szokás fordítani –, de ő ehelyett a gerlicét, pontosabban a *gilicét* használja. Ez azonban nem véletlen, hiszen a gilice Zrínyi tájnyelvi szava:⁸ „Oh te nagy forgó szél, állíts meg futását, / Az én *gilicémnek* tarts meg szaladását” (*II. Idillium*, 4).

A latin szavak archaizálásnak tekinthetők, hiszen a felvilágosodás korában inkább kerülni igyekeztek azokat. A „dedicál” szó még mindig az első versszakban szerepel, melynek kapcsolata Zrínyivel vitathatatlan. *Az olvasónak* című bevezető előtt olvasuk: „Dedicálom ezt a munkámat magyar nemességnek, adja Isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznossan néki dedicálhassam.”

A 3. versszak, mint azt Kazinczy is jelöli, változtatás nélküli Zrínyi-strófa, mégpedig a *II. Idillium* 15. versszaka:

Jaj, szerelmes Violám! ójad magadat!
Meg ne csípje hangya szép fejér lábadat,
Ne szakassza szederj-in arany hajadat
Állítsd-meg, állítsd-meg, kérlek, futásodat!

Kiseb változás azért mégiscsak van Kazinczy *Zrínyi*-verséhez képest, hiszen ott *szederj-in* szerepel, míg Zrínyinél *szederjén*. A *szederin* elhomályosulóban lévő összetétel, s az 'inda' jelentésben szereplő *in* főnév rejtőzik benne.⁹ Kazinczy ezt az összetélt igyekszik érzékeltetni. A másik eltérés a tárgyas ragozás alkalmazásában jelentkezik (*állítsd meg az állíts meg helyén*), s ez modernizálási szándékot rejt. A következő strófa utolsó szava – „(Echo) Nem!” – *A vadász és echo* című Zrínyi-vers formai sajátága.

Az 5. versszak kis változtatással Zrínyi *II. Idillium*ának 13. versszaka:

Mint ama' könnyű köd a' forgó szél előtt,
Violám úgy futott én szemeim előtt,
Mint hideg hó-harmat nap melege előtt,
Mint fűr *karvaly* előtt, mint árnyék nap előtt.

Mint ama könnyű köd az forgó szél előtt,
El tűnsz én előllem, én szemeim előtt,
Mint hideg hóharmat nap melege előtt,
Mint fűr *karvoly* előtt, mint árnyék nap előtt.

A *karvoly*: *karvaly* változtatás ismét a modernizálás szándékát mutatja. A hetedik versszakban a *Peroratio*ra utal Kazinczy: „Rettenetes szabályamat vevém kezemben, / S fölléptem a' vitéz Márs nagy seregében.” // „De híretem nemcsak keresem pennámmal, / Hanem rettenetes bajvivő szabállyammal.” Ez a versszak a szerelem reménytelenségéről és a vitézi élethez fordulásról vall, s ez megint a *Szigeti veszedelemlen*re emlékeztet: „Küszködtem Viola kegyetlenségével: / Mastan immár Marsnak hangassabb versével” (I,1).

A 8. és 9. versszakban a közéleti, politikai küzdelmek szereplője szól, hiszen megjelenik az „idegen társ” képe, amit az 1819-es szöveg jegyzetében Kazinczy meg is magyaráz: Montecuccoliról van szó. Az archaizálás újabb formája még ugyanitt a *szólhatna*, *szólna* szavak hosszú *-je*, amely jellemző Zrínyi írásmódjára. A további szakaszokban a *Szigeti veszedelemlen*ről beszél Kazinczy, *Az olvasónak* című előszó gondolatait foglalja versbe. A parafrázisban keveredik a modernizálás és az archaizálás: *jutalmot*: *jutalmat*, *tuttam*, *eggyes*, *lölkünk*. A latin *fabula* és a *corrigál* szintén archaizmusnak tekinthető. Az utolsó versszak főként Kazinczy szavaival történő összefoglalása és lezárása a versnek; csak az „Isten velünk” követi *Az olvasónak* záróformuláját.

Kazinczy Zrínyi iránti intenzív érdeklődését nemcsak levelezése és Zrínyi-kiadása reprezentálják,¹⁰ példa erre a *Zrínyi-centó* is. Kazinczy hármaskörben szemlélte Zrínyit. Tisztán három egységre (szerelem, harc, költészet) tagolódik a költemény. A 6. versszak képez átmenetet a szerelmi és a közéleti-politikai egység között, ahol a szerelem beteljesületlenségét a közéleti szereplés követi. Mind Zrínyi, mind Kazinczy értékrendet fejez ki, amikor a legelső helyre teszi a költészetet. Az utolsó strófában fogalmazódik meg az a felfogás Zrínyiről, amelyet Kazinczy némi oktató-okuló szándékkal kíván a korabeli olvasóra hagyni.

Kazinczy *Zrínyi-centó*jának intarziás betétei a szerző számára olyan feladatot jelöltek ki, amit ő úgy oldott meg, hogy tőkét kovácsolt belőle. A saját részek és a Zrínyi-betétek nyelvállapota ugyanis látványosan különbözik. Ezért Kazinczy e sajátjának nevezett részek nyelvét megpróbálta közelíteni a Zrínyiéhez, azaz tudatosan archaizált – ahogy ezt előbb már fejtegettük. Kazinczy nem először nyúlt ehhez az eszközhöz. „Korát megelőzően alkotott példát régies stílusváltozatra 1789-ben *Keresztes Bálint* című gótbetűs, keverten avított ortográfiájú románcában” – olvassuk Tompa Józsefnél.¹¹ *A vak lantos*, illetve Kazinczy *Osszián*-fordítása szintén archaizáló szándékot mutat – közvetlenül a *Zrínyi-centó* előtt. A *Zrínyit* azonban kiemeli közülük, hogy Kazinczy ekkorra már nagyobb rutinra tett szert más irodalmi és nyelvi stúdiumokban, s „a neoklasszicizmus kifinomult műgondja itt kétségtelenül határozottabb összetevő.”¹²

Tompa József archaizálás-monográfiája a versről szólva azt javasolja, különböztessük meg a stílusutánzatot az archaizálástól. Ennek ellenére az alkalmazás folyamán ő maga sem különíti el határozottan, igaz, ez sokszor valóban lehetetlen. „A tartalmi mozzanatokon, a versforma és a szöveg versmondattani felépítésén stb. [...] ugyanúgy meglátszik Zrínyi szoros követése, mint az alaktanon és a szóképzleti anyagon, sőt a 'maniert' a híven idézett vagy kissé átírt Zrínyi-kifejezések még jobban hangsúlyozzák és biztosítják. Ennyiben, közvetlen átvételeiben nem is utánzott vagy régiesített, hanem *átírt régi nyelvet*.”¹³

A vers archaizálása kiterjed a nyelv minden szintjére. A felsoroltak után csak néhány jellegzetes példa kiragadására van hely. A helyesírásban az *ő* és a *cs* a legkritikusabb pont. Az *ő*-t jelöli az *oe* (pl. *koeltenek*), illetve *eö* (pl. *eöltözött*) betűkapcsolattal, de mai alakban is. A *cs*-t általában *ch*-val adja vissza (pl. *Péch, chak*), de a *czupa* szóban *cz*-vel szerepel, míg a *czífrál* szónál ugyanez már *c*-t jelöl. A fonetikai szinten a legérdekesebb a kissé erőszakolt *ő*-zés (pl. *vövém, nösze, lölkünk*), sőt ritkán *é*-zést is használ (pl. *kémél*). A morfológiai szinthez tartozik, hogy az *előt, alat* szavakat egy *t*-vel írja. A létige ragozásában szintén (valós) régies mintákat követ (pl. *lészen, vagon*), s a páros testrészek nevét már szándékosan többes számban használja (pl. *szemeim előtt*). Néhány jellegzetesen régi szóalakot is szerepeltet (pl. *heában, eránt*), ezek közül a *fűr* szót magyarázza. Tompa külön kiemeli, hogy Kazinczy beleszővi versébe Zrínyi és korának kedvenc latin kifejezéseit, amelyeket a neologusok már kirostáltak a nyelvből.¹⁴ Talán szintaktikájában tud legszebben kibontakozni törekvése: kifejezései stílusosak, régiesek, nem erőszakoltak (pl. *juttassa eszedben; sülyedvén kétségben; magamat kitettem ötenért*).

Különös figyelmet érdemel a vers talán legérdekesebb 9. szakasza, amelyben azt mondhatja Zrínyivel:

A' Lengyel koronát ámbár felvölhettem,
Mível hazámat 's nemzetemet szerettem,
Félelem 's kevésység nélkül megh vetettem.
Elég vala nekem hogy meg érdemeltem.

S mellette Kazinczy megjegyzése: „Enyém”. Kovács Sándor Iván hajlandó volna úgy értelmezni poétikailag a szakaszt, hogy itt lehetne a centóra jellemző „tartalmilag teljesen eltérő” jelentés – már amennyiben az „Enyém” valóban Kazinczy saját véleménye. Ez azonban még nem magyarázza meg a magánvélemény vagy az értesülés eredetét és szándékát. A Zrínyi-irodalom ugyanis nem tud arról, hogy Zrínyinek felajánlották volna a lengyel koronát.

Heckenast Gusztávhoz fordultunk segítségért, aki hozzánk írt levelében arra hívja fel a figyelmet: „ha Zrínyire nem is, de II. Rákóczi Ferencre tökéletesen illik ez a versszak, legalábbis annak megfelelően, ahogy *Emlékiratában* lengyel királyjelöltségeről ír. A valóság persze kicsit más volt, hiszen a lengyel rendek egy része csupán Péter cár nyomására hívta meg Rákóczit a lengyel trónra – amit ő politikai-diplomáciai okokból elutasított, de esetünkben ez nem lényeges.”¹⁵

Kazinczy tehát tudta, mit csinál, hiszen kiválóan ismerte a magyar történelmet. A Rákóczi család iránt kutatóként is érdeklődött, aminek érdekes tanújele a Felső Magyar Országai Minervában 1826-ban megjelent genealógiai értekezése. Ezzel a szándékos Zrínyi-Rákóczi „tévedéssel” tehát tudatos célja lehetett: egy másik, lehetséges kontextusba helyezve utalt Rákóczira is; célzott tehát a két államférfi hasonló politikai-történelmi szerepére, amit e korban mindenki ismert, és amit népköltészeti szövegek nyíltan és fájdalmasan megénekeltek.

Amikor a Kazinczy-hagyatékban a *Zrínyi* két fennmaradt kéziratát tanulmányozhatta, tanárunk azt tette hozzá Heckenast Gusztáv megfigyeléséhez: a Rákóczira való utalás csak implicite lehet benne a Zrínyi lengyel királyságát hírlelő strófában, mert Kazinczy a *Lyrái költsések* című gyűjteménybe illesztett *Zrínyi* kéziratát (MTA Könyvtára, Kézirattár, K 622, 29a-30a) olyan forrásutalással látta el, ami a lengyelek által Zrínyinek felajánlott koronára céloz. A 9. versszak első sora utolsó szava mellé ezt jegyezte oda: „Lehotzki Stemmatographia”. Kovács Sándor Iván az OSZK-ban fellapozta Lehotzky András (1741-1813) *Stemmatographiáját* (I-II, Pozsony, 1796-1798) és a II. rész 455. lapján (ugyanúgy az 1807. évi 2. kiadásban) előkerült a Zrínyire vonatkozó hely: „a Polonis in Regem vocatus” – a lengyelek által királyságra hívatott! Lehotzky Zrínyi kortársának, második felesége nagybátyjának, Rattkay Györgynek (1612-1666) latinul megjelent történelmi munkájára (*Memoria regum et banorum [...] Croatiae*, Bécs, 1640, 1772) és Kazy Ferencnek (1695-1759) ugyancsak latin XVII. század-történetére hivatkozik (*Historia Regni Hungariae*, I-III, 1737-1749): „Kazi Libr. IX. p. 42. Ratkai p. 202, 227.” Ezekben majd tovább kell nyomozni a kérdést. Amikor Kazinczy „Enyém” jelöléssel látja el ezt a szakaszt, csak azt akarja tehát mondani: ezt a történetírótól származó értesülést én tettem hozzá a Zrínyi-képhez. A centóban ez valódi újdonság, hiszen az értékes adat háromszázötven évig Rattkay, kétszáz esztendeig Lehotzky nem bolygatott műve mélyén hevert.

Köztudomású, hogy Kazinczyt az a Ráday Gedeon vezette el Zrínyi csodálatához, aki szobrot akart állítani Zrínyi Miklósnak, s aki *A török ifjú éneke* című parafrázisával Kazinczy centójához is ösztönzést nyújthatott, hiszen a III. ének híres évszaksversbetétjének cento-jellegzetességei is vannak. Kazinczy „Zrínyi olvasására” Ráday „dicséretébül vágya” (lásd Ráday 1788. évi levelét hozzá), s már 1803-ban a cenzurához fordult a Zrínyi-kiadás engedélyeztetése ügyében. A *Zrínyinek Minden Munkáji* 1817-es impresszummal, jó évtized múltán jelent meg, kísérő jegyzetei azonban sajnos kéziratban maradtak. Kazinczy a tervezett értelmező tanulmányt (a Zrínyit Tasso, Gyöngyösit Ovidius követőjeként kommentáló paralellát) sem írta meg, csak G. H. I. álnéven adta ki már bemutatott kis nyomtatványát 1819-ben, amely rövid Zrínyi-tanulmányát és a jegyzetekkel megvilágított *Zrínyi-centót* is tartalmazza.

Az sem lehet véletlen, hogy az 1819. évi nyomtatvány általunk használt OSZK-beli példánya Festetics Györgyöt dicsőítő kilenc alkalmi művel együtt akkor került egy kolligátumba, amikor Kazinczy Festetics-ódája is készült.

A Bécsből állandóan figyeltetett Festetics a századforduló éveiben vonult vissza keszthelyi birtokaira, s kényszerűségből óvatosságot erőltetett magára. A börtönből éppen kiszabadult Kazinczy hiába kérte anyagi segítségét: a gróf elzárkózott. Kazinczy ezt másfél évtizedig nem tudta megbocsátani neki, s minden alkalmat felhasznált, hogy Festetics rossz hírét keltse. Hozzájárult ellenérzéséhez elvi különállása is a du-nántúli orthológusoktól. Berzsenyi, illetve Pálóczi Horváth Ádám érvelése, valamint a nyelvújítási harcok abbahagyása 1818 körül kibékítette a haragosokat. Németh József tanulmányából tudjuk, hogy Kazinczyt a Helikonra invitálták, a kastélyparkban fát ültettek tiszteletére, ő pedig verses köszöntést küldött a grófnak:

Nagy ember! Kit nekünk kedvező Istenek
Gyámolul s ragyogó fényül engedtenek:
Nagy Zrínyinek társa gazdag örökökben
De társa még inkább magas erkölcsökben.¹⁶

A közeledést az is elősegítette, hogy Kazinczy is, a keszthelyi kör is egyaránt ápolta a költő Zrínyi kultuszát. Festetics a két család között már fiatalon kapcsolatokat keresett, vagy éppen teremtett azáltal, hogy megvásárolta a Zrínyi-birtokokat, s ezzel vállalta a szellemi örökség ápolását is.

Egyrészt ebben látjuk magyarázatát annak, hogy Kazinczy *Zrínyi* című versét 1819 után egybefűzhetnék Festeticset dicsérő más művekkel. Ez a tény másrészt azt is megvilágítja, hogy Kazinczy miért éppen 1819-ben vette elő újra ezt a versét. Valószínű, hogy az öregedő Festetics Zrínyi-kultusza Kazinczyra is visszahatott, s versének kinyomtatása után egy példányát eljuttatta hozzá (a szóban forgó kolligátum tehát Festetics környezetében készült), szintén a kibékülés jeleként.

Térjünk vissza végezetül még a műfaji kérdések tisztázásához. A centóval együtt emlegetett pastiche vagy pasticcio irodalmi stílusutánczat, de zenei, illetve festészeti fogalomként is használatos. Ezek szerint Kazinczy versét csak közmegegyezéssel nevezhetjük centónak, inkább ún. centikus elemeket tartalmazó pastiche, hiszen stílusutánczó jellegzetessége erőteljes. A műfaj hagyománya Kazinczy után sem szakadt meg a magyar irodalomban. Módszerét és témáját tekintve Illyés Gyula *Peroráció: záróbeszéd* című verse áll hozzá legközelebb. Hasonlóképpen inkább pastiche, azaz stílusutánczat, a centikus elemeket pedig Zrínyi *Perorációján* túl a *Befed ez a kék ég...*, az *Áfium*, sőt a hadvezér-költő ismert jelszava is szolgáltatta.

Fejezzük be a Zrínyi-irodalomból összeszőtt centónkat Illyés *Záróbeszédének* idézésével:

Viszem vége felé rosszhírű munkámat,
Melynek irigység, düh, ellenség megártott,
Tüzzel, füsttel, gánccsal mit jövő továbbront,
Noha rontották már régtől vádák, átkok.
.....
Mert lehet, *aliud*, ha az a *sors bona*:
Hullj pajzsnak holtan is megszabdalt honodra.

JEGYZETEK

¹ Ez a dolgozat KOVÁCS SÁNDOR IVÁN textológiai szemináriumán készült. Korábbi formája előadásként elhangzott a VII. országos Zrínyi-konferencián 1996. május 3-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

² KAZINCZY FERENC *Levelezése*, kiad. VÁCZY JÁNOS, VIII. Bp., 1898, 535-537. A dolgozat készültkor a miskolci egyetemi hallgatóknak nem volt alkalmuk megtekinteni Kazinczy Zrínyjének két kéziratát. Ezt a hiányt tanáruk pótolta 1997 januárjában, s itt ad számot az MTA Könyvtára Kézirattárában található kéziratok tanulságairól:

Az egyik a Kazinczy-hagyaték *Lyrái költsései* (K 622), a másik *Az én Verseim* (K 642) címmel bekötött kötegekben található. Amaz a 290-30a lapon (ez a kétrét hajott, kisebb méretű papírlap a nagyobb lapok közé van applikálva), emez a 85a-86b lapon. A *Lyrái költsései* (L) autográf szövegét másolom ide, s ami fontosabb eltérést *Az én Verseim* (V) szövege mutat hozzá képest, azt | l-ben mindjárt a megfelelő helyeken szemléltetem. <>-ek között az áthúzások szerepelnek. L-ben a cím Zrínyi, V-ben (mint az *Arczképek* 1. darabja): ZRINYI.

- [1.] Mársnak sisakjában gilicék költenek,
S ez jele, [Jele] hogy ő 's [és] Vénus nem ellenkeznek.
Életemet én is Mársnak decikáltam,
De nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam,
A' [Jó] hazámért,
Júliámért,
Sok nagy bajt próbáltam.
Vitézül kiálltam.
- [2.] Heában, kiálték, úgy akarta Isten!
Ne fuss, én Violám! juttassad eszedben
Péneus' leánya öltözött törzsökben,
Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.
- [3.] Jaj, szerelmes Violám, óvjad magadat!
Hangya meg ne csípje szép fejér lábadat,
Ne szakassza szederjín arany hajadat;
Állítsd-meg, állítsd-meg, kérlek, futásodat!
- [4.] A' Dráva' partjai meghallák keservem',
S egygyütt siránkoztak kínjaiimon velem
Meddig futsz, kiáltám, te én szerelmesem!
Megállasz e, térded' hogy ölelhessem? ECHO [Echo.] Nem.
- [5.] Mint ama' könyü <szél> köd a' forgó szél előtt,
Violám.ugy futott én szemcém előtt.
Mint hideg hóharmat nap' melege előtt,
Mint fűrj karvaly előtt, mint árnyék nap előtt.
- [6.] Szerélmem eránt így süllyedvén [süllyedvén] kétségben,
Mit ér rugódozni, mondám, ösztön ellen?
Röppenetes [Rettenetös] szablyámat vevém kezemben,
S fölléptem vitéz Mársnak hős seregében.
- [7.] Igazabb Isten az [ez], megadta a' szép bért,
Mivel nem kéméltem a' mit tőlem ő kért.
'S csatában magamat kitettem ezerért [ötvenért].
Ez szerze nekem fényt el nem halható hírt.
- [8.] Pécs 's az Eszéki híd, ha szólhatna, szóllna;
'S ha idegen társam meg nem gátolt volna,
Rosszabbul lett volna a' pogány eb' dolga;
'S mondaná irigység: Ez nem volt rossz szolgálta.
- [9.] A' Lengyel Koronát [koronát] ámbár felvehettem,
Mivel hazámát 's nemzetemet szerettem
Félelem kevélység nélkül megvettem;
Elég vala nekem hogy megérdemeltem.

* Kazinczy a sor végéhez ezt a megjegyzést tette: „Lehoczki Stemmatographia”.

- [10.] Még egy Isten nyújtá nekem adományát
Ki mint Király bírja Helicon' országát;
Feljebb becsülöm én az ő szép csarnokját,
Mint mellyet hord nyakam, Spanyolok barányát. [Spanyol aranygyapját.]
- [11.] Eneadost [Éneidóst] Máro írta tíz tél alatt,
Szépatyám 'nagy tettét én csak egy tél alatt;
Nem hasomlítóim én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél vár nagyobbát.
- [12.] Az kit írtam, írtam csupa multságért,
Jutalmat nem vártam, sem nem várok azért.
Írtam, a' mint tudtam. Ha gúnyolsz munkámért,
Tökéletességre [Tökéletösségre], gondold, hány <munka ért.> dolog ért.
- [13.] Én soha Munkámat [munkámat] meg nem corrigáltam;
Hagytam a' mint elsőben írni találtam.
Néhol fabulakkal azt fel is czifráltam
Követni Homérust ebben is próbáltam.'
- [14.] Idegen szók vadnak keverve versemben,
Mert nekem tenni [tenni nekem] vagyon ezt [azt] jó kedvemben.
Szegény a' Magyar Nyelv [magyar nyelv], ezt vettem [vöttem] eszemben;
Írj, és velem lésszesz eggyes értelemben.
- [15.] Magyar! Még egy Munka [munka] marad reád tőlünk;
Ezt tanítja neked: Van erőnk, nincs <kedvünk> lelkünk;
Kiholt a' jámborság és az hűség bennünk;
Szeressd hazád', s felkél ismét. Isten velünk.

A szövegváltozatok fontosabbjai – főként az archaizálás tendenciáját illetően – a következő képet mutatják (a Berzsenyinek küldött kézirat jele *B*, a Festetics gróffal összefüggő nyomtatványé: *F*): [6.] *L*: Röttenetes, *V*: Rettenetös, *B*: Rettenetes, *F*: Röttenetes, *L*, *V*, *B*: vevém, *F*: vövéni; [7.] *L*: ezerért, *V*, *B*, *F*: ötvenért; [9.] *A*: Lengyel Koronát, *V*: Lengyel koronát, *B*: lengyel koronát, *F*: Lengyel koronát; [10.] *L*, *V*: Helicon, *B*: Pindus, *F*: Helicon, *L*, *V*: csarnokját, *B*: ajándékát, *F*: charnokját, *L*: Spanyolok barányát, *V*: Spanyol aranygyapját, *B*: Spanyolok' barányát, *F*: Spanyol arany gyapját; [12.] *L*, *V*: munkámért, *B*: versemért, *F*: munkámért; [13.] *L*: Munkámat, *V*, *B*, *F*: munkámat; [14.] *L*: Magyar Nyelv, *V*: magyar nyelv, *B*: Magyar nyelv, *F*: magyar nyelv, *L*: vettem, *V*: vöttem, *B*, *F*: vettem; [15.] *L*, *V*: Szeressd hazád', s fölkel ismét. Isten velünk, *B*: Kövess engem, szeressd hazád! Isten velünk, *F*: Szeressd hazád, 's föl kel is még. Isten velünk. (A kéziratok sorrendje nem tekinthető automatikusan kronológiai állásfoglalásnak!) Ami a versszakokot illeti: az [1.] után következő négy rövid sort *L*, *V* és *B*-ben nem választja el üres sor a többitől, ezért ezt nem tekintjük önálló stófiának.

A [9.] versszakhoz fűzött Kazinczy-jegyzettel, ami csak *L*-ben olvasható (ez is mutatja, hogy a *Zrínyi* kéziratának emez egyik első tisztázatában Kazinczy – elsősorban önmagának – még fontosnak tartotta feltüntetni forrását) megoldódik „a lengyel koroná”-ra tett rejtélyes célzás. Lásd erre vonatkozóan a Békési G. és Sváb A. kéziratába belekerült ama bekezdést (a Rákóczi-ról szóló rész után), ahol a Zrínyire vonatkozó forráshelyet idézem. Itt bővebb szóval is utalok Lehotzky *Stemmatographiájára* (Pars II, 452-457): „a Pontifice, & a Philippo Rege Hisp. annuo Stipendo donatus: eidem Rex Galliae, equeuxias Parisiis curavit, a Polonis in Regem vocatus. Kazi Libr. IX. p. 42. Ratkai p. 202. 227. obiit an 1665. [!] in sylva Csak tornyensi Otok dicta, ad villam Kursantz, ab Apro, quem equo descendens confodere parabat, sanciatu, elegans *Epitaphium* eidem *Nicolas Zrini in Claustro PP. Paulinorum Lepoglavensi prius Herbipoli formatum sequens legitur 1665. apud Berger de Ordine P. P. Pualin [!]. II. p. 53. Nicolaus Zrini hic est [...]* Item aliud Epitaph. [...] Hic jacet invictus condam intertectus ab apro, Zrini [...] Bedeborich, de solo S. Hyer. p. 224. & Vagner Coll. gen. p. 125.” A két epitáfiumot csak azért említem, hogy felhívjam a figyelmet Lehotzky jó hírtesülségére, széles forráshasználatára, hiszen e sírfeliratokat a Zrínyi-kutatás nem tartja számon. Kazinczy alighanem a sátoraljaiúj helyi levéltár rendezése közben forgatta Lehotzky *Stemmatographiáját*, amiben megtalálhatta a Kazinczy családot is. Vajon megvan-e Újhelyen ez a példány, nincsenek-e benne valaminő jelei Kazinczy olvasásának? Az OSZK 269.858 számú példányát például agyonjegyzetelte egy XIX. századi tudós olvasó.

³ *Világirodalmi Lexikon*, főszerk. KIRÁLY ISTVÁN, II, Bp. 1972, 134.

⁴ -G. H. I. - [KAZINCZY FERENC], *Gróf Zrínyi Miklós*, „Sz – [Széphalom?] Mártz. 11-dikén 1819” keltezett négyleves nyomtatvány. Az OSZK 818.890 jelű kolligátumában. A kis gyűjtökötet több, Festeticsről szóló és Festeticsnek ajánlott alkalmi nyomtatványt tartalmaz. A szöveget újraközölte KOSJÁR [KAPOS] MÁRTON, *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*, ItK, 1959, 515-517.

- ⁵ KAZINCZY FERENC *Levelezése*, kiad. VÁCZY JÁNOS, XVI. Bp., 1906, 315.
- ⁶ Utal rá RUZSICZKY ÉVA, *Irodalmi nyelvi szókincsiünk a nyelvújítás korában Kazinczy tájszóhasználata alapján*, Bp., 1963, 153.
- ⁷ TOMPA JÓZSEF, *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Bp., 1972, 215.
- ⁸ Vö. RUZSICZKY É., *I. m.*, 242.
- ⁹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III, Bp., 1976, 692-693.
- ¹⁰ A teljes Kazinczy-levelezést áttanulmányoztuk (nem a megbízhatatlan névmutató segítségével, hanem a szövegek elolvasásával) és összeállítottunk belőle egy „Zrínyi-antológiát”. Egyszersmind lemásoltuk az MTA Könyvtárában őrzött K 603 jelű kézirat Zrínyi jegyzeteit. Ebből eddig csak HAUSNER GÁBOR (*Prodromus*, szerk. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, Bp., 1972.) és DEMÉNY ANNA ORSOLYA közölt részleteket (*Zrínyidolgozatok*, V, 1988, 221-239).
- ¹¹ TOMPA J., *I. m.*, 25.
- ¹² *Uo.*, 309.
- ¹³ *Uo.*, 215.
- ¹⁴ *Uo.*, i.h.
- ¹⁵ A levél kelte: 1996. március 22.
- ¹⁶ NÉMETHI JÓZSEF, *A Festetics család és a keszthelyi Zrínyi-kultusz*, Somogy, 1990/1., 89-93.

Pátzay Pál Kazinczy-szobra
 az egykori megyeháza udvarán Sátoraljaújhelyben
 Tellingner István grafikája

VÁCZY JÁNOS

Az izgató

I.

Az osztrák politika régi iránya. – A nemzet megfélekedzik önmagáról. – A felsőbbség rossz indulata s a nemzet közönye. – A fásultság zsidbasztó hatása az irodalomra; Vályi Nagy F. panasza; Kulcsár István kifakadása. – A nemzet életerejébe vetett hit kialvóban. – Hol kell kezdeni a mentés munkáját? – Kazinczy példaképei a franciáknál és németeknél; Bodmer és Gottsched harcai. – Kazinczy korán fölismeri az eszmék áramlatának nagy erejét. – Klopstock és Mathisson. – Gleim mint a szegény írók pártfogója. – Kazinczy ezeken kívül sok külföldi és magyar író hatását egyesíti magában. – Kazinczy magyar érzése, nemzeti büszkesége; kozmopolitása. – A magyar nyelv és irodalom szeretete; ebből fakad izgató erélye. – Ébresztés

A napóleoni háborúk s a nyomukban járó közgazdasági rázkódások, majd a szent szövetségnek minden szabadelvű haladást csírájában elfojtó törekvései alkotmányos jogainknak még meglevő maradványait is veszedelemmel fenyegetik. S akik az országgyűléseken s a vármegyék termeiben jogaink megóvása s az anyagi romlás végzetes következményeinek elhárítása mellett bátran síkra szálltak, nosokára már csak reménytelenül tekintenek a jövőbe, s mint költőink, ők is azon a retentő gondolaton évdnek, hogy minden nagy nemzet elbukik, ha szerepét eljártassa. Nem tudják: vajon a bécsi kormánynak rosszakarata vagy rövidlátása ijesztőbb-e, hogy hazánk elnyomásával kívánja a Habsburgok hatalmát gyarapítani, holott éppen országunk megerősítésével kellene állandóan emelni? Amit a német államférfiak a XVIII. század óta Bismarckig többször hangoztattak, hogy királyi családunk hatalma igazában akkor erősödik meg, ha elsősorban hazánkra támaszkodik, uralkodása súlypontját ide helyezi s osztozik nemzetiségi törekvéseinkben, a magyar államférfiak is hirdetik. Cserey Miklós már 1813-ban megerőszólag fejtegeti: Ha én – úgymond – Ferenc császárnak volnék, a magyar nemzet megbomladozott szabadságait egészen helyreállítanám, *nyelvét államnyelvvé tennem* s közibe költözném, – nem érette, hanem magamért és maradékaimért; ez az egyetlen útja, hogy a fejedelmi ház nagy és hatalmas legyen. Azonban a bécsi államférfiak oly kevésbé tudnak a régi központosító hagyományoktól megszabadulni, mint amily kevésbé tudják a Habsburgok hatalmának föltételeit mérlegelni. Kivált az 1807. országgyűlés után tapasztalva, hogy a sokkal szabadabb német közszellem békóba verése is eredménnyel kecsegtet, biztosan számítanak a megbénított magyar közszellem elfojtására. Nemcsak a könyvvizsgálat szigorával, hanem a külföldi eszméknek hazánktól való elzárásával is akadályt vetnek haladásunk el. Metternich 1813-ban a tudós társaságokat veszi gondos őrizet alá, rendeletet adván ki, hogy minden magyar és osztrák tudós jelentkezni köteles, ha valamely tudós társaság tagja.¹ Íróink ajkán félenk nyíltsággal tör ki a panasza: mért nem boldogulhat nemzetünk semmiféle igyekezetében. Kazinczy egy sátoraljújhelyi dőledező házról vesz példát. A házon ezt a verssort olvassa: Stare die nescit, quod non falcitus ab alto. A vers – úgymond – az Istent érti (t. i. ab *alto*), de ő a királyt érti minden intézetre nézve. „Miért nem boldogul Nyelvünk, literatúránk, theatrumunk?” – kérdi. „Mert – feleli – ellene van az *altus*.” Lám még Bukarestben is egyetemet állítanak, halomra fordítják a külföldi munkákat s tanulnak. „Így van az – teszi hozzá –, a' hol az akarja a' tudományok virágzását, a' ki trónuson ül. A' Magyar mért nem halad?”²

¹ Kazinczy F. *Levelezése* XI. köt. 4-5. l.

² U. o. X. köt. 472. l.

³ U. o. IX. köt. 13, 73. l.

De voltaképp nem annyira a politikai kormányzat hitványsága nyűgözi le nemzetünket, mint inkább hogy önmaga nem táplálja létének egyre apadó forrásait. Nem annyira a hatalom irigysége kárhoztatja tétlenségre, mint inkább hogy megfélemledik önmagáról. Nem annyira a külerőszak taszítja a bukás örvénye felé, mint inkább önmaga zsibbasztja életerejét. Akiknek a nemzet vezéréitől kellett volna előljárniok, hogy a roppant európai válságban függetlenségünket megóvhassák, az udvar készséges eszközeivé törpülnek. Nem ok nélkül kételkedik Kazinczy főuraink hazafiságában, akiknek elkorcsosulása magával ragadja a tehetősebb nemességet is. Nem kívánjuk annak a néhány magyar főurnak az érdemeit kisebbiteni, akik néha-néha megsegítik a szegény magyar írókat, s a magyar műveltségnek hathatós gyámolai, mint Széchényi Ferenc, Festetics és Teleki Sámuel grófok, az erdélyiek közül pedig elsősorban Wesselényi Miklós b., de az bizonyos, hogy irodalmunk érdekében tetemesb áldozó készségről, amely egyetemesebb hatással lehetne szellemi életünkre, nem beszélhetünk. Íróink azt várnák a gazdag főuraktól, hogy oly anyagi áldozattal táplálják igyekvésüket, amely lehetővé tegyen némi derekasabb haladást; de mindhiába. „Nagy akadályunk – jegyzi meg Szemere Pál –, hogy a' literatúrának okos, pénzes és fényes segédjei nincsenek.” Az említettek méltányolják íróink törekvéseit; de ennél tovább alig mennek. Hogy akiket a Gondviselés sokkal áldott meg, azoknak sokat is kell tenniök nemzetükért, ezt az igazságot szinte csak Széchényi Ferenc gr. érzi, és majd később nagy fia vési bele kitorúlhetetlenül a köztudatba. Ezért mondja Kazinczy csípős iróniával, hogy gazdagjainknak nem lehet gondja oly haszontalanságokra, mint a nemzeti nyelv és irodalom; s hogy neki, ha áldozókészségről van szó, a nagyokhoz nem nagy a reménye. „Keserves dolog – fakad ki Cserey Farkas –, hogy nálunk semmi jó nem akar előre haladni, pedig ha egyébbül nem tudnánk, vagy tanulni nem akarnánk ezen meg világosodás fényes epochájába, példa elég áll előttünk, meljébül tárgyat és ösztönt vehetnénk.” Csakhogy mi nagyon mélyen beletemetkezünk a sötétségbe. Pulyaság lepi meg a szívüket, mihelyt a nemzeti szellem ébresztéséről esik szó. Dessewffy sem tartózkodik pellengérré állítani az elkorcsosult nemzet azon „salakos sepredékét”, amely hazánk kifejlődését, minden kigondolható módon ellenzi, „vagy mikor eszközölni is kívánnya, inkább a' maga mulandó díszéről, tisztességéről, mint a' nemzet valóságos betsületéről már észre se vett el fásultságában gondoskodik.” Festetics György gr. egy negyed század alatt több magyar író megajándékoz kisebb-nagyobb összeggel; de ő is megelégteli a segílyt, és Rummy történelmi adattára ajánlatát azért nem fogadja el, mert már sokat költött az irodalomra. „Ha Nagyaink akarnák, és ha tudnák, mely igyekezet érdemel elősegélést, most nem ott állnánk, a' hol vagyunk” – írja Kazinczy. „A' kiknek módjukban volna a nemzeti dicsőséget szolgálni, inkább a szemvaktításra tartozó pompát” űzik, semhogy a pallérozódást emelnék, aminek aztán erkölcsi visszahatása is elmaradhatatlan. Szájról szájra jár Apór b.-nak, Kolozsvár tudós plebánusának elkeseredett kifakadása, amellyel a kolozsvári országyűlésen a gubernátornak valamely nemzetietlen indítványát fogadta. Előbb a fejét csóválta, majd a száját húzta félre, amint a gubernátor meglátván kérdőre vonja: „Hát a' Méltóságos Úr miért csóválta előbb a' fejét 's miért vonja most a' száját félre?” „De – válaszol a báró – nem csak a' fejemet csóválom, nemcsak a' számat vonom félre, hanem a' fogaimat csikorogatom, mikor látom, hogy azok, a' ki a' Haza hűségére esküdték, a' haza java ellen cselekszenek.”⁴

Így hatja át egymást a felsőbbség rosszindulata s a nemzet közönye, a külső erőszak és a belső tehetetlenség, a kormányhatalom tudatos ellenségeskedése s a nemzet megszibbadt akarat, hogy életerőnket folyvást apassza. Hányan merik megmondani, hogy a bennünk rejlő okok nem kevésbé döntő fontosságúak, vagy tán még döntőbbek, mint a kívülről fenyegetők? Hányan merik felvilágosítani a nemzetet, hogy ha a saját palástolt hibáit meg ne javítja, soha sem várhatja a kormányhatalom rosszindulatának megváltozását?

Csak néhány magyar író látja egész ijesztő nagyságában a szörnyű veszedelmet, amely nyíltan és alattomban reánk tör. Ők mérik össze nemzetünk sorsát a nagyobb és szerencsésebb nemzetekével, s nekik kerget szégyenpírt arcukra a nemzeti elaljasodás és vastag tudatlanság, s még inkább az abban való makacs megátalkodottság, a műveltség gögös lenézése s a külföldön felismert haladás tényezőinek konok megvetése. Nemcsak a kellő fogékonyságot nem találják a szellemi élet, a közügyek iránt; hanem az elmaradottságnak, parlagiságnak, közönynek oly je-

⁴ U.o. VII. köt. 503. l.; VIII. köt. 84-85, 335, 471, 481, 486. l.; IX. köt. 311, 382. l.

lenségein is minduntalan meg kell ütközniök, amelyek elszánt küzdelmeiket is kétségessé teszik. Kölcsey panasolja, hogy Debrecenben az iskolai hatóság eltiltja az ifjúságot a regényolvasástól, ami megakadályozza az ifjak ízlésének kifejlődését, erkölcsi fogalmainak tisztulását. A magyar költészetnek még jogosultságát is tagadják, s aki Vergilius mellett a magyar költők műveiben is gyönyört keres, csúfra emlegetik. Később, mikor a nyelvújító harc megindul, a magyar könyvek kikölcsönzését egészen eltiltja a felsőbbség. Sárospatakon egy akadémiai tanár a boldogság elvitathatatlan jelének tartja a magyar versírást, és szánakozva beszél Vályi Nagyról, aki ilyeneket is ír. Erdélyben Kormos [?] Imre kegyesrendi igazgató már régebben kezét fog Cserey Farkassal, hogy a kolozsvári akadémiában az esztetikának is állítsanak tanszéket, s éppen ez ügyben egy grófnak élénken magyarázza: mily fontos a művelődésre az esztetika tanítása, mikor a gróf tűzbe jön s kifakad: „De az ebatta aestheticája vagy hogy hívják asztot, az Erdélybe be ne jöjjön, mert eddig is lettünk a nélkül.”⁵ Akad olyan magyar főúr is, aki nem átalja nemzeti törekvéseinket a külföld előtt nyíltan gyalázní. Batthyány Vince gr. a debreceni játékszínről azt hirdeti, hogy az az erkölcsiségnek utolsó csírát is kitepi a nép szívéből, s felszólítja a város tanácsát, hogy tiltsa el a magyar színlelőadásokat, de a német színészetet annál inkább magasztalja.⁶

De még hány adatot kellene felhozunk, hogy ez idők közművelődésének képét csak megközelítőleg is teljessé tehesük! Van elég példa, hogy az irodalom és tudomány művelése „dicsőség nélkül irigységet és háborgató üldözést hoz a jobb fejekre”, mint Dessewffy mondja. El kell hát fojtani a panaszt a hazafiak ajkán. Épp az a legszomorúbb jele a nemzeti súlyedségnek, hogy sokszor a legártatlanabb gondolatokat is titkolni kell; hogy a jó barátoknak is „hazudniok” kell egymás előtt. Hogyan terjedhetne ily körülmények közt az a világosság, amely az irodalomból kilövell? Nem természetesen-e hát a fásultságnak az a zsibbasztó hatása, mely szellemi törekvéseinkre súlyosodik? Mielőtt a Besseneyvel meginduló nemzeti fogékonyság nagyobb lendületet vehetett volna, ismét eltompul. A művelődés eszközei elzárva vagy eltűntve, vagy a nemzet zömétől észre sem véve. Nagyváradon, amelyet Budához és Pesthez hasonlítanak, ahol két püspökség s egy jogakadémia van, egyetlen hírlapot sem járatnak. Még az oly előkelő ember is, aki hercegi módon él, angol istállómestert tart, Bécsből hozatott szőnyegekkel divatoz s különben is eszes ember, semmi szükségét nem érzi, hogy folyóiratot vagy hírlapot olvasson. Igaza van Vályi Nagynak, mikor a megdermedt közszellem miatt panaszkodván felsóhajt: „Félő, hogy ha ez a 'Genius soká fog uralkodni, a' Literatúra oda fog vissza esni, a' honnét sok századok' elfolytával is alig kezdett kigázolni.” Végre is – írja másutt – irodalmunk „a' nemzeti hidegség által fog a' jégtengerbe fűlni.” Még az oly írókon is, akik a legcsekélyebb buzgóságot is számító lelkesedéssel fogadják, bosszúság vesz erőt, hogy a magyar írók mily kevés vagy semmi figyelmet sem tapasztalnak a gazdagabb nemeseknél, pedig ez nekik „szoros tisztek” volna. Nem ok nélkül panasolja ismét Vályi Nagy, hogy „nincs honnan jutalmat várni. A' Literatori kenyér ma eléggé nyomorúságos kenyér.” Ha íróink e közöny jegét meg akarják törni s korholni merik a magyart: szemrehányás éri őket, mint például Somogyban, midőn az ottani nemességnek Berzsenyi ódáit ajánlgatták. De Kazinczy erélyesen visszautasítja a szemrehányást. Nemcsak Somogy, hanem az egész nemzet érzéketlensége ellen kikel. Ugyan – kérdi – „hány *Tekintetes Úr* olvas? Vagy azt is érdemnek vegyem, hogy némellyek olvasnak? 'S mit olvasnak? Becsülik e a' jobb írókat? Vagy csak azokat, a' kik szunyókálás alatt is érthető?” Hazafiasabb kiadóink nem győzik a panaszt a könyvek rossz kelete miatt. Kazinczy kilenc kötetes fordításából nehány ezer fűt bevételt remél, s 1816 végeig 50 fűt árul. A magyar olvasó közönségnek, amely még megőriz némi fogékonyságot nyelve s irodalma iránt, csak olyan csemege kell, amely a művelteknek émelgyést okoz, mint Kis János mondja. „Vajha – sóhajt fel ugyanő 1817. febr. 12-én írt levelében – a' mostani rettenetes idők ostora hamar eltávoznék vagy legalább táguina! talán akkor jobb jövendő nyílik jó készületű s tüzes buzgóságú Literatoraink' igyekezetének.” De még négy év múlva is igen mostohának mondja az időt irodalmunkra. Kulcsár István is, aki nem igen fukarkodik a magasztalással, ha a nemzet előmenetelének bánni csekély jelét látja, 1820 elején nem bírja magába fojtani hazafias felháborodását, hogy az 1790.

⁵ U.o. V. köt. 513. l.; VII. köt. 7. 410. l.; XII. köt. 351. l.

⁶ *Annales der Literatur und Kunst in der Österr. Kaiserthume*, 1812. évf. (febr.) 217-18. l.

oly nagy tűzre lobbant nemzet mily kevés haladást tett a művelődésben, hogy „a' Tudósok nem dolgoznak, a' Nemesek nem olvasnak, a' Gazdagok a' Nemzeti Literaturának semmit sem áldoznak. Így lévén dolgaink, lehetne e tsudálni, ha az a' Nemzet, mely maga tulajdonaihoz olly hideg, olly érzéketlen, nem sokára a' Nemzetek sorából is kivészne?”⁷

Hányszor évődnek jobbaink a komor gondolaton a mohácsi vész óta! De régebben a nemzet életerejébe vetett hit fölülkerekedik a kétségbeesésen. Most azonban ez a hit is kialvó félben. A félelmes bukás örvénye fenyegetőbb, mint valaha. Fásult lemondással, zord egykedvűséggel emlegetik a végzet határozatát, irigyelve holtakat. Az enyészet szele megcsapja nemzetünket.

Senki sem látja az örvényt végzetesebbnek, nemzetünk sorsát nehezebbnek, mint Kazinczy. Mik voltunk, és mik vagyunk? – veti föl a kérdést számtalanszor kora ifjúsága óta; de soha nem hiszi oly közel a veszélyt, mint a győri csata utáni években. Annyira erőt vesz rajta e gondolat, hogy egész működésére elhatározó. „Oh barátom – sóhajt fel 1812 elején a Vida Lászlóhoz írt levelében –, mi a' mi nyűgodalmunk, szerencsénk, boldogságunk, ha attól retteghetünk, hogy szívünknek az az Idoluma (a' Haza 's a' Nemzet) velünk vagy utánunk kivész, és a' mit annyi incselkedések által olly sok századok sem tudtak eloltani, most mint egy megvénült, erejében kiholt Oroszlánt még a' számár is halálra rugdos!” Még sötétebb színekkel festi korát, midőn ezeket írja: „Minket *nem elő nem vinni, hanem rontani akarnak*; és mi derekasan meg vagyunk maszlagolva, 's így erőnk kiholt.” Máshol ismét: „A mi korunk frivolitasnak kora: *megalacsonyítottak bennünket, hogy velünk mind azt tehessék, a' mit akarnak*.” De egyszersmind hozzáteszi: „Illó, hogy ki erőt érez magában, *ellene szegezze magát a' reánk törő szörnyű veszedelemnek*.”⁸ Ő érzi erejét s újra hozzáfog a nemzetmentés nagy munkájához.

E munkát úgy szólva ismét előlről kell kezdeni. Megragadni azon eszközöket, amelyeket a francia és német példák nyújtanak, s amelyeket Bessenyei s Révai sikerrel használtak: fogékonytárat önteni a nemzetbe önsorsa, különösen legdrágább kincse, nyelve iránt; lépésről lépésre vezetni a művelődés ösvényén, amíg bizonyos közvélemény nem keletkezik, amelynek ereje aztán felrázza a magyart álomkóráságából, s a haladás útjára igazítja. S ámbár fölötte parányi eszközei vannak a rendkívüli feladat megoldására, kétséget és csüggedést nem ismerő elhatározásával veszi újra kezébe a vezér zászlaját, hogy leküzdve az útjába tornyosuló ezernyi akadályt, s keményen ostromozva a tétlenséget, megtörje a közönyt jegét, s érdeklődést és hitet öntsön a nemzetbe jövődjé iránt. Sokoldalú s gazdag tapasztalataihoz hozzáteszi fogságában évekig szövögetett eszméit s a nyugati népek újabb kori fejlődésére nézve tett beható tanulmányait. Tudja, hogy amely nemzet politikai jogai romokban hevernek, csak az irodalom útján megindított küzdelemből építheti fel a romokat s vívhatja vissza az elkobzott jogot éltető erejét. Tudja, hogy a nemzeti nyelv az egyetlen eszköz, amelynek révén fogékonytárat önthet a magyarba; hogy a szellemi munkásoknak egyazon célra irányítása kecsgetetheti csak eredményt, s a közművelődés különféle tényezőinek egyazon gócpontba gyűjtése adhat majd sikert. Profétai előrelátással, apostoli buzgósággal s vezéri ildommal áll a küzdelem élére, törhetetlenül és elszántan, merészen s a külföldi példák után indulva. Ismeri már fogsága előtti tapasztalataiból: mily nehéz a magyar művelődés útjait egyengetni. Látja, hogy az erre szolgáló eszközök még gyérebbek most, mint a XVIII. század végén voltak. De azt is látja, hogy más nemzetek is hasonló akadályokkal küzdve készítették elő jövődjé sorsukat.

Legmélyebben megragadja figyelmét a franciák és németek újabb kori története. Előtte az eszméltető példa, Montesquieu, Voltaire, Rousseau és követőik miképp rázzák fel a francia népet, hogy szétörje középkori békóit, kivívja emberi jogait, s új alapokon építse fel hazáját. A sziget-országból áttiteltetett eszmék termékeny talajra találtak náluk, s ezekből oly gazdag vetés sarjadt, hogy az új temésből Európa összes népeinek jutott. Nincs ennél eszméltetőbb s lelkesítőbb példa: mit tehet az irodalom valamely nemzet általános szellemének fejlesztésében. A nemzeti közvélemény fölkelése s irányítása az említett francia írók tollának soha nem múló sikere. Kazinczy a német irodalom útján korán megismerkedik a francia encyclopaedistákkal,

⁷ Kazinczy F. *Levelezése* IX. köt. 311, 379, 382. l.; XIV. köt. 90, 450, 459. l.; XV. köt. 65. l.; XVII. köt. 299, 495. l. - *Hazai és Külf. Tudósítások* 1820. évf. 4. (jan. 12.) sz., közölve a *Lev.* XVII. köt. 604-605. l.

⁸ U.o. IX. köt. 222, 270. l.; XIII. köt. 193. l.

majd közvetlenül is, munkáik révén. Láttuk, mint kelt pártjára már fogsága előtt Voltaire-nek, s mint ügyekezett Rousseau két művét irodalmunkba átültetni. Felvilágosodott eszméit tőlük tanulja. Emberies gondolkozásában s a kárhuzatos balfogalmak írtásában egyik mintaképe mindenha Voltaire. Míg Rousseau-t főleg abban követi, hogy a jellemképzésben az értelemmel együtt az érzelmet is fejleszteni kívánja. Nevelő rendszerében a „szív vallása” kellő gondban részesül akár a családfőt, akár az irodalmi izgatót, akár a protestáns egyházközség egyik fejét tekintsük.

Kazinczy azonban közelebből és közvetlenebbül szemléli a német irodalom általános hatását, az átültetett francia eszmék romboló, majd építő munkáját, az egész nemzet megújódását. Könyvekből s a bécsi társaságokban szerzett adatokból egyaránt ismeri a német irodalom és közélet egymásra hatását. Rendkívüli fogékonyságával korán kiragadja az előtte legnagyobb becsben álló német írók, Klopstock, Wieland, Lessing, Matthiesson, Herder, Schiller és Goethe működéséből azokat az adatokat, amelyek az ő törekvéseit, hite szerint, a nemzeti életre gyümölcsozókka tekintik. De nemcsak ez írók hatását tanulmányozza. A XVIII. század német irodalmát Gottsched és Bodmer harcaitól kezdve alaposan ismeri. Sokat okul e harcok eredményeiből. Jóllehet az úgy nevezett lipcsei kör élén Gottsched, a svájci kör élén pedig Bodmer tisztán költészeti kérdésben, a költészet felfogásában, a költői hívatottság értelmezésében mérí össze fegyverét, sok tekintetben kicsinyes és jóformán nevetségessé vált küzdelmök⁹ nemcsak az írókat, hanem a nagyobb közönséget is érdekli és foglalkoztatja már csak azon egyszerű oknál fogva is, mert mind a két vezér mellett egész kis buzgó csapat harcol különféle, általuk alapított folyóiratban. Az irodalmi közvéleménynek e szembetűnő alakítása lebeg Kazinczy előtt, midőn az első magyar folyóiratot megalapítja Bacsányival együtt; még inkább, midőn fogsága után újabb tudományos közlöny alapítását sürgeti. Oly eszközt ismer föl az előtte lezajlott heves tollharcokban, amelyet mind maga használni akar, mind író társainak használatra ajánl. És noha Gottsched költészetét – nem alaptalanul – lenézi, súljét és nyelvét vízenyősnök tartja és egyre gúnyolja, nem hunyhat szemet azon hatása előtt, amely a deák és francia nyelv uralma elleni huzamos küzdelem eredménye. Ebben, ha nem vallja is be Kazinczy, önkéntelenül is figyelnék Gottsched példájára.

Kazinczy az első magyar író, aki átfogó tekintetével mélyebben fölismeri a nagy európai nemzetek szellemi világának közösségét, s az eszmék áramlatának útjait buzgóbban, tudatosabban és sikeresebben egyengeti, mint előtte bárki más. Ő tanulmányozza először a fejlődés tényezőinek kapcsolata szempontjából az újabb kori népeket. S összehasonlítván a magyar és német nemzet történelmét, sok oly jelenségre bukkan, amely bár elszomorító, izgató erélyének szárnyakat adhat. A németeknél is nemzeti tartalom nélkül való élet uralkodott, mint nálunk. Az előkelő körökben ott is francia ízlés, sőt francia nyelv divatozott. A német öntudat is elveszti erejét, s lemond hagyományos erkölceiről. De az irodalom pár évtized alatt hatalmas átalakító munkát visz véghez. Klopstock mintegy német földre ülteti a római hazaszeretetet, fölébreszti a németben igazi érdemeinek tudatát, miáltal nemzeti önérzetét is hathatossá teszi. Való, hogy kerülő úton kellett e sikerhez jutnia: egy idegen, képzelt világot, a régi klasszikus népek életét kellett mintegy elsajátítania, hogy a német nemzet a saját életét is aszerint fejlessze. Klopstock tanítványai, a Hainbund tagjai – mint Schmidt Julián helyesen mondja – a görögöktől tanultak németek és keresztények lenni.¹⁰ De hatásuk alatt új nemesség támad, amely hovatovább szembeszáll a rendi nemességgel. Még oly előkelő férfiak is, mint a Stolberg grófok, büszkén vallják magukat Klopstock tanítványainak. Az erény és haza fogalma lesz jelvényük, s az ókori élet iskolájuk. Nem a tehetségek kiválóságát nézik, hanem a valláshoz, az erényhez, a művészetekhez való meleg vonzalmat. Mint *széplelkek* akarnak érvényesülni, azért érvelmeikben s társalgásuk hangjában és modorában a nóket utánozzák. Gyöngéd, túlradó baráti szeretet fűzi őket egymáshoz; örömeit tönjéneznék, sőt hízelegnek egymásnak s személyi kultusszal takar-
gatják emberi fogatkozásaikat.

⁹ Schmidt Jul.: *Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland von Leibnitz bis auf Lessing's Tod*; Leipzig, 1862. I. Band, 576-79. I.

¹⁰ *Geschichte der deutschen Literatur im 19-ten Jahrhundert*, dritte Auflage, I. Band, Leipzig, 1856. 10. I.

Ez irodalmi légkörben növekszik Kazinczy, s a költészetről és az élet különféle jelenségeiről alkotott felfogása Klopstock és tanítványai után igazodik. Nem szólnak itt arról a hatásról, amelyet Klopstock Kazinczyra, az írora és nyelvújítóra tesz, csak azokat a nyomokat vizsgáljuk, amelyek igazásaiban is föltetszenek. Természetes, hogy az igaztas eszközeinek használatában nemcsak Klopstock után indul. Jól ismeri, mint érintettük,¹¹ Wieland sokoldalú működését, folyóiratainak termékenyítő hatását is, ami Kazinczy vezéri tekintélyének kivívásában egyik főtényező. Wieland folyóirataiba, a *Teutscher Merkur*ba s a *Neues Teutscher Merkur*ba a kor legkiválóbb írói dolgoztak, maga Wieland is tanulságosan fejtegette a legkülönfélébb politikai és társadalmi kérdéseket. Kazinczy efféle kérdéseket fogsága előtt az *Orpheus*ban, később pedig inkább csak leveleiben fejteget. Hatással van rá Matthisson is nemcsak mint költő, hanem mint levélíró, a műgyűjtemények hozzáértő szemlélője, a hozzá csatlakozó írók (Bonstetten, Salis, Conz, Sander) feje is. Klopstock tekintélye folyvást Kazinczy előtt lebeg, s ezt az ösztökélő példát Matthisson pályája még élelnebbé s tartósabbá fokozza. Herder műveinek, különösen az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784-91) olvasása Kazinczynak történelmi felfogására elhatározó. De egyszersmind emberies érzelmeire s gondolkodására is. Az ember hivatását Herder a humanizmusban jelöli meg; e réven érheti el a boldogságot, ha eszesége és szabadsága megvan hozzá. Az ember boldogsága az egyéni jó. Sajnos, mi nem mindig ismerjük fel sem az egyesnek, sem a népeknek egyéni javait. A nemzetek sajátsága s eredetisége szabja meg igazában rendeltetésüket, s ezek a döntő tényezők a világeseményekben. Azonban minél inkább hódít a humanizmus a történelem folyamán, annál inkább csökken az emberek gonoszúsága.¹² Kazinczynak mint igazónak s a műveltség soha ki nem fáradó apostolának ez a humanizmus a vezérgondolata. Szabad, felvilágosodott gondolkozás nélkül el sem képzelhető fejlődés. Pedig amit a természet alkotott, nem maradhat egy állapotban. Nemzetünk sem maradhat tovább lenyűgözött állapotában. Meg kell indulnia a humanizmus felé, de ennek ösmerényét csak az irodalom jelölheti ki számára, s azért a haladásnak e legfontosabb tényezőjét kell első sorban művelés alá venni és gyarapítani. Az igaztas eszközeinek is ide kell irányozva lenniök, hogy az irodalom erkölcsi és anyagi támogatása valósulhasson.

Kazinczynak ez ügyekvésében az említett német írókon kívül bizonyára Lessing elszánt küzdelme sem kerüli el figyelmét, s Lessing az általa is nagy tisztelettel említett Molière és Shakespeare művészetének, ha nem is teljes megértésében, mint csak az ő ízlésének finomításában volt egyik vezére. Bár Lessingben őt inkább a költő ragadja meg, semmint a kritikus: a nagy német író lelkesedése, elszánt harcai s a német prózára való rendkívüli hatása is ösztönző példa előtte. Azonban a nagy magyar igazónak még egy mintaképe van, akire már régebben Riedl Frigyes mutatott rá:¹³ Gleim J. V. Lajos (1719-1803). Életével s működésével korán megismerkedett Kazinczy. Gleim egyik kőtetét Csokonai kölcsön kéri Kazinczytól, de ez nem küldheti, mert „Aszód bírja használatlanul”, ami arra mutat, hogy Kazinczy már fogsága előtt ismerte Gleim verseit, különösen epistoláit. Sőt Anakreont utánzó verseiben követte is. Később Gleimnek nem annyira verseit, mint inkább levelezését dicséri, főleg amely Gleim és Jacobi közt folyt.¹⁴ Valóban Gleim széleskörű levelezése barátaival, pártfogoltjaival s mindazokkal, akik hosszú életén át vele érintkeztek, Kazinczyra nemcsak a levélírásban volt félreismerhetetlen hatással, hanem aminek a levél főeszköze volt: igazató munkájában is. Gleim kivált a XVIII. század közepe óta működik mint költő és az ifjú írók lelkes, áldozatra kész pártfogója, mióta t.i. a halberstadti káptalan titkára s a közeli walbecki apátság kanonoki jövedelmeinek ura lett. E jövedelme tette lehetővé, hogy nemes szíve sugallatát követvén, erszénye félszázadig folyvást nyitva állt az ifjú, a sorstól éppen nem kegyelt tehetségek gyámolítására. Mint Goethe mondja önéletrajzában:¹⁵ az ifjak pártfogása irodalmi működésükben s lelki vígasságra igyekezetükben annak a német férfiúnak szerzett dicsőséget, akit eleven hatására nézve elsőnek szabad nevez-

¹¹ L. e mű. I. köt. 442-43. l.

¹² Schmidt Jul. id. m. 16-19. l.

¹³ *Kazinczy és a német irodalom* című tanulmányában; Budapesti Szemle, 1878. évf. XVII. köt. 147. l.

¹⁴ Ezt még Szemere P. is dicséri s azt mondja, hogy éppen úgy nyeli a Kazinczy leveleit, mint Jacobi mondja Lelelmjának levelei felől. *Lev.* II. köt. 91. l.; III. köt. 23, 33. l.; IV. köt. 156. l.; VI. köt. 521. l.; VII. köt. 342. l.

¹⁵ *Sämmtliche Werke*, XXV. Band, 293. l.

nünk, t.i. Gleimnak. S bár élénk munkaösztön dolgozott benne, ez teljes erejével sem tudta ki-elégíteni. Egy még erősebb ösztönnek engedett: hogy másokat előre vigyen s istápoljon. Egyébiránt, hogy mind maga dolgozzék, mind a rászoruló írókat zavarukból kisegítse, arra épp oly szüksége volt, mint a mindennapi kenyérre. Nem csuda, hogy annyi jó barátot, annyi hálás leköteleztetett szerzett, hogy azok szívesen elnézték „lapos költészetét”. Jacobi elragadtatva magasztalja baráti szeretetét:¹⁶

*O schöner ist kein Glück auf Erden,
Als das, von Gleim geliebt zu werden.*

Gleim nemcsak buzdítja az ifjakat, hanem a szűkölködőket legalább egy-egy darab kalácsal s itatós papírba takargatott ezüst tallérral is megsegíti.¹⁷ Ha új tehetség bukkan fel az irodalomban, szereti magához lúzni, vele személyes ismeretséget kötni, s ilyenkor valódi gyermeki érzékenység fogja el kedélyét. Igen nagy baráti körben él. A régebbiek közül Klopstocktól Müller Jánosig, az ifjabbak közül Jacobi, Michaelis, Göcking, Heinse, Tiedge és annyi más érzi baráti szíve melegét. Életírója, Körte, azt mondja róla, hogy Halberstadtban egy előkészítő akadémiafélélet szeretett volna alapítani, hová az ifjú költőket gyűjtötte volna, hogy Nagy Frigyes nevét dicsőséggel övezzék, s egész Németországot dicsőítsék. Irodalmi hatása voltaképp ebben a jótékonyágban, lelkes pártfogásban nyilvánul. Kazinczy rendkívüli hatását is részben munkára serkentő, művelődésünkért rajongó lelkesége, buzgó pártfogása magyarázza.

De ez írókon kívül bizonyos, hogy sokat tanul Kazinczy nemcsak szabadelvű emberies gondolkodására és finom ízlésére, hanem az izgatás fegyvereinek bátor és elszánt használatára nézve is a legnagyobb német költőktől, Schillertől és Goethétől. Minden egyebet figyelmen kívül hagyva itt, csak röviden célozunk rá, hogy izgatása eszközeinek, az eszmesűrűlőds előkészítőinek, gúnyos epigrammjaiknak élet csak úgy irányítja a maradiakra, mint Goethe és Schiller a xéniákét politikai, társadalmi s irodalmi ellenfeleikre. Ahogy minden nagy fogékonyságú író, Kazinczy is minden hatást magába olvaszt, amit könyvekből s társalgásból elsajátít. Ha nem foglalkozik is behatóbban valamely íróval, működésének egy-egy oldala sokszor erősen megragadja. Hányszor hivatkozik például Luthernek arra a kemény ítéletére, hogy a bolondokat ostorral kell észre téríteni. Ki tagadhatná, hogy Kazinczy erős hangú vitáiban a nagy reformátort is egyik példaképének tekintí emellett, hogy Lessinget, Herdert, Wielandot, sőt Rabenert is utánozza? Másfelől aki a klasszikus írók tanulmányain növekszik föl s később is minden nap szükségét érzi, hogy velük foglalkozék: ritkán tud megszabadulni hatásuktól. Kazinczy nemcsak nem akar megszabadulni hatásuktól. Kazinczy nemcsak nem akar megszabadulni, hanem tudatosan követi példaképeit. De mint a francia írók közül az említetteken kívül Boileau és Molière is némi nyomot hagy pályáján; az ifjabb íróknak adott jóakarató tanácsaiban s epistoláiban emellett, hogy Klopstock és Gleim a főminta előtte: a legnagyobb római írók közül is Horatiuson kívül sokat köszön Vergiliusnak, Ciceronak és Sallustiusnak, sőt Quintilianusnak is. De csak mint író. Izgató tevékenységét a francia és német írók táplálják.

A magyar írók közül senkisen sem köszön annyit, mint Ráday Gedeonnak. Mily jól esik neki ifjú korában, midőn a nagy olvasottságú s kegyes szívű öreg báró nemcsak olvasmányokkal látja el s gazdag ismereteit oly készségesen közli vele, hanem rokonaival és barátaival is megismerteti, pályáját mintegy előkészíti, s irodalmi terveinek valóításában örömet támogatja. Akik Kazinczynak ifjú éveiben pártját fogták (Széchenyi F., Teleki József és Sámuel, Török Lajos gr., Orczy Lőrinc és Prónay L. b. meg Pászthory S.), kitörülhetetlen jegyet nyomtak lelkébe. S mihelyt némi hírre jut, mint valami villamos érintést, azonnal közli másokkal s fogsága után pedig valódi lelki szükségét érzi, hogy vezéri tekintélyével, gazdag – akkor páratlanul gazdag – ismereteivel s ha szerét ejtheti, erszényével is gyámolítsa a fiatal írókat s a megszorult tudósokat.

Tapasztalatait tehát a sokoldalú tanulmányaiból elvont hatások gazdagítják, s módosítják céljai szerint. S mind e tapasztalat és tanulmány összeforr benne apjától és anyai nagyapjától örökölt jellemvonásaival: kimondani amit gondol és érez, ismeretekkel látni el, aki közelébe jut, s anyagilag is segíteni, aki rászorul. Az örökség, az élet, a tanulmány és elmélkedés sok külön-

¹⁶ Werke, Carlsruhe, 1780; I. köt. 6. l.

¹⁷ Riedl F. id. tanulm.

féle erecskéje egyesül izgató működése tekintélyes folyamában. Sodró árját pedig szünetlenül égő lelkesedés táplálja, s a nemzeti élet parancsoló szüksége irányítja. Lelkesedésében több az örökölt hatás, mint a tanulmányoké. Forrása is, amely oly dúsan ellátja, nemzetségétől ered, t. i. hazafisága.

Csak jellemének és működésének félreismeréséből érthetők a hazafiságára szórt vádak. Tennészetesen nem szabad korából kiszakítani. Ugyan ki mondhatja üres dicsekvésnek Kazinczy állítását, hogy amint sz. Pál tanítása szerint, mindent az Isten dicsőségére kell tenni: neki is minden szava, minden tette a haza dicsőségére ügyekszik szolgálni? Nem erre buzdít-e különösen kiszabadulása után mindenkit, akitől a nemzeti haladásra bármilyen kis hatást remél? Vajon az élet soknemű jelenségei között nem keres-e hazafisága mindenütt nyilvánulást? Lám rabságában egyik „gondviselője” megbotránkozik, hogy Ana-harsis [?] rabszolgája *sír*, midőn meglátja hazáját, s a „gondviselő” úgy véli, hogy ez az írónak, Barthelemynek színészi fogása; szerinte a történelmi munkákban efféle érzélgősségnek nincs helye. A szemrehányást halló Kazinczy nem tudja elnyomni hazafi érzését, amelyet idegenben vagy idegenek előtt nemzeti büszkeségből is mutatni szeret. Meglátszik az Úron – válaszol –, hogy nem magyar, különben nem mondaná ez érzést túlzottnak. Hiszi-e az Úr, hogy egy csepp tokajit sem tudok megízlelni, hogy arccal hazám felé ne forduljak? Ha megláthatom hazám földjét, első amit teszek, az lesz, hogy megcsókolom. A német nagyon csudálkozik Kazinczy szavain, de ez minden ellenvetésre azzal érvel: „mert ő nem magyar”. Tudjuk, mily elérékenyült szívvel tudósítja barátait, hogy első gyermeke *magyar* szót mond ki először. Ő szívesen beszél németül, ha a körülmények kívánják; de megbotránkozik azokon, akik előkelő magyar nevet viselnek s nem tudnak magyarul; felindulását csak az enyhítheti valamennyire, ha legalább érzésekre magyarok. Az árkádiai pór előtt még dicséri Fazekas Mihályt, csak azt nem szereti benne, hogy „forró barátja a' Németnek”. A hazaszeretetet az ember fő erényének hirdeti, amely nagyrészt a nemzeti nyelv szeretetében jut kifejezésre, mint a *Tübingai Pályáira*ban oly hévvel magyarázza. Valahányszor nyelvünket idegen nyelvvel szembeállítja, főleg ha nyelvünk jogait is érintenie kell, mindég lángra gyúl hazafisága. Mennyire óhajtanám, hogy a fejedelmi család is meglássa: mily „elektrizáló hatással” van ránk nyelvünk iránt mutatott legkisebb figyelme is. Költészetében kevés hangot ad hazafi érzésének; de annál jobban megkapják Virág, Berzsenyi és Kisfaludy Sándor hazafias énekei. Ennek regéiben is a „hazafiúi hangzatokat” szereti legjobban s örül, hogy a regényes szerelmi történetek zengése közé „eggy még szentebb érzés” hangja is vegyült. Berzsenyi első műveiben szintén a „szent hazafiság” hatja meg, s főleg ezért mond hálát a Gondviselésnek, hogy Berzsenyit éppen akkor adja hazáknak, midőn a „szent láng” kialvó félben van. Mindég büszkének érzi magát, ha a magyarról olyasmint hall, ami a külföld előtt ismertté teszi nevét. Még rabságában is, midőn külföldön hurcolják, mindenütt örömmel mutatja magyar voltát. Goethe műveinek előfizetői közé a maga és Cserey Farkas nevét azért is óhajta, hogy „lássa a' Német, hogy nekünk is mosolyognak a' Múzsák”. Valóságos lelki gyönyörűséggel olvassa a hírt, hogy Apponyi Antal gr., párisi nagykövetségünk fényes magyar bált adott, amellyel egész Párist lázba hozta. „Valahol – írja – nemzetem ragyog, az engem kikap magamból, bár táncz álta”. Még jobban átjárja szívét a hazafias öröm, midőn Toldynak németországi felolvasásai 1829. becületet szereznek a magyar névnek. Hát még mikor azt hallotta, hogy a hercegprímás az oltár előtt magyar nyelven imádkozott, mily naiv örömmel mondja, hogy „ezt bizonyosan meghallgatta Isten”. Első fia jövőjéről ábrándozván, az az óhaj fakad ajkán, hogy ha tán az írottollat tudná forgatni, bár oly munkát írhatna, mely „a' magyar nevet tiszteletessé tehetné irhás szomszédjaink és zselléreink előtt”. Azonban, midőn a magyar nyelv virágzását óhajta és munkálja, korán sem igyekszik más nyelveket homályba vonni. Magyar hazafisága e pontban összeolvad emberies és így kozmopolita felfogásával. Azt hirdeti, hogy „Bújjon-el az a' Patrióta, a' ki nem Cosmopolita is egyszersmind”. De a hazafiúi büszkeség sok erény forrása. Stolz will ich meinen Spanier! idézi számtalanszor Schiller ismeretes szavait. „Míg még büszkéek vagyunk – írja –, míg még büszkéek lehetünk *ennyi nyomás* mellett is, addig nem alszik-el a' Vesta oltárán a' tűz.”¹⁸ Nagy érzéke levén a külső fény iránt, hazafisága sem veti meg a dicsőségnek nevünkre verődő bármily gyöngé sugarát.

¹⁸ Kazinczy F. *Levelezése* IV. köt. 122, 124, 164, 168, 367, 507. l.; V. köt. 446-48, 450-51, 488. l.; VI. köt. 2, 425. l.; VIII. köt. 599. l.; IX. köt. 276. l.; X. köt. 68. l.; XXI. köt. 12, 28. l.

Izgató eszközei közt első helyre teszi a főurak és főpapok érdeklődésének megnyerését. Mind a saját, mind író társai munkáit számtalanszor ajánlja áldozatra készebb főurainknak, ki nem fáradva újabbnál újabb tervei előadásában, törekvései megismertetésében, kérve, könyörögve támogatásért, legtöbbször anyagi segélyért. Kikeresi az illető főúr gyöngéit, azt igyekezőven vele elhitetni, hogy áldozata kamatostul megtérül, s voltaképp nem is segélyről, csak kölcsönről van szó. Nála szokatlan őszinteséggel tárja fel anyagi helyzetének szorongatásait, rab-sága miatt szenvedett anyagi romlását s családi viszálya nyűgeit. Tudja, hogy sok ember nem tenne jót, ha hiúsága nem buzdítaná; ezért nem tartózkodik az illető hiúságának tömjénezni sem, úgy adván elő kérelmét, mintha annak teljesítését éppen csak az ő nagylelkűségétől és hazafiasságától várhatná a nemzet. S a hiúságot úgy tudja legyezgetni, hogy ez emberi gyarlóságból nyerhessen a közhaszon. „Gyönyörűségemet érzem abban – írja Majthényi László helytartsági tanácsosnak 1808. április 30. –, hogy fekvésemet, magamat, feleségemet egy illy lelkű Férjfi ismerje, 's fő kincsnek tartván egy illy Ember szeretetét, a' *kokettségnek minden fortélyait munkába veszem*, hogy azt megnyerhessem, bírhasam.”¹⁹

Midőn 1809 elején fordításai kiadásának folytatását tervezi, Prónay Sándor b.-hoz folyamodik, hivatkozván inént megjelent első kötetére, a Marmontel regéire, önérettel mutatva rá, hogy „több gondcal készült munkát még nem ismér literatúránk”; hogy ezzel ő „a' nemzet ízlését minden oldalról igyekezett mívelésbe venni”; hogy grammatikája tiszta, orthographiája pedig tökéletesebb, mint másoké, s végre hogy egész kiadása csinos és így drágának kell lennie. Éppen ezért szorul segítségre. Ha Prónay ezer frtot ad neki kölcsön, kamatostul visszakapja, mert semmiféle kockázatra nincs szükség, csupán „az itt egyenesen a' dolog, hogy olly gazdagunk találkozzék, a' ki e' végre 1000 frtot kölcsönözni akarjon 's a' legnehezebb esetre interesét pénzének esztendő alatt ne kívánja”. „Nem magamnak kérem, a' mit kérek – folytatja –, 's a' legbiztosabb kinézés alatt kérem, 's Tőled kérem nemes lelkű férjfiú”. Prónay nemcsak maga tehet sokat, hanem rokonai és barátai is, akikhez Kazinczy közvetlenül nem folyamodik. S ha, mint ez esetben is, esdeklése siket fülekre talál, a világért sem mond le tervéről, hanem új pártfogót keres, új hódító útra indul s új lelkesedésből merít erőt. Mikor Kis János verscit akarja kiadni, a lutheránus egyház két fő tagjához, Prónay László b. és Ócsai Balogh Péter titkos tanácsosokhoz fordul, szinte bizonyosan számítva a sikerre. Azonban csalódik. Mindemellet hiába mondja később, hogy a nagyokhoz kevés a reménye. Sokszori csalódása után is megpróbálja az irodalmi pártfogásnak ezt a módját, még élete végén is, mikor Pyrker László bibliai eposzának fordítását magával Pyrkerrel adhatja ki. 1812-ben Klobusiczky Péter szatmári püspöknek hozzá küldött üdvözlétére felelően, nem mulasztja el kérni, hogy „tündöklő pályájával” terjessze nyelvünk és irodalmunk szeretetét megyéjében, mert az ilyen segítség nélkül „e' szép, és a' természetnek minden adományával épen nem fősvényen megáldott, de sok gatlásokkal küzdő nemzet boldog nem lehet”.²¹

Mily lobogó lelkesedéssel ragadja meg a vonzó példákat, csak eredmény kecsgetesse; s mennyire iparkodik annak megindító hatását kiaknázni többszörös csalódásai után is. Hogy eldicsekszik a kispapok áldozó készségével, amely Berzsenyi műveinek kiadásában nyilatkozott, s mily számító ügyességgel tér át erről a példáról egy másikra, hogy a megindítást még inkább biztosítsa. Kivált a Győrnél elesett zempléni vitézek emlékére írt szép hazafias soraival mily buzgósággal keresi föl a nagyokat, hogy a nemzeti közöny megtörésében hozzá hasonló lelkesedéssel mint vezérek álljanak a küzdelem élére. A többi közt kiönti ez alkalommal hazafi keserűségét Ünnepi József országbíró előtt: mi lehetett volna a természetből oly dús adományokkal ellátott nemzetünk, ha úgy művelhette volna a tudományokat, amint az tőle kitelhetett volna, és mennyire hátra maradt! „Ez a' gondolat, ennek szomorú érzése – mondja – elkészeríti a' hazáját 's nemzetét szerető szívet 's felkönyörög a' sorsot igazgató Istenséghez, hogy *álmom kórságunkból engedjen valahá felébredni*.” Megküldi művét magának József nádornak is, kérve, hogy olvassa el sorait, amelyekből világosan láthatja, hogy még sokan vannak a hazában, akik teljes szívükből óhajtják, hogy „a' nemzet a' maga egykor tulajdon nagylelkűségét visszanyerje 's el

¹⁹ Irodalomtörténeti Közlemények 1911. évf. 447. l.

²⁰ Kazinczy F. Levelezése VI. köt. 56, 76, 181, 199. l.; kézirat a M. T. Akad. könyvtárában: Vegyesek, 4^r 72. sz.

szüllyedéséből 's veszedelmes álomkorságából' felébredhessen 's felemelkedhessék.'²¹ Néha ilyenkor esdeklő hangja közel jár a betevő falatot könyörgőéhez, és írói tekintélyéhez mérve nagyon is alázatos és kevés férfias önértetre valló. De általában Kazinczy mesterien játszik a megindítás húrjain, mint valamely nagy népszónok s minden kínálkozó eszközt számító ügyességgel megragad, mert folyvást él és tüzel benne az a hit, hogy szavai olykor-olykor szikrákat vetnek a fogékonyabb lelkekbe, s haladás szükségének érzete tágabb körökben is terjedni kezd.

II.

A közvélemény majdnem teljesen hiányzik a XIX. század elején. – Kazinczy a hírszolgálat érdekében. – Kazinczy az írók központja. – Érintkezése modorában ráismerünk benne a németek tanítványára. – Egy-egy ifjú költő feltűnését hogyan tudja újabb izgatásra felhasználni. – Senki sem örvend szívesebben az ügyekezetnek. – Mire tanítja az ifjakat? – A folytonos javítgatás és törteni tudás; a műgond fejlesztése. – Kazinczy az írók művei kiadásán buzgólkodik. – Az időszaki sajtó a XIX. század elején. – Különféle tervek. – Ragályi Tamás *Segítője*. – Kulcsár István rövid jellemzése. – A *Hazai Tudósítások*. – Kazinczy és Kulcsár; Kazinczy folyvást gyámolítja a *Hazai Tudósításokat*. – Kazinczy irodalmi folyóirat alapítását sürgeti. – Kis János tervei; meghiúsulnak. – A pesti triász hasonló tervei; *Analthea*; *Lehel Kürtje*. – A Dunán túli írók terve. – Biztatóbb hír Erdélyből.

Nemzetünk súlyedtségének egyik fő oka a közvélemény aluszékonyága s majdnem teljes hiánya. Kazinczy számtalanszor panaszozza: „mily kár, hogy a jobb agyagból gyúrtak nem tanácskoznak, s mindenki magára hagyatva építgeti várait. Pedig a közös eszmecserék, lelket éleszthetnének bennünk, a' mellynek híjával vagyunk". Mindenek előtt a nyilvánosság terét kell biztosítanunk a szellemi munka megismerésére. A nemzeti ügyért végzett munkának nem szabad homályban maradnia. Kazinczy példával jár elől. Ami nevezetesen az irodalomban vagy a nemzeti élet bármely ágában hall, amit az országgyűlésről vagy a fontosabb vármegyei gyűlésekről olvas vagy magántudósítások útján megjegyez, ami egy-egy kiválóbb magyar politikussal vagy általában előkelő emberrel folytatott írás- vagy szóbeli társalgásában megkapja lelkét: amint asztalhoz ülhet, legott papírra veti s röpíti szét az országban mindenfelé: Erdélybe, a Dunán túlra, az Alföldre vagy éppen a fejlődő központba, Pestre. Azonban ez nem elég. A jobb hazafiaknak össze kell állniok. Mindegyik szerezen magának szorgalmas és hozzáértő tudósítót Pozsonyban, Pesten, Kolozsvárt s más nagy városban, s az így első körből kapott híreket viszont azonnal igyekezzék tovább terjeszteni. Amily fáradhatatlanul másolgatja ő az irodalmi és politikai életről szóló híreket, a maga és mások szebb verseit, velős mondásait s munkára serkentő egyéb adatait, úgy kell példáját követni mindazoknak, akik a nemzeti művelődés ügyét szívökön hordják. Az olvasó kedv fölkeltése, az egymással való szó- és levélbeli társalgás, egymásnak megismerése és kitanulása szoktathatja csak nemzetünket mind a saját sorsa iránti érdeklődésre, mind a közügyek iránti fogékonyágra.

Mintha csak a mai hírszolgálat szövevényes hálózatát akarná Kazinczy kiépíteni abban a korban, mikor még sem a villám, sem a gőz nem segíti a mohó kíváncsiságot, amelynek leggyorsabb kielégítője a gyors futár. Valóban rendkívüli feladatra vállalkozik, s egyetlen eszköze az író toll. De minél rendkívülőbb a feladat, annál rendkívülőbb munkakedve és buzgalma, hogy soraival behálózza az egész országot. Alig van nálunk akkor nevezetesebb ember, akivel levél útján ne érintkezzék; alig van a közéletnek fontosabb kérdése, amelyről társaival eszméket ne cseréljen, néha beható vitát ne folytasson s a megvitatott nézeteket ismét másokkal ne közölje. Olthatatlan szenvedéllyel keresi a nyilvánosságot. Páratlan közlékenységével a nemzeti élet minden terét bejárja s a művelődés minden jelenségét egymásra vonatkoztatja s egymásba fűzi. Hiába áll útjába ezernyi akadály, lebirkózza valamennyit. Lankadatlan kedvvel lobogó lelkesé-

²¹ U.o. VIII. köt. 305. l.; IX. köt. 269, 383. l.; XI. köt. 215. l.; XII. köt. 209. l. – Pandekták [?], VI. köt.

déssel, kitérést nem ismerő elhatározottsággal töri szét saját körülményeinek, a censura szigorának s a titkos rendőrség hitvány kémkedéseinek vaskorlátait. Éjjel-nappal, a mindennapi élet legnehezebb foglalkozásai, gazdasága legsürgösb teendői között, betegen fekvve vagy utazás közben mindenütt és mindég tud alkalmat lelni, hogy közlékenysége mohó vágyait kielégítse. Amit korszakos működésében most és minden időben méltányolni kell, s amit jellemében mint árnyoldalt korában is többen hánytorgattak s ma sincs miért mentegetni, erényeit és hibáit mind ebből magyarázhatjuk.

E szerfölötti nagy közlékenység forrását bámulatra méltó fogékonyságán kívül olvadékony szíve táplálja, mely a vele érintkezőket nemcsak az általános emberit messze fölülmúló érdeklődéssel, hanem a bizalmas barátság megkapó hangjaival igyekszik magához kötni. A régibb írókhoz, akik részben pártfogói, a tiszteletnek és vonzódásnak azzal a bensőségével közeledik, amely a nagy emberek iránt gyermekora óta élt benne, s a kegyelet érzelmeivel olvadt egybe. Kortársait vagy a kevéssel ifjabb írókat, Virágot és Kulcsárt, Földit és Horváth Ádámot, Péczeli Józsefet és Aranka Györgyöt, Dayka Gábort és Döme Károlyt, Hajnóczyt és Szentjóni Szabót, Szentgyörgyi Józsefet és Sípó Pált, Kis Jánost és Desseffy József grófit, Kisfaludy Sándort és Berzsenyit stb. a meghitt barátság melegével kapcsolja magához, s iparkodik viszontszereket magának biztosítani. Amint Klopstock a köréje gyűlt német írókkal nemcsak barátságát érezteti, hanem még inkább a vezér szellemi tekintélyét s a költői eszménynek azt a varázsát, amely a mester képzeletében a költőről s művészetéről kialakult: Kazinczy is örömet viseli a vezér szerepét s az érintkezés hangjában, az írók méltánylatában szívesen utánozza a Hainbund tagjainak modorát, bőkjait, dicsőítő szólásait. A Hainbund tagjai térdet hajtanak egymás előtt, hogy a maguk képét is az oltárra emelhessék, – mondja Schmidt Julián.²² Kazinczy is nagyon szereti a jó tulajdonságokat magasztalni s a hibákat takargatni, régi barátait az ifjabb tehetségek-re bizalmat keltőleg figyelmeztetni s ezeket nekik melegen ajánlani.

De különösen a kezdőket, a szárnypróbálgatókat ügyekszik a gondos családapa gyöngéd szeretetével gyámolítani, nekik pártfogókat szerezni, követendő újakat s utánzandó külföldi példákat kijelölni, őket, ha lehet, anyagilag is segíteni, műveik kiadását előkészíteni s írói hírnevüket mintegy megalapítani. Soha semmi sem tudja kiirtani belőle azt a meggyőződést, hogy az ifjakkal való társalgása egyik szerény biztosítéka szellemi haladásunknak. „Én – írja Kölcseynek 1808, november 21. – a' többek közt abban is különbözök a' Debreceniektől, hogy azok azt hiszik, hogy vesztenek azzal ha fiatal embereknek társalkodásokba ereszkednek: én ellenben ezekkel örömet egyveledem barátságba; örömet lesem ki, kiből keves esztendő alatt mi válhat, gyönyörködve nézem a' talentumok kifejlődését, 's emel az a' gondolat, hogy az ő képzeletekben talán nékem is volt valami részem” Tehát mint „Gleim papa” a németeknél, Kazinczy is atyamesteri pártfogással fogadja a hozzáforduló ifjakat, a jövő reményeit, akik az ő képzeletében már a nemzet énekesei, vagy nagy államférfiai gyanánt élnek. Patriarchális tekintéllyel intézi sorsukat. Mindenki számára van biztató, bátorító szava, sőt mindegyikben törekszik azt a hitet élesztetni, hogy a nemzeti élet jövődjé fejlődésében fontos szerep várja. Ritkán figyel a tehetség mértékét. Akárhányszor a középszerűségeket is elhalmozza dicséreteivel. Nem igen számol a körülményekkel, hogy az érdemtelenszór magasztalás nem szédíti-e el az illetőt. Buzdításai szüntelenül áradnak, de nem a valódi tehetség előtte a fontos, hanem a tanulni vágyás, az igyekezet. Mindenek fölött pedig hogy az ő irányának követője legyen, az előtte nagy becsben álló külföldi írók műveit ismerje és tanulmányozza, tőle meg ne kímélje a tömjént se. Csüggedetlen kedvvel küldözi nekik a maga s barátai műveit, de óhajtja, hogy ezeket magasztalással fogadják s terjesszék saját körükben. Sokan csak a hiúság legyezgetését látják Kazinczynek ez atyamesteri szerepében, vezéri tekintélyének féltékeny őrzésében s azoknak az elkopott dicséreteknek jól eső fogadásában, amelyek mostani ízlésünk szerint igen sokszor éremlygősek, a legtöbbször üresek.

Tagadhatatlan, hogy Kazinczy örömet hallja a dicséretet. Hiúságát sem nem tudja, sem nem akarja titkolni, sokszor éppen dicsekszik vele, mert abból sok erény származhatik. Azonban nem kell felednünk, hogy ő mindenik hozzácsatlakozó íróban a fejlesztendő közvéleménynek újabb terjesztőjét látja, ki az általa adott elvekkel és ízléssel a szellemi élet újabb

²² Id. műve 10. l.

munkása lesz, a „jók masszáját” gyarapítja s jövendőnk megalapozását siettet. S aki annyira meg van győződve a maga hívatása fontosságáról, működése irányának helyességéről, mint ő, nem csoda, ha nem tud az ítéletnek arra a tárgyilagos magaslatára emelkedni, amelyen a hozzászólók hibáit is megláthatná s az ellenfél jó oldalait is méltányolhatná. Más pedig első sorban azáltal győződik meg az ő irányja követéséről, ha a felbukkanó új tehetségek ismerik és dicsérik az ő munkáit. Azt sem kell felednünk, hogy az érintkezésnek az a hangja, mellyel az ifjú írók mesterökhöz fordulnak, pártfogásáért köszönetet mondanak s vezéri zászlaja alá esküdnek, a Klopstock és Gleim körének utánzása, idegen ég alatt termett növény, amelyek gyökerei magyar földön nem is tudtak mélyebbre hatolni, s azért Kazinczy vezéri tekintélyének hanyatlásával ki is vesznek. Kazinczy a Klopstock, Gleim és Matthisson, sőt Voltaire hatását is magába olvasztotta, s e hatást az irodalmi közvélemény előkészítésére, az ifjú írók serkentésére s általán a magyar közműveltség istápolására majdnem annyi eredménnyel fordítja, mint verses és minden rendű prózai művei által.

Érdemes fontolóra venni, hogy egy-egy kiváló fiatal költő feltűnése mily újabb hullámokat vet az irodalmi közvéleményben s mennyire terjeszti a fogékonyságot. Például egy Kisfaludy Sándornak, egy Berzsenyinek vagy egy Kölcseynek a szellemi küzdők közti megjelenése szinte láthatólag mekketűzteti az irodalom szeretetét nemcsak abban a kis körben, amely Kazinczyt tekint mesterének, hanem az írástudók szélesebb rétegeiben serdültebb ifjaink előre törő kis seregében is. Kisfaludyt nem Kazinczy ismerteti meg a közönséggel, de nagy része van benne, hogy a *Himfy Szerelmének* két kötete utat talál oly olvasókhöz is, akik eddig gyanakodva vettek kezökbe magyar verset. Berzsenyit már ő vezeti be az irodalomba. Hogy mily rendkívüli szolgálatokat tesz Kazinczy az ébredező közvéleménynek, fokozva erejét s tágítva körét: megmérhetjük abból a körülményből, hogy 1808-tól fogva, midőn Berzsenyi műveit sajtó alá másolja, 1812-ig oly olvasók is élvezik és terjesztik Berzsenyi költeményeit, akik azoknak klasszikus alakjaitól különben visszariadtak volna. Könyv nélkül tanulják, szavalják, egyik költeményét Bethlen Ádám grófné kőlapra véseti kertjében; egy szóval két országra szól a költő híre, mielőtt művei nyomtatásban megjelentek volna.²³ Hasonló jelenséget látunk Kölcseynél is. Kazinczy révén már ismert neve van az irodalomban, mielőtt egyetlen verse napvilágot láthatott volna.

Soha őszintébb szót nem ejt ki Kazinczy ajka, mint mikor így szól: „*Senki sincs a' ki az igyekezetnek szívesebben örvendhessen mint én, senki sincs a' ki annak inkább kívánja előmenetelét.*” Ez hatásának egyik fő oka. Ha megakad szeme valami versen, valami kiadandó munkáról tett jelentésem, vagy ha barátai leveleiből ilyenekről értesül: első dolga, hogy üdvözlő soraival fölkeresse az ismert ismeretlent s hívatása és jövője iránti reménnyel és bizalommal, buzdítással és jó tanáccsal látva el. Nem annyira a tanítványt, mint inkább a társat, barátot nézi a kezdőben, akinek első levelét szeretete zálogául veszi, s kevélységét találván benne, eldicsekszik vele s kimutatja neki a célt, hová törekednie kell. Egyiket-másikat részletes utasítással is ellátja: hogy ne sokat s mindég csak nagy íróit olvasson, de ezt mennél többször; hogy olvasása közben kivonatokat, jegyzeteket készítsen; hogy – mint Goethe mondja – gyakorolja esztét, szemét és kezét szüntelenül az írásban s ne engedje magát semmi nehézség által elriasztani. Előbbök iparkodik varázsolni jövendőjüket, a hírnévnek, a közpályán szerzett dicsőségnek folyvást előbbre ösztökélő hatását, amely nemzeti haladásunk élesztő kovászává duzzadhat. Mint egy átönti szívökbe a maga édes gyönyörűségét, amelyet a művészi élvezet nyújt, s a maga reményét, amelyet a most és ezután élők szeretetének megnyerése gyűjt benne. Megmondja, hogy ő az oly ifjakat szereti, akik nemcsak a hideg, fagyos esztől, hanem a forró szívtől is kérnek tanácsot, s ettől inkább, mint attól. Fejtegeti: mennyit nyer irodalmunk, ha a költészet „virágai közöltetnek a' publikummal 's vetélkedést támasztanak”. Kitérja szívét tanítványa, új barátja előtt, akiben az övével egyazon láng lobog, hogy lelkesedést öntsön bele hívatása teljesítésére; mert – úgymond – csak rajtunk áll az a szépet, amit lelkünk érez, a kimondás által magunkévá tenni; s mennyire hevithet az a gondolat, hogy „az ilyen cselekedet századok múlva is hathatósan szól a' jókhoz”. És hogy szavai annál inkább megkapják a kezdőt, majd minde-

²³ Berzsenyiről szóló munkám 101-105. l.

nikben azt a hitet kelti, hogy megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a hazának, ha bátran halad célja felé, s hogy ő senkitől sem vár annyit, mint éppen attól, akit első ízben fölkeres.²⁴

De különösen szereti mindegyiknek szívére kötni, hogy gondos, huzamos és többszöri javítás nélkül egy sorát se bocsássa közre. Kis Jánostól kezdve Toldy Ferencig és Szalay Lászlóig számtalan ifjú írónak fejtegeti: mily haszna van munkánk folytonos javításának, s idézi Schiller epigrammjának tartalmát, hogy „a' correctio a' legkisebb és legfőbb érdeme az írónak”. Nemcsak Horatius intését ügyekszik rábeszélni a szárnypróbálgatókra (Nonum prematur in annum); hanem a saját példájával is arra buzdítani őket, hogy el ne unják munkáikat a szennytől tisztogatni. Enélkül igazi sikert nem arathatunk s nem ígérhetünk magunknak halhatatlanságot. Ismét és ismét felújítja egykori előljárója, Pászthory Sándor buzdítását, hogy mindaddig javítsunk írásunkon, amíg az oly jó nem lesz, hogy már jobb nem lehet. Soha intelem oly erősen meg nem fogamzott senkiben, mint ez Kazinczyban. Érthető hát, midőn azt mondja, hogy „minden szép mesterségbeli mívnek a' *rajta-dolgozás* a' legszebb jutalma.” Minél kiválóbb tehetségű ifjúnak adja e tanácsot, annál mélyebb meggyőződéssel, annál nyomatékosabban ajánlja. Kölcsenyek első versei egyikét bírálva, több kifogást tesz kifejezései, szavai ellen, nem mulasztva el egy angol író ítéletét idézni, hogy „Kezdő írónak abban áll a' legfőbb mestersége, ha sokat tud törölni a' maga írásán.” Ez a gyakorlás adja meg az írói készséget. Egész elméletét fejt ki a javítgatásnak a Dessewffyhez 1819. június 6. írt levelében. Ha az író – mondja – valami jót akar írni, nem azon van, hogy a más javallását nyerje meg, hanem első sorban a magáét, mert „ha magát akarva nincs kedve megcsalni, minden javulások között *ezt* megnyerni legnehezebb”. Azért is legkedvesebb írója a régiek közt Sallustius, mert nagy gonddal válogatta össze szavait, s oly formán gyalulgatott munkáján, mint Kazinczy az ő fordításán.²⁵ Annyira fontosnak tartja Kazinczy a hasznos javítást, hogy idegen író munkája kiadásában sem tud attól tartózkodni. Voltaképp innen magyarázható az idegen művek kiadásában követett, mai nap semmi képp el nem fogadható elve.

Kazinczy hivatása fő parancsának, valódi lelki szükségnek tartja, hogy másokat buzdítson. Virágnak arra a kérdésére, min dolgozik, azt feleli, hogy *buzdítgat másokat*. Ha maga nem tud fordításain dolgozni, legalább mások tüzelése által éleszti a közvéleményt. Bessenyeitől és Baróti Szabótól kezdve Viráig majd minden régibb író ügyekszik e vagy ama munkája újra dolgozására s kiadására megnyerni, félbeszakasztott művét befejezni, vagy a könyvvizsgálat akadékoskodását türelemmel legyőzni. Még tüzeesebb lélekkel ösztökéli az ifjakat Ivánky Vitéz Imrétől kezdve Szalay Lászlóig, tehát éppen félszázadig. Érti sőt tudja, hogy midőn egy-egy igyekvőbb ifjút sikerül az irodalomnak megnyernie, annak a révén megint újabb hullámgyűrűt vet a nemzeti közvélemény, s újabb lépéssel halad előre a szellemi műveltség. Kedves azt hinnie – úgymond – hogy buzdítások, meleg ömledések által fejtegetheti a tehetségeket. Ha pedig az illető ifjú anyagilag is szerencsés körülmények közt él, még többet kér és vár tőle. Így Cserey Farkastól, így Gyulay Lajos gróftól, az ifjú Vay Miklós és Wesselényi Miklós báróktól. Ezt 1809-ben a hozzá írt epistolája révén elhíresztvén, nagy reményeket kelt a hazában a kora érett gyermek iránt; nem hiheti hát Kazinczy, hogy az ifjú e reményeket meghazudtolja s közönséges ember lehessen. S mikor arról értesül, hogy Wesselényi a szükséggel küzdő Bölöni Farkas Sándort asztalánál tartja, nagy örömmel mond neki köszönetet, hisz „nincs nemesebb tett, mint az elhagyottak kapni karja alá”. Mikor pedig Döbrentei a Kazinczy magyarországi szerepét Erdélyben sikerrel követi, izgató tevékenységének legszebb gyümölcsseit láthatja Kazinczy zsendülni.²⁶

Senki sincs a magyar írók közt, aki annyit tett volna mások műveinek kiadására, mint Kazinczy. Takács József többet áldozhatott a magáéból, de Kazinczy élenkebb sürgelemmel s megindítóbb rábeszéléssel tudta író társait munkára serkenteni. Annak kiváló írók műveit sikerült napvilágra bocsátania, ennek szinte az egész magyar íróvilágot mozgásba hoznia. Takács

²⁴ Kazinczy F. *Levelezése* IV. köt. 554, 565. l.; VI. köt. 132. l.; IX. köt. 427. l.; XI. köt. 237. l.; XIII. köt. 274, 405-406. l.

²⁵ U. o. II. köt. 473, 530. l.; VI. köt. 36-38. l.; VII. köt. 190, 348. l.; XVI. köt. 399-430. l.; XVII. köt. 276. l.

²⁶ U. o. VI. köt. 533. l.; IX. köt. 427. l.; XIII. köt. 504. l. – *Gróf Gyulay Lajos naplótöredékeiből*, kiadta gr. Kuun Géza, 214-217. l.

költői, irodalomtörténeti és bölcséleti művek kiadását egyforma áldozó készséggel támogatja; Kazinczy elsősorban szintén költői és szépprózai művek kiadásán fáradozik; de a műveltség a haladás másnemű eszközeit is használni ügyekszik. Berzsenyit ő nyeri meg, hogy rászánja magát ódái kiadására, Vitkovicsot, hogy meséit és verseit a világ elé bocsássa, Virágot és Kis Jánost, hogy Horatius-fordításait a közönség kezébe adják, Szentmiklóssy Alajost és Ungvárnémeti Tóth Lászlót, hogy műveiket összegyűjtsék. Az ő serkentése nyomait látjuk Nagy Gábor igyekezetében, hogy a régi magyar klasszikus alakú verseket összegyűjtse s kiadja (1805), noha éppen Kazinczy tudósításából értesül, hogy Virág is dolgozik hasonló terven, ami aztán Nagy Gábornak kedvét szegi. Leginkább Kazinczy ösztönzéseiből s példájából merít lelkesedést Ragályi Tamás, hogy Wieland *Agathonját* (1805), Zilahi Kis Sámuel, hogy Bonterweck aethetikai műveit (1807), Vitkovics, hogy a szerb népköltészet virágait (1810), Szemere Pál, hogy Körner *Zrínyjét* fordítsa (1815), Kölcsey, hogy a nemzet nagy énekeseit megítélje és Homérral irodalmunkba ültesse (1815), Bölöni Farkas és Sinó Károly, hogy Schiller összes drámái lefordítására szövetkezzenek (1817), Döbrentei, hogy egy színműtárt megindítson (1813), amely nevezetesebb külföldi drámák magyar fordítását tartalmazza, s e tervet aztán Bajza tovább folytassa (1830). Kis János maga megvallja, hogy Kazinczy nemcsak ösztönzője s bátorítója, hanem Maecenása és pártfogója, kritikusa és magasztalója, kiadója és árusítója is egy személyben. A széphalmi mester buzdító hatása régi magyar írók föllevenítésében is nyilatkozik. Révai és Dugonics nyomdokain itt is példával jár elül. Cserey Farkast Barcsay Ábrahám műveinek kiadására szeretné megnyerni; Rumyt régi történelmi adatok közlésére bírja; Döbrentei a Zrínyi nagy eposzának kiadását tervezi, amit aztán maga Kazinczy eszközöl.²⁷

Azonban a közvélemény ébresztésére, a nemzeti fogékonyság gyarapítására semmitől sem vár termékenyítőbb hatást mint az időszaki sajtónak a nyilvános eszmecsereket első sorban előmozdító szerepétől. Kora ifjúságától kezdve folyvást s méltán a haladás legfontosabb tényezőjét látja a hírlapokban és folyóiratokban. Ezzel kezdi közpályáját, ezzel mutatja be magát, mint az irodalom egyik lelkes munkását, csakhamar mint egyik vezérét nemzetének; ezzel próbál némi központot alkotni az írók számára; ezzel sietteti a megújulást. De igyekezetének hajtásait, fogsága alatt, ismét a közöny fagyasztó szele tarolja le. A magyar időszaki sajtó megszűnik a hazában. A bécsi *Magyar Kurír*on és Sándor István csekély hatású *Sokfélekéjén* kívül egyetlen terméke sem él. Nem egy kiváló emberünk sajnosan érzi ennek a hiányát, s majdnem egyszerre több elmében megfogamzik az a gondolat, hogy az időszaki magyar sajtónak új ösvényt vágjon. 1804-ben Horvát István buzdítására Schedius Lajos a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst* mintájára magyar nyelvű folyóiratot tervez, Kulcsár István meg *Hazafi* címmel akar egyet megindítani, s hasonló terven dolgozik Ragályi Tamás is.²⁸ Legelőbb az ifjú Ragályi terve valósul meg, Schedius végleg elalszik, Kulcsáré más alakban ölt testet. Ragályi (1785-1849), aki Kazinczynak József öccséről rokona volt, ez idét Pesten tartózkodván, mintegy közvetítő volt Kazinczy meg Virág és Révai közt. Voltaképp azt a szerepet vitte Kazinczy életére nézve 1805-6-ban, mint pár év múlva Vitkovics, Szemere és Horvát István; vagyis a széphalmi mesternek pesti ügyvivője volt.

Kazinczy kiszabadulása után semmit sem tart sürgősebb teendőnek, mint egy hónapos írás szerkesztését. Ezt várja a pesti íróktól, erre buzdítja Kis Jánost s a hozzá csatlakozó kezdő írókat. Azonban Virág éppen nem érez magában erre semmi tehetséget, s különben is meghallja, hogy mások már javában készülnek egy folyóirat megindítására. Révai Verseggyvel harcol és nagy grammatikáján dolgozik; nyelvvizsgáló értékezéseit azonban időszakonként szándékozván kibocsátani, a folyóirat hatását többé-kevésbé megközelítheti. Ebben bizakodik Kazinczy és arra serkenti Révait, hogy bírálatokat is közöljön. De Révait betegsége és halála megakadályozza, hogy pályája közepén kifejtett izgatott munkáját folytathassa. Ez alatt Ragályi merészen neki vág a töretlen útnak s minden hosszabb készület nélkül indítja *Segítő* című folyóiratát 1806 elején.²⁹

²⁷ *Kazinczy F. Levelezése* IV. köt. 89, 125, 133, 141, 145, 158, 197. l.; VI. köt. 516, 527. l.; IX. köt. 19. l.; X. köt. 415. l.; XII. köt. 131, 189, 300, 357, 383, 385, 441, 470. l.; XV. köt. 169. l.

²⁸ L. az I. köt. 615. l.

²⁹ *Segítő* – Hónapos Írás a Szépnék előmozdítására, ki-adja Kis-Csoltói Ragályi Tamás. Budán, Landererné betűivel, 1806. (Világos kék borítékú füz., kis 8¹/₄ iv.)

Kezdeté ugyan nem sokat ígérő, de még sem oly hitvány, mint amilyenek Ferenczy József és Széchy Károly feltünteti.³⁰ Ragályi a szerkesztő mondanivalóit a füzet végén a *Nyilatkoztatásban* közli. Fájjalja nyelvünk elhagyatását, de reményt merít az utóbbi huszonöt év óta lelkes buzgalommal folytatott munkásságból, mely hazai nyelvünk csinosítását tűzte ki céljául. Nagy méltánylattal szól Révairól, aki hanyatlásnak indult nyelvünket sírja szélén megragadta s a végső veszedelemből kimentette és erős ellenségén, a rossz szokáson tökéletes diadalra segítette. Ezt a munkát folytatni kell, s épp ez az egyik célja a *Segítőnek*, amely közölni akar grammatikai és a szép ízlés természetét fejtegető értekezéseket, a szépmesterségeknek bármily alkotásáról írt tanulmányt, eredetit és fordítást, verset és prózát egyaránt. Az első füzet nagyjából a szerkesztő tollal alól kerül ki. Mindjárt az első cikk *A' Szépműnek Munkáiról* szól. Ragályi megmagyarázni igyekszik benne: miképp keletkezik a szépmű, költemény vagy festmény. Leginkább a magyar költészet nevesebb művelőit emlegeti, magasztalva különösen Virágot és Kazinczyt. „Pirúljon – írja – az a 'Magyar a' ki nem ösmér Tégedet még élő, de már halhatatlan Virág 's a' Te Kazinczidat, az örök Dicsőség, Hír 's Tisztelet Mátkáját, kinek szeretete életemnek legfőbb örömei közé tartozik, 's kevélysége az én Ifjuságomnak.” „Ifjak! – így végzi buzdítását – Csak ti kövesétek Zrínyinek, Orczynak, Rádaynak, és Kazinczinak nyomdokait, meg vetve a' szépmesterségektől el tiltó bal vélekedéseket, kész a' Győzelem.” A második cikk írója, Palóczy László, a *hazai nyelv csinosítóihoz* intézi szavait, arra serkentve az ifjú írókat, hogy ne egy emberért, hanem az egész hazáért egyesítsék erejüket s ne engedjék magukat a tudatlanság és csúfos ijesztetések által elriasztatni. Azután Palóczy, Döbrentei, Bölöny László és Ragályi egy-egy gyöngye verse következik, majd Rabener két rövid satírájának fordítása álnévvvel. Bizony sovány tartalom, de a kor meddőségéhez mérve maga az igyekezet is figyelemre méltó és Ragályi tehetségétől sokkal jobbat várhattak jövőre.

Azonban a *Segítő*ből csak egyetlen füzet ismeretes.³¹ Bizonyos, hogy az első számmal megszűnt, nem hagyva hátra semmi nyomot. Kazinczy, bár a *Segítő* róla csak magasztalással emlékezik, nem lehetett vele meglegedve, mert épp az hiányzott benne, amit ő oly fontosnak tartott, az eleven élet lüktetésének az irodalomban való visszhangja, amint az *Orpheusban* megkísérelte.

Égészen más ítélet alá esik Kulcsár István vállalata, a *Hazai Tudósítások*, amely ugyanez évben indul meg. Kulcsárnak (1760-1828) szép és nagy szerepe van művelődésünk történetében. Nem előkelő család ivadéka, nem nagy tehetségű, mélyebb tanultságú ember volt. Nem dicsekedhetett gazdag tapasztalatokkal. Nem az úgy nevezett világlátott emberek sorába tartozott. Néhány kisebb városban tanárkodott a nyolcvanas és kilencvenes években, aztán Festetics György gr. házánál nevelősködött, majd Pesten telepedett meg, s pályájának nevezetesebb korszaka a fővárosban telt el szakadatlan munkában, izgató tevékenységben, ritka lelkes buzdító hatásban. Kevés ember értette jobban: mint kell valami eszmét megkedveltetni, megvalósítása útját elkészíteni s e célra híveket gyűjteni. Senki sem tudta inkább a nemzeti önértetet fölkelteni, a legcsekélyebb nemzeti törekvést is kiemelni s egyesek hiúságának hízelegni soha sem önérdékből, csak a közhaszon szempontjából. E tekintetben senki sem hasonlít jobban hozzá, mint Kazinczy. De míg ez inkább csak magánleveleivel, verses műveivel és bírálataival izgat irodalmi kérdésekben s az általános műveltség ügyében; az a kor legismertebb hírlapjával. Ez a nemzeti műveltséget nem tudja külön választani az európaítól, s mintegy az egész emberiség haladásának tényezőjévé kívánja avatni a magyart; az csupán a nemzetiség, a magyarság legközelebbi érdekeit tekinti s felfogására nézve sokkal szűkebb körű. De mind a kettőnek a vérében van a közügyek iránti fogékonyságra való rábeszélés, serkentés. Mind a kettő tudja: hogyan kell síkra szállni valamely ügy mellett, s adva és kérve, példát mutatva s egész csoportot hasonlóra ösztökélve vezéri szerepet vinni s központja lenni a nemzeti törekvéseknek. Kulcsár azonban szerencsésebb körülmények közt él s gondtalanabban dolgozhatik tervein. Ő is fontosnak nézi a régi írók föllevenítését, s még szombathelyi tanár korában kiadja Mikes becses

³⁰ Id. m. 168. l. – Széchy K.: *Az Erdélyi Múzeum*. Az Erd. Múzeum egyesület Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi szakoszt. kiadványai, 1887. IV. köt. 359. l.

³¹ Szinnyei I. id. m. XI. köt. 429. l. 7 füzetet említ ugyan, de ő sem láthatott egynél többet, sem Ferenczy, sem Petrik. Széchy K. azt írja, hogy még 2-3 f. ki volt szedve.

művét, a *Törökországi Leveleket*. Szándéka a XVI. és XVII. század emlékiróit mind kiadni, hogy „a hazának egy méltó áldozatot tegyen”. Azonban mint izgató fejt ki ő is rendkívül hasznos tevékenységet. Szerkesztői s írói működése is ebből a szempontból oly igen fontos Pártolja az ébredező magyar játékszínt, sőt néhány évig élére áll mint izgatató s tollal és szóval, áldozó készséggel és utánajárással folyvást izgat érdekében. Mindig és mindenütt fáradhatatlan, buzgó emberbarát. Erős katolikus érzésű, s a más vallásúakat legalább egy fokkal alacsonyabb színvonalon látja. Hanem ha a magyar dicsőség forog szóban, iparkodik elnyomni felekezeti felfogását, jóllehet ez nem mindég sikerül neki. Hazája sorsa annyira szívéhez van növe, mintha az egész nemzeti életben első rangú szerepre volna hívatva. Keresve keresi a nagyok pártfogását a jó ügy érdekében, s negyed századnál tovább szolgálja hazáját nem anyagi jutalomért, csak erkölcsi sikerért, híven, önfeláldozólag, tele olthatatlan lelkesüléssel és lankadatlan buzgósággal.

Pestre települvén, legott megkezdi a hírlap előmunkálatait. Jól tudja: mennyire megköti tollát a censura; mennyire késleltetik szándékát a szétküldeés nehézségei, s mily rossz akaratot tanúsít a magyar időszaki sajtó iránt a már erősen meggyökeresedett s félszázados múlttal dicsekvő hazai német sajtó. De mindez csak munkakedvét fokozza. 1805 decemberében benyújtja folyamodványát a nádorhoz, hogy magyar nyelvű hírlapot indíthasson, amellyel nyelvünk művelését előmozdíthassa. S megkapván a kancelláriától az engedélyt, 1806 márciusában közléteszi a *Híradást*, megismertetvén szerkesztői tervét, amely szerint lapja hetenként kétszer jelenik meg kis negyedrét alakban, eltérve a *Magyar Kurírtól* s az előbbi magyar lapoktól, amelyek mind nyolcadrétben jelentek meg. Ezt a híradást, amelyben a magyar nyelv művelését, a hazaszeretet gyarapítását s a nemzeti műveltség terjesztését mondja főcéljának, megküldi mindenkinnek, akiben csak a legcsekélyebb érdeklődést is remélheti. Pest vármegye pártfogása átsegíti őt a legtöbb akadályon. De hogy a külföldi nevezetesebb eseményekről, vagy bár csak az örökös tartományokról is közölhessen újságot, arra Pest vármegye pártfogásával sem tud engedélyt nyerni. Kulcsár kénytelen belenyugodni a kancellária végzésébe s 1806. július 2. megindíthatja a *Hazai Tudósításokat*. Az első számban olvasható bevezetés feltárja a vállalat hazafias célját és szerkesztője forró nemzeti érzéseit. „Ditső Nemzet! – írja Kulcsár – Néked szenteltem ezen áldozatot, mellyet ma tészek le a' Haza oltárára. Nem olyan ugyan, mint Méltóságod kívánná: de nem kissebb, mint az idő engedte. A' jó szándéknak is akadályt vethet a' hatalom. Ámbár tsekély is igyekezetem, legalább azt a' szennyet eltörölte Nemzeti Nevünkrol, hogy a' Magyarak még Újságja sints a' maga Hazájában. Pedig melly hasznos az Újság egy nemzetnek!...” Azért indítja meg lapját, hogy érintett célját szolgálja; mert az idő szorít, késlekedni nem lehet: „iparkodásnak nagyvöltával pártoljuk ki a' mit gondatlanságunkkal el mulattunk.” A nemzeti lélek fölelevenítésének eszköze s a nemzeti haladás szószólója akar lenni. S valóban sem igyekezetén, sem akaratán nem múlt, hogy lapja nem mindenben volt hű kifejezője az ő politikai s társadalmi felfogásának. Bár gondos szerkesztő s a körülményekhez képest elég leleményes, lapja távol van attól, hogy az akkor magyar életnek csak valamennyire is hű tükré legyen. De nem szabad kicsinyelnünk érdemeit. Lapja így is nagy szolgálatokat tett. A nemzeti dermedtség szomorú korszakában az egyetlen hazai magyar közlöny volt, amely mindig melegen ápolta a magyarság érdekeit, s amennyire lehetett, erélyesen küzdött nyelvünk, irodalmunk s játékszínünk mellett. Szembeszállt a félreértéssel és gyanúsítással, hazaszeretetét mint áttörhetetlen páncélt szegezve ellenük. Azért merte Toldy Ferenc nemes hevében azt írni róla, hogy „soha nyomtatott betű béke idején sem többször, sem nyiltabban, sem több határozottsággal nem hirdette e nemzetiség historiai jogát, mint az övé.”³² Kulcsár lapja volt az első leghosszabb életű magyar hírlap a fővárosban, mert egészen 1848-ig életben volt, s e hosszú idő alatt csak a harmincas években ment át nagyobb változáson. 1808-tól kezdve címe *Hazai és Külföldi Tudósítások*, Kulcsár halála után pedig *Nemzeti Újság* volt; 1817-től fogva szépirodalmi mellékletet is adott ki, a *Hasznos Mulatságokat*, amely azonban még abban a korban is igen csekély mértékben tudta kielégíteni a szerényebb kívánalmakat is.

³² *Magyar Sajtó* 1836. évf. 117. sz. – Régebbi tanulmányom a *Figyelő* 1887. évf. XXIII. köt. 271-283. l. – Ferenczy József id. m. 111-116. l. – Barisz Teodorik: *Kulcsár István élete és működése* a komáromi kath. gym. 1902-3. évi értesítőjében.

Kulcsár hazafias törekvései, kivált hogy a magyar nyelv kiművelésének történetére s módjainak bírálatára pályadíjat tűz ki,³³ s a régi írók műveinek új kiadását sürgeti, annyira megnyerik Kazinczy nagyrabecsülését, hogy kiadandó fordításaiából az *Ossian* egy részét neki akarja ajánlani, tehát a legtisztelietreméltóbb magyarok közé sorozza. Kétségtelen azonban, hogy semmisen sem szerez Kulcsár nagyobb érdemet Kazinczy szemében, mint lapja kiadásával. Csak azt tudjuk bizonyosan, hogy Kazinczy üdvözlő sorokat ír hozzá, midőn a *Híradást* olvassa, de magát a levelet nem ismerjük. Senki sincs a hazában, aki Kulcsár törekvésének nagy fontosságát helyesebben felfogja s megindítandó lapja hatását tudatosabban mérlegelje, mint Kazinczy. Gyönyörködve olvassa a hírt s megmondja, hogy sokat vár a vállalatúól. „Hála légyen érte az Egeknek – írja –; lesz tehát magyar Ujságunk, melly által Literaturánk' productumai a' Publicum előtt megismértetnek, a' munkák recenseáltatván, felverettetnek Íróink álmosságokból, 's több figyelemmel fogják írni munkáikat.” Nem győz rajta méltatlankodni, hogy a *Híradást* később kapja meg *éppen ő*, aki az újabbnál újabb hatásokra oly rendkívül fogékony. Legott szolgálatába is szegődik a vállalatnak, amelyet várva várt, s amelyről az a véleménye, hogy minden embernek kötelessége teljes erejéből segíteni, aki tudja: mennyit nyer műveltségben valamely nemzet, ha egyes írók eszméi forgalomba jutnak.

Nemcsak a maga közreműködését ígéri, hanem barátait is hasonlóra ösztönzi, sőt az olyanokat is ügyekszik számára megnyerni, mint Nagy Gábor, aki régi történelmi adatok közlésével szolgálhatná a lapot. Épp olyan buzgósággal köti barátai szívére a kap anyagi támogatását, s nagyon fáj neki, hogy még oly hűséges követője is, mint Cserey Farkas, holmi csekély nehéztelés miatt abba hagyja a hírlap járatását. Pártjára kél Kulcsárnak, hogy nem lehetett szándéka egyséket bántani; de még ha szándéka lett volna is, véghetetlenül több hasznot hajt lapjával, semhogy művelt magyar ember meg ne bocsássa tévedéseit. S ámbár a *Hazai Tudósításoknak* kevés szigorúbb kritikusa van Kazinczynál, hűségesen megtartja ígéretét s állandóan dolgozik a lapba.³⁴ Nemcsak apróbb híreket s hosszabb tudósításokat, hanem tudományos és művészeti cikkeket is közöl hasábjain. Itt harcol az *arkádiai pörben*; itt ügyekszik a hazafiság érzéseit ültetni az ifjú szívekbe a kiváló magyarok rövid jellemrajzaival. S jóllehet határozottabb pártállásúnak szeretné Kulcsárt s emellett bátrabbnak, aki nem retten vissza egy-egy keményebb szótól sem, ha az igazságot kell kimondani: soha sem feledi, mily sokat köszönhet a nemzet e vállalatnak. S midőn látja, hogy Kulcsár s megjelent művekről ritkán mond igazi bírálatot: Révait kéri föl, hogy próbálja Kulcsárt bírálatok és grammatikai cikkek közlésére is megnyerni. De Révai olyan embernek ismeri őt, aki föltett szándékától s a megkezdett útról el nem téríthető. Amiatt is megszólja Kazinczyt, hogy a politikai hírek közlésében nagyon félnék, hogy például az országgyűlés tárgyalásairól még csak annyit sem közöl, mint a pozsonyi német újság. De mind e hiányok mellett is nagy érdeműt tekinti, hogy legalább van egy magyar hírlapunk a fejlődő fővárosban, amelynek jövőjeért a *Hazai Tudósítások* dolgozik először a nyilvánosság előtt. Véleménye akkor sem változik, midőn Kulcsár a nyelvújítás leghatalmasabb ellenségei közé sorakozik.³⁵

Azonban bármily hasznosnak tartja is Kazinczy Kulcsár lapját, az irodalmi közvélemény szempontjából még egyéb eszközök foganatba vételét is halaszthatatlan kötelességének tekinti. Főleg olyan folyóirat mellett buzgólkodik, amely a bécsi, jeni-hallei és lipcsei irodalmi újságok példájára minden irodalmi munkát ismertet és bírál, a tudomány különféle ágainak haladásában tájékoztat, s mintegy a nemzet ízlésének vezére ügyekszik lenni. Oly férfiút szeretne ily vállalat megindítására bírni, akinek széleskörű tudományos ismerete s klasszikusokon és újabbkori nagy írók művein képzett ízlése van, s aki tekintélyénél fogva követelheti magának a meghallgatást. Ilyennek tartja Kis Jánost, aki jól ismeri a külföldi irodalmakat, több nyelvből fordít, s neve a bécsi irodalmi körökben sem ismeretlen. Kis János belátja ugyan a folyóirat szükségét, de nem igen bízik magához és nincs is kedve a szerkesztéssel bajlódni. Azonban Kazinczy rábeszélésének engedve komolyabban foglalkozik a tervvel, s arra az elhatározásra jut 1805 vé-

³³ L. erről a VI. fejezet I. szakaszát.

³⁴ *Akadémiai Értesítő* 1913. évf. 50–62. lapjain összeállított jegyzék.

³⁵ *Kazinczy F. Levelezése* III. köt. 58, 63, 74, 106, 124, 162, 393, 428. I.; IV. köt. 185, 226, 233. I.; V. köt. 15, 200, 283, 328, 434. I.

gén, hogy bizonyos – mint ma mondanók – részvénytársaságot próbál szervezni, 2000 ft tőkét gyűjtve alapul. Cserey Farkas a legnagyobb örömmel fogadja e tervet, a legkiválóbb erdélyi embereknek ajánlja, s mindent elkövet a sikerére. Csakhogy a megfelelő áldozó készség éppen nem akar jelentkezni egyik magyar hazában sem. Hónapokig ápolgatja Kis János a tervet. Buzgósgája – mondja – hevesen küzd ezer akadállyal vagy tán a lehetetlenséggel. Schediust akarja maga mellé venni szerkesztőnek. De így sem boldogul. Telik-múlik az idő, s még mindig semmi eredmény. Közben, 1807 elején, Romy K. György is egy német folyóirat tervén dolgozik. Természetesen Kazinczy ezt is örömmel hallja, szent kötelességének tartja a megindítandó vállalatot támogatni. De Romy még kevésbé érhet célt. 1807 szeptemberében Kis János ismét szerencsét próbál. „Ha Te – írja Kazinczynak – nem adhatod reá magadat, én bizonyosan minden órán előllok valamely miscelléneákkal. Akármilyen Olla patrida [?] legyen, tsak a' te jegyzéseid és alkalmatosságoként születendő aprólékos írásaid legyenek benne, nem félek, hogy haszontalan legyen.” Kazinczy senkinek sem ajánlja segítségét szívesebben, mint Kisnek; ő – mint mondja – annyi különféle munkába kezdett, hogy időszakai írás kiadására nem is gondolhat; de annál repesőbb örömmel érti barátja szándékát. „Valami tőlem kitelik – válaszolja neki –, azt mind kész vagyok egy ily szent szándéknak áldozni. Gyönyörűséggel sőt kevélykedve lések egyik szorgalmas Dolgosod. Te abban inkább fognál boldogíthatni mint én, ha reá érnék is.” De ismét hónapok múlnak, s Kis a tervezett folyóiratnak még csak címében állapodott meg: előbb még inkább szépirodalmi lett volna, *Florának*, most, hogy inkább tudományosnak készült, *Magyar Tárháznak* akarta nevezni. Kazinczy mind maga készíti, amire Kis fölszólítja, mind ifjú barátait hasonló közreműködésre serkenti. Csakhogy az anyagi dologban egyre késik. Hartleben Konrád Adolf egy ideig biztatja. Kis már az első füzet kéziratát készíti sajtó alá és sürgeti Kazinczyt. Ez annál örömebb kész munkának állni, minél inkább meg van győződve, hogy valamíg időszakai írásunk nincs; valamíg a bírálatokat s irodalmi értesítéseket nem olvas a nemzet: mind addig az írók minden igyekezete haszontalan; mert: „A' nemzet fel nem fog veretetheti lethargiájából 's olvasásnak nem lesz egyébb, mint toldozott foldozott munka, nyomorult románokon 's theatrális darabokon való nyalánkoskodás, mesteri vezetés nélkül tett firkálások.” Csak Kis ne engedje magát az akadályoktól visszariasztatni. Lépjen ki bátran; hisz a *Magyar Museum* és *Orpheus* megindulása óta húsz év eltelt; most már nem lesz annyi titkos ellenség, mint akkor volt. Hányszor eltűnődik ő a magyar közönség érzéketlenségén: miért nem akar az irodalom semmi jelenségéről sem tudomást venni, amiről Németországban napokig s minden művelt körben beszélnének. „Én – írja – azért tartom sok dologban jónak a' csípősséget, hogy ezt az *indolens népet részvételere ébressze*. Mi lehet ennek oka, hogy ily indolens? Mi egyébb mint az, hogy periodicus írása, mellyel még a' frivolus nép is olvasna, nincsen. Bár csak a' Tüctet póstán is jártnának némellyek; bár csak el tudnánk találni a' Nemzet! ízlését, hogy egy két Tomus után ez is örök nyugalomra ne menjen.”³⁶ Ettől ugyan nem fél Kazinczy, mert Kis lesz a szerkesztő és árúsító. Azonban inti, hogy a szerkesztésbe senkit se engedjen beleavatkozni. Ő maga legyen felelős a szerkesztésért, s ne tartozzék érte senkinek számot adni, hanemha a közönségnek. De minél közelebb hiszi Kazinczy és Kis e terv létesülését, annál messzebb odázódik el. Végre is az 1809. viszontagságos év közepén meg kell győződnie Kisnek, hogy célját elérni teljes lehetetlenség.

Jóllehet Kazinczy nagyon sajnálja, hogy három év óta oly melegen ápol tervök dugába dőlt, a más felől felvillanó remény hamar kiengeszteli. Pesten átutaztatában 1808 szeptemberében hallja, hogy a triász szintén egy folyóirat megindításán gondolkozik. Előbb Vitkovics szövögeti a tervet, majd inkább Szemere foglalkozik vele. Kazinczy utasításokkal látja el őket: mit vegyenek mintául s mire törekedjenek; mit fordítsanak Sulzer tanulmányaiból s mily irányt kövessenek. Azonban a triász még a következő év tavaszán is csak a kezdet kezdetén van. Szemere gyűjtögeti ugyan az anyagot, de a folyóirat, az *Amalthea* nagyon nehezen akar létesülni. Mikor Kölcsey Pestre jut és Szemerével barátságot köt, Kazinczy újabb reményt táplál. „Uram Öcsémék – írja Kölcseynek 1810 márciusában –, szép frigyben élnek és sok távol fekvő barátjaik vannak mindenfelé. Mit nem lehetne kezdeni, csak kezdene valaha valaki.” Berzsenyi is ser-

³⁶ U.o. IV. köt. 102-103, 109, 598-9. I.; V. köt. 171, 184, 266, 319. I.; VI. köt. 150-151, 166, 168-69, 189, 201, 231, 260, 324. I.

kenti őket pesti látogatásakor, felajánlván versei egész gyűjteményét. Fejér György 1808. az egyetem theologiai tanárává kineveztetvén s Pestre költözvén, késznek nyilatkozik Szemerével a szerkesztésben közreműködni. Közben Ragályi Tamás is folytatni akarja a 2. számmal megszünt *Segítő* 1811-től kezdve Sárospatakon és szintén gyűjti a kéziratokat. Kis János a fővárosban időzvéen, nem mulasztja el a triász szándéka teljesítésére buzdítani, de azt ismét háttérbe szorítja Kulcsár István, aki maga tervez szépirodalmi folyóiratot *Lehel Kürtje* címmel. Kis ehhez sem sok reményt táplál, mert mint írja: „Általában egy Magyar folyómunkát olly nehézségek környékezhettek, mellyeket csak a' közönségesnél jóval nagyobb buzgóság és szorgalom győzhetnek meg.”³⁷

Kulcsár 1810 őszén úgy vélekedik, hogy a folyóirat megindításának legnagyobb akadályát, a pénzbeli alap hiányát, könnyű szerrel legyőzheti. Egy névtelen hazafi ugyanis, nem levén közelebbi maradékai, azt a kérdést tűzi ki a *Hazai és Külföldi Tudósításokban*, hogy miképp értékesíthetné legtöbb haszonnal százezer frt érő vagyonát, háromszáz frtot ígérvén a legjobb feleletnek. Az 53 pályamű közt a Virág Benedeké és Fehér Györgyé lett a győztes, Kulcsár a díjat megosztotta közöttük. A díj kiosztása bizonyos ünnepélyes szertartással történik. Kulcsár magához hívja a pesti írókat s elmondja nekik, hogy a legjobb két pályamű egyhangúlag azt tanácsolja, hogy az érdemes hazafi a magyar irodalom gyámolítására fordítsa százezer frtját. Az tehát a kérdés: mi a legstírgősebb teendő irodalmunkban. A vélemények sok felé oszlanak. Kovács Mihály orvos például a könyvárosok ellen panaszkodván, azt ajánlja, hogy az említett összeg kamataiból könyvkereskedést állítsanak. Kulcsár ellenben egy folyóirat kiadását tartja legfontosabb teendőnek, s véleménye általános helyesléssel találkozván, azt határozzák, hogy a kiadás tervét egy erre a célra választandó bizottság készítse el.³⁸ „Ezek szerént – jegyzi meg Szemere Pál az itt előadottakat elbeszélvén – a' *Lehel Kürtje* kürtölni fog.” Azonban Szemere csalódik. Minden adat, amely Kulcsár ebbeli tervéről ránk maradt, azt mutatja, hogy ő maga sem volt tisztában a megindítandó folyóirat céljával és szerkesztése módjával, s bizonyos, hogy az ígért összeg kamatait nem sikerült megkapnia. Így ez a pár évig kecsegtető terv is minden eredmény nélkül füstbe ment.

Valószínű, hogy Szemere mindjárt az említett ünnepies ülésen észreveszi, hogy Kulcsár nehezen tudja szándékát valósítani, s azért ő ismét behatóbban kezd foglalkozni régebbi tervével, csakhogy most nem annyira folyóiratot, mint inkább évkönyvet óhajt kiadni *Auróra* címmel. Versek és szépprózai darabokat kíván benne közölni s egyszersmind irodalmi tudósításokat, sőt bírálatokat is. 1810 végével már mintegy 14 év terjedelmű kéziratgyűjteménye van, amit még Kazinczy verses és kisebb prózai dolgozataival bővítve, sajtó alá készít. Csakhogy előbb az első füzet egész anyagát Széphalomra akarja küldeni bírálat végett. A szerkesztésben elég szigorú ítéllettel jár el s azon van, hogy a közlendő darabok lehetőleg eredetiek s értékesek legyenek. A triász 1810 végén Virág Benedekkel együtt meg is issza a kiadandó évkönyv áldomását. De az 1811. nehéz év ezt a tervet is eltemeti.³⁹

Szemere nemcsak a közállapotok szigorúsága, a papír és nyomtatás rendkívüli drágasága miatt mond le tervéről, hanem mivel azt hallja, hogy a Dunán túl és Erdélyben is készülnek hasonló tartalmú folyóirat kiadására. Amott egy kanonok, emitt az erdélyi hazafiak áldozó készsége nyújt pénzbeli alapot. Mind a kettőnek a terve körülbelül egyidőben fogamzik meg. A dunántúlié akkor, mikor Kisfaludy Sándor mint a nádor hadsegéde 1809. Pesten tartózkodik; az erdélyié pedig, miután Döbrentei Kazinczy ajánlatára a gr. Gyulay családdhoz jut nevelőnek (1807) s pár év alatt megismerkedik az erdélyi értelmiséggel. Kisfaludyt a pesti írók szeretnék megnyerni egy folyóirat kiadására, s Horváth János veszprémi kanonok, később székesfehérvári püspök a jeles egyházi szónok és író ajánlkozik anyagilag támogatni. De Kisfaludy csak úgy hajlandó a folyóirat szerkesztését vállalni, ha Takács József és Pápay Sámuel társai lesznek.

³⁷ U.o. VI. köt. 107, 168, 213, 231, 256, 260, 324. I.; VII. köt. 345, 417, 459, 536. I.; VIII. köt. 82, 542. I.

³⁸ Ez ülésen Pyber Benedek a kitüntetett első pályamű jutalmát megtoldotta 150 frttal és Kulcsárt is ugyanannyival jutalmazta. U.o. VII. köt. 199-200. I. – *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1810. évf. 46. (dec. 8.) sz.

³⁹ U.o. VIII. köt. 201, 203, 216, 241.42. 548. I. – Széchy K. téved, midőn azt állítja, hogy Szemere a gyűjtött léziratot akkor adta át Döbrenteinek, mikor ez Széphalomról Pestre ért 1809 végén. Mint alább érintjük, ez jóval később, 1813. történt. L. id. tanulm. 362. I.

Ezek örömet vállalkoznak. Kazinczy ezt is „repeső örömmel” hallja. „Indúljatok szerencsés órában, kedves barátom!” – írja Pápaynak. Midőn azonban a terv megvalósítására kerül a sor, kitűnik, hogy a megfelelő pénzbeli alap hiányzik, mert Horváth János nem fődözheti egymaga a költségeket.⁴⁰

Sokkal biztatóbb hírek szárnyalnak az erdélyi készülődésről.

A SZERKESZTŐ JEGYZETE:

Közleményünk részlet Váczy János: *Kazinczy Ferenc élete és kora* című munkájának kéziratban maradt II. kötetéből. Ez a kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárában található *RUI. 4r. 296/I-VI.* jelzettel. A most itt közölt két alfejezet a kézirat 155-193. oldalán található. A *Széphalom* évkönyv korábbi köteteiben (2. kötet 7-32; 3. kötet 61-94; 4. kötet 141-159; 5. kötet 123-150; 6. kötet 19-47; 7. kötet 273-284. o.) olvashatók e mű korábbi fejezetei: *I. Széphalom; II. Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében.* A monográfia III. fő fejezetének közlését kezdtük meg itt, s ezt következő kötetünkben folytatni kívánjuk. Az apróbb helyesírási korrekciókon (pl. a *cz* helyett *c* írása, a névmások írásának korszerűsítése) kívül megtartottuk az eredeti írásmód jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett egykorú idézeteket betűhíven közöljük. A lábjegyzetek is Váczy Jánostól valók. (K.D.)

Kazinczy széphalmi otthona
Tellingner István grafikája

⁴⁰ U.o. IX. köt. 496. l.; X. köt. 53, 74, 430. l.

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferenc és a német irodalom (1780-1795)

Az a számottévő szakirodalom,¹ amely Kazinczy Ferenc német irodalmi kapcsolatait mutatta be, inkább kontaktológiai mint mentalitástörténeti szempontból foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Jószerivel Szauder József² volt az egyetlen, aki utalt arra, hogy Kazinczy Gessner-, Wieland- és Goethe-fordításait együtt kell olvasnunk levelezésével, politikai nézeteit dokumentáló megnyilatkozásaival – és mindezeket túl avval a nemcsak Kazinczy sorsfordulatait meghatározó gondolkodástörténeti irányzattal, amely a megyei nemesség nem egy reprezentánsát a radikális felvilágosodáshoz, illetőleg a szabadkőművességhez közelítette.

Ehhez azt szeretném hozzáfűzni, hogy Kazinczy Ferenc (és köre), valamint több más magyar író lépéseket tett egy Sturm und Drang-típusú irodalom felé (itt mindegyik Schiller *Haramiáinak* az 1790-es évek elején fordításokban is hangsúlyozódó népszerűségét említeném), jóllehet ennek az irodalomnak egy megszelídített, az alakuló nemesi társadalmi nyilvánosságba illő változata népszerűsödik, ám már ezáltal is távolodás figyelhető meg a felvilágosodott klasszicizmus esztétikájától és poétikájától. Egyfelől ekkortájt foglalatoskodnak magyar költők a német Osszián-változatok³ magyarázásának lehetőségével, másfelől mind ismertebbé-olvasottabbá válnak a német nyelvű rokokó és érzékenységi költői. Az ő verseiket adaptálják a magyar poéták, kiváltképpen a Hainbund egyéniségeinek műveit.⁴ Más nézőpontból Rousseau-t és Gessnert, mint az érzékenységet közvetítő eszmeiség megfogalmazóit emelem ki, velük együtt a szintén német nyelvű prózai epikát, pontosabban szólva: a másod- és harmadvonalbéli regényeket,⁵ mint amelyek a felvilágosodás ember- és természetfogalmának gazdag tárházával szolgáltak, egyben „aprópénzre” váltva különféle bölcseleők és írók idevágó gondolatait. Kiegészítésként csak ennyit: a magyar irodalomban a XVIII. század utolsó harmadában zajlott a műnemek modernizálásának folyamata, s ez párhuzamosan alakult egy, az eddigiektől eltérő költői magatartásforma konstituálódásával.

¹ RIEDL FRIGYES: *Kazinczy Ferenc és a német irodalom*. Budapesti Szemle 18 (1878) 125. füzet, 120-152.; VÁCZY JÁNOS: *Kazinczy Ferenc és kora*. Bp. 1915.; CZEIZEL JÁNOS: *Kazinczy Ferenc élete és működése*. Bp. 1930.; FRIED, ISTVÁN: *Kazinczy und Goethe*. In: *Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800-1850*. Bd. I. Hg: László Tarnói. Bp. 1987. 47-90.

² SZAUDER JÓZSEF: *A kassai „Érzelmeik iskolája”*. In: UGYANŐ: *A romantika útján*. Bp. 1961. 90-114.

³ VÁCZY JÁNOS: *Kazinczy Ossian-fordításai*. Magyar Nyelv 14 (1918) 7-15.; RUZSICZKY ÉVA: *Néhány szó Kazinczy Osszián-fordításairól*. Magyar Nyelv 56 (1960) 181-186.

⁴ CSÁSZÁR, ELEMÉR: *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des XVIII. Jahrhunderts*. München 1942.

⁵ GYÖRGY LAJOS: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.

Kazinczy (és köre) túlságosan szűknek érezte azokat a pietista hagyományokat, amelyek a protestáns iskolákban még éltek és hatottak; egyrészt csábították őket a II. József „epochá”-ja alatt létesülő lehetőségek egy szabadabb intellektuális lét megteremtésére, másfelől a szabadkőművesség révén a társadalmi mobilitásnak és a közjóra munkálkodásnak reformgondolatai is terjedtek.

Ezen a ponton a 18. század végi magyar irodalom „főszereplői” nehezen áthidalható ellentmondással találták magukat szembe.

Az 1795-ig fokozatosan visszaszorított, de a jakobinus mozgalom felszámolásáig mégis létező társadalmi nyilvánosság (az 1780-ban induló, a morális hetilapok eszméjétől különböző újságot az évtized végére szépirodalmi lapok követték – Kazinczy tevételesen közreműködésével), tehát a nyilvánosság megismeri az érzékeny magatartás változatait, megismeri, és azt a világot, amelyet az érzékenység hat át, vonzónak tartja. Nem utolsósorban Kazinczy fordításának és adaptációjának visszhangja jelzi, hogy (ezúttal is) az „élet utánozza az irodalmat”, többen a magukénak élik a Gessner-fordítás és a Kayser-adaptáció szókincsét, szituációit, merítenek belőlük. Egyfelől hangosabbá válik a szólás- és érzelemszabadság követelése, igény a társadalmi hierarchia bizonyos mérvű lebontására. Kazinczy lefordítja *A társadalmi szerződésről* című művet,⁶ amelynek még a Csokonai számára lemásolt példánya sem maradt fenn, pedig éppen a kulcsterminusok magyar megfelelője kínálhatna választ a magyar „radikális” érzékenység szófordulatai fölvetette kérdésekre. Másfelől a kötöttségektől szenvedő és a kollektivitás boldogságából kimaradó hős jelenik meg, akinek ellenállása érzelmi töltésű, magányában, „szívében” teremt ideális világot, olyasfélét, amely nem idegen a politizáló magyar szerzők elképzeléseitől.

Két műfaj áll Kazinczy érdeklődésének homlokterében: az érzékeny regény és a polgári szomorújáték. Az érzékeny regényben Kazinczy kiváló alkalomra lelt, hogy ama értelmiségit megjelenítse, aki nem tud beilleszkedni, és aki képtelen arra, hogy elviselje a magánéletében is lecsapódó társadalmi-érzelmi méltánytalanságokat. Szerzőnk ezért fordult a Wertherhez,⁷ amelynek magyar változata töredékben maradt, és korábban ezért ültette át Kayser *Adolph's Briefe* című regényét.⁸ A szomorújáték a nemesi-uralkodói önkény és létfelfogás tagadását kínálta föl, méghozzá abban a másfél évtizedben, amelyet II. József felvilágosodott abszolutizmusának, majd II. Lipót taktikusabb abszolutizmusának, illetőleg I. Ferenc nyílt despotizmusba visszahátráló uralmának sorával jellemezhetünk. Kazinczy a legitim vagy illegitim trónralépés, az örökösödés megszakadt fonala miatt jelentkező dilemmákra látszik választ keresni⁹ előbb a Schröder átdolgozta *Hamlet*, majd pedig a Bürger adaptálta *Macbeth* átköltésével, abban reménykedve, hogy ez a német-magyar Hamlet a színpadról a szó legszorosabb értelmében megszólíthatja azokat, akik Kazinczyhoz hasonlóan a dán királyfi korának és az 1790-es esztendő történéseinek hasonlóságát érzik. Egyúttal Kazinczy azokat a műveket is keresi, amelyek az 1780-as, 1790-es évek fordulójának érzelmi-magatartásbeli válságtudatát érzékeltethetik. Itt mind Kazinczy személyes, mind

⁶ KAZINCZY FERENC *Levelezése* (KazLev) II. Bp. 1891. 328. Vö. még: HENCZE BÉLA: *Kazinczy Ferenc és a felvilágosodás*. Bp. 1928. 35.

⁷ SASHEGYI OSZKÁR: *A Werther útja Magyarországon*. Egyetemes Philológiai Közlöny 67 (1943) 394-403.; GERGYE LÁSZLÓ: *Kazinczy Ferenc kiadatlan Werther-fordítása*. Irodalomtörténeti Közlemények 98 (1994) 411-419.

⁸ *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei*. Kassa 1789.

⁹ *Hamlet*. Kassa 1790. Vö.: FRIED ISTVÁN: *Adatok Kazinczy Ferenc színházi törekvéseihez*. Színháztudományi Szemle 6 (1982) 10. füzet 117-157.; CZEKE MARIANNE: *Kazinczy Ferenc Macbeth-fordítása*. Magyar Shakespeare Társaság 10 (1917) 238-256, 11 (1918) 250-281.

pedig a rendszerváltás okozta általános válsághangulatáról szó van. Így jut el Kazinczy Goethe *Stellájához*, amelynek szerelmi háromszöge a maga szituációjára emlékezteti, így Lessing *Miss Sara Sampsonjához*, amely egy újfajta színpadi megszólalás mellett a nemesség és érzelmi nemesség rajzát is lehetővé teszi, majd az *Emilia Galotthoz*,¹⁰ valamint Goethe *Clavigójához* (az 1810-es évek közepén pedig az *Égmonthoz*). Az érzelmelek differenciáltsága, az érzékeny magatartás társadalmi el- és befogadottsága, a nemesi és a polgári(bb) erkölcs összeütközése, továbbá: egy megmerevedett nemesi életvitellel szemben felmutatható érték kaphat(na) irodalmi formát, ha Kazinczy 1790-es évekbeli (irodalmi–színházi) terveit megvalósíthatná, illetőleg, ha 1794-es börtönfogsága nem törné meg addig kanyargós, ám töretlen ívű pályáját.

Kazinczy Ferenc irodalmi tevékenységét ezekben az években a társadalmi-hivatali kötelezettség és a magánélet szembesülése (is) ösztönzi; nemigen rejti véka alá Kazinczy, hogy fordításában egy kisebb kör véleményét, érzelmi hányattatásait is megszólaltatja. Az önmagába forduló, csalódott figura egyúttal alternatívája annak a közéletben szerepet játszani kívánó-kívánt személyiségnek, akinek immár számolnia kell az általa közhasznúnak vélt társadalmi–közéleti tevékenység ellehetetlenülésével, a reformmozgalom elakadásával. Ám ez a befelé fordulás kizárólag irodalmi természetű (formája: a levél); s bár a fordításokban több ponton Kazinczynak és körének csak részben élhető, inkább vágyott, mint valóban megvalósított életformája köszön vissza, a (fel?)stilizálás szándéka eléggé szemléletes, tudniillik a társadalmi tevékenység programja egy irodalmi program révén körvonalazódik, mert „nyilvánosan” szinte már csak ott körvonalazódhat.

Ebben a szemléletben élet és irodalom viszonylag szorosan kapcsolódik egymáshoz. Ugyanis igaz, hogy a művészetben, a művészet által élés és egy művészhez méltó életmód leírása, érzékeltetése helyet kér és kap a fordításokban, de a művészet, az írás csak része (bármily lényeges része) egy sokkal összetettebb életformának. Ez a kettősség áthatja a fordító Kazinczy választásait; Wieland Gráciáinak tolmácsolását már 1793-ban megkísérli, de nem adja közre, viszont Kis Jánosnak részleteket küld a tolmácsolásból,¹¹ a *Sokrates Mainomenos* a hatóságok, a cenzúra mindenekelőtt politikai gesztusként kezelik. (Hogy Kazinczyt nemcsak irodalmi cél vezethette, azt sejtjük csupán.)¹²

A följebb fejtegetett gondolatok jegyében értelmeztem eddig is Kazinczy Gessnerfordításait,¹³ amelyek rendkívül sikereseknek bizonyultak. Szerzőnk megkísérelhetette (az európai divattal párhuzamosan) egy új műfaj magyarítását, a lírai vagy lírizáló próza nyelvének kialakítását (majd az általa tolmácsoló lírizáló Herder-prózát versbe fogja áttenni).¹⁴ A nemesi-reprezentációs életformával szemben elgondolt–lefordított idillek nemigen tévesztették el, Magyarországon sem, hatásukat. Annál kevésbé, mivel Gessner óvatosan kifejezésre juttatott polgári–hazafias öntudata több magyar értelmi-

¹⁰ KazLev II. 48, 50, 85, 105. stb. Vö. még: ANTALFFY GIZELLA: *Lessing a magyar színpadon*. Bp 1916. 9-19, 26-34.; PUKÁNSZKY, BÉLA: *Lessing und Franz Kazinczy*. Deutsch-Ungarische Heimatblätter 1 (1929) 71-79.; KERÉNYI, FERENC: *Drei Lessing-Dramen in Ungarn*. Lessing-Yearbook 13 (1981) 173-181.

¹¹ KazLev II. 298-300, 303. Vö. még: GERGYE LÁSZLÓ: *Kazinczy Ferenc egy kiadatlan fordítástörődéke*. Irodalomtörténeti Közlemények 95 (1991) 460-466.

¹² Sokrates Mainomenos az az a' Szinopei Diogenes' dialogusai. Pest 1793. Vö. még: VÁCZY JÁNOS: *Kazinczy a szabadelvű és demokrata eszmék szolgálatában*. Irodalomtörténet 3 (1914) 145-161.

¹³ Gessner' Idylliumai. Kassa 1788. Vö. tölcem: *Az érzékeny Kazinczy*. Irodalomtörténeti Közlemények 88 (1984) 150-162.; Haller, Gessner und die ungarische Aufklärung. Acta Litteraria 30 (1988) 1-14.

¹⁴ Herder Paramythionjai. Bécs 1793.; KAZINCZY Minden Munkái. Pest 1814-1816. I-IX.

ségiével vágott egybe. Kazinczy itt feloldani látszik az ellenmondást a közvetlenül politizáló hivatalnoki és az érzéseinek közvetetten hangot adó írói énje között. Nem az 1780-as esztendőök politikai életének szókincsét és típusait látjuk viszont, hanem az érzelmek nemessége mellett tanúskodó költőt, aki a szabadkőművességben végzett intellektuális munkáját menti át, és ott fejtheti ki, ahol a leginkább otthon lehet: az irodalomban.

Kazinczy az irodalomból, olvasmányaiból lépett ki, és oda tért vissza a mind inkább elkomorodó 1790-es esztendőökben. Ott lelte meg, az alkotásban, a szabadságot, amelynek közeli eljövételében reménykedett (nem egyedül az 1780-as években). Megpróbálta, hogy eszményeiről, elképzeléseiről számot adjon, így irodalmi formát választott. Fordításai adalékok a korszak államjogi-politikai vitáihoz, ám mindenekelőtt műfaji-nyelvi újítások, a magyar irodalom rendszerének kiteljesítését célozzák.

1794-től börtöneiben gondolhatta végig reformokhoz és irodalmakhoz fűződő viszonyát. Ami más irányba tájékoztatta, irányította, ismét a művészet, az irodalomma nemesülő művészetelképzelés volt: Winckelmann álma az antikokról.¹⁵

A széphalmi emléksarnok
Tellingner István grafikája

¹⁵ SZAUDER, JÓZSEF: *Kazinczy's Klassizismus*. In: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen Beziehungen*. Hg.: Leopold Magon, Gerhard Steiner, Wolfgang Steinitz, Miklós Szabolcsi und György Mihály Vajda. Berlin 1969. 141-157.; FRIED ISTVÁN: *A neoklasszicista fordulat*. In: *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmában*. Bp. 1989. 89-113.

FEHÉR ERZSÉBET

Két Kazinczy-levél iskolaügyben

I.

II. József uralkodása idején léptek hivatalba a népiskolai inspektorok. Feladatuk a népiskolareform szorgalmazása és elősegítése volt. Jól ismert, hogy a kassai tankerület egyik ilyen inspektora Kazinczy Ferenc volt.¹ Mint e hivatal viselője 1786. november 9-én levelet írt a Szepes megyei Stósz faluból a Tiszáninneri Református Egyházkerület szuperintendenséhez (vagyis püspökéhez). A levélben kéri:

„méltóztasson a Harsányiaknak és Zsértzieknek contractusok helyben hagyását tudtokra adni, és őket arra bírni, hogy valamelly németül alkalmasint értő Individuumot a Normalis Methodus meg-tanulása végett Kassára küldjenek bé, a' ki minekutánna az exament kiállja és általam approbáltatik, azonnal el-kezdheti a szolgálatot; az azt nem hátráltatván, hogy a közös oskola fel nem állott, még a Cathol. felekezettel végezni, parancsolt tractus, el nem készülvén; mert az Héjtzén se állott még fel, és Kupai még is tanít, még pedig a Fels. Helytartó K. Tanácsnak tudtával.

Professzor Vályi András Uram egy nagy munkán dolgozik. Azt adja ki benne, hogy miből áll a Normalis Methodus; ez a könyv igen hasznos munka lessz, kivált midőn dd 11-ae Septembris 1788 [helyesen 1786] ki adódott az a parantsolat, hogy ad Sacr. Ministr. senki se eresztesen, ha elébb a Norma tudósa felől Jgtlist [?] nem mutat. Ő különben is egy hasznos tagja a Társaságnak...”²

A levélben tehát Kazinczy közli, hogy Harsány és Zsérc falu református gyülekezeteinek iskolái számára a tanítási szerződést helybenhagyta. De azt is kéri, hogy ezekből a falvakból egy németül tudó tanítót küldjenek a kassai norma-iskolába, hogy őt kiképezzék az 1770-es években hazánkban meghonosított új népiskolában tanítási módszerben, a norma-módszerben. Ebből neki vizsgázni kell, s ha ezt Kazinczy jóváhagyja, akkor visszatérve iskolájába elkezdheti a „szolgálatot”, vagyis a körnék tanítóinak kiképzését a norma-módszerben. Ezt akkor is megteheti, ha még nem jött létre a katolikusok és reformátusok összevont közös népiskolája. Így történt ez Hejce faluban is, ahol Kupai tanító a Helytartó Tanács tanulmányi osztályának tudtával végzi ezt a szolgálatot.

Vályi K. András a kassai normaiskola tanára volt ebben az időben, itt jelzett könyve „A norma és a levélíró” címmel 1789-ben jelent meg Kassán. Új információ az az egyházkerületi „parancsolat”, hogy a lelkészi hivatalra csak azt engedik, aki bizonyítványt mutat fel a norma-módszer elsajátításáról.

¹ Vö.: IMRE SÁNDOR: *Kazinczy Ferenc iskolai inspektorsága*. = Budapesti Szemle, 1895. - HEKSCH ÁGNES: *Kazinczy és II. József művelődési politikája*. = Pedagógiai Szemle, 1956. - KÓKAY GYÖRGY: *Kazinczy ismeretlen tanügyi vonatkozású levelezése*. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1973.

² A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, A XXIII. 8362/182.

2.

Kazinczy egy másik levele 1788. június 11-én kelt Kassán, ezt ugyancsak a Tiszánineni Református Egyházkerület szuperintendenséhez intézte.

„Az ide rekesztett Fels. Parantsolat világosabban mutatja, amennyire parantsolja Ő Fensége, hogy a Normának a Reformátusok oskoláira lejendő kiterjesztésében mind én, mind felettem és rajtam kívül maga a Méltóságos Director Úr is ezért igyekezettel iparkodjunk.

Hogy ezen Fels. rendelés annál hamarabb érje el a várt véget, én azokon az Oskolákon kezdem ezt a Normalisatiot, a mellyek a Mixturát, Catholikus lakosoknak nem létek miatt el nem fogadhatják, és a mellyek effective tenni állanak, úgy hogy még a bé-következendő oskolai új esztendőig az az September havának első napjáig egynehány Reformata Nationalis Oskolát mutathassunk.

Ilyennek állítom

1. Borsodban: Keresztet, Nagy-Mihályt, Csátot, Gelejt, Vámot, Kazintzot, Noszvajt, Cserépet, Szent-Pétert és Aszalót,

2. Abaújban: Szikszót, Vadászt,

3. Zemplényben: Hernád Németit, Megyaszót, Lutzot,

4. Hevesben: Átányt s más egy Református lakosok által is be-ültt helyeket.

Ezen igyekezetemet Tekintetes Consiliarius Ord. Ispány Ragályi József Úrnak mai útnak indított levelemben bé-jelenttem és ezen végre bizonyos tudósítást kértem ki, melly ezen dologban Út-mutatóm légyen. Ugyan is tudván azt, hogy némelly helye Borsod-Vármegyének olly siros fizetést ád az Oskola-Mesternek, a mellyből két sokkal nagyobb hasznot hajtó individuum is eltartathatik, úgy gondolkodom, hogy a gyermekeknek számokhoz s szükségeskhez alkalmaztatván a tanítók számát az eddig egynek adott fizetést az újjakkal partiálom...¹

Kazinczy iskolareformer szándékaira világít rá ez a levél. Az uralkodói rendelkezés szerint a különféle felekezeti fenntartású népiskolák egyesítéséből létrejövő „közös iskolák”-ban a *norma módszert* kellett alkalmazni.² A közös iskolák létrehozása azonban a felekezetek ellenállása miatt csak nehezen indult meg. Kazinczy ezért azoknak a falvaknak a népiskoláit jelölte ki, hogy ott a norma-módszert alkalmazták, amelyek tisztán református lakosságúak voltak, helyben nem laktak katolikusok, tehát nem volt szükség közös iskolára. Ezek felsorolását adja a levélben. Tehát már a következő tanév elején regisztrálható és jelenthető lesz a felsőbb állami tanügyi hatóságnak, hogy e falvaknak a népiskoláiba már bevezették a norma-módszert.

Figyelemre méltó, hogy Kazinczy szerint Borsod megyében több helyen „zsíros”, azaz bőséges fizetést kap a tanító. Javaslata aligha váltott ki nagy lelkesedést az érintett tanítókból, hogy ugyanis javadalmukat felezzék meg újonnan alkalmazott kollégájukkal.³

¹ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, A XXII. 8269/89.

² A korabeli népoktatásról, a közös iskolákról, a norma-módszerről: KISS ÁRON: *A magyar népiskolai oktatás története*. Bp., 1881. - MÉSZÁROS ISTVÁN: *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777-1830 között*. Bp., 1984.

³ Lásd még: FEHÉR ERZSÉBET: *Kazinczy véleménye a közös iskolákról*. = Széphalom 2. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1988. 61-79.

HÖGYE ISTVÁN

Új adatok a Kazinczy–gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz

Kazinczy Ferenc apósa, *gróf Török Lajos*, majd sógora, *gróf Török József* családi kapcsolatai révén Kossuth Lászlóval és gyermekeivel évtizedeken át hol barátságos, hol vitatkozó, végül ellenséges viszonyba került. Erről az ellentmondásos viszonyról eddig is voltak konkrét ismereteink, melyeket korábban közzétettünk,³ most azonban új adatok kerültek elő, amelyek még inkább árnyalják a barátságot, illetve Kossuth László szerepét a Török-vagyon megosztásában.

A két család közötti ismeretség 1809-ben kezdődött, amikor Kossuth László Monokról Sátoraljaújhelyre jött, illetve a városban telepedett le véglegesen családjával együtt. Kossuth László már korábban elhagyta Monokot, az Andrássyak szolgálatát, és feleségét Wéber Karolinát Lajos fiával együtt a nagyapánál, Wéber András postamester-nél helyezte el Olaszliszván. Az apa Újhelyen vállalt ügyvédi feladatokat a vármegye székvárosába jövő, tekintélyes zempléni birtokosok peres ügyeit intézte.

Kossuth László 1808. február 26-án vette meg az újhelyi *Barátság* városrészben Rác Zsigmond házát, hogy a családot is a városba költöztesse, s Lajos fia megkezdhesse iskolai tanulmányait a piaristáknál. Ebben a barátszeri házban születtek a Kossuth leányok, *Terézia* (1808), *Karolina* (1810), *Emília* (1812), *Lujza* (1815). *Zsuzsanna* (1817), és itt lakott a család 1836-ig, amikor a szülők Zsuzsannával együtt fiuk után költöztek Pestre. Itt halt meg Terézia 1809-ben, innen ment férjhez Karolina 1827. december 9-én Breznay István újhelyi orvoshoz és Emília Zsulavszky Zsigmond lengyel emigránshoz, akik később Gyömrőre költöztek.

Kossuth László a ház vásárlásakor 2500 forinttal adós maradt a tulajdonosnak, Rác Zsigmondnak. Az adósságot kamataival 1809. január 1-jei határidővel kellett volna kifizetni, ami nem sikerült, ezért sürgetésre Kossuthék kénytelenek voltak egyik megbízójuktól, Kazinczy Ferenc sógorától, gróf Török József nagykázméri birtokostól kölcsönt felvenni. A gróf Töröknek adott új adóslevél 1809. április 18-án kelt, amelyben „... Kossuti Kossuth László és Wéber Carolina 2500 Rhénes forintokat vett fel ... törvényes kamatra négy esztendei elfolyásra...” Az adóslevélre rávezetve: „Az első angeriabéli interes 37. Rf. 30 krajczárban le vagyon téve. Újhely 24. július 1809. Kazinczy Ferencz.” Az adóslevél másolatát, melyet a későbbi Török-Kossuth perhez becsatoltak, szövegében közöljük.⁴ Kiderül, hogy az első kamatrészletet, melyet negyedévenként volt köteles fizetni az adós, Kazinczy Ferenc vette át Kossuthéktól, az Újhelytől távolabb – Nagykázmérban – lakó sógora javára.

³ HÖGYE ISTVÁN: *Kazinczy Ferenc és a Kossuth család*. Honismeret, 1982. 5. sz. - HÖGYE ISTVÁN (szerk.): *Kossuth Lajosra és családjára vonatkozó iratok Zemplén vármegye levéltárában*. Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 20.

⁴ Lásd I. sz. mellékletünket. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely (a továbbiakban: ZLT). IV-1008/d. Loc. Jur. 20. No. 94.

Amikor 1810-ben meghalt Kazinczy apósa, gróf Török Lajos, a Török-birtokot négy részre kellett volna felosztani a végrendelet szerint: Kazinczyné Török Zsófia, D'Ellevaux Jánosné Török Mária, bátyjuk. Török József és anyjuk Török Lajosné br. Roggendorf Alojzia között. Az ingatlanhagyaték megosztására azonban nem kerülhetett sor, mivel Török József eltagadta a végrendelet létezését, illetve a leányok és Kazinczy véleménye szerint később kiderült, hogy maradt végrendelet, melyben apjuk igazságosan rendelkezett, de Kossuth László jogi tanácsára (aki az ifjú grófnak adósa volt) hallgattak a végakarat létezéséről. Kossuth László eleinte igyekezett a testvérek között a megegyezést keresni, az igazságos ügyvéd látszatát kelteni, Kazinczyékát is hitegette, és a Török-leányok sokáig bíztak az ügyvéd igazságosítását. Kossuth László még 1813-ban sem fizette ki a Török Józseftől felvett kölcsönt, amiért a gróf panaszt is tett a vármegyénél, sürgetve a kölcsön kamatainak fizetését, illetve az ingatlanra „betáblázást” kért.⁵

Kossuth László tekintélyes, gazdag ügyfelei által szeretett volna érdemeket szerezní munkájában, és az újhelyi előkelők társaságába bejutni. Erre irányult az a törekvése és gyakorlata, hogy lányainak gazdag keresztszülőket választott. A sátoralja-újhelyi luteránus egyház anyakönyvei nem maradtak meg (ekkor még a tokaji egyház filiája volt), így nem tudjuk, hogy a nagyobb Kossuth-leányoknak kik voltak a keresztszülők, de feltehetően édesapjuk megfelelően választott. Amikor megszületett a család legkisebb leánya, az apa báró Vécsey Pált, a bodrogi református nagybirtokost és az újhelyi református egyház főkurátorának, Kazinczy Ferencnek a feleségét, gróf Török Zsófiát kérte fel a keresztszülők tisztségére.

Az újhelyi református egyház születési anyakönyvének bejegyzése szerint⁶ az újszülött 1817. február 19-én született, és február 20-án keresztelték, a keresztségben a *Zsuzsanna, Erzsébet, Paulina* neveket kapta. A keresztszülők, akiket az apa választott,

Kossuth Zsuzsa, Kazinczy Ferencné keresztlány

⁵ Lásd a 2. sz. mellékletet. Zl.t. IV-1001/h. Loc. 214. No. 520.

⁶ Lásd a 3. sz. mellékletet. Zl.t. IV-1004. Loc. 414. No. 19.

nem voltak jelen, hiszen nem Sátoraljaújhelyen laktak; a keresztapa Bodrogszerdahelyen, a keresztanya pedig Széphalomban. A keresztapa helyett az anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint tekintetes Kossuth Simon úr – Kossuth László unokaöccse – volt jelen a keresztelési szertartáson. Kazinczy Ferencné gr. Török Zsófia keresztanyát pedig tekintetes Kossuth Johanna asszony – néhai Etsedi László úr özvegye – helyettesítette. Köztudott, hogy a Kazinczy-házaspár nemcsak saját gyerekeik neveltetésére, hanem még jobbágyaik családjára is nagy gondot fordítottak. Feltehetően nyomon követték Kossuth Zsuzsanna keresztlányuk induló lépéseit, talán az első években – amíg Kossuth László „mesterkedései” miatt a barátság meg nem romlott – együtt lehettek a Kazinczy és Kossuth gyermekek.

2. Török József az adósságot kéri vissza Kossuthéktól

Tekintetes Károly Vics Magyar!

Mag 1809-ig Optatódó a. adtam én Török József Kossuth László
Úrnak S. Alja György Várospata, az egy navesett Barátbarát
egy. Kérem, magának írával, a nagyobb méltóságú családai
rangjával mind az Mái Magyar adósság a tisztelettel
mely Adósságaitól jötték Gondra töltem jöttek a Török
Török Magyar József Kőnyvbe nagyobb tisztelettel
gett fel nagyon ugyan jöggéve:

Megkérlek Lőve mindarról a Török Károly Vics
Magyar, mert tisztelettel azon Kérem, mely be ugyan ott
a tisztelettel V. navesett bama lakik, és az az az Kérem
ittél Kérem jöggé veteménység és győzelműsöz Kérem
az az Bodrogszerdahelyen jöggé Török József a. adtam, mind
dig még az az adósság miatt, még az az Török József
jött alatt indított Barát vésze hajdútól. Mely
mely társadé rendeltetést biaman nagyon

a. Török Károly Vics Magyar

aláírta Bolgár

Gróf Török József

Május 6. 1813.

3. Kossuth Zsuzsanna születési anyakönyvi bejegyzése

M. D. C. C. XVIII. évi Kerendöbem
 Külsőnk és Megkeresésünk és követkerendők.

Hold- nap- éve	Külsőnk név	Anyakönyv szám	Tekintély név	Édes Attya	Édes Anyja	Magyar.
----------------------	----------------	-------------------	------------------	------------	------------	---------

Febr	19.	20	Felny	Kossuth László és Weber Karolina családjában	Judit Anna Csé- csé Paulina.
------	-----	----	-------	--	---------------------------------

Kereszt Attya	Kereszt Anyja.
---------------	----------------

Dáros Kereszt László Magyarország keményes villai J. Kofus Simon	Gyrf. Török László és Fehér Károlly János és Fehér Péter, helyes Fehér Kossuth Johanna és Fehér Csaba László és
--	---

1817-ben gr. Török Lajosné, Kazinczy anyósa is meghalt, később az új örökségért folyó perben már nem bíztak sem Kazinczyék, sem a sógornő, D'Ellevauxné gr. Török Mária Kossuth László szavában és Dókus Lászlót fogadták ügyvédjüknek. Kazinczy 1820 után többször megkereste Kossuth Lászlót személyesen, és levelezéséből is ismerjük panaszáradatát. Többször hivatkozott Kossuth korábbi ígéreteire, hogy „...vigszalt engem Fiscalis Úrnak azon szava, melyet sógoromnak mondott és előttem is megújított, hogy Feleségeinknek nem kell azt rettegni, hogy semmit sem kapnak örökségül.” Máskor így írt: „Fiscalis Úrnak minapi kinyilatkoztatása, legutolsó leveléig minden azt mutatja, hogy a dolog úgy van, ahogy mi képzeljük.” 1820. szeptember 2-án Kossuth Lászlóhoz küldött levelében Kazinczy felsorolta sérelmeit. Így panaszkodott: „Azért beszéllem én ezeket, hogy az Urat Fiscalis Urat a Török Lajos hét nevetlen gyermekű veje megnyerhesse.” Kossuth László a pusztai ígéreteknél nem tett egyebet, nem is akart, hiszen gr. Török Józsefnek volt adósa, de mentegette magát, tudva, hogy részrehajlással vádolják: „Tekintetes Úr ... méltóztassék magával elhitetni, hogy én a tüzet nem nevelem, sőt nagyobb örömöm nem lehetne, mintha az egyezés valamely eszköze lehetnék.” Ez azonban csak udvarias elhárítása Kazinczy számonkérő szavának, s a továbbiakban is húzta, halasztotta a pert. 1823-ban Kazinczy már így fenyegette: „Kénytelen leszek terminust tétetni a Táblával, vagy a Cancelláriával arra szoríttatni, hogy a pert ne vonja.” Kossuth László továbbra is barátságban maradt Kazinczy sógorával, gr. Török Józseffel, ennek bizonyítéka, hogy 1823-ban az alispánhoz levelet írt megbízója nevében, hogy a kolbásai jobbágyot szabadíttassa ki börtönéből.⁷

Kossuth Lajos 1825 után, amikor visszakerült Újhelybe, mint fiatal ügyvéd, többször átvette apja ügyeit, pereit, talán a Kazinczy contra gr. Török perben, a Kazinczyné örökségért többször megújított eljárásban eljárt, ezért nehezebb rá az idős Kazinczy. 1827-től Kazinczy Ferenc Kossuth Lajossal többször volt együtt Zemplén vármegye kiküldetésében mint táblabíró. Az iratok tanúságai szerint 1827. június 26-án Sátoralja-újhelyen tartott vármegyei fenyítő törvényszéken, ahol kettőjük mellett a híres agrár szakíró, a későbbi akadémikus Balásházy János is együtt ítélkezett a testülettel. Ugyanebben az évben, június 30-án a vármegyei rabokat ítélő törvényszéken közösen hoztak ítéletet, augusztus 28-án szintén fenyítő törvényszéken közös kiküldöttek és ítélkezők.

A Kossuth család barátságos viszonyát bizonyítja az a szerződés, melyet 1826. október 26-án kötöttek Otskay Károly újhelyi birtokossal, aki eladta a Cigány utcai házát. A szerződést mint kezes írta alá gr. Török József, bizonyítékaül annak, hogy megbízott Kossuthéknak a családhoz való hűségében. A szerződés pontosan leírja az ingatlant, mely szerint a ház emeletes, két telken áll, gazdasági épületek, csűr, kocsiszín, istálló, kertek tartoznak hozzá. Ebbe a házba költözött át Kossuth Lajos húga, Karolina miután férjhez ment Breznay Istvánhoz. A Breznay család itt lakott hosszú ideig, itt születtek gyermekeik, Anna (1830), József (1832), Albert (1836), Etelka (1838) és a híres színész Geyza (1840-1911). Itt halt meg 1848. október 23-án Kossuth Karolina, kinek temetése a híres testvér – országos gondjai miatt – nem jöhetett el.

1831-ben Zemplén vármegye január 25-ei közgyűlésén, ahol az ellenzék nevében Kossuth Lajos sorolta fel a megyei követek törvénysértéseit, hogy nem a megyei közakarat szerint szavaztak az országgyűlésben, és így nem a haladó célt védelmezték és erősítették szavazatukkal.

⁷ Lásd a 4. sz. mellékletet. ZLl. IV-1008/c. Loc. 141. No. 187, 200, 242.

4. Kossuth László levele Török József jobbágyának szabadítása ügyében

Jettos Atll Jozsef Ur,
 kezesimés tífjaltal való Ud!

Az on perantwidon Kórbánsiak köze, a Lili
 a Kórbánsiakal való verkedés
 ben elvondati, ottl Jozsef Jozsef
 Jozsef Uj es István Jozsef István
 meli jobbágy által Kórbánsiak - is a
 mas vgya, Jombórába Kórbánsiak. Nem
 menton en itat mas a delgvo
 nem tudom. Jfal az az egy alaja
 az Egedesjétem, hogy ha meg a
 pereli kórbánsiak Jozsef Uj, meli
 többi mas kórbánsiak is, melletti ki
 tórtal, az az az egy alaja, melletti ki
 botvántaani. E székben hogy kórbánsiak
 kórbánsiak, alyan engedelmét
 kezesimés, tapasztala Uj. favoriba
 ajánlata, mindon tífjaltal való
 Nam

a Jettos Uj.

Spandakaly 27te May
 1823.

Alagator Jozsef Jozsef
 Jozsef Jozsef

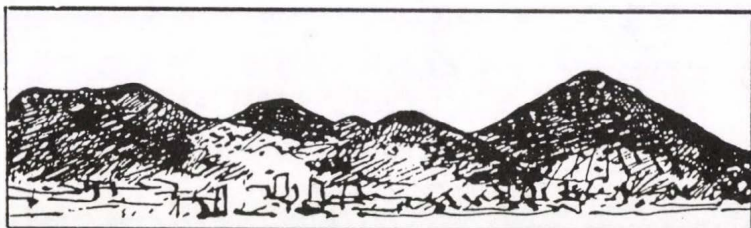
Magy ha a Kórbánsiak ki kezesimés a P. Kórbánsiak - Kórbánsiak
 el nem silem, is az on az elti Kórbánsiak Kórbánsiak, ha
 P. Kórbánsiak Uj az az az egy alaja, kezesimés kezesimés ki kezesimés
 me verkedésben. Jozsef 27te May 1823.

Kórbánsiak - Kórbánsiak
 Kórbánsiak - Kórbánsiak

Kazinczy Ferenc, aki jelen volt ezen a közgyűlésen, hallotta Kossuth beszédét, azt vakmerőnek tartotta, amikor így írt: „... felkele Kossuth Lajos, s oly tőzzel, mintha kezében volna a zendítés szövéténeke, két kezét két csípejére rakván, képzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédét.”⁸ Feljegyzésével, barátainak küldött tudósításával elismerte és fontosnak tartotta hangsúlyozni Kossuth vezérszerepét, sejtetni engedve, hogy a felszólaló ifjúra nagy jövő vár, hiszen Catilinához hasonlítva ékesen szólónak, logikus, pontos érvekkel vitatkozni tudó embernek mutatja.

1831-ben megalakult a Zempléni Casino Társaság, melynek alapszabályzatát Kossuthal és Balásházy Jánossal Kazinczy Ferenc dolgozta ki, tagjai lettek ennek a társaságnak, amely a reformkori Zemplén megye és az ország haladó élvonalában állt.

Kossuth Lajos semmiféle ellenszenvet nem tanúsított Kazinczy Ferencével és családjával szemben, sőt a legkisebb Kazinczy fiút, Lajost, a szabadságharc későbbi vértanúját sokféle megkülönböztetett figyelemmel illette, ezredessé nevezte ki. Kazinczy életművét, munkásságát, emberi nagyságát, következetességét, kitartását megnyilatkozásaiiban – főleg az öreg Kossuth – nagyra becsülte.

Az újhelyi Sátor-hegyek

Tellinger István grafikája

⁸ Kazinczy levele Bártfay Lászlónak Újhelyből 1831. január 25-én. KAZINCZY FERENC: *Levelek*. Kazinczy Ferenc Művei II. Bp. 1972.723. o.

BUSA MARGIT

Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról

1.

Kazinczy Gábor levele

A levélíró Kazinczy Ferenc unokaöccse, Kazinczy István és Boronkai Rozália fia, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Kisfaludy Társaság rendes tagja. A címzett Thália, Kazinczy Ferenc harmadik gyermeke.¹ A levélírás évében Kazinczy Gábor csak 46 éves. A felesége, Fáy Anna, válóperük (1850) után hamarosan meghalt. Gondozója – a levélben említett „háziasszonyom” – Vladár Józsefné Lónyay Sarolta, a bánfalvi kastély birtokosa.² Levelében azt írja betegségéről, hogy „képtelenné tesz napokon keresztül bármire”, de szavaival ellentétben irodalomtörténeti munkássága 1859 és 1864 között nagyon gazdag. Kiadta a *Kazinczy levelezése Kisfaludy Károssal s ennek körével*, a *Levelezés Berzsényi Dániellel*, a *Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel* című köteteket,³ 1863-ban pedig *Kazinczy Ferenc versei*.⁴ Fordításai, cikkei jelentek meg folyóiratokban.⁵

A levél szövege:⁶

Édes Thálim,

Leveledet csak most válaszolhatom meg. Elfuladásom, ismét jelentkezik, s testileg és lelkileg oly képtelenné tesz napokon keresztül bármire, hogy egy neme a sötétvérűségem kezd rajtam erőt venni. Ne adja Isten, hogy élve lássam magamat félhalottnak; de végzésében megnyugszom vallásosan.

Nem tudom hol vetted a hírt, hogy nekem író emberre van szükségem, mert annak ugyan semmi alapja nincs. Anyagi állapotom nem engedi, hogy oly embert fizessenek, kinek munkálkodását használhatnám; s ha néha-néha valamit letisztáztatni akarok, arra van ember elég. Tehát: sem pénzem, sem helyem, miután a háziasszonyt

¹ Leszármazási táblázatát közleményünk végén adjuk.

² Kazinczy Gábor életéről és munkásságáról több kötetet adtak ki; legutóbb második, javított kiadásban jelent meg CSORBA ZOLTÁN: *Kazinczy Gábor* című monográfiája (Kováts Dániel sajtó alá rendezésében és jegyzetével, Miskolc, 1994. 124 p.). Továbbá: *Kazinczy Gábor emlékezete* (Emlékkülés Bánfalván 1994. november 10-én.) Szerk. Kováts Dániel és Nagy Károly. Miskolc, 1995. 87 p.

³ KazBibl I.k. 110-11. p. 1860, ill. 1860-64.

⁴ KazBibl I.k. 113. p.

⁵ Munkásságáról olvassuk Ballagi Mórhoz Bánfalváról 1863. február 6-án írt levelét: „A Szemere-tár elhozott kötetét a jövő héten kezdedhez juttatom. Légy rajta, igen kérek, hogy haladék nélkül megkapjam akkor a következőt. Nem lehet Kazinczy munkáihoz látnom, míg e gyűjteményt meg nem ismerem.” (Szemere-tár 1-7. k. + 1-5. pótk. Ráday Gyűjtemény – IJK 1891. 327.)

⁶ A levél az egyik Kazinczy Ferenc leszármazott tulajdona, aki közlésre rendelkezésemre bocsátotta. Keltezésre csak következtethetünk. Kazinczy Gábor Bánfalván él, az év 1860 lehet, ekkor jelent meg a levélben kérdéselt kötet: *Kazinczy levelezése Berzsényi Dániellel 1808-1831*. (KazBibl I. k. 110.)

még akkor sem fognám terhelni, ha valóban szükségleném is valakinek tartását magam körül. Sajnálom tehát . . . becses figyelmedet csakis pusztá köszönettel viszonzozhatom.⁷

Kis leányod egy csinos munkával lepett meg hazajövetelemtör; megelőzött, mert én számára édesatyádnak egy medaillon képét, brocheba foglalva hoztam magammal.⁸ Derék gyermek az! S annál inkább fájlalnám, ha csakugyan valósulna, (mit hinni alig merek), hogy őt kiakarod venni a kolostorból. Ne tedd, kérek.⁹ A gyermek[nek mi lenne végtelen boldogság a földön, s miután őt Egerben mindenki a végzetlenségig szereti: ne vond a rideg életbe, mely legjobb esetben sem ér többet egy pipadohánynál. Aztán, legjobb akaratom, anyai szereteted mellett is mit nyújthatsz neki a jelenben, mit ígérhetsz a jövőben, a mi jobb volna, mint mostani nyugodt, lelkét művelő s közéző helyzete? Hagyd őt ott, nyugodt kedélyét, tiszta lelkét a kolostori csend ki-elégíti: légy meggyőződve, hogy az többet ér az élet küzdelmes bajai s szenvedéseinél, melyekért parányi kárpótlást nyújt egy-két eltűnelő öröm.

Semmi sem bánt és gyötör inkább, mint a Kazinczy ügy megfoghatlan vesztéglése. Én ugyan bátran moshatom kezeimet, de bizonyos erkölcsi felelősséget érzek a nemzettel szemben, minek megfelelni nincs tehetségem. Becsületekre mondom, hogy *semmit* nem tudok arról, mi történt vagy történik ez ügyben s a pénzzel. De tudni, hogy Széphalom mint pusztul, árvul, anélkül hogy legalább a *család* irányában történék valami – valóban szégyenletes érzés. – Ilyes dolgokban csak a *szó* nyom valamit, s nekem nincs módomban akkor és oda menni, mikor és hová akarok.¹⁰

Remélem azonban, hogy a decemberi Academiai ülések alkalmával el fog intézteni a dolog. – Én azon leszek, hogy az Academia csak a lakházat és curiát tartsa meg, s azért jó volna tudnom, van-e még hátra valami, mit a birtokhoz követelhetnétek, hogy reátok nézve hasznosabban rendeztethetnék el minden.¹¹

Igen kérek, ne vess reám mind e miatt, mert igazságtalan volnál. – Egyszer azt írad, hogy a *végző inség* gondolata az, hogy fiad mesterséget tanuljon. Én azt nem tartom. Azon korban, melyben kinlódunk, jobb s függetlenebb kinézése szegény embernek nem lehet, mint *munkája*. S nem minden mester[embert] napszámot; milliomos van közöttök akárhány. És a kereset, tisztos kenyér az, s nem többet ér sok rongyos uraságnál? Gondolkoznál erről; ebben lehetne valamit tenni.

⁷ Kazinczy Gábor munkáiról tudhatott Thália, ezért gondolta, hogy másoló, „író emberre“ van szüksége.

⁸ Thália legidősebb leányáról, *Hrabovszky Irémtől* (1846-1922) van szó. Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója alkalmából 1859 októberében Pesten rendezett országos ünnepeken (KazBibl I.k. 100-110) Kazinczy Gábor is jelen volt. Akkor rendelhetette meg Kazinczy „medaillon-képét“ ajándékba Irénnek. A szeretett nagybácsinak Irén mit ajándékozott, nem tudjuk.

⁹ Thália nem fogadta meg Kazinczy Gábornak a levelében írt tanácsát; Irént kivette az Angolkisasszonyok egri zárdájának iskolájából, és férjhez adta Hegedűs Lajoshoz.

¹⁰ Nem tudjuk pontosan, mit tett Kazinczy Gábor Széphalom megmentéséért. Utolsó politikai szereplése „az 1861. évi országgyűlésen volt, hol egyikét tartotta a legszebb beszédeknek, melyben államférfiúi tájékozottsággal fejtegette a magyar állam fennállhatása valódi alapját és hazája közjogát s leghatályosb fegyverekkel védve, az osztrák beamternek felejtethetlennül hű képét rajzolta. Aztán az országgyűlés feloszlata újra elcsüggeszté reményeiben és bánfalvi magányába rejtőzött, hol 1864. ápr. 10-én meghalt.“ (SZINNYEY: *Magyar írók élete* V. k. 1293-94. h.) Az 1859-es évfordulón hoztak döntést arról, hogy az elhanyagolt széphalmi birtokon országos gyűléssel méltó emlékhely létesüljön, és az árvák anyagi segítséget kapjanak. De a munkálatok csak négy évvel Kazinczy Gábornak halála után, 1868-ban indultak meg. (V.ö.: KOVÁTS DÁNIEL: *A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből*. Széphalom 7. k. 369-388.)

¹¹ A kúriát, rossz állaga miatt, nem lehetett megmenteni, helyén épült Ybl Miklós tervei nyomán a ma is látogatható emléksarnok.

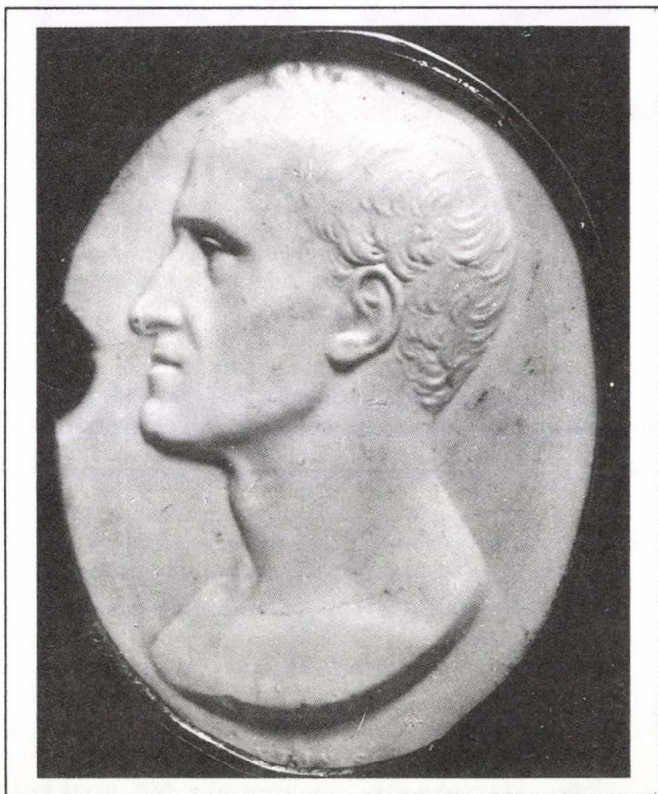
Kapta-e a Fizsi leánya¹² Pestről küldeményemet? - A bánfalviak mindnyájan szívesen tisztelnek, én szeretettel öllelek,

hív rokonod
K. Gábor

Mi a manónak frankózod leveleidet? - Kaptad-e Atyád levelezését Berzsényivel?

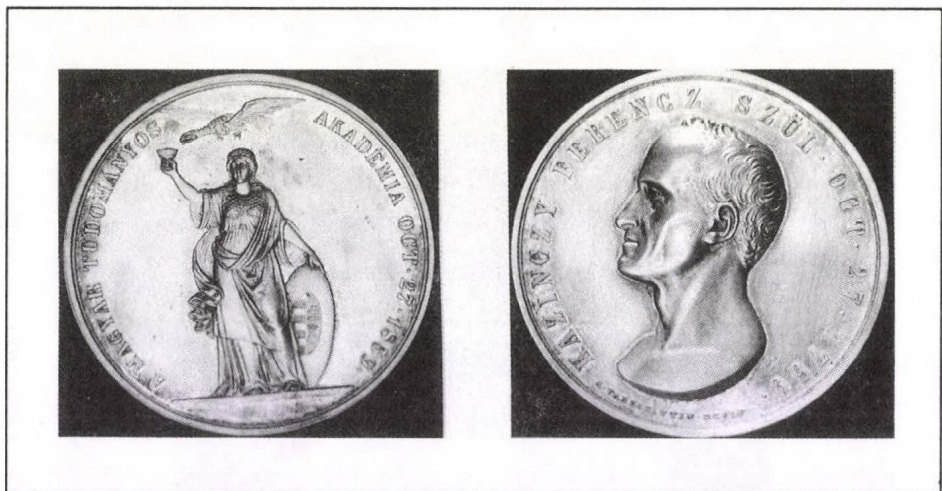
2.

A Kazinczy Ferenc medalion

A fenti levélben említett, s itt fénykép alapján látható medalion ma is megvan a le származottak birtokában. Magassága 43, szélessége 33 mm. Feltételezhető, hogy a medalion-kép is Antonia Fábrinak, a velencei verde fővésnökének a munkája, aki Kazinczy születésének centenáriuma az Akadémia felkérésére és megbízásából a Kazinczy-érmeket véste. De az érmék Kazinczy-arca nem azonos a medalionéval.

¹² Kazinczy Iphigénia (1817–1889), a hetedik Kazinczy-gyermek. Férje Becske Lajos, leányuk Becske Ida Olga. Lehet, hogy Fizsi is, mint Hrabovszky Irén, a *Kazinczy levelezése Bezsenyi Dániellel* című kötetet kapta.

Az 1859. évben kőre metszett Kazinczy-arcokról az irodalomtörténetben nem találtam adatot, bizonyos, hogy a medaillonkép egyedi, egyetlen példány, s Kazinczy Gábor megrendelésére készült. Toldy Ferenc, az Akadémia elnöke is csak *érmék* megvásárlását hirdette: „Kazinczy-érmék bronz példányai 2 újforinton – arany és ezüst példányok az akadémiai pénztárban megrendelhetők, amazok 120, ezek 12 Ft előfizetés mellett.”¹³ A bronz példány a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában megvan, az arany és ezüst példányok hollétéről nem találtam adatot.

Kazinczy Ferenc medaillon-képe a kezemben volt. Leszármazott tulajdona. Az arc ún. nemesopál tejszínű drágakőbe vésett, fény felé tartva, átvilágítva sokszínűben játszó fényben csillog, míg az arc a sokszínűből kiválva, az opáltól elkülönülve sötétszínben ragyog. A drágakövet ezüst foglalattal veszi körül. Nagy kár, hogy az opálra erősített biztosítótű, a ki-bekapcsolással eltört, és a hiányzó rész is elveszett.¹⁴

3.

Családi képek

A Kazinczy-leszármazottak jóvoltából több családi képet is bemutatathatunk. Kazinczy Thália első férjéről, *Varga József* földbirtokosról nincs birtokunkban felvétel. Második férje *hrabovai Hrabovszky Sándor* volt, aki ifjan Itáliában teljesített diplomáciai szolgálatot mint velencei követségi titkár, mint római attasé, majd királyi ügyész lett. Az ő fiatalkori képét mutatjuk be, valamint egy későbbit, feleségének, Kazinczy Tháliának a társaságában.

Házasságukból három gyermek született, őket is be tudjuk mutatni.

A legidősebb, *Irén*, aki Kazinczy Gábertól a melltűt kapta, s aki Hegedűs Lajos felesége lett. A középső, *Emma* (1950-1915) tanítórendi apáca lett, Egerben az Angolkisasszonyok zárdájában rendfőnök. A harmadik *Géza* (1851-1934) dohánygyári igazgató (képe kiemelve az 1931. évi csoportképből).

¹³ Budapesti Hírlap, 1859. okt. 29. 258.

¹⁴ Az 1859 előtt és után készült Kazinczy-érmékkal nem foglalkoztunk.

A következő oldalon bemutatott fénykép szélén az egyik leszármazott írását olvassuk: „Kazinczy Ferenc és gr. Török Sophie Thália leányának Irén nevű leánya, a mi Nagymamánk. Özv. Hegedűs Lajosné.”

A fénykép a család veszprémi házában készült. Nemcsak a Kazinczy Ferenc unokájáról, Irénről készült fényképnek örülhetünk, hanem adatokat kapunk a nyitott szobaajtón át látható arcképekről. Az ágyak felett függ Kazinczy Ferenc arcképe, *Richter Antal Fülöp* munkája. Erről a festményről írta Kazinczy Ponorí Thewrewk Józsefnek Pesten 1828. május 31-én: „Próbát akarék tenni [Richterrel], s kezénél hagyám Kreutzingertől 1808. csudálást érdemlő ügyességgel s igen nagy gonddal festett képmemet, de amelynek az a vétke van, hogy lélektelen... szörnyű konturnus állást mutat, és a nézés visszásan édes, a test jobbra fordulva, a fej balra, s a szem ismét jobbra – ki néz úgy? Ezeket akarám másképpen, de hogy a fej úgy maradjon. Richter nem látszék sok figyelmet

mutatni kívánságom eránt. Tíz nap mulva felmenék hozzá... egyszer kifordít előlme egy fejet – a Kreutzinger fő másolata, oly lelkesen, oly szépen, ut nihil supra. A fejnek egészen más dőlést ada, és mégis a kép igen hív.”¹⁵

¹⁵ *KazLev* 20. k. 515.

Azt is megtudjuk: „Én négyszer festetém itt [Pesten] magamat, s mind a négyszer Richter nevű festő által... Az első úgy ád, ahogy hazajövetelem után valék. Érted mely hazajöveteletem érttem.¹⁶ Ez igen lelkesen van dolgozva; hív és szép. A másodikat Richter a Múseumnak akarja ajándékozni. Maga jutta e gondolatra, nem én. Minthogy oda készíti méltó hogy véle tetessem az ajándékot, én az árát neki már lefizettem. A harmadikán ma dolgozék. Ez úgy ád mint most vagyok. A kép gyönyörű darab lesz... A negyedik profilban vagy dolgozva. Lelkes és igaz kép, s minden tekintetben érdemi a kiadást.”¹⁷

Guzmics Izidornak 1829. május 27-én írt Pestről az arcképek elajándékozásáról: „Richter Schedelnek [Toldynak].¹⁸ Richter Bártfainak.¹⁹ Richter József öcsémnek. Richter Ruszkára.²⁰ Richter profilban excellenter.”²¹

Rózsa György az 1831-ig, Kazinczy haláláig készült arcképek között bemutatta a festőt és a legutolsót, a profilképet. „Richter Antal Fülöp, a bécsi származású és a XIX. század elején Magyarországon működő festő, kőrajzoló és rézmetszőnek az író t ábrá-

¹⁶ Fogságából való szabadulására utal.

¹⁷ *KazLev* 20. k. 505. – Kazinczy 1801-ben szabadult ki a fogságából, 1804-ben megházasodott, Richter 1804-ben telepedett le Pesten.

¹⁸ Az MTA tudósklubjában van ma.

¹⁹ Hollétéről nem találtam adatot.

²⁰ Kazinczy Klárának, az író testvérének.

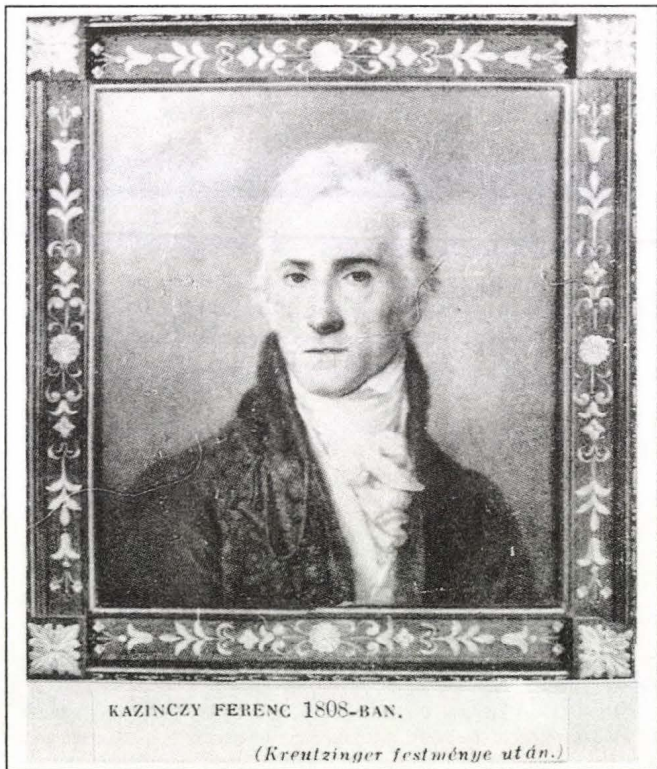
²¹ A Történelmi Képcsarnok tulajdona.

zoló négy képe közül csak egyet ismerünk, a profil beállításút. Kazinczy 69. születésnapjára jelent meg könyomatban, amely szintén Richter műve. A Magyar Történelmi Képcsarnokba újabban bekerült egy, a litográfiához képest fordított állású, de egyébként vele teljesen megegyező olajfestmény, amely művészileg magasabb színvonalú mint a könyomat, s így feltehetjük, hogy sikerült az eddig publikálatlan olajfestményben a litográfia eredetijét és Richternek egy új művét megtalálnunk.²²

A Richter-féle festmények közül a harmadik és a negyedik került Kazinczy Thália leszármazottaihoz. Az egyiket Kazinczy unokájánál látjuk a falon, a veszprémi házban, a másik Balassagyarmatra került Irén (Hegedűs Lajosné) gyermekéhez, Hegedűs Margithoz, Both Antalnéhoz (1881-1962). Ez utóbbi festményt én is láttam. A balassagyarmati levéltáros kísért el a Kazinczy leszármazott ifj. dr. Both Antal özvegyéhez 1984-ben. Akkor ez a festmény a fiókosszekrény fölött függött. Leemelve másoltam a hátlapon olvasható feljegyzést tükörképként:

„Kazinczy Ferenc házasodásának esztendejében, 1804, Kreutzinger a képet híven adta de összecsikart állásban. Richter 1828. a fejnek szemnek más tartást ada, de a plhisognomiát egészen megragadta, s a fejnek lelket adott, a kép így hívebb mint minden más képeim, s a fej lelkes és meleg. Őrizzék gyermekeim! Hegedűs Lajosné Hrabovszky Irén másolta le az eredeti képről a följegyzést. Kazinczy unokája.”

Az „eredeti” képről Both Antalné jegyzett fel adatokat a nála vendégeskedő Négyesy László irodalomtörténésznek: „Az eredeti kép Veszprémben Vörösmarty tér 4. sz. alatt van Hegedűs Saroltánál [Both Antalné Hegedűs Margit nővérénél], férjzett Tornáczky Kálmánénál van őrizetben, mint özv. Hegedűs Lajosné [sz. Hrabovszky Irén; Sarolta és Margit édesanyja] hagyatékának része”. Bothné írását hitelesítette Négyesy följegyzése: „Kazinczy Ferenc leszármazottainak egy ága Both Antalné, főgimnáziumi tanár neje [özvegyel], Balassagyarmaton írta le. Nála Kazinczy Ferenc kávécsészéjéből reggeliztem a Madách-ünnep reggelén. 1923. jan. 21.”²³

KAZINCZY FERENC 1808-BAN.

(Kreutzinger festménye után.)

²² RÓZSA GYÖRGY: *Kazinczy Ferenc a művészetben*. Művészettörténeti Értesítő, 1957. 3-4. sz. 183. Közli is ennek az említett, újonnan előkerült képnek a reprodukcióját.

²³ MTAk, Négyesy-hagyaték.

Feltételezhető, hogy Négyesy László nyolc évvel később megjelent munkájában a Bothnénál látott festményről készített fényképet közölte.²⁴ Ennek a festménynek kivételes sorsa van; ugyanis Bothnénál ezen kívül a férje által festett másolata is megvolt. Erre kapott kiviteli engedélyt, hogy a lányaihoz vigye Amerikába. Ha következtetésünk helyes, Négyesy László nem gondolhatta, hogy mit köszönünk a kötetében megörökített arcképért; ugyanis a kivitt Richter-festmény a lányoknál szobaturzban elégett. Ezt a hírt személyesen mondta el nekem az egyik hazalátogató Kazinczy-leszármazott. Az elégett festményről legalább a leírásom maradjon meg, ahogyan a levéltáros jelenlétében 1984-ben láttam: A fej fölött zöld hegyvonulatok, gombolással, magas gallér, nyakratekert fehér sál. Finom, aprólékos kidolgozás. A vászon hátlapja foltmentes. A képkeret barna, talán egykorú.

Mikor elmondtam élményemmet a Petőfi Irodalmi Múzeumban, eljöttek velem Bothnéhoz. A falon a fiókosszekrény fölött már nem Richter festménye függött – tehát az eredetit vitték ki Amerikába –, hanem annak művészietlen másolata. Ezt elhoztuk. Kérésemre az egyik Budapesten lakó Kazinczy-leszármazott megnézte, és ráismert, hogy ezt a Richterről készült másolatot Both Antal (Hegegdűs Margit férje, latin-görög szakos tanár, nem festőművész) másolta az 1900-as évek legelején.²⁵

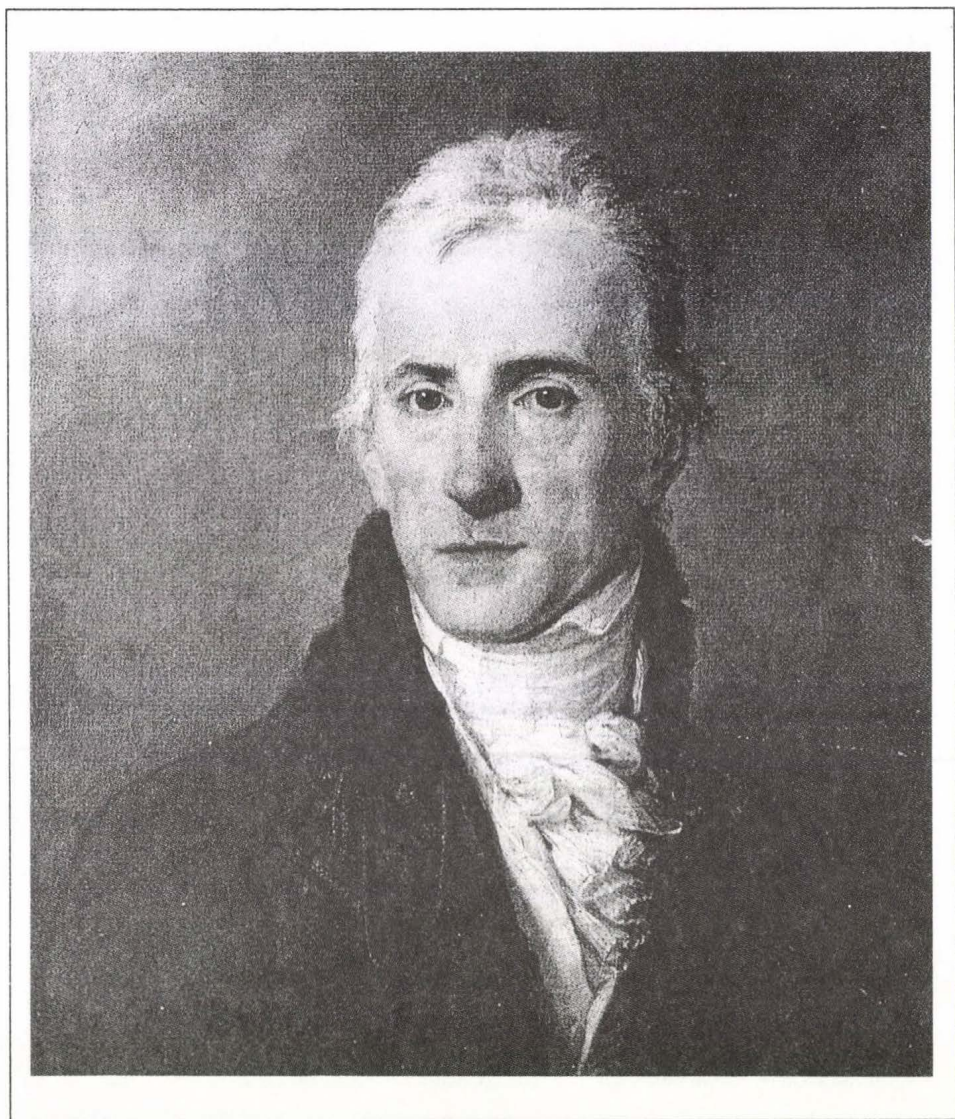
Ismeretlen XVIII. század végi festő: Bossányi Zsuzsanna. (Kazinczy Ferenc édesanyja.)
(Olajfestmény é.n. PIM Műv. Tar. 78. 64. 1.)

A szobában a falon Kazinczy Ferenc arcképe alatt függ Kazinczy Gábor arcképe. Nem készült összeállítás Kazinczy Gábor arcképeiről, nem tudjuk, hogy a kép ismert-e vagy ismeretlen. A fényképezés sem adna valóságos arcképet.

Az ágyak fölött, a Kazinczy-arckép jobb és bal oldalán Kazinczy Ferenc szüleiről készült festmények függtek. Kazinczy Józsefről, az apáról készült festmény elmosódott. Az anya, Bossányi Zsuzsanna ruhájából csak az alsókart fedő csipke látszik, de ennyi is elég ahhoz, hogy lássuk, hogy Kazinczy Thália és Hrabovszky Irén életében hol őrizték a szülőkről készült festményt. A két képet a Petőfi Irodalmi Múzeum vásárolta meg az örökösöktől, kiállításokon láthatuk mindkettőt. A múzeum művészettörténészének megállapítása, hogy a két festmény „Ismeretlen XVIII. század végi festő” munkája.

²⁴ NÉGYESY LÁSZLÓ: *Kazinczy pályája*. Bp. 1931. A kép aláírása: *Kazinczy Ferenc 1808-ban*. (Akkor készült Kreutzinger festménye.) Az arckép alatt zárójelben közölte Négyesy: „(Kreutzinger festménye után.)”; esetleg ez lehet Richter Antal Fülöp munkája. Rózsa György (i.m. 191) hét másolatot, átdolgozást említ, de erre nem utal.

²⁵ A kiállításra alkalmatlan festményt visszaadták. Én lemásoltam a hátapon lévő feljegyzést. Both Antal írását: „Kazinczy Ferenc a házassága esztendejében; 1804. Kreutzinger után Richter. Pesten festé: 1828. Kreutzinger a képet híven adta, de hidegen és összecsisikart állásban. Richter fejnek, szemnek más tartást ada, de a physiognomiát egészen megragadta és a képnek lelket is adott. Őrizték gyermekeim.”

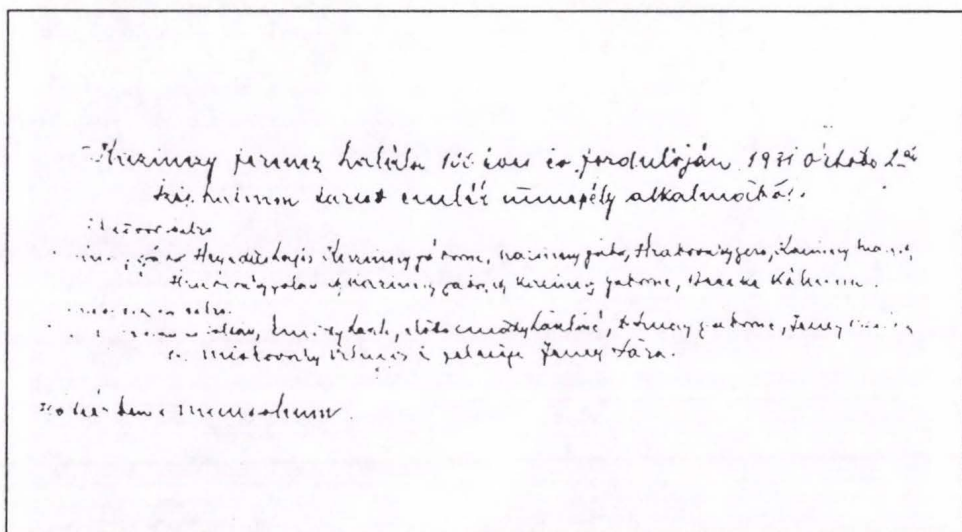

Kreutzinger József (1751-1829): Kazinczy Ferenc arcképe
Olajfestmény, vászon. 51x45 cm. Az MTA tulajdonában
Látul a kereten felirat: „François de Kazinczy peint par Joseph Kreutzinger 1808”

4.

Kazinczy-leszármazottak Széphalmon

Végül egy csoportképet közlünk Kazinczy leszármazottairól, hogy bemutassuk Hrabovszky Géza, Kazinczy unokáját a családtagoktól körülveve.²⁶ A fénykép 1931 őszén készült, Kazinczy halálának századik évfordulóján a széphalmi Kazinczy-emléksarnok előtt.²⁷ A felvétel hátoldalán ezt láthatjuk:

Az *első* sorban balról: dr. Sinay Gábor (a kép jelenlegi tulajdonosának édesapja), Hegedűs Lajos (a kép tulajdonosának nagyapja, Hrabovszky Irén legidősebb fia, Kazinczy Ferenc dédunokája), Kazinczy Gáborné, Kazinczy Gábor (Kazinczy Ferenc dédunokája, Bálint unokája), Hrabovszky Géza (Kazinczy Ferenc unokája, Thália fia), Kazinczy Margit, Hrabovszky Jolán (Hrabovszky Géza legidősebb gyermeke, Kazinczy Ferenc dédunokája), ifj. Kazinczy Gábor, ifj. Kazinczy Gáborné, Becske Kálmán (Kazinczy Iphigénia leszármazottja).

A *második* (és harmadik) sorban balról: Emödy István és Zoltán, Emödy László (a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör elnöke), előtte Emödy Lászlóné, dr. Sinay Gáborné, Jeney Erzsébet, dr. Miskovszky Vilmos és felesége Jeney Sára.

²⁶ Milyen iskolai végzettsége volt Hrabovszky Gézának, nincs rá adatom. A leszármazottaktól tudom, hogy dohánygyárban dolgozott, ott igazgató lett. A fénykép készítésekor 80 esztendő volt; három évvel később meghalt.

²⁷ A képet Sinay Gábor (Kazinczy Ferenc unokájának, Hrabovszky Irénnek a dédunokája) bocsátotta rendelkezésemre.

5.

Kazinczy Thália leszármazottai

Kazinczy Ferenc és gróf Török Zsófia harmadik gyermeke, *Kazinczy Thália Antoinette* 1809. október 15-én született Széphalmon. Meghalt 1862. február 14-én.

Első férjétől, *Varga József* földbirtokostól nem voltak gyermekei.

Második férje, *Hrabovai Hrabovszky Sándor* 1811-ben született és 1853. szeptember 5-én halt meg.

I. Kazinczy Ferenc leszármazottainak második nemzedéke (Thália gyermekei):

1. *Hrabovszky Irén* (* 1846. október 6. – † 1922. március 15.) Férje: *Hegedüs Lajos* (* 1844. október 26. – † 1905. december 6.). Gyermekeik: *Hegedüs Lajos* [1.1.], *Hegedüs Sarolta* [1.2.], *Hegedüs Margit* [1.3.], *Hegedüs Emma* [1.4.].

2. *Hrabovszky Emma* (* 1850. december 5. – † 1915. február 14.) Nem ment férjhez, zárdába vonult. Egerben rendfőnök lett az Angolkisasszonyoknál.

3. *Hrabovszky Géza* (* 1851. október 8. – † 1934. február 18.) Felesége: *Gombos Jolán* (* 1864. augusztus 20. – † 1942. december 5.) Gyermekek: *Hrabovszky Jolán* [3.1.].

II. Kazinczy Ferenc leszármazottainak harmadik nemzedéke (Thália unokái):²⁸

1.1. *Hegedüs Lajos* (* 1872. december 28. – † 1940. február 3.) Felesége: *Bajzáth Anna* (* 1880. április 6. – † ?) Gyermekeik: *Hegedüs Anna* [1.1.1.], *Hegedüs Irén* [1.1.2.].

1.2. *Hegedüs Sarolta* (* 1875. október 2. – † 1945. április 9.) Férje: *Tomáczy Kálmán* (* 1863. január 31. – † 1936. november 1.) Gyermekek nem volt. Adoptálták Sarolta 16 évvel fiatalabb húgát, *Emmát* [1.4.].

1.3. *Hegedüs Margit* (* 1881. június 12. – † 1962. augusztus 23.) Férje: *Both Antal* (* 1875. szeptember 2. – † 1963. július 30.) Gyermekeik: *Both Emilia* [1.3.1.], *Both Izabella* [1.3.2.], *dr. Both Antal* [1.3.3.], *Both Gyula* [1.3.4.], *Both Miklós* [1.3.5.], *Both Marianna* [1.3.6.], *Both Irén* [1.3.7.].

1.4. *Hegedüs Emma* (* 1891. február 2. – † 1975.) Sógora, *Tornáczky Kálmán* és nővére, *Sarolta* adoptálta, ezután neve: *Hegedüs-Tornáczky Emma*. Tanítónő volt, nem ment férjhez.

3.1. *Hrabovszky Jolán* (* 1895. szeptember 16. –) Férje: *Lacsny Béla* (* 1888. február 9. – † 1949. október 23.) Gyermekek: ifj. *Lacsny Béla* [3.1.1.].

III. Kazinczy Ferenc leszármazottainak negyedik nemzedéke (Thália dédunokái):

1.1.1. *Hegedüs Anna* (* 1901. augusztus 29. –) Férje: *dr. Sinay Gábor* (* 1890. március 21. – † 1961. október 27.) Gyermekeik: ifj. *Sinay Gábor* [1.1.1.1.], *Sinay Marie-Anna* [1.1.1.2.].

1.1.2. *Hegedüs Irén* (* 1903. június 8. –) Férje: *Tapody István* (* 1888. november 13.) Gyermekeik: *Tapody Dömötör* [1.1.2.1.], *Tapody István* [1.1.2.2.], *Tapody Adrienne* [1.1.2.3.].

1.3.1. *Both Emilia* (* 1905. október 20. –) Férje: *dr. Liszka Károly* (* 1888. január 1. –). Gyermekek: *Liszka Károly* [1.3.1.1.].

1.3.2. *Both Izabella* (* 1907. szeptember 4. –) Férje: *dr. Derecskey János* (* 1899. október 25. – † 1981.) Gyermekek: *Derecskey Zoltán* [1.3.2.1.].

²⁸ A számjegyekkel igyekszünk a tájékozódást megkönnyíteni. Az első szám Thália gyermekeire, a második gyermekei gyermekeire, a harmadik gyermekei unokáira, a negyedik gyermekei dédunokáira utal stb. Ezekből leolvasható, hogy az illető melyik nemzedék melyik tagjának leszármazottja. Utalásként szögletes zárójelben feltüntetjük a számjelet a leszármazott első említésekor.

Kazinczy Ferenc unokái: Hrabovszky Irén, aki a melltűt kapta és Hrabovszky Emma, aki apáca lett.

1.3.3. *Dr. Both Antal* (* 1909. október 6. –) Felesége: *Serly Lenke* (* ? –) Gyermekük: Both Ádám [1.3.3.1.], Both István [1.3.3.2.], Both Péter [1.3.3.3.].

1.3.4. *Both Gyula* (* 1911. június 1. –) Felesége: *Kovács Magdolna* (* 1920. július 23.) Gyermekük: Both Rita [1.3.4.1.], Both Beáta [1.3.4.2.].

1.3.5. *Both Miklós* (* 1913. november 24. – † 1932. szeptember 1.) Nem nősült meg.

1.3.6. *Both Marianna* (* 1917. március 15. –) Férje: *Bodnár István* (* 1911. szeptember 18. – 1992. szeptember). Gyermektelenek.

1.3.7. *Both Irén* (* 1919. augusztus 11. –) Férje: *dr. Sréter János* (* 1911. május 10.) Gyermekük: Sréter Ildikó [1.3.7.1.], Sréter Angela [1.3.7.2.].

3.1.1. *Ifj. Lacsny Béla* (* 1935. január 11. –) Felesége: *Ébner Ilona* (* 1938. augusztus 23. –). Gyermekük: Lacsny Katalin [3.1.1.1.].

IV. *Kazinczy leszármazottainak ötödik nemzedéke* (Thália ükunokái):

1.1.1.1. *Ifj. Sinay Gábor* (* 1926. március 21. –). Felesége: *Szentistváni Ildikó* (* 1928.)

1.1.1.2. *Sinay Marie-Anna* (* 1923. augusztus 24. –) Első férje: *Vasváry József* (* 1919. január 20. – † 1943. augusztus 3.) Második férje: *dr. Stux László* (* 1913. március 9.)

1.1.2.1. *Tapody Dömötör* (* 1920. november –). Felesége: ?. Gyermekük: Tapody Sándor [1.1.2.1.1.].

1.1.2.2. *Tapody István* (* 1928. február 21. –) Felesége: *Bäder Margit* (* ? –) Gyermekük: Tapody István [1.1.2.2.1.].

1.1.2.3. *Tapody Adrienne* (* 1930. április 9. –)

1.3.1.1. *Liszka Károly* (* 1931. május 27. – † ?.) Felesége: *Lánczos Jolán* (* 1935. február 25. –) Gyermekük: *Liszka Mónika* [1.3.1.1.1.], *Liszka Nóra* [1.3.1.1.1.], *Liszka György* [1.3.1.1.3.].

1.3.2.1. *Derecskey Zoltán* (* 1929. február 19. –) Felesége: *Bertalanffy Éva* (* ? –) Gyermekük: *Derecskey Zsolt* [1.3.2.1.1.].

1.3.3.1. *Both Ádám* (* 1938. december 16. –)

1.3.3.2. *Both István* (* 1946. szeptember 8. – † 1947. január 19.)

1.3.3.3. *Both Péter* (* 1951. április 3. – † 1956. május 19.)

1.3.4.1. *Both Rita* (* 1947. január 2. –)

1.3.4.2. *Both Beáta* (* 1948. június 22. –)

1.3.7.1. *Sréter Illdikó* (* 1940. január 22. –)

1.3.7.2. *Sréter Angela* (* 1943. február 24. –)

3.1.1.1. *Lacsny Katalin* (* 1962. augusztus 29. –)

V. *Kazinczy leszármazottainak hatodik nemzedéke* (Thália szépunkái):

1.1.2.1.1. *Tapody Sándor* (* 1950. március 18. –)

1.1.2.2.1. *Tapody István* (* 1954. május 5. –)

1.3.1.1.1. *Liszka Mónika* (* 1952. március 27. –)

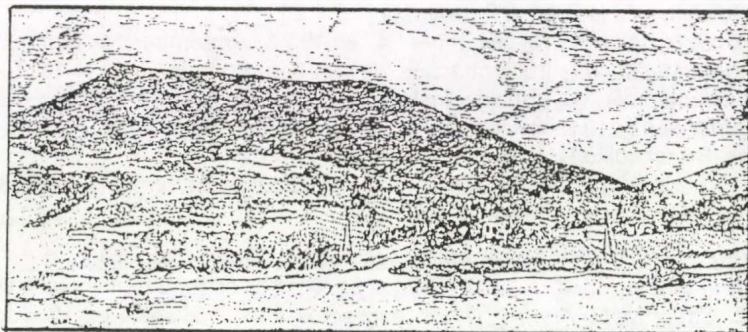
1.3.1.1.2. *Liszka Nóra* (* 1964. november 20. –)

1.3.1.1.3. *Liszka György* (* 1968. szeptember 30. –)

1.3.2.1.1. *Derecskey Zsolt* (* 1957. február 11. –)

*

A szerző köszönetet mond az adatok összeállítása során a családtól kapott segítségért.

Zempléni táj
Tellingner István rajza

DIENES DÉNES

Adalékok a széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéhez

A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvében tanulmány jelent meg a címben jelzett témában, amely feltárta a Mausoleum építésének és az emlékhely kialakításának körülményeit.¹ A szerző felhívja a figyelmet, hogy húsz évi alapos kutatás után is maradtak még nyitott kérdések. Ezek megválaszolásához kíván szerényen hozzájárulni a jelen dolgozat az 1868 és 1872 közötti időszak történéseihez nyújtva néhány adalékot.²

A Magyar Tudományos Akadémia 1870. május 27-én tartott ülésében foglalkozott a *Kazinczy-emlék alapítvány* ügyével. Szerette volna megszüntetni az azzal kapcsolatos zűrzavart, s bizottságot küldött ki annak „tisztába hozására”, melynek előadója Rónay Jácint volt. Az alapítvány körüli bizonytalanságot Eötvös József akadémiai elnök a következőkre vezette vissza:

„... néhai gr. Dessewffy Emil halálával, ki ez alapítvány ügyét, egy általa alakított (nem akadémiai) bizottsággal vezette, s Bérczy Károly halálával, ki ama bizottság tollvivője volt, ez alapítvány ügyei annyira bizonytalanságba jutottak, hogy voltaképpen azt sem lehetett tudni, ki ez alapítvány fő felügyelője. Az érdeklettek ugyan hozzám, mint akadémiai elnökhöz fordultak, noha az ügy az akadémiai elnökséggel csak annyiban függött össze, amennyiben boldogult elődöm, ki ez alapítványt létesítette, akadémiai elnök volt, egyébiránt az Akadémia mint olyan, be nem folyt e vagyon igazgatásába, kivéve, hogy pénztárnoka a Kazinczy pénztárt kezelő egyénnel ugyanazon személy volt.”³

Eötvös jónak látta intézkedni, mert úgy vélte, hogy az alapítvány fölötti örködés az Akadémiát illetné, bár az elődje csak óvatosságból íratta az Akadémia nevére a visszavásárolt széphalmi jószágot. Az alapítványi ügy tisztába hozására kiküldött bizottság az akadémiai ülés idején még nem tudta felderíteni a szükséges iratokat, s nem rendelkezett számadásokkal sem. Mindössze az akadémiai pénztár által kezelt alaptőkéről volt pontos információja és a hátralévő kiadásokat becsülte 4000 forintra. Az alaptőke 8000 forintra rúgott, s a széphalmi jószág jövedelme évente 600 forint volt. Ebből a pénzalapból a Kazinczy utódok 1600 forint segélyt kaptak, amit az Akadémia kénytelen volt 600 forintra csökkenteni, mert be akarta fejezni az építkezést a tőke egy részéből.⁴ Az Igazgató Tanács egyik tagját, báró Vay Miklóst bízta meg a további intézkedések végrehajtásával: „a már eddig tett és még hátralévő építkezések mibenlétét, s ez alapítványi vagyonnak ottani egész állapotát megvizsgálni s arról jelentést tenni szíves-

¹ KOVÁTS DÁNIEL: *A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből*. Széphalom 7. 1995. 369-388.

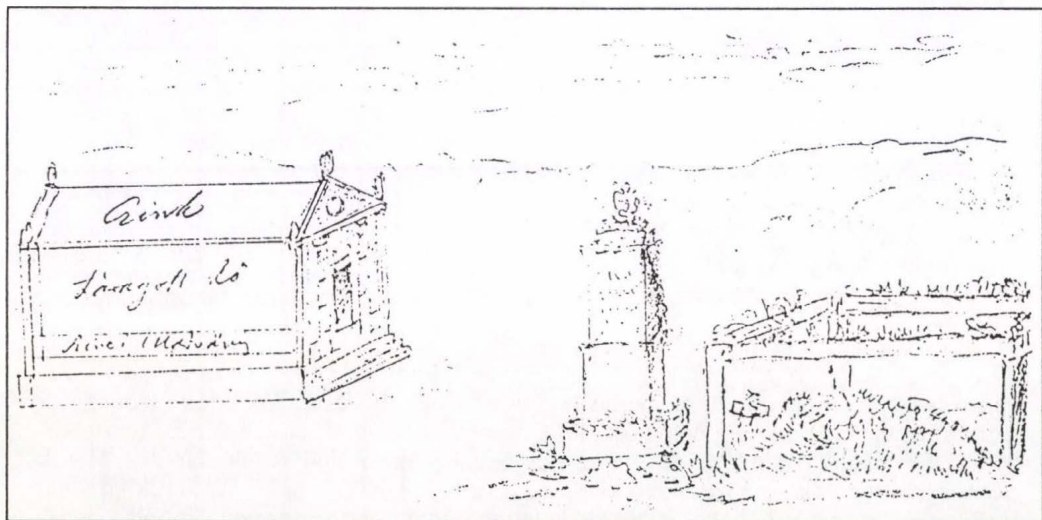
² Az alább idézett dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában (rövidítve: SKL) találhatóak, a Vay család iratai között, Kii.IV.5/A.7. jelzet alatt. Összesen 12 dokumentum.

³ Eötvös József levele Vay Miklóshoz, Pest, 1870. jún. 7. MTA 594. sz.

⁴ Eötvös azonban gyűjtést indított a Kazinczy utódok megsegítésére. Ő maga volt az első adakozó 50 forinttal. SKL Kii.I.2. MTA ügyek.

kedjék, – mindenek előtt pedig a további építést, ez ügy teljes tisztába hozataláig, azonnal tiltsa be, csupán annyit engedvén meg, ami elkerülhetetlenül szükséges arra, hogy a már fölépített részek pusztulóba ne menjenek.”⁵

Vay Miklós egyaránt tájékozódott az építkezés állásáról és a pénzügyekről. Az előbbiben informátora Miklós fia, az utóbbiban Evva András volt. Evva, aki a pénzügyeket kezelte és az építkezést szervezte, 1870. június 22-én számolt be Vaynak.⁶ Eszerint 18.095 forint 4 krajcárt vett át, és 18.258 forint 23 ¼ krajcárt adott ki. Az Akadémiának megküldte Desseffy Emil leveleit is, amelyekhez azt a reményt fűzte, hogy az előzményekről világos képet nyújtanak. Az ifjabb Vay Miklós Sárospatakon jártában ejtette szerét, hogy tájékozódjék, s apját informálja. Július 13-án kelt levelében így írta le a széphalmi állapotokat: „Tegnap Evvával kirándultam Széphalomra. A mausoleum külsőleg készen van, a fedőzeti munkák, melyekre az anyag már megszerettetett és elegendő pénz van, nem sokára be lesznek végezve. Az ablak és ajtó nyílások ideiglenesen lesznek berakva. Hiányzik az épület belső díszítése, mely költségesen van tervezve, de talán olcsóbban is ki volna vihető. A leendő kert eddig pusztaság. 4-5000 fitra még lesz szükség... A haszonbérbe adott kis jószág és a gazdasági épületek a legjobb rendben vannak.”⁷ Ifjabb Vay Miklós ugyanakkor ajánlotta, hogy fel kellene szólítani „néhány gazdag nagy urat” az adakozásra.

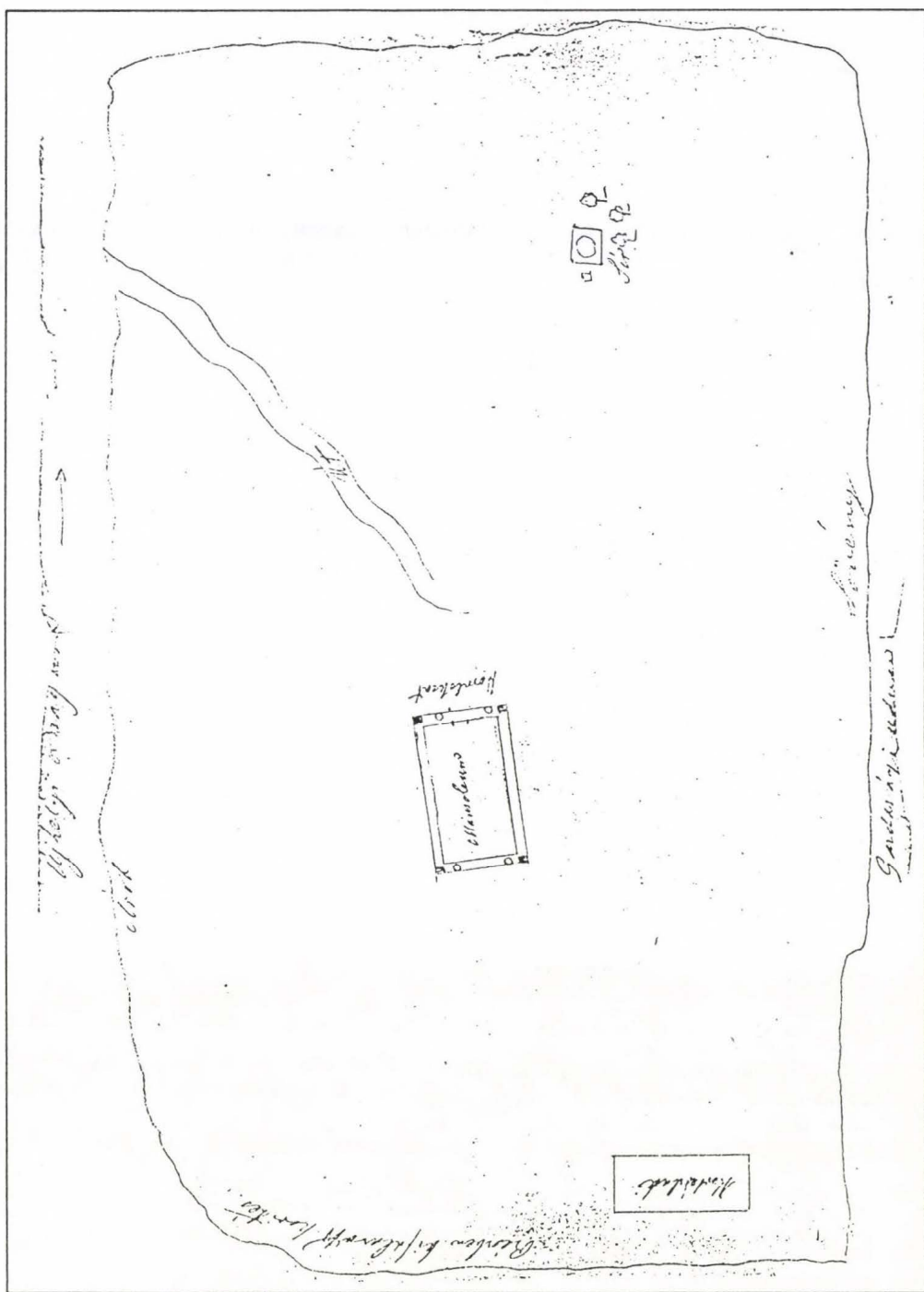

Szeptember 5-én Evva újra írt: az Akadémiától kapott 1001 forint 22 krajcárt. Ebből befedette a mausoleumot, igaz, saját zsebből pótolta 165 forint 19 ¼ krajcárt, de így is hátralékban van 264 forint 30 krajcárral a bádogos felé, mely miatt – mint írja – „mind untalan nyakamra jár”. Vay kapott két rajzot is (talán Miklós fiától), mely a mausoleumot és a sírokat, illetve a helyszínt ábrázolja. E rajzokat itt kicsinyítve közöljük.

⁵ Az MTA Igazgató Tanácsa 1870. május 27-i jegyzőkönyve, LIX. cikkely. Kiadta Arany János főtítkár.

⁶ Evva András a sátoraljaújhelyi királyi törvényszék nyugalmazott elnökeként hunyt el élete 83. évében, 1888. november 7-én. Sárospatak, Tudományos Gyűjtemények Kézirattára, Gyászjelentések.

⁷ Vay Miklós (1802-1894) politikus, az MTA igazgatósági tagja; fia, Vay Miklós (1828-1886) szobrász.

Vay Eötvös elnöknek szeptember 19-én tett jelentést mindarról, amit felderített az ügyben: „... az elég csinos alakú mauzoleum már be van fedve s általában oly állapotba tétetett, hogy azt az idő viszontagságaitól egyelőre féltetni nem lehet.”⁸ A további munkákra azonban már nincs pénz, ezért az ablak és ajtó nyílások csak ideiglenesen rakattatnak be. A belső díszítés, a parkosítás, a sírok rendbetétele legalább még 5-6000 forintba kerül. Szükséges a bérlővel is tárgyalni, s a költségek jelentős részét fedezni lehetne a birtokhoz tartozó erdő értékes fáinak eladásából. A további felügyelet ellátására Evva Andrást ajánlotta újólag.

Érdeemes még megjegyezni, hogy a jelentésben szerepel „egy Kazinczy arczképét ábrázoló és Bécsben készült márvány dombormű”, melynek árát, 180 forintot, „az illető szobrász az alapítvány javára kéri fordíttatni”. Az illető szobrász bizonyára nem más, mint ifjabb Vay Miklós.⁹

Az Akadémia Igazgató Tanácsa 1870. október 30-án a „magán tekintetek miatt kilepett b. Sennyey Pál igazgató tag helyébe” Vay Miklóst választotta az „emlék-alapítvány ügyei tisztába hozására kiküldött igazgatósági bizottságba.”¹⁰

Itt forrásunk be is zárul. Vay további tevékenységéről nincs tudomásunk, s mint a fent idézett tanulmány jelzi, az ügy el is aludt egy időre. Talán éppen azért, amiért korábban is: 1871. február 2-án elhunyt Eötvös József akadémiai elnök, s utána egy ideig nem akadt az ügynek hatékony mozgatója.

A sárospataki Rákóczi-vár

Tellinger István grafikája

⁸ A jelentés fogalmazványa található a jelzett iratok között.

⁹ Ez az alkotás ma is látható a széphalmi emléksarnokban.

¹⁰ Eötvös József levele Vay Miklóshoz, 1870. nov. 9. MTA 1054. sz. MTA IT jegyzőkönyve, 1870. okt. 30. LXXXIII. cikkely, kiadta Arany János főtítkár.

KOVÁTS DÁNIEL

A széphalmi Kazinczy-kultusz és a zempléni iskolák

„A Kazinczy házához kivittek bennünket Széphalomra,
s ez egy életre elhatározó befolyást gyakorolt rám.”
(Móricz Zsigmond)¹

1.

A Tudományos Akadémia a széphalmi Kazinczy-kert rendezésével, a lakóház helyén föl-épített emlékcarnokkal, a sírok védelmével méltó környezetet teremtett az irodalmi zárandok-helyen.² A következő lépésként arra törekedtek, hogy az emlékhelyet a közművelődés szolgál-átába állítsák, bekapcsolják a magyar kultúra élő folyamába. Kitűnő megoldással a figyelem a középiskolai ifjúság felé fordult, s 1886. október 24-én az igazgatóság 20 arany jutalomdíjat irányzott elő a Kazinczy emlékének ébrentartását célzó ifjúsági teljesítményekre.³ Ebben a hatá-rozatban szerepet játszhatott többek között az is, hogy Beöthy Zsolt 1886 őszén Fejes István társaságában Széphalmon járt, s megette a javaslatokat, „hogy az akadémia jutalomdíjai mellett a sárospataki főiskola és a sátoraljaújhelyi gimnázium együttesen fognak ott rendszeresen évenként irodalmi ünnepélyt” tartani.⁴ Az Akadémia I. osztályára várt a feladat, hogy a részleteket kidol-gozza. Azt javasolták 1887 tavaszán, hogy évente 10 aranyat fordítsanak a sárospataki reformá-tus főiskola akadémiai (tehát teológiai és jogi) tagozatán egy Kazinczy életét és munkáit vizsgá-ló pályáttel jutalmazására, és 5-5 arannyal jutalmazzák a sárospataki református és a sátoralja-újhelyi piarista gimnáziumnak egy a magyar irodalmi tanulmányokban kitűnt diákját. Ezt 1890-ben a sárospataki állami tanítóképző ifjúsága számára följajnlott további 5 arany jutalommal egészítették ki.⁵

A zempléni ifjúság első széphalmi zárandokútját az 1887-88-as tanévben rendezték meg, s hosszú évtizedeken át évről évre megtartották. 1890-ben például május 18-ra tűzték ki az ün-nepélyt.⁶ Móricz Zsigmond – akinek vallomását mottóként idézzük – sárospataki diák korában két alkalommal élhette meg a széphalmi ünnepély lehetőségét: 1895. június 12-én mint negye-dikes, 1896. május 14-én mint ötödikes gyalogolhatott el Kazinczy sírjához és emlékcarnoká-hoz.⁷ Az évenkénti széphalmi megemlékezés mellett az iskolák irodalomoktatásában és neve-lőmunkájában is fontos hely jutott Kazinczynak. Életútja, magatartása, irodalmi alkotó- és szer-vezőmunkája évről évre dolgozatok témája volt, különösen a sárospataki iskolákban. Az iskolai évkönyvekben rendszeresen, a helyi sajtóban alkalmanként beszámoltak a Széphalommal és nagy alkotójával kapcsolatos eseményekről.

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Pataki felolvasás*. 1930. In: *Erkölcsei sarkantyú* (Tanulmányok II.) Bp., 1982. 744-748.

² Vö.: KOVÁTS DÁNIEL: *A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből*. Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 369-388. Jelen közleményünkkel ennek gondolatmenetét folytatjuk tovább.

³ Akadémiai Értesítő, 1890. I. kötet, 172.

⁴ FEJES ISTVÁN: *Széphalom*. Vasárnapi Újság, 1887. XXXIV. évf. 45. sz. 743.

⁵ Akadémiai Értesítő, 1890. I. kötet, 173.

⁶ Uo. 297.

⁷ Valószínűbb az utóbbi időpont, mert a felsős gimnazista diákok számára szervezték elsősorban czecket az ün-nepélyeket. Vö.: KOVÁTS DÁNIEL: *Móricz Zsigmond és Sárospatak*. Miskolc, 1994. 30-31., 93.

Teljességre nem törekedhetünk, arra szeretnénk rámutatni a következőkben, milyen formákban és milyen tartalommal vált Kazinczy a zempléni iskolák nevelőmunkájának szerves elemévé. A sárospataki és a sátoraljai helyi közép- és felsőfokú iskolák tanárai ugyanis belátták, hogy a széphalmi emlékhelyben milyen személyiségformáló erő rejlik. Erre a nevelő hatásra a klasszikus magyar irodalom több kiemelkedő alakja figyelmeztetett. De költőink annak a kettős, ellentmondásos érületnek adtak hangot, amely Kazinczy korának és utókorának a hátlátanságát fölemlegetve a széphalmi mester sorsának tragikus voltából fakadt. A költőutódok Kazinczy-képe láthatólag hatással volt arra, ahogyan az iskola látta és látatta a széphalmi mestert.

Kölcsey Ferenc az Akadémia 1832. szeptember 8-i közgyűlésén tartott nagy hatású emlékbeszédét keserű gondolattal zárta: „*Lenyugvék ősz fűrteiben, a széphalmi lak romjai közt [...]. És gyermekeiket idegen kéz fogja ápolni; és sírját szívszorítva kerüli ki a magyar nyelv művész, sorsától rettegvén. S bár emlékezete keserű voltát szerencsésb évek hamar feledtetnék el! hogy a maradék előtt csak dicsősége ragyogjon; kínjai pedig megfoghatatlanok legyenek.*”⁸ Verset is írt Kazinczyról hasonló lelkiülettel és szellemben:⁹

Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad érte hevítvén
A remegő könnycsepp harmatozó szemeket.
És fölkél hideg álom alól bús árnya sötétben,
S rémletes arcával dombja fölbe leül.
Nemzetemért e szív tettel bizonyítja szerelmet,
Szól keserűn, s a díj könyv leszen érte csupán?

Vachott Sándor novemberi őszi estén állt a széphalmi sír mellett, s 1841-ben megjelent versét ennek megfelelő hangulat hatja át:¹⁰

Hull a levél, mert őszi este van,
Pirul az ég; de a megénekelt
Táj néma képe mégis szomorú,
S nedves, hideg köd sűrűn száll reám,
Ki látogatni jöttem halmodat.
Jobb, hogy lehajtád tisztos fejedet
A föld alá, hol békén nyughatol;
Jobb most a sírban, szent öreg neked:
Talán, ha élnél, fáznod kellene!
S ha könnyeid nem sózták volna meg,
Gyakorta ettél sóttan kenyeret.

Petőfi Sándorban 1847. július 10-i széphalmi útja ugyancsak keserű érzelmeket ébresztett:¹¹

Itt nyugszik ő
Vad fák és vad fűvek körében,
Fölkötte hófehér szobor...
Miért fehér? miért nem fekete?
Vegyétek el s tüzzétek föl helyébe
Sötét sorsának zászlaját!”

1859-ben Szász Károlyban ugyanez az érzés ébredt Széphalomra gondolván:¹²

⁸ KÖLCSEY FERENC *Munkái. Költemények, tanulmányok és emlékbeszédek. Parainesis.* Bp. Év nélkül. 173.

⁹ KÖLCSEY FERENC: *Kazinczy.* In: *Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc összes költeményei.* Bp. 1994. 230. A vers keletkezésének dátuma: 1832. szept. 8.

¹⁰ VACHOTT SÁNDOR: *Széphalmon. Novemb. 6-d.* Athenacum, 1841. II. 1030-1031. - Újraközzölve *Széphalom* címmel a Z. SZABÓ LÁSZLÓ által szerkesztett *Kazinczy Ferenc koszorúja* című gyűjteményben. Győr, 1984. 33-34.

¹¹ PETŐFI SÁNDOR *összes költeményei.* Bp. 1972. 666.

Járd bé a házat: érezd a hiányt:
 Hogy nem tolong, ünneplő raj gyanánt
 E szent emlékü ház körül a nép,
 S csak a nemes, fiúi kegyelet
 Virraszt híven a szent porok felett,
 Vagy menj a kertbe, hol fehér szobort
 Az özvegy állított, hajh! nem a hon;
 S koszorút is csak úgy találsz azon:
 Ha rá a szél egy-egy lombot sodort...
 S könyűt: ha sírva leled a fiút! –
 Amott Érsemlyén, emitt Széphalom...
 Bölcső s a sír közt hetven évi út!

Tompa Mihálynak ugyancsak a 100. születésnapra szánt ódája hosszan szól Kazinczy ne-
 ház küldetéséről:¹³

Ki jő s profétál, bére: vad méz,
 Szörköntös és fejére kő;
 De mégis, hogy nem értik, az lész
 A gyilkoló, a leverő!!
 Itt sem maradt el átka, sérve.
 Majd nyomta a börtön fala;
 De itt is csak céljának éle,
 Mivel ő »hív és nagy vala!«

Itt azonban megjelenik már – a születés centenáriumának idején ható nemzeti felbuzdulás-
 sal összefüggésben – az utókor hálája is:

Oh Szent! melyért küszködve éltél,
 Sorsán kiontva lelkedet,
 Ez ünneplés örömtüzénél:
 Lásd nemzeted', halld nyelvedet!!
 Mi üdvadóbb: az égi pálma,
 Mely ott borítja fürteid?
 Vagy ez a nép, mely itten áll ma?
 Vagy ez a hang, mely istenit?"

Jókai *Kazinczy szelleméhez* című költeményében derűlátóan veti papírra:¹⁴

Halljad meg és lássad, hogy mire a végzet
 Egy évszázad előtt téged alaküldött,
 A fényes épület műve szépen halad,
 Ahogy te kimérted, ahogy elgondolád,
 Ahogy alapjait kösziklára raktad,
 Emelkedik a nagy tündérialmi templom,
 Amely alatt már egy egész nemzet elfér;
 Emelkedő tornyát a határon túl is
 Meg lehet már látni, és harangszavára
 Millióknak lelke egyetért figyelve,
 S milliók szívét egy érzelem hevíti.

¹² SZÁSZ KÁROLY: *Kazinczy Ferenc emlékezete*. In: *Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születésének évszázados ünnepéről*. 1831. Három szakasza újra megjelent: a Z. SZABÓ LÁSZLÓ által szerkesztett *Kazinczy Ferenc koszorúja* című gyűjteményben. Győr, 1984. 37-38.

¹³ TOMPA MIHÁLY *válogatott versei*. Bp. 1994. 198-199., 200-201.

¹⁴ Keletkezett 1859-ben, megjelent 1860-ban. Újraközlte Z. SZABÓ LÁSZLÓ a *Kazinczy Ferenc koszorúja* című gyűjteményben. Győr, 1984. 42-43.

Azért idéztük több példával is a XIX. századi magyar költők Kazinczy-képét, mert az visszatükröződik a zempléni tanároknak és diákoknak Széphalommal kapcsolatos érzéseiben és mondandójában. Egy önfeláldozó költői magatartás megtestesítőjét látják benne, aki a magyar nyelvért nehéz időkben küzdött, s akinek – elsősorban – erkölcsi példáját érdemes követni. E pedagógiai célzatú elem mellett azonban irodalomtörténeti szempontból is vizsgálják teljesítményét és szerepét, egyúttal kutatják életművének a későbbi korokban időszerű maradt üzenetét.

2.

Kazinczy helyi értékeléséről irányadó megnyilatkozásokat találunk a sárospataki és a sátoraljaújhelyi tanárok beszédeiben, írásaiban. Elsősorban Erdélyi János nevéhez fűződik az 1859 decemberében Széphalmon tartott centenáriumi megemlékezés,¹⁵ amelytől a zempléni Kazinczy-kultusz valóságos fellendülését számítjuk. Kétségtelen a nemzetpolitikai szándék a sírnál elmondott beszédeiben, amelyet ő maga így foglalt össze: „én következtem a szöszekre oly tartalmú rövid beszéddel, mely azt emelte ki, hogy az 1859. évnnek legnagyobb dísze s nyemrénye az a szép egyetértés s amaz erkölcsi erősödés, mely Kazinczy születése öröméből országszerte nyilatkozik.”¹⁶ A helyi tudat úgy őrizte meg ezt az eseményt, mint tüntetést a nemzeti függetlenség mellett.¹⁷ Az 1888. június 10-én tartott széphalmi ünnepségen a szónok, Molnár Lajos sárospataki gimnáziumi tanár részletesen kitért a születés 100. évfordulójának széphalmi megünneplésére, s elmondta azt is, hogy az országos megemlékezés ötlete Erdélyi János tollából pattant ki.¹⁸

Hudra János, a piaristák zempléni történetírója így utalt vissza a széphalmi megemlékezésre: „itt nyilvánult a 10 évi elnyomatás után először szabadabban a nemzeti közérzés. Erdélyi János, sárospataki tanár, hazafias beszéde után itt merték először nyilvánosan elénekelni Vörösmarty Mihály Szózat-át és Kölcsey Himnusz-át. Szóval az ünnepség Kazinczy dicső emléke mellett az elnyomott nemzet feltámadásának reménycsillagát is jelezte.”¹⁹ Azt is szükségesnek tartja ismertetni, milyen hagyomány formálódott ki az emlékhelyen az akadémiai kezdeményezés nyomán. „Abból az intencióból kiindulva, hogy Zemplén-vármegye ifjabb nemzedéke évenként felujtsa a 'szent öreg' emlékezetét – ki bár nem Zemplén-vármegye szülőtte, de családí otthonát itt találta fel – s tettein buzdulva tanulja meg tőle, miként kell a hazát az élet bármily viszontagságai között is igazán szeretni: rendelte a m. tud. akadémia, hogy a s.-pataki ref.

¹⁵ Ennek részleteivel és hatásával külön közleményben kívánunk foglalkozni. Az országos ünnepség gondolatát Erdélyi János a Sárospataki Füzetekben 1857-ben vetette föl; Lévay József, a Szépirodalmi Közlöny 1857. november 18-i számában adott hangot ugyanennek a javaslatnak; az Akadémia 1858. november 22-i ülésén Toldy Ferenc előterjesztése alapján döntött a méltó megemlékezésről. A széphalmi ünnepségről a *Vasárnapi Újság* hasábjain bőszeges beszámolót olvashatunk: MATOLAY VIKTOR: *Kazinczy-ünnepély Széphalmon*. (1860. 2. sz. 16-20.) A szerkesztő lábjegyzetben ezt írja e beszámolóval kapcsolatban: „a széphalmi ünnep legméltóbb zárkövét képezi a múlt évben nyilatkozott általános lelkesedésnek. Sietünk a megható ünnepély leírását közölni olvasóinkkal. A magyar akadémiai első ünnepélyen kívül ez kétségkívül a legfontosabb s legnagyobb szerű.” (Uo. 16.) - Később is többször visszatér a helyi sajtó erre az 1859. évi eseményre. Matolay Etele például a *Zemplén naptára* 1887. évi kötetében, egy a. c. betűjelű szerző pedig - erre reagálva - a Zemplén c. lap 1886. november 21 és 28-i számában.

¹⁶ ERDÉLYI JÁNOS: *Széphalom*. In: ERDÉLYI JÁNOS: *Úti levelek, naplók*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: T. ERDÉLYI ILONA. Bp. 1985. 114.

¹⁷ DONGÓ GY. GÉZA, Zemplén történetírója így fogalmaz: „A magyar nemzet, illetve Zemplén és a vele szomszédos vármegyék csorbátlan ősi életerejének hatalmas megnyilatkozása volt az az emlékűnnep, melyen a lelkes honfiak és honleányok már nemzeti díszöltözetben jelentek meg.” A szerző szerint ezt a megemlékezést folytatta bizonyos értelemben a sárospataki kollégium 300. évfordulójának megkésztett ünnepsége 1860 júliusában: „A mikor tizenegy évig tartott síri csendesség után újra fölzendült a Rákóczi-induló és a Rákócziak hajdan büszke várának romjai fölött ismét egckig szárnyalt a 'Hazádnak rendületlenül légy hive óh magyar!' szent szözeata...” Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez (folyóirat; a továbbiakban: *Adalékok*), XII. kötet, 158-159. – Vö. még: HEGEDŰS ZOLTÁN: *Kazinczy ünnep Sátoraljaújhelyen 1859-ben*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1931. 43-51.

¹⁸ MOLNÁR LAJOS: *Kazinczy Ferenc emlékezete*. Sárospatak, 1888. 17.

¹⁹ HUDRA JÁNOS: *A piaristák Zemplén-vármegyében*. Adalékok, 1898. 318.

főiskola és a m. kir. tanítóképző, ugyszintén a sátoralja-ujhelyi gimn. tanuló ifjusága évenként a helyszínén, Széphalmon, megjelenvén, emlékbeszédek tartásából, továbbá hazafias énekből, zenéből és szavalatokból álló irodalmi emlékünnepséget rendezzen. Az akadémia 25 darab aranyt szavazott meg a magyar nyelv és irodalom bármely ágában kitűnt tanulókat jutalmazására oly formán, hogy 10 db a sárospataki akadémia, 5 db a ref. főiskola, 5 db az ottani tanítóképző és 5 db az ujhelyi gimn. számára essék. Az ünnepség a tanév tavaszi, vagy nyári szakában, az elősorolt tanintézetek nagyreményű ifjúságának, tanárkarainak jelenléte és szép számú válogatott közönség érdeklődése mellett azóta évről-évre megtartatott.²⁰

Érezték a zempléniek azt a különös kötelezettséget, amellyel Kazinczynak tartoznak. Ennek nyomait egyre sűrűbben találjuk meg a sajtóban azután, hogy 1882-ben más szomszédos abaúji községekkel együtt Széphalom is Zemplén megyébe került át. A sátoralja-ujhelyi hírlap egy 1886-os közleményéből nemcsak arról értesülünk, hogy megünnepelték Kazinczy születésének 127. évfordulóját, hanem az emlékhellyel kapcsolatos teendőkről is. Ebből a cikkből idézzük: „Emléke, mint a nemzeti kulturális fejlődés főtényezőjének emléke íránt a nemzetnek még betöltetlen kötelességei vannak. De vannak különösen Zemplén vármegye hazafias közönségének. Bölcsője Bihar-megyéé, koporsója, széphalmi mauzoleuma a miénk. E mauzoleum, úgy a hogyan most áll, görög stílu nemes pompájában remekmű, de ez ideig még tervszerűleg befejezve nincsen. A dugzagdag magyar tudományos akadámiára, mint a széphalmi tuskulánnum telegkönyvi tulajdonosára is még kötelességek várnak. Forduljon Zemplén vármegye lelkes közönsége a törvényhatóságokhoz az akadémia a nemzethez. A kulturális nemzeti adóbból s hazafias áldozatokból illő dolog lesz mielőbb megvalósítani Ybl Miklós szép tervének minden részletét. [...] A mauzoleum ünnepies megnyitása még hátra van. Akkorra, ha majd a nemzeti közművelődés irányában kivivott országos sikerek örömmünepére kerül a sor s elérkezik ideje a »nemzeti áldomás«-nak – legyen készen minden részletében az »irodalmi berek« és a pompás emlékház. Üljön ünnepet az egész ország; zendüljön meg Sátorhegy omna... Te pedig 'szent öreg' szellemekkel virassz és örködjél nemzeted álmai felett s eszközöld onnan légi hazádból, hogy néped boldog, művelt, minden rétegében *magyar* legyen és nyelvében éljen az időknek végeig len!”²¹

Az újság a következő számában is visszatért erre a témára abból az apropóból, hogy Kazinczy sírját a halottak estéjén a diákok egy csoportja megkoszorúzta. Szükségét érezték azonban annak is, hogy az Akadémia szerepéről írtakat kiegészítsék, s hírt adjanak új kezdeményezéséről, a zempléni diákifjúság számára alapított *Kazinczy-jutalom*ról. Mint írják: „A Kazinczy-jutalom fölött egyik évben az ujhelyi, másik évben a sárospataki tanári kar fog határozni. A jutalmakat a mauzoleumban fogják kiosztani a nyerteseknek alkalmi ünnepség kíséretében. Az életrevaló és nemes irányzatú határozat a K a z i n c z y emléke íránt évek hoszu során át csekély érdeklődést tanusító akadémiának dicséretére szolgál.”²² A híradásból megtudjuk azt is, hogy az akadémia gazdagította az emlékcarnok berendezését, tárgyait: odaszállították azt a festményt, amelyet az 1859. október 27-i „emlékünnep alkalmával festettek a lelkes fővárosi hölgyek. A remek művü festmény, melynek perspektíváját a diszes bronzkeret is nagyon emeli, azt a jelenetet ábrázolja, mikor Kazinczy és Kisfaludy találkoznak. A nagyérdékü kép már a mauzoleumban ékeskedik.”²³ Két relikviatartót is küldtek Budapestről. Megemlékezik az újság arról is, hogy a széphalmi sírokat restauráltatta az Akadémia: „Kőtalapzattal kerítette be a sírhalmot s remek kivitelü vasrácsosozattal vétette körül. A sírkövet is áthelyezték a sírhalom déli végéhez azzal a számitással, hogy már a legközelebbi tavaszkor a mauzoleumtól a sírhalomhoz vezető alét kiszélesbitik; de meg azért is, hogy a 'dolgozó szobától a sirig' vezető utnak költői hatását ne zavarja meg semmi közbenső fekvésü tárgy.” A cikk ezzel a felszólítással zárul: „Rendezzük a Kazinczy-jutalom 1887. évi kiszolgáltatásának napjára, ha nem is országos, legalább a mi 'vezér-vármegyénk' területére kiható ünnepet!”

²⁰ HUDRA i. m. 318-319. - Megjegyezzük, hogy Széphalom Kazinczy korában Abaúj vármegyéhez tartozott. Vö.: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára, 1870-1983*. Miskolc, 1983. 422.

²¹ Hír a Zemplén című lap *Különfélék* rovatában. 1886. okt. 31. 44. sz.

²² Zemplén, 1886. nov. 7. 45. sz.

²³ Uo. -- Orlay Petrich Soma olajfestményéről van szó, amely ma is látható a széphalmi emlékcarnokban.

A Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa 1898. február 27-i ülésén tárgyalta meg Becske Bálintnak a Kazinczy-ereklyékkel kapcsolatos ajánlatát. A jegyzőkönyv 11. pontja szerint: „ajánlata, melynek értelmében a tőle összegyűjtött Kazinczy-ereklyék a Széphalmi mausoleumban, a Kazinczy-család megbízottjánál levő kulccsal elzárható szekrényben őrizve, örök letéteményül fölvétessenek, elfogadtatik azzal a módosítással, hogy az irodalmi művek az ereklyéktől választassanak külön s a Könyvtári szekrénybe helyezve, a bűvárok rendelkezésére álljanak.”²⁴ 1909-ben adta ki az Akadémia a széphalmi emlékcarnok ereklyéinek jegyzékét Becske Bálint összeállításában.²⁵ Megtudjuk belőle, többek között, hogy az akadémia segítségével 1897-ben készültek el az új díszes szekrények.

Becske Bálint – mint a mauzóleum és a park megbízott gondozója – igen lelkiismeretesen végezte munkáját, amiért az Akadémia ismételtén köszönetét fejezte ki. Erre a feladatra 1882-ben vállalkozott, és 1910-ben elérkezettnek látta az időt, hogy munkakörét a család egy másik, ifjabb tagjának adja át. Az Akadémia igazgatótanácsa 1910. március 4-i ülésén Becske Bálint javaslatára dr. Emödy László sátoraljaújhelyi törvényszéki bírót bízta meg a Széphalom fölött való feltügyezéssel. Berzeviczy Albert akadémiai elnök értesítette őt levélben a döntésről: „Az Akadémia Igazgató-tanácsa meg van győződve, hogy Nagyságod ezt a kegyeletes megbízást nem csak azon benső viszonynál fogva, mely Nagyságodat a Kazinczy-családhoz fűzi, fogja buzgósággal és önzetlen jóindulattal teljesíteni, hanem azért is, hogy hazafias odaadással teljesített fáradozásaival egyuttal segédkezzen nyujtsaon Akadémiánknak a Kazinczy-kultusz ápolásában és fejlesztésében, melynek egyik legkiválóbb symboluma éppen maga Széphalom.”²⁶

1912. február 8-án elhunyt Becske Bálint, aki oly sokat tett a széphalmi emlékhely és gyűjtemény gyarapításáért. Hamvait nagy részvét mellett helyezték örök nyugalomra nagyapja sírjának közelében,²⁷ ahol már akkor édesanyja, becskeházi Becske Lajosné Kazinczy Anna Iphigenia (1817. máj. 6. – 1890. márc. 27.) nyugodott. Ott pihent már édesanyja két testvére: Kazinczy Eugenia (1807. dec. 4. – 1903. szept. 25.) a férjével, Kraynik Imrével (1803-1859), és a Széphalmon elhunyt Kazinczy Emil Traján (1811. jún. 18. – 1890. márc. 17.)²⁸ ny. császári és királyi huszár őrnagy.²⁹ Ott feküdt a családból továbbá Becske Bálint két kislánya: Béla, akit egyhónapos korában Fejes István újhelyi lelkész temetett († 1880. nov. 16.), valamint Bálint, aki mindössze öt hónapot élt († 1885. jan. 24.).³⁰

²⁴ A Szily Kálmán főtitkár által aláírt jegyzőkönyvi kivonat másolatát - több más dokumentummal együtt - Szabó Ákosné bocsátotta a Kazinczy Ferenc Társaság rendelkezésére. Fogadja hálás köszönetünket.

²⁵ *A széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéinek jegyzéke*. Gyűjtötte: BECSKEHÁZI BECSKE BÁLINT. Bp. Az MTA kiadása, 1909. 15 p. - Megjelent az Akadémiai Értesítőben is (XX. kötet, 10. füzet, 567-580.)

²⁶ Az 1910. márc. 4-én kelt, 137/1910. számú levél másolatát Szabó Ákosné bocsátotta rendelkezésünkre.

²⁷ Itt közölt gyászjelentéseket dr. Réter Jánosné (Szolnok) bocsátotta rendelkezésünkre. Köszönet érte. – Mint ismeretes Kazinczy Ferenc 1831. augusztus 23-án, Török Sophie 1842. február 14-én hunyt el.

²⁸ Az Akadémiai Értesítőből tudjuk, hogy miután Kazinczy Emil ny. őrnagy 1890. márc. 17-én elhunyt, az Akadémia elnöke hozzájárult, hogy a széphalmi kertben temessék el. (1890. I. kötet, 240.)

²⁹ KAZINCZY BÉLA: *A kazinczi és alsó-redmeczi Kazinczy családnak ... leszármazási és életrajzi adatai* című könyvének II. táblázata (I. Kazinczy József leszármazottai) nem mindenütt közöl megbízható adatokat a születés és a halálozás dátumára vonatkozóan. Hiányosak az adatok KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemesi családok* c. munkájában is. Bp., 1913. V. kötet, 409. - Forrásaink eltérő adatai miatt is sürgető feladatnak tartjuk egy megbízható családi adattár összeállítását, s ezért jelentős BUSA MARGITnak jelen kötetünk 62-64. oldalán közölt adatatsora Kazinczy Thália leszármazottairól.

³⁰ Köszönjük HÖGYE ISTVÁN szíves információját a halotti anyakönyv bejegyzéseiről. - A temetőkeremben egyébként, püspöki engedéllyel, Kazinczy Ferencnek egyéves korában, 1806. aug. 18-án elhunyt első gyermekét, Iphigeniát helyezték sírba először. Azután Török Zsófia anyai nagybátyja, gróf Rogendorfi Kajetán került a megszentelt földbe († 1809. jan. 7.). És, mint sírkövének felirata jelenti, „Itt nyugszik Kazinczy Ferencz szenvedéseinek hű társa, Francz”, aki vele raboskodott Munkácsra, majd házi szolgálatot vállalt Kazinczyéknál Széphalmon. - SZINNYEY JÓZSEF szerint Kazinczy Ferenc fia, Bálint 1883 februárjában halt meg (*Magyar írók élete és munkái* V. köt. Bp. 1897. 1261. hasáb). Kazinczy Béla családtörténete szerint „elhunyt Homonnán 1783. [! - bizonyára nyomdai hiba] június 27-én, eltemetett ugyanott.” A II. leszármazottai táblán 1873 szerepel halála évként (i. m. 80. utáni tábla, ill. 108.).

Becskeházi BECSKE BÁLINT és neje SZUNYOGHY IRÉN és gyermekei: MARGIT, KATINKA, KÁLMÁN és ANNA, BECSKEHÁZI BECSKE LAJOS és neje FERENCZ; BOGYÓ OLGA, BOGYÓ BITTERMAN NÁNDORNÉ, BOGYÓ IRÉN, BOGYÓ BÉLA, BOGYÓ ANNA, és BOGYÓ MARGIT fájdalomteljes szívvel jelentik föl azon szeretett édes anyjuk, anyósa és nagyanyjuknak

özv. **Becskeházi Becske Lajosné**
szül. Kazinczi Kazinczy Anna Iphigéniaának,

hosszas szenvedés után, folyó hó 27-én Kis Tárkányban, 73. életében történt elhunytát.

A boldogult hűt teteme Széphalomra fogtak szállítani és az ottani családi sírkertben folyó hó 29-én délután 4 órakor tetemnek le örök nyugalomra.

S. a. Ujhely, 1890. márczius 27.

Órtek bére lengjen hamvaik felett a legyen áldott emlékezete!

STOW & ZEMPLENI NYOMDA

Mélyen megsomorodott szívvel jelentjük az összes rokonság nevében is, hogy övének igaz szívű, szeretettel teljes gyámoltója, a felejtethetetlen férj, az együtt érző testvér, a jószágos apa és nagyapa

Becskeházi
BECSKE BÁLINT

nyugalom, m. kir. pénzügyvizsgáló, a széphalmi Kazinczy-mauzóleum gondnoka

I. hó 8-án hajnalban, hosszú szenvedés után, mindnyájunk igaz fájdalomára elhunyt.

Földi részzeit a helybeli közlönrház halottas házában I. hó 10-én d. u. 2 órakor történeendő megáldás után, Széphalmon, a Kazinczy család temetkező helyén fogjuk a református egyház szertartásai szerint átadni az anyaföldnek.

Sátorajtóujtó, 1912. febr. 8.

Becskeházi Becske Balintné
szül. Szunyogh Irén
csalója

Becske Margit
férj. Emödy Lászlóné,
Becske Katinka
férj. Kiralmayer Ödöné,
Becske Anna
férj. Laczny Árpádné,
Becske Kálmán,
Becske Zoltán
gyermektel.

Becskeházi Becske Lajos
testvére.

Emödy László,
Kiralmayer Ödön,
Laczny Árpád,
völ.
Emödy Marianne,
Emödy Zoltán,
Emödy Pistóká,
Kiralmayer Ödöné,
völ.

Bizzunk az Isten végtelen irgalmában!

KERÜLETI temető, vállalat Budaörs

STOW & ZEMPLENI NYOMDA, BUDAÖRS

Kazinczi Kazinczy Gyuláné szül. krajnikfalvai Kraynik Mária a saját, férje: kazinczi Kazinczy Gyula és gyermekei: Margit, Imre és Mária nevében fájdalommal jelenti, hogy édesanyja

özv. krajnikfalvai Kraynik Imréné

szül. kazinczi Kazinczy Eugénia

életének 96. évében, rövid szenvedés után, 1903. évi szeptember hó 25-én délután 3 órakor esendesen elszenderült.

Hült tetemei Budapesten, VII. Dohány-utca 56. sz. alatt folyó hó 27. napján délután 3 órakor fognak beszenteltetni s következő napon Zemplén-megyében, Széphalmon, a családi sírkertben végső nyugalomra elhelyeztetni.

Az engesztelő szent miseáldozat később fog a kassai Szt. Mihály-kápolnában az Urnak bemutatatni.

Budapesten, 1903. szeptember 26-án.

ALDÁS ÉS BÉKE PORAIRA!

1911. május 28-án szoborral gyarapodott a széphalmi Kazinczy-kert, fölavatták Tóth András művét, Kazinczy Lajos mellsobrát.³¹ Az író legkisebb fia (1820. október 20. – 1849. október 25.) Aradon jeltelen sírban nyugszik. Szobrának felirata:

KAZINCZY LAJOS
HONVÉD TÁBORNOK
VÉRTANÚ HALÁLT HALT
ARADON
1849. OKTÓBER 25-ÉN
29 ÉVES KORÁBAN.
DICSÓ EMLÉKÉNEK KEGYELETTEL
ÁLLITOTTA
UNOKA ÖCCSE
KAZINCZY GÁBOR
1910.

A szoborállító unokaöccs, Kazinczy Bálint fia, Kazinczy Gábor (1857-1943) ugyancsak Széphalmon talált örök nyughelyet, akárcsak fivére, Kazinczy Lajos (1856-1929) és annak neje, Baghy Mária (1876-1941). Később idetemetették utóbbiak fiának, a Svédországban elhunyt Kazinczy Gábornak (1889-1964) hamvait.³²

Dr. Emöcly László, akinek felesége, becskelházi Becske Margit Kazinczy dédunokája volt, 1922 és 1933 között a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör elnöki tisztét is betöltötte, ebben a tisztségében is eredményesen buzgálkodott a Kazinczy-kultusz szolgálatában.³³ 1934-ben költözött feleségével Budapestre, addig láthatta el a gondnoki teendőket.

³¹ Akadémiai Értesítő, 1911. - Tóth András (1858-1929) szobrászművész Tóth Árpád költő édesapja.

³² Kazinczy Lajos szobrának és Kazinczy Gábor síremlékének fényképét lásd évkönyvünk 91. és 90. oldalán!

³³ Vö.: FEHÉR JÓZSEF: *A széphalmi Kazinczy Emléksarnok látogatókönyvei (1900-1948)*. = Széphalom 9. 1997. 87-94. És: FEHÉR JÓZSEF: *A Kazinczy Kör története II. (1914-1950)*. = Széphalom 4. 1992. 340-345.

A Kazinczy Kör 1928-ban javasolta Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának, hogy festessék meg Kazinczy Ferenc arcképét a megyeháza nagyterme számára. A bizottság június 28-i ülésén meg is szavazott 2000 pengőt erre a célra a közművelődési alap terhére. Indoklasként megfogalmazták: „Hiszen a mi nagy szülöttünk... három teljes évtizedig régi nagy vármegyénk központjának közvetlen közelében, Széphalmon élt; küzdött és áldozott mint az élet remetéje, mint a nemzeti művelődés harcosa. Meg kell emlékeznünk az ő hatalmas irodalmi munkássága mellett vármegyénk levéltárának rendezése körül kifejtett óriási tevékenységéről is, melynek eredménye lett..., hogy oly sok kincs birtokába jutottunk... Kazinczy Ferenc tudományos és okszerű kutatásai voltak megalapozója jelenleg már történelmi becsű vármegyei levéltárunknak.”³⁴ A kép megfestését a halál közelgő 100. évfordulójának megünneplésével kötötték egybe.³⁵

3.

A sajtó rendszeresen beszámolt a Kazinczy széphalmi sírja és emlékcarnoka körül rendezett megemlékezésekről, az iskolai értesítők is számot adtak az eseményekről, így megítélhetjük, miképp valósult meg a gyakorlatban az akadémiai szándék.

Az első alkalommal 1888. június 10-én vonult ki az ifjúság Széphalomra, s a sárospataki főiskolai évkönyv közleménye alapján ismerjük, ismertetjük a programot.³⁶ „A *Kazinczy-ünnep*, e nemben első a következők sorában főiskolai algondnokaink lelkes közrehatása mellett, nagy és díszes közönség részvétele mellett tartatott meg, közösen a s.-a.-ujhelyi nagygimnázium igazgatósága, tanárkara s ifjúságának, június 10-én Széphalmon. A két tanintézet tanárainak s ifjúságának találkozója Ujhelyben a Diana-kertben volt, honnan reggel 9 órakor zászlók alatt s zeneszóval vette kezdetét a kivonulás Széphalomra. Maga a megye székvárosa érdeklődésének szép tanújelét adta mindjárt azáltal is, hogy a reggeli órákban már sűrűn fellobogózva, ünnepi színt öltött, majd magát az ünnepélyt is a megye kitűnőségeinek, szépnemének s a vidékivel egyenült városi nagy közönségnek részvétele élénken emelte.” Kint, a széphalmi kertben dr. Chyzer Kornél üdvözölte az egybegyűlteket az Akadémia nevében, Nagy Gusztáv sárospataki közigazgató megnyitó szavai után Molnár Lajos, a pataki gimnázium tanára mondta az ünnepi beszédet.³⁷ Átadták a 10 aranyos pályadíjat, valamint az 5 aranyos jutalomdíjakat. Halny László újhelyi gimnáziumi igazgató szavai zárták be az ünnepélyt, amelyen közreműködött a két iskola énekkara. Az évkönyvben is közölt ünnepi megnyitó beszéd³⁸ utalt az előzményekre, a Kazinczy-alap létesítésére, amelyre mintegy 50 ezer forint gyűlt össze, s amelyet egy külön bizottság kezelte. Az eredmény: a mauzóleum „mint a nemzet hálájának emléke, ma itt áll, s melynek építése Zemplénmegye indítványára történt.” 1872-ben vette át az ügyintézés az Akadémia, és 1883-ban intézkedett úgy, hogy a megtakarított 6597 forintnyi tőkéből „a jövedelmek a) a mauzóleum főtartására és a kert díszítésére, b) Kazinczy emlékének irodalmi megőrkítésére, végre c) egy olyan alap' létesítésére fordítsanak, a melyből Kazinczy Ferencz egyenes fiúutódai ösztöndíjakban részesíttessenek.” 1887. április 7-én hozta az Akadémia igazgató-tanácsa a határozatot: „A jutalomdíjra szánt összeg, 20 arany, fele, azaz 10 arany, a sárospataki főiskola akadémiai cursusaiban (jogi és theologiai) évenként pályadíjjal tüezzék ki valamely, Kazinczy Ferenc életét és munkáit illető feladatra; másik feléből 5 arany a sárospataki, 5 pedig a

³⁴ Vármegyei Hivatalos Lap. XXVIII. évf. 19. sz. Sátoraljújhely, 1928. július 26. 182.

³⁵ A megyei határozatot közli HÖGYE ISTVÁN: *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában*. A Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár közös kiadása. Sátoraljújhely, 1990. 138-139. -- Az arckép sorsáról egyelőre nincsenek további adataink. Kazinczy halálának 100. évfordulójáról 1931. október 2-án emlékeztek meg Széphalmon az Akadémia rendezésében, Zemplén vármegye támogatásával. A megye intézkedett a Kazinczy-kert rendbehozataláról. Vö.: HÖGYE ISTVÁN i. m. 139-146.

³⁶ *Jelentés a Sárospataki ev. ref. főiskola (akadémia és gimnázium) állapotáról az 1887-88. iskolai évben*. Összeállították P. Nagy Gusztáv akadémiai és Kérészy István gimnáziumi igazgatók. XXXII. évfolyam. Sárospatak, 1888. 6-11.

³⁷ A beszéd megjelent a Sárospataki Lapokban, valamint különnyomatban is.

³⁸ *Jelentés...* 7-11.

sátoralja-újhelyi gimnázium egyik oly tanulójának, a ki legkitünőbb a magyar irodalomban, szorgalomdíjjal adassék. Mind a szorgalomdíjak, mind a pályadíj a két intézet igazgatóságai által megállapítandó napon s közösen tartandó ünnepélyen adassanak át a kitüntetetteknek a széphalmi mauzoleumban. Az ünnepélyen mindenesetre megemlékezés történjék Kazinczy érdemeiről, esetleg olvassassék fel a pályanyertes dolgozat s adassanak elő szavatok." Hozzáteszi: „A pályadíj megosztásának javasolt módját indokolja mindenekelőtt az a körülmény, hogy Kazinczy emléke voltaképp a sárospataki collegiumhoz van kötve, a melynek növendéke volt...”

Részletes sajtótudósítás jelent meg az 1889. június 2-án tartott eseményekről is *Széphalom ünnepe* címmel,³⁹ amikor gyönyörű időben másodszer vonult ki a tanulóifjúság, hogy a sír megkoszorúzása után az emléksarnok előtt díszes kört formálva ünnepeljen. Az Akadémia megbízásából dr. Chyzer Kornél vármegyei főorvos mondott megnyitó beszédet, aki az ünnep célját így fogalmazta meg: „Lelkesedünk magunk nagyjaink emlékének és lelkesedésre buzdítjuk ifjúságunkat, mely hivatva van az ősök munkáját tovább fejleszteni, a nyelvet pallérozni, a nemzeti nagyságot növelni.” Ezután dr. Ballagi Géza, a sárospataki főiskola közigazgatója, az Akadémia levelező tagja mondott üdvözlő szavakat, majd dr. Friinl Aladár, a sátoraljaújhelyi gimnázium tanárának ünnepi beszéde következett, amely abból indult ki, hogy „Kazinczy emléke gyűjtött össze itt ma bennünket...”, majd áttekintette pályáját, kitérve az írórt ért támadásokra is, hozzáfűzve: „A következesek, az utókor tántorítatlan ragaszkodása emlékéhez megcáfolták elleneit s igazolják nagyságát, melynek most hódolunk.” Beszédének végén így fordult Kazinczy szelleméhez: „Dicsőült szellem! Alkotásaidat megszentelt örökség gyanánt szívünkben hordozzuk, légy nemzedetnek őre! Ha sirhantod bokraihoz elhozza az esti szellő a pásztorsíp hangját, ha az arató nép dala zendül meg itt e téreken – jöjj el, hallgasd meg s gyönyörködjél a gondolatban, hogy eszméd él s gyarapszik, mert hódít a magyardal, győz már a magyar szó s szívünkéből kiáltjuk: *‘Nyelvét, szabadságát megvédi a magyar!’*” A beszéd elhangzása után az igazgatók átadták az Akadémia által küldött Kazinczy-aranyakat. Tíz darab aranyat nyert *Szathmáry József* III. éves teológus – aki az előző évben is elnyerte a pályadíjat – „Bírálatos visszatekintés Kazinczy Ferenc költészetére” című tanulmányáért. Öt darab arany jutalmat kapott Mitrovics Gyula VIII. osztályos pataki gimnazista és Spilenberg Barna újhelyi IV. osztályos gimnáziumi tanuló a magyar nyelv és irodalomtörténet tudásában való kiválóságáért. A sárospataki tanítóképző által kiosztható öt aranyon ketten osztoztak, Dobos Géza III. éves tanítójelölt három, Szabó Dezső két darabot vehetett át a magyar nyelv és irodalomban tanúsított jelességükért. A műsorban szerepelt a pataki főiskola és az újhelyi gimnázium énekkara, egy teológus hallgató szavala. Az egyórás esemény dr. Ormándy Miklós újhelyi gimnáziumi igazgató zárószavaival ért véget. Mint a korabeli tudósításból olvashatjuk: „Az ünneplő közönség, leróva a kegyelet adóját, Széphalomtól bucsut vett s azután felkerekedve, fogatokon meg gyalogszerrel, zászlók alatt a Magashegy északi lábánál fekvő ‘Torzsás’ erdőbe sietett...”. Este a színházban díszelőadást tartottak.

Ugyanerről az eseményről a Sárospataki Lapok hasábjain kritikus részleteket tartalmazó cikk jelent meg: „Még csak a második volt és már is hiányzott belőle egy jó adag az elsőnek lelkesedéséből. Sárospatak és S.-a.-Újhely tanárai, tanulói szép számban összegyűltek ugyan most is a széphalmi mauzoleumot környező szent berekben, hogy bemutassák hódolatukat nyelvünk megváltójának szelleme előtt; de nem gyülekeztek oda sokan olyanok, a kiknek példája százakat csábítana a Kazinczy-ünnepélyekhez kötött eszmék zászlója alá és nagyban befolyhatna az ilyen ünnepélyek többoldalú sikeréhez. Nem titkolhatjuk el, hogy fájdalmas hatása volt reánk a *hivatalos Zemplénnemzei távollétének*.”⁴⁰

Kazinczy emlékének megőrzése vezette az újhelyi kegyes tanító rendi gimnáziumot abban, hogy 1895-ben önképzőkört alakítson, amely azután Kazinczy Ferenc nevét vette fel, s őrizte névadója emlékét.⁴¹ A pataki ifjúság érdeklődését a lapjukban közölt írások bizonyítják. 1896

³⁹ Zemplén c. hírlap, 1889. június 9.

⁴⁰ Idézi a Zemplén c. lap. 1889. június 16.

⁴¹ Vö.: KOVÁTS DÁNIEL: *Kétszáz esztendő...* In: DARAGÓ FERENC (szerk.): *A Sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola jubileumi évkönyve. Sátoraljaújhely, 1989. 16.*

őszén például László Andor „Kazinczy gyermekora” című dolgozata jelent meg ott két részletben.⁴²

Folytatódnak a széphalmi megemlékezések: 1895. június 12-én Finkey Ferenc fiatal jogakadémiai tanár nyitotta meg az ottani ünnepélyt, az emlékbeszédet Hodossy Béla tanítóképző itnézeti tanár tartotta. A pályatétel címe akkor: „Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett”.⁴³ 1896-ban ilyen tételt tűztek ki: „Kazinczy Ferenc gyermek- és ifjúkora, különös tekintettel sárospataki tanulói pályájára”. Csak egy pályamű készült el.⁴⁴ Az ünnepséget május 14-én tartották, az Ifjúsági Közlöny is beszámolt róla: „...egyike volt a legsikerültebbeknek az e nemű ünnepek közül, melyek iránt az érdeklődés a múlt években már-már csaknem teljesen elaludt. A tanári kar és az ifjúság még jókor reggel indult Széphalomra, hogy elzarándokoljon nemzeti szellemünk újra ébresztőjének sírjához s emléke előtt lerója a tisztelet, hála és kegyelet adóját a 'szent öreg' iránt s hogy az ő példáján minden szépért, nemeseért, a tudomány, művészet- és a nemzeti szellem ügyéért lelkesedni s tette buzdulni tanuljon annak példáján, ki nagy tehetsége és mind haláláig meg nem szűnő munkásságával ezredéves kulturánkban magának az első között szerzett hervadhatatlan babért. Zemplén megye közönsége is ünnepének tekintette e napot, mit szép és nagy számú megjelenésével igen fényesen dokumentált.” Van azért kritikai megjegyzés is a tudósításban: „Midőn e sorokat írjuk, nem hallgathatunk el egyet, ami az ünnepen is sokaknak feltűnt: ez a sárospataki főiskolai – különösen akadémiai – ifjúság nagy részvétele. Az idő szép volt s a távolság sem olyan nagy, hogy ez némelyeket visszatartott volna. Talán csak nem halt még ki belőlünk a nagy elődök iránti tisztelet.”⁴⁵ Hadd emlékeztessünk arra, hogy a fiatalok gyalogszerrel tették meg a Sárospatak–Sátoraljaújhely–Széphalom utat, a kb. 18 kilométeres távolságot.

Diákok bejegyzései a széphalmi emlékcarnok látogatókönyvében

Andor László lj. V. o. t.

Miklós László lj. V. o. t.

Tóth Gyula lj. V. o. t.

Várkonyi László V. o. t.

Hlavánszky E. lj. V. o. t.

Ducsay Ferenc lj. V. o. t.

Kovácsy László lj. V. o. t.

László László lj. V. o. t.

László László lj. V. o. t.

Skottmanik János lj. V. o. t.

Nagy Sándor lj. V. o. t.

Marsányi László lj. V. o. t.

Székely László lj. V. o. t.

Szilágyi János lj. V. o. t.

László László lj. V. o. t.

Kovácsy László lj. V. o. t.

Marsányi László lj. V. o. t.

László László lj. V. o. t.

László László lj. V. o. t.

⁴² Sárospataki Ifjúsági Közlöny, XIII. évf. 2. sz. 28-34. hasáb; 3. sz. dec. 15. 43-48. hasáb.

⁴³ Mint általában, ezúttal sem volt tömeges a részvétel, mindössze két pályamű érkezett be. Értesítő, 1894-95. 64., 84., 96-97.

⁴⁴ Értesítő, 1895-96. 111., 148-150.

⁴⁵ Sárospataki Ifjúsági Közlöny, XII. évf. 9. sz. 1896. május 15. 151-152. hasáb.

Zemplén vármegye folyamatosan figyelemmel kísérte, ami Széphalmon történik, s segítségét az Akadémiának – a munkálatok elakadását tapasztalva – ismételten fölajánlotta.⁴⁶ A megyének a szoros kötődését szemlélteti, hogy 1902. szeptember 28-án a megye székhelyén, a megyeháza dísztermében megalakították a *Zemplén-vármegyei Kazinczy-kör* nevet viselő kulturális egyesületet.⁴⁷ A tudós megyei levéltáros, Dongó Gy. Géza 1904-ben így fogalmazta meg Zemplén elkötelezettségét: „A Magyar Tudományos Akadémia azzal, hogy a Kazinczy-kastély környéki Széphalmot örök tulajdonába vette, és azzal is, hogy évről-évre kiosztja Kazinczy-aranyait Sátoralja-Ujhelyben és Sárospatakon a Kazinczy halhatatlan emlékének ünnepet szentelő középiskolai ifjúság legjelesebb tanulói között, már lerőta régmúlt tartozását, amivel adósa maradt évtizedek hosszán a Kazinczy-kultusznak. Zemplén vármegye, mint megye, még mindig restanciában kamatoztatja, s pedig már innen-onnan 75 esztendeje, erkölcsi tőketartozását a Kazinczy-kegyelet lerovásában. Mert tudnia kell, amit felejtene nem szabad, hogy a 'szent öreg' érette, már mint Zemplénvármegye közönségeért, 1825-31, napjában kétszer s mindig az 'apostolok fogatán' járta be azt a nem kis utat, mely a széphalmi kastély küszöbétől az újhelyi székház levelestárának az ajtajáig terjed, mikor napi 2 váltócédula forint díjazásért a levelestárát rendezte.”⁴⁸

4.

1903. június 8-án – mint a sárospataki tanítóképző intézet Értesítőjéből tudjuk – az 1867. évi koronázás emlékünnepeket kötötték egybe a Kazinczy-ünnepélyvel, „melyet a tanárikar egy részének s az összes növendékeknek jelenlétében Széphalmon tartottunk meg.”⁴⁹ Az ott elhangzott beszéd Kazinczy életútjából emelt ki tanulságokat. A Kazinczy Ferenc szorgalomdíjat az „Erdélyi Levelek méltatása” című pályamunkájuk alapján Róth Árpád és Vincze Rezső IV. éves növendékek kapták. 1905-ben az újhelyi diákok közül Meczner Tibor VIII. osztályos tanuló, a Kazinczy Önképzőkör elnöke kapta a Kazinczy-jutalmat.⁵⁰

Kazinczy Ferenc születésének 150. évfordulója tiszteletére a Kazinczy Kör szervezte a nagyszabású ünnepi megemlékezést 1909. május 16-án. Mint a korabeli tudósításból tudjuk, Sátoraljaújhely „főbb útvonalain mondhatni egyetlen ház sem maradt lobogó és egyéb díszítés nélkül. Az összes közhivatalok épületei is zászlódszít öltöttek, mint nagy nemzeti ünnepen, mert valóban a magyar nemzetnek s nemcsak a megjelenteknek ünnepe volt ez a nap. [...] Számos vendégünk elragadtatva szólott a tapasztalt lelkesedésről, dicsérve azt az áhitatos érzést, mely itt a szemekből tükröződött vissza a fénylő tavaszi nap sugaraiban. [...] Az ünnepségre nagyobb tömegben a délután 2 órakor Sárospatakról indult különvonaton jöttek vendégek...”⁵¹ A családtagok közül Kazinczy Gábor és Kazinczy Lajos ítélőtáblai bírák s Kazinczy

⁴⁶ SPISOVSZKY IMRE közli a megyei főjegyzőnek az 1867. augusztus 6-án tartott bizottsági ülésről a Tudományos Akadémiához intézett feliratát. Adalékok, 1920. 330-331. Eredetije a vármegyei levéltár 1867. évi jegyzőkönyvében 275. sorszám alatt a 138-140. oldalon található.

⁴⁷ Történetének összefoglalását lásd: FEHÉR JÓZSEF: *A Kazinczy Kör története I. (1902-1914)*. Széphalom 3. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1990. 331-347.; illetve: FEHÉR JÓZSEF: *A Kazinczy Kör története II. (1914-1950)*. Széphalom 4. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1992. 337-351.

⁴⁸ DONGÓ, GY. GÉZA: *Zemplén vármegye történeti földrajza*. Széphalom (Kisbányácska). Adalékok, 1904. 39.

⁴⁹ *A Sárospataki Állami Tanítóképezde (XVII-ik) Értesítője az 1902/3. tanévről*. A tanári kar közreműködésével összeállította DEZSŐ LAJOS tkp. igazgató. Szerencs, 1903. 6. Itt azt írják, hogy az ünnepi beszédet Diviaczky Rezső tartotta, ugyanakkor az Értesítőben az 51-60. oldalon teljes terjedelemben közölt ünnepi beszédhez lábjegyzetben ezt írták: „A Kazinczy-emlékünnepeken Széphalmon felolvasta Hodossy Béla.”

⁵⁰ *A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló sátoraljaújhelyi román kath. főgimnázium Értesítője az 1904-1905-iki tanévről*. Közzéteszi KOVÁCS ENDRE igazgató. Sátoraljaújhely, 1905. 60. Az önképzőkör tanárelnöke a tudós tanár, dr. Perényi József volt ekkor. Az ifjúsági elnökről, Meczner Tiborról (1887-1966) (aki Meczner Gyula makkoshotyкаи földbirtokosnak, zempléni főispánnak volt a fia) érdemes megjegyezni, hogy jog- és államtudományi doktorátust szerzett Kolozsvárott, hosszú időt töltött külföldi tanulmányutakon, majd mint szolgabíró és árvaszéki ülnök vállalt megyei szolgálatot. Az első világháborúban ismételtén kitüntették. 1928-ban levéltárosi szakvizsgát tett, 1929-től 1945-ig Zemplén főlevéltárosa volt; tevékeny részt vállalt Sátoraljaújhely művelődési életében. Vö.: CSIKVÁRI ANTAL (szerk.): *Zemplén vármegye*. Bp., 1940. 222.

⁵¹ Az Adalékok a Zemplén c. lap 1909. évi 40. számából vette át a tudósítást: *Kazinczy-ünnep* 1909. 109-119.

Artúr berettdői nagybirtokos jelent meg. A díszebéd után az újhelyi főgimnázium nagytermében tartották az emlékülést. A tudósítás szerint „A teremnek hátsó részét az ifjúság foglalta el zászlói alatt: a sárospataki főiskola, a kassai állami főreáliskola, a sárospataki tanítóképző, a sátoraljaújhelyi főgimnázium ifjúsága, míg a belső körben, az elnöki emelvény körül, a vendégek helyezkedtek el.” A megye főispánja, Meczner Gyula nyitotta meg az ünnepséget, majd Négyesy László akadémikus mondta el emlékbeszédét, aki már az első mondataiban kitért a sajátos helyi légkörre: „Ne vegyék szenvedésnek tőlem, ha mint jövevény, ki soha e városban nem jártam, meghatottsággal küzdök, mikor e helyen a mai ünnep tárgyáról szólani kezdek. Friss benyomások tolnak agyamra és szívemre, melyek régi, áhitatszerű érzéseimmel forrnak össze. Ez tehát az a táj, melyen Kazinczy Ferenc szeméi, azok a messze jövőbe néző szemek, annyiszor körüljártak! Ez az a talaj, melyet az ő léptei, nemzeti nagyságunk felé irányított léptei, megszenteltek! Ez az a nemes faj, melyből édes nemzetünknek amaz egyik fő dísz sarjad! A levegő, melyet szívok, a szó, mely fülembé csendül, a lélek, mely a szóban és a szemek tekintetében felém sugároz, ugyanaz a levegő, az a szó, az a lélek, mely őt is éltette s lelkébe a nemzeti lelket élesztő erőt adott. És e környezetbe bele tudom állítani azt a fényes alakot, melyre első ifjúságom óta egyre fokozódó bámulattal néztem fel. Itt vagyok tehát a próféta lakóhelyén; itt állt az ég csipkebokor, itt a Sion hegye, hol a törvénytábla adatott, s honnan negyven évi bujdosás után elvezette népét az ígértföldének határához! Én magyar ember vagyok és ismerem Kazinczy pályáját, nem zárhatom el szívemet a hatás elől, melyet életének színhelye reám tesz.”⁵² A Kazinczy Kör elnöke, Hornyay Béla ismertette ezután a Kör által az ifjúság számára kiírt pályázatok eredményét, amelynek díjait a főispán adta. Az ódapályázatot Fekete Gyula VIII. osztályos sárospataki gimnazista nyerte meg, a prózapályázat nyertesei Kantha Géza és Tóth Ferenc sátoraljaújhelyi VIII. osztályos tanulók lettek.

A díszünnepség után Széphalomra indult az ünneplők serege. „A főgimnáziumi téren csoportosultak a magánfogatok, bérkocsik, melyek a közönség rendelkezésére állottak. Valóságos kocsitábor foglalta el az utcákat... Felemelő látvány volt, mikor a hosszú kocsisor, a kocsik balján a koszorúkat vivő, díszbe öltözött vármegyei hajlúkkal, végigrobogott a városon s kivonult Kazinczynak széphalmi mauzóleumához. Azok a körök s egyesületek, melyek gyalog zárándokoltak ki Széphalomra, már jóval elébb indultak el a gyártelepi zenekar vezetése mellett Széphalomra, a csatlakozott nagy közönség kíséretében.” Ott a sárospataki főiskola énekkara nyitotta meg az ünnepséget, Hornyay Béla mondott beszédet, s helyezett el babérkoszorút Kazinczynak az emléksarnokban álló mellszobrára. Többek között ezt mondta: „Szived pora összevegyült a haza, Zemplén vármegye porával, hogy annál drágábbá, becsebbé, értékesebbé tegye nekünk azt. A repkénnyel befutott sirkő fedi azt, mi benned mulandó volt, de itt a mauzóleomban örökké él a nagy író emléke. Itt trónol szellemed s innen, e falak közül sugárik ki az egész nemzetre, hogy egy-egy szikrája bejusson minden magyar ember szívébe, a magyarság elszánt bajnokává avatva azt.” Az ifjúságról itt sem feledkeztek meg: előbb Novák Lajos sárospataki főiskolai közigazgató, utána Hodossy Béla, a pataki tanítóképző igazgatója közölte a Kazinczy méltatására kitűzött irodalmi pályázatok eredményét, adta át a pályadíjakat. Szarka Gyula III. éves teológus munkáját méltatták külön. A sírnál Dókus Gyula alispán a megye, Négyesy László az Akadémia, Kazinczy Gábor pedig a család nevében koszorúzott, majd a kassai Kazinczy Kör, az eperjesi Széchenyi Kör, az ungvári Gyöngyösi Társaság, az iskolák, az egyesületek koszorúit helyezték el.

Újhelyben uzsonna várta a vendégeket a megyeháza nagytermében; az ifjúságot a Kazinczy Kör a Magyar Királyhoz címzett fogadóban látta vendégül. Négyesy professzor a főispán kíséretében a megyei levéltárban megtekintette Kazinczy kéziratait, és a vendégkönyvbé „hódolatát bejegyezte”: „A zempléni vármegyei Kazinczy kör által Kazinczy Ferencz születésének 150-ik évében rendezett ünnepély alkalmából szent kegyelettel: Négyesy László a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság küldötte, s a Kazinczy-körtől felkért szónoka az ünnepnek.”⁵³

⁵² Az emlékbeszédet teljes terjedelmében közölte az Adalékok; 1909. 93-101.

⁵³ A bejegyzést hasonmásban közli HÖGYE ISTVÁN i. m. 129.

Húsz évvel később a Pataki Diákok Országos Szövetségének budapesti egyesülete a fővárosban tartott nagyobb megemlékezést 1929. április 9-én, ahol dr. Mitrovics Gyula professzor mondta az emlékbeszédet „A nagy pataki diák: Kazinczy Ferenc” címmel.⁵⁴

Az újságbeli híradások a továbbiakban is gyakoriak. Például 1930 júniusában az újhelyi hírlapban írják: „Kazinczy ünnepélyét a főiskola ifjúsága Széphalmon a mai napon tartja meg, ott az ünnepély keretében osztják ki a pályanyertes ifjaknak a Kazinczy-díjakat.”⁵⁵ Patakon – pár nappal Móricz ottani látogatása után – ugyancsak volt sajtóvisszhangja az eseménynek: „Mikor legutóbb Móricz Zsigmond, a kiváló író itt volt, nagy melegséggel emlékezett meg arról a mély benyomásról, amelyet széphalmi kirándulásai alatt kapott. E széphalmi ünnepélyeket a főiskola most is évről-évre megismétli. Ez évben május 24-én, szombaton volt kint a főiskola felsőgimnáziuma s a képző növendékserege. Ezuttal történt először, hogy az utat Pataktól Széphalomig vonaton tették meg.”⁵⁶ Ekkor már gyűjtötték a pénzalapot a pataki Iskolakertben felállítandó Kazinczy-szobrokra; Móricz május 11-i sárospataki irodalmi délutánjának tiszta jövedelmét is erre a célra szánták.⁵⁷ Más módon is igyekeztek a pénzalapot gyarapítani: erre fordították Mitrovics Gyula „Kazinczy esztétikai törekvései” című kötetének vételárát,⁵⁸ valamint a pataki diákvilág anekdotakincsét közzé tevő könyv eladásából származó jövedelmet. Előszavukban a szerkesztők ezt határozottan megfogalmazták: „Ebből szeretnők ugyanis 1831-ben, a főiskola fennállásának négyszázalves jubileuma alkalmából, a két nagynevű pataki diák: a magyar nyelvújítás diadalmas vezére, *Kazinczy Ferenc* és a vértanú honvédtábornok, *Kazinczy Lajos* szobrait a Kollégium-kertben felállítani.”⁵⁹

Az 1931. évi jelentős évfordulón Sárospatakon az iskola fennállásának 400 éves ünnepére készülve kapcsolták az események láncolatába a Kazinczy halálának 100. évfordulójával kapcsolatos programokat. A megelőző esztendőben is nagy gonddal készültek a széphalmi ünnepségekre, amely 1930. május 24-én zajlott le.⁶⁰ Az újhelyi hírlap már 1930 februárjában hírt adott a pataki kollégium ünnepi készülődéséről, s megírta: „az ünnepségek kiemelkedő eseménye lesz *Kazinczy Ferenc és Kazinczy Lajos emléksobrának keleplezése.*” Nem mulasztották el föltenni a kérdést: „Nem lehetne-e ugyanekkor a Sárospataktól 15 kilométerre fekvő Széphalmon egy nagyszabású ünnepség keretében megemlékezni a 'Szent Öreg' halálának évszázados évfordulójától?”⁶¹ Az ekkor kiadott emlékkönyvben is megemlítik, hogy a pataki diákok „minden esztendőben elzarándokolnak széphalmi mauzoleumához s a jubileumi ünnepséggel kapcsolatban az iskolakertben fogják szobrát leleplezni.”⁶²

A szobor el is készült Kazinczy Lajoséval együtt,⁶³ s Sárospatakon 1931. szeptember 30-án a reformrátus főiskola 400 éves jubileumi ünnepsége keretében volt az avatásuk. Kazinczy Ferenc szobránál dr. Balogh Jenő akadémiai főtítkárr, Lajosénál Rácz Gábor altábornagy mondot beszédet.⁶⁴ Széphalmon 1931. október 2-án tartották meg az ünnepséget, amely „mintegy csatlakozott a sárospataki főiskola négyszáz éves fennállásának megünnepeléséhez.”⁶⁵ Megkoszo-

⁵⁴ *A pataki diákvilág anekdotakincse*, II. Bp. 1930. 18.

⁵⁵ Sárospatak (hetilap), 1912. június 9. III. évf. 23. sz. 3.

⁵⁶ Sárospatak, XX. évf. 21. sz. 1930. május 25. 1. - Az utazást az tette lehetővé, hogy elkészült a hegyközi keskeny nyomtávú ún. „Kisvasút”.

⁵⁷ Zemplén, 1930. május 11. 61. évf. 34. sz. 3.

⁵⁸ Mitrovics Gyula (1871-1965) akadémikusról, esztétikai íróról érdemes megemlíteni, hogy pataki diákként 1889-ben ő is elnyerte az MTA Kazinczy-jutalmát.

⁵⁹ KOMÁROMI JÁNOS-PANKA KÁROLY (szerk.): *A pataki diákvilág anekdotakincse*. II. kötet, Bp. 1930. 4.

⁶⁰ Zemplén, 1930. június 1. 39. sz. 3. Az akadémiai pályadíj egyik nyertese ekkor Hegyi József érettségi előtt álló pataki gimnazista, aki később alma máterének kiváló tanára, Zemplén jeles szakírója, újságírója lett.

⁶¹ Zemplén, 1930. február 9. 61. évf. 11. sz. 1.

⁶² „Emlékezzünk régiekről!” Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola 400 éves jubileumára. Sárospatak, 1931. 61.

⁶³ Kazinczy Ferenc mellsobrát Ferenczi István műve alapján formázták, Lajosé Maugsch Gyula munkája.

⁶⁴ HÖGYE ISTVÁN i. m. 144.

⁶⁵ *A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülése Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulója alkalmából 1931. október 18-án*. Bp., Az MTA kiadása, 1931. 3.

rúzták Kazinczy sírját, kihirdették a pataki főiskola, valamint a zempléni Kazinczy Kör által a centenárius ünnepre kiírt pályázatoknak az eredményét, kiosztották a díjakat.

A fővárosi jubileumi Kazinczy-ünnepségen Horváth János professzor Széphalom nevét is említette. Egyrészt Kazinczyt idézte: „Fény s nagy világ énnékem Széphalom”, másrészt leveleinek keltezésére hivatkozott: „Felírta, örökre felírta levelei ezreinek dátumába, küldve, röpítve a szép nevezet szárnyán az óhajtott ideált: a régi nyomába, a régi mellé új religiót, az ízlés religióját.”⁶⁶ Széphalmon 1931. október 2-án tartottak országos emlékünnepet. Az újság arról is hírt adott, hogy „A Kegyestanítórendi Róm. Kat. Reálgimnázium Kazinczy Önképzőköre Kazinczy Ferenc halálának százados évfordulója alkalmával Széphalmon, a költő sírjánál [1931.] f. hó [október] 17-én tartotta ünnepélyes 'Kazinczy' gyűlését.”⁶⁷

5.

Kazinczy Ferencnek általánosan időszerű gondolatai voltak a nevelés ügyéről, ez is szerepet játszott abban, hogy életét, munkásságát, küldetését időről időre tanulmányoztatták a diákokkal a zempléni középiskolákban. Gondoljunk arra a tanúságtételére, amelyet 1814 februárjában tett a sátorlajújhelyi református templomban, gondnoki beköszöntő beszédében: „*mindenek felett azon kellene igyekeznünk, hogy az Istennek élő Templomot építsünk; az az hogy olly Iskolát nyissunk-meg, mellyben gyermekeink mind azt tanulhassák, a' mi őket jó emberekké 's alkalmas és hasznos polgárokká teheti, és a' mellyben eggy igazabb, szebb gondolkodású 's érzékű maradék nevelthessék.*”⁶⁸ Azt természetesen tekinthetjük, hogy a jó ember és a hasznos polgár fogalmát a különböző időszakokban részleteiben eltérő módon értelmezték, az azoban kétségtelen, hogy Kazinczy életútja alkalmasnak bizonyult arra, hogy példája hozzájáruljon az igazabb és szebb gondolkodású nemzedékek neveléséhez.

Nem fölösleges kitérő, ha visszagondolunk arra, amit a Zemplénnel határos abaúji központban, Kassán Sziklay Ferenc, az ottani Kazinczy Társaság egyik vezető személyisége fogalmazott meg 1928-ban, kisebbségi helyzetben: „Patrónusunknak, Kazinczy Ferencnek nem a munkái fontosak nekünk – azok legnagyobb részét elavultak –, de a példája. Amint ő megérezte a kor parancsát s aszerint élt és tett, ugy nekünk is meg kell értenünk a máét...”⁶⁹

Az 1931. évi Kazinczy-méltatások is valahogy így vonták meg a Kazinczy-életmű mérlegét.⁷⁰ Négyesy László is azt a rejtélyt kutatja: „hogyan kötelezhette örök hálára nemzetét, abban az időben, egy vidéken élő, szerény vagyonú magyar nemes, aki se államférfi, se hadvezér, se egyházfejedelem, se alapító mecénás nem volt, s aki mint író jeles műveket alkotott ugyan, de nem rendkívülieket? hogyan tehetett messzebbható szolgálatát a nemzetnek, mint bármely hatalmas kortársa, nagyobb, mint Rákócziól Széchenyiig bármely más magyar ember?”⁷¹

Hogy miképp jelenik meg a két világháború között Kazinczy alakja a zempléni iskolák oktatómunkájában, azt a sárospataki tanítóképző intézet példáján jellemezhetjük.⁷²

⁶⁶ Uo. 26.

⁶⁷ Zemplén, 1931. október 18. 3.

⁶⁸ Kazinczy Ferenc levelezése, XI. kötet. 213.

⁶⁹ SZIKLAY FERENC: *Harminc év. Kazinczy Évkönyv 1898-1928*. Kassa, 1929. 14. Ezen a ponton emlékeztetünk kell FÁBRY ZOLTÁN 1967-ban kimondott gondolatára: „Kazinczy legsajátosabb kisebbségi történelmünk maradandó tartozéka. Kazinczy példaképünk lehetett: embermagyar, emberpolitikai állásfoglalás barbár tekintetnélküliségek ellen.” In: ZALABAI ZSIGMOND (szerk.): *A hűség nyelve*. Pozsony, 1987. 9.)

⁷⁰ Két idézettel szemléltethetjük ezt. - BERZEVICZY ALBERT szerint: „Kazinczy irodalmi, különösen költői művei ma nem tartoznak már élő irodalmunkhoz; nélkülözik azt az örök emberit, mely egy szellemi alkotást minden korok nemzedékének közkincsévé tud avatni. Annál nagyobb azonban irodalomtörténeti jelentősége prózai műveinek, különösen visszaemlékezéseinek, bírálatainak, életrajzainak, vitairatainak és leveleinek.” (*Az MTA ünnepi ülése...* Bp. 1931. 6.) - HORVÁTH JÁNOS szerint: „Kazinczy nem volt teremtő lángelme: fejlődéstörténeti jelentőségre azonban csaknem páratlanul áll irodalmi műveltségünk kilencszázados folyamatában.” (Uo. 8.)

⁷¹ NÉGYESY LÁSZLÓ: *Kazinczy pályája*. Bp. 1931. 4.

⁷² Forrásunk: *A sárospataki M. Kir. Áll. Elemi Népiszkolai Tanítóképző Intézet Értesítője*, illetve 1930-tól: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tanítóképző Intézetének értesítője*.

A jövőd pedagógusok képzésében Kazinczynak nem csupán az irodalomtörténeti jelentősége volt a fontos, hanem életművének azok a tanulságai is, amelyek a tanítói hivatásra való felkészülést szolgálhatták. Ez magyarázza például, hogy az 1925/26. tanévben a IV. osztályosok egyik iskolai dolgozatának ez a címe: „Kazinczy Ferenc mint cserkészideál”. A legjobban sikerült dolgozat szerzőjét azután felkérték az 1927 őszi Széphalmon tartott ünnepség szónokának.⁷³ Ezzel a megoldással kettős képzési célt igyekeztek megvalósítani: nyilvánosságot kapott egy sikerült értekezés – ami nagy elismerést és motivációt jelentett az iskola tanulóifjúsága körében –, s alkalmat adtak egy V. éves (végzős) tanítójelöltnek a nyilvános szónoki szereplésre. Természetesen arra is törekedtek, hogy beállítsák Kazinczyt az irodalomtörténeti folyamatba. Hiszen például az 1933/34. tanévben ilyen értekező házi dolgozatot írtak: „Kazinczy munkásságának jelentősége irodalmunkban”.

Kazinczyt 1945 után is a régió egyik legértékesebb hagyományaként tartották számon. Ezt erősíti meg Novák Sándor 1946-ban megjelent írása: „A vidéki irodalmi társaságok a tájegységek szuverenitásával az elszíntelenedést, a szellemi phallansztert is hivatva vannak elkerülni. Rákóczy, Kossuth és Kazinczy vidékén a legmagasabb szabadságeszme, a saját vérükkel író önfeláldozás kötelez.”⁷⁴ Gyárfás Imre 1955-ben a szocialista kultúrával is összekapcsolva említi Kazinczy örökségét: „Kazinczy Ferenc a mi megyénk legjelentősebb haladó irodalmi hagyománya. [...] Széphalom neve fogalomná vált. [...] Sokra kötelez a 'szent öreg' példája, a 'Széphalom' cím. Arra, hogy oly fáradhatatlan szorgalommal, alkotókedvvel, olyan önzetlenül és olyan igényesen munkáljuk szerencsés és népünk munkája nyomán egyre javuló körülményeink között a szocialista kultúrát, mint ahogyan ő harcolt a kegyetlen sors mostoha viszonyai között az ő korszakának leghaladóbb céljáért: a polgári nemzet-államnak – legalább a kulturális, irodalmi síkban történő – megvalósításáért, megalapozásáért. [...] Sírját nem elkerüljük, hanem hálás kegyelettel, erőforrásunkként keressük fel.”⁷⁵

A változatlan elismerés ellenére a háború, majd az iskolák államosítása véget vetett az 1888 óta hagyományossá lett széphalmi ifjúsági zárándoklatoknak, pontosabban: az akadémiai aranyak motiváló szerepének. Továbbra is törekedtek azonban a zempléni középiskolák arra, hogy a négyéves képzési ciklus egyik esztendejében – általában a másodikokkal, akik Kazinczyról tanulnak irodalomórán – eljussanak az emlékhelyre, ezáltal továbbra is részesülhettek a tanulók a sír és az emlékcsmok sajátos lelki és szellemi sugárzásában.

Kazinczy Ferenc 1943 VII. 29.
Kazinczy Ferenc 1943 VII. 29.
Kazinczy Ferenc
Égyesület
Daranyi László
Kazinczy
Canalysolány
gyelencsényi

⁷³ Mint az 1927/28. tanév értesítőjében olvashatjuk: „Kazinczy-ünnep Széphalmon [1927] október 14-én a nyíregyházi áll. tanítóképző-intézet kiránduló növendékei előtt. [...] Kazinczyt mint cserkészideált. Elmondta: Vidra Pál V. é. n.” 45. De a tanév tavaszi felében, 1928. május 5-én is megtartották a széphalmi Kazinczy-ünnepet. A mauzoleumnál szavatok hangzottak el, alkalmi beszédet mondtak; Kazinczy írójánál emlékbeszéd, szavalt mellett egy felolvasásra is sor került: „Kazinczy nyelvújító munkássága” című dolgozatát Hriskó János IV. éves növendék oldasta fel. 46.

⁷⁴ *Vándortűz*. A magyar irodalmi társaságok időszaki értesítője. Kiadta a Fáy András Társaság, Sárospatak. 1946. december. I. sz. 6.

⁷⁵ GYÁRFÁS IMRE: „Széphalom” - A Kohó címváltozásának margójára. Széphalom [Miskolcon megjelenő folyóirat], 1955. március. III. évf. I. sz. 1-2.

Függelék

Alább címszavakban sorolunk fel néhány XX. századi eseményt, amely Széphalomhoz, a zempléni Kazinczy-kultuszhoz kapcsolódik, s amelyekkel most hely hiányában bővebben nem foglalkozhatunk. Lezáró határpontnak a Kazinczy Ferenc Társaság megalakulását tekintettük. Zárójelben a forrásra utalunk. (Vannak köztük olyan tételek is, amelyek a Kazinczy-bibliográfiában nem szerepelnek.)

- Az Akadémia el akarja adni a széphalmi nemzeti parkot. (Magyarság, 1921. dec. 17. 8.)
- A Kazinczy-serleg avató beszéde. [Mitrovics Gyula professzor beszédét közli az újság, amellyel a Kazinczy Kör emlékszerlegét fölavatta.] (Zemplén, 1932. febr. 28. 1-3.)
- Hivatásos színművészeknek is becsületére vált volna a Kazinczy-Kör-i műkedvelők előadása. (Zemplén, 1933. dec. 16. 2.)
- Kazinczy-Köri könyvtárórák. [A kör helyisége ekkor: városi bérház, jobb szárny, II.emelet.] (Zemplén, 1933. dec. 16. 2.)
- Jubileumi vasárnap Széphalmon. (Pesti Napló, 1934. 294. sz.)
- Emléktáblával jelölik meg Sátoraljaújhely nevezetes történelmi emlékeit. [Dr. Székely Albert ügyvéd, többek között, előterjeszti az emléktáblákra érdemesített épületek között ezt: „A Kazinczy utca 7. számú sarokházban Kazinczy Ferenc szállt meg előszeretettel.”] (Zemplén, 1934. ápr. 7. 3.)
- A budapesti zempléni mozgalma az Országos Kazinczy Társaságért. (Zemplén, 1942. márc. 21.)
- Kazinczy Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából ünnepeket rendeznek Borsod megyében. (Észak-Magyarország [a továbbiakban: É-M], 1959. szept. 27., 227. sz.)
- Kazinczy-emlékünnepe Széphalom községben. (Népszabadság, 1959. okt. 28., 253. sz.)
- H. Z.: Széphalomtól - napjainkig. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűléséről. (Népszabadság, 1959. nov. 1., 257. sz.)
- Kazinczy emléket őrző mauzóleum. [Kép.] (É-M, 1960. júl. 21., 171. sz.)
- Hangversenykertet létesítenek Kazinczy Ferenc széphalmi ligetében. (É-M, 1963. 199.évf. 250. sz. 6.)
- Emlékünnepek megyénkben. [Kazinczyról.] (É-M, 1965. 266. sz. 5.)
- Előkészületek a Kazinczy-ünnepekre. (É-M, 1966. 164. sz. 4.)
- Újjárendezett emlékkiállítás nyílt a széphalmi Kazinczy-mauzóleumban. (Népszabadság, 1966. 24. évf. 244. sz. 9.)
- Pátzay Pál Kazinczy-szobrának avatása Újhelyen. [Okt. 27-én Tolnai Gábor avatta fel a városháza udvarán.] (É-M, 1968. 24. évf. 254. sz.)
- Emlékezés Kazinczyra. [Kiállítás az újhelyi levéltárban; a széphalmi mauzóleumban.] (Nógrád, 1971. aug. 5.)
- Kováts Dániel: A sátoraljaújhelyi Kazinczy Kör tíz éve. [Honismereti és irodalmi kör a gimnáziumban.] (A Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. Miskolc, 1972. 138-141.)
- Kováts Dániel: Kazinczy eleven emléke. (Honismereti Híradó, 1973. 1-2. sz. 23-27.)
- Graf Rezső: Édes anyanyelvünk verseny Sátoraljaújhelyen. (Magyar Hírlap, 1973. okt. 30.)
- Berecz József: Anyanyelvünkért buzgolkodó Újhely. (Napjaink, 1974. 3. sz.)
- Kováts Dániel: A sátoraljaújhelyi Kazinczy Kör életéből. (Honismereti Híradó, 1974. 6. sz. 57.)
- Szente Erzsébet: A Kazinczy-mauzóleum. (Népszabadság, 1978. jún. 25., 148. sz.)
- Bányai Tamara: Kazinczy-emlékmúzeum. Széphalom. (Túrista Magazin, 1979. 2. sz. 7.)
- Puruczki Béla: Emlékhelyről emlékhelyre. (Magyar Nemzet, 1979. jan. 5.)
- Ignác Erzsébet: A Kazinczy-mauzóleum. (Élet és Tudomány, 1979. 32. sz. 1019.)
- Pásztor Emil: A Kazinczy-mauzóleumról. [Válasz Ignác Erzsébet és Puruczki Béla cikkére.] (Élet és Tudomány, 1979. nov. 9.)
- Kováts Dániel: Kazinczy és az iskola. (Borsodi Művelődés, 1981. 6. évf. 2. sz. 44-47.)
- Csutorás Annamária: Kazinczy mauzóleumánál. (É-M, 1981. okt. 20., 246. sz.)
- Berecz József: Éltető hagyományok. [A sátoraljaújhelyi Kazinczy-pályázatról.] (Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 282-286.)
- Kazinczy-jutalmat kapott a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola beszédművelő köre. (É-M, 1981. szept. 8. XXXVII. évf. 210. sz.)
- Csutorás Annamária: Kazinczy-díjasunk: Katona Rezsóné. [Az újhelyi gimnázium magyartanára.] (É-M, 1982. jún. 12. 6.)
- Katona Rezsóné: Még egy Kazinczy... [A 'Kazinczy-osztály' kitüntető cím az újhelyi gimnáziumban.] (Édes Anyanyelvünk, 1983. 3. sz. 12.)
- Kováts Dániel: Kazinczy a mai köztudatban. (É-M, 1984. 40. évf. 253. sz. 7.)
- Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc hatása Zemplén szellemi életében. (Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 9. 1985. 19-32.)
- Megalakult a Kazinczy Ferenc Társaság. [1985 tavaszán Újhelyben.] (Szülőföldünk, 1985. 9.sz. 30.)

Fasor a Kazinczy-kertben
Zsadányi Zsolt grafikája

FEHÉR JÓZSEF

A széphalmi Kazinczy Emlékcsarnok látogatókönyvei (1900–1948)

Előző közleményünkben¹ az első látogatókönyv 1876-1891 között keltezett bejegyzéseit tekintettük át. A könyv az utolsó évben betelt, de új könyvet nem nyitottak. 1891-1900 között a viszonylag díszes, igényes kötésű könyv belső borítóoldalaira írták a látogatók neveiket – már persze azok, akik „odafértek”, illetve mindenképpen ragaszkodtak ahhoz, hogy nevük, látogatójuk megörökítve legyen. Ezek tehát csak szórt és véletlen adatok; a század utolsó évtizede így elemzésre nem alkalmas.

Az újabb, 1900-1918 közötti kötet a *Kazinczy Ferenc Mauzoleomának Vendégkönyve* címet viseli. (Máig hiába hadakozunk a napjainkban is közkeletűen használt „mauzoleum” elnevezéssel: az eredeti szándék több mint egy évszázadon keresztül megőrződött a köztudatban. Talán jól is van ez így.) Az újabb vendégkönyvet a legérdemesebb unoka, *Becske Bálint* bejegyzése nyitja 1900. július 18-án. Ő az, aki haláláig, 1912-ig folyamatosan látogatja, évente többször is felkeresi Széphalmot, majd a legutolsó időkben ide is költözik, s ellátja a gondnoki teendőket is. Ő a Kazinczy-kultusz legfőbb ápolója, továbbvivője. Hasonló szellemet plántált családjába, fiaiba is, akikkel – Kálmánnal, Ferencsel – gyakran együtt találjuk bejegyzéseit.

A látogatók ebben az időszakban is az egész történelmi Magyarországról jönnek: Munkácsról Kézdivásárhelyig, Kismartontól Zentáig teríthető ki a zarándokok térképe. Sőt, nem ritka az Amerikába, Angliába, Kanadába kivándorolt magyarok visszatérő látogatása sem.

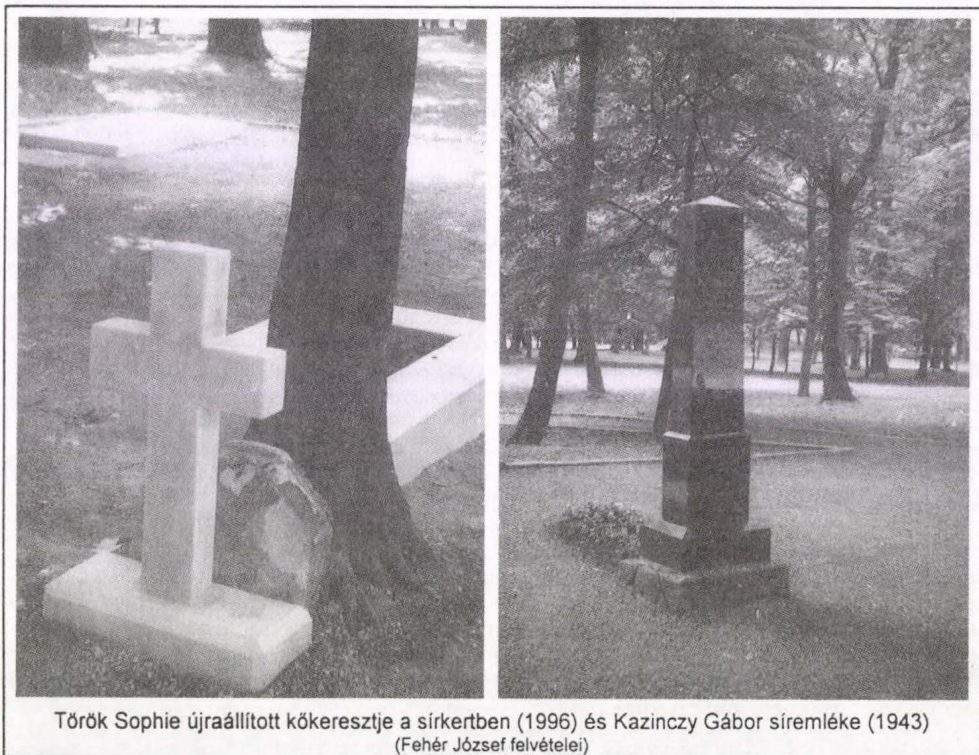
Öröm olvasni a „társadalmi státuszok” széles skáláját: akadémiai tag, a Magyar Földtani Társulat alelnöke, teológiai tanár, irgalmas nővér, ezredes, honvéd őrmester, csendőr, biztosító társaság nyugalmazott vezértitkára és unokái, néptanítók, a m. kir. kassai 5. honvéd huszárezred öt altisztje, pénzügyi titkár, miniszteri biztos, gazdász, körjegyző, hírlapíró, törvényszéki hivatalnok, szobrász, építőművész, főszolgabíró, közműves, ügyvéd, gyógyszerészségéd, kereskedő-ségéd, hatósági útbiztos és a legkülönbözőbb rendű és rangú, foglalkozású emberek keresik fel az emlékhelyet. Sokan emlékeznek még Petőfi *Széphalmon* című versének keserű, a nemzet hálátlanságát ostorozó, gúnyos soraira:

*Magyar nemzet, most nem volnál magyar,
Ő akkor volt az, midőn senki sem volt,
Midőn magyarnak lenni
Szégyen vala.
És te, hazám, te így fizetted őt!
Míg élt: fázott és éhezett,
S most sírja olyan elhagyott,
Mint száműzötté,
Ki idegen földön vesz el. –
Hálás haza,
A szent halott nevében
Vedd forró köszönetemet!*

¹ FEHÉR JÓZSEF: *A széphalmi Kazinczy Emlékcsarnok első látogatókönyve (1876-1891)*. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1995. 389-396.

*Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom majd őt vezetni
E sírhalomhoz... buzdításul.²*

Most meglepedéssel nyugtázzák, hogy a nemzet méltó emlék állításával eleget tett kötelességének: „A nemzethálátlanságnak égbekiáltó némasága íme megszólalt. A hála és a kegyelet beszél szívhez szóló hangon a Széphalmi Parkban. Jöjj Petőfink szelleme, s békélj meg velünk!” (Sipos József és Sipos Józsefné, 1900. aug. 24.)

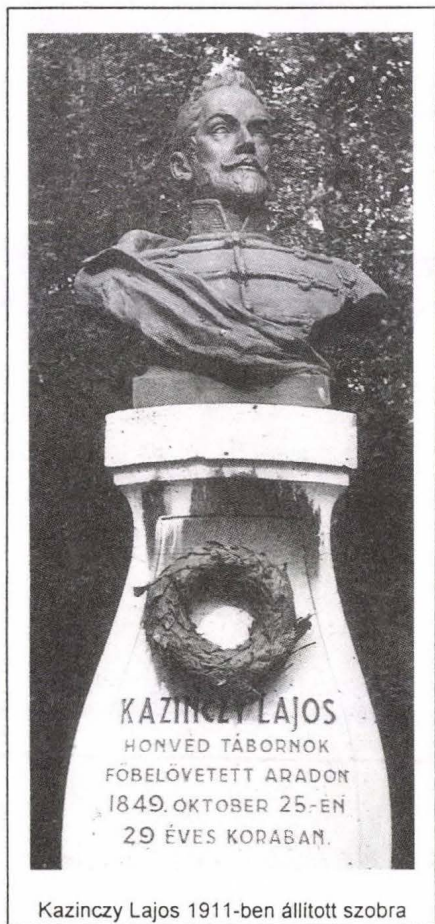

Török Sophie újraállított kőkeresztje a sírkertben (1996) és Kazinczy Gábor síremléke (1943)
(Fehér József felvételei)

A *zarándoklatot* sokan szó szerint értik: „Huszkovits József főgimn. tan. VII. o. 1903. júl. 29. Ungvárról *gyalog* jött ide, csak azért, hogy a nagy Kazinczy egykori lakóhelyét láthassa.” Grósz Dezső Főgimn. tan. Nagyváradról, 1906. júl. 29.: „Mint turista diák *gyalog* megyek a Tátrába, s ezen hely utamba nem esett volna, de én csak azért is erre jöttem, hogy megláthassam e nagy férfiú lakhelyét és sírját. Ne félj, Kazinczy, neved élni fog minden magyar szívében örökké!” „Sátoraljaújhelyi születésű s békéscsabai illetőségű Majoros József főgimn. tanár 1907. július 28-án *zarándokolt* ide, hogy a nagy Szellem iránt érzett kegyeletét lerója és az Alföld fiai számára adatokat gyűjtsön.”

Nem hiányoznak a neves látogatók most sem, akik szinte kivétel nélkül családjukkal együtt jönnek: Ballagi Géza, az MTA tagja, Gnädig Lipót kir. mérnök, Dókus Gyula Zemplén megye tudós alispánja, Morelli Gusztáv rézmetsző, Chudovszky Móric kórházigazgató, a báró Sennyeyek, gróf Széchényi-Wolkenstein Ernő és felesége és sokan mások.

² A vers keltezése: Széphalom, 1847. július 11. = *Petőfi Sándor összes költeményei*. Bp., 1972. 666-667.

Kazinczy Lajos 1911-ben állított szobra

Az 1910-es évek elejétől Emődý Lászlóék, főleg a feleség, *Becskeházi Beckske Margit* veszi át a gondnoki feladatokat az idős Beckske Bálinttól. 1912-től az Emődý házaspár lesz a Kazinczy-kultusz továbbvivője és őriző szelleme. *Dr. Emődý Dániel* sátoraljújrhelyi törvényszéki tanácselnök, Beckske Bálint veje, 1922-1933 között a Kazinczy Kör elnöke nagyműveltségű, alapos és lelkiismeretes ember volt. Karizmatikus személyiség, aki egy évtizeden át kiválóan vitte a Kör ügyeit. (1956-ban, 87 éves korában halt meg Budapesten.) Emődýék a széphalmi „kertészlakban” laktak, amely akkor, gazdasági udvarával, szépen rendben tartott kertjével, gyümölcsösével rangos helynek számított. Rokonságuk gyakran vendégeskedett náluk. Az emlékkönyv bejegyzéseiből kiderül, hogy úgy vették körül a sírkertben nyugvó elődöket, mintha azok ma is közöttük élének. Emődý Lászlóné hűségére jellemző, hogy ünnepnapokon, például karácsony másodnapján külön is bement a múzeumba. Mellette a másik hűséges leány, *Kirchmayer Ödönné Beckske Katinka*, majd a későbbiek során *Lacsny Árpádné Beckske Anna*. Ők Budapestről is rendszeresen, évente többször hazalátogattak.

Meglepő, de a háborús időknek alig van nyoma a látogatókönyvben azon kívül, hogy kevesebb a látogatók száma. Vannak ugyan bejegyzések, amelyek a galíciai harctérre, az orosz frontra induló katonák itteni jelenlétéről tanúskodnak, de a militarista szellem nincs jelen: „Svéda László katonai vonatvezető az északi harctérről” - 1916. aug. 13. „Neuman Fülöp őrmester, 10. honvéd ezred, északi harctér” - 1916. aug. 14. „Harctérre indulásunk előtt - Alpár Sándor festőművész, a cs. kir. 23. gyal. ezr. festője és Szammer József orvosstanhallgató cs. és kir. 23. gyal. ezr. - 1916. szept. 26.

Egy lap Kazinczy Lajos emlékkönyvéből

A következő, 1918-1928 közötti időszak látogatókönyvét iniciálészerű, emléksarnokot ábrázoló rajz kíséretében Emődý Lászlóék sorai vezetik be: „Széphalom majdnem egy évszázad távolságában is világitó fáklója a magyar közműveltségnek. Kazinczy szelleme Petőfivel ölelkezik itt s hirdeti a harmadik költőtárs, Vörösmarty igazságát: 'Minden ember legyen ember és magyar!'” A Tanácsköztársaság éve, 1919 zűrzavaros állapotokról tanúskodik. Emődýéken kívül alig van bejegyzés ebben

az évben. Az eseménytörténet nem kerekedik ki, de a rövid mondatokban így is több van, mint sejtetés: „A Kazinczy Mausoleum emléktárgyai biztonságba helyezések szomorú alkalmából itt járt 1919. évi január 19-én Harsányi István és Emődy László. Bízunk a jövőben!” - 1919. ápr. 12: „Ezen a napon ölték meg Bögre kertész feleségét. Emődy Lászlóné”.

S alig néhány nappal a trianoni szerződés aláírása után, 1920. július 25-én: „Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája a mai napon bontotta ki a zászlót Zemplén vármegye székhelyén, amelyen a hajhatatlan magyar élniakarás és dacnak három fáklyája ég, lobog, látít a maga dermedt némaságában is, a 'Nem, nem, soha!' A megcsönkített, megalázott Magyarország nevében szent sírochhoz zárandokoltunk, halhatatlan, lánglelkű Kazinczy, megfogadva, hogy addig nem nyugszunk, míg az általa annyira imádott magyar faj és nyelv uralmát a Kárpátoktól az Adriáig

Nyelvében és a nemzet által
 Saldás Kisei munkád és neved;
 Sripüljened bús hosszi szakadó:
 Sli nemzeted soha el nem feled.

1903 július 17.

Szalay László

Magyarországi Államvédelmi Bizottság

Kazinczy Alvincz István

Gróf Tass Lóránd

17. júli. 1903

Tarnay Alvincz István

Alvincz István

Édes a hazáért élni. Életed, munkád,
 Szemvedésed örökei lettek a magyar
 nemzetnek.

Tárnok István dr. Kolozsvári
 ex ref. collegium igazgató 1903. júli. 27.

Karinczy Lajos

1903. Július 27.

helyre nem állítjuk. Isten minket úgy segítsen. Dr. Szathmáry István." (Ezen a máig be nem teljesült fogadkozásra csak az mosolyoghat, aki nem érzi és érti - ma sem -, mit veszített a magyarság 1920-ban.)

1918-1921 között kevés a látogató. Az országot ért trauma, a zűrzavaros állapotok közepette az emlékhely is mostoha időket él meg. A Felvidékről kitelepített neves festő család, a Petrasovszkyak be is jegyzik, mint annak idején Petőfi: „A hálás utókor emléket emelt Kazinczynak, de ugyanaz a hálás utókor miért nem gondolja azt? - Amint beléptem e parkba, az Olympost vártam, de a rideg valóság csakhamar főbe ütött, hogy Magyarországon vagyok.” (1921. febr. 27.) A széphalmi emlékhely ezekben az években alkalmat ad a nemzet, a magyarság sorsa feletti töprengésre: „A székelység nevében e napon mondott imát” – nem olvasható aláírás 1920-ból. „Megszállt területéről átszökve, útban Patak felé három magyar diák meglátogatta Kazinczy sírját és a megszállt területek diáksága nevében imát mond Kazinczy sírjánál” (1921. szept. 22.). „Barabás Endre Déváról elküldött áll. tanítóképző intézeti igazgató, Budapestről” (1923. júl 17.).

Az 1921 utáni lapokat olvasgatva szomorú hiányérzet fog el bennünket: hiányoznak az eddig gyakran előforduló városnevek: Aracl, Nagyikinda, Nyitra, Nagybánya, Jászóvár, Fiume, Nagyenyed, Szatmárnémeti, Eperjes, Lőcse, Szabadka, Temesvár, Kolozsvár stb. A kegyetlen valóság, mint hiány: leszűkül az ország területe. 1923-tól, a konszolidáció tulajdonképpeni első évével emelkedik a látogatószám a háború előttihez. Sárospatak és Sátoraljaújhely összes iskolája elzarándokol Széphalomra, mint régen. A zsidóság egyként, mint nem idegen test osztozik az ország szomorú sorsában: „A s. újhelyi Orth. Izr. Népiskola V-VI. osztálya 1923. május 4-én rótt le a kegyelet adóját és merített erőt e szent helyen a nehéz idők elviselésére.” A látogatók összetétele megváltozik: kevesebb a felnőtt és a messziről jövő; a foglalkozási, „státusbeli” sokszínűség nem tapasztalható: inkább az iskolák diáksága lesz a meghatározó.

1926-ban a legmagasabb a látogatószám a megnyitástól kezdve. Most már nemcsak az iskolák jönnek, de sokássa válik, hogy a különböző csoportok vagy rendezvények résztvevői is tiszteletüket tegyék Széphalom előtt. Ebben az évben például a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia IV., műszaki évfolyamának hallgatói, az országos teológus konferencia résztvevői, a sárospataki népművelési előadóképző tanfolyam hallgatói és más csoportok is megfordulnak itt.

Az 1928-1948 közötti húsz évről vall az általunk áttekintett 3. könyv. Töretlenül magas a látogatószám, közöttük neves emberek is találhatóak. Szeleczy Zita színművésznő 1931. június 6-án, Komáromi János író és családja 1932. június 25-én, Mitrovics Gyula egyetemi tanár és családja 1934. július 16-án jegyzik a vendégkönyvet, de többszöri vendég Harsányi István Sárospatakról, Leszih Andor múzeumőr Miskolcra stb. Szentmihályiné Szabó Mária, a neves író és férje, dr. Szentmihályi Gyula 1936. augusztus 24-én ezeket a sorokat írják a naplóba: „Álltunk a bölcsőt ringató Érmelléken, ahol oláh fegyverek vigyázták a magyarság kegyeletének szavát – s imádkoztunk a sírt őrző Széphalmon, ahol csehek leskelődnek a kegyetlen határról.”

Ezekben az években a pataki és az újhelyi iskolák rendszeresen itt tartják a *Kazinczy Ünnepelet*, az iskolák tanulói fűsége ezen az alkalmon kívül is rendszeresen eljár a sírhoz, az év majdminden időszakában. A miskolci, nyíregyházi, kiskvárdai és sárospataki tanítóképző intézetek tanárai és növendékei pedig sohasem maradnak el.

Emődý Lászlók 1934-ben költöznek el gyermekeikhez Budapestre, ahogy erről a bejegyzés tanúskodik: „Búcsúzóban Széphalomtól: Emődý László 1934. ápr. 29. a széphalmi Kazinczy emlékműnek gondnoka, Emődý Lászlóné.” „Itt maradt a lelkelem fele” – sóhajt Emődýné 1935. október 13-án, Budáról hazalátogatván. Hűsége azonban ezután is megmarad: „Édesapám, becskeházi Becske Bálint, Kazinczy Ferenc unokája (Kazinczy Iphigenia fia) 100 éves születési fordulója alkalmából itt járt: leánya, Emődý Lászlóné sz. Becske Margit, Emődý László, Zehery Lajos III. o. gimn. tan. (néhai Emődý Marianne fia, Becske Bálint dédunokája), valamennyien Budapestről 1934. jún. 24.”

pontosabban *nem* tanúskodik. Az előző közleményünkben jelzett Becske Bálint-féle ereklyegyűjteményből³ hiányzó tárgyak, dokumentumok ugyanis – majdnem biztosra vehetően – ekkor tűntek el. Egyes vélemények szerint egy jóhiszemű magyar százados kívánta azokat az idegen katonák pusztítása elől menteni, s magával vitte, de neki a menekülés, visszavonulás során nyoma veszett.⁴ Más vélekedés szerint az átvonuló orosz (román?) katonák szórták szét a parkban a relikviákat, s a hiányzó darabokat később már nem tudták összeszedni. Ismét más sejtés szerint a Magyar Tudományos Akadémia kezeléséből 1950-ben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához, majd a Művelődésügyi Minisztériumhoz, s utóbbinak megbízásából a Petőfi Irodalmi Múzeumhoz került emlékcarnok tárgyai, dokumentumai közül ők „szemezgettek”, válogattak, vagy csak kölcsönvették azokat, s később nem szolgáltatták vissza. Mindezek tisztázása még további kutatást igényel az említett közgyűjteményben (is).

A három utolsó kitépelt, de visszaillesztett lapon még található bejegyzések, minden időrendi sorrend nélkül, nagy összevisszaságban. A legkorábbi dr. Merényi Oszkár jegyzi 1946. június 22-én. Már a kemény borítólap belső oldalára kényszerült írni Keresztury Dezső, Magyarország vallás- és közoktatási minisztere, Pátzay Pál, Cs. Szabó László, dr. Maller Sándorné 1946. október 14-én. 1946. október 21-én találhatjuk Tersánszky J. Jenő, Berda József, Dallos Sándor névalírását. Ők és más neves írók, költők a Hegyaljai Napok keretében jártak itt, a Kazinczy Kör irodalmi estjén szerepeltek az újhelyi megyeháza dísztermében.

Az ezután következő szabadművelődési időszakban dr. Lukács József, a Kazinczy Kör utolsó elnöke még kísért ide néhány vendéget a kör rendezvények kapcsán. Azonban újabb látogatókönyvet egészen 1948. október 30-ig biztosan nem nyitottak, mert a dátum szerinti utolsó bejegyzés ekkor kelt a meglehetősen összevisszaságú, kitépelt-visszaillesztett utolsó három lapon.

A látogatókönyvek áttekintéséhez, elemzéséhez még egy megjegyzés kívánkozik. Az effajta dokumentáció természetéből fakadóan sohasem tükrözi pontosan az ott megfordulók létszámát és beazonosíthatóságát. Egyrészt nem kötelező, másrészt egyéni felfogás kérdése, hogy ki miért vagy miért nem jegyzi látogatását. Ennek szemléltetésére elég csak azt az egyet példát felhozunk, hogy 1931-ben, a halál centenáriumának évében alig van bejegyzés, pedig más dokumentumok tanúsítják, hogy kimagasló személyiségek részvételével felemelő ünnepségek és emlékezések voltak akkor hatalmas tömegek érdeklődése mellett. De hasonlóképpen nincs bejegyzés 1911-ből, amikor Kazinczy Lajos szobrát avatták, vagy 1912-ből, Becske Bálint temetéséről, pedig őt általános részvét mellett temették.

A *Kazinczy-leszármazottak névsora*, ahogyan ők magukat bejegyezték széphalmi látogatósuk alkalmával:

Hrabovszky Eugénia irgalmas nővér, Kazinczy Ferenc unokája Sárospatakról, 1901. jún. 3.

Kazinczy Almásy Viola, 1903. júl. 27.

Kazinczy Lajos, 1903. júl. 27.

Becske Bálint és felesége - sokszor.

Becske Kálmán mérnök, majd később: vitéz *Becske Kálmán* - sokszor.

Becske Lajos, *Becske Lajosné*.

Becske Katinka, *Becske Anna* - sokszor.

Becske Zoltán, 1906. szept. 8.

Emődy László, *Emődy Lászlóné sz. Becskeházi Becske Margit* - sokszor.

Matuska Miklós és családja Alsóregmecről - sokszor.

Emődy István 1928. nov. 7.

³ *A széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéinek jegyzéke*. Gyűjtötte BECSKEHÁZI BECSKE BÁLINT. Bp., Az MTA kiadása, 1909.

⁴ A Kazinczy Ferenc Társaság lelkes tagja, *Isépy Dezső* igyekszik feltárni e magyar tiszt személyét, akitől néhány dokumentum visszakértült a hazai közgyűjteményekbe. Vö.: LUKÁCS ISTVÁN: *Jegyzet egy Klapka-levélről*. = *Vigília*, 1975. április, 272.; illetve: TÓTH SÁNDOR: *Kazinczy Ferenc ünnepe*. = Új Ember, 1983. június 12.

Dr. Zeheryné Emődy Marianne.

Zehery Miklós, ifj. Zehery Lajos, Zehery Évi - 1930. június.

Kazinczy Gábor, Kazinczy Gáborné, Fleissner Mária bárónő.

Kazinczy Gábor és Kazinczy Gáborné Váradi Szabó Anna - 1934. aug. 28.

Jeney Károlyné szül. Kazinczy Mária, Jeney Károly, Jeney László Göncruszkáról, 1936. aug. 6.

Emődy Zoltán és felesége, Török Lívia, 1938. júl. 9.

Vitéz Csicsery Rónay István o.gyűlési képviselő, Kazinczy Ferenc szépunokája és családja, 1939. aug. 30.

Azok névsora, akik kisdiaökként, ifjú néptanítóként, teológusként, fiatal íróként, költőként már a század elejétől szerepelnek a vendégkönyvekben; akik közül többen ma is élnek, tevékeny tagjai az 1985-ben megalakult Kazinczy Ferenc Társaságnak, s akiket a Társaság az elmúlt évtizedben emlékéremmel tüntetett ki, vagy éppen a jogutód Társaság emlékezett meg róluk tudományos konferenciákon, emlékjel állításával vagy műveiknek kiadásával:

Kántor Mihály tanítójelölt, 1901.

Dr. Homjay Béla,
a Kazinczy Kör főtájkára.

Dr. Ferenczy Elek,
a Kazinczy Kör első elnöke.

Kódbölcz József.

Dr. Újszászy Kálmán.

Hegyaljai Kiss Géza.

Komáromi János.

Csóri István.

Galuska Imre.

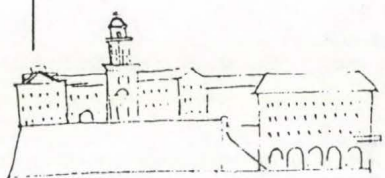
Palágyi-Deák Geyza.

Barsi Emő.

Általuk tovább, a mai napig él
a Társaság!

Itt volt a kazinczyi stálusok
ír. elvni inola kauftotule
és műveidéllel.
1934. IV. 30. án
Ferenczy Elek
Kántor Mihály
Homjay Béla
Ferenczy Elek
Kódbölcz József
Újszászy Kálmán
Hegyaljai Kiss Géza
Komáromi János
Csóri István
Galuska Imre
Palágyi-Deák Geyza
Barsi Emő

Klein Miklós II. o. t.
Klein Etuka II. o. t.
Reich Magda IV. o. t.
Klein Judu II. o. t.

PANNONHALMI

CSEPEKESZKA

J. P. H. V. M. I. ...

...
Klein Miklós

1943. VI. 16. 20

BUSA MARGIT

A budai Kazinczy-kút

A budapesti Bécsi kapu téren az 1945. évi bombázások után csak a Kazinczy-kúton a Kazinczy Géniusz, ez a kultúra és tudomány örökmécsesét felmutató kecses női ideált ábrázoló szobor maradt sértetlen, csak kis sérüléssel megmaradt rajta a Kazinczy-arc domborműve.

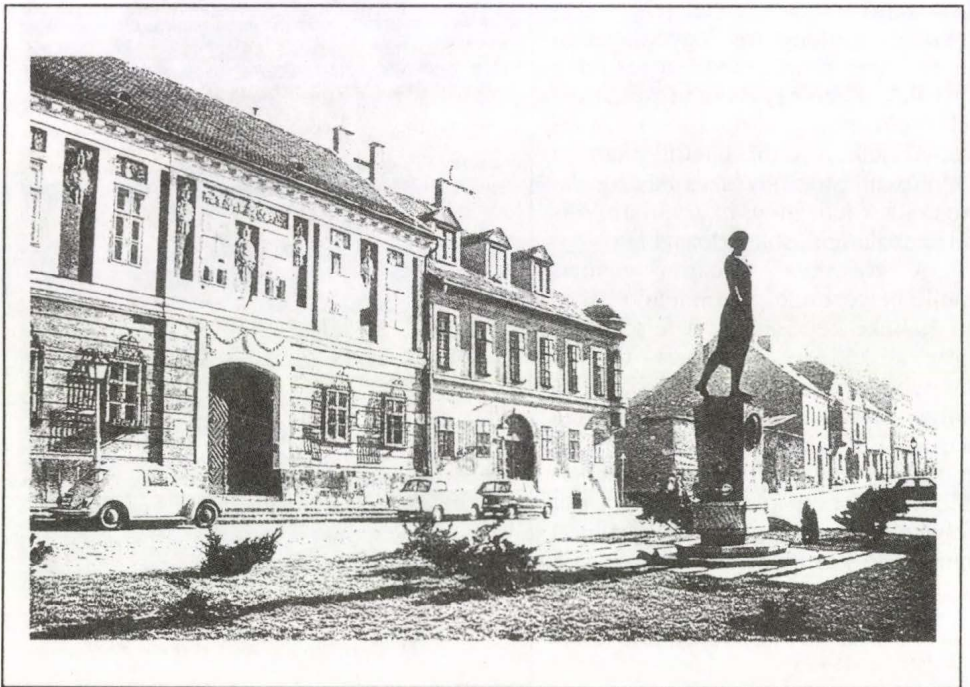
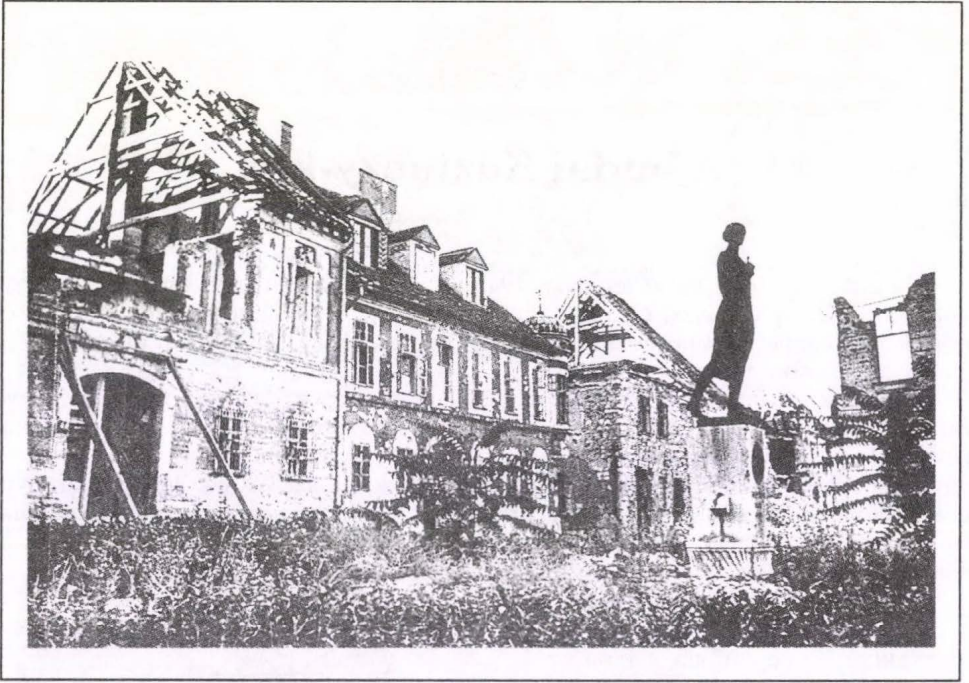
Az emlékművet 1931-ben, Kazinczy halálának százéves évfordulójára emlékezve Budapest Székesfőváros rendelte meg Pásztor János szobrászművésznél, akinek alkotását 1936-ban állították fel. A világháború előtt az emlékmű harmonikus művészi együtttestet alkotott, egységbe olvadt a tér későbarokk klasszicista lakóházorának nyugodt, bensőséges hangulatával, az áhítatra készítet, stílusos evangélikus templom falával, még a más stílusú Országos Levéltár épületével is.

De amikor minden összeomlott, a roskatagra bombázott templomtorony akkor is megtartotta, elbírt a ég felé mutató súlyos keresztet biztatásul; nem pusztulhat el a világot összetartó hit és szeretet jele, a kereszt, és a tudomány legyőzhetetlen hatalmában reménykedő, a tér felett őrt álló, Kazinczy Ferenc szellemét jelképező szobor. Míg a két örök érvényű jelkép élni, éltetni akart, a Génius alkotó művésze, Pásztor János ekkor halt meg, itt a várban, ő is a bombatámadások áldozata lett.

A következő oldalon egymás mellé helyezett kép szemlélteti háború és béke kettősségét. A felső 1945-ben készült, a Budapest Gyűjteményben őrzött felvételek között található, s azt mutatja, milyen volt a várbeli Bécsi kapu tér a háborús romokkal. Az alsó harminc évvel később, 1975-ben készült. Inkey Tibor felvétele a már részben helyreállított műemléki környezetében ábrázolja a szobrot.

(A Várnegyed a felszabadulás után és ma című albumból. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp. 1975.)

Az emlékmű két mester alkotása. *Hikisch Rezső* építész tervezésével és munkájával harashti mészkőből készült el a díszkút talapzata; ezen áll a 230 centiméter magas bronzszobor. A felirat a talapzaton: KAZINCZY FERENC EMLÉKÉNEK 1831-1931.

Napjainkban azonban nemcsak Kazinczy halálának 165. évfordulója előtt tisztelgünk [1996-ban], hanem mert e tér közelében raboskodott Kazinczy Ferenc a Martynovics-per vádlottja. Mint levelében írja: „Dobos István prédikátor úrnak ... a Várban, a Bécsi-kapunál levő kaszárnyában 1795. június 15-én ... kérem az Urat, méltóztassék hólnap hozzám feljönni, és itt az isteni tiszteletnek azon részét teljesíteni, melyet szerencsétlen állapotunk kíván és enged. A szekeresnek, aki az Urat hozzám felhozándja bérét kifizetem. Ajánlom magamat becses hajlandóságába s maradok igaz tisztelettel. Az Úrnak alázatos szolgája.”

A Bécsi kapu térről a foglyok 1795. szeptember 7-én indultak el Brünnbe, Kufstein felé.

Az események találkozása még, hogy Kazinczy Ferenc halálának évében: 1831-ben volt 290 éve, hogy a törökök Budát is megszállták, és 145 éve szabadulhatott fel (1541-1686).

Az emlékművet alkotó művészek közül *Pásztor János* (1881-1945) arcképét megtaláljuk a Magyar életrajzi lexikon (Bp. 1967) lapjain, s alkotásainak felsorolása között olvassuk: „kiemelkedik a Bécsi kapu téri Kazinczy emlékmű nemesen formált nőalakja”. *Hikisch Rezső* (1876-1934) arcképe ugyanott van meg, alkotásainak felsorolásával.

A Bécsi kapu tér a várban. Zádor István rajza (1945)

Pásztor János - Híkisch Rezső: *Kazinczy emlékkút*
(Fénykép a Budapest Gyűjteményből, 1958.)

BUSA MARGIT

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1994-1996

Bibliográfiánk Kazinczy Ferenc nyomtatásban megjelent műveit, valamint a róla és műveiről szóló irodalmat tartalmazza. Előzményei:

- Kazinczy Ferenc bibliográfia. I. 1775-1980. Összeállította: BUSA MARGIT. Miskolc, 1981. 337 p.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia II. 1980-1990. Összeállította: BUSA MARGIT. Sátoraljaújhely, 1994. 120 p.
- BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991-1992. In: Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1993. 193-200.
- BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1993. In: Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 79-85.

Előkészületben van Kazinczy Ferenc kéziratának bibliográfiája a budapesti könyvtárak kéziratárának állományából Busa Margit nyilvántartásával.

Az alkalmazott rövidítések feloldása a KazBibl I. és II. kötetében. Újabbak:
 Barát = Barátság. – BihNapl = Bihari Napló (Nagyvárad). – Dim = Dimenziók. – KisAlf = Kisalföld. – MFilozófSzle = Magyar Filozófiai Szemle. – MFokt = Magyar Felsőoktatás. – TheolSzle = Theológiai Szemle. – TörtSzle = Történelmi Szemle. – ÚjHol = Új Holnap.

1994.**I.**

- Gergye László: Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka. Bp. 1993. 162 p. - A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai. 21.
 Ism.: Fried István = MKsz 1994. 462-463.; - Mezei Márta = ItK 1995. 122-124.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia. 1980-1990. Összeáll. Busa Margit. Előszó, Fried István. Lektor, Fried István és Kováts Dániel. A címlapon és a hátoldalon a göncruszkai Krajnik-Kazinczy kúria. Szabó Géza reprodukciója. Sátoraljaújhely, 1994. 120 p.
 Ism.: Schelken Pálma = KerÉl 1995. 5. sz. 6.; - Kováts Dániel = Dim 1995. 1. sz. 117-118.
- Kazinczy Ferenc Pannonhalmán. - Ld. KazBibl 1993. SzÉvk 6. 4.
 Ism.: Horpácsi Sándor = HMo 1994. 1. sz. 42.

II.

- Enyedi Sándor: Kazinczy Ferenc három ismeretlen levele Cserey Miklóshoz. [1816. nov. 5. - 1831. jan. 21. - 1831. jan. 30.] = ItK 763-767.
- Enyedi Sándor: Levelek Aranka Györgyhöz. (1789-1790). [Kazinczyról: Vitéz Imre, iskola-felügyelőségük idején együtt dolgoztak. Kendeffi János említi, hogy Kazinczy Lászlónak eddig ismeretlen „Emlékezés” c. német fordítását elküldte.] = MKsz 320-328.

- Súlyom Uzonka: A szabadkőművesség elterjedése Magyarországon. [Kazinczy F. tagságáról. Idézet Aranka Györgyhez 1790. máj. 25-én írt leveléből, a társaság „kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből”. = TheolSzle 1. sz. 29-32.]

III.

- Bíró Ferenc: Kazinczy Ferenc és Bácsmegyeyje. [Bácsmegyeynek összeveszedett levelei címmel megj. 1789-ben. Másodszor kiadta Heinrich Gusztáv Bácsmegyeynek gyötrelmei címmel 1878-ban.] Irod. ld. KazBibl I. k. 123-124.] = B. F.: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp. 217-219.
- Gergye László: Kanti és fichte nyomok Kazinczy Ferenc egy episztolájában. [Gróf Török Lajoshoz. 1811.] = MFilözSzle 1993. 434-445.
- Gergye László: Kazinczy Ferenc kiadatlan Werther-fordítása. [Befejezetlen szöveg közlése.] = ItK 411-419.
- A. Molnár Ferenc: Kazinczy utalásai Horatiusra a nyelv változásával kapcsolatban. – MNy 3. sz. 363-365.
- Nyáry Krisztina: „Nincs tulajdon kecsék híján...” (Fábchich József poetikája). [Kazinczy véleménye a Pindarosz görög lírikus óda- és karalköltő műveinek fordításáról. Kazinczy fordítását ld. KazBibl I. k. 300.] = It 1-2. sz. 157-173.

IV.

- Ablonczy Balázs: A poézis szent templomának papja. Kazinczy Ferenc és az irodalomtörténeti félreértések. [Beszélgetés Gergye Lászlóval a Műzsák és Gráciák közt. c. megjelenő kötetéről, a Kazinczy-kutatásról. Közölve Kininger-arckép Kazinczyról.] = MNemz nov. 29. 14.
- Ásványi Ilona: „Csak olyanok fogjanak munkához, akik ízléssel bírnak...” Kazinczy a régi és új művészetéről. = Rész és egész címmel épület-régiségtani konferencián előadás. [Kézirat a szerzőnél.] Bp. márc. 18.
- Bánszki István: Minden nemzet a maga nyelvén... [Kazinczy nem ismerte el Herder jóslatát, hogy a magyarság és a nyelve megsemmisül.] = SzÉvk 5. k. 39-43.
- Baranyai Katalin: Anyanyelvünk szolgálata a Sárospataki Kollégiumban. [Beregcsászi Nagy Pál ellenezte Kazinczy nyelvújítását, „Pennaháború” címen vitatkoztak. Kazinczy nyelvújításának hatása kortársaira.] = SzÉvk 5. k. 53-62.
- Beke György: Hiteles Berzsenyi-portré. [A Fohászokdás c. verset Kazinczy nem akarta közzélni az 1813. évi kiadásában. B. Gy. véleménye, hogy Berzsenyi „érthetetlen szavakat használt”, pedig „ezek csak dunántúli szavak”. Kazinczy az „északkeleti nyelvjárást” kívánta elismertetni.] = Som 411-414.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Kárpátalja szabadkőművességéről. [Munkácson létező Hegyvidék c. páholytagok évenként zárandokolnak Kazinczy sírjához.] = Honism 5. sz. 60-64.
- Birck Edit: Berzsenyi Dániel könyvtárjegyzéke. [16 tétel, közte Kazinczytól Szépliteratura – munkái. 1814-1816. 1-9. k. - Dayka Gábor verseinek kiadása. 1813. - Bácsmegyey gyötrelmei... 1814.] = Iris 1. sz. 79-80.
- Bíró Ferenc: Ányos, Dayka, Kármán. Változatok az érzelmességre. [Kazinczy lírájáról is.] = Iris 2-3. sz. 19-22.
- Bíró Ferenc: A felvilágosodás magyar irodalma. Bp. 446, 3 p. Monográfia. Fő fejezetek: Bevezetés 5-19. - A barokk és a felvilágosodás között 21-59. - A felvilágosodás áttörése 61-113. - Eszmék 115-187. - Műfajok 189-419. Második változatlan kiadás megj. 1997. Ism. ld. Fried István... 1994. évnél.; - Orosz László = Forrás 1996. 6. sz. 94-96.

- Boros József: Zarándokhelyé válhatna. [Kazinczy Ferenc emlékszobája szülőfalujában Érsemjénben. Lehetne zarándokhely, mint Adyfalva, vagy Nagyszalonta. Felavató beszédet mondott Tőkés László.] = BihNapl jan. 20. - A közlést átvette: Hírlevél 18. sz. 5.
- Csorba Zoltán: Kazinczy Gábor. [12 éves volt, mikor először meglátogatta Kazinczy Ferencet, nagybátyját, aki eszményképe lett.] Miskolc, 124 p.
- Dávidházi Péter: Kazinczy Ferenc és Toldy Ferenc kapcsolatának kegyeleti motívumairól tartott előadást Ratzky Rita. Elhangzott „A kegyelet az irodalmi életben” c. tudományos ülészakon Veszprémben. 1994. máj. 13-14. = ItK 589-590.
- Dayka Gábor versei. Összeáll., szerk., az utószót írta: Kovács Ferencné Ónodi Irén. A borítót Kazinczy Ferenc rajzának felhasználásával Dobrik István tervezte. [Az utószóban Kazinczy Daykáról alkotott véleményéről.] Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1993. 122 p.
Ism.: Kovács Dániel = ÉszakMo jún. 11. 15.; - Porkoláb Tibor = Dim 1995. 1. sz. 114-117.
- Debreczeni Attila: A két vezér Batsányi és Kazinczy. - Ld. KazBibl 1993. SzÉvk 6. 6.
Ism.: Wéber Antal = ItK 579-580.; - an. = Új Könyvek 1994.
- Éder Zoltán: Verseghy Ferenc brünni jegyzetei. [Nyelvészkedett, Kazinczy írta róla: „Adelung akar lenni a grammatikát ad s lexicont...” (Pályám emlékezete, Abafi kiadás 166-167). Zsákba vetve tartotta cédlulát... Brünnben Pápai Páriz szótárából jegyzetelt.] = MNY 211-214.
- Egyed Emese: Barcsay Ábrahám arcképe. [Kazinczyt „elegáns” poetának nevezte.] = Látó 1993. 10. sz. 87-88.
- Fábri Anna: „Sohasem volt ilyen compact egyetértés”. Az 1859. évi Kazinczy-tünnep. [Részletes adatfelsorolást ld. KazBibl 1. k. 100-104.: Pest-Budán kötetben és periodikumokban 50 tétel jelent meg. 104-110.; vidéken betűrendben 34 városban összesen 52 kötetet, ill. cikket adtak ki.] = Iris 2-3. sz. 39-42.
- Fried István: Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdelek költője. [Ism.] Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993. = It 182-184.
- Hodgyai Mátyás: Széphalom – Kazinczy. Nyári emlék. [Kirándulás élményei. Idézet közölve, Ady Endre nem elismerő véleménye Kazinczy nyelvújításáról.] = BihNapl jan. 29.
- Hőgye István: A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaság kiadói tevékenysége. [Tízéves fennállása alatt teljesítette az alapszabályban vállalt céljait. Kiadványai: Tövisék és virágok; Magyarország Geographica; Magyar Museum 1788. évből cikkek válogatása; A természet oeconomiaja; Kazinczy-családra vonatkozó adatok; a Kazinczy Könyvtár c. sorozatban megjelent tizenegy kötet; megjelent a Széphalom évkönyv öt kötete.] = Iris 2-3. sz. 42-43.
- Irodalmi múzeológia Magyarországon. [Tizenöt megyéből múzeumuk történetéről, helyzetéről a vezetők beszámolója. Közte: Kazinczy Ferenc Múzeum Sátoraljaújhely; Fehér Dezső [helyesen: József] írása, a Múzeum megalapításáról (1985). Megvalósult és tervezett céljaikról.] = Iris 1. sz. 88-89.
- Jávor Anna: A magyar Osszián. (Donát János egy elveszett festményéről.) [Donát írta Kazinczynek, hogy Wesselényi Miklós Ossziánról festett képet rendelt nála, de nem jelentkezik érte. Kazinczy látta Donát műtermében ezt a festményt. Adatok, vélemények Osszián műveiről; Kazinczy fordította munkácsi fogságában, kiadta 1815-ben.] = ArsHung 1. sz. 95-100. - Ld. KazBibl I. k. 52.
- Kabdebó Tamás: „A mi Kazinczyunk”. Az esszéista Cs. Szabó Lászlóról. [A cím-hasonlaton kívül a tanulmányban nincs említés Kazinczyról.] = Forrás 5. sz. 18.

- Kazinczy Ferenc Dédácson találkozott id. Zeyk Miklós (1780-1854¹) természettudóssal. Rá emlékeztek a kolozsmegyei Ajtón 1994. júl. 2-án. Közlök Gyurka László és Vita Zsigmond beszédét, arcképet és az emléktáblát. = Röplap.
- Kováts András Ferenc: Erős várunk nekünk a Kufstein. [Részletek Kazinczy Ferencről írt versekből és a Fogságom naplójából. Rajzai; a budai gárdaépület, a kufsteini vár épülete.] = Látó 1993. 11. sz.
- Kováts Dániel: A művelődés évszázadai. [A Felvilágosodás és klasszicizmus c. fejezetben Kazinczy életéről és műveiről. Fotók: a sátoraljaúj helyi levéltár; az Orpheus c. folyóirat; arcképe Stunder János Jakab műve, 1791; sírja Széphalmon; Orlai Petrich Soma: Kazinczy és Kisfaludy találkozása 1828-ban.] = Megyekönyv. Borsod-Abauj-Zemplén. Szerk. Viga Gyula. Miskolc, 155-206.
Ism. Horpácsi Sándor = Kvvilág 1. sz. 10.
- Kováts Dániel: „...holnap újra hajnalom hasad” Gondolatok Dayka Gábor költeményeinek legújabb kiadásáról. [Utalás Kazinczy és Dayka kapcsolatára, Dayka verseinek Kazinczy által gondozott kiadására.] = ÉszakMo L. évf. 136. sz. 15.
- Kováts Miklós: A Város és az Író. Kazinczy Kassája és Kassa Kazinczyja. Madách Kiadó. Pozsony/Bratislava, 92 p. A borítólapon Kininger–John arckép, a grafika Varga Lajos munkája. - Tartalomjegyzék: Kazinczy Kassája 5-21. - Kassa Kazinczyja. Egy joggyakornok Kassára érkezik 22-29. - Abauj vármegye vicanótáriusa 29-32. - A kassai szalonok vonzásában 32-38. - A Kassai Múzeum és az Orpheus szerkesztője 38-47. - A kassai iskolafelügyelő 47-62. - Kazinczy öröksége 63-70. - Az emléktábla alkotója: Bartusz György 71-76.
[Említve: Kazinczy kör létesült 1898-tól, Kazinczy Társaság 1917-től, Kazinczy Nyelvművelő Napok 1967-től. Fényképek: Abauj vármegye székháza, Fő u. 7.; Fekete Sas szálló, Fő u. 25.; gr. Törökkel együtt lakik Fő u. 45.; címlapok: Orpheus, Magyar Múzeum, Kazinczy Évkönyv. Új Magyar Múzeum.]
Ism.: [Graf Rezső] G. R. = ÉA 5. sz. 14.
- Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. 235 éve született. [Közölve a teljes szöveg és A mi nyelvünk c. vers.] = MFokt 1-2. sz. 1-2.
- Lőkös István: Dayka és Kazinczy. [Barátságuk közel négy éves kapcsolat. Verseit kiadta 1813-ban.] = Iris 2. sz. 22-25. - Ld. KazBibl I. k. 47.
- Lukácsy Sándor: A közjó papja. Édes János prédikátor életművéről. [Kazinczy kedvezőlen véleménye az apa, Édes Gergely költészetéről. Idézet Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett c. beszédéből.] = Forrás 2. sz. 48-54.
- Mezei Márta: Egy különös értékmentés 1812-1814-ben. [Kazinczy: Magyar Régiségek és Ritkaságok II. meg nem jelent kötet tartalmának és a kiadás körülményeinek ismertetése. = Feltáratlan értékek a magyar irodalomban. Bp. 79-92.
- Mezei Márta: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. I. Levél és nyilvánosság 5-22. - II. Nyilvánosság-problémák a Kazinczy-levelezésben. („Kb. 1810-ig”) 23-111. - III. A levélműfaj és a Kazinczy-levelezés. 112-163. - Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben (Kb. 1817-1831) 164-243. - Összefoglalás 244-249. - Bp.
- Irodalomtörténeti füzetek 136. -
Ism.: Pálmai Kálmán = ÚjEmb 1995. febr. 12. 7. sz.
- Nekem a könyvtári szolgálat hivatás volt... Pogány György beszélgetése Busa Margittal. [Kazinczy Ferenc műveinek feldolgozásáról.] = KöLevlap 5. sz. 2-3.

¹ A Magyar Életrajzi Lexikon adata (1850) téves. Helyesen: 1854.

- Nemeskürty István: Tüzes józanság. Berzsenyi Dániel új megvilágításban. Bp. 1993 (!). 104 p.
- Új Kincsestár -
Ism.: Wéber Antal = ItK 1995. 124-125. - Ld. Szeghalmi Elemér...
- Péntek János: Normagondok Erdélyben. [Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság céljairól. Részlet Aranka Györgyhöz és Kis Jánoshoz írt levelekből (KazLev II. k. 358-359., 262. p.). Előadás hangzott el az Erdélyi Nyelvművelő Társaság bicentenáriumaán Marosvásárhelyen.] = MNyőr 2. sz. 133-144.
- Rékasy Ildikó: Verseghy Ferenc-bibliográfia. [Kazinczy Ferenc műveiről: Bírálata Varjas János könyvről; Fogságom naplója; Levelezése; Pályám emlékezete; Tübingai pályamű.] Lektor, Fried István. Kiadó, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. Szolnok, 251 p.
- Schelken Pálma: Pázmány, Virág Benedek, Kazinczy Ferenc „társaságában” Késmárkon. [Eml. Kazinczy-kötetek a könyvtárban.] = ÚjEmb nov. 27. 48. sz. 8.
- Serfőző Simon: A Felsőmagyarország Kiadó. [1991-ben alakult meg, 1993-ig tizenegy könyvet adott ki, közte Dayka Gábor verseit a Kazinczy hagyatékában őrzött kéziratok alapján. Közölve Kazinczy rajza Dayka Gáborról. - Ld. KazBibl I. k. 47. = Iris 2-3. sz. 44-46.
- Szajbély Mihály: Kép és árnykép: Vajda János és az utókor. [Idézet Kazinczynak Cserey Farkashoz írt leveléből. Étienne de Silhouette árnyképrajzolás találmányáról.] = ItK 492-506.
- Szeghalmi Elemér: „Tüzes józanság” Egy példaértékű könyvről. [Nemeskürty István kötetében elítélő vélemény Kazinczy nyelvújításáról.] = Jel 3. sz. 93.
Ism.: Zászlós Levente = Kvvilág 8. sz. 14.

V.

- Babits Mihály: A literátor c. színművének rádióváltozata. Kazinczy Ferenc szerepében Kálmán György; öccsei: József: Linka György, László: Gelley Kornél, Török Sophie: Balogh Emese; a nagyasszony [K. édesanyja]: Sulyok Mária. Rendező: Cserés Miklós. [Az 1968. évi rádiófelvétel ismétlése.] = RTVÚjs febr. 7. 6. sz.
- Batsányi és Kazinczy. Sumonyi Zoltán rádiójátéka. Kazinczy szerepében Némethy Ferenc, Batsányi: Mécs Károly, Kazinczyné: Lukács Margit. = RTVÚjs júl. 25.
- Bátsmegyey öszve-szedett levelei. [TV-műsor.] Írta és összeáll. Bodor Béla. Szerk. Kőrösi Zoltán. Rendező Doboz Vilmos. Elhangzott jan. 17. és 21. = RTVÚjs 3. sz.
- Deme László: Beszélni nehéz! Kazinczy-jutalmak, 1994. [Névsor.] = ÉA 5. sz. 13.
- Emléktáblával jelölték meg Kassán a Cornides-féle házat, ahol Kazinczy, a Lyceum növendéke, 1768-1769-ben lakott. = EvÉl okt. 23. 43. sz. 2.
- Göröcs Mihály: Vázlatos vallomás. [Eml. a Kazinczy Nyelvművelő Napokat az 1965-ben alakult Batsányi Kör kezdeményezte. 1994-ben a 25. alkalommal rendezték.] = Honism 5. sz. 65-69.
- Graf Rezső: Szép magyar beszéd verseny. Győr, 1993. [Emlékezés Z. Szabó Lászlóra. Ism. az ünnepség, az előadók és a jutalmazott versenyzők neve.] = MNyőr 1. sz. 129-130.
- Hercegi Károly: A Kazinczy-díjtól a Péchy Blanka-díjig. Emlékezés Péchy Blanka születésének centenáriumára. [Előadás Pécsen 1994. márc. 28-án megrendezett pedagógusjelöltek szép magyar beszéd versenyének alkalmából tudományos ülésen.] = ÉA 5. sz. 3., 13.

- Kováts Dániel: Széphalom. Kazinczy Ferenc Emlékcarnok. [Ismeretető.] 6. kiadás. Veszprém, 16 p. [Az 1. megj. 1982-ben, a kiadások éve: 2. 1985., 3. 1986., 4. 1989. [?], 5. javított, bővített kiadás 1992. - Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára c. sorozat. -
- Lökös István: Dayka és Kazinczy. Emlékkülés Dayka Gábor és Kármán József születésének 225. évfordulóján. (Miskolc-Kassa, 1994. márc. 25-26.) Rendezte az MlTárs és BAZ megyei tagozata. Adatok a meghívóról, az 1. sz. körlevélből.
- Minya Károly: Szép beszéd felsőfokon. Emlékezés Péchy Blankára születésének századik évfordulóján. [Említve, hogy 1960-ban létesítette a Kazinczy Alapítványt, 1973-tól rendezte a Szép magyar beszéd versenyeket, 1980-ban alapította a Beszélni nehéz mozgalmat, amelyet halála után is folytat a rádióadásban Deme László. = ÉA 4. sz. 13.
- Molnár Ildikó: A pedagógusjelöltek Kazinczy versenyének országos döntőjéről. Pécs, márc. 25. [Emlékezés Péchy Blanka szülővárosában születése 100. évfordulóján.] Közölve: Deme László: Búcsú Péchy Blankától. Elhangzott márc. 30-án. [Ez a temetésén elmondott beszéd.] = MNyőr 472-474.
- Pomogáts Béla: A kisebbségi magyar sajtó nyelve. Bevezető a kassai Kazinczy-napokon. 1993. = NyelvKült 88. sz. 7-10. Ua. uo.: Nemzet és szolidaritás. Felszólalás és zárszó a kassai Kazinczy-napokon. 60-62.
- Tarcza Orsolya: Kapa után tollat ragad. Tudós parasztasszony [Zelina Miklósné] Széphalom öre. = Mai Nap jan. 10. 10.
- Zubanics László: Magyar ifjúságpolitika Kárpátalján (1. rész). [Fotó Kazinczy Ferenc emléktáblájáról, alatta jegyzet: „Az arcon lecsorgó festék, körülötte sárcomók: ez lett a jussa a magyar szellemi élet jeles alakjának Beregszászon. Hónapok óta így néz Kazinczy Ferenc a róla elnevezett utcán járkáló emberek szemébe. Igen nagy volt a vétké: az, hogy volt, s magyar volt”. = Kárpátalja 1. sz. jan. 31. 7.
- Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk. Kováts Dániel. Soksz. a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely, 400 p. - A tartalomról:
 - Előszó. [Kazinczy születésének 225. évfordulóján, 1984. okt. 12-én, tíz évvel ezelőtt kezdődött a Társaság szervezése Sátoraljaújhelyen a levéltárban, a Mester munkahelyén.] - Fried István: Kazinczy olvassa Széchenyi István műveit 7-17. - Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (2) 19-47. - Busa Margit: Térkép Kazinczy Ferenc levelezéséről. Emlékezés Váczy Jánosra 49-65. - Kazinczy emlékének megidézése az önkény éveiben. Fotó a Vasárnapi Újság 1857. dec. 6-án megjelent száma címlapjáról 66. - Kováts Miklós: Kazinczy, a kassai iskolafelügyelő 67-78. - Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1993. 79-85. - Dankó Géza: Gondolatok Váczy Jánosról. (Halálának 75. évfordulóján.) [Fotó iratairól, családjá körében, síremlékéről.] 145-158. - Bencsik János: Mád és társadalma a századfordulón. [A helybéliek szerint Kazinczynak szőlőbirtoka volt Mádon.] 189-195. - Közölve Hegyaljai Kiss Géza ref. lelkész, költő, író arcképe. - Hegyaljai Kiss Gézára vonatkozó dolgozatok: Zergi Gábor, Csöri István, Szentimrei Mihály, Fehér József, Ujváry Zoltán, ifj. Hegyaljai Kiss Géza tollából. - Fehér Erzsébet: Adatok a sátoraljaújhelyi Kaestenbaum-féle zsidó iskola 1838-1841 közötti történetéhez. [Az alapítás éveiről ld. KazBibl I. k. 77, 208, 213, 288, 303-308. Nekrológ 1830. évből, 77. p.] - Pásztor Emil: Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről 367-369. Ld. Pásztor Emil... 1995. évnél. - Bojtor István: Gondolatok a göncruszakai Kazinczy-házról és társaságunk tíz évéről [A ház megmentéséért vívott sajtópolémiairól ld. KazBibl II. k. 43, 49, 67] 370-373. - In memoriam [A Társaság elhunyt tagjairól] - Társasági hírek: Fried István a Társaság újabb tiszteletbeli tagja; a társasági emlékérmék kitüntetettjei: Nagy Géza, Csorba Csaba és Hőgye István.

- Szilágyi Ferenc: Széphalomtól Pannonhalmáig. Irodalmi alkotású helyneveink [A Pannonhalma helynevet Guzmics Izidor alkotta Széphalom mintájára]. = Sz. F.: Fejtsünk szót! 205-206. [Az elnevezésről ld. KazBibl II. k. 32., 50.] - Ld. kötetünkben Bozóky Éva... 1996. évnél.
Ism.: Erős Zoltán = TVRÚjs 3. sz.
- Szilágyi Ferenc: Két Génius - Csokonai és Csoma [Körösi Csoma Sándor] nyomában. [Csokonai verseit Kazinczy másolta.] = Confess 3. sz. 38-45.
- Hírlevél 18. sz. 1-8. p. Sátoraljatújhely, 1994. máj. 5. Szerk. Kováts Dániel. A tartalomból:
 - Tisztújító közgyűlésünk (1994. márc. 19.). Elhangzott Fried István: Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit (Székfoglaló előadás). Megkoszorúzták Kazinczy sírját. Fotó közölve az előadóról és a koszorúzásról. Mandátuma lejártával lemondott a tíz évig betöltött tisztségéről az alapító elnök, dr. Kováts Dániel. A megválasztott elnök Fehér József, a Kazinczy Múzeum igazgatója. Közölve a megválasztott elnökség névsora. - Ülésezett a Kazinczy Társaság elnöksége. [Hőgye István titkár beszámolója az eredményekről és tervekről]. - Rangos előadók a kassai Kazinczy-napokon, Koncz Ildikó beszámolója. [A kassai 25. Kazinczy-napok előadói Czine Mihály és Koncsol László. A háromnapos rendezvényen leleplezték Kazinczy Ferenc emléktábláját Kassán a Fekete Sas fogadó falán, az egykori szálláshelyén 1994. márc. 19-én. Arca Johann Ender ábrázolásának alapján Bartusz György munkája. Fotó az emléktábláról, a művészről és az őrséget álló két kassai magyar cserkésről.] - A 25. kassai Kazinczy-napok alkalmából megjelent Kováts Miklós: A Város és az Író c. kötete. - Megemlékezés Morvay Péter [Kazinczy-leszármazott], Benda Kálmán és Újszászy Kálmán elhunytáról. - Krónika. Megemlékezés Balassi Bálint, Dayka Gábor, Kossuth Lajos, Kazinczy Gábor, Szenci Molnár Albert, Tóth Ede, Péchy Blanka évfordulóiról.
- Hírlevél 19. sz. 1-8. p. Sátoraljatújhely, 1994. nov. 15. Szerk. Fehér József, Hőgye István és Kováts Dániel. A tartalomból:
 - Tíz esztendő. [Emlékezés a Társaság eredményeiről.] - Hercegi Károly: Száz éve született Péchy Blanka. - Tarnavölgyi László: Továbbvinni a Kazinczy-örökséget. Interjú Fehér Józseffel, a Kazinczy Társaság új elnökével. - Elnökségi ülések. 1994. jún. 3-án az ülésen jelen volt a Svédországban élő Kazinczy Ferenc mérnök. Bejelentés, hogy a társaságnak 213 tagja van. Kováts Dániel és Fehér József bemutatták a társaság 6. évkönyvét, valamint Busa Margit Kazinczy-bibliográfiájának 2. kötetét. - A Kazinczy Gábor halálának 130. évfordulója alkalmából Bánfalván rendezett emlékülésről. - Kossuth Lajos halála 100. évfordulójáról. Kossuthal kapcsolatos fotók. - Lavotha Géza: Tűnő fények, nyúló árnyékok Erdélyben. - Sárospataki találkozások. Interjú Kováts Dániel: Móricz Zsigmond és Sárospatak c. kötet megjelenése alkalmából is Filip Gabriellától. - Mégis terem rózsza tövis nélkül. Matyóföldi költők a Kazinczy Társaság vendégeként. Beszélgetés Cseh Károly költővel. - Pogány György: „Nekem a könyvtári szolgálat hivatás volt...”. Beszélgetés Busa Margittal. Megj. Könyvtári Levelezőlap 1994. Fénykép: Alszeghy Zsolt, Horváth János és tanítványaik, Busa Margit és Tési Edit, Alszeghy Zsoltné körében. - A Kazinczy család címeréről. Fényképpel. - Kókay György: Kazinczy Könyvtár [A sorozat ismertetése]. - Dombóvári János: Pusztafedémestől Tállyáig c. könyvének és a Kazinczy-bibliográfia 2. kötetének bemutatása. - Bolvári-Takács Gábor: Kováts Dániel Móricz Zsigmond és Sárospatak c. kötet ismertetése. - Elcsúfított Kazinczy-emléktábla. - Gazda József erdélyi író gondolatai nyelvkincsünk óvásáról: Anyanyelv, törvényen kívül. - A Comenius Társaság üléséről. - Megemlékezés elhunyt tagokról.

1995.

I.

Kazinczy Ferenc utazásai. 1773-1831. Válogatta, szerkesztette, jegyzetelte Busa Margit. Kováts Dániel: Előszó Kazinczy Ferenc útirajzaihoz. Kazinczy írásai között a saját rajzai, a jegyzetekben egykorú illusztrációk. Kiadó, Széphalom Könyvműhely - Felsőmagyarország Kiadó. Budapest-Miskolc, 593 p.

- Litteraria Hungarica -

Könyvbemutatók: 1) Széphalom Könyvműhely kiadványairól, Budapest, Fészek Művészklub. Előadó Kazinczyról Csehy Zoltán pozsonyi költő. 1995. dec. 7. 2) Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. Busa Margit szerző és Kováts Dániel lektor beszélgetése, közreműködő Kulcsár Imre színművész. 1995. dec. 14.

Ism.: n. n. = Széphalom Könyvműhely. Ünnepi könyvhétre megjelenő kiadványok. 1995. dec. 4. p.; - n. n. = Új Könyvek 1995. dec. 59.; - 1996-ban ism. Rónay László = Vig márc. 3. 237-238.; - Horpácsi Sándor = ÉszakMo márc. 15.; - Lakos Jolán = ÉszakMo márc. 15.; - [Rónay Krisztina] Mona Krisztina = ÚjEmb ápr. 7.; - Schelken Pálma = KerÉl ápr. 14.; - Hőgye István = ÚjHol máj. 89-99.; - Batári Gyula = Kláris 4. sz. 43.

II.

- Békési Gábor: Döbrentei Gábor két levele Kállay Ferenchez. [Idézetek Kazinczy 1815-16. évi levelezéséből] = Iris 123-124.
- Debreczeni Attila: Szentjóni Szabó László összes művei. Bp. [Szentjóni Szabó László levele Kazinczy Ferenchez. Nagybánya (1790) szept. 15. és kapcsolatuk.] 237., 309.
- Szerdahelyi Pál: Kemenesalja költőnője. Kétszáz éve született Dukai Takách Judit (1795-1836). [Kazinczy levelében versírásra biztatta.] = EvÉl okt. 1. 40. sz. 2.

III.

- Kókay György: „Olim omnis homo natus est”. [Rousseau:] Le Contrat social... latin nyelvű kiadásának terve 1792-ből. [Legelőször Kazinczy fordította le 1790-1793-ban, kéziratát elvesztett.] = MKsz 176-178.
- Penge Olga: Az Uránia Raynal-fordításai. [A folyóiratban közölt Elizát 1797-ben Kazinczy újr fordítja: Raynalnak keserve Eliza után címmel.] = Pfüld 6. sz. 486-491.
- Ruzsiczky Éva: Fordítás a nyelv- és stílusújítás szolgálatában. [Kazinczy fordításairól, a nyelvi kifejezés nehézségeiről. Részletesebben Sallustius fordításáról, egy „szorosb” fordítást és egy „az idők ízlése szerint ... mindennek érthető” fordítást 30 éven át javíttatta.] = Teológus az Egyházban. Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából. Szerk. Fila Béla és Erdő Péter. 451-464.
- Studia Theologica Budapestiensia -
A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata 12.

IV.

- B. B.: Superintendens és „filozófus poeta”. 225 éve született Kis János. [Verseit kiadta Kazinczy 1815-ben.] = EvÉl okt. 29. 44. sz.
- Csókás László: A magyar írói foglalkozás kezdeteiről. [34 író, Kazinczy és kortársai polgári foglalkozásáról.] = MKsz 238-246.
- Dávidházi Péter: Iszonyodnám enmagam előtt. [Toldy Ferenc és Kazinczy kapcsolata.] = Holmi 4. sz. 513-525. 5. sz. 350-365.

- Debreczeni Attila: Szentjóni Szabó László és Kazinczy kapcsolatáról. [Verseiről. Levele Kazinczynek 1792? szept. 15. és idézetek Kazinczy leveleiből.] = MKsz 178-183.
- Egyed Emese: A beavatás poémája. [Kazinczy nem elismerő véleménye Kalmár György: Prodrómus c. művéről.] Konferencia Kalmár Györgyről. Debrecen, 1994. nov. 25-26. = Iris 1-2. sz. 95-100.
- Fried István: Jegyzetek Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma című korszakmonográfiájához. Bp. 1994. 446 p. [Tanulmány értékű és terjedelmű ismertetés.] = ItK 1995. 355-366.
- Fülöp Lajos: Bajza és a reformkori magyar nyelv. [Kazinczy ismerte fel, hogy a fejlődés ügyét legjobban a nyelvújítás szolgálja.] Felolvasás Szücsiben 1994. márc. 15-én, Bajza születésének 190. évfordulóján. = Iris 3. sz. 31-35.
- Gergye László: Kazinczy költészetesztétikája (A Tövises és Virágokról). = ItK 145-162.
- XXV. Kazinczy Napok, Kassa '94. Összeáll. Máté László. Pozsony. Madách-Posonium, 126 p. A tartalomból: Pásztó András: Huszonöt Kazinczy napok. 13-17. - Jakab István: Nyelvművelésünk múltja, jelene, jövője. 18-35. - Pomogáts Béla: Régiók és kultúrák. 51-71. - Huthy László: Levél a XXV. Kazinczy Napok résztvevőikhez. 93-96. - A Szép Magyar Beszéd országos döntőjének díjazottai. 105. - A Kazinczy-emléktábla felavatása. (Fényképpel.) 108-110. - Czine Mihály: Kazinczy példája. (Avatóbeszéd.) 111-113. - Koncsol László: Isten küldötte volt. (Avatóbeszéd.) 114-116. - Kazinczy-emléktábla koszorúzása. (Névsor.) 117. - A Kazinczy-emléktáblához anyagilag hozzájárultak. (Névsor.) 118-120. - Sajtóvisshang. 121-123.
- Huszár Imre Jeromos: Albach Szaniszló jubileumára. 220 éve született (1775-1853) [Ferenc-
rendi szerzetes]. = ÚjEmb okt. 8. 41. sz. - Róla ld. Busa M.: Kazinczy Pesten a ferencesek
templomában. = ÚjEmb 1988. nov. 3. 46. sz. - KazBibl II. k. 69.
- Kazinczy Gábor emlékezete. Emlékülés Bánfalván 1994. nov. 10-én. Szerk. Kováts Dániel és
Nagy Károly. Miskolc, 87 p. - Kazinczy Ferenc adataival is elhangzott előadások:
- Fehér József: Kazinczy Gábor zempléni közszereplése [A sátoraljaújhelyi Zempléni
Casino, most Kazinczy Múzeum, alapító tagja volt Kazinczy Ferenc] 9-22.; - Kováts Dániel:
Kazinczy Gábor és íróbarátai [K. Ferenc életére és műveire utaló adatok.] 39-55.;
Högye István: Kazinczy Gábor történetkutatói és kiadói tevékenysége. [Tervezte Toldy
Ferencel a Kazinczy-hagyaték feldolgozását és kiadását.] 57-64.
- [Kettőszáz] 200 éve halt meg Szentjóni Szabó László. (Emlékkiállítás az OSZK-ban 1995. nov.
1-től dec. 15-ig.) = OSZK Híradó. 11-12. sz. [Emlékülés volt Szolnokon a Versegly Ferenc
Megyei Könyvtárban, Erdélyben Nagyváradon és Szentjónon.]
- K. I.: „Ne feledkezettek meg vezetőitekről” Kis János emlékünnepe Rábaszentandrásán, szüle-
tésének 225. évfordulója alkalmából. [Kazinczy egyik legjobb barátja volt, 1794 óta halálukig
leveleztek.] = EvÉl okt. 29. 44. sz.
- Kováts Dániel: „...A jónak sok magvát hintettem el...” [Emlékezés Z. Szabó László irodalomtör-
ténész-tanárra és munkásságára. - Ismertetés Busa Margit: Kazinczy Ferenc Pannonhalmán c.
kötetéről. Győr, 1993. 80 p. = Dim 1. sz. 117-118. - Címfelvételt ld. KazBibl 1993. évnél.
- Lukácsy Sándor: A hazudni büszke író. Válogatott tanulmányok. [A cím Kazinczy mondata,
életéről és műveiről eml. adatok.] Bp. 361 p.
- Orlovsky Géza: Zrínyi nyelvéről és helyesírásáról. [Idézve Kazinczy véleménye: „Mely szép
nyelv azon durva századból...”] = Iris 1-2. sz. 16-21.

- Pomogáts Béla: Szenc. [Molnár Albert szobrának felállításkor említve, hogy Kassán Kazinczy Ferencnek és Baróti Szabó Dávidnak is emléktáblát lepleztek le.] = ÚjEmb nov. 12. 46. sz. 2.
- Porkoláb Tibor: A purifikált preromantikus. (Megjegyzések egy új Dayka-kiadás kapcsán.) Összeáll. szerk. Kovács Ferencné Ónodi Irén, Miskolc. 122 p. [Kazinczy 1813-ban kiadta Dayka kéziratait, elsőnek írta meg életrajzát, emlékezetből lerajzolta arcképét. Dayka műveinek értékelése Kazinczy, a kortársai és az utókor bírálatával.] = Dim 1. sz. 114-117. - A Dayka-kiadásokat ld. KazBibl I-II. köt.
- A szécsényi országgyűlés 1705-ben. - Acta Conventus Széchényensis... Megjelent a szécsényi országgyűlés 290. évfordulójára. Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hiteles másolatában, magyar fordítással... Szécsény, 1995. - Tartalom:
 - R. Várkonyi Ágnes: Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705-ben 7. - Högye István: Bevezetés a naplóhoz 59. - Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc másolatában (latinul) 63. - Csécsi János naplója (fordította Kazinczy Ferenc) 149. - A szécsényi országgyűlés dokumentumai (Rákóczi Tár) 179. - A szerkesztő, Praznovszky Mihály utószava 196.
- Szabó G. Zoltán: Kölcsey helyesírásának alakulása. [Kazinczy néhány szavának elemzése.] = MNy 311-324.
- Szig Rezső: Kazinczy Ferenc, Szabó Lőrinc és a könyvművészet. (Régi példák, mai problémák.) [Kazinczy tipográfiai, könyvszerkesztői, nyomdászati, vele született érzéke, tehetsége. Művei kiadóinak írt utasításából, részletek közölve a levelezésükből. Tipográfusi művészetének hatása tovább élt, érvényesült Kner Imre kiadványain, ízlése hatott a Rexa Dezső által kiadott Kazinczy-műveknél. Közölve részlet a levelezésükből: „rendkívül magas fokon álló nyomdász-esztétikus volt Kazinczy”. A könyvkiadás művészetéhez a technikai problémák megoldásához napjainkban is Kazinczy tudása a példamutató.] = Sz. R.: Könyvkiadás - könyvművészet - társadalom. I. k. Bp. 25-39. = IrodSzele (Pozsony) 19. sz.
- Takács Gyula: Az igazi poézis keresése. Írások Berzsenyi Dánielről. [Kazinczy és Berzsenyi levelezésének adataival.] = H. n. 105 p.
Ism.: Gerold László (Újvidék) = ItK 1995. 652-654.
- Utazások Széphalomtól a Széphalomig. Kazinczy Ferenc Utazások című könyvének bemutatója elé. Filip Gabriella beszélgetése Kovács Dániel lektorral. = ÉszakMo dec. 13.

V.

- Anyanyelvünk szolgálatában. Szerk. Hérics Lajosné. Győr. A kötet fejezetei: Péchy Blanka emléke. 5-58.; Z. Szabó László emléke. 59-108.; Lőrincze Lajos emléke. 109-148. - A Kazinczy-versenyek alkalmára kiadott sorozat kötete. -
- [Deme László] D. L.: Búcsú Miskolczi Margittól. [Munkatársa volt a „Beszélni nehéz” c. rádióműsorban.] = ÉA 4. sz. 13.
- Deme László: Kazinczy-jutalmak. [A díjnyertesek névsora.] = ÉA 1. sz. 1.
- Deme László: Péchy Blankáról, születése centenáriumán. Elhangzott szept. 21-én a Művészeti sírjánál. [Fotó a Kazinczy-érmékről, a „Beszélni nehéz” rádióműsor emléklapjáról.] = SzÉvk 7. k. 257-258.
- [Graf Rezső] G. R.: Az anyanyelv az üdvösségünk és megtartónk. [30. alkalommal rendezték meg a győri Kazinczy-versenyeket. Közölve a díjazottak névsora.] = ÉA 4. sz. 16.
- Kazinczy-napok Kassán. A Márai Színházi Stúdióban kezdődött a 26. Kazinczy-verseny. A Thália Színházban Nagy László műveit méltatták. = Náródná Obroda, márc. 18., 65. sz.

- [Minya Károly] M. K.: Huszonharmadszor. A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenye. = ÉA 5. sz. 17.
- Pásztor Emil: Egy magyar nyelvtörténeti múzeum iránt való jámbor szándék. [A gondolat elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaság ülésén 1994-ben, hangsúlyozva, hogy Széphalom lenne a múzeum méltó helye.] = MNyőr 1995. 210-212.
- Schelken Pálma: Búcsú Miskolci Margit zongoraművésztől. [Kazinczy-díjas középiskolai tanár is volt. Grétsy Lászlóval 1976-ban alapította a „Magyarán szólva” c. rádióműsort. Fotó is.] = EvÉl júl 30. 31. sz. 2.
- A szó erősebb mint a kard. A 30. Kazinczy-versenyt megnyitotta Hérics Lajosné; a Kazinczy Gimnázium igazgatója. Kép: a fővédnök, Göncz Árpád két kitüntetéssel. = KisAlf ápr. 29.
- W. K.: A szép magyar beszéd versenye. [A 30. alkalommal megrendezett verseny Győrött. - - ua.: Arany érdemkereszt az anyanyelvápolásért. [Hérics Lajosné, a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium igazgatója a kitüntetett. Színes arcképe a kitüntetéssel.] = KisAlf ápr. 28. és 30.
- Széphalom 7. Tanulmányok Újszászy Kálmán emlékére. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 448 p. A tartalomból:
Az Írók és alkotások c. fejezetben: - Busa Margit: Kazinczy Ferenc utaztatása fogsága idején. Elkezdődött 200 évvel ezelőtt. 261-271. - Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (3.). 273-284. - Hőgye István: Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére. 285-294. - Kováts Dániel: A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből. 369-388. - Fehér József: A széphalmi Kazinczy Emlékcarnok első látogatókönyve (1876-1891). 389-396.
A Tettek és tervek c. fejezetben: - Szabó Lajos: Hálás visszatekintés a hajdani Kazinczy Körre 439. - Új tiszteletbeli tag dr. Szabó Lajos teológiai professzor, az emlékérem kitüntetője dr. Telegdi Imre füzerradványi lelkész. - A Kazinczy Ferenc Társaság tíz esztendeje [Megemlékezés az 1985. ápr. 26-i alapító közgyűlés óta elért eredményekről.]
- Hírlevél 20. 12 p. Szerk. Fehér József, Hőgye István és Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1995. máj. 12. A tartalomból:
- A jubileumi közgyűlésről. [Két fénykép is.] - Bojtor István dr. Szabó Lajosról. - Kincsesbányai Kazinczy-emlékműsor; iskola vette fel Kazinczy nevét, fénykép a köszöntőt mondó Ágh Istvánról. - Díjkiosztás Kazinczy emlékcarnoka előtt; az Édes anyanyelvünk verseny díjazottai. - Megemlékezés a „negyedik” Kazinczyról, Kazinczy Gáborról lárcképe, emléktáblája Bánfalván. - Készülő könyveink: Széphalom 7.; Fried István: Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. - Hegyaljai Kiss Géza jegyzetei: Ismeretlen érdekességek Kazinczyról. - Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 2. Ism.: Schelken Pálma. - Kováts Dániel: Mondhatná szebben... c. könyvét ism. Komáromy Sándor.
- Hírlevél 21. 12 p. Szerk. Fehér József, Hőgye István és Kováts Dániel. Sátoraljaújhely 1995. dec. 1. A tartalomból:
- Megjelent társaságunk új évkönyve: Széphalom 7. - Epigrammák és egy egész kórus. A Kazinczy Ferenc Társaság az irodalmi kultúra szolgálatában [Az ÉszakMo jún. 9-i cikkének átvétele]. - Ismertetések új könyvekről. - Interjú Balassa Iván néprajztudóssal. - Az újhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Lenau-kiállításáról. - Az irodalmi társaságok kiskőrösi találkozájáról. - (csontos): Megmentik a Kazinczy-ereklyéket [A miskolci Déli Hírlap aug. 5-i cikkének átvétele]. - Bolvári-Takács Gábor: A tizenötödik aradi vértanúra emlékezve. [175 éve született Kazinczy Lajos. A Sárospatak c. lap szept.-i cikkének átvétele]. - Kazinczy Ferenc utazásai [ism.]. - A Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek 1. számáról. [Détshy Mihály: Újhely várának történetel]. - A Hírek között: Kováts Dániel Brünben, Fehér József Munkácscon tartott előadást Kazinczy Ferencről.

1996.

I.

Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Szerk. Kováts Dániel. Cím-lapon: Ismeretlen mester Kazinczy-arképe. Litográfia Stunder János Jakab 1797-ben készült olajfestménye alapján. (Ny. Rohn Alajos. Pest. 1860.) Kiadó: Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaiújhely - Szeged. Ny. Sárospataki Nyomda. A Kazinczy-művek néhány korabeli kiadásának belső címloldalaival illusztrálva. 168 p. - Tartalom:

- Fehér József: Előszó 5-7.
- Az „érzékeny” Kazinczy Ferenc. 9-27. - Megj. ItK 1984. 150-162.
- Kazinczy Ferenc Helikoni virágai. 29-43. - Megj. It 1981. 571-593.
- Kazinczy neoklasszicista fordulata. (A Poetai berek). 44-60. - Megj. Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmában. Bp. 1989. 89-113.
- Goethe és Kazinczy. (Goethe magyar recepciójának néhány kérdése). 61-84. - Megj. It 1989. 229-265.
- Adatok Kazinczy Ferenc színházi törekvéseihez. 85-98. - Megj. Színháztudományi Szemle. 1982. 10. sz. 117-137.
- Kazinczy és a képzőművészetek. 99-113. - Megj. Ars Hungarica. 1986. 2. sz. 165-176.
- Kazinczy Ferenc útleírásai. 115-128. - Megj. ItK 1993. 350-362.
- A „Fogságom naplója” regénye. 129-145. - Megj. ItK 1986. 683-694.
- Vörösmarty Mihály és Kazinczy Ferenc Lobkovic-fordításai. 147-155. - Megj. Irodalmi Szemle. 1975. 938-944.
- Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit. 157-166. - Megj. SzÉvk 6. k. 7-17.
- Fried István: Utószó. 167.

II.

- Bozóky Éva: Magyar íróknak a Petőfi Múzeumban. [Kiállították Kazinczy Ferencné grammatikájának kéziratát.] = Credo 1-2. sz. 116-117.
- Szentpáli Csaba: „Az ész az érzéssel remeken csatold, A csapongó elmét szelíden oktadod...” [Vers.] Berzsenyi Dániel: Kis Jánoshoz. [Közölve Kazinczy előszava Kis Jánosnak 1815-ben kiadott verseihez. Értékelése munkáiról.] = EvÉl ápr. 28. 17. sz. 2.

III.

- Balassa Iván: Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség. [Az Újszászy Kálmán emlékkönyvben megjelent angol nyelvű utószó magyar változata.] = TheolSzele 1996. 5. sz.
- Pál József: A hermetikus hagyomány a XVIII. században. [Többen, köztük Kazinczy Ferenc, lefordították Rousseau Le contrat social c. művét, de Kazinczy utóbb forclitását elégette, vagy elveszett.] = FilKözl 94.
- Szilágyi Márton: Schedius Lajos szerepe az Uránia körül. [A szerk. Kálmán József életrajzi adatai. Kazinczy fordításai: Bátorbányai Levelei; Raynal keserve Eliza után.] = ItK 127-144. - Ld. KazBibl I. k. 52-53. - Ld. Kókay... 1995. évnél.

IV.

- Ágh István: Berzsenyi és Kazinczy. [Előadás a X. Berzsenyi Helikoni Napok rendezvényén 1996. máj. 11-én.] = Som 6. sz. 557-561.
- Babits Mihály: A literátor c. színművének rádióváltozata. - Ld. 1994. évnél! = RTVÚjs szept. 8.
- Balassa Iván: Néprajzi és nyelvjárási kutatások a Debreceni Református Kollégiumban. [Csokonai Kazinczynak 1804-ben írt levelében 450 népdalról írt. A levél ismeretlen, a gyűjtemény elveszett.] B. I.: Herder, Bécs és Magyarország. Folklor, Folklorisztika és etnológia. Bp. 1984. 80. k. = Confess 1. sz. 89-93.

- Barkó Krisztina-Koncz Attila-Sváb Antal: Bessenyei Anna kilenc kiadatlan levele (1822-1841). = SzabSzatBerSzele 1. sz. 83-91. - [Folytatás:] Kovács Sándor Iván: Magyarázatok Bessenyei Anna leveleihez. [A hagyatékat őrző Rakovszky Dániel debreceni főbíróát kéri Kazinczy 1802. júl. 29-én írt levelében, hogy Bessenyei György arcképét küldje el, rézre akarja metszettetni.] = Uo. 92-100.
- Batári Gyula beszélgetése Busa Margittal. [Kazinczy Ferenc feldolgozott, kiadásra váró művei: Erdélyi levelek. Levelezése, egy kötetre elegendő, kötet sorozatba eddig meg nem jelent levelek.] = OSZK Híradó 9-10. sz. 52-53.
- Biblia Kazinczy Ferenc szavaival... = SzÉvk 6. KazBibl 1981. 194-195. - Rádió-adásban: ... Újtestamentumi históriák. Elmondta Töröcsik Mari. Kétszer elhangzott felolvasás: 1996. ápr. 1-5-én a húsvét előtti nagyhéten és szept. 2-6-én a pápa látogatásának alkalmával, ötször húszperces műsorban. = RTVÚjs 1996.
- Csikós Zsuzsanna-Fáy Zoltán: Ungvármemeti Tóth László pályakezde. [Eperjesen találkozott Kazinczyval, említett 3 leveléből csak az 1814. évi k. n. levelet ismerjük, KazLev XI. k. 258-259. = ÚjHol márc. 10-15.
- E. Csorba Csilla: A magyar irodalom százötven évéről. - Németeknek. [Kazinczy céljáról, hogy a magyar irodalmat európai színvonalra emelje.] = Iris 3-4. sz. 117-119.
- Bozóky Éva: Mons sacer. [Idézet: „A Pannonhalma elnevezés a nyelvújítók találó terméke, addig Márton hegynek nevezték a későbbi Tours-i püspök ugyanis a közelben született. A helység elnevezéséről több feltételezést ismerünk. Hiteles adat a pannonhalmi „Rendtörténeti közlés”-ben Guzmics Izidor írásával: „Kazinczy szeretete jeléül” Széphalom mintájára. Elnevezése ekkor Pannon Halom, utóbbi mai használt helynév a Pannonhalma. Az idézetet Tóth Sándor közli (ÚjÉmb 1984. febr. 5. 2.). = Confess 1-2. sz. 115. - Ld. KazBibl II. k. 27, 32, 50. Szabó Flóris írásai is.
- Dávidházi Péter: A Hymnus parakleitosisi szerephagyományja. [Vallástudomány. Kazinczy és Kölcsey vallásfelekezeti felfogásáról idézetek az 1810-1813. évben írt levelükből.] = Alf dec.
- Dombóvári János: Pusztafedésemről Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. [Kazinczy 1816-ban Nagyszében gyönyörködve hallgatta Lavotta „darabjait.”] = Miskolc. 46-47.
Ism.: Fehéren Sulyok Éva = Szülőföldünk BAZ 1995.; - Radics Éva = Honism 1995. 6. sz. 116-119.
- Fenyő István: Centralista fiatalok a reformkor kezdetén. [Eötvös József és Szalay László barátságának kialakulása [és kapcsolatuk Kazinczyval]. = Jekor 5. sz. 429-436.
- Éder Zoltán: Konferencia Kalmár Györgyről. Debrecen 1994. nov. 25-26. [Művét, a Prodro-mus-t Kazinczy nem szerette.] = It 363-367. Ld. 1994. évnél.
- Ferenczy István halálának 140. évfordulója alkalmából fotó a festményéről.; Kazinczy elneve-zése: „Ferenczynk Graphidionja (így nevezzük el mi a rajzoló leányt, a rajzolást, festést jelen-tő görög szótól... A szép mesterségek kezdete. A Pásztorlányka.” Kazinczy sorairól és A pásztor leány c. verséről. Ld. Kazinczy Ferenc utazásai. 1995. 471. Fotó és a Magyar Nemzet galériája c. rovatban ismertetéssel. = MNemz júl. 6.
- Gyapay László: A Csokonai-bírálat keletkezése és hatása Kölcsey pályájára. [Kazinczy művei-ről és levelezéséről is.] = ItK 225-259.
- Győri L. János: „A mythos magánya”. Észrevételek Csokonai debreceni „kicsapásának” törté-netéhez. [Van-e összefüggés a politika és a debreceni események között. Kazinczyt egy nap-pal Csokonai incidense utáni napon fogták el 1794. dec. 14-én. Kicsapásáról Pálóczi Horváth Ádám írt Kazinczynak 1789. dec. 13-án. = DebrSzele 11. sz. 62-78.

- Gyüre Lajos: Kazinczy, az összeesküvő. Szlovák sajtóorgánium a magyar emlékhelyek ellen. [Ján Dobransky szlovák újságíró nehézményezte, hogy Szlovákiában (Kassán) Kazinczy Ferenc és Márai Sándor emléktáblát kapjon. Válaszcikk a Luc-Vychodoslovenské Noviny c. lap 1996. máj. 31-i számában megjelent írásra.] = ÚjMo júl. 5.
- Kanyar József: Professzor a Bodrog partján. [A Kazinczy Ferenc Társaság által szerkesztett Újszászy Kálmán Emlékkönyv ismertetése.] = Confess 4. sz. 113-116.
- Katona Béla: Bessenyei Anna versei. [Bessenyei Anna = Dombrády Anna.] [Hasonmás kiadás ld. SzÉvk 7. k. ism.] = SzabSzatBerSzle 1. sz. 124-126.
- Kovács Sándor Iván: „Bessenyei Anna versei” 1815. évi kiadásának bővített variánsa. [Részletek verseiből és levelezéséből.] = Iris 44-47.
- Kovács Sándor Iván: „Eleink tündöklése” [c. tanulmánykötetnek a Gyöngyösi István Keményeposzának Zrínyi-imitációi c. fejezetében Kazinczy véleménye Zrínyi és Gyöngyösi költőalkatáról.] Bp. 19.
Ism.: n.n. = ÚjEmb dec. 22-29. 51-52. sz. 8.
- Kovács Sándor Iván: Weöres Sándor és Ungvárnémeti Tóth László. [Weöres S.: Három veréb hat szemmel c. kötetben idézet Kazinczy epigrammájából „Énekelsz, s hány érti magas dalod...” Előadás, elhangzott a kistokaji ref. templomban Ungvárnémeti Tóth László emléktáblájának felavatásán. 1995. dec. 8.] = ÚjHol márc. 3-9.
- Kovács Dániel: „...magába zárva maradt mindig...” Dayka Gáborról - halála 200. évfordulóján. [Kazinczy leírása és véleménye Daykáról.] = Kelet Felől 10. sz. 38-41.
- Kürti Katalin: Kazinczy Ferenc a debreceni művészet „szürke eminenciása”. [Kapcsolata debreceni barátaival és kortársaival.] = DebrSzle 2. sz. 202-211.
- Magyar Bálint: Nyelvünkben élünk. [Hivatkozás Kazinczyra: „Mozdítsák elő az ortológia és neológia kívánatos egyensúlyát a nyelvi értékörzés és a megújulás összetartozását.”] = NyKült 94-95. sz. 12-15. p. - Elhangzott: Anyanyelvi Konferencia. Eger-Mezőkövesd. 1996. aug. 12-14-én.
- A magyarságtudomány kézikönyve. Szerk. Kósa László. [Az iskolahálózat kiépítését, fejlődését tárgyaló fejezetben említve Kazinczy iskolafelügyelői munkája.] Bp. 1991 (!) 810 p.
Ism.: S. Lackovits Emőke = Confess 1. sz. 112-121.
- Mészáros István: A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája 1096-1996. [Eml. Kazinczy iskolafelügyelői tevékenysége.] Bp. 1996. 313 p. - Nemzeti Tankönyvkiadó.
Ism. T. Erdélyi Ilona = MKsz 1996. 556-557.
- Nemeskürty István: „E talpon áll létünk, alkotmányunk”. Honfoglalás, magyarság, kereszténység. [Tanulmány ld. Berzsenyi Dániel költői művei. Sajtó alá rend. Merényi Oszkár. Közölve részlet Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferenchez írt verse.] = Credo 1-2. sz. 51-53.
- Ojtózi Eszter: Néhány könyv Kazinczy Ferenc könyvtárából. 1) Cléry, Jean-Baptiste: Tagebuch über die Verfälle im Tempelthurme... London, 1789. - 2) Hassenstein de Lobkowitz Bohuslas: Ode latine sur Carlsbad... Prague, 1829. [Kazinczy ford.] - Ld. KazBibl I. k. 75, 131, 168, 268., II. k. 79, 94. - 3) Virgilius, Máró Publiusnak Georgikonja. Az-az a gazdaságra tanító versei... Pest, 1814. - Ld. KazBibl I. k. 67, 77, 97, 131, 168. - 4) Tacitus [Publius] Cornelius: Munkái... Béts, 1822. - Ld. Debrecen EK. = MKsz 1966. 115-117. - Gulyás József: Kazinczy Ferenc Könyvtárjegyzéke. Kézirat. Ld. OSZK. Kézirattár. Fol. Hung. 2265.
- Orosz László: „Az evilági élet értékei”. [Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma c. kötet tanulmány értékű ismertetése.] = Forrás 4. sz. 94-96.

- Orosz László: „Szívünk izzik, agyunk jégcsapos”. A Himnusz költője. [Kazinczy véleménye Kölcseyről: „Elégedetlen sorsával, barátaival, a magyar írókkal és az egész világgal”.] = Forrás 4. sz. 58-62.
- Pásztor Emil: Helyesírás szavunk eredetéről. [Az „igaz írás”-nak a „helyesírás” szóval történt végleges, ma is használt kifejezése. Idézet Kazinczy értelmezéséről.] = ÉA 4. sz. 8.
- Pomogáts Béla: Cassovia. A magyar irodalom műhelye c. fejezetben Kazinczy Ferenc irodalmi és szerkesztői tevékenysége. = NyKult 91-92. sz. 84. p.
- Pražak, Richard: Kazinczy és a többiek. [Összehasonlítás Kazinczynak és Josef Dobrovskýnak a szlávokhoz, németekhez és magyarokhoz fűződő kapcsolatairól. Kazinczy véleménye Dugonics A.: Etelka c. regényéről, az Orpheus c. folyóirat szelleméről.] = Barát dec. 15. 1602-1604.
- Pusztai Ilona: Két regény együtt-olvasása. [Kármán József: Fanni hagyományai és Vitkovics Mihály: Sponen Lilice (Milice emlékezete) c. szerb nyelvű művéhez Kazinczy Bács megyey-jének 1814. évi kiadásában írt utószava adott mintát.] = Barát 1343-1345.
- Rónay György: Ráday Gedeon. = R. Gy.: Balassától Adyig. Bp. 38-75.
Ism.: (p. j.) = ÚjEmb ápr. 14. 15. sz. 7.
- Ruzsiczky Éva: Kazinczy és Berzsenyi vitája az irodalmi nyelvről. [Sajtó alatt.] = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár emlékülése a névadó születésének 160. évfordulója alkalmával okt. 26-án.
- Sasvári László: Pannonia Szent Hegyén. Mons sacer, Pannonhalma. [Az elnevezés nem Kazinczytól, hanem Guzmics Izidortól ered. Ld. Bozóky Éva... KazBibl 1996.] = Vezetők Lapja. A M. Cserkészszövetség ... Lapja. 1996. 2. sz. 1-2.
- Szabó András: Zrínyi-Ráday-Kazinczy. [Rádaynál Kazinczy megismerte és kiadta Zrínyi minden munkáji-t. Pest. 1817. I-II. k. 189., 203.] = Iris 67-72. - Ld. KazBibl I. k. 58.
- Szabó G- Zoltán: Kölcsey verseinek eddig ismeretlen kéziratai. [Részletek Kölcsey és Kazinczy levelezéséből.] = ItK 474-480.
- Szála Judit: Kis János az író és irodalomszervező. [Verseit kiadta Kazinczy 1815-ben. Kapcsolata Kazinczyval és kortársaikkal.] = Soprszle 1. sz. 51-57.
- Szikora József: A magyar síkság kapujában. Egyházzról egyházra. [Kazinczy kétszer is megszállt a körömi híd mellett, az 1747-49-ben épült vendégfogadóban. Fotó az épületről.] = ÚjEmb dec. 1. 12.
- Szörényi László: Memoria Hungarorum. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Bp. 219 p.
Kazinczyra vonatkozó adatok: Kazinczy megjegyzése Dugonics nyelvújítási törekvéseiről 118, 143, 155. - Kazinczy [Ungvárnémet] Tóth László hagyatékát akarta, de nem tudta megszerezni „egy bécsi magyar ágens kezén tűntek el” 156. - Vályi Nagy Ferenc, Kölcsey Ferenc és Kazinczy között felmerült plágiumvitáról 188.
- Tolcsvai Nagy Gábor: Esztétikai világszemlélet - szekularizált esztológia. (Kazinczy Ferenc életművéről.) [Kortársak és korunk szemével.] = Prot Szle 2. sz. 77-90. - Fejezetek:
- Az esztétikai tapasztalat: a nyelvkérdés kerete. - Az esztétikai ítélet középpontja Kazinczynál: az ízlés. - Rend, norma, szabadság: közösség és egyén. - A protestáns etika és a munka szelleme.
- Újszászy Kálmán: A pataki diák lelki arca. („Ha valamikor megmintázzák a pataki diák szimbolikus arcát, az ő [Kazinczy] fiatalkori képe lesz a legalkalmasabb minta a művész számára.”) = Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szerk. Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály. A kötet egyúttal a Kazinczy Társaság Széphalom c. évkönyvének 8. kötete. Budapest-Sárospatak, 1996. 270.

- Várszegi Asztrik: Pannonhalma milleniuma 996-1996. [Kazinczy ismerteti a pazar, lenyűgöző épületet, dicséri a könyvtár gazdag állományát.] = Confess 2-3. sz. 41-43.
- Vidovszky Ferenc: 200 éve született Berzsenyi Dániel. [Kis János közvetítette verseit Kazinczyhoz.] = OSZK Híradó 5-6. sz. 16-18. - Ld. KazBibl I-II. k.
- Vörös Károly: Kazinczy és a magyar múlt. [Előadás a Sátoraljújhelyen rendezett tudományos ülészakon 1981 októberében.] = TörtSzle 4. sz. 331-340.

V.

- Deme László: Kazinczy-jutalmak. [A Beszélni nehéz! mozgalomban kitűnt huszonöt szakkör és vezetőjük nevének felsorolása.] = ÉA 4. sz. 17.
- Elmer [István]: A történelem szemésze: Rómer Flóris. Bencések - magyarok: barangolás a múltban. [Említve, hogy amikor Rómer Flóris Ferenc 1830-ban belépett a rendbe Pannonhalmán, novíciusként még hallhatta ott Kazinczy utolsó közszereplését.] = ÚjEmb jún. 2. 4.
- [Graf Rezső] G. R.: Anyanyelv-oktatási napok Egerben. [Jelenits István ismertette a „lélek” szó finnugor eredetét, továbbá a Kazinczy által létrehozott „szellem” szó értelmét nyelvünkben; kiemelve, hogy „az ember az, aki bánni tud a szavakkal” és hogy „a nyelvvel inádkozni is lehet.”] = ÉA 4. sz. 16.
- Hírlevél 22. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Hőgye István és Kováts Dániel. Sátoraljújhely, 1996. május 27. 12 p. A tartalomról:
A honismeret szerepéről a Kazinczy Társaság által szervezett III. Abaúji Szabadegyetemen. - Tiszteletbeli taggá választották Tőkés László püspököt és Szathmári István egyetemi tanárt; emlékkérmet kapott Bojtor István, Bojtor Istvánné és Pozbai Dezsőné. - Beszámoló a Kazinczy Társaság 1996. március 30-án tartott közgyűléséről. - Határainkon túl - Kazinczy szellemében: Fehér József elnök és Árva Ferenc Beregszászon tartott előadást; Brünnbén, a Hunginfo Alapítvány szervezésében Kováts Dániel képviselte a társaságot; Kováts Dániel részt vett Kolozsvárott az első ízben megrendezett Aranka György Nyelvművelő Verseny bírálóbizottságában. - A Kazinczy Ferenc utazásai című kötet visszhangjának ismertetése, Filip Gabriella, Horpácsi Sándor, Rónay László és Csehly Zoltán írásainak reprint közlése. - Abaj Kunanbajuluról, akinek a kazah nyelv megújításában történt érdemei Kazinczy nyelvújító mozgalomához mérhető. - Megemlékezés az elhunyt tagokról. - Kitüntettek méltatása.
- Hírlevél 23. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Hőgye István és Kováts Dániel. Sátoraljújhely, 1996. nov. 20. 12 p. A tartalomról:
Híradás az Újszászy Kálmán emlékkönyv megjelenéséről. - Isépy Dezső: Kazinczy Ferencről és életének néhány kevésbé ismert részletéről (2.p.). - Szabados János: Az alsóregmeci Kazinczy-ház újabkori történetéből [fotók a ház 1912. és 1948. évi állapotáról; a házat 1968-ban lebontották, a megmaradt kövekből Kazinczy-emlékjelet avatott a Társaság 1987. okt. 23-án] (3.p.). - Tájékoztató (fényképekkel) a széphalmi sírkertben történt felújítási munkálatokról [Kazinczy halálának 165. évfordulójára Kazinczy Bálint és Béla sírját új betonkerettel vették körül; újra áll Török Sophie sírkeresztje]. - Gyüre Lajos: Kazinczy, az összeesküvő [cikk átvétele az Új Magyarország c. lapból] (5.o.). - A Kazinczy Ferenc Társaság tagjai (névsor). - Megemlékezés az elhunyt tagokról, az őszi elnökségi ülésről, új könyvekről, a társaság kitüntettjeiről, 1996 második felének eseményeiről.
- Maróti István: Beszélgetés Hérics Lajosnéval, az Arany Érdemkereszt kitüntetettjével. [A kitüntetett kijelentése: „Magyartanárnak lenni: életajándék”. A győri Kazinczy-versenyek egyik életetője.] = ÉA 4. sz. 10.
- [Minya Károly] M. K.: Kazinczy-verseny Egerben. [A pedagógusjelöltek szép magyar beszéd versenye jutalmazottainak névsora.] = ÉA 3. sz. 14.

Az elődök üzenete

(Történelmi és néprajzi közlemények)

**„A szegény halandót néha öröm, néha baj veszi úzóbe;
nem mintha kedvezést érdemlett volna vagy bosszút,
hanem mivel a szerencse szabadon szilajkodik,
s az a láthatatlan kéz bennünket
örömöknél fogva vezet ínségekbe és örömökbe bajok között.”**

(Kazinczy Ferenc)

Falusi hangulat
Zsadányi Zsolt grafikája

KORMOS SÁNDOR

Tájaink ősembere a jégkorszakban – avagy prehisztorikus helytörténet

Bevezetés

Több évtizedes itt lakás köt az abaúji, zempléni tájak középső nyugati peremvidékéhez. Ugyanis Hejccén élek, együtt a tájjal – kisebb-nagyobb kényszerű szüneteket kivéve – kisdíák korom óta. Tízéves lehettem, amikor édesapám, aki hivatásánál fogva az erdőt járta, megajándékozott két darab obszidián pengével. Tőle hallottam először azt a szót: ősember. Ettől kezdve szerettem volna minél többet megtudni az ősember-ről. Hosszú idő telt el meddő keresgéléssel, mígnem kb. húsz évvel ezelőtt a véletlen és a szerencse közrejátszásával sikerült közelebb kerülni vidékünk történelem előtti emberéhez.

Dolgozatom első részében a terület nyugati peremén hivatásos részészek által feltárt telepeket, ezt követően amatőrök munkája nyomán megismert feltáratlan kőkori szerszám-lelőhelyeket sorolom fel, és rögzítem térképvázlaton. Majd az imént említett telepekből kiindulva az egész terület és a szomszédos tájak kőkori populációjára utaló következtetéseket igyekszem levonni. Továbbmenve részletezem a Würm-jegesedés mechanizmusát a lehűlés és a felmelegedés időszakában, és ezeknek klimatikus következményeit a kőkorszaki közösségek életére, mozgására. Egy kis kitérővel felvetődik, tartoztak-e „földvárak” a neolitikus telepekhez. A befejező részben a vidéken egykor honos, népes csiszolt kőkori közösségek mindennapi életviszonyait jegyzem le régész szakírók munkái alapján.¹

A még készülöben lévő dolgotat átvizsgálták, és értékes szakmai javaslataikkal segítségemre voltak a munkában dr. Dobosi Viola, Losits Ferenc és Rezi Kató Gábor, a Magyar Nemzeti Múzeum régészei.

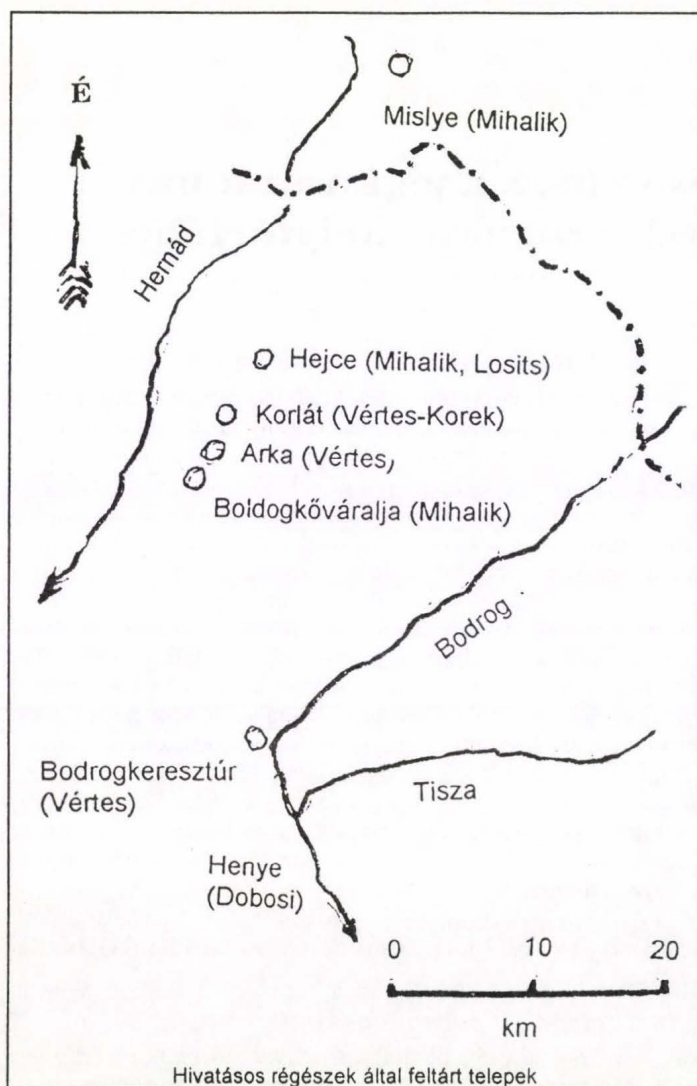
Feltárt telepek a peremvidéken

Vértes László és munkatársai Arka község határában, a *Herzsa-réten* 17-18 ezer éves telepet tártak fel. Mint az ásátás vezetője írta: „Az arkai leletanyag aurignaci határokot őrző késői keleti-gravetti kultúraként határozható meg.”² Ez a kultúra hazánkban északkelet felől, főleg a mai Lengyelország területéről áramlott be, hozzá köthető a Bodrogkeresztúr melletti *Henye-hegyen* lévő, az arkainál mintegy tízezer évvel idősebb település is.³

¹ Évkönyvünkben - a terjedelmi korlátok miatt - csak a helyi vonatkozású részeket közöljük. A szerzőnek ez az 1994-ben készült munkája a Herman Ottó Múzeum Istvánffy Gyula pályázatán II. díjban részesült, s a múzeum adattárában teljes terjedelmében tanulmányozható. (A Szerk.)

² VÉRTES LÁSZLÓ: *Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. Bp. 1965. 199.

³ VÉRTES LÁSZLÓ: *The Upper Palaeolithic Site on Mount Henye at Bodrogkeresztúr*. = Acta Archeologica Hungarica, 18. 1966. 14.

valamint obszidián szilánkokat talált Mihalik József. A terület középső szakasza közvetlenül támaszkodik a falu hegy felőli végére. Az ott lévő bevágott földutakon ma is találhatunk kovakő darabokat, obszidián szilánkokat.

Mihalik József megemlítette még, hogy „az edénytörödékek és a tapaszok jellemző fajtáit összegyűjtve a hejcei római katolikus plébános úrtól ígéretet vettem arra nézve,

Vértes László és Korek József a Korlát melletti *Ravasz-lyuk-telet* paleolitikus települést tárt fel.⁴

Mihalik József kassai múzeumigazgató a század végén többször járt Hejcen. Leírta, hogy „maga a hejcei templom oly dombon áll, mely rétegeiben a hajdani emberi kultúra rétegeit rejtegeti, s amelyből az esővíz koronként egy-egy obszidián- s tűzköszilánkot feltárván, mintegy indigálja a régészt a hely praehistorikus voltára.”⁵ Egy másik alkalommal végzett terepbejárása során a bejárt terület a „községi óvintézettől jobbra emelkedő gyeses fennsíkkal kezdődik, balfelől a Szerencspatak határolja, fölfelé terjedésének a hegylányvet gátat, jobbra elhúzódik Fony község határáig.”⁶ Ezen a nagy kiterjedésű, kissé lejtős, nyugati kitérű területen a föld felszínén az eke és a kapa nyomában kifordult sok cseréptörödéket és kova-

⁴ VÉRTES, 1965. 219.

⁵ MIHALIK JÓZSEF: *Abauj-Torna vármegye őstörténete*. = Abauj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország Vármegyéi és Városai I. 465-475. Az idézet a 445. lapon.

⁶ MIHALIK JÓZSEF: *A mislyei és a hejcei praehistorikus telepekről*. = *Archeológiai Értesítő*, 18. 1898. 38-44. Az idézet a 41. lapon.

hogy a jövőben a telep átvizsgálását gondjába veszi, s hogy a felmerült leletekből egy kis gyűjteményt létesít.⁷ A gyűjtemény létrejöttét és további sorsát nem tudjuk nyomon követni, mert az eltelt 90 év, a két világháború és az egyéb viszontagságos idők nem kedveztek a fennmaradásának. A mai hejcei róm. kat. plébánián ennek nyomát sem találni. Mihalik József szerint a leletek alapján meghatározott telepek sora a csiszolt kőkorszakban (neolitikum) alakult ki öt-hat ezer évvel ezelőtt. Kutatásokat végzett még Boldogkőváralján és Mislyén (ma Szlovákia), ahol szintén több neolitikus telepet talált.

A múlt század végi filoxeravész után Hejce határában szőlőtelepítés alá rigolítottak. Egy helyen az ásó csiszolt kőkorszaki szerszámokat hozott a felszínre. A lelet bejelentése során a telepet a kassai múzeum régészei tárták fel, és az anyagot a múzeumban kiállították. A gazdag leletanyag, amely a neolitikus bükki kultúrába tartozott, a második világháború végéig volt látható.⁸

Meg kell említenem még egy Hejcen feltárt neolitikus telepet. Ugyanis a Nemzeti Múzeum 1982 nyarán ásatást végeztetett a község nyugati kijáratáról mintegy 300 méterre, a *Szerencs-patak* bal partján fekvő területen. Losits Ferenc, a Nemzeti Múzeum ittjárt régésze terepbejárásakor szemelte ki a helyet, ahol azelőtt is sok kovaszilánkot találtak a patak partján. Az ásatást is ő vezette. Mérnöki pontossággal jelölte ki a feltáráshoz kerülő szelvényeket. Hatodmagammal kezdtük el a munkát. Minden szelvényben ketten dolgoztak. Mikor az első ásónyom földrétegeket letakarítottuk, már itt ott előbukkantak sötétebb, humuszos foltok. Ezek a földrétegek zárták magukba a kőkori eszközöket. A továbbiakban ásóval már nem boldogultunk. Előkerültek a kézi-szerszámok, spaknik, ezekkel emeltük ki a leleteket.

A sötét rétegekből igen sok obsziidián és kovakő szilánk, szerszámdarab, cseréptöredék, kerámia, paticsdarab került elő. Így haladtunk tovább kb. egy méter mélységig, ahol a sötét rétegek már eltűntek, és ezzel együtt az újkőkori ember eszközei is. De ez nem volt baj, mert újabb szelvényeket nyitottunk. Az ásatás öt hete alatt több mázsányi eszközt, törmeléket, kerámiát termeltünk ki. Sok finom árszerű szerszám került elő. A kerámia töredékekből következtetni lehetett az edény eredeti formájára, nagyságára és rendeltetésére. A cserepeken díszítő motívumokat is megfigyelhettünk. Ásatásvezetőnk a feltárt anyag alapján a telep korát úgy határozta meg, hogy az egyidős a Hejcen régebben feltárt, felkutatott telepekkel. A kerámia alapján a település a bükki kultúra és az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája együttélésének időszakára keltezhető.

A hejcei ásatást befejezve a több ládányi anyagot felraktuk a Nemzeti Múzeum teherautójára. Másnap mindenki hozzáfogott az őszi mezei munkákhoz. Egyik munkatársunk, a falubeli Mészáros András krumpli ásáshoz kezdett a felvégi kertalján. Munka közben észrevette, hogy a kapával ugyanolyan cserepeket, kovaköveket, paticsdarabokat fordít ki a földből, mint amilyeneket az ásatásnál forgatott ki a falu végén az újkőkori gödrökből. Még aznap felkeresett egy szatyornyi lelettel, sörömmel újságolta, hogy ő is felfedezett egy ősemberi telepet, amin évek óta taposott, és csak most tudta meg, hogy mi az.

⁷ MICHALIK 1898. 44.

⁸ Vö.: KÖREK JÓZSEF-PATAY PÁL: *A bükki kultúra elterjedése Magyarországon*. Régészeti Füzetek, II. 2. Bp. 1958.

Amatőrök által fellelt telepek, lelőhelyek

Évekkel ezelőtt, kirándulás alkalmával, Hejcétől három kilométerre, a *Fehér-kút* közelében obszidiánból és kovakövből készült pengéket, kaparókat, magkövet és két kőbaltát, a tüzelőhely körül égetett agyagedény darabokat, vagyis kerámiát, kiégett agyagdarabokat, azaz paticusokat és sok kovakő törmeléket találtunk. Kérésemre a lelőhelyet felkereste Tóth Lajos mérnök, aki kapcsolatban áll a Herman Ottó Múzeummal. Tőle tudtam meg, hogy öt-hatezer éves települést találtunk. Búcsúzás előtt egy kis doboz különböző helyekről összeszedett közetszilánkot tettem elé. Ebből kiemelt egy kb. 7-8 cm hosszú nyárfalevél alakú, kicsipkézett szélű, lapos kovakövet. Ezt magával vitte, hogy megvizsgáltassa a múzeum szakembereivel. Pál év múlva az Észak-Magyarország c. lapból értesültem, hogy Tóth Lajos a Herman Ottó Múzeum Közleményeiben publikálta a hejcei kőeszközt.⁹ Ezek szerint a levélhegy a legrégebbi korú lelet (17-18 ezer éves), amit Hejcén találtunk. Lelőhelye a Rákóczi u. 1. sz. alatti kert. Rigolírozás (ahogy itt mondják: rigolázás) közben 70 cm mélységből került elő. A későbbi években már több telepet sikerült felkutatnunk. Mégpedig a felvégi *Kertalja*, a középső *Kertalja*, a *Ligetek*, a *Csehország* és a katolikus templom környékén.

A *Fehér-kút* csiszolt kőkori telep felfedezése az eddigi érdeklődésünket tovább fokozta. Ettől kezdve családtagjaim is részt vettek a kutatómunkában. A *Fehér-kút* lelőhelyre, amikor csak tehetjük, rendszerint nyári záporok után, kimentünk, s mindig találtunk valami újat. Évekig ébren tartotta kutatókedvünket ez a telep. Ezután következtek azok az évek, amelyek újabb telepek egész sorával ajándékoztak meg bennünket. Ehhez a munkához már iskolásokból szervezett kutatógárdát kellett létrehoznom.

Úgy adódott, hogy a hetvenes évek derekán Regécen tanítottam. Elhatároztam, hogy szabadidőmben a regéci felsősöket is bevonom a kutatásba. Az első történelem órán bemutattam a gyerekeknek a magammal vitt *Fehér-kút* szerszámokat, kőbaltákat, és felhívtam a figyelmüket, ha ilyen vagy ehhez hasonló köveket találnak bárhol a határban, mutassák meg nekem. Még aznap délután hoztak egy szatyor kovakövet, köztük szerszámot, továbbá obszidián darabokat is. Mint a megszállottak, úgy mentünk ki nagy csapatban a határba, ahol a köveket találták. Rövid idő elteltével egy akatáskára való kőkori eszközt szedtünk össze, és nagy diadallal vittük be az iskolába.

Ez a telep a *Fehér-kút*nál többszörösen gazdagabb volt. Sok pengét, kaparót, igen sok ütőkövet és magkövet, teljesen ép levélhegyet gyűjtöttünk össze. A többi már jött magától. Az első esztendőben az iskolások három telepet találtak, két telepet magam kutattam fel a Hejce-Regéc túra útvonala közelében. Négy év múltával összesen nyolc kőkori telepet, lelőhelyet mondhattunk magunkénak. Több nagyméretű kartondobozt töltöttünk meg az ott talált eszköztöredékekkel, szilánkokkal, telepenként külön-külön csomagolva.

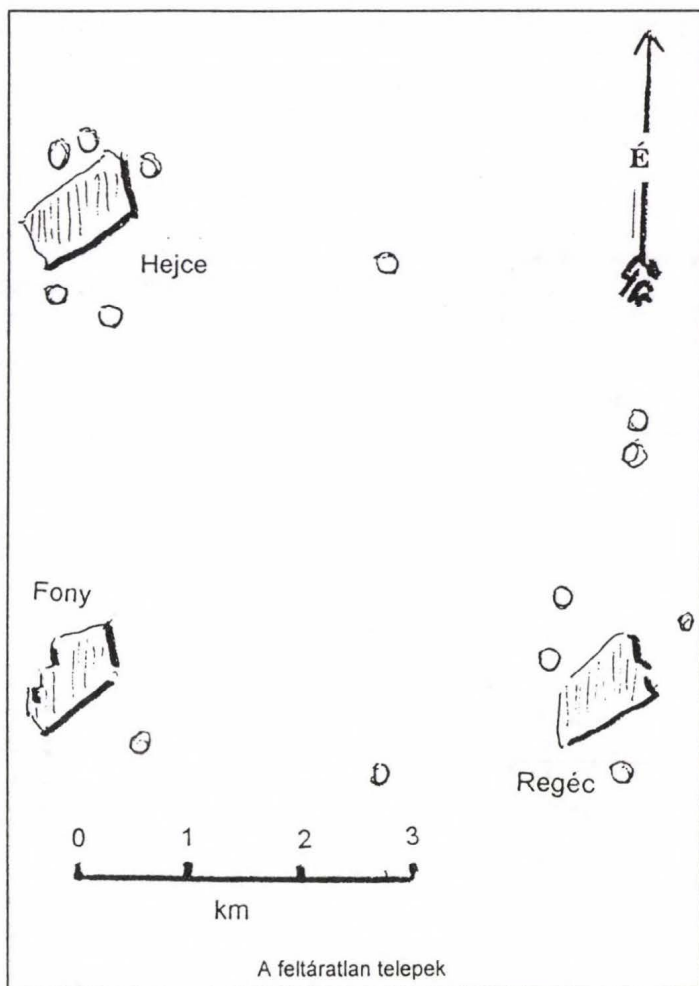
Ezzel az anyaggal, megfelelő szaktudás nélkül, már nem tudtam mit kezdeni. Ezért a későbbiek folyamán, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum régészeivel kapcsolatba kerültem, a mintegy félmázsányi anyagot, amelyből a szakemberek még sok információt meríthettek, a Nemzeti Múzeum részére felajánlottam és átadtam. A múzeum régészeinek, dr. Dobosi Violának és Losits Ferencnek a társaságában végigjártuk a hejcei, regéci és fonyi lelőhelyeket, telepeket. Ezeket nyilvántartásba vették, és pontos földrajzi helyüket térképükön rögzítették. Meghatározták, hogy a felkutatott telepekből három

⁹ TÓTH LAJOS: *Újabb Dlha-típusú levélhegyek Hejcéről.* = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 14. 1975. 1-3.

felső paleolitikus jelle-
gű, öt lelőhely a neoli-
tikumban, 5-6 ezer év-
vel ezelőtt keletkezett.

Itt kell megemlíte-
nem, hogy meddig me-
het el az amatőr érde-
klődő a kutatásokkal,
hogy ne ütközzön a
törvénybe. Régészeti
anyagot bárki gyűjthet a
föld felszínéről, és ha-
zaviheti, megtarthatja.
Jól teszi azonban, ha
minden lelőhely anya-
gát külön tartja, szármá-
zási helyüket feljegyzi.
Nagy segítséget jelent a
hivatásos régészek szá-
mára, ha az amatőrök
felhívják figyelmüket a
felfedezett lelőhelyekre,
mert fontos tudomá-
nyos eredmények szár-
mazhatnak egy-egy
ilyen leletbejelentésből.
A földet megbolygatni,
ásatásokat végezni, vé-
gezteni azonban nem
szabad. Ehhez az ama-
tőrnek nincs joga, s ha
mégis megteszi, a tör-
vény előtt felel érte.
Pedig a gazdagabb
anyag általában a föld
mélyebb rétegeiből került elő, ásatások révén.

Hát akkor hogy lehet az, hogy Regécen egy-egy lelőhelyen olyan bőséges anyagra
tettünk szert? Ennek is megvan a magyarázata. A víz segít, az eszközöket kimossa a
talaj mélyebb rétegeiből, és odébb a felszínen lerakja elibénk. Nekünk csak le kell
hajolni érte.

Az ősember a jégkorszakban

Az eddig elmondottak szerint régióink középső részének nyugati peremvidékén,
Hejce, Regéc, Fony községek határában az utóbbi években, amatőr munka nyomán –
úgy tűnik – viszonylag sok prehistorikus telep, lelőhely került napvilágra. Szám szerint
15. Az a tény, hogy az abaúji-zempléni tájakhoz mérten ezen a területen tizenöt tele-
pet épített magának a kőkorszaki ember, és ezek zömét egy meghatározott időszakon
belül, ezelőtt 5-6 ezer évvel hozta létre, arra enged következtetni, hogy ez nem a vé-
letlen műve volt. Ellenkezőleg, ennek oka olyan kényszerítő hatású objektív tényező

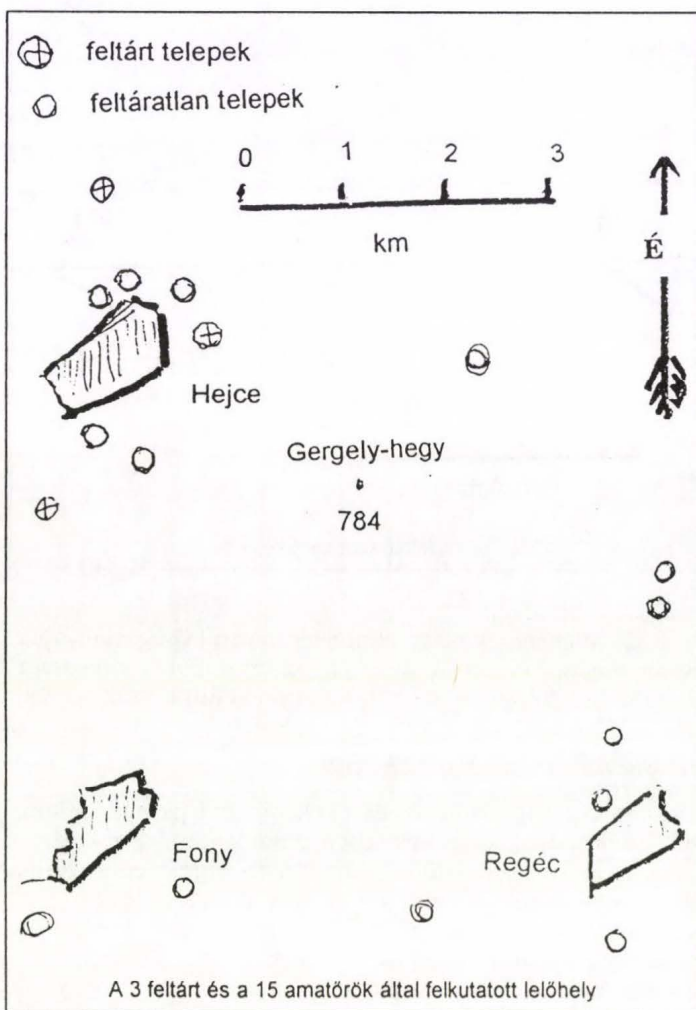
lehetett, amely alapvetően meghatározta az idetelepülő, az itt élő kőkori ember életkörülményeit.

Ez a kényszerítő erő szükségszerűen nemcsak itt, az említett három község határában hatott, hanem az egész abaúji-zempléni térségben, tágabban értelmezve az Eperjes-Tokaji-hegységben és a vele szomszédos tájakon döntően meghatározó volt a kőkori világ itteni életében. Ebből az elgondolásból kiindulva nyilvánvaló, hogy nemcsak Regéc, Hejce, Fony határában települt sűrűbb térállásban a kőkori ember, hanem az egész zempléni-abaúji térségben, tágabban az Eperjes-Tokaji-hegylánc területén és annak környékén is.

A betelepülés és az itt élés tehát szükségszerű volt, de ezt elősegítette és megkönnyítette a táj geológiai szerkezete két szempontból is. Egyrészt ellátta a jövevényeket a szerszámkészítés kiváló nyersanyagával, az obszidiánnal és a kovakövel, másrészt az itt talált agyagból készítette emberünk az edényeit, kunyhójának paticsfalát. Ezeket még kiegészítette a vidék gazdag növény- és állatvilága. Úgy hiszem, az utolsó

százezer évben az ősember életének legfőbb alakítója az éghajlat és ennek változása volt. Ehhez mint valóságos tényezőhöz az ősembernek is alkalmazkodnia kellett.

Amikor a Kárpátoktól északra, a mai Lengyel-síkságon élt ősemberi csoportok érzékelték egy lehűlési korszak kezdetét, aminek hatása a növényzetre és az állatvilágra fokozatosan kiterjedt, az ősembert a dél felé mozgásra kényszerítette az éghajlat romlása és az élelemszerzés bizonytalansága. A szükségszerű őskori népvándorlás nem ment végbe zavartalanul, mert a Lengyel-síkság mozgásba lendült közösségei dél felé haladtukban hatalmas akadályba ütköztek. Az akadályt a Kárpátok máig legmagasabb vonulata, az Északi-Kárpátok jelentette szubarktikus felé hajló klímájával, mélyre került

glecsereivel és hóhatárával, kelet-nyugati fekvésű terjedelmes hegyvonulataival. Az Északi-Kárpátok 300 km hosszú és mintegy 200 km széles vonulatán három hágón át lehetett bejutni a kellemesebb éghajlatú Kárpát-medencébe. Ebből kettő, az Uzsoki (889 m) és a Jablonkai-hágó (550 m) magasan fekszik, s a hegyvonulatok meg a folyóvölgyek akadályozták az előrejutást. Csak egy átjáró engedett szabad utat a délebbi vidékek felé, a mai Duklai-hágó (502 m) a többenél kedvezőbb természeti adottságai-
val. A hágótól délre elterülő táj ideális, ez a mai Eperjes-Tokaji-hegylánc és szűkebb környéke, amely Eperjestől északra, a Duklai-hágónál kezdődik, és Tokajnál, a Nagy-Kopasz-hegyben végződik. A hegyláncot négy észak-déli futású folyó öleli körül, a Hernád, a Bodrog, a Laborc és az Ondava. A folyók pleisztocén teraszai különösen alkalmasak voltak a megtelepedésre.

Az átjáró magába foglalja még az abaúji-zempléni tájakat, továbbá a Bodroghöz és a Cserehát részeit. A területfoglalók szálláshelyeiket a folyóteraszokon kívül más ármentes területeken, szélesebb patakvölgyekben, hegyek közötti kis medencékben, forrásokban bővelkedő hegyes-dombos tájakon is felépíthették. Ezt segítette a vízbőség, az obszidián és a kovakő, a földrajzi adottság, a folyókat kísérő galériaerdő.

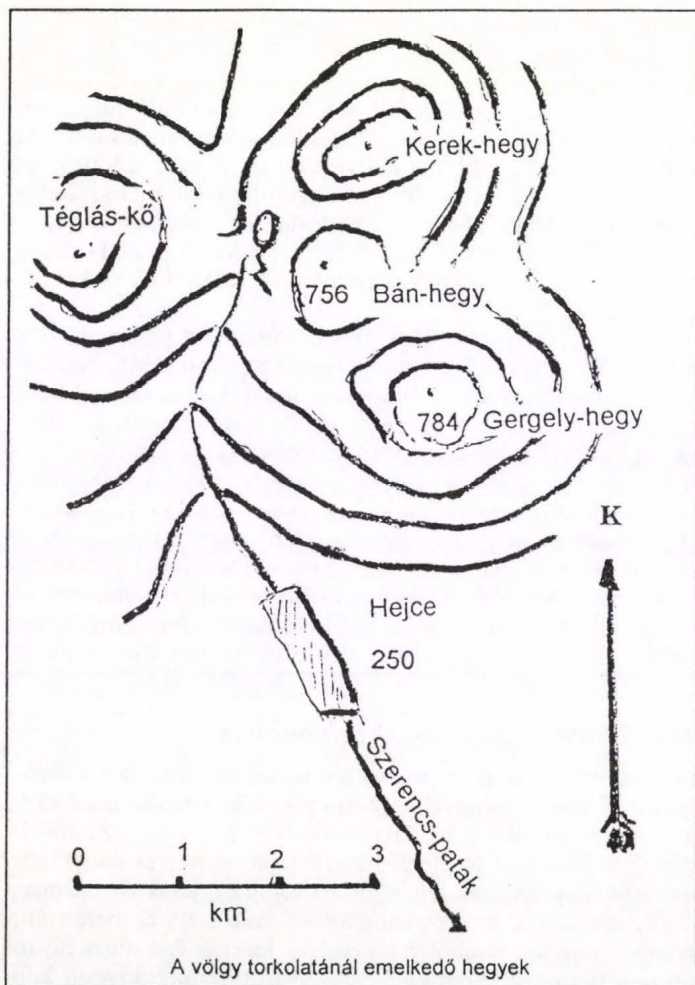
Úgy vélem, hogy a holocén időszak előtt és alatt, az utolsó 18 000 - 5 000 évben nagy számú felső paleolitikus és főképp neolitikus telep létesült az Eperjes-Tokaji-hegylánc környezetében, így természetesen az abaúji-zempléni tájak területén is. A telepek többsége sekélyen a föld felszíne alatt vagy annak közelében helyezkedik el. Ezek közül került napvilágra Hejccén a két régebbi és egy újabb neolitikus feltárt telep: a felsőpaleolitikus, 18 ezer éves levélhegy, továbbá a hat neolitikus telep. Fonyban a felső paleolitikus és a neolitikus feltáratlan, Regécén a két felső paleolitikus és az öt neolitikus feltáratlan telep.

Tartozott-e földvár a neolitikus telepekhez?

Ezen a kis területen van még egy figyelemre méltó terepalakulás. Ehhez előljáróban hadd idézzem Mihalik József írását, amelyet egy évszázaddal ezelőtt publikált. Hejccéről írja, hogy „...a község fölött elterülő lejtős lapály, mely ma részben szántóföldül, részben legelőül és kőfejtésre alkalmas területül használtatik, s melyet nagy esőzések idején a fölötte emelkedő magas hegyek lejtős oldalairól alárohanó víz számtalan mosással kanonszerű, mély csatornákkal s szakadékokkal össze-vissza barázdált, egész felületén a prae-historikus település színhelyeül szolt. ... kiterjedése tehát olyan roppant nagy, hogy voltaképpen nem erődítménynek, de olyan településhelynek kell tekintenünk, amely évszázadok hosszú során át lehetett egyforma civilizációval bíró törzsek tanyája.” ... „Előterbe tolul a kérdés, hol volt ezen telepekhez tartozó földvár, mely menedékhelyeül szolgált veszély esetén, s a minő hely, amint azt a gyakorlat igazolja, minden telepnél elő szokott fordulni? Az erre fordított kutatás mindeddig meddő maradt ugyan, de nem valószínű, hogy ezen erődített helyet a völgy torkolatánál emelkedő hegyek egyikén kell keresnünk, ahol azonban a kutatást ez idő szerint [1898] megnehezíti a szálban lévő erdő és a sűrű átláthatatlan cserjés.”¹⁰

Dr. Bartucz Ferenc, a Bükk Erdőgazdaság egykori helyettes vezérigazgatója gyakran időzött Hejccén. Egy ízben vele körülnéztünk a *Bán-hegy* tetején. Amikor 3 km út után kiszálltunk a gépkocsiból, és a közeli sorozatnyitó ősemberi telepünket útba ejtve fél óra múltán felérkeztünk a népiesen „süllyedt” *Bán-hegy* 700 m fölötti magasságú tetejére, ott nem mindennapos látvány fogadott bennünket.

¹⁰ MIHALIK 1898. 38-44.

Egy szabálytalan csonka kúpszerű sziklás-földes képződmény magasodott a fejünk fölé. Lehetett vagy 5-6 m magas a talapzattól számítva. Átmérője az alpnál 15-20, a tetején 6-8 m lehetett. A nem túl meredek oldalakat mintha emberi kéz rakta volna be nagy felületű, lapos kövekkel, melyek megnehezítették a felfelé jutást. Házigazdánk otthon volt a területén. Megalkotta a véleményét a látottakról. Ezután mi is, meghívott vendégek, nyilatkoztunk. A látottakról egybehangzóan az volt a nézetünk, hogy ember alkotta-segítette terpalakulással állunk szemben, amely a történelmi vagy történelem előtti időkben megerősített helyként védelmi célokat szolgálhatott. A fantáziát megmozgató élmény még sokáig kísért, de időközben kezembe került Mihálik Józsefnek fen-

tebb idézett feltevése. A többit már nem is kell mondanom.

Meg kell jegyezni, hogy a „süllyedt” jelző magyarázata az a hatalmas tátongó gödör, amely a „földvár”-tól nyugatra alig pár méternyire látható. Ennek mélysége 15-20 m, átmérője kb. 30-40 m, és ha valóban „földvár” volt a hely, akkor a gödör felőli oldalról, nyugat felől már természetes védelemmel rendelkezett. A „süllyedt” *Bán-hegy* a telepcsoport központjában fekszik, ezért rövid úton megközelíthető. A 700 m-en felüli magasságával a telepek fölé emelkedik, és alkalmas megfigyelőhely. A kutatás hasonló föld-védművekkel jelenleg a késő neolitikum-rézkor időszakától számol.

CSÓRI ISTVÁN

Megyaszóí boszorkányhistóriák

Őseink 1100 éve költöztek őshazájukból Magyarország területére. Hozták magukkal régi, vallásos, babonás szokásaikat is. A régi és új lakók vallásos és kulturális szokásai keveredtek, és egy új életforma keletkezett. Ennek a kialakult új életformának lett az eredménye a babonás boszorkányhit elterjedése az egész országban. A boszorkányhit *Megyaszon* is elterjedt, és az ezzel kapcsolatos eseményeket később a község irodalmi képességű lakói meg is írták könyvekben, újságokban. *Zombori Gedő* megyaszóí lelkész, *dr. Hegyaljai Kiss Géza* debreceni lelkész és *dr. Hankó Zoltán* tanár. Én most felkérésre röviden ismertetem e három író könyvei alapján a megyaszóí boszorkány-históriákat.

1716-ban folyt le az ösmert boszorkányper, amelyet *Zombori Gedő* (1867-1913) megyaszóí lelképásztor leírt. Ennek a történetnek a szereplői: Szatmárnémeti gazdag főbírájának a fia, Etel, és Rubáné bába szegény leánya, Ágnes. Szerették egymást. Egyszerű és gazdag emberek avatkoztak be ebbe az ügybe. Egy bábáról azt híresztelték, hogy boszorkány. Végül is halálra ítélték, s megégették *Rubánét*. Egy megszóított nyírágseprőt támasztott valaki az ajtó mögé. Az volt a hiedelem, hogy ahol ilyen seprő van, boszorkány nem ülhet; Rubáné nem ült, járkált, tehát ő volt a boszorkány, őt égették meg.

Hegyaljai Kiss Géza (1893-1966) irodalmi érdeklődésű ember volt. Az emberekkel való beszélgetés közben mindig megfigyelte a hallottakat, s az érdekes dolgokat igyekezett megírni. A levéltárakban való kutatásai közben is felfigyelt a megyaszóí adatokra, és azokat is megírta.¹ A boszorkányság babonája végigkíséri az emberiség életét. A kultúra fejlődésével, a vallások munkájának eredményeképpen egyre inkább háttérbe szorul, de évszázadokon át Európában egyházi és világi törvényeket hoztak a boszorkányság ellen, de még az 1700-as években is voltak Magyarországon boszorkányhistóriák. *Hegyaljai Kiss Géza* tizenkét boszorkányper iratait találta meg a Zemplén vármegyei levéltárban. Közülük az egyik a megyaszóí öt női boszorkány ügyéről szól. Mind az ötöt tűzhalálra ítélték, és elégették a monoki Ingvár nevű hegy tetején 1731-ben. *Hegyaljai Kiss Géza* jegyzőkönyvekre támaszkodva hűen és olvasmányosan írta meg a per lefolyását.

Mint írja, a boszorkány a néphitben rútkülső varázsló személy, aki mint az ördög cimborája űzi ártó mesterségét. Az embereket lidércálommal gyötöri, lóvá változtatott embereken lovagol tivornyáira, a boszorkány-szombatokra, fergeget idéz elő, a tejet vérré változtatja, a gyerekeket, barmokat megrontja. A per iratai szerint az egyik asszony azért rontotta meg a másikat, mert az a pincébe nem hívta be. A másik vallo-más szerint azért, mert bort nem adott neki, amikor korcsmáros volt. A harmadik

¹ A *Nappényes vizeknél* című 1942-ben kiadott novellás kötetben a *Boszorkánytűz* történetét írta meg, 1731-ből.

vádlott azt vallotta, hogy őt a pincében rontotta meg egy asszony. A per 1731. június 28-án ért véget. Istentagadás, lopás, bűnre való bujtoztatás, szándékos testi sértés, gyilkosság bűne miatt égették meg őket. Megyaszó népe öntudatosan és erőteljesen harcolt a régi pogány eredetű boszorkányság ellen, bár a módszer ebben az esetben nem a legmegfelelőbb volt.

Az eddigieket *Hankó Zoltán* (1905-1984) könyve alapján² egészítjük ki. Zemplén vármegye levéltárában 12 boszorkányper iratai maradtak meg, ebből három megyaszói. A legtömegesebb boszorkányégetés 1728-ban a szegedi volt, egyszerre 13 boszorkányt égették meg, 6 férfit, 7 nőt.

„Kiss Jánosné hívta s ő csábította el az ördögi tudományra, amint el is ment véle egyszer az megyaszai Közép nevű erdőre kenőccsel kente meg a két hóna allyát Kis János és az kenőcs egy dió hajban vagyon s azt mondotta, hogy ha meg kenekedik el repülhet, ottan kását ettek és bort ittak de ő abban sem nem evett, sem nem ivott, lábom ment oda.” „Basi Istvánné rontotta meg a Mólnár Erzsébeth gyermekét, nappal három csontot szedett ki a lábából a láda fiában egy ruhában van takarva; a láda akkor az ágya fejénél volt, ezért rontotta meg, hogy a pincéhez nem hívta. Tortura után praedikátor úr azt mondotta, hogy megfőzték s meg ették a csontját.” „Viszlai Sára szemét is Basy Istvánné rontotta meg, azért rontotta meg, hogy bort nem adott néki, a midőn korcsmáros volt.”

Idézetek, részletek a megyaszói boszorkányperek 1731. jún. 25-27-28-án tartott jegyzőkönyveiből:³

Basy Istvánné adta Viszlai Sárának a maga kendőjét az igen szép zászlóval együtt. „Közikben is eskütt, az Istent meg is tagatták véle, amint előttök meg is tagadta”, macskáknak esküdtek meg, akik ördögök voltak. Ahol jártak, a testek is ott voltak. „Az Ingvár tetőn is ő maga volt Toronyainéval s a midőn Komárominénak egy tetszett, hogy oda járt ő is, csak az elméjét csábították el, de a teste ott nem volt... A kecskefi a Juhász János nyájából való volt, ugyan azon kecskét Komárominé kezébe tették, és az alatt ki ragatták az ablakon, akkor is ő volt Toronyainéval ott, hogy osztán a kecskét ki ragatták az ablakon, a gyereket tették helyére. Tóth Györgynél is ő volt, a téstját ő dagasztotta meg, azért, hogy a gyerekei meg verték a gyermekét, amely téstja azután sem meg nem köt s kenyeret nem süthettek belőle. Az Úr Vacsorájával nem élhet az olta miolta közikben állott. Hogy Kondás Györgyné azon a gyermekem járt az is igaz s maga szájából hallotta hogy Szengellér hegyre járt s oda is hordotta.”

A kihallgatások során ezeket a kérdéseket intézték a vádlottakhoz:

„Mi nemű szövetségre volt az ördöggel.” „Micsoda formában szóvalé vagy írással, micsoda hittel kötelezte magát...” „Ki vitte reá? ezen ördögi mesterséget micsoda módon gyakorlotta? Kiket rontott meg életében nevezze meg?” „Mesterségit hol tartya?” „Mólnár Erzsébet gyermekét és Viszlai Sárát ki rontotta meg s hogy lehet meg gyógyítani? Életében egyebütt hol minémű kárt tett? Társai kik lehetnek nevezze meg?”

Kondásnéétől ezt kérdezték meg: „Azt az Andris nevű gyermeket oda hordozta e Kondásné, hányszor, hova, meg kenteje, lóvá változotté s mi módon? Tóth Andrásné eő kínzottae? miért s hányszor? Kis Saára tehene mente a füst ablakokra és miért bögött ott?” „Az elmúlt télen, úgy mint 1731. esztendőben múlt esztendeje, hogy boszor-

² DR. HANKÓ ZOLTÁN: *Megyaszó históriája (a kezdetektől 1867-ig)*. Megyaszó, 1990. 281-288.

³ Zemplén Levéltára, Sátoraljaujhely. IV-1/55. Acta Criminalis Fasc. 404. No. 28.; IV-6/122. Acta Criminalis Fasc. 371. No. 28. - Továbbá: SCHRAM FERENC: *Magyarországi boszorkányperek*. 1529-1760. II. köt. Bp. 1970. 705.

kánnyá lett a maga pincéjében, a vén Pásztorné infascinalta incselkedvén körülötte. Komárominénak a Juhász János kecskéjét vetették bé az ablakon, s úgy akarták, hogy a gyereket meg süssék, de hogy gonosz lelkek voltak, az Isten nem engedte meghalni. Az Ingvárra is ők hordozták Komárominét még pedig mind testestül ott vólt, kenőt a Pásztorné csinált s avval kenték meg, a mely kenőt az a vén asszony magával elis vitt. Borbácsi Györgynét is ők vitték Ribiczeinével éttzaka a medgyaszai torony alá s ott fejre állítván megh tánczoltatták s a lábát öszve verték a torony alá pedig az Olaszné dészájában vitték, Ribiszteiné is ott vólt ő is oly idős boszorkány mint ők. Komárominét azért kínozták, hogy hozzájuk álljon." ... „Kis Jánosné is tiszta boszorkány mint ő, mert hogy közikben vegyék el változott hol kutyává hol macskává s úgy hitegette őket. Vám kereket hánt a kertben előttük. Kétszer erős hittel confirmálta hogy ő tiszta boszorkány. A Molnár Erzsébet gyermekét is ők rontották meg hárman...; már nem lehet megh gyógyítani mert ételben megh ették a csontyát, a vén Pásztorné házában sárga lével főzték meg, a testi szájokkal ették meg s olyan lágy volt, mint a hús. Az ördögh hitire is meg esküttek ilyen szókkal, hogy már mi csak az ördögnek valók vagyunk. Az élő Istent meg tagattatták velek, s mit meg is tagattak. Sőt meg is keresztelkedtek az ördög által, a sátán keresztelte meg őket a Belzebub nevében..." „Minden testeket meg kentek s úgy repültek még a kolcs lyukon is ki mentek, ott úgy elnyúltak mint a kötel, de a testek otthon maradt akkor."

1731. június 30-án egy másik jegyzőkönyvet is felvettek. Egy megyaszói asszonyt illettek boszorkányság vádjával: „Vallya hogy eő tiszta boszorkány... A tokai hegjre jár ezen a gyereken... Kis Jánosné is tiszta boszorkány. A Nyesténé gyermekének eő adott három szem szilvát, abba romlott meg a szeme, abba is halt megh..."

Boszorkányhistóriák meg ezután is születtek, de már egyre inkább nyilvánvalóvá lett, hogy ezeknek nincs alapjuk. Mária Terézia és II. József uralkodása idején megszűntek a boszorkányperek. A vallomásokat részint kíntás körben vagy kíntás után tették a vádlottak. Ma már tudjuk, hogy az öt szerencsétlen asszony ártatlanul halt meg. Ártatlanságuk tudata mennyi kínt és szenvedést jelentett nekik. Sok tanút kihallgattak még, de kivégzések már nem voltak.

Kívánatos volna a meglévő adatok alapján és segítségével egy hiteles dolgozatban összefoglalni és kinyomtatni a boszorkányperek tartalmát, hogy ezután ilyen és ehhez hasonló események ne ismétlődhessenek meg.

Telling István grafikája

BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA

Babotsay Izsák élete, végrendelete alapján

Babotsay Izsák 1658-ban született.¹ Az abauji Fonyban birtokos volt, és valószínűleg ott van eltemetve. Mély hitű református keresztyén ember volt, aki a Jézus Krisztus váltságában bízva az örök életre vágyakozott. Életéről nehéz adalékokat találni a történeti kézikönyvekben. Amit róla tudunk, s itt nyilvánosságra hozunk, azt 1720. július 19-én írt végrendeletéből merítettük, amely a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek levéltárában A. V. 974/12. tételszám alatt található. A kor szokása szerint a terjedelmes végrendeletből kirajzolódnak a rendelkező életének sorsfordulói, valamint családi és anyagi viszonyai. Babotsay valószínűleg 1731-ben hunyt el. A család minden bizonnyal a Somogy megyei Babocsáról származott, és – mint abban a zűrzavaros időben sokan – áttelepült Észak-Magyarországra, a fejedelemség területére, és Thököly meg Rákóczi fejedelmek szolgálatába állottak.

Édesapja, édesanyja és testvérbátyja számkivetésben élt Debrecenben négy évig. Felesége, *Elek Kata* volt, akivel 1683-ban kötött házasságot. Szeretetlen, együtt tűrve szenvedtek, sok próbatétel között. Gyermekeit tisztességesen felnevelte; nem zúgolódt a nehézségek miatt, hanem békességesen szenvedték el „Istennek sok ízben ránk bocsájtott Atyai látogatását”. Feleségével közösen szerzett vagyonukat el nem vesztegették, az asszony abból magát nem cifrázta, nem piperézte, illendő ruházattal megelégedett. A férj sem itta el a vagyont, nem kocsmázott. Családi kapcsolataiból Gombkötő nevű unokaöccséről tudunk, akinek felesége Köpetzi Zsuzsanna, s akinek anyja Babotsay Izsák testvére volt. Sógorként emlegeti Szécsi Istvánt, valamint feleségének testvérét, Elek Jánost.

A három gyermekük volt, egy fiú és két leány. Közülük *István*, kinek felesége Ványai Erzsébet, katonaeMBER volt. A haza védelmét édesapja helyett is szolgálta. Egyetlen fiáról tesz említést a végrendelet, akit Ferencnek hívtak. Babotsay István a fonyi református eklézsia első gondnoka volt az egyházi feljegyzések szerint. Testvére, *Éva* Héczei István felesége lett, aki ugyan könnyelmű ember volt, de Isten kegyelméből Saulus módjára megtért, és utána szeretetben élt a családban. A másik leánytestvér, *Mária* férje nemes Csora András volt; ők többnyire Tarcalon laktak.

Végrendeletében Babotsay arra inti és kéri gyermekeit, hogy legyenek Istent féltők, magukat kegyes életbe foglalók, a könyörgésben buzgók, „amint éntőlem életben mindenki látta s tanulhatta is az Isten szent szolgálatát”. „A Szentek gyülekezetinek látogatását szorgalmasan gyakorolják..., hármassal összefont kövel jegyeztesse-

¹ Életéről igen kevés adattal rendelkezünk. A legújabb irodalmi lexikonban VARGA IMRE Babocsay születési helyeként Tarcalt jelöli meg, de évszámot nem ad; halálát Fonyba teszi 1714-es évszámmal, de kérdőjellel. (ÚMIL I. Bp. 1994.) SZINNYEI JÓZSEF - többek között - ezt írja róla születési és halálozási helyének pontos közlése nélkül: „*Babócsay (Babótsai) Izsák*, Tarczal városának jegyzője; 1695-től vagy előbb is a tarczali fiskális szőlők inspectora is volt egyúttal; de már 1705-ben, jobbára betegágyban fekvő vén ember lévén, hivatalbeli helyettesül veje, Héczei István neveztetett ki; valószínűleg nem sokára elhalt. ...” (*Magyar írók élete és munkái*. I. kötet, Bp. 1891. 309-310. hasáb.) A személye körüli bizonytalanság miatt közülük örömmel évkönyvünkben Bojtorné Toókos Uzonka frását, Babotsay végrendeletének ismertetését, melynek alapján hiteles információkhoz juthatunk. (A Szerk.)

nek el". Arra biztatja őket, hogy legyenek atyafiságosan megegyező, egymás ügyét sőt fogyatkozásait is segítők s gyámolítók, az Isten dicsőségének teljes igyekezettel való előmozdítói; szolgáljanak másoknak jó példaadással. „Ezeket szemetek előtt tartásatok, hogy a felséges jó Isten világi hosszú, békeséges élettel megáldhasson benneteket, és ez világi nyomorúságos életek után a magasságos Egekbe fölvigyen, és a mennyei fényes dicsőségben mind örök részesítsen. Melyet Ő Szent Felsége cselekedjék mindnyájatokkal szerelmes Szent Fiáért, az áldott Úr Jézus Krisztusért”. Fiának írja 1720-ban az édesanyjával kapcsolatban, hogy ne feledje Istennek ötödik parancsolatát, a szülői tiszteletet, mert „az együvé font fű sokkal erősebb az egyszerűnél”.

Amint arról végrendeletében megemlékezik, Babotsay Izsák ifjúságától fogvást sokszori zűrzavaros háborúkban és kárvallásokban, nagy veszedelmű változásokban sokat szenvedett, gyötrődött. Semmit sem kívánt örömebb, „mint a csendes halál által érkező kívánt nyugalomnak áldott óráját, és innen az én Üdvözítő Uram Jézus Kristusomhoz való általköltözésemet elérhessem. Minek előtte azért Eő Szent Felsége piros vérével megmosogattatott szegény lelkemet az én egyetlen egy Megváltó és Közbenjáró Uramnak szent kezébe ajánlottam...”

Vagyoni helyzetéről írja: „A hazának sok rendbeli változásai miatt a Szent Isten kárvallásokkal gyakorta meglátogatott...” Amikor Tarcalt megsarcolták, akkor javait elvesztette, még ruhái is a templomban porig égtek. „19 esztendő után megfosztatván, életem is csak aligság maradt meg... De soha az Úrnak karja irántam meg nem rövidült.”

Vagyona: *Fony*ban szabad háza, amelynek alsó, felső és déli helyisége volt, pitvarral, kamarával, istállóval, borházzal, pincével, csűrrel. Szántóföldjei, rétjei voltak három nyomásban. Halusánétól szerzett a fejedelem által „eximált” veteményeskertet. Mándi Lászlótól vett öt darab földet. A korláti határban Mártától vett két darab földet. A fonyi határban volt három rétje, a Nádason örök ré, a Tekenősen zálogolt ré, továbbá a Katusáné-féle telek, Káposztás-kertek, Kender-föld kettő, meg a Zugon lévő ré. Szőlője négy darab volt, a Fonad, Lengyel, Kelepcse, Inge nevű helyeken. Az Inge volt a legkedvesebb szőlője. Jobbágy inasok álltak szolgálatában. Lábás marhái: 6 ökör, 2 növendék, tehének borjaikkal, kevés sertés. Ezen kívül ládabeli alkalmatosságokat (ruha- és vászonféléket) említ.

Tarcal vagyona: saját háza volt egészben, és a Bónis-ház mellett házhelye, valamint az Uzától való belsőség. A Kis-Szilason kertje, szántója, melynek tulajdonosai török fogságban voltak, és a hozzátartozók a váltság kifizetése érdekében eladták a földet. A keresztúri dűlőben volt két darab földje, Zomboron öt darab szántója, réttel együtt. A Disznókő határában szilvás, szántó és ré volt a birtokában. Szőlői: a Tót Orbán-féle (ezt három részre osztják), a Remete-szőlő, a Mézesmál, a Pengő, a Hadas nevű szőlő a Mester-völgyben, a Nádas, az Agyag, a Forrás, a Lajstrom, a Murányka, a Fekete-hegyi szőlő és a Jota, továbbá a Szentkeresztben lévő Sárossi-szőlő Bajusszal együtt.

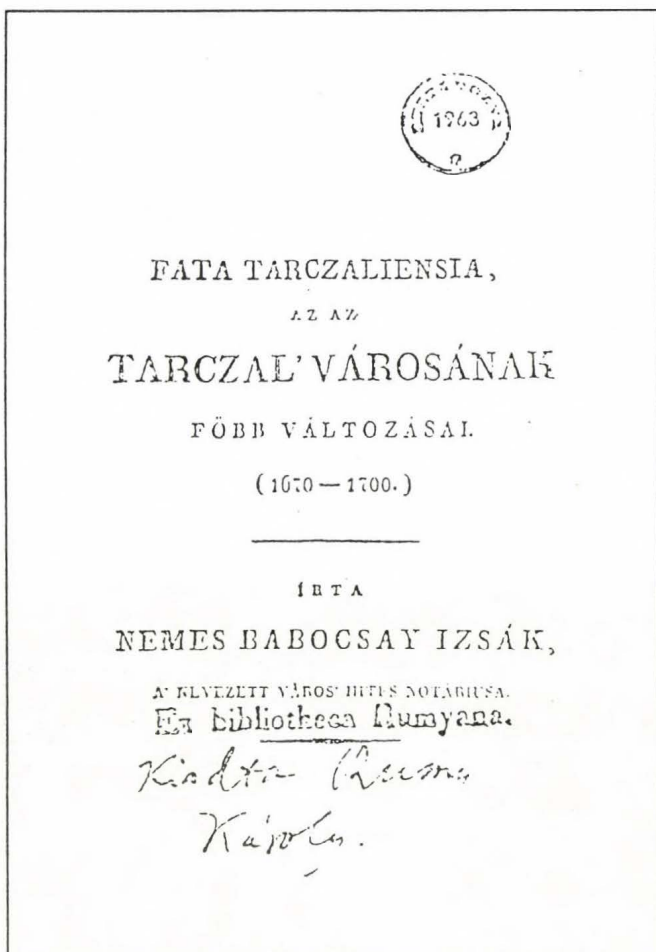
Foglalatosságairól ezt a feljegyzést hagyta ránk. - Kállai nótárius volt három esztendőn keresztül. Két esztendeig a tarcali nemesség főhadnagya. Zemplén vármegye szolgabírája negyedfél (azaz három és fél) esztendeig. Thököly Imre idejében a tokaji hajdúk fizető mestere egy félévig. A Szepesi Kamara hegyaljai szőlőinek felügyelőre harmadfél (azaz két és fél) esztendőn át. Tokajban a Reinhar hités diákot helyettesítette. Felügyelője volt Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem hegyaljai szőlőinek közel négy esztendeig, a fejedelem megfogattatásáig, amiért érdemein felül megjutalmaztatott. A fejedelem Szatmárból Tokajba jött fel, a tarcali Mézesnél alászállott, s a magyar tábor nagy része elpusztult, Babotsay Izsák is alig hogy „meg nem adá az árát”.

Harminc esztendőn át tarcali nótárius volt, és nagyon sok értékes adatot írt le. Ismert műve a *Fata Tarczaliensa*, Tarcal község históriája. Majd visszavonult fonyi birtokára, ahol fia, Babotsay István „árnyékában” töltötte utolsó éveit. Végrendeletét, amely érdekes forrásként maradt az utókor számára, 62 esztendőös korában írta.

Fony község közepén áll egy romosodó kúria, mostani nevén erdészház, amely 1700 körül épülhetett. Feltételezhetően ez lehetett a Babotsay-kúria. Rákóczi Ferenc, amikor Kassáról Szerencs felé tartott, itt fogyasztotta el ebédjét 1709. július 13-án. Tizenkét ágú pincéjének rejtekeiben néhány évvel ezelőtt még a helybeli gyerekek bújcskáztak, ma már csak a romos falak állnak.

Babotsay sírja ma már jeltelen. A temetőből a református templom mellé helyezett régi sírkövel állítottunk neki emléket.

Az alábbiakban Babotsay Izsák műve 1817-es Rummy-féle kiadásának címloldalát és Kazinczy Ferenc által írott előszavát közöljük (ez utóbbit betű szerinti átírásban)

ELŐ BESZÉD

Azon előmenetel, mellyet a' Hazai Híztória a' lefolyt Század' második felében álmélkodást érdemlő gyorsasággal teve, nem egyedül azon főbb ok' munkája, hogy azt Práyok és Katonák, Cornidesek és Engelek vették gondjaik alá, 's elhárítván a' Kritika' szövéténekével homályait, e' tudományunkat, melly az ő korokig sok részeiben inkább látszhatott Mesés-Könyvnek mint Híztóriának, sok más részeiben pedig egy eléggé össze nem függő; hézagokkal teljes, ingadozó Egészt mutatott, megállapították; hanem ama' megnevezett okkal együtt azon másoknak is, hogy Tudósaink rejtett ereket kerestek, azokat ellankadni nem tudó szorgalommal megnyitották, a' Régiségnek legkisdededbb tekintetű maradványait is gondosan összevegyítették, és, hogy sem használatlan' ne heverjenek, sem a' nemzetnek el ne veszessenek, tulajdon Munkájikba nagy részben bele-szövték, vagy, a' mi által a' maradék előtt kivált a' mi szent öregünk Kovachich fog ragyogni, külön Kötetekben kiadták.

E' részben ez a' mi korunk a' régiekhez képest már is gazdag; 's melly szép jövődő várja a' következőket! Mert mi erős hittel hisszük, hogy a' lelkes 's gazdagságaival bölcsen és nemesen élni tudó Jankovich Miklós a' maga kincseit nem egyedül azon öröme

gyűjtötte, hogy e' kincseket a' magáéinak mondhasa; erős hittel hisszük, hogy Gróf Teleki László, minthogy magát hivataljai e' gondtól elfogják, olly fiat nevel a' Hazának, a' ki, felriasztva a' Sámuel és József, és a' Ráday nevek' emlékezte által, érzeni fogja, mit kíván a' Haza és a' Tudomány e' nevek' örökösétől. Mind e' mellett kénytelenek vagyunk vallást tenni, hogy a' nemzet' nyelvén irt maradványok' kieresztésében Kiadóink hidegebbeknek mutatták magokat, mint vagy Magyarnak, vagy Tudománykedvellőnek lenni illik; hanemha segélőken múlt volna inkább, hogy ezt tenni fel nem bátorodtak. Úgy tetszik, az a' szerencse, hogy ne csak kezdjünk, hanem folytassunk, 's el nem akadva haladjunk is, mellyel még eddig kevés igyekezeteink dicsekedhetnek, Prof. Rummy Úrnak tartott-fel, ki, minekutánna a' dolog' kezdetében a' sokféle gátlá-

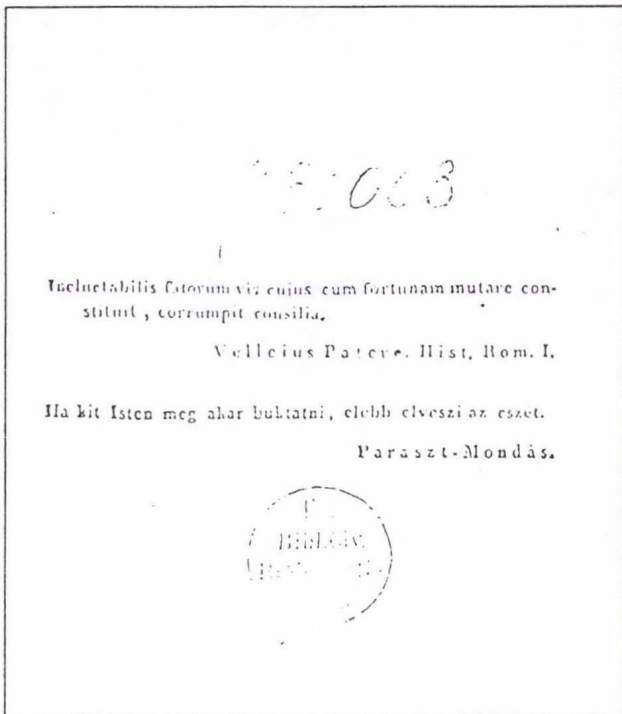
ELŐ BESZÉD.

Azon előmenetel, mellyet a' Hazai Híztória a' lefolyt Század' második felében álmélkodást érdemlő gyorsasággal teve, nem egyedül azon főbb ok' munkája, hogy azt Práyok és Katonák, Cornidesek és Engelek vették gondjaik alá, 's elhárítván a' Kritika' szövéténekével homályait, e' tudományunkat, melly az ő korokig sok részeiben inkább látszhatott Mesés-Könyvnek mint Híztóriának, sok más részeiben pedig egy eléggé össze nem függő; hézagokkal teljes, ingadozó Egészt mutatott, megállapították; hanem ama' megnevezett okkal együtt azon másoknak is, hogy Tudósaink rejtett ereket kerestek, azokat ellankadni nem tudó szorgalommal megnyitották, a' Régiségnek legkisdededbb tekintetű maradványait is gondosan összevegyítették, és, hogy sem használatlan' ne heverje-

sok alatt csaknem elcsüggede, már a' harmadik Kötetet ereszti sajtó alá, ezen elsőt pedig, elkaptatván az előbbi Kiadásnak minden nyomtatványai, kénytelen, újabban nyomtattni. És ezért ugyan a' nemzet hiv hálával tartozik Ő Csász. Kir. Fennségének, a' minket is, tudományokat is szerető Nádorunknak, ki e' munkás és tudományairól az egész Európában elhíresedett hazafi-társunktól felséges óltalmát és pártfogását meg nem tagadta; nagy köszönettel a' legtisztább ragyogású Hazafinak is, az örök dicsőségű Széchényinek, ki a' jót, mint mindenütt a' hol annak segélésére a' Haza' nevében szólítatik-meg, gyámolította. A' jól-indúlt dolog menni fog, mert a' tudós Kiadó nem lesz Írások' szűkében, csak a' Közönség' tüze ne lankadjon, csak azok, a' kiknek a' sors kedvezett, a' Kiadó' érdemeiben osztozni óhajtsanak.

Midőn az idegen nyelven írt Régiségek' Kiadóji egyedül a' Történeteknek szolgálnak, Prof. Rummy Úr a' nemzet' Nyelvének, és az e' körül fáradozóknak is nyújt igen kedves szolgálatot. Némelly szavaink elavultak, feledtségbe süllyedtek, értelmek kétségessé lett, olykor egészen elváltozott; némellyek most más szerkezetet kívánnak mint hajdan; beszédünk, minekutánna ismereteink kiljebbre terjednek, szükségünk szaporodnak, izlésünk tisztul, 's a' régi és az új nemzetek' Classicusait azért is olvassuk, hogy az ezek' szépségeiket a' mi nyelvünk' tőkájébe oltuk, más színbe öltözik, szavaink könnyebbekké, szebbhangzásúakká, gondolat' és érzés' festésére alkalmasabbakká lesznek, 's így Nyelvünk és Literatúránk közelít azon ponthoz, melyet fél század előtt reményleni vakmerőség volt volna – minekutánna, mondom, Nyelvünkkel az történ, a' minek minden élő nyelvvel történni kell: szükség, hogy a' régibb korok' Nyelvét és Írójait ismérjük, mert ő tőlök is van a' mit tanulhatunk. Mellyik Írónk nem olvasta péld. ok. nagy gyönyörködéssel Babocsaynak Tarczali Inségeit, ha ötet a' Stilisticában mesterének választani nem fogja is?

Végre ezen Írások' Kiadása bennünk hálának érzéseit is ébresztheti-fel a' Gondviselés cránt, hogy ez minket nem azon boldogtalan időkben hagyja élni, hol némelly uralkodásrávagyók' istentelensége a' magyar vért magyar karok által ontatá. Hazánk' történeteiben a' szeretett Therézia' uralkodásáig alig találunk egy két rövid perczekig tartó fényes pontot, mellyen ez a' szép nemzet a' maga méltóságához illőleg állott volna, a' mellyen emelkedő lélekkel mulathatna az Olvasó. Ellenben melly undokságokat látunk mindenfelé, kivált a' közelebbi századok alatt Erdélyben. Nézzük sorba ennek Fejedelmeit, 's tartóztassuk-meg

magunkat, ha lehet, annak fájdalmas és nem káromkodó felkiáltásától, a' mit a' Russzia' Katalinjának az Ázsiai eltunyúlt Nagyok felől Voltaire írt:

*O sagesse des dieux, je te crois très profonde,
Mais à quels plats tyrans as-tu livré le monde.*

A' szerencsétlen Zápolyán kezdve, le a' szánást és útálatot érdemlő Apafiig - hármát négyet kivéven - csaknem mindenike melly lelketlen, tunya, vérengző, haszontalan teremtések! 's mint leve szerencsétlen miattok és általok a' legáldottabb haza, a' legszebb tűzű nemzet!

Széphalom, Januárus 16-dikán 1817.

KAZINCZY FERENCZ

Ö EXCELLENTZIÁJÁNAK

NAGY MÉLTÓSAGÚ SZÉMI GRÓF

TELEKI SÁMUEL

ÚRNAK,

CS. III. BÉLSŐ TITKOS TANÁTSOSNAK, ÉS
ERDÉLYI UDVARI FŐ CANCELLARIUSNAK

'S A' T. 'S A' T.

HIRES MAGYAR PATRIOTÁNAK

ÉS MECAENÁSNAK,

NAGY KEGYELMŰ PATRONUSOMNAK.

ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

A Rákóczi-hagyomány és Sárospatak

Irodalmi és emlékkiállításnak¹ indult ez is, mint a legtöbb a Gyűjtemények rendezte időszaki kiállítás, s lett belőle, mint mindig, a Gyűjtemények egészére támaszkodó, a könyvtár és a múzeum mellett a levéltár és az adattár anyagát is igénybe vevő „komplex” bemutató. S talán ebben van az érdekessége, és ez magyarázza a vonzerejét. Annak ugyan, hogy tömegek tekinthessék meg egyszerre, sajnos, akadálya a kiállítási tér szűkös volta; kisebb együttesek azonban könnyen mozognak az e célra felhasznált hangulatos folyosón, és a hozzá csatlakozó, valamikor Erdélyi János felügyelete alatt működő híres főiskolai nyomda régi helyiségében, a Gutenberg teremben.

Alkalmat a kiállításra a II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára rendezett országos ünnepségsorozat adott. Ennek egyik súlypontja Sárospatak, az ősi város, ahol az évenként ismétlődő Tudományos és Művészeti Hetek keretében a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének 18. századi munkaközössége *A Rákóczi szabadságharc és Európa* címmel május 14-18 között tartott nemzetközi tudományos konferencián emlékezett a fejedelemre és szabadságharcára. Ehhez a rendezvényhez csatlakozott a kiállítás; megnyitása is ennek volt egyik mozzanata dr. Makkai Lászlónak mint az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnökének közreműködésével.

A kiállítás, ahogy erre elnevezése is felhívja a figyelmet, a Rákóczi-hagyomány sárospataki múltját óhajtja dokumentálni, s ezért az az egyik jellemzője, hogy teljes egészében a városhoz, különösen pedig egykori főiskolájához kötött. A történetében és szellemiségében a Rákócziakkal egybefonódott pataki kollégium ugyanis kezdettől fogva, de főként a 18. század második felétől kegyelettel őrizte fejedelmi pártfogójának, a Rákóczi családnak s ezzel együtt a kuruc szabadságharcoknak, iratanyagban, könyvben és tárgyakban fennmaradt emlékeit. Ezeknek száma száz esztendő alatt, a kiegyezés korára, úgy megnövekedett – része volt ebben az Erdélyi János által meghirdetett pataki „Történelmi arcképcsarnoknak” is –, hogy az előljáróság 1885-ben elérkezettnek látta az időt a „Rákóczi korszak emlékeinek immáron szervezett gyűjtésére”, múzeumában pedig egy Rákóczi Osztály, más nevén Rákóczi Tár létesítésére. Nos, a kiállítás ennek az Osztálynak, amely – máig is gazdagodva – felöleli a Rákóczi családdal kapcsolatos nyomtatott, írott és tárgyi emlékeket, a II. Rákóczi Ferencsel és a kuruc szabadságharcval kapcsolatba hozható emlékeit, dokumentumait mutatja be oly módon, hogy a folyosón, mintegy bevezetőként is az egykorú emlékek láthatók a Gutenberg-teremben pedig a Rákóczi-hagyomány sárospataki dokumentumaiból ad ízelítőt.

¹ A sárospataki Tudományos Gyűjtemények által 1976-ban rendezett Rákóczi-kiállítást mutatja be Újszászy Kálmánnak ez az írása, amelyet a hagyatékban őrzött gépirat alapján közlünk.

A korabeli muzeális tárgyak, elsősorban harci eszközök, zászlók és kevésbé ismert portrék mellett – egyiknek hátlapján Kazinczy tájékoztató gyöngybetűvel a kép származásáról – előbb a bécsújhelyi szökéskor kiadott elfogató parancs, eredetiben, „még az arany porzó is látszik Leopoldus császár aláírásán” hívja magára a figyelmet, majd rendre következnek a Kiáltványnak, Rákóczi imádságának egykori kiadásai, harcba szólító és oltalomlevelekkel együtt. Külön tárló mutatja be Szathmáry Király György gyűjteményes kollégiumtörténeti feljegyzéseiben Orosz Pálnak, Rákóczi tábornokának 1703. szeptember 2-án kelt rendelkezését, amellyel „restituálja” a kollégiumot, amikor megengedi, hogy 32 évi száműzetésük után „hadd szivárognak haza, a szegény deákok régi fészkekre, Kassáról Patakra”. A Regulamentumok, Csécsi János naplója a tábornak általa készített eredeti alaprajzával, az 1705-i országgyűlés sárospataki vonatkozású egyházi határozatai és a „concurrunt ut alant” ezüst emlékérem emlékeztetnek Szécsényre; ismét mások Ónodra. Végül a szatmári békekötésnek Eleonóra császárnő által szignált szövegével, a szabadságharcra foglalkozó külföldi irodalom néhány ismertebb példányával, a fejedelem memoárjaival s Mikes leveleinek első magyar kiadásával zárul az egykorú emlékek sora.

A kiállítás másik részlegébe átvetődő felirat elmondja, hogy „miután a szatmári békekötés folytán idegenek kezére került a pataki vár, a város pedig függő helyzetbe a hercegi uradalomtól, csak a létét évtizedes szívós küzdelem árán megőrzött iskola rendelkezett azzal a viszonylagos szabadsággal, amelyben a nemzet Majtény utáni némaságában – erősítve mindig a Habsburg ellenes magyar protestáns hagyományokkal – tovább éltek a szabadságharc politikai és társadalmi törekvései”. Naplók, feljegyzések, az ifjúság melodiáriumos könyvei – köztük a Rákóczi-nóta szövegét legkorábban őrző Herschmann melodiáriummal –, Mindenes Gyűjtemények dokumentálják a kuruc hagyomány folytonosságát Északkelet Magyarországon, búvópatakként összekötte a fejedelem korát a századvéggel és a magyar reformkor hajnalával, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty és végül – szinte az 1848-49-i szabadságharcba nyúlóan Petőfi, hagyományt ébresztgető, erősítő munkásságával.

Külön tárló ad kóstolót arról, hogyan fordul a Bach-korszak vége táján a tudományos érdeklődés is a fejedelem és szabadságharcra eseményeinek, emlékeinek feltárása felé. Thaly Kálmán kora ez már, akinek kuruc szemlélete termékeny talajra talál Patakon is, annál is inkább, mivel a tanári kar több tagjához baráti szálak fűzték, amint ezt a levéltárban s kéziratárban őrzött és kiállított levelek is bizonyítják. A kuruc szabadságharc zászlóbontásának 200. évfordulója, majd Rákóczi és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása és ezzel a Rákóczi-évfordulók kampányszerű ismétlődése is ebből a szellemiségből táplálkozik országszerte, de Patakon úgy, hogy ezek és a máig következő magas szintű megemlékezések csupán erősítik azt a Rákóczi-hagyományt, amely nemcsak alkalmakhoz kötötte, hanem állandóan jelen van a pataki tudatban, városában és a kollégium ifjúságában egyformán.

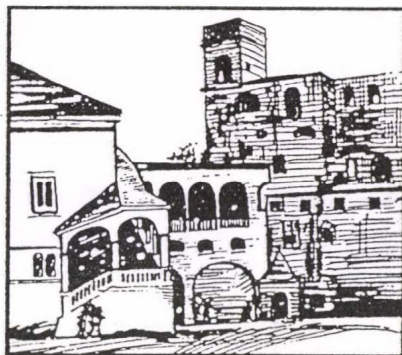
Ezért gazdag a 200. évforduló pataki ünnepegeinek irodalmi dokumentációja, s még gazdagabb, tárgyi emlékekkel is színezett, a hamvak sárospataki fogadásának emlékanyaga. Ezért tartották az előjárók természetesnek, hogy megőrizzenek minden, a kassai temetéssel összefüggő, de helyi vonatkozású feljegyzést a gyászünnepeken részt vevő 300 diák útiköltség kimutatásától kezdve a díszzászlók árának számlázásáig. De ezért hazája a századelő kurucnóta költőinek Sárospatak. Külön tárlók mutatják be Bathó János és Novák Sándor kuruc nótáit, köztük az egész országban elterjedt „Nagymajtényi síkon letörött a zászló...” kezdetű dal eredeti szövegét, s ezért állandó témája akkor a pataki művészeknek – amint azt néhány kiállított festmény is illusztrálja – a kuruc szabadságharc egy-egy mozzanata.

Sajátosságuk azonban ezeknek a képeknek – mint a pataki születésű „kuruc” nótáknak is –, hogy nem a reprezentatív látványos kuruc kori eseményekkel foglalkoznak, hanem inkább a szabadságharc népi vetülete felé fordulnak, annak paraszti indulását idézik, mint ahogy ezeknek állít örökszép emléket „Esze Tamás”-ában már Ady kuruc szemléletétől megerősítve a századelő pataki diákja, Komáromi János is.

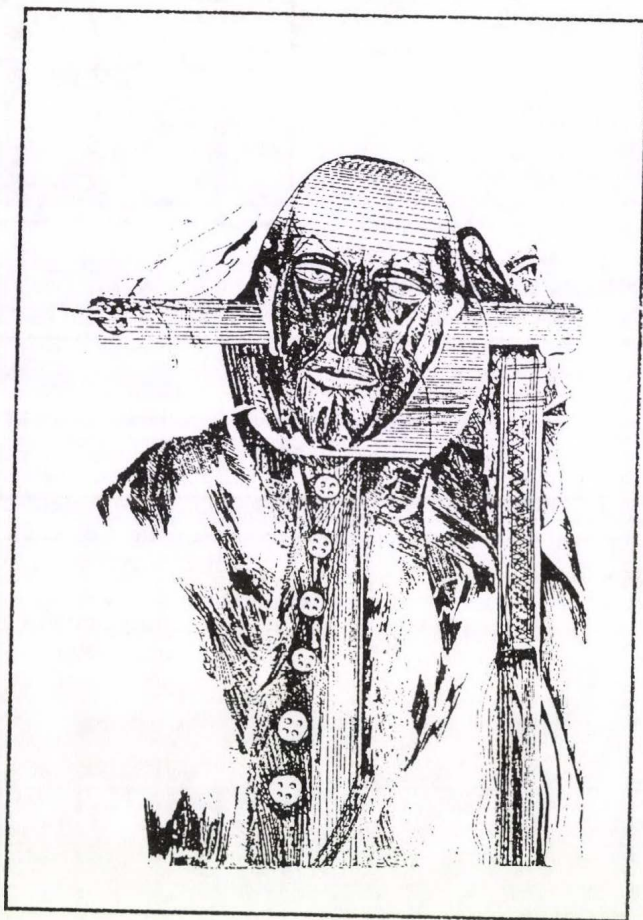
Szoborpályázat gipszei, köztük Medgyesinek egy remeke emlékeztetnek 1935 megint országos arányú sárospataki ünnepségeire és egy nagyméretű plakát 1953-ra. Szövegírója jogos büszkeséggel hangsúlyozta: „Patak vára volt egykor középpontja annak a hatalmas szabadságmozgalomnak, amelyet a haza függetlenségéért, a nép jogaiért indítottak a hős kurucok 250 évvel ezelőtt!”

A terem közepén elhelyezett pudpolóci „asztal” – a fejedelemnek 1703. június 28-án az országba lépve első fekvőhelye – is azt bizonyítja, hogy milyen mélyen a népben gyökerezett, és gyökerezik – nemcsak Patakon, a Hegyalján, hanem a Tiszaháton is, el egészen a Kárpátok gerincéig – a Rákóczi hagyomány, amelynek kedves visszfényeként tekinthetjük a fejedelemre és szabadságharcára emlékeztető olajnyomatokat is, amiket pataki polgárlakásokban, üzletekben, vendéglátó helyeken máig találhatunk. Közülük néhánynak bemutatásával zárul a mennyiségében és minőségében is megszűrt dokumentáció.

Így is érdekes lehet szakembereknek és a nagyságos fejedelem emlékének nyomait Sárospatakon kereső tízezreknek, iskolásoknak és felnőtteknek egyaránt.

A sárospataki vár Vörös-tornya és a loggia
Tellingler István rajza

Merengés
Tellingner István rézkarca

IFJ. GULYÁS ZOLTÁN

Egy abaúji nagyasszony: gróf Zichy Rezsóné Péchy Jacqueline

1. Boldogkőváralja

1996 nyarán érdekes élményben volt részem, a lakóhelyem közelében fekvő *Boldogkőváralján* bejutottam a katolikus templomba, ahol az alapítók családi címerei láthatók, s felirat hirdeti az egykori patrónusok kilétét. A templom mellett szépen rendbehozott múzeum áll. Hatalmas ajtaja elrejtja a kíváncsi szemek elől a grófi család tagjainak latin feliratos kőtábláit. A tizenkét családtag pihenőhelye méltóságot sugall. Ez az élmény késztetett arra, hogy búvárkodni kezdjek a község s az egykori birtokos család történetében.¹

A magyar útikönyvekben gyakran találkozhatunk Boldogkőváralja nevével, mely nemcsak XIII. századi váráról nevezetes, a kis falu más szép látnivalót is rejteget. Római katolikus temploma és kastélya nevezetesség, érdemes velük megismerkedni. A község Magyarország északkeleti részén található, Miskolctól kb. 50 km-re, északi irányban, a Hernád völgyében. A Zempléni-hegység nyugati peremén fekszik e romlatlan vidék, ahol az utazó főként az erdőséggel borított festői tájban gyönyörködhet. A ma 1300 főnyi lakosság évszázadok óta főként mezőgazdasággal foglalkozik, mintegy száz évvel ezelőtt lakosságának jövedelme nagyrészt szőlőhegyeiből származott.

2. A Péchy család

A terjedelmes boldogkői uradalomnak tulajdonosa a Péchy család volt, az ősök valószínűleg Erdélyből származtak. Ősök, Gáspár I. Ferdinánd udvarnok és gyulai várkapitány volt. Címerlevelet 1555. június 20-án kapott testvérével, Mártonnal, aki elvándorolhatott, mert róla semmit nem tud a családi levéltár. A családnak Abaújon kívül birtoka volt még Szatmár, Szabolcs, Bereg, Bihar megyékben, valamint Erdélyben.

A Péchyek a boldogkői uradalmat a várral és a falvakkal együtt a lőcsei jezsuitáktól vásárolták meg 1753-ban. A család azonban nem a várban lakott, hanem a faluban kezdett építkezésekbe. A kastély felépüléséig az ún. Péchy-kúriában éltek, ami ma is áll a vár alatt, és feltehetően a község legrégebbi épülete. Péchy Gábor septemvir és királyi tanácsos indította meg 1768-ban a nagyméretű egyemeletes barokk kastély és a későbarokk-rokoko stílusú római katolikus templom építését. Az utóbbi berendezését gróf Péchy József és felesége, gróf Fáy Anna 1819-ben fejezte be. Péchy József királyi táblai ülnök 1810. november 16-án kapott grófi rangot. Idősebb fia, gr. Péchy Manó

¹ Közleményünk szerzője, a miskolci Avasi Gimnázium III. osztályos tanulója, a harmadik nemzedéket képviseli abban a családban, amelynek több tagja Abaúj szellemi értékeit kutatva szerzőként évkönyveinkben jelentkezett. Anyai nagyszülei – Szabó Sándor és Szabó Sándorné – társaságunk alapító tagjai, 2. kötetünkben tették közze összefoglalójukat a megye jeles embereiről, édesapja Gulyás Zoltán pedig a 7. kötetünkben írt a fái műemlék-kastélyról. Az encsi család most jelentkező ifjú tagja pályamunkájával III. díjat nyert. Amikor most a nyilvánosság elé állítjuk, további sikeres helytörténeti munkálkodást kívánunk neki. (A Szerk.)

(Emánuel) – főispáni helytartó, majd 1860-tól Abaúj-Torna vármegye főispánja – feleségül vette báró Meskó Zenaide Máriát, aki a Meskó család utolsó sarja volt. Az ő birtokukban volt a széplaki, enyickei, fáji, perényi uradalom, mely házassága révén összeolvadt a Péchyekével.

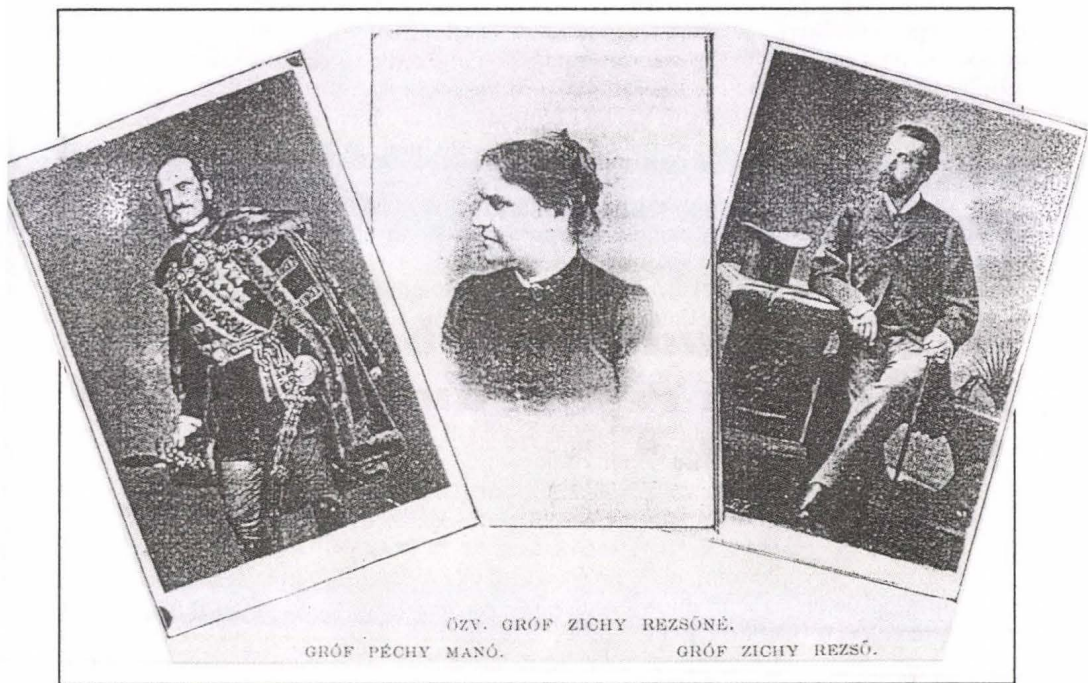
Enyicke, özv. gróf Zichy Rezsőné kastélya

Egyetlen gyermekük *gróf Péchy Jacqueline* 1846. január 13-án látta meg a napvilágot.² Az 1842-ben átépített, Kassához közeli enyickei kastélyban töltötte gyermekéveit, később is ez volt kedvenc tartózkodási helye. A család értékes, 4500 kötetes könyvtárral rendelkezett, melyben a fiatal grófnő gyakran olvasgatott, így tett szert gazdag műveltségre. Alig volt tizenöt éves, amikor elveszítette az anyai gondoskodást; 1861-ben meghalt az édesanyja. Péchy Manó 1861-ben Boldogkőváralján családi mauzóleumot építtetett, közvetlenül a templom mellé. Korábban a Szentiványi-hegy alá temetkeztek az ősök, a kriptá felépülése után ide temették a család halottjait. 1862-ben, elhunyt neje emlékére, gr. Péchy Manó *Zenaide* névvel egy iskolaépületet hozott létre, melyben kezdetben fiú- és leánygyermek együttesen nyertek oktatást. Az ifjú hajadon, Jacqueline édesapjával hosszabban időzött Boldogkőváralján. Jelentős helyé vált érzelmileg is ez az uradalom a számára

1864. május 20-a fontos mérföldkő Jacqueline grófnő életében. Ekkor lépett házasságra gróf Zichy Rezsővel. A Zichy család ősei a Zala megyében fekvő Szajk helységről, valamint a Somogy megyei Zich helységről nevezték magukat. Ősi nemesi család, amely a XII-XIII. századig vezet vissza hiteles okmányokkal nemezedékeit. Birtokrendszerük a Dunántúl jelentős részét behálózta. Zichy István révén 1676-ban emelkedtek grófi rangra. Gróf Zichy Rezső főispán (1833. június 11. - 1893. január 16.)

² A grófné keresztnéve francia eredetű, az irodalomban Jakobina formában is megtalálható.

édesapjának, gr. Zichy Károly kamarai elnöknek tizenharmadik, és apja harmadik feleségének, gr. Seilern Crescenciának (később gr. Széchenyi Istvánné) hatodik gyermekéként született.

ÖZV. GRÓF ZICHY REZSŐNÉ.
GRÓF PÉCHY MANÓ. GRÓF ZICHY REZSŐ.

3. Zichyné Péchy Jacqueline életútja

Gróf Zichy Rezső és gróf Péchy Jacqueline házassága bővelkedett gyermekáldásban. A grófnő 19 évesen hozta világra első gyermekét, Zenaidét (1865-1888), akit édesanyjáról nevezett el. Második gyermeke, szintén leány, az Ella (1867-1905) nevet kapta. Első fia, Béla (1868-1944). Őr Marietta (1869-1946) követte, majd Martha (1870-1940). Második fiúgyermeke, Jakab (1872-1948) országgyűlési képviselő, főrendiházi tag volt. (1903-ban kapott engedélyt a nagymamájával kihalt Meskó család vezetéknévnek viselésére; gróf Zichy-Meskó Jakab néven volt ismert.)

Jacqueline grófnő életében nehéz évek következtek. Boldog volt és megelégedett, de még 30 éves sem volt, amikor elvesztette szeme világát. Utolsó gyermekét csak a lelkével láthatta, ezért neki a Klára (1875-1944) nevet adta, ami latinul fényt, világosságot jelent. Gyermekeit világtalanul is nagy gondoskodással, anyai szeretettel vette körül. A sors által tőle megtagadott anyai szeretetet meg akarta adni az övéinek. Odaadó figyelemmel egyengette gyermekei útját. Családjához tartozott a gyermekeinek házasságkötése által a magyar főnemesség legnevezetesebbjei közül a gr. Almássy, a gr. Andrássy, a gr. Vay, a báró Mengersen és a gr. Hadik-Barkóczi család.

Meglepő egyszerűségben élt nagybírói házában a grófnő. Szelíd lelkületű, mélyen vallásos érzelmű, jóteknységéről általánosan ismert volt Ezt bizonyítja annak a levél-

nek a részlete, amelyet dédunokájától 1996. július 28-án kaptam. A leszármazott, Magdolna Steeb-Zichy grófnő, ma is tartja a kapcsolatot Bogkőváraljával, s amikor levélben megkerestem őt, olyan információkhoz jutottam, amelyek nyomtatásban nem jelentek meg.³ Többek között ezt írja:

„Apám sokat mesélt nagyanyjáról - nagyon szerette. Enyickén (most Szlovákia) lakott a legszívesebben, közel Kassához. Egy alkalommal Kassa felé kocsizott, utcai rablók megállították a hintót, miután látták és megismerték dédanyámat csak annyit mondtak, „ez a mi szeretett vak grófnénk” és becsapták az ajtót.

Ferenc József hívatta Bécsbe fiaival bemutatkozásra. Jakabbal és Bélával megjelentek, és amikor a király kérdezi, milyen párthoz tartoznak, „Magyarok vagyunk”, volt a felelet.

Ferenc József király hadgyakorlatra bejelentette magát (szállásra) Enyickére, de dédanyám nem fogadta, úgy magyarázta apámnak, annyi petitiót (kérvényt) írt a királynak eredmény nélkül. Utána sok mindent elért!

Apám mesélte tovább, kb. 10 évesek lehetek, sétáltak az enyickei parkban, Rezső és apám (Manó). Rezső csintalankodott Manóval, erre föl nagymama szigorúan magához hívta Rezsőt, végigtapogatta vállát, és amikor a hát 'kimondhatatlan' folytatásához ért, jót ütött botjával oda. Akkor eszméltek rá, hogy nem lát, mert annyira szabadon mozgott.”

Zichy Rezsőné grófnő már akkor foglalkozott árva gyermekek gondozásával, amikor állami gyermekmenhely-intézménynek még híre sem volt. „Enyickén a Szent Keresztről elnevezett irgalmas nővérek vezetése alatt egy leányiskolát és kisdédóvót létesített 1878-ban, melynek fennállását 12 000 forintos alapítvánnyal biztosította. Sokáig tervezte a grófnő ezt az iskolát, s tervét közölte is boldogult férjével, Zichy Rezső gróffal, ki aztán egy alkalommal, karácsonyi meglepetésül, már mint bevégzett dologgal lepte meg nejét.”⁴ Ez az intézet, bár elsősorban a község gyermekeinek vallás-erkölcsös nevelésére fordított gondot, s arra törekedett, hogy a különben tót nyelvű község leánygyermekait a törvényben előírt tárgyak tanítása mellett a magyar nyelv elsajátításához segítse, mindamellet úgy volt berendezve, hogy vidéki gyermekek is nyerhessenek ott nevelést és oktatást, bentlakás mellett.

Ugyanebben az évben (1878) állította helyre és építette ki nagy áldozattal az enyickei római katolikus templomot. A grófnő a „fiatalkorúak kassai felügyelő hatóságának igen agilis tanácselnöke volt. A Nővédő Egyesület, a Katolikus Patronage Egyesület, a Katolikus Háziasszonyok Szövetsége, a Cseléd-otthon, a Szent Zita-Otthon, mind olyan intézmények voltak, melyek az ő gondosságát és munkásságát bizonyították.”⁵

Gyermekszeretete nemcsak a saját gyermekei iránt tanúsított gondoskodásban merült ki. Az erkölcsi züllés veszélyében lévő leányokat intézményeiben igyekezett elhelyezni és jó útra téríteni. Ő volt a Szent József Gyermekotthon feledhetetlen „gróf néni-je”, aki az utca porából 50 gyermeket emelt ki. Az ifjúság megmentése volt egyik legélelénkebben ápolat eszménye. Anyai szeretettel vigasztalta a gyógyíthatatlan betegeket is. Szorgalmazta kórház létrehozását Kassán, hogy kevesebb legyen a magára hagyott beteg. Ha egy-egy nyomortanyáról vagy elhagyott beteg családról hírt vett, nem volt olyan zord idő, hogy őt a legtávolabbi utcai viskók felkeresésétől visszatartsa. A gróf-

³ Jelenleg Grácban él, címét Nyitrai István boldogkőváraljai római katolikus plébános úrtól kaptam meg. Mindkettőjük segítőkészségét hálásan köszönöm.

⁴ SZIKLAY JÁNOS-BOROVSKY SAMU (szerk.): *Abaij-Torna vármegye és Kassa*. Bp., 1896. 398. o.

⁵ A Keresztény Nő, katolikus egyesületi lap. I. évf. 3. sz. Kassa, 1915. 10. o.

nő patronálása idején a „Szent Antal kenyere” intézmény javára 430 000 db kenyeret ajánlott fel, melyet aztán a szegények között osztottak szét Kassán. Ugyancsak Zichy Rezsőné grófné alapított 1891-ben Boldogkőváralján, 1889-ben elhunyt apja, Péchy Manó (Emánuel) emlékére egy leányiskolát és kisdédóvót *Emanuel* néven.

„A grófnő ez intézeteket nemcsak megfelelő helyiséggel látta el, hanem gondoskodott arról is, hogy az épület körül a gyermekek szórakozására kellő és alkalmas tér álljon rendelkezésre, valamint arról is, hogy az együttes iskola fennállása anyagi tekintetben biztosítva legyen örök időkre.”⁶ Az Isteni Megváltó Nővérek elsősorban a lánygyermek tanítását látták el az 1-6. osztályokban. 1948 után a nővérek elmentek, a fiúiskolából óvoda lett, a zárdából általános iskola.

A boldogkőváraljai kastély épülete az államosítás óta napjainkig egészségügyi célokra szolgál. Előbb üdülő volt, majd tudógyógyintézet, 1971-től pedig egészségügyi gyermekotthon. Hasznosítása tehát nem idegen Zichy Rezsőné egykori jótékonyaságától.⁷

A grófnő a kassai, enyickei és boldogkőváraljai létesítményeken kívül, Perényben a római katolikus iskolának egy nagy telket adományozott, s nagylelkűen magára vállalta, hogy a 10 000 forintot meghaladó építkezési költségek felét viseli. Bukócon pedig az állami iskola szükségletére adott telket, házat és még az átalakításhoz szükséges anyagot is ő fedezte.

Zichy Rezsőné grófnő 1888-ban elveszítette legidősebb gyermekét, és 1893-ban, 47 évesen özvegységre jutott. Férje iránti szeretete élete végéig megmaradt. „A családi kegyelet meghatározó jele volt az a szoba az enyickei kastélyban, melyben Zichy Rezső gróf meghalt; ez egyedül az ő emlékének volt szentelve, s azt a helyet, ahol halálos ágyán feküdt, az arcképéről készített festmény díszítette.”⁸ Ennek festője Komlóssy Ede volt. A sors hiába mérte csapásait a grófnőre, ő erős és kitartó maradt. Az esetek nem szenvedtek hiányt támogatásában. Lelki ereje soha nem hagyta el, mások segítése mindentől fontosabb volt számára. Büszke volt magyarságára, hazaszeretete szívből jött. A grófnő fia, Zichy-Meskó Jakab, aki császári és királyi kamarás, országgyűlési képviselő, segítette anyját birtokai vezetésében. 1898-ban helyreállították a korábban leégett boldogkőváraljai templomot. Ezekben az években került özv. gróf Zichy Rezsőnéhez öröklés útján a fái uradalom.

A grófnő szerénységét és emberi nagyságát tükrözi, hogy halála után a családja az íróasztala fiókjában egy kitüntetést talált, melyet Erzsébet királyné jótékonyaságáért ajándékozott neki. Ő azonban erről senkinek nem beszélt, így az átvétel időpontja is ismeretlen. Egész életében csodálatos életkedvvel tevékenykedett. Aki nem ismerte, mozgásán nem vehette észre, hogy a grófné nem lát. Saját unokái, Rezső és Manó is csak kb. tízévesen döbbsen rá, hogy nagymamájuk szemére örök homály borult.

⁶ SZIKLAI-BOROVSKY I. M. 398. o.

⁷ Amikor a dédunoka, Steeb-Zichy Magdolna értesült a gyermekotthon megszüntetésének tervéről, levélben fordult (1991. jan. 5-én) Surján László népjóléti miniszterhez, s - többek között - ezt írta: „Boldogkőváralja ... családom tulajdona volt, míg elkommunizálták. A kastélyra és a hozzá tartozó parkra, birtokra családunk továbbra is igényt tart. A kastély nemes célokra szolgáló Egészségügyi Gyermekotthon továbbra is ott funkcionáljon. Ezek a gyermekek önhibájukon kívül, szerencsétlen sorsra kárhóztatott ... 10-12 éve ott élő gyermekek ha más intézetbe kerülnek a megszokott környezetből való kiragadás, a megkedvelt gondozónóktól elszakítás, csupán hetekre, hónapokra rá kiméli meg az életüket. ... Arra kérném Miniszter Urat, hogy míg a mai nemzetközi jogokat és a keresztény etikai szabályait végre elismerő kormány mindezeknek a tulajdonosoknak jog folytonosságát nem tisztázza, addig ne történjen változás, illetve más irányú hasznosítás ezeknél a vagyon tárgyakkál, melyről magam is személyesen meggyőződhettem, szükséges humanisztikus célokra szolgál.”

⁸ SZIKLAI-BOROVSKY I. M. 293. o.

A kastély belső oromzata

Gróf Péchy Jacqueline élhetett volna úgy, mint más arisztokrata. Mégis fiatal korától kereste az alkalmat, hogy segítse a szenvedőket, enyhítse a nyomort. Ifjú korától több mint 50 éven át törődött másokkal. Nem nézte le az egyszerű polgárokat, önfeláldozása példamutató. Iskolai és közjótékonyági adományai vagyonra rúgnak. Alapított, kezdeményezett és pártfogolt egyszerre. A korábban említett jótéteményei csak példák. Valamennyi nincs is dokumentálva. 1915. március 27-én az esti órákban Kassán a szeretett nagyszony szíve örökre megszűnt dobogni. Gyászba borult szívvel fogadták a hírt azok, akiket ő is oly sokáig tudott szeretni.

4. Zárzó

A nekrológ így emlékeztet reá: „Kassa püspöke, a kassai katolikus patronage-egyesületek a nagyszony emlékére összehívott közgyűlésen azt mondta ünnepi beszédében, hogy a vak grófnő látott, a vak grófnőnek nem volt szüksége napra és holdra, hogy világítsanak neki, mert az Isten fényessége világított neki és az Isten báránya volt az ő szövétneke.”⁹

E páratlan asszonyról méltatlanul megfeledkezett az utókor. Megérdemelné, hogy intézményt nevezzenek el róla, és ápolják emlékét.

⁹ A Keresztény Nő. Katolikus egyestületi lap. I. évf. 3. sz. Kassa, 1915. 9. o.

B. BALSAI JOLÁN

A Szentiványi család rokokó íróládikája

A miskolci Herman Ottó Múzeum bútorgyűjteményének különleges, egyedi darabja egy kis íróládika,¹ amelyet Kárpáti László osztályvezető közlése szerint eredetileg dr. Szentiványiné adott el – más családi bútordarabokkal együtt – az Iparművészeti Múzeumnak, s onnan került az 1979-ben a miskolci Herman Ottó Múzeumba.

A csapolt, préselt rézveretekkel díszített ládikónak mind a fa, mind a fém részei restaurálásra szorultak, ezért alkalmasnak tűnt arra, hogy egy dolgozat témájául szolgáljon mind gyakorlati, mind iparművészeti és művelődéstörténeti szempontból.²

Mindenekelőtt azt szükséges kihangsúlyozni, hogy a ládika nem tartozik *szervesen* a Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe, sőt annak gyűjtőkörébe sem, hiszen a ládikát birtokló család Liptó megyei. A múzeum egyébként viszonylag gazdag bútorgyűjteménnyel rendelkezik, bár ez a gyűjtemény így is csak tragikusan csekély töredéke annak az iparművészeti anyagnak, amely az 1940/50-es években elpusztult a megye területén, részben háborús események, részben a későbbi békeévekben a hozzánemértés, hanyagság, közöny és egyéb okok miatt. Noha az íróládika valaha a nemesi (főnemesi) és később a polgári otthonok egyik gyakori bútordarabja volt, mint arról egykori összeírások, leltárak egész sora tanúskodik,³ néhány általános megállapítást nem számítva a szakirodalom nemigen foglalkozott velük, inkább csak a továbbfejlesztett változatuk (íróalmárium, írószekrény) reprezentatív darabjai iránt mutattak érdeklődést.⁴

A ládika festett. A festés módja a Felvidéken egykor rendkívül kedvelt erézés (flóderozás). Ennek a festéstechnikának, amely a sokban hasonló márványozással együtt a barokk és a rokokó világi- és egyházi művészetének magyar és német területen egyaránt gyakori díszítőtechnikája volt, története szintén feltáratlan a magyar szakirodalomban.

A ládika a Szentiványi család hagyatékának része. A család Liptó megyei eredetű, mint arra már utaltam. Az egykori Liptó megye ma teljes egészében Szlovákiához tartozik. A megye története – néhány kisebb múlt századi feldolgozástól eltekintve⁵ – jórészt mindmáig feldolgozatlan. S ugyancsak feldolgozatlan – leszámítva néhány kisebb publikációt⁶ – a Szentiványi család története is. A család ősi birtoka Liptószentiván, ahol máig állnak kastélyaik, kúriáik, s áll az általuk alapított középkori eredetű rk. templom is.

A ládikát közgyűjteménybe juttató – eladó – dr. Szentiványiné egyértelmű és határozott közlése szerint a tárgy a család ősi, kegyeletes bútordarabja, amelyet nemzedékről nemzedékre megőriztek. A család számára a *létfenntartás* biztosítását egyes időszakokban csak a bútorok, ingóságok eladása jelenthette. Ilyen voltaképpeni eladási (gazdasági) *kényszer* juttatta közgyűj-

¹ Leltári szám: 79.259. I. Mérete: 48x29x30 cm.

² Itt - terjedelmi okok miatt - a dolgozatot rövidített formában közöljük.

³ Vö. VOIT PÁL: *Régi magyar otthonok*. Bp., é.n. - RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. I. köt. Bp., 1986.

⁴ Például: ZLINSZKYNÉ STERNEGG MÁRIA: *Íróalmáriumok Debrecenből*. Iparművészeti Múzeum Évkönyve III-IV. Bp. 1959.

⁵ Irodalmát felsorolja: BODOR ANTAL-GAZDA ISTVÁN: *Magyarország honismereti irodalma. 1527-1944*. Bp. 1984.

⁶ Vö.: *Magyar családörténeti és címertani irodalom 1561-1944*. BAÁN KÁLMÁN gyűjtését javította és kiegészítette: KÓCZ T. LÁSZLÓ és GAZDA ISTVÁN. Bp. 1984.

teménybe az íróládikát. Mivel a ládikán nincs sehol semmiféle felirat, készítőjére, illetve megrendelőjére, használóira utaló jel vagy jelzés, címer, évszám, ezért szerencsés körülménynek számít az, hogy legalább az egykori birtokló család kilétéről kétségtelen bizonyossággal rendelkezünk. Nem állt módomban azonban a Szentiványi család ma élő tagjaival személyesen találkozni vagy írásban felvenni velük a kapcsolatot. A több ágra szakadt – s bizonyára több országban élő – család⁷ ma élő tagjainak felkutatása és a XVIII. századig visszanyúló családja készítése nem lehetett feladatomban.

Az kétségtelen, hogy a Szentiványi család a XIII. század második felétől kezdve meghatározó szerepet játszott Liptó vármegye történetében. Liptó egyetlen, jól körülhatárolható földrajzi egység, miként Cholnoky megállapítja: „iskolapéldája a medencék önállóságra való hajlandóságának. A Vág felső medencéje ez. Északon a Liptói-havasok és a Magas-Tátra, délen az Alacsony-Tátra ideális jó határai. Nyugaton a Kralováni-szurdoklog tart a vármegye s a Nagy-Fátra legmagasabb tömege szab neki határt. Keleten nem kínálkozik jó, természetes határ, de lehetett volna a Vág és Poprád

vízválasztó vonalat azzá tenni...”⁸ Általában Szentiványi családnak Liptó vármegyében lakó tagjai közül kerültek ki a XVI-XVII. században a vármegye alispánjai.

A liptószentiványi templomban a hajó északi falán epitáfium található a Szentiványiak címerevel: Szentiványi Péter, Liptó vármegye ötven esztendősen korában, 1672. február 28-án elhunyt alispánja emlékéét őrzi (1. kép). A kőíto fal kapuja mellett négyszögletes torony áll, ebben őrizték a Szentiványi család levéltárát.⁹ A falu határában, a Hradek nevű hegyen a szakirodalom állítása szerint a Szentiványi családnak vára is állt (castrum Sancti Johannis néven).¹⁰ Legmagasabb rangra Szentiványi László emelkedett a családból, aki feltétlen Habsburg-hűségében odáig

⁷ A *Magyar Nemzeti Zsebkönyv* (Második rész. Nemes családok. Bp. 1905. 572-585) családja adataiból kiderül, a XIX-XX. század fordulóján kik voltak az élő családtagok. Ilyen részletességű újabb adattár, amely a XX. század második felében élő családtagok adatait tartalmazná nincs, illetve számomra nem volt hozzáférhető. Nem volt alkalmam arra sem, hogy azt kiderítsem, Liptószentiványon (Liptovsky Ján) élnek-e a családnak tagjai. SZOMBATHY VIKTOR (*Szlovákiai utazások*. 3., jav. kiadás, Bp. 1979. 98) szerint a két világháború közötti szlovákiai magyar kulturális életben jelentős szerepet játszott a család egyik itt élő birtokos tagja, Szentiványi József (parlamenti képviselő is volt), akinek meghívására a szlovákiai magyar írók az 1930-as években háromszor tartottak itt találkozót Szentiványi Kúria néven. – (A szerkesztő megjegyzése: Móríc Zsigmondot is meghívták, aki a Nyugat 1930. június 1-jei számában beszámolt a találkozóról. Vö.: MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok II.* Bp. 1990. 38-41.)

⁸ CHOLNOKY JENŐ: *Hazánk és népünk egy ezredéven át.* A magyarság hajdan és most. Bp. é.n. 115.

⁹ Vö.: MYSKOVSZKY VIKTOR: *Liptó megye középkori építészeti műemlékei.* (Adalék műemléceink ismeretéhez). Archeológiai Közlemények XI. 1877.

¹⁰ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* 10. köt. Pest, 1863. 641. – SERFÓZÓ JÓZSEF: *Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben.* Bp. 1941. 5. – A család korai történetét lásd: MAJLÁTH BÉLA: *Liptó megyei törzsköcs családok 1526. évig.* Turul, 1890. 7-24.

ment, hogy vállalta az eperjesi vésztörvényszéken a vádló hírhedt és dicstelen szerepét. Szolgálatait az udvar bárói, majd 1690-ben grófi címmel jutalmazta. 1737 körül hunyt el fiú utód hátrahagyása nélkül, ami így a grófi ág kihalását jelentette.¹¹ A XVI-XVIII. században a család egyes tagjai Liptón kívül más megyékbe is átszármaztak, részben ott szerzett tisztségek, illetve birtokok révén: Árvába, Gömörbe, Biharba, Szepesbe, Nógrádba, Zemplénbe, Bars és Heves megyébe.¹² A XIX-XX. században mint jogászok, politikusok, földbirtokosok jelentős szerepet játszottak a család tagjai a politikai életben, a család több tagja a fővárosba, Budapestre költözött; mindemellett megmaradt a liptószentiváni birtok, s fenntartották az ősi kastélyaikat, kúriáikat.

A dolgozatom tárgyát képező ládika asztalosmunkája puritán egyszerűségű. Farészének egyetlen díszítő eleme a festés. A rézből domborított veretek rokokó mintakincse alapján határozható meg a ládika készítésének ideje a XVIII. század második felére. Ki lehetett a megrendelő, a Szentiványi család melyik tagja? Erre a kérdésre választ találni korántsem egyszerű. Egyrészt azért nem, mert mint az előző fejezetben közöltem, a családnak a XVIII. század második felében – egy 1754-ben készült liptói nemesi összeírás szerint – 14 felnőtt férfitagja élt. Ezek közül potenciálisan bármelyik lehetett a megrendelő. Másrészt azt is tekintetbe kell venni, hogy a ládika nem képviselhetett olyan értéket, amely eleve kizárta volna, hogy kisebb vagyonnal rendelkező családtag legyen a megrendelő. Sőt, inkább azt valószínűsíti a tárgy kivitele, hogy szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező családtag számára készült ez a bútordarab. Éppen azért, mert a ládika nem képviselhetett mint vagyontárgy különleges értéket, ezért a családi hagyomány sem tartotta fontosnak a személyhez kötését, legalábbis nincs erről tudomásom. Pusztán mint régi és voltaképpen napjainkig használható bútordarabot kegyelelesen megőrizték, amíg tehették, míg kényserítő anyagi okokból meg nem kellett válni tőle. A láda készítőjének személyazonosságát az eddig felkutatott források alapján megállapítani nem lehet, úgy vélem azonban, hogy a megrendelő személyének homályban maradása önmagában még nem alapvető jelentőségű a ládika iparművészet-történeti értékelése szempontjából.

Megvizsgáltam azt is, hogy készülhetett-e a ládika Liptószentivánban. Arról nincs adatom, hogy a XVIII. században hány iparosra lehetett a településnek, s mely szakmát űzhatték. De aligha tévedek, amikor azt állítom – az országos átlag alapján –, hogy a talán leggyakoribb falusi mesterségnek számító kovácson kívül nemigen lehetett más iparos a Szentivánnak. Hiába voltak a környéken hatalmas erdőségek, mégsem gondolhatunk ebből egyenes következtetéssel arra, hogy akkor asztalosmester(ek)nek is kellett lenni. Legfennebb ácsok lehetnek. A faeszközöket és fabútorokat a jobbágyok – az ügyesebb kezűek – maguk fabrikálták, a nemesek pedig a közelebbi-távolabbi városok asztalosmestereinél készíttették bútoraikat. Végeredményben tehát határozottan azt állítom, hogy olyan mester, aki a dolgozat tárgyául szolgáló ládika asztalos és rézműves munkáit elkészíthette volna, aligha élhetett a XVIII. századi Liptószentivánban. Amikor a ládika mestere után nyomozva tágítottam a kört, meg kellett állapítanom, hogy a céhes kézműipar eddig legteljesebb adattára Liptóban kevés céhet ismer, ezek többsége is meglehetősen késői alapítású.¹³ Ezért nem megalapozatlan az az állítás, hogy a ládika Liptó vármegyében sem igen készülhetett. Legalábbis nincs olyan nyom, hogy a XVIII. században élt volna a megyében olyan mesterember, aki nemcsak a viszonylag egyszerű asztalosmunkát, hanem a sajátos festési módot és a rézdomborítást is kivitelezhette volna. Ha elfogadjuk a lehetőségét ennek a feltételezésnek, akkor a megyn túl kell keresnünk a ládika mesterét.

A Liptóval szomszédos Zólyom, Gömör és Szepes vármegyék területe az, ahol talán leginkább gyanítható a ládikát készítő mester. Elvileg természetesen távolabbi terület sem zárható ki, hiszen a családtörténetből világosan kiderül, hogy jó néhány – Liptótól távolabb eső – megyében is éltek a Szentiványi család tagjai, s egyesek – mint udvari tisztséget is ellátók – Pozsonyba, sőt Bécsbe is gyakran eljutottak. A láda viszonylag egyszerű formái és egész jellege azonban azt sugallja számomra, nem kell távoli területen keresni a mestert. A láda faelemeinek

¹¹ NAGY IVÁN i. m. 623-624.

¹² Az egyes ágakról és birtokaikról: NAGY IVÁN i. m. 631-641.; KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. 10. köt. Bp. 1931. 134.

¹³ *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere*. Szerk. ÉRI ISTVÁN - NAGY LAJOS - NAGYBÁKAY PÉTER. II. köt. Bp. 1975. 24.

megmunkálása s maga az anyaga (egyszerű fenyőfa) nem nyújt támpontot a készítés helyére vonatkozóan. A díszítő rézből domborított lemezek (a sarkokon, a tetőn, a zárrésznél és a két fogantyúnál) készítésének helye sem perdöntő, hiszen ezek nem feltétlenül ott készültek, ahol az asztalos munkák. A sajátos festési mód viszont talán közelebb visz a megoldáshoz. Az ereszési festési technikájának ez a változata, a *márványozás* – azaz a márványfelületek utánzása – számos templomban megtalálható.

Árva várában a barokk várkáporna jellegzetes dísz a márványutánzatú festés (padok, szőszék, oltár). A kápolna melletti helyiségben a bútorkiállítás részeként látható szekrény, komód faerezetet utánzó festéssel készült.¹⁴ Szepesben, Csütörtökhelyen a Zápolya-kápolna melletti rk. plébániatemplom mellékoltárai és a szőszék festése szürke és vörös márványt utánzó. A Késmárk közelében fekvő Leibicen a barokk berendezésű rk. templom padjainak festése márvány utánzatú. A Szepességből azonban nemcsak templomi berendezések jellegzetes díszítő festése ismert, hanem van az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében a Csáky család címerével ékes olyan kelengyeláda is (2. kép), amely márványos festéssel díszített oldallapokkal rendelkezik; a láda 1670-80 körül készülhetett. Tekintettel a szepességi templomi példákra, a szepességi – jórészt német származású – mesterekre s a szepességi ládára is, talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy a legvalószínűbb az, hogy a ládika szepességi mester kezemunkája.

Mind a farész, mind a festés, mind a fémlapok legvalószínűbben a Szepességben készültek, illetve szepességi mesterek (egy-egy asztalos és rézműves) keze által.¹⁵

Természetesen nem kizárható, hogy a ládika más felvidéki műhelyben készült. Az ereszéssel díszített bútordarabok és az egyházi, illetve világi berendezési tárgyak kataszterszerű összegyűjtése után a műhelyek és műhelykapcsolatok világossá válhatnak, s könnyebb lenne a ládika műhelyének meghatározása is.

A dolgozatom tárgyát képező íróládika értékeléséhez feltétlenül hozzátartozik az is, hogy elhelyezzem a bútorművesség történetében. Természetesen csak a főbb jellemzők bemutatására vállalkozhatok. A történeti szakirodalom egységesen állítja, s a tárgyak és korabeli ábrázolások egyaránt bizonyítják, hogy a középkor legkedveltebb bútora – a tárolóbútorok között – a láda.¹⁶ Mint bútordarab még a XVI-XVII. században is uralkodó fajta a nemesi és polgári lakásokban. A ládák nagysága sokféle: több méterestől a kicsiny, asztali ládikáig terjedt. Funkció tekintetében rendkívül széles a felhasználás köre: voltak úti-, ékszeres-, pénz-, levéltartó-, író- és varrásoktartó-, gyógyszeres-, játéktartó stb. ládák, ládikák.¹⁷ Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének gótikus és későreneszánsz ládái alapján az említett korszakokról átfogó áttekintés készült, ennek megállapításait fölösleges lenne itt megismételni.¹⁸

A XVII. században terjedt el szélesebb körben a ládák díszítő festése a festőasztaloság mint szakma elterjedésével. A festett láda anyaga puhafa (fenyő). Anyaga miatt ez viszonylag hamar tönkrement, kevés maradt meg belőle, ezért a ma meglévő szegényes tárgyi anyag korántsem ad képet e bútortípus elterjedtségéről. A viszonylag olcsó festett bútor főleg a városi polgári otthonok számára készült tömegesen.¹⁹

¹⁴ A vár történetét és a bútorkiállítást ismerteti: PETER HUBA: *Oravsky hrad*. Martin, 1986. A barokk oltár színes képén (69) jól látható a márványutánzatú festés a fából faragott oszlopokon.

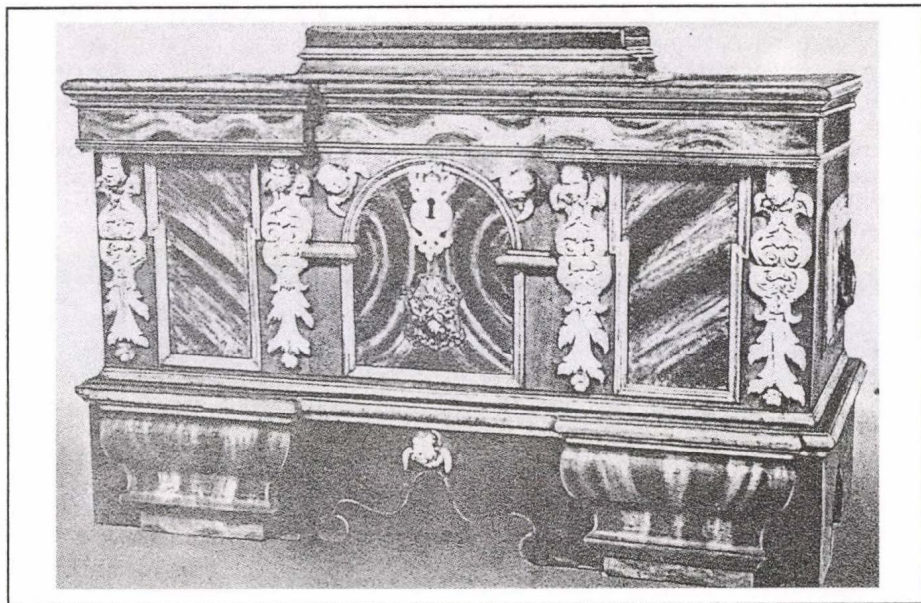
¹⁵ Vö.: BATÁRI FERENC: *Késő reneszánsz magyar ládák a bútorosztály újabb szerzeményei között*. Iparművészeti Múzeum Évkönyve VII. Bp. 1964. 13-22. - BARANYAI BÉLÁNÉ: *Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban*. GALAVICS GÉZA (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Bp. 1975. - TOMBOR ILONA: *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV.-XIX. századból*. Bp. 1968.

¹⁶ Vö.: BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA: *Régi magyar kincsesládák*. Magyar Iparművészet. 1935. 174-176. - HOMÉR LAJOS: *A bútor története. Egyiptomtól napjainkig*. II., bőv. kiadás. Bp. é. n. (1947). - ÉBER LÁSZLÓ: *A bútorművesség emlékei Magyarországon*. Az iparművészet könyve. Szerk. RÁTH GYÖRGY. 2. köt. Bp. 1905.

¹⁷ VADÁSZ ERZSÉBET: *Ládikák, kazetták*. Múzsák 1977. 2. sz. 5-7.

¹⁸ Vö.: BATÁRI FERENC: *A bútorgyűjtemény gótikus ládái*. Iparművészeti Múzeum Évkönyve VII. Bp. 1964. 13-22. - BATÁRI 1966. i. m. - BÁRÁNYNÉ i. m.

¹⁹ SZABOLCSI HEDVIG: *Régi magyar bútorok*. I. Főúri és polgári bútorművészet. Bp. 1954. 26.

A különféle célokra készült ládák közül dolgozatom tárgya szempontjából elsősorban azok fontosak, amelyek kapcsolatban álltak az írásbeliséggel. A XVI-XVII. század embere általában ládában tartotta a könyveit, sőt ez a tárolási mód még a XVIII. században is előfordul. Csak kolostorokban, jelentősebb plébániatemplomokban és egyes főúri udvarokban, iskolákban, s a kialakuló értelmiségnél, külföldi iskolákat megjáró papoknál volt annyi könyv, hogy számukra külön könyves szekrényt, könyvespolcot készítsenek. A polgári, kis- és középbirtokos nemesi otthonokban a biblián, a kalendáriumon kívül nem sok könyv akadt, s ezek számára jó hely volt a láda. Ládában tartották a címeres nemeslevelet, az egyes birtokokra vonatkozó adományleveleket, peresleveleket s általában az egyre kiterjedtebbé váló magánlevelezés darabjait. Egy átlagos nemesi család összes olyan fontosabb irománya, amelyet a kor embere megőrzésre érdemesnek tartott, általában elért egy ládikában. Sok esetben – a létbizonytalanság miatt – a családok a legértékesebb jogokat és birtokokat biztosító okleveleket nem is merték maguknál tartani, hanem a biztonságosabbnak látszó ún. hiteles helyeken (káptalanok, konventek) őrizték. Ládában őrizte fontos írásait a városi és megyei közigazgatás is. Egy-egy kisebb város iratai a XVII. században többnyire nem voltak olyan mennyiségűek, hogy ne fértek volna el egyetlen ládában. A fontosabb megyei iratoknak is elegendő volt egyetlen láda, megyegyűlésekre így, ládában szállították a jogi- és közigazgatási szempontból fontos dokumentumokat. Katonai vezetők, jelentősebb politikusok a valamilyen célból fontos dokumentumokat útipoggyászként is magukkal vitték – ládában. Vagy az írásokkal egy ládában, vagy külön kis ládikában tartották az írószereket, az ún. kalamáris ládában. Ládában őrizték irataikat és pecsétjükét a céhek. A céhládák a bútorterfejlődésnek egy sajátos típusát képviselték.²⁰ Az íróládikák általában asztalon álltak, s ferde lappal csukódtak, tehát írni lehetett rajtuk, s a ládában a levelek mellett helyet kaptak az írószerszögek is. Az íróládikák között van fiókos és van lenyitható tetejű, amelynek belsejében rekeszeket találunk. A ládák díszítése berakott, faragott vagy festett.²¹

²⁰ A céhládákról: TEMESVÁRI FERENC: *A céhládák szerepe a céhek életében*. Bp. 1958.; NAGYBÁKAY PÉTER: *Veszprémi és Veszprém megyei céhládák*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei V. Veszprém, 1966. 91-142

²¹ BÁRÁNYÉ I. M. 5.

A láda visszaszorulása a bútorok sorában a XVII. században megkezdődik, s a XVIII. században végképp elveszti korábbi szerepét.²² Kiszorítja a ládát az almárium, a szekrény, s a láda a polgári és paraszti háztartásokba szorul.²³ „A XVIII. század legkedveltebb bútorarabja az írószekrény, amely a lakásokból kiszorult láda és a főúri környezetben használt 'cabinet szekrény' funkcióit egyesíti szerencsésen”.²⁴ Az írószekrény alsó része voltaképpen egy fiókos komód, középtengelyében találjuk a lecsapható fedelű írópolcot, fölötte pedig az ajtós vagy fiókos felső szekrényrész helyezkedik el. Mi következik az előzőekből? Úgy vélem, hogy az, hogy a Szentiványi család a XVIII. század második felében készült rokokó ládikája bútor történeti szempontból egy korszerűtlen, idejétmúlt, mintegy „anakronisztikus” darab. Akkor készült, amikor ez a bútortípus már kiment a divatból. Egészében nagyon egyszerű, provinciális ízlésű készítmény.

*

Lássuk közelebbről a ládát!

A téglány alakú ládika teteje, két rövidebb oldala és belső fiókjá juharcából, hosszabb (elő- és hát-) oldala diófaából, alja fenyőfaából készült. Illesztése csapolással történt. Vörösésbarna festése több helyen erősen kopott. Rézből készült veretei közül több törött, hiányos. A ládához tehát nem használtak fel drága, nehezen beszerezhető, különleges fajtákat. A díszítő fémveretek tipikus rokokó motívumokat formáznak. A zár egyszerű, egykarú zár (kulcsa hiányzik). Farészei a lehető legegyszerűbb kialakításúak. A simára gyalult falapokat egyszerűen összeillesztették, felületüket simára gyalulták. Egyedüli díszítője a vörösésbarnaerezés (flóderozás) és a fémveretek. A láda belseje is egyszerű kialakítású, kétoldalt rekeszek, középen osztatlan tér. A XVIII. században oly kedvelt titkos fiókjá, rekesze nincsen.

A megrendelő láthatóan egyszerű, szolidan díszített, olcsó, az adott célra jól használható bútor darabot készíttetett. A láda állapota, egész kiképzése arra vall, hogy *nem* dísz tárgy, hanem *használati tárgy* volt. Rekeszeiben részben írószereket tarthattak s kisebb feljegyzéseket, leveleket, kisebb könyveket talán. A középső, nagyobb részben leveleket, iratokat helyezhettek el. Egy bizonyos: aligha ez az egyetlen láda volt az, amelyben a családi iratokat, a családi levelezést őrizték. Az Országos Levéltárba került családi iratanyag (ami korántsem teljes) ebben nem is fért volna el, a XVIII. század közepéig ugyanis csak az évrendezett iratok (a középkori okleveleket nem számítva) tucatnyi csomót tesznek ki, ebbe a ládába viszont három-négy csomónál több iratot begyömöszölni képtelenség lenne. A dolgozatomban tárgyalt ládika a Szentiványi család *egyik* ágának iratait, levelezését őrizhette másfél, két évszázadon át. Erre a célra – méreteit tekintve – elegendő is lehetett.

A ládika – ha egészében nézzük – nem tipikus rokokó darab. A későbarokk (rokokó) bútorstílus jellemzője Kaesz Gyula megfogalmazása szerint ugyanis a különleges, drága anyagok használata, a túlbujánzó dekoráció: a díszítésben kagyló, csiga, korallszerű képződményekhez hasonló formák, inda, szalag és lombdíszek, tobzódó luxus. Intimitás és dekorativitás egyszersmind. Kedvelt bútorarab a komód, az írószekrény és az íróasztal.²⁵ Az életmódtörténet és a művészetszociológia szempontjából figyelemreméltó tehát elsősorban a Szentiványi család íróládikája. A bútorfejlődés fő stílusvonala mellett a perifériális, provinciális vonulatot képviseli. A maga nemében ez is figyelmet érdemel, nemcsak az egy-egy stílusra jellemző tipikus luxusbútor.

A magyar szakirodalom a bútorkészítés egyszerűbb festési technikáinak elemzését végezte el, bemutatva azt, hogyan készülnek az egyszínűre festett felületek, illetve hogyan festenek különféle (főleg növényi) motívumokat. Ezzel szemben – legalábbis tudomásom szerint – nincs magyar nyelven olyan részletes összefoglalás, amely a fejlettebb, bonyolultabb festési megoldásokat elemezné, s fennmaradt emlékeit összegyűjtené. A bútorfestés területén egy sajátos ága-

²² BÁRÁNYNÉ i. m. 10.

²³ ÉBER i. m. 474.

²⁴ Vö.: DÉVÉNYI JÓZSEFNÉ: *A Történeti Múzeum XVIII. századi bútorai*. Bp. 1960. 12. - SZABOLCSI 1954. i. m. - ZLINSZKYNÉ STERNEGG MÁRIA 1959. i. m. - SZABOLCSI 1972. i. m. 90-93., 197-205.

²⁵ KAESZ GYULA: *Ismerjük meg a bútorstílusokat*. 4. kiadás. Bp. 1978. 126-138.

zat (leginkább a német területen, főleg az Alpok vidékén otthonos) az a technika, amelynek segítségével a festett felület márványhoz teszik hasonlónvá (márványozás), vagy valamilyen típusú fa erezetét utánozzák (erezés vagy flóderozás). Mivel e technikával készületek bútörök, egyházi és világi berendezési tárgyak összegyűjtésére, kataszterének elkészítésére eddig senki sem vállalkozott, ezért mai ismereteink alapján aligha lehet eldönteni, hogy a maga korában milyen elterjedt, mennyire népszerű lehetett ez a stílus.

A Szentiványi család íróládiája csirizes flóderozással (erezéssel) készült.

Frecskay szótárában a „Mázolás” fejezetében a következőket olvashatjuk: „A fanemek utánzása (Nachahmen), mikor is a fenyőfából való pl. bútort úgy kívánják feltüntetni, mintha drágább fanemből készült volna, az erezéssel, fodorhabozással történik.”²⁶ A témakörrel az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság azt olvashatjuk, hogy a fodor szó 3. jelentése = ‘habos, hullámos erezetű. 1600: asztal fedele ‘fodor fa’ - 1611: ‘fodor fából csinált padok’ - 1615: ‘szekrény láda fodor fával borított.’²⁷ Erdélyben elterjedt volt az is, hogy az erezetet nem fára, hanem papírra festették, s ezt a papírt ragasztották rá a bútorra. Ezt a fajta bútort „fodorpapirosos”-nak nevezték.²⁸

A mai gyakorlati asztalosiparral foglalkozó kiadványok már nem említik a márványozást és erezést, ami érthető is, hiszen ezt a fogást már régen nem alkalmazzák.

²⁶ FRECSKAY JÁNOS: *Mesterségek szótára*. Bp. 1912. 264-265. (Leírja a jávorfa utánzásának technikáját.) A szótári részben a következő kifejezéseket adja meg magyarul és németül (13., 644): *eresség* = Aderung; *fodorhab, erezet* = Floder, Maserung; *fodorhabozás, erezés* = flodern, maserieren; *Erezőecset, érhúzóecset* = Floderpinsel, Maserierpinsel; *utánzás* = imitieren.

²⁷ SZABÓ T. ATTILA: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. IV. köt. Bukarest, 1984. 150., 153.

²⁸ B. NAGY MARGIT: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1970. 115.

Teller István grafikája

SISKA JÓZSEF

Bodrogközi malmok

Az emberiség történetében évezredek óta fontos szerepet játszanak a malmok, amelyek segítségével az alapvető tápláléknak számító gabonaféléket feldolgozzák.

Az alábbiakban szülőföldem, a Bodrogköz malmait szeretném bemutatni az eddig megszerzett, teljesnek korántsem mondható adataim segítségével.

Történeti adalékok

A kistáj három malmáról elsőként a leleszi prépostság birtokait behatároló, 1214-ben kelt oklevélben olvashatunk.¹ 1245-ből ismert Véke község határjárása, amelyben a Tice folyó melletti malomról tesznek említést a leleszi szerzetesek.² 1423-ban Szentés és Véke jobbágytelkeit osztják fel egymás között, szülei halála után, a Makó nevű nemesi család sarjai. Az irat tanúsága szerint a két testvér mindkét helységben egy-egy ökörrrel működtetett szárazmalmot is örököl.³ Az 1549-es bodrogközi gabonadézsma-jegyzékben Battyán és Szerdahely malmairól írnak.⁴

Miskolci Csulyak István alsózempléni református esperes 1629 szeptemberében látogat el vidékünkre. A vizitációjáról készült jegyzőkönyvben bosszúsan konstatálja, hogy Tárkányi István, a battyáni malom tulajdonosa még nem adta ki a helyi prédikátor azévre esedékes vámrészesedését, a 40 köből búzát.⁵

A Bodrogköz 20 falujában birtokos 'Sennyey család és Thököly Imre 1684-es osztályában a nagytárkányi és a cigándi malmokat sorolják fel mint felosztandó javakat. Ennek a dokumentumnak egyik mellékletében Thököly kassai prefektusa írásban a következő utasítást adja a nagytárkányi udvarbírónak: „Az malmoknál, mikor felmérnek, legyen mindig az felmérés két vagy három hites ember előtt. Hasonlóképpen az molnárok mindenütt legyenek hitesek. Azok is tartsanak rovást, kire mindenkoron felmessék: mikor mennyi mérődik. Az malmokat és azok gátjait pedig jó egészségben conserválja. Jó kövekrül gondoskodjon, szükségükre való fát hordasson. Az molnárok sok haszontalan cselédet köz kenyeren ne tartsanak, sőt szorgoson vigyázzon utánuk Provisor urunk és ha lopásban, csalárdságban érné őket, büntesse meg. Mulasztásukat pedig Rátiojába vegye fel. ... Molnárokat az Praefectus híre nélkül ne moveálja és helyekbe másokat ne fogadjon. Ha káros tisztek léznek, előbb jelentse meg az Praefectusnak és annak instrukciójából tegyen meg másokat...”⁶

¹ FEJÉR. CDH. VII/5. 204-207. o.

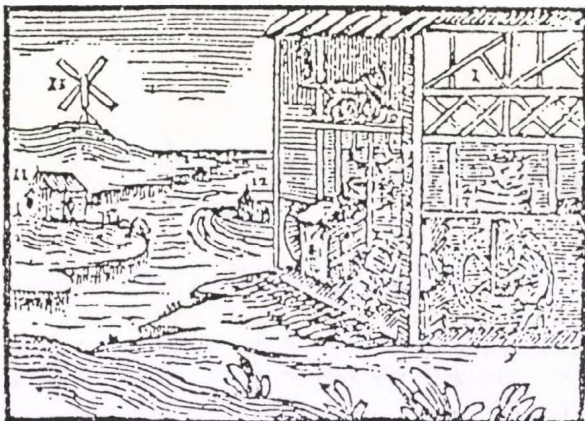
² SZENTPÉTERY. ÁKOKJ. 1846.

³ Leleszi Konvent Elenchusa. I. 24. Magyar Országos Levéltár (MOL).

⁴ Regestra Decimarum Comitatus Zempleniensis. Fasc. 226-272. MOL.

⁵ Prothocollum Venerabilis Tractus Zempleniensis. Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKL).

⁶ A 'Sennyey család okmánytára. P. 599. MOL. Urbaria et Conscriptioes. Fasc. 60. No. 5., Fasc. 115. No. 13. MOL.

1. Malombrázolás Comenius *Orbis Pictus*ában

tos térképén nagyon szépen látható a Tiszába torkoló *Malom-ér*, rajta a vízimalom. Az 1700-ban és 1714-ben megemlített „három kövű malom” itt már csak a *Malom-ér* közelében fekvő *Három kő malom szuglya* dűlőnévben él tovább.⁷ Az 1794-es periratok között találtam meg a Bodrogon üzemelő szerdahelyi vízimalom tervrajzát és a folyó túlpártján fekvő Ladmóc lakóinak vele kapcsolatos panaszát.⁸ Szirmay Antal, Zemplén vármegye levéltárosa 1803-ban a Latorcán a következő községek határában működő vízimalmokat sorolja fel: Battyán, Lelesz, Szolnocska, Zétény, Eszenyke.⁹ A református egyház 1806-os összeírása a nagyrozvágyi és az örösi szárazmalmok létét bizonyítja.¹⁰

Az általam megismert XIX. századi adatok közül a legteljesebbnek mondható Szőgyény Ferenc főszolgabíró emlékezet alapján készített felmérése. Ezek szerint 1809-ben Agárdon 3, Bélyben 2, Cigándon 2, Csernyőben 1, Csékén 2, Dámócon 1, Helmecen 2, Kaponyán 1, Karádon 2, Kisgéresen 1, Kistárkányban 1, Kisújlakon 1, Lácán 1, Leányváron 2, Leleszen 2, Nagygéresben 3, Nagykövesden 1, Nagytárkányban 1, Örösben 1, Pácinban 1, Perbenyikben 1, Radon 1, Ricsén 1, Szentesen 2, Szerdahelyen 2, Szinyéren 1, Szolnocskán 1, Szomotoron 1, Vékén 1, Zétényben 1 szárazmalom van.¹¹ Ha ehhez hozzávesszük az ekkor közigazgatásilag Szabolcs megyéhez tartozó községeket: Kenézlő száraz- és „hat kőre járó” vízi-, valamint Zalkod szárazmalmát is, akkor az 53 helységet magába foglaló Bodroghözben, jóval az átfogó ármentesítés előtt, 51 malom található.

Az első gőzmalmokat az 1875-ös katonai térképeken fedeztem fel Kisrozvágy, Királyhelmece és Bacska közvetlen közelében.¹²

⁷ A 'Sennyey család polgári peres iratai. Loc. 45. No. 167. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely (ZL).

⁸ A 'Sennyey család iratai. Loc. 48. No. 311. ZL.

⁹ Loc. 95. No. 17, 31, 52. Loc. 98. No. 263, 269. Loc. 100. No. 448 etc. ZL.

¹⁰ Kéziratok térképek. Agárd, U 161. ZL.

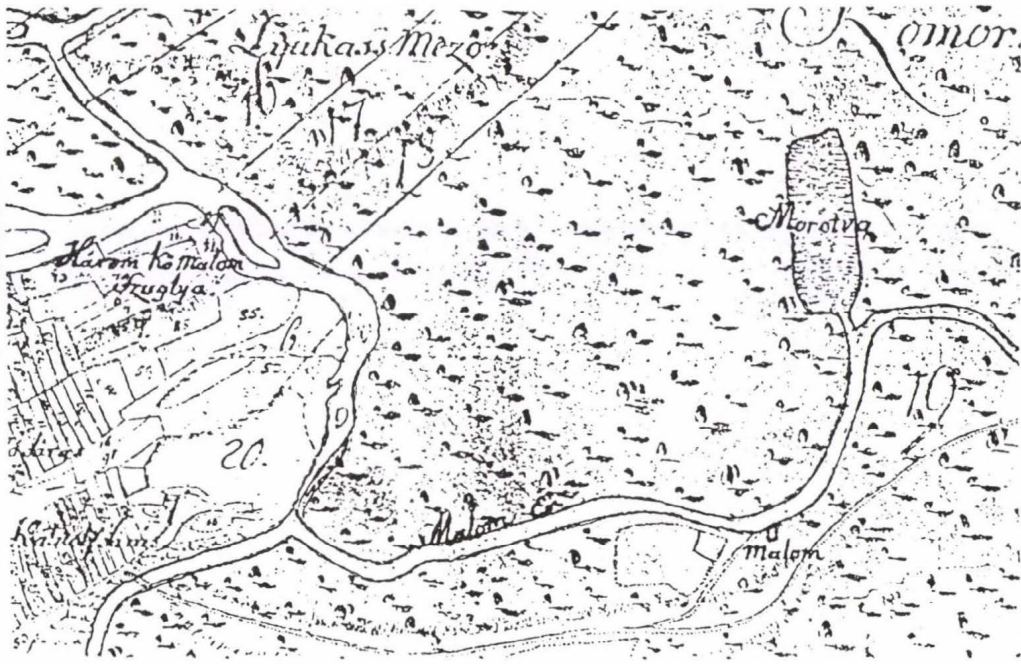
¹¹ Polgári peres iratok. Loc. 55. No. 12. ZL.

¹² SZIRMAY, 1803. ZVHI.

¹³ Az alsózempléni ref. egyházkerület ingó és ingatlan vagyonjainak összeírása. 1806. I-II. kötet. SRKL.

¹⁴ Vegyes közgyűlési iratok. Szolgabírói jelentések. 42. sz. csomó. ZL.

¹⁵ III. Orsz. Katonai Felmérés. 1772-1884. 4667, 4668, 4767, 4768. sz. szelvények. Hadtörténelmi Térképtár.

2. Az agárdi Malom-ér, Malom, Három kő malom szuglya az 1792-es kéziratos térképen (részlet)

3. A szerdahelyi vízimalom, 1794

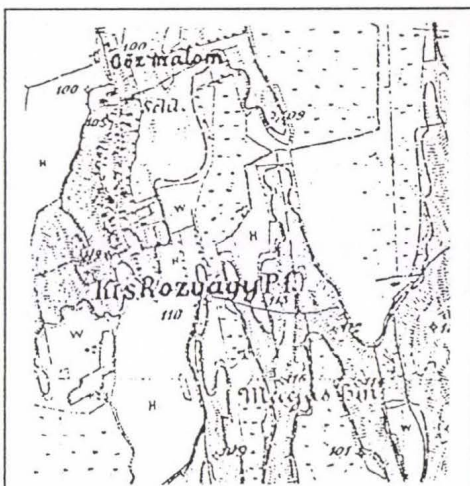
Döföt. A mi az a mofani Malomnak az E. Berü. alatt, a Filsoja. Négy Ortopolra vagy on állitva, se hát a belvi: Második Ortopolul fogva, mind a Filsonak, mind a Malomnak helye, a Dódrognak azon helyen lévö; ezért Kórház Pártjából, vagy on kivágyva, és ez által a Dódrog M. la. hi. vagy on állitva, de mind az ortopolra ezen helyen semmi arhat tartani nem lehet, hogy ezen helyen akár mely, Sebeis Víz; es en. J. d. d. d. meg faggas. f. a. n. s. felül balad. h. a. m. i. H. a. m. i. m. i. v. e. l.

Másodszor. Miblen ezen Malom megfordult, és is. l. e. n. i. l. e. n. i. d. e. r. s. és mind egy barom. H. i. s. t. i. l. u. l. fogva, a Malomnak. által ellenében. valaki által, melynek végire. nem. m. e. h. e. m. i. n. t. a. K. ö. g. a. s. t. meg. b. a. n. a. s. a. s. o. s. s. a. V. i. z. m. e. t. foly. a. m. a. r. y. a. a. t. ö. b. b. h. a. l. t. i. t. a. r. o. s. t. n. s. q. u. e. b. i. s. p. e. d. i. g. a. K. ö. g. a. s. t. a. l. a. t. f. e. r. t. a. r. t. a. d. i. k. a. D. ö. d. r. o. g. V. i. z. m. e. t. F. o. l. y. a. m. a. r. y. a. o. l. y. e. r. ö. b. e. n. e. z. e. n. O. t. t. a. l. a. r. a. v. e. s. s. e. f. o. l. y. a. m. a. r. y. a. t. h. o. g. y. o. s. t. a. n. i. m. m. a. r. a. P. a. r. t. ö. s. i. z. m. e. g. f. a. g. g. a. s. a. s. a. d. a. g. m. a. c. i. a. l. k. i. a. s. ö. b. b. e. l. t. y. e. s. i. z. e. l. o. r. o. v. t. o. r. s. m. a. s. f. e. n. e. t. e. r. e. b. e. n. Ö. r. s. e. n. y. s. a. V. i. z. p. a. r. t. o. n. p. e. d. i. g. f. a. h. a. d. a. p. l. e. s. i. n. a. l. t. a. m. i. n. s. a. s. A. t. t. a. k. o. l. a. j. b. a. n. a. z. A. b. e. r. ü. a. l. a. s. s. v. a. l. o. k. e. r. ü. l. e. s. e. l. ö. a. d. j. a.

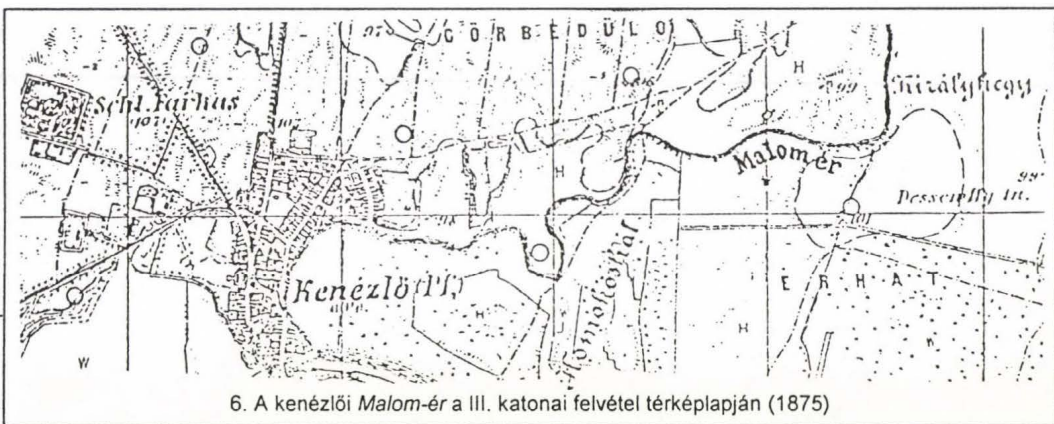
Harmadszor. A K. ö. g. a. s. t. u. g. a. r. i. n. m. e. l. y. e. z. e. n. H. e. l. y. e. n. e. m. e. t. e. l. ö. r. s. i. z. a. D. ö. d. r. o. g. o. n. u. g. y. k. e. r. e. p. r. ü. l. v. o. l. t. a. G. i. n. a. l. v. a. h. o. g. y. a. V. i. z. m. e. t. n. a. g. y. o. b. b. m. e. g. a. p. a. d. i. k. a. a. l. t. a. l. m. a. s. o. f. f. a. g. a. v. a. l. t. a. h. a. v. t. a. n. F. o. l. y. s. a. h. o. l. a. M. a. l. o. m. k. e. r. e. t. e. s. i. f. o. r. g. o. s. s. a. t. a. M. o. f. a. n. i. M. a. l. o. m. e. p. i. s. t. e. n. e. t. a. l. t. a. l. m. a. s. o. f. f. a. g. a. v. a. l. u. l. f. e. m. i. n. e. l. f. e. l. t. y. e. b. b. n. e. m. s. m. i. t. k. e. r. e. s. s. M. i. v. e. l. q. u. i. s. d. a. t. a. l. a. t. a. l. m. i. n. d. a. M. a. l. o. m. m. i. n. d. a. n. a. k. F. i. l. s. o. j. a. a. S. z. e. r. d. a. h. e. l. y. i. P. a. r. t. b. a. n. k. i. l. t. y. e. b. b. h. o. z. a. s. s. a. s. o. s. s. i. z. a. m. o. f. a. n. i. k. e. r. e. t. e. t. k. i. l. t. y. e. b. b. j. ö. n. n. e. t. a. r. e. g. i. M. a. l. o. m. k. e. r. e. t. e. n. e. l. s. e. h. a. t. a. r. e. g. i. M. a. l. o. m. f. o. r. g. a. s. a. n. a. k. e. l. e. b. b. e. n. i. h. e. l. y. e. n. e. g. a. r. t. o. l. a. t. o. s. s. i. z. a. K. ö. g. a. s. t. a. l. e. g. y. e. n. l. ö. v. e. k. e. r. e. s. s. i.

Ezeken és ezeken meg vizsgálva, a feltebb meg is módon találva, az Ortopol meg jelen. Nem es. és Nem es. l. e. n. e. t. e. n. l. a. h. o. f. o. h. a. r. i. z. a. z. o. n. M. a. l. o. m. n. a. k. h. a. p. n. o. s. a. v. a. g. y. Á. t. t. a. l. m. a. v. o. l. i. a. r. o. k. m. e. g. f. o. l. l. i. t. o. s. s. u. l. e. s. v. a. l. a. m. i. n. e. a. z. t. ö. b. b. H. e. l. y. s. e. g. e. l. l. a. h. o. f. a. i. h. a. p. n. o. s. m. a. t. f. ö. r. f. e. l. t. y. e. g. e. s. m. e. t. m. o. n. d. o. s. a. t. a. k. u. g. y. e. l. l. e. n. b. e. n. a. l. a. g. m. a. c. i. a. k. e. s. k. o. m. o. s. o. c. i. a. l. Á. t. t. a. l. m. a. t. m. a. l. á. l. l. i. s. o. n. a. l. f. ö. r. l. a. g. m. a. z. o. n. l. a. t. o. r. ö. N. e. m. e. s. e. l. e. b. b. e. g. y. J. a. v. a. n.

A gőzmeghajtás lassú térnyerésével először a vízimalmok tűntek el. A szárazmalmok elég szívósan tartották magukat. 1881-ben például Kistárkányban még négy szárazmalom, két olajütő és eddig nem említett újdonságként egy szélmalom is üzemelt.¹⁶ A teljes technikai váltás a századforduló után következett be a Bodrogtúzában. A gőz, a szivógáz, a Diesel, a benzin s végül az elektromos áram lett a helyi malmokat mozgató legfőbb energiaforrás. A köves őrlőműről áttértek a hengerszékesre, amely jóval nagyobb teljesítményre volt képes. A nagyobb kapacitású üzemek így nemcsak vámörlést, hanem kereskedelmit is végeztek. A Felvidék visszacsatolása után 14 bodrogtúzái helységben üzemelt hengermalom: Bacsán, Bélyben, Bodroghalomban, Bodrogszerdahelyen, Bolyban, Cigándon, Dámócon, Karcsán, Kenézlőn, Királyhelmecezen, Kisgéresben, Ricsén, Szomotoron, Tiszakarádon. Ezeknek mindössze fele – Bacska, Bély, Dámóc, Karcsa, Kisgéres, Szomotor, Tiszakarád – malma volt kizárólagosan vámörlésre berendezkedve.¹⁷

5. A kisorvágyi gőzmalom a térképen (1875)

6. A kenézlői Malom-ér a III. katonai felvétel térképlapján (1875)

A második világháború után több hullámban államosították mind Magyarországon, mind Csehszlovákiában a malmokat. Az önellátó gazdálkodási rend felszámolása a bodrogtúzái malmok halálát jelentette. Csehszlovákiában legtovább a szomotori, Magyarországon pedig a ricséi tartotta magát. Az utóbbit 1979-ben állították le és zárták be. Épülete viszonylagos épségben még 1996 őszén is állt, de már berendezés nem volt benne.

¹⁶ Nagy Gyula levéltári tiszt hagyatéka. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. II. 1932.

¹⁷ CSIKVÁRI ANTAL (szerk.): *Zemplén vármegye szociográfiája*. Bp. 1940. 65. o.

stílió és a magyiból ismét, onnan is meg jöttéltek a Bodrog
 köz. Székesi családok jóra mellesz omial v. más is
 mi szedték nem vesem hogy ardecs Bodrog köz mellyel
 bizonyosan ondul e helyen vannak

Pomozson Van János Mela 1851

Stift-Nyáron " " " " 1

Lad " " " " 1

Pisny " " " " 1

Lisny " " " " 1

Vitka " " " " 1

János " " " " 2

Nagy György " " " " 3

Stift " " " " 1

Lad " " " " 1

Nagy-Róvid " " " " 1

Budab " " " " 2

Polnische " " " " 1

Stift " " " " 2

Lad " " " " 1

Clung " " " " 1

Stift Páthy " " " " 1

Nagy Páthy " " " " 1

Lad " " " " 3

Lad Vár " " " " 2

Dun " " " " 1

Budab " " " " 1

Stift " " " " 2

Stift " " " " 2

Stift György " " " " 1

Lad " " " " 2

Clung " " " " 1

Stift " " " " 2

Lad " " " " 2

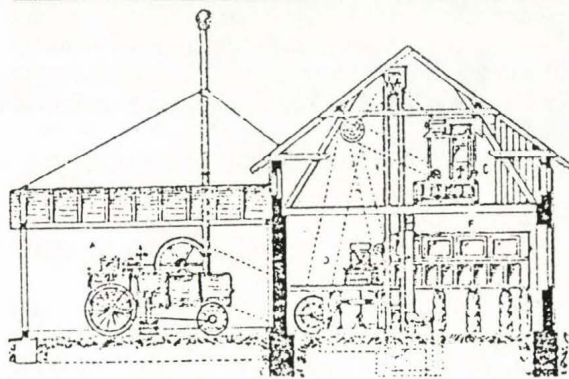
Stift " " " " 2

Clung közl. vannak a Ladonra ismét v. más mellyel
 az ide a földön val Nagy Vár is is több is a földön

A malomtechnika és a tulajdonjog változásai

Az ember a gabonaféléket először nyersen majd pörköelve fogyasztotta, aztán rájött, hogy széttörve különféle ételeket is készíthet belőle. Kőek között, különféle anyagokból készült mozsarakban aprította a magvakat. Az ókorban fedették fel, hogy két korong alakú kő körbeforgatásával, a legkisebb erő kifejtésével nagy mennyiségű lisztet tudnak előállítani. Ezen ősi eszköz utódai voltak azok a kézimalmok (helyi ne-
vükön: darálók), melyeket nagy-
nyon sok bodrogi faluban még az 1960-as években is használtak kukorica és árpa
összezúzására.

8. Kézimalom Tiszakarádon (Gönyey Ébner Sándor felvétele, 1926.)
9. Kézimalom simaörlésre gőzhajtással

A malomköveket az ókorban először rabszolgákkal hajtatták, később igavonó állatokat használtak erre a célra. A vízkerék feltalálásával a természet erőforrását állította saját szolgálatába az ember. Ezután a szelet fogta be a malom őrőszerkezetének mozgatásába. Sok századon keresztül aztán semmi változás nem történt ezen a téren. A Bodrogi közben lévő igás vagy járgányos szárazmalmokat az 1423-as szentesi és vékei adatunk szerint ökrökkel forgatták, majd lovakat fogtak a kerengető kerék közé. A két részből álló malom tágasabb fertálya volt a *sátor*, amelyben az állatok a fából ácsolt *bálványt* áttéren keresztül hozták mozgásba. A kisebbik építményben volt az őrlemű és a vámgabona, tartalék malomkövek, alkatrészek, szerzőmök raktára. Örlőkövet századokon át a sárospataki kőfejtőből szereztek be a bodrogi köziek.

A *vízimalom*nak két típusa üzemelt vidékünkön. A bővebb vízű határfolyókon, a Latorcán és a Bodrogon az alulesapós, a Tiszából kivezető malomereken a felülesapós kerekekkel őröltek. A Tiszán működő hájómalmokra nem találtam ada-

tot egyetlen században sem. Ez valószínűen a folyó gyakori és bő vízhozamú áradásával, esetleg az itt folyó fatutajozással függ össze. A vízimalom az egyenletes és gyors vízáramlás miatt egy nap alatt általában 10 mázsa terményt tudott megőrölni. A szárazmalom napi teljesítménye ennek a fele. A szárazmalom előnye az volt, hogy gyakorlatilag bárhol felállíthatták. A vízzel egyszerre több őrlőkőpárt lehetett megforgatni.

10. A cigándi szárazmalom 1902-ben. (Képeslap a szerencsi Zempléni Múzeum anyagából)

A *szélmalom*nak két változatát ismerték az országban. A kistárkányiról nincs adatunk, nem tudjuk, hogy *bakos* vagy *tornyos* volt-e. Úgy gondolom, hogy az utóbbi lehetett, mert az ország alföldi részein inkább ezt a típust használták a XIX. század második felében.

Az egyszerűbb berendezésű malmok *sima*, másképpen szólva *parasziőrlest* végeztek. Ez azt jelentette, hogy kis hézagúra állított őrlőkövek közé vezették a szemet, amelyet az rövid idő alatt megőrölt. A kezdeti időkben a malmokban szita nem volt, ezért az ilyen fajta lisztből otthon különböző sűrűségű kézi szitával kellett eltávolítani a *korpat* és a nagyobb szemcséjű *dercét* vagy *darát*. A középkortól kezdve a nagyobb malmokban már volt gépi meghajtású szita.

A több kőpárral üzemelő vízimalmokban vezették be először a *pitlés* vagy *félmagas* őrlést. Ennek lényege, hogy az őrlőkövek közötti hézagokat különböző nagyságúra állítják. A gabonát így többször felöntve sokféle minőségű lisztet kapnak. Az őrlési folyamat az előbb említett technológiához képest hosszabb ideig tart és munkai igényesebb.

A gőzhajtás elterjedését követően az őrlőkapacitást tetszőleges nagyságúra tudták fokozni a felmerült igényeknek megfelelően. A *hengersizék* és a *síkszita* felfedezése után térhettek át a magasőrlésre. A hengersizékben különleges kéregöntéssel előállított

acélhengerpárok zúzzák össze a magot. Ennél a technológiánál a gondosan megtisztított búzát kilenc hengerpáron engedik át, és legalább nyolcféle minőségű lisztet lehet így előállítani. A magyar malomipar ezzel a felfedezéssel került a XIX. század végén a világ élvonalába. A magasörlést külföldön *magyarörlésnek* nevezik.

11. A kistárkányi szárazmalom 1910-ben. (Petrik Andor fényképgyűjteményéből)

12. Az 1979-ben bezárt ricsei malom. (Siska József felvétele, 1984)

A technikai és technológiai fejlődés felvázolása után szólnom kell a malomüzemeltetés jogáról. A *malomjog* a feudalizmusban királyi privilégium volt. A malomépitést és üzemeltetést az uralkodó kiváltságos személyeknek, általában nemes embereknek, egyházi és világi közösségeknek (rendház, apátság, püspökség, egyházközségek, várak, városok, falvak, egyletek) engedélyezte csupán. Később már a hűbérurak is rendelkeztek a malomalapítási joggal. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás érintetlenül hagyta a malomjogot. A gőzmalomok megjelenése ütött rést ezen a századokon át megkövesedett kiváltságon. Az 1880. évi XXIV. törvénycikk a gőzmalomokat kiemelte a regálék közül, majd a századfordulótól kezdve mindenki építhetett magának malmot, akinek ehhez megfelelő tőkéje volt. A földesurak legtöbbje malmait bérlőknek adta ki.

A második világháború után az államosítás következett. Megbízható adataim erre vonatkozóan csak a magyarországi Bodrogtóból vannak. A továbbiakban csak ezek

sorsáról tudok hitelesen beszámolni. Az 1949 decemberében végrehajtott átlamosítás előtt a következő helyeken maradtak meg az üzemek:

HELYSÉG	KAPACITÁS	MEGHAJTÁS
Bodroghalom	120 q/nap	szívógáz
Cigánd	180 q/nap	gőz
Dámóc	140 q/nap	szívógáz
Kenézlő	50 q/nap	szívógáz
Ricse	190 q/nap	diesel

A tiszakarádi malom épülete a háború alatt leégett, berendezése meghibásodott. Az 1949. évi XX. törvénycikk alapján a felsorolt malmok, Kenézlő kivételével, mind állami tulajdonba kerültek. A tiszakarádi üzemet 1950-ben felújították, átszerelték. Napi 90 q-ás teljesítménnyel, benzines meghajtással indították el ismét. A kenézlői malmot 1951 júniusában vette át az állam, és még abban a hónapban leállították, le-szerelték, bezárták. 1955 januárjában a dámóci és a tiszakarádi malmot a helyi tanácsoknak adták át.

13. A felújított dámóci malom újraszertelése. (Horváth Tibor felvétele, 1945)

A termelőszövetkezetek megalakítása után két évvel, 1962-ben a bodroghalmi, a cigándi és a dámóci malmot felszámolták. A tiszakarádiit keverőüzemmé alakították át. Egyedül a ricsei maradt talpon. Ezt átszerelték, elektromos meghajtással napi 240 q-ra növelték a kapacitását. 1979-ben érte utol aztán a többi bodroközi malom sorsa.¹⁸

A malmok jövedelme és a molnárok

A malomjog azért volt privilégium, mert birtoklása jelentős jövedelem forrása volt. Az őrlés díja a malomba vitt termény tizede volt, amelyen a malomtulajdonos és a molnár osztozott, de a középkorban az egyháznak is járt belőle a *szabbatále*, azaz a szombati vám.

A malmok üzemeltetését a jobbágyrendszer kialakulásáig szolgálparosok végezték, akik általában a mindennapi megélhetésért a malmot felépítették (természetesen segítséggel, a malomtulajdonos által biztosított nyersanyagból), üzemeltették és karbantartották. A malmokat századokon át zömmel fából építették, ezért a molnárok kiváló ácsok, kerékgyártók és fafaragók is voltak.

¹⁸ BALLA ANDOR: *A malomipar története*. Kézirat. Miskolc, 1974. Borsodi Gabonaipari Rt. irattára. A szerzőn kívül megköszönöm Mennerné Kakszi Ibolya, Kiss Tibor és Madácsi Imre segítségét.

A jobbágyi szolgálmányokon alapuló gazdálkodási rend bevezetése után a molnárokat szabadmenetelüként tartották számon. A malomtulajdonos legtöbbször egy vagy több évre kötött *kontraktust*, azaz szerződést velük. Általában helybeni ingyenes lakást, a malomkert használatát, minimum két tehén, korlátlan számú disznó és aprójószág tartását, kenderföldet, ruhapénzt, ingyenes vetőmagot kapott a molnár az őrlővám harmadán kívül a szolgálataiért. A malmok mellett a legtöbb helyen kásahántolók és olajütők voltak, amelyek vámjának az ötöde volt a molnáré. Ha a malom folyamatosan üzemelt, és nagyobb őrlőkapacitása volt, akkor tarthatott inast vagy segédet a malomtulajdonmossal közös kontón.

14. Háromhengerű hengerek

A gőzerővel hajtott malmokban már teljesen más volt a helyzet. Ott a molnár tulajdonos volt, vagy saját vállalkozásban de bérlőként üzemeltetett. Ide már több személynzet és szerteágazóbb kvalifikáció kellett: fűtő, gépész, segédmolnár, könyvelő, raktáros. A gőzmalom alkalmazottai nemcsak a szegényebb emberek gyerekeiből kerültek ki. A módosabb gazdák is szívesen adták ide fiaikat inasnak, mert a malmi munka az első világháborúig biztos kenyérnek számított.

A malmok szerepe a vidék életében

A malmok az agrárjellegű régiókban egyedüli ipari létesítménynek számítottak egészen az 1960-as évekig. A malommal minden családnak volt kapcsolata, hiszen az alapvető élelemnek számító lisztre mindenkinek szüksége volt. A gazda, a molnár jó vagy rossz munkájának, együttműködésének eredménye testesült meg a mindennapi edelnek számító kenyér minőségében.

A malmok nemcsak átvitt értelemben, hanem konkrétan is több családnak adtak kenyeret. A Bodrogek lakosságához képest nem soknak, de aki ide bekerült dolgozni, annak hozzátartozói sohasem éltek. A malmoknak közösségformáló szerepük is volt. Az őrlésre várakozók – kezdetben a helyiek, majd a malmok számának csökkenésével a vonzáskörzet lakói – tudtak itt egymással gondolatot cserélni a saját dolgaikról és a világ folyásáról. A tudatfertőző tömegkommunikáció létrejötte előtti időkben nagy jelentősége volt ennek. Különböző folklór műfajokkal is szórakoztatták egymást, hogy jobban menjen az idő. Sok esetben itt szereztek tudomást a gazdák új vetőmagokról, a munkájuk hatékonyságát növelő gépekről és eljárásokról. A malomban nagyon gyakran vitték el a gyerekeket „világot látni”. Számukra nagy élményt jelentettek az addig soha nem látott gépek, a hancúrozás a raktárakban őrlésre előkészített búzában, az olajütőben kapott, lehéjazott, pirított napraforgómag és kivételes alkalmakkor a molnár által engedélyezett lubickolás a langyos hűtővízzel feltöltött gép-házi medencében.

*

Az egykori malmok, olajütők emlékét a helyi lakosság a földrajzi nevekben őrizte meg. Befejezésül ezeket adom közre örök mementóként:

Alsóberecki: *Malomtanya*; Baeska: *Malomná*; Battyán: *Malom út*; Bély: *Malom, Malom utca*; Bodroghalom: *Malom-tanya, Malmosi*; Bodrogszentmária: *Malom út*;

Bodrogszerdahely: *Malom, Malom-dűlő, Malom-homok, Malom utca*; Boly: *Malom gödre, Malom-szög, Malom út, Régi malom, Új malom, Malom homoka*; Cigánd: *Malom-ér, Malom utca*; Dámóc: *Bikaréti malom, Mulassi malom, Olajútó sor*; Kenézlő: *Malom-ér, Malom köz, Malom utca*; Királyhelme: *Malom, Malom-domb*; Kisrozvagy: *Malom-ér-homok*; Kistárkány: *Szélmalom-domb*; Láca: *Malomvég, Lelesz: Malomház, Malom-szög, Malom-kert*; Nagyrozvagy: *Malomkert, Pácin: Malom-domb, Malom-szer*; Perbenyik: *Vájsz-malom*; Pólyán: *Malom-sor, Kismalom, Kismalom-gödör*; Ricse: *Malom-ér, Malomér köze, Malomérközt, Malom*; Sárospatak¹⁹ *Malom-ér, Malom-ér kétág*; Szolnocska: *Kismalom gödri, Nagymalom gödri*; Szomotor: *Malom*; Tiszakarád: *Malom, Malom-ér, Malomér fark, Molnár Homoka, Molnár homok alatti lápa*; Véke: *Szárazmalom*; Zemplénagárd: *Malom, Malom-ér, Három kő malom szuglya, Gazis malom ere, Zétény: Malom-gaz, Pusztamalom gödri*.²⁰

IRODALOM:

- Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civii. Buda, 1823-1835.
Kirsch János (szerk.): A magyar élelmiszeripar története. Bp. 1986.
Lambrecht Kálmán: A magyar malmok könyve. Bp. 1914.
Pongrácz Pál: Régi malomépítéset. Bp. 1967.
Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1943.
Szirmay, Antonius: Notitia topographica, politica, incltyi comitatus Zempleniensis. Budae, 1803.

¹⁹ A város ún. *Alsó-határa* a Bodrogszögbe esik.

²⁰ Kéziratok térképek, földkönyvek különféle szám alatt Zemplén Levéltárában Sátoraljaújhelyen.

VIGA GYULA – VISZÓCZKY ILONA

Adalékok a Felső-Bodrogek vizeinek hasznosításához

Sajátos ellentmondás jellemzi a Bodrogek hagyományos népi kultúrájában a vízi élet, vízgazdálkodás, az árterek hasznosításának eddigi kutatását és irodalmát. Miközben a táj jellegadó karakterjegyeként jelenik meg a vízjárta, állandóan vagy időszakosan vízzel borított felszín és az ott élő népesség tevékenységében annak¹ hasznosítása, amit igen sok munka érzékeltet, egészében a vidék gazdálkodásának rendszerelvű feltárása még nem történt meg. Nehezíti ezt a Bodrogek megosztottsága is Magyarország és Szlovákia területén, ami hátráltatja a – különben gazdagon rendelkezésre álló – írott forrás- és kézíratos térképanyag egységes szemléletű feldolgozását. Bár munkáját szerény adatközlő dolgozatnak tartja, igen eredményes e tekintetben Frisnyák Sándor tanulmánya – számos más írása mellett.¹ Bár csak a ma Magyarországra eső rész 18-19. századi arculatát és annak változásait vizsgálja, alapvető megállapításokat tesz a táj gazdálkodásának rendszerére vonatkozóan. Meggyőzően igazolja, hogy a magyarországi Bodrogek falvainak földhasznosításában a 19. század derekán összességében a szántó, a rét és a legelő területe együttesen tett ki annyit, mint a haszon vehetetlen terület, s egészében az ősi árterei gazdálkodás színterének tartja a vízrendezés előtti, 90 %-ban 95-100 méter tengerszint feletti magasságú táját, amit a folyók árvizei rendre elöntöttek.²

Frisnyák adatai is jelzik, hogy a földhasznosítás feltételei az egyes településeken erősen eltérőek voltak, ami nyilván befolyásolta az alkalmazkodás és a haszonvétel formáit is. Ha nem is jön létre lokális központ a tájon belül, valamelyest a településhierarchia megnyilatkozásának tarthatjuk a népesség lélekszámát is, ami – ha olykor áttételesen is – összefüggött az eltartó képességgel.³ Árnyalja ezt a képet Borsos Balázs munkája, aki a 19. század közepének időmetszetében a Bodrogek egészének területhasznosítási formáit kidolgozta, meggyőzően igazolva az egyes kistájak és települések eltérő feltételrendszerét.⁴ Frisnyák és Borsos említett munkái már jól kijelölik az irányt egy monografikus összegzés felé, amelyből a vízrendezést követő változások mind egészükben, mind lokális történésekben kirajzolódnának.

Nem egységes a kutatók vélekedése az árterei gazdálkodás jellegének megítélésében sem. Amíg a néprajz művelői elsősorban a halászat, gyűjtögetés, egészében a zsákmányolás reliktumterületeként vizsgálták elsősorban ezt a tájat, addig az elmúlt évek történeti földrajzi és történeti néprajzi kutatásai a rét- és legelőgazdálkodás jelentőségét húzták alá.⁵ Bár számos munka áll rendelkezésünkre a bodroeki halászat múltjáról is, az újabb kutatások itt is a rendszerelvű feldolgozások hiányára figyelmeztetnek.⁶ Elsősorban Szilágyi Miklósnak a Tisza halászatával kapcsolatos összegzései jelzik, hogy az ökológiai és a társadalmi feltételrendszer változásainak feltárása nélkül rendkívül nehezen értelmezhetők, s egyáltalán nem illeszthetők rendszerbe a halfogás technikai és eszközei, illetve az azokat alkalmazók tevékenysége.⁷

¹ FRISNYÁK SÁNDOR 1990. 227-246.

² FRISNYÁK i. m. 1990. 229-231.

³ FRISNYÁK i. m. 230-231.

⁴ BORSOS BALÁZS 1994. 307-344.

⁵ BODÓ SÁNDOR 1991.; VIGA GYULA 1996. - Vö. még FRISNYÁK i. m. 233-235.

⁶ PL. DANKÓ IMRE 1970.; DANKÓ IMRE 1972.; BALASSA IVÁN 1975. 33-45.; PAP MIKLÓS 1981.

⁷ SZILÁGYI MIKLÓS 1995. 10-11.

A fentieket összegezve azt kell rögzítenünk, hogy a Bodroghözben a lokális és tematikus kutatásokat a regionális monografikus vizsgálatoknak kellene követniük, hogy a táj tradicionális gazdálkodása és népi műveltségének szerkezete egészében értelmezhető legyen.

Jelen rövid adatközlő dolgozat csupán részletekkel járul hozzá a további vizsgálatokhoz: zömében recens adatokat illeszt a táj hasznosításának formáihoz. Közreadását elsősorban az indokolja, hogy az e vonatkozásban is kevésbé ismert szlovákiai falvakból közöl adatokat, így azok sok tekintetben hozzáilleszthetők a magyarországi Bodroghöz, illetve a Latorca-mente ungi oldaláról már ismert javakhoz.⁸

Adatok a halfogáshoz

A vizekben gazdag vidék a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozik, bár a folyó maga csak rövid, mintegy 5 kilométeres szakaszon érinti a területét Szlovákiában, államhatárt is képezve. A tényleges vízgyűjtő a Latorca és az Ondava összefolyásával keletkezett Bodrog. A folyókon és azok sok, lecsapolt ágán túl számos természetes és mesterséges tó, valamint a Tice és a Karcsa holtág hálózata alkotja a vidék vízrendszerét.⁹

A halfogást a mindenkori kultúra természetes részének kell tekintenünk e tájon is, ám az, hogy a víz mellett élő ember *elemi ismeretei*,¹⁰ a folyóvízi és a réti halászat eljárásai és eszközei miként és milyen „arányban” vannak jeien, az az egyes települések felszíni adottságaitól függ, de kapcsolatban áll a lokális társadalom szerkezetével is. Mindez egy változó, történeti folyamat része, melyben az egyes települések vonatkozó feltételrendszere éppen úgy módosul, mint az egyes társadalmi rétegek kondíciója, s változó természetesen a táj és a környező vidékek gazdasági kapcsolatrendszere is, ami ugyancsak kihat a vizek hasznosításának igényére és lehetőségére. De nem állandó és nem változatlan egészében a halászat sem a mindenkori üzemszervezet keretei között: a táj átalakításának folyamatában markánsan, a gazdasági stratégiák vonzásában kevésbé szembetűnően módosul annak jelentősége is. Az önmagát is formáló folyómeder éppen úgy ellene mond annak, hogy a halfogást változatlan táji feltételek között képzeljük el, mint a nyilvánvalóan nagy átalakulást hozó vízrendezés. Jóllehet az olykor több évszázados helynevek sajátos és jellegzetes „kövületei” a régi felszíni formáknak, benne a halászó helyeknek, nem lehet kétséges, hogy maga ez a tevékenység sokkal kiterjedtebb volt térben, s a különböző adottságú vizek különféle hasznosítását jelentette. Amíg a rekesztő és a gyalmos halászat a folyóvizek és a tavak hasznosítását teszi lehetővé, addig a kiszerszámok halászata lényegesen mobilabb tájhasznosítást biztosított. Egészében maga a halászat is változó jelentőségű eleme a tájhasznosításnak. Szembetűnő azonban, hogy a Felső-Tisza-vidék 16-18. századi halászendtartásai már egyértelműen elkülönítik egymástól a *gyalmos* és a *régi* halászok tevékenységét.¹¹

Balassa Iván a Bodroghöz ma Magyarországhoz tartozó falvaiból idézi a Liber Redituum (1623) néhány adatát, amelyek azt jelzik, hogy a halastavaknak – forrásunk szerint az egyház számára – igen nagy gazdasági jelentősége volt.¹² Hasonlókat értelemszerűen említhetünk a Felső-Bodroghöz területéről is. *Szólóské*: „Vagion az Uraknac egy tava, Penteken haza szuksegerre szabad az Praedicatornac benne halaszni.” *Újlak*: „Vagyon egy szép Gyümölsös kert a' Halasto mellett melynek szomszédgya egy felől az Ur kerte más felől patakotska.” *Tárkány*: „Vagyon egy Halas too, melyből ennek előtte az Halaszoc felét attác, mostan harmadot.” A Liber Redituum számos helynevet is tartalmaz, amelyek a halászatra utalnak. Például: Nagygyéres: *Halastó*, Helmec: *Kis mezőben jaaro too*, *Gyalmosra jaro*, *Too köz*, *Saasas too*, *Gyalmos*

⁸ A 6. jegyzetpontban idézett munkák mellett lásd még: DEÁK GEYZA 1911. 144-150.; DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA 1909. 360-361.; DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA 1913. 124-127.; GÖNYEY (ÉBNER) SÁNDOR 1926. 11-20.; D. VARGA LÁSZLÓ 1984. 53-74.; D. VARGA LÁSZLÓ 1989. 60-67. - A Bodrog és Latorca mente természetrajzához: BOGOLY JÁNOS 1984. 7-51.

⁹ BOGOLY JÁNOS 1984. 11-13. - A Felső-Bodroghöz mai halfaunájához: BOGOLY JÁNOS 1992. 52.

¹⁰ SZILÁGYI i. m. 13. skk.

¹¹ PAP i. m. 73.

¹² A Zempléni Levéltárból kijegyzett adatokat Balassa Iván bocsájtotta rendelkezésünkre, amit ezúton köszönünk meg neki.

stb. Rad egyházi javadalmai a Tice halászatáról és a varsa használatáról tudósítanak a forrás lapjain: „Az Ticzén az mely gaton az falu alat által jarnak, az közepin vagion egy hid, ott varsat tartson, es öröcke való halaszo vize legien az praedicatornac.”

Csak az említés szintjén két 18. századi adat falvainkból még: Bél Mátyás leírása szerint a bodrogszögieknek egy *Páls* nevű halbő tavuk van, aminek a halászatát a felsőberekiekkel közösen élvezik.¹³ Szőlőske úrbéri bevallása (1772) szerint: „Bodrog nevű folyóvíz alatta foly a helységnek, melyben halászni szoktak, s más kereskedésre és hajózás által alkalmas volna azon folyóvíz, de nem élnek vele a lakosok.”¹⁴

A fenti adatok valójában evidenciák, a további forráskutatás elsősorban a fogási módok és technikák, valamint az üzemszervezet kérdéseinek feltárása miatt lenne szükséges. Az azonban a rendelkezésünkre álló adatokból is kissejlik, hogy a folyók mellett a tavaknak is nagy jelentőségük volt a halászat szempontjából, s ezek a tavak vélhetően karban tartott, gondozott halászóvizek, jóllehet nem függetlenek a mindenkori áradásoktól. Még a 19. századi kéziratos térképeken is felismerhetők olykor a *fokok*, amelyek a középkori vízgazdálkodás egyértelmű emlékei.¹⁵ Mindez azonban alapos levéltári forráskutatást igényelne. Az alábbiakban elsősorban recens gyűjtések anyagával kívánunk hozzájárulni a vidék vízhasznosításának megismeréséhez.

Vélhetően a dolog léptékéből és gazdasági jelentőségéből fakad, hogy a bodrogi néprajzi gyűjtések során milyen gazdagon kerülnek elő a régi nagy áradásokkal, vízi világgal, illetve a táj átalakításával és a vele összefüggő környezeti és foglalkozási változásokkal kapcsolatos adatok. Alkalmanként szinte folklór történetek bukkannak fel a régi vízi világról: például a csónakkal való templomba járás, az áradáskor a kemencébe került hal stb. Mindezeknek persze nagyon is valóságos magjuk lehetett, az elbeszélés szintjén azonban érezhető, hogy gyakran nem megélt történetek, hanem a régi környezet, a régi táji világ előző generációktól megöröklött képei merülnek fel az elbeszélés folyamatában.

A szégye és a geregye

Az emelőhálós halászatot segítő rekesztést a Latorca, Laborc, Bodrog és Tisza mentéről többször leírták a néprajz kutatói.¹⁶ Szilágyi Miklós összegzése kategorikusan különválasztja adataik alapján a folyók elkerítésére szolgáló *szégyét* és az ereken, az árterületen épített *geregyét*,¹⁷ jóllehet maga is jelzi, hogy azonos a kettő funkciója: az áradó vagy apadó vízzel vándorló halakat terelik velük a szűk átjáróhoz, ahol a halász az emelő készséggel elhelyezkedik. Az általunk vizsgált felső-bodrogi falvakban nem ilyen egyértelmű a kétféle rekesztés elnevezésének különválasztása sem.

Az Új Magyar Tájszótár adatai azt sejtetik, hogy a *szégye* és a *geregye* (*geregye*) kifejezések a Tiszaháton és Ung vármegyében egyaránt ismerősek.¹⁸ Bodrogi előfordulását egy 1623-as zalkodi adat sejteti: „Vagion egy geredgie is, az Marha déllő farkon, mellet Kis örvény toroknac hinac, Rosos Boldisár anno 1616 hog papsaghoz valo geredgie volt hiti utan vallotta.”¹⁹ Dankó Imre halász-szótára a *geregye* szót nem ismeri,²⁰ D. Varga László Bésből és Zétényből írja le a használatát.²¹ Gyűjtéseink szerint Kaponyán és Bólyban *szégye* az elnevezése mind a folyón, mind az ár visszafolyásánál készített rekesztéknek. „Míg az 50-es években meg nem építették a Latorca új gátját, addig itt mindig jött a víz, néha még a falut is elvitte. Mikor ment vissza a víz, akkor a halászok *szégyét* csináltak. Sövényvel elkerítették a vízjárást,

¹³ PUSPÓKI NAGY PÉTER 1977. 910.

¹⁴ Az investigatio adatait Udvari Istvánnak köszönjük meg.

¹⁵ Ilyen látható például a tárkányi határban, ahol az 1845. évi térképen a *Luznya-tó* vizét egy fok köti össze a Tiszával. Zempléni Levéltár, U. 62. - A foggazdálkodásról összegzően: ANDRASZ FALVY BERTALAN 1975.

¹⁶ DEÁK GEYZA 1911. 144-150.; D. VARGA LÁSZLÓ 1984. 58-59.

¹⁷ SZILÁGYI MIKLÓS 1995. 65.

¹⁸ Új Magyar Tájszótár I. 672.: II. 632.

¹⁹ Liber Reditum 182. pag.

²⁰ DANKÓ IMRE 1972. 462.

²¹ D. VARGA LÁSZLÓ 1984. 59.

csak egy kaput hagytak, arra ültek rá a halászok. Apámnak két *kapuja* is volt a Latorcán: mikor még csak szállt be a mederbe a víz, akkor a szélső kapun halászott, mikor már lement a víz, akkor a másik kapun ült. Volt még harmadik kapuja is: itt a *Pótova-szuzoglyon* ott is volt *szégyéje*. Volt szégye keresztül is a vízen, nemcsak a visszafolyásnál. Oldalt két fonott *lészka* volt, ami a kapuhoz terelte a halakat. Ott ült rajta a halász. Még most is használnak Bésben ilyet a halászok! Voltak olyan árkok, amik mentek be a Latorcába; ezekre is rúhtek a halászok, mikor ment a víz vissza.²² Szolnocskán *gereggye* a rekeszték neve, függetlenül attól, hogy az élő vizet vagy az ártérből visszafolyó vizet zárják el vele, csakúgy, mint Szentmárián. Nem hagyhatjuk persze figyelmen kívül, hogy századunkban már egyre ritkább volt, s jobbára a későn szabályozott Latorcára korlátozódott a vizsgált területen az élővíz elrekesztése, s jobbára az élővízből szétfutó erek, kisebb ágak, hajlások áradás után visszatérő vízének emelőháló halászatát segítette a rekeszték.

Radi adatközlőnk szavait részletesen idézzük, mert hasznos adalékot jelentenek a rekesztő halászat megismerésében. „Amikor a zöld ár jött, be kellett hajtani a csordát. A halászok nem haragudtak érte, mert ún. gereggyét fontak, amikor kiáradt a víz, a visszafolyásnál lekerítették a Latorca elé, ezen fennakadtak a halak. *Ezek a gereggyék nagy hasznot hoztak a halászoknak, ilyenkor ez többet ért, mint az egész kaszáló.* Főleg harcát fogtak. Akkor még a víz tiszta volt, nem folyt bele Vajánból a víz. Amikor a vizek kiöntöttek, és már kezdett visszaindulni, akkor a halászoknak már készen kellett lenniük, mert a nagyobb hal rögtön észrevette, hogy visszahúzódik a víz. 24 órán belül már indultak vissza a halak. Ha a nagyobb hal észrevette, hogy 3-4 centit apad a víz, rögtön menekült vissza. Gereggye volt a neve annak a ritkán összefonott sövénynek, amit főleg *ficfavesszőből* csináltak. Az volt a lényeg, hogy mentül sűrűbb legyen a sövény, úgy, hogy a víz azon keresztül menjen, de a hal már nem tudott átmenni. Volt egy kapu, ami nagyobb volt, ott ketten is ültek rajta. Ott volt a *szák* a vízbe, egyik ember egyik, másik a másik oldalon figyelte. Nézték, mint a varjú a csontot, hogy mikor jön a hal. Amikor jött – a szákba volt egy *lonal* – ez keresztelte a halnak az útját. Amikor lenyomta a *pedzőt*, akkor gyorsan húzni kellett felfele, minél gyorsabban húzták, annál biztosabb volt, hogy megvan a hal. A gereggyéhez meg kellett csinálni szárazon a sövényt, attól függően, hogy milyen hosszúra akarja az illető. A kaput szabadon hagyták, azzal nem kellett semmit csinálni. Azt akkor vették igénybe, amikor már apadni kezdett a víz, és a hal húzott vissza. A gereggye hossza attól függött, ki hogy kívánta. Általában 20-25 méteres volt. Attól függött, mekkora volt az a hajlás, ahova lerakta a gerengyét. Karóval rögzítették, hogy el ne vigye a víz. A sövény magassága 1 méter 50 centi volt általában.”²³

A korábbi századokban a Felső-Tisza és a Bodrog szégyével való rekesztése általános volt, de hogy a halász *műszo* és a közönségesen 'kerítés', illetve 'vesszőfonat' jelentésű gereggye hol és mikor bukkan fel annak szinonimájaként, nehéz lenne megmondani adatok hiányában. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a bodrogi helynevekben a *zsalló* szóalak is felbukkan, de arra nincs adatunk, hogy – a Szamos mentéhez hasonlóan – a rekesztékre is átkerült volna ez az elnevezés.²⁴ Szilágyi Miklós felhívja a figyelmet arra, hogy az efféle, szégye és őrfonalas emelőháló kombinációjával létrehozott halászati mód nem csupán a magyar nyelvterületen, hanem Kelet-Európa-szerte ismert volt, s hogy az oklevelekben nagyon sokféle elnevezéssel felbukkanó rekesztékek egy része vélhetően ilyen volt a korábbi századokban.²⁵ Bizonyos, hogy mind a folyóvizek, mind az azokba visszarámlik vizek elrekesztése alapos terepismertetet igényelt, s magát a rekesztő halászatot a víz mellett élő ember elemi alkalmazkodási formájának tarthatjuk. Hozzá tartozik ehhez persze az a relatív halbőség is, amiről – különösen az elmúlt évtizedek halfogási lehetőségeivel összevetve – feltétlenül pozitív vélekedéseket lehet hallani.

²² Szírovec János, Bóly, szül. 1907.

²³ Matyi József, Rad, szül. 1908.

²⁴ SZILÁGYI MIKLÓS 1977. 411.; PAP MIKLÓS 1981. 74.

²⁵ SZILÁGYI MIKLÓS 1995. 66-67.

¹Az áradáskor a férfiemberek rendre elindultak halat fogni, s a nagyobb előkészületet igénylő rekesztés mellett a legkülönbözőbb kisvízi halászeszközök is előkerültek. Legáltalánosabb volt azonban a *kasolás*: a kisvízben megrekedt hal tapogatása, összegyűjtése. A vízjárta térszíneken ez közönségesen hozzátartozott a parasztemberek tevékenységéhez is.

Halászok és parasztok

A vízrendezés mind a táj átalakítása, a halfogási lehetőségek, mind a társadalom átrétegződése révén megváltoztatta a halászat korábbi jelentőségét. Leszámítva a Latorca mentének falvait, ahol az 1950-es évekig viszonylag keveset változott a táj arculata, a halászat másodlagos, kiegészítő tevékenységgé vált. Mégis igen sokan halásztak a Ticén, a Bodrogon és a Latorcán: hivatásos halászok és orvhalászok egyaránt, jóllehet a vizek illetén hasznosítását a Vízszabályozó Társulat egyre inkább engedélyhez kötötte és szigorúan ellenőrizte. Az első világháború utáni időszakban mind nagyobb számban jelentek meg a zsidó bérlők is, akik az élő vizek egy-egy szakaszát árendálták, s annak lehalászásához tapasztalt, nagy múltú halászközösségeket – például radiákat – foglalkoztattak.

Az egyes települések táji adottságai és társadalmi helyzete nagyban behatárolták a halászat jelentőségét. *Racban*, melynek határát jobbra nagybirtokok foglalták el, a nagy számú zsellér számára a halfogás számottevő jövedelmet biztosított. Mivel a vízrendezés ott csak az 1950-es évek végén fejeződött be, a Tice, Latorca, az Ondava és a Bodrog halászata egyaránt foglalkoztatta a radiákat. A rendezetlen Latorca áradásai az inregi hegytől egészen Radig tengerre alakította a tájat, kettészakítva olyankor a falu két részét, *Nagyradot* és *Kisradot* is. „A gátalást nem azért csinálták, hogy a falut védjék: a ház nem számított a parasztnak annyit, mint a határ. A földet, a terményt kellett védeni a víztől! Olyan víz volt, mint a tenger. Nagyrad és Kisrad között a töltésen is állt a víz, a szekér alja beleért. Ha mentek a szekérral, karókkal ki volt tűzve a töltés útja, nehogy belemenjenek a mélyvízbe. A templom is vízben állt néha, máskor meg csónakkal mentek oda.”²⁶ Amikor nagy volt a víz, többen összeálltak és *gyalommal* halásztak. Ment a gyalomászás télen is, a jég alatt. A visszahúzó vizet gereggyével akasztották meg, annak kapuit emelő hálójával (szák) halászták. Amikor az áradás után a víz visszament, *kétköz* hálójával húzták meg a visszamaradt tavakat. A kisvizeket *tapogatóval* járták be. A *tókák* azonban hamar mocsárrá váltak az áradás után, s bennük már csak *kárász*, *tat* (compó) meg a *csík* volt fogható. A Latorca sekélyebb részeit a halászok *varsával* is halászták.

A vízrendezést még megélte néhány idős halász. munkájuk haszna azonban egyre elhanyagolhatóbb volt már. A fiatalok nem követték őket a halászatban: inkább tanulni mentek, elhelyezkedtek az iparban. Ahogy megszűntek az áradások, megszűnt a halászat is. A helybeliek – a vízrendezés mellett – a vajáni hőerőmű káros hatását is megemlítik a halállomány mecsappanásának okai között.

Bólyban a vízrendezés előtt ugyancsak jelentős volt a halfogás: „Innen, a bólyi faluvégről ladikkal lehetett elmenni *Bešbe*: ott kötöttem ki a régi kertünk végénél. A zétényiek ladikkal jöttek ide templomba. A Latorca ármentesítése csak 1952-ben fejeződött be. Ezt a munkát már az állam csinálta, nem úgy, mint régen, hogy Ármentesítő Társulat működött. Kiegyenesítették a Latorca meg a Laborc kanyarjait, az erdőket is kiigazították: ahol erdő esett az ártérbe, azokat is kivágatták. A régi holtmedreket betemették. Azelőtt csak kicsi töltések voltak, talicskás munka.”²⁷ A bólyiak gyalommal *langózták* a Latorca vizét még a második világháború után is; a *langó* a lapos, sima part, ahol a víz épít és nem bont, a kanyarulatok belső oldala. Csak azt az oldalt lehetett halászni, a túlsó zabari part magas volt, nem volt alkalmas a halászatra.

Abarán ugyancsak tevékenykedtek a három fős *halászbandák* még a második világháború után is: mellékfoglalkozásuk volt csupán a halfogás, de ha *pezsdült* a víz, s észrevették, hogy jár a hal, még aratás idején is meghalászták a Latorcát. Volt gyalomuk is, de halásztak csónakból is *segges szákkal*. Zétényben szinte minden családból kikerült egy férfiember, aki rendszeren halászott. A többségnek kiegészítő tevékenység volt a halfogás, de volt, akinek 4 hold földje volt, de más művelte meg neki a halért. Gyalommal is fogták a halat, a kint maradt vizet pedig

²⁶ Matyi József, Rad, szül. 1908.

²⁷ Sipos Béla, Bóly, szül. 1923.

10 méternyi rövid hálóval meg tapogatóval halászták. Itt maradt meg legtovább a Latorca-rekesztő halászata is.²⁸ „A régi halászok – ezek már kihaltak – kibérelték a vizet, ők halászták le. Gereggyét fontak, ezek vesszőfonatok voltak, ezzel rekesztették el a visszafolyásnál a vizet, az áradás után. Mindenkinek volt rajta bizonyos távolságokra egy kapuja, e fölé ágasokra tettek ült, amiről halásztak. Emelővel ültek rá. Pedző volt téve a szákra: mikor hal ment bele, az megbólintotta a pedzőt, ilyenkor gyorsan felhúzták. Kb. 1,5 x 1,5 méteres emelőhálók voltak.”²⁹ Leleszen az áradás után a tavak tapogatózása, a kasolás volt elterjedt: szinte minden férfiember kiment ilyenkor a faluból halat fogni. Bodrogmezőn (Pólyán) harmincnál több tó volt a legelőn, amit áradás után rendszeresen kasoltak. A Hajóvér nevű tó befolyásánál gereggyét fontak, s annak kapujánál szákkal fogták a halat.

A Tice és a Bodrog mente településein a halászatnak nagyobb jelentősége volt. Bodrog-szentmária régi települését szinte körülfoltya a víz, s 1924-ben – egy jeges áradás pusztítása után – költöztették át a mai helyére. Az élő vizet télen is gyalmaszták: a lécek között gágó, horgas segítségével tolták a hálót. Általános volt a téli szák használata is. Az első világháború után a Tice vizét általában zsidók bérelték, s ők alkalmazták a szentmáriai halászokat.

Nagy jelentősége volt a tavak halászatának. Az emlékezetben jól megragadható a fokok, ásott erek használata, karbantartása, amelyek összekötötték a tavakat az élővízzel. A Görbe tó, a Lenva, a Nádas, a Bába, a Pettence és a Mátyus tó halászata korábban jelentős volt; mára részben kiszáradt, szántónak használt területek, másrészt elnádásodott, feltöltődött vizek.

Zemplén mezőváros 1930-as évekbeli halászatáról adatközlőnk a következőket mondta:³⁰ „Én is voltam halász a Óbodrogon. Négyen béreltük 5000 koronáért a zempléni határon levő Bodrog vizét. Mind gazdálkodó emberek voltunk, sokszor éjjel mentünk, ha járt a hal. Nappal dolgoztunk, eljött az este 6 óra, ültünk be a ladikba. Gilisztát, horgokat, hálót vittünk. Kint voltunk este 10-ig, leraktunk 4-500 horgot. Hazajöttünk, de 2 óraker fel kellett kelni, mentünk leszedni a halat. Ettünk, utána mentünk a határba. De nemcsak horgok voltak, volt 100 méteres hálónk is, ami átérte a Bodrogot, gyalom volt a neve. Egyik vége a víz szélén ment, a másik bent a mélyen. Volt a közepén egy zsákszerű része (nem tudja a nevét), abban gyűlt össze a hal. Volt kis kétköz háló is. A vízszéleken is használtunk tapogatót is, nemcsak az ártéren. Volt emelő is; vízszélen használtuk. Télen veket vágunk, többet sorban, rúddal toltuk alatta a nagy hálót, egy nagyobb léken vettük ki a halat. Harcsa, csuka, potyka, baling, keszeg meg singér (sügér) volt legtöbb. Az én fiatal koromban a tófészkekben még annyi csik volt, hogy csak úgy hemzsegett. Kihánytuk kézzel, hazavittük zsákban. Volt varsa is, azzal is fogtak csikot is. Nemcsak a csikhoz használták, hanem az élővizen is; a széleken tették le a haljárásnak megfelelően. A szájához, olyan helyeken, ahol a vízjárás engedte, terelő hálót tettek.”

Szóllóskén az ártér több funkciós hasznosításának emléke él, amit egyik adatközlőnk elmondása alapján idézünk.³¹ „Volt itt egy holt meder: ide a Bodrog mindig kijött az áradáskor. Sulymos tónak hívták ezt a tómedret. Erre volt csinálva egy suber, ezzel lehetett szabályozni, hogy mikor engedik vissza a vizet. De akkor még nem voltak meg ezek a gátak, feljött a víz végig a kertek alatt. Csak a vasúti töltés volt ki belőle. Amikor lement az áradás, a víz visszament – ami tudott –, ahol kijött, a többi lehúzódott ebbe a Sulymos-tóba. Hajdók bácsi ilyenkor fokozatosan engedte vissza a suberen. a tiltónál [!] a vizet, úgy, hogyha hal is maradt benne, azt fogdosták. Volt egy kimélyített rész, ott halászgattak, odagyűlt a hal. Ahogy a víz lement, a tó kerületiben dinnyét meg kukoricát termelt. A vizezsebb részen olyan sas nőtt, ami jó volt takarmánynak. Ezt részibe vagy munkáért kaszálták a szegényebb emberek. (Ez volt a kötőás is.) A tó körül lehetett vagy 15 kh terület. Tiltó: az a rész, ahol engedték vissza a vizet. A subernél az ártot mindig tisztogatták, karbantartották. A tó körül voltak a vetemények. Olyan dinnyék teremték, hogy máma olyat nem is látni. A víz általában kétszer jött ki egy évben: tavasszal, mikor a havak elolvadtak, meg ősszel, mikor megduzzadtak a Bodrogok. Zöld-

²⁸ D. VARGA i. m. 1984. 53-74.

²⁹ Cső József, Zácny, szül. 1926.

³⁰ Konyár János, Zemplén, szül. 1904.

³¹ Tóth Vince, Szőlőske, szül. 1926.

ár is előfordult, de ritkán volt olyan, hogy tönkretegye ezt a vetést. De előfordult, hogy kijött a víz, és már csak kukoricát lehetett vetni, de azt is nagyon későn. A *Sulymos*-távon kívül nem volt más ártér, amit hasznosítani lehetett volna ilyen módon.³² Más településekről is vannak adataink arra vonatkozóan, hogy a zsilipekkel (*tültő*, *pluder*, *kubikcsap*) elzárható vízállásokat a vízrendezés után is hasonlóan igyekeztek hasznosítani, mint ahogy azt a fokokkal az ármentesítés előtt tették.

A halfogas technikájának, munkaszervezetének, az ezzel általában összefüggő eredményességének megfelelően eltérő volt az értékesítés módja és jelentősége is. Az alkalmi kishalászok többsége saját fogyasztásra fogta a halat. Ha gazdagabb volt a zsákmány, akkor némi készpénzért, olykor némi élelmiszerért adták azt tovább a falun belül ismerős családoknak. A halászok gazdagabb zsákmányának értékesítése a kereskedelem szervezettebb formáját igényelte. Ebben a századunkban már ugyancsak jelentős szerep jutott a zsidó kereskedőknek. Többüknek volt jégverme, ahol a halat időlegesen tárolni lehetett. Leginkább ők hordták el a halat *Ungvár*, *Kassa*, *Újhely* felé értékesíteni. De voltak települések, például Zemplén, ahol a helybeli halászok közvetlenül kassai zsidó halkereskedőkkel álltak kapcsolatban; a hajnalban kifogott halat zsákokban vitték le a bodrogszerdahelyi állomásra, ott vonatra tették, s a kereskedő a kassai állomáson már várta a friss szállítmányt.

Századunkban önmagában a halászatból már nem tudtak megélni a bodrogiak, de kellő helyismerettel és megfelelő felszereléssel, főleg gyalommal a folyóparti települések számottevő hasznot biztosítottak a halfogas révén néhány család számára. Ha a nemes halakat értékesítették is, a halételek teljesen közönségesek voltak a vízmenti falvak családi asztalain. A katolikus népesség számára nagy jelentősége volt a bőjti táplálkozásban is. Elkészítése azonban nem volt változatos; leginkább a paprikás lisztbe forgatott, s úgy kisütött halat fogyasztották.

Néhány mondat a méhészetről

Balassa Iván könyve külön fejezetben foglalkozik a méhészkedéssel, mint az „ezerrivágu lóp” hasznosításának különös formájával.³³ A láppal, különösen az ártéri erdőkkel eltűntek a méhészkedés extenzív formái és a zsákmányoló méhészkedés emlékei, sajnos lassan ezek utolsó tanúi is. A legidősebbek emlékezete őrizi még az emléket Abarán, hogy a Laborc mentén fekvő ártéri gyümölcsösökben méhesek is voltak. Egy füzes rész *Méhesszuholy* nevét is a méhtartással hozzák összefüggésbe. A méheket ott *köpiiben* tartották; az élő nyelvben falvainkban a köpű gyékényből font kast jelöl, s nem fából készült méh lakást. Abara környékén a málcái cigányok által font köpűket használták, délebbre a kiscigányok készítményei voltak kapcsolatosak. Emlékezik azonban faduból nyert méh lakásokra is, s olyan emberekre, akik megkeresték az erdőn a vadméhek odúit, s azokat kénnel (*svábel*) lefojva vették el hasznukat. Ilyen embernek tudják az abaraiak ruszin ökrészét, Pigos nevűt, aki az 1920-30-as években rendszeresen gyakorolta a zsákmányoló méhészetet.³⁴ Bélyben is használták a méhészek a fűzfa vastag törzséből kifűrészelt *bodonokat*, azokat éppen úgy *köpiinek* mondják, mint az általánosan használt gyékény méh lakásokat. Radban ugyancsak él a legidősebbek emlékezetében a zsákmányoló méhészet, s egyaránt köpű a neve a fából kifűrészelt s a gyékényből vagy szalmából font méh lakásoknak. Ladmócon a *köpi* gyékényből vagy szalmából készült. Hasonlóan, fatörzséből és gyékényből készült köpűket használtak a szolnocsikaiak is. Kisdobrán a kiscigányok által gyékényből font méh lakások elnevezése a köpű, hasonlóan Zemplénben is. Az utóbbi helyen azonban egészen a második világháborúig szokás volt, hogy az Óbodrog partjára *mézre* vitték a méh lakásokat, főleg amikor az akác virágzott.³⁵

³² A *tültő* kisebb zsilip, ami segíti, hogy az árvíz és a belvíz - amíg a folyók lepadnak - a mélyedésekben, tározókban maradjon. RÉVY GEZA 1896. 78-79.

³³ BALASSA IVÁN 1975. 60-65. - Vö. még: BALASSA M. IVÁN 1971. 83-104.; BALASSA M. IVÁN 1973. 113-150.

³⁴ Vö. SZABADFALVI JÓZSEF 1992. 33-57.

³⁵ A *köpi* szó 'méhkas, kaptár' jelentésében a magyar nyelvterületen általában nem válik el a fa és a növényi anyagokból font méh lakások elnevezése. Vö.: Új Magyar Tájszótár 3: 548-549. - Az elnevezések időrendjéhez és problematikájához lásd: SZABADFALVI JÓZSEF 1992. 99.

A fentiek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy jóllehet a zsákmányoló tevékenység ezen formái – térben és időben változóan – számottevő gazdasági hasznot jelentettek a bodrogi falvak népének, a vízrendezés előtti Bodrogi köz volumenében legfontosabb gazdasági hasznát a legeltető állattartás, az ahhoz is kapcsolódó ártéri rétgazdálkodás, valamint az ártéri erdők biztosították – beleszámítva az utóbbiba az ártéri gyümölcsösök hasznát is. Megítélésünk szerint az árterek sok egyéb, amúgy nem elhanyagolható haszonvétele elsősorban kiegészítője volt a feudális korszak óta meghatározó földművelő-állattartó életmódnak. Természetesen ha figyelmünket a lápvidék zsákmányoló hasznosítására fordítjuk, akkor ezek az elemek markánsabban rajzolódnak ki. De az üzemszervezet egészét, a gazdaság arányait egészében vizsgálva nagyon egyértelműen megragadhatók az életmód, az emberi tevékenység súlypontjai.³⁶

IRODALOM:

- ANDRÁSFALVY BERTALAN, 1975. *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. Szekszárd.
- BALASSA IVÁN, 1975. *Lápok, falvak, emberek*. Budapest.
- BALASSA M. IVÁN, 1971. *Méhesek a Hegyközben és a Bodrogi közben*. Néprajzi Értesítő LIII. 83-104.
- BALASSA M. IVÁN, 1973. *A hegyközi és bodrogi méhészet*. Ethnographia LXXXIV. 113-150.
- BODÓ SÁNDOR, 1992. *A Bodrogi köz állattartása*. Miskolc.
- BOGOLY JÁNOS, 1984. *A Bodrog és Latorca vidékének természetrajza*. Új Mindenes Gyűjtemény 3. 7-51.
- BOGOLY JÁNOS, 1992. *Királyhelmece*. Királyhelmece és a Felső-Bodrogi köz természetrajza és történelme. Bratislava-Pozsony.
- BORSOS BALÁZS, 1994. *A bodrogi települések földrajzi és terület-hasznosítási típusai a XIX. század közepén*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve [HOM Évk.] XXXII. 307-344.
- DANKÓ IMRE, 1970. *Adattár a Bodrogi köz és közvetlen környéke régi vízrajzához*. A HOM Évk. IX. 375-409.
- DANKÓ IMRE, 1972. *Bodrogi halászsótár*. A HOM Évk. XI. 449-505.
- DEÁK GEYZA, 1911. *Az ungvármegyei Tiszahát halászatáról*. Néprajzi Értesítő XII. 144-150.
- DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA, 1909. *Tiszai és bodrogi halászságok 1708-ban*. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 360-361.
- DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA, 1913. *A bodrogi Malodgya, Tajba és Katron tavak halászatáról*. Adalékok... 124-127.
- FRISNYÁK SÁNDOR, 1990. *Adalékok a Bodrogi köz történeti földrajzához*. (18-19. század.) Különnyomat. Nyiregyháza.
- GÖNYEI (ÉBNER) SÁNDOR, 1926. *Adatok a Bodrog halászatához*. Néprajzi Értesítő, XVIII. 11-20.
- PAP MIKLÓS, 1981. *Bodrog-Felsőútszai halászszerkezetek a XVI-XVIII. században*. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. 71-82.
- PÜSPÖKI NAGY PÉTER, 1977. *Bél Mátyás a Bodrogi közről*. Irodalmi Szemle XX. 10. sz. 904-920.
- RÉVY GÉZA, 1896. *A bodrogi Tiszaszabályozás története*. A Bodrogi Tiszaszabályozó Társulat monographiája, 19-44. Budapest.
- SZABADFALVI JÓZSEF, 1992. *A magyar méhészkedés múltja*. Debrecen.
- SZILÁGYI MIKLÓS, 1995. *A tiszai halászat*. Budapest.
- VARGA LÁSZLÓ, DEREKNYÓI, 1984. *Népi halászati eszközök és módok a Latorca halászatában*. Új Mindenes Gyűjtemény 3. 53-74.
- VARGA LÁSZLÓ, DEREKNYÓI, 1989. *Népi halászati eszközök, halászati módok Szirénfalván és Csicserben*. Néprajzi Közlések V. 60-67.
- VIGA GYULA, 1996. *Hármas határon*. Tanulmányok a Bodrogi köz változó népi kultúrájáról. Miskolc.

³⁶ A történeti ökológia és a gazdálkodás problematikájához: FRISNYÁK SÁNDOR 1990. 227-246.; BODÓ SÁNDOR 1992.; VIGA GYULA 1996. 8-64.

NAGY GÉZA

A keresztszülők és szerepük a keresztgyermek nevelésében a bodrogközi Karcsán

I.

Mint ahogy a család nem lehetett meg gyermek nélkül, a gyermekeknek is szükségük volt a vér szerinti szülők mellett keresztszülőkre. A *keresztkonaság* intézménye volt az egyetlen, mely a családhoz nem rokon, hanem baráti alapon kapcsolódott egészen az 1950-es évek elejéig. Keresztszülőknek ugyanis a gyermek születésekor addig az ideig soha nem hívtak a közelebbi rokonságból, hanem a keresztszülők személye mindig a gyermekkori barátok, barátnők közül került ki. Az 1950-es évek után kezdett elterjedni a testvér, unokatestvér keresztszülőként való szereplése. Ennek részben anyagi, részben társadalmi okai voltak. A keresztszülők feladata ugyanis nem ért véget a keresztelessel, hanem később is kellett bizonyos anyagi áldozatokat hozni a keresztgyermek érdekében. Másrészt a régi közösségi élet ekkorra már felbomlott a faluban, nem alakultak ki olyan mély baráti kapcsolatok, mint korábban. De hozzájárult a rokonság köréből való választáshoz az is, hogy a régi falusi közösség felbomlása után sokan a városba költöztek, s ezeknek a szülőfaluhoz való kötődése, kötése segítette is ezt a folyamatot. Ezzel ugyanis a rokon kapcsolatok szorosabbra fűzését szorgalmazták, erősítették.

Amikor a gyermek világra jött, a keresztszülők személyére nézve a házaspárok között, de még a családban sem volt vita. A férj legjobb barátja és a feleség legjobb barátnője jött ilyenkor számításba. A jelöltek is tudták, hogy ők lesznek a keresztszülők, mert a szülőkkel még legény-, illetve lánykorukban ebben megegyeztek. S ez csak akkor változhatott, ha harag volt köztük. Éppen ezért, amikor várandós lett valaki, a jövődöbéli keresztszülők családja már készült az eljövendő kötelességének teljesítésére.

A kiválasztásnál a vagyoni helyzet nem játszott nagy szerepet, bár előfordult olyan eset is, hogy ezt is figyelembe vették a meghívásnál. Általános volt azonban az a nézet, hogy nem érdemes magasabb rangút hívni, s főleg urat nem, mert az úgy sem hívja vissza az embert, s igazán nem is koma az olyan. Ennek ellenére előfordult ilyen is. A századfordulón elég sokan hívták komának a református kántortanítót és feleségét. 1945 után pedig egy sokgyermekes család Rákosi Mátyást hívta a legkisebb gyermek keresztapjának.

A közfelfogás szerint a keresztapaságot, keresztanyaságot nem volt szabad visszautasítani. Ha megesett lány hívott komákat gyermekének, azt sem utasították vissza. Itt a keresztanya a lány barátnője, a keresztapa pedig rendszerint a lány fiútestvére, rokona, esetleg barátnőjének az udvarlója vagy éppenséggel annak szeretője lett.¹ A keresztszülők lehetnek házasok, de lehetnek nőtlenek, illetve hajadonok is. Erre nem volt előírás. Annak ellenére azonban, hogy a keresztszülők számítottak kötelességükre, amikor megszületett a gyermek, meg kellett őket hívni annak rendje és módja szerint.

Amíg az asszonyok otthon szültek, a *szülész* keze alatt, a keresztszülők meghívása a szülész feladata volt. És ez meg is történt mindig a szülés utáni napon. Később azonban, amikor a szülés már a szülőotthonban történt, a keresztszülők meghívását az anyós, illetve a

¹ Nagy P. Józsefné Vaszi Zsuzsanna közlése. Karcsa, 1962.

szülő nő anyja végezte a szülés után két-három nappal. Az utóbbi időben a meghívást már a jövőendő anya és apa végzi még a gyermek megszületése előtt. A meghívottak, ha nem fogadták el a meghívást, akkor még a meghívás alkalmával tájékoztatták erről a meghívót. Ez azonban igen ritkán történt csak meg. Főleg akkor történt ilyen, ha a meghívóknak már volt komájuk, illetve ők már keresztszülők voltak. Ilyenkor ugyanis elvárta a közvélemény, hogy a szülők hívják vissza azokat, akiknek a gyermekét keresztvíz alá tartották. Ha a családban több gyermek született, akkor sem hívtak több keresztkomát, hanem minden gyermeknek rendszerint ugyanazok voltak a keresztszülői. Ez alól csak az menthette fel a szülőket, ha az előző gyermekek keresztszülői meghaltak, vagy olyan nagy haragban voltak, amelynek a feloldására nem volt semmi remény.

Az 1950-es évek előtt a meghívás utáni napon a keresztanya is, a keresztapa is meglátogatta a beteg komaasszonyt. Ha férjezetek, illetve házások voltak, akkor a házastársukkal együtt mentek, ha azonban még nem volt házastársuk, akkor az anyjuk kísérte el őket. Ez a látogatás csak néhány perces volt. Éppen csak megnézték a gyermekágyas asszonyt és a csecsemőt. Amikor már a szülőotthonban szültek, az anya és a csecsemője hazakerülése után történt meg a látogatás.

Amikor az anyák még otthon szültek, a keresztszülők meghívása azért történt mindjárt a szülés után, mert esetleg a keresztszülők közreműködésére szükség volt. Ha ugyanis a gyermek életképesnek született, akkor ha a hét elején látta meg a napvilágot, a következő vasárnap, de ha a hét végén jött világra, akkor a második vasárnapon keresztelték. Ha viszont nem volt életképes, akkor igyekezni kellett, hogy a születése után azonnal megkereszteljék, hogy – ha meg talál halni – keresztyéni módon el tudják temetni. A keresztelést mindig pap végezte. Ilyen esetben is, de nem a templomban, hanem a pap lakásán. Ha a faluban más vallású pap volt, akkor ilyen sürgős esetben azzal kereszteltették meg a csecsemőt. A kereszteleetlen gyermeket pap nem temette el. Az ilyen gyermek temetését az apa vagy a keresztszülők végezték. Ha kereszteleetlenül halt meg a gyermek, akkor a keresztszülők gyorsot vásároltak. A gyermeket ebbe belebugyolálták, majd faládába vagy kis koporsóba tették. Ha ez megtörtént, napszállat után az apa vagy a keresztanya és a keresztapa a kis halottat harangszó nélkül a kertek alatt kivitték a temetőbe. Ha volt a gyermeknek közeli hozzátartozó halottja a temetőben, akkor annak a lábához temették, ha nem, akkor a temető sarkában helyezték örök nyugalomra. Lelke üdvéért a katolikusoknál misét mondtak, a reformátusoknál Isten dicsőségére adakoztak.

Nemcsak ez volt azonban az oka a keresztszülők korai meghívásának, hanem az is, hogy segítsenek a szülő nőnek a mielőbbi felépülésében, s ellássák a családot is. Ez akkor vált főleg rendszeressé, amikor már megszűnőben volt a nagycsaládos rendszer. Amíg ugyanis a nagycsaládos rendben éltek a faluban, a gyermekágyas asszony megfelelőbb táplálkozását a komaasszonyok ételhordása biztosította. Itt ugyanis ha valakit keresztanyának hívtak, akkor a meghívás után hat alkalommal kellett reggelit és ebédet vinni a gyermekágyas számára. A keresztapa felesége vagy családja öt alkalommal vitte ugyanígy az ételt, míg a rokonság, a szomszédok, a barátok egy-egy ebédet vittek a gyermekágyasnak. A komák megegyeztek abban, hogy ki kezdi az enni hordást. Vagy a keresztanya vagy a keresztapa családja tudta le először. A rokonság azonban nem osztotta be, ezért megtörtént olyan eset is, hogy öten is vittek egyszerre ebédet.

Az első világháborúig a keresztszülők mindig tejeskávét és kalácsot vittek reggelire. Ebédre levest mindig vittek. Rendszerint húslevest, benne főtt tyúkhússal. A leveshez metéltkét, *lecskét* vagy csigatészta adtak. Emellett vittek még tejfelmetéltkét, tejbegombóclát is. Ha húslevest vittek, ehhez hozzátartozott még egy tányér sütemény is. Süteményként csörögét, parasztortát, bélest vittek. Ha hús nélküli levest vitt az enni hordó, akkor ehhez palacsintát, tejbegrízt, tejbekását, derelyét, *kurcinkát* is készítettek, és vitték a süteményt is. A rokonság mindig tyúk- vagy csirkelevest vitt főtt hússal és egy tányér süteménnyel. A két világháború között annyiban módosult az étrend, hogy elmaradtak a tejes ételek, a hús nélküli levesek. Minden alkalommal húslevest vittek főtt hússal, de a főtt hús mellé még sült húst is vittek krumpli körítéssel. Süteményt is finomabbakat sütöttek. Készítettek sütőporos és linzerféle süteményeket. A módosabbak még tortát is vittek. 1945 után változott a szokás. A húsleves mellé rántott hús, tejeles hús, pörkölt is járult, és a sütemények skálája is megnőtt. Reggelire változatlanul vitték a kávé és a

kalácsot. Itt csupán annyi változás történt, hogy némely keresztszülő a kávé helyett kakaót, teát vitt. Nemcsak kalácsot visznek reggelire, hanem ma már vaját, dzsemet, felvágottat, szalámit is tesznek a reggelihez.

A levest az első világháborúig *cserépszilken*ben vitték, melyet a házilag készített *kantárba* tettek. Az első világháború után elterjedt a zománcozott kanna vagy *kandli* használata. Ebben vitték a levest, s viszik ma is a gyermekágyasnak. 1945 előtt a levestésztát, a süteményt *komakendőbe* kötötték a következő módon. A komakendőt elterítették, s közepére helyezték a levestésztás porcelántányért. A tésztát egy másik tányérral takarták, illetve borították le. Erre tették a harmadik tányért, amelyre a sütemény került. Ezután a komakendő négy sarkát összekötötték, és a kötésnél fogva vitték a gyermekágyas asszony házához. A levest mindig a levestbe tették. Ma a levest ugyanígy viszik, de a többi ételt már kosárba teszik, és ezt takarják le az erre az alkalomra szőtt komakendővel. Az enni vivőt a gyermekágyas háznál mindig megkínálták. Vagy pálinkát vagy bort adtak. Amikor pedig az ételes edényét kiürítették, vagy a saját, vagy a mások által vitt süteményből visszatettek a tányérjára. A reggelire vitt kalácsból is visszaadtak egy szeletet. A keresztszülők minden gyermeknél teljesítették kötelességüket. Ha tíz gyermek született a családban, akkor tízszer hordtak enni. A rokonság azonban már másképpen fogta fel. Ahány gyermek születésekor vitt nekik enni a gyermekes család, ők is annyi ebédet vittek. Vagyis szigorúan kölcsönösségi alapon történt az egész. Ahány helyre vitt valaki korábban, neki is annyi helyről hozták vissza, amikor ő szült.

Napjainkban Karcsán ez a szokás nemhogy elmaradna, hanem még terebélyesedik. Mint ahogy már említettem, az enni hordás alkalmával vitték a levest, levesthúst (rendszerint egy egész tyúkot vagy legalább annak két combját és a mellét), egy tányér süteményt. Később a levesthúshoz sült hús is társult valamilyen köritéssel. Napjainkban a levesthús mellé rántott szelet, fasírt, töltött hús is kerül. Fél liter likórt, esetleg egy-két üveg sört is visznek. A közelebbi rokonság pedig rendszerint tortát visz sütemény helyett. Régen a keresztszülők a meghívás után beteglátogatáskor nem vittek semmilyen ajándékot. Ma már nem látogatnak úgy, hogy ne vinnék a csecsemőnek a kisruhát. A rokonság is vesz ajándékba valamilyen ruhadarabot, s a látogatáskor odaadja az anyának.

A komák között (a keresztszülők és a gyermek szülei) sokszor erősebb volt a kapcsolat, mint a vér szerinti testvérek között. Amikor megszületett a gyermek, az anya nem nagyon tudta egy ideig a családját ellátni. A nagycsaládban ez nem okozott gondot, mert volt kinek átvállalni a szülő nő munkáját. Amikor a nagycsalád felbomlott, a gyermekágyas anyja, anyósa, esetleg hajadon leánytestvére jöhetett számításba segítségként. Ha azonban rájuk nem lehetett számítani, akkor elsősorban a két komaaasszony volt az, aki figyelemmel kísérte a gyermekágyas asszony családjának a sorsát. Ha úgy alakult, ők vállalták át azokat a nagyobb munkákat, amelyeket egyébként a gyermekágyas asszonynak kellett volna elvégezni. De nemcsak ők segítettek, hanem a szomszédasszonyok is szívesen vállalkoztak a kisebb, mindennap előkerülő házimunkák elvégzésére.

Hangsúlyozni kívánom, hogy ezekre az átvállalásokra csak akkor került sor, ha a család egyáltalán nem volt képes az anyán segíteni. Ez azonban ritkán fordult elő. Ha tehetné, a férj elvégezte a ház körüli munkák nagy részét. Ha viszont a családban volt már gyermek, főleg iskolás kori lánygyermek, akkor a ház körüli munkák végzésében rá is számítottak. Minden erejének megfelelő munkát vele végeztettek el. De maguk a gyermekágyasok sem feküdték ki a gyermekágyas időszakot, csak akkor, ha valami baj történt a szülésnél, ha egyáltalán nem volt szabad a gyermekágyas asszonynak felkelni. Egyébként már másnap vagy harmadnap felkelt, s ha rövid időre is, de megpróbálkozott a munkával. Természetesen csak olyan munkával, melyet baj nélkül végezhetett. Volt olyan munka, melyet nagyobb gyermek is elvégezhetett ugyan, de jó volt, ha az anya irányította, és segített is. Minden gyermekágyas asszony igyekezett arra, hogy minél kevesebb külső segítséget vegyen igénybe. Hiszen ezeket a szívességként végzett munkákat előbb-utóbb honorálni kellett valamilyen módon. Emellett minél tovább kényszerült fekvésre, annál később vehetett részt a mezőgazdasági munkában, és ezt nem vállalhatta át tőle senki, mert a külső segítség csak a házi munkák végzésére szorított. Márpedig ha az asszony a mezőgazdasági munkák végzéséből hosszabb ideig kimaradt, annak a család látta kárát.

A keresztszülők keresztgyermeküket *fian*nak vagy *lányon*nak szólították, mások előtt pedig *keresztfian*ról vagy *-lányon*ról beszéltek. A keresztgyermek *keresztapán*nak, *keresztanyán*nak szólították keresztszüleiket és magázták őket.

2.

Amennyire természetes volt, hogy a házasságkötést nemsokára követi a gyermekáldás, annyira természetesnek tartották a *névadást*, mert hiszen a születendő gyermeknek mindenkor nevet kell adni. A családokban ezzel kapcsolatban nem is volt soha vita, nézeteltérés, mivel követték a faluközösségben kialakult szokásokat. A névadásnak is volt hagyománya, melyet a közösségen belül mindenki igyekezett betartani. A hagyományok azonban nem voltak megváltoztathatatlanok. Volt olyan időszak a névadási szokásokban, amikor a régi hagyományok eltűntek, felváltotta őket az új divat. Ha a karcsai névadási szokásokat ilyen szempontból figyelemmel kísérjük, három korszakot különböztethetünk meg. Annyi azonban közös mind a három korszakban, hogy a névválasztás megtörtént még a gyermek megszületése előtt. Volt olyan család is, ahol a férj és feleség még házasságkötésük előtt megegyeztek jövődő utódaik nevében. Közös a névadásban, illetve a névválasztásban az is, hogy az első gyermek esetében a nagyszülők nem szóltak bele a gyermek nevének megválasztásába, azt teljes egészében ráhagyták a szülőkre.

Vegyük most sorra az említett korszakokat!

Az első világháború végéig általános szokás volt, hogy az első gyermek az apja, illetve az anyja nevét kapta. Ezután az apai nagy- és dédszülők, majd az anyai nagy- és dédszülők még le nem foglalt nevei kerültek sorra. Arra azonban vigyáztak, hogy azonos nevéek ne legyenek ugyanabból a korosztályból. A katolikusok olyan névre is kereszteltek gyermeket, amilyen névnapon született a gyermek. Az első világháború vége felé elterjedt az a hiedelem, hogy az első fiúgyermeket nem jó az apja nevére keresztelni, mert akkor nem lesz szerencsés a gyermek élete, esetleg meg is halhat. Néhány évig tartották is magukat ehhez, de azután ez a hiedelem kikopott az emlékezetből, feledésbe ment. Egy másik hiedelem szerint ha az első gyermek meghalt, nevét nem örökölhette a később született gyermek, mert akkor az is meghal. Ez a hiedelem azonban nem sokáig élt.²

A két világháború között annyiban változott a névadás szokása, hogy az első gyermek ugyan még mindig az apja vagy az anyja nevét kapta, de a többi gyermekek már csak akkor kapták a nagyapjuk, nagyanyjuk nevét, ha azok ragaszkodtak hozzá. Egyébként más, a szülőknek jobban tetsző neveket adtak a gyermekeknek. Volt, ahol a bába adott nevet, illetve javasolt az újszülöttnak. Így terjedt el a faluban a fiúknál a Tibor (a becskedi grófi intéző és a bába fiának neve után), a lányoknál az Adél, Klára név (ugyancsak a bába javaslatára).

1945 után a névadási szokások – a televízió hatására főleg – erősen megváltoztak. A lányoknál is ritkán kapta már az anyja nevét a gyermek, még ritkábban a nagyanyja nevét, a fiúknál is egyre szűkült az apa és a nagypapa nevének örökítése. A leggyakoribb nevek ma már a lányoknál: Beáta, Krisztina, Mónika, Hajnalka, Angéla, Tünde, Erika stb., a fiúknál pedig: Zsolt, Csaba, Krisztián, Norbert, Tamás, Róbert. Napjainkban terjedt el az is, hogy a gyermekeknek két keresztnévet is beíratnak.

Amikor még otthon szültek az asszonyok, az apa jelentette be a jegyzőségen a gyermek megszületését, ugyancsak ő járt el a papnál is ebben az ügyben. A gyermek születése utáni napon *felkapó* (nem ünneplő, de a munkaruhájánál különb) ruhájába öltözve, ünnepi kalapját téve a fejére, ment a községházára, illetve a parókiára vagy plébániára. A községházán bediaktálta a nevet, a születési adatokat. A parókián, illetve a plébánián emellett intézkedett a keresztelés ügyében is. Ma a bejelentés a szülőotthonban történik, az anya mondja meg a gyermek nevét is. Bár erről előzőleg megegyeztek, mégis megtörtént olyan eset, hogy a megbeszéltnév helyett az anya más nevet íratott be. Ebből – ha ritkán is – volt nézeteltérés, később azonban nemigen került sor új név adására.

1945-ig az életképes csecsemők keresztelése a születésük utáni első vagy második vasárnapon mindig megtörtént. Amíg ugyanis a csecsemőt nem keresztelték meg, ki volt téve egy

² Dakos Jánosné, ősz Váradi Borbála közlése. Karcsa, 1978.

csomó veszedelemnek. Megronthatták, kicserélhették, s ezért soha nem lehetett magára hagyni. Amikor azonban megkeresztelték, a közhit szerint megszabadult az ártó szándékok nagy részétől. Éppen ezért az apa a bejelentéskor elintézte a lelkésszel, plébánossal a keresztelést is, megbeszélve annak időpontját. 1945 után a gyermekek ártó szándékának hiedelmei lassan elmosódtak. Éppen ezért a keresztelés időpontja is kitolódott. Volt olyan gyermek, akit hat-, nyolchetes korában kereszteltek.

Amikor a családban biztos lett a keresztelés időpontja, a bábával megbeszélték a keresztelés után rendezendő vendégség részleteit. Amikor ugyanis az asszonyok még otthon születtek, a kereszteléssel fejeződött be a bába munkája. Neki kellett a keresztszülőket is, a vendégeket is meghívni a keresztelő utáni vendégségre. S ezt a feladatát a családdal való megbeszélés után teljesítette is. A család pedig a rokonság segítségével a keresztelés előtti héten készült a keresztelésre.

Vasárnap az istentisztelet vagy mise előtt a bába megjelent a keresztelésre készülő háznál. Megjelentek a keresztszülők is. Amikor harangozni kezdtek, a bába a keresztanyával együtt kezdte felkészíteni a csecsemőt a keresztelésre. Ez a felkészítés a baba öltöztetéséből állt. Miután a babát megfürdették, ráadták a gyolcsból készült kisinget. Ezután következett a ruházat gyapjú vagy selyem felső része. Ha fiú volt, akkor kék, ha lány, akkor rózsaszínű felsőrész került a csecsemőre. A felsőrész ráadása után fejkötőt tettek a fejére. Ezt a ruhadarabot rendszerint varratták; fodros volt, és színes szalaggal kötötték meg a csecsemő álla alatt. Miután mindezzel végeztek, az erre a célra készített gyolcspelenkába pelenkázták, és így pólyázták. A *göngyölőpárna* (pólyapárna) huzata hófehér, fejrésze kerekített és csipkével díszített volt. A pólya átkötéséhez kék, illetve rózsaszín szalagot használtak. Amikor így elkészültek, a pólyát ölbe vették, színes szemterítő kendővel takarták be a gyermek arcát, illetve a pólyát. Télen még külön takaróba, harasztkendőbe burkolva vitték keresztelni. Ha nagyon hideg volt, akkor nem is keresztelték a templomban, hanem a pap lakásán történt meg a keresztelés.³ Ha közel laktak a templomhoz, akkor ráérték elindulni, de ha távolabb, akkor úgy kellett igyekezniük, hogy a prédikáció utáni ének végére odaérjenek, akkorra a templom ajtajában legyenek.

A házból kiindulva a gyermeket a bába vitte karjaiban egészen a templom ajtajáig. A keresztszülők mellette mentek. Amikor indultak a templomba, egyes helyeken a bába ezzel a mondattal köszönt el: *„Zsidót viszünk, kereszttyént hozunk.”* A templomajtóban a bába átadta a keresztanya kezébe a gyermeket, s az ének utolsó sora alatt keresztanya–keresztapa–apa–bába sorrendben bementek a templomba. A reformátusoknál az úrasztala elé, a katolikusoknál pedig az oltár elé álltak. Volt olyan is, hogy az apa és a keresztapa elmentek az istentiszteletre, és csak ott a templomban csatlakoztak a keresztanyához és a bábához.⁴ A kereszteléskor a keresztanya tartotta keresztvíz alá a gyermeket, és a bába vette le a takarót, a fejkötőt, ő hajtotta hátra a göngyölőpárnát a gyermek feje alatt, hogy a csecsemő fejére öntött keresztvizet felfogassák a keresztelő medencébe. A keresztelés végén újra ő tette a fejkötőt a gyermek fejére, és takarta be a csecsemőt a szenttakaróval.

Miután a pap megkeresztelte a gyermeket, bevitték a parókiára beírni az anyakönyvbe. Itt a keresztszülők fizettek a papnak a keresztelésért. Ezután hazavitték a csecsemőt. Amikor hazaértek, ezekkel a szavakkal léptek be a házba: *„Zsidót vittünk, kereszttyént hoztunk!”* Mikor átlépték a küszöböt, a gyermeket letették a földre. Egyesek szerint a csecsemőt az apának kellett felvenni a földről, s ezzel a magáénak ismerte el. Más vélemény szerint mindegy, ki vette fel, csak hamar felkapják, hogy az életben majd kapós legyen.⁵ Ezt főként a lánygyermeknél tették a családtagok szívesen, bizva abban, hogy ha majd felnő, hamar férjhez megy.

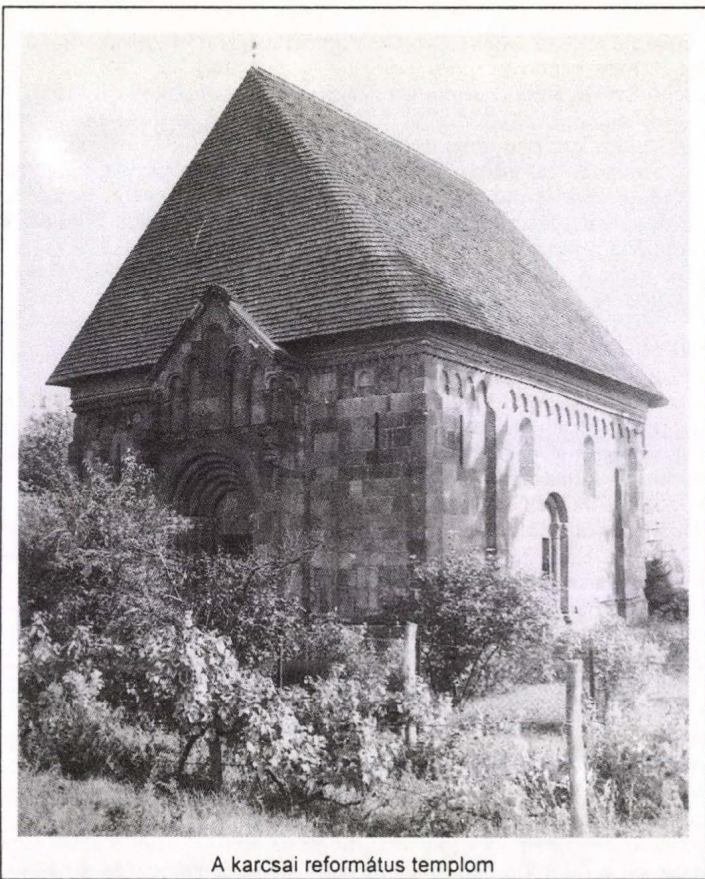
Míg a keresztelés tartott, a háznál maradottak elkészítették a helyet a keresztelői ebédhez. Ha tehetősebb volt a család, nagyobb számú volt a vendégsereg, akkor a lakás egyik helyiségét kiürítették, asztalokat, lócákat helyeztek itt el, s az asztalokat megterítve készültek a vendégek fogadására. A szegényebbek viszont a ház egyetlen szobájában helyezték el az asztalokat a keresztelői ebédhez.

³ Dakos Ferencné felső, Váradi Eszter közlése. Karcsa, 1978.

⁴ Dakos Ferenc felső közlése. Karcsa, 1978.

⁵ Dakos Ferenc felső közlése. Karcsa, 1978.

A vendégek a keresztelés után a keresztelőt tartó család házához mentek a templomból. Itt már a szülők, keresztszülők várták őket, és mindenkit asztalhoz ültettek. Az 1930-as évek elejéig a keresztelőn a szokásos ülésrend így alakult: a főhelyre ült a keresztaapa és a keresztanya; a hosszú asztal egyik oldalán a férfiak foglaltak helyet, a másikon az asszonyok. Akkoriban a gyermekek nem vehettek részt a keresztelőn. Később ez a szokás úgy alakult, hogy a házaspárok egymás mellé ültek, s magukkal vihették gyermeküket. A harmincas évekig nem volt szokás ajándékot vinni a keresztelőre. Később azonban az ajándék adása általánossá vált. Voltak, akik a csecsemő számára vettek valamilyen ruhadarabot, esetleg fülbevalót, nyakláncot vagy más csecsebecsét, és voltak akik az anyának adtak egy üveg italt.

A karcsai református templom

Amikor a vendégek elhelyezkedtek az asztalnál, ebéd előtt mindenkinek töltöttek egy pohár pálinkát. Ennek elfogyasztása előtt azonban a keresztaapának köszöntőt kellett mondani, mely rendszerint ez volt:

– Tisztelt komák! Legyen hála a jó Istennek, hogy ezt a családot ezzel a fiú (lány) gyermekkel megáldotta. Kérjük az Uristent, hogy adjon az édesanyának egészséget, tejjel teli emlőket, hogy táplálhassa az ő kisdédét. És ha majd felnő e gyermek, teljen benne édesapjának, édesanyjának sok öröme, és váljon anyaszentegyházunk hasznos tagjává. Ámen.

Amikor a köszöntő elhangzott, a vendégsereg „Isten hallgassa meg!” mondással felelt, majd kiitták a pálinkát, és megkezdődött a lakoma. Ebéd volt, de a legtöbbször késő délutánig tartott. A keresztelőn rendszerint nótáztak, ahol zene is került, még táncoltak is.⁶

Az étrend az első világháború végéig húsleves, főtt hús, tejbekása és sütemény volt. Az első világháború után ez annyiban változott, hogy a tejbekása elmaradt, helyette pörkölt és töltött káposzta került az étrendbe. 1945 után pedig még rántott húst is felszolgáltak estefelé, ha a keresztelő elhúzódott. Itt pálinkát adtak ebéd előtt, utána pedig 1945-ig bort szolgálták fel. 1945 után kezdett elterjedni a bor mellett a sör, majd ez a hevenyes évek közepére a bort teljesen kiszorította. Ma már a keresztelőkön csak pálinkát, sört és kólát adnak italként.

Az ebéd végeztével megjelent a bába (később a keresztanya) a vendégek előtt egy tányérral a kezében. Elmondta az ilyenkor szokásos szöveget, mely szerint a csecsemő mezítelenül

⁶ Nagy Pál Mihály közlése. Karcsa, 1968.

jött a világra, hát a komákhoz fordul, hogy segítsenek a családnak a felruházásban. Ezt elmondva először a keresztapához vitte a tányért, aki pénzt tett bele. Ezután a keresztanyának, majd a többi vendégnek illett a tányérba pénzt tenni. Az így összegyűjtött pénzt átadta a cse-csemő anyjának, majd újra megjelent. Hozta a tálal megint, és ezt mondta:

– Kedves komák! Mióta megszületett ez a gyermek, annyit jöttem, mentem, jártam-keltem az érdekében, hogy elkopott a lábbelim sarka és a talpa. Megkérem a komákat, komaasszonyokat, hogy segítsenek a lábbelim hiányosságait pótolni, a lábbelim megcsináltatásához járuljanak hozzá.

Ezután a vendégek neki is pénzt adtak.⁷

Amikor a szülések már nem a háznál, hanem a szülőotthonban történtek, a bába szerepét a hívogatásnál a családtagoknak kellett átvenni, s ők hívták meg a rokonságot a keresztelői ebédre. Itt viszont a keresztanya vette át a bába szerepét, és ő végezte a meztelenül világra jött gyermek számára a gyűjtést. Egyébként a többi szokás ma is él még a faluban.⁸

A keresztelőn jelenlevők *komának*, *komaasszonynak* szólították egymást. Ha valaki eltévesztette, s nem komának szólította társát, annak büntetésként fizetnie kellett. Akik együtt voltak a keresztelőben, később is komának, komaasszonynak szólították egymást. A komák ezután segítettek egymáson, amikor egyiküknek, másikuknak segítségre volt szüksége. Főleg akkor mentek hívás nélkül is segíteni, ha valamelyik koma családjában haláleset történt. Ilyenkor segítettek a sírt kiásni, a temetés után azt behantolni. Emellett azonban számíthattak egymás segítségére máskor is. A komának, komaasszonynak szólítás nem jelentett kötelezettséget a gyermekkel kapcsolatban. Ilyen kötelezettsége csak a keresztszülőknek volt, akiknek feladata nem ért véget a kereszteléssel.

A keresztszülők a gyermek felnőtté válásáig bizonyos kötelezettségekkel tartoztak keresztgyermeküknek. A keresztelés után bizonyos alkalmakkor meg kellett ajándékozni a keresztgyermeküket. Az 1950-es évekig ez összesen két-három alkalomra szorítkozott évenként. Húsvétkor mindig ajándékot küldtek, mely két-három hímes tojás és néhány darab sütemény volt. Ha katolikus volt a család, első áldozás, reformátusoknál a konfirmálás alkalmával a keresztanya vette meg az első áldozó, illetve a konfirmáló ruhát. A keresztapa más ajándékot vett. A reformátusoknál például bibliát, énekeskönyvet, „Keresztén tanítás”-t vagy más vallásos tárgyú könyvet vásárolt ajándékba keresztgyermekének. Ha a keresztgyermek férjhez ment vagy nősült, akkor is vettek a keresztszülők ajándékot: ruhafélét vagy háztartási eszközt. A keresztapa és a keresztanya férje házassági tanú és násznagy, a keresztanya és a keresztapa felesége pedig szakácsasszony lett a lakodalomban. A katolikus családoknál, amikor bérmálásra került sor, külön hívtak bérma-keresztapát és keresztanyát, de az igazi komaság csak a kereszteléskor meghívott komákkal alakult ki.

Korábban húsvétkor ajándékot kellett küldeni a keresztgyermeknek. Ez az ajándék két hímes tojás, egy szelet kalács vagy néhány darab sütemény volt. Később a tojás mellé csokoládé is került. Az ajándékozás a református gyermekeknél a konfirmálásig, a katolikusoknál a bérmálásig tartott. 1945 után a gyermek nagykorivá válásáig toldott ki ez a határ. Húsvétkor és karácsonykor küldtek ajándékot, és sokan voltak, vannak olyanok, akik a keresztgyermek születés- és névnapjára is vesznek ajándékot. Ez az ajándék rendszerint valamilyen ruhadarab, de vannak olyan keresztszülők, akik különböző aranytárgyakat vagy más nagyobb értéket is ajándékoznak ilyen alkalomra.

Az 1950-es évek elejével változott a helyzet. A keresztszülők ajándékot adtak, adnak ma is a keresztgyermeküknek születés- és névnapjára, továbbá karácsonykor és húsvétkor. De mennyire más már ez az ajándékozás! A régebbi, szerény ajándékozást elhagyták, s ma már igyckeznek nagy értékű ajándékot venni a keresztgyermeknek. Az ajándékok közé sorolható az ékszer, a magnetofon, a rádió, a kerékpár, esetleg a motorkerékpár. Ajándékot vesz ma a keresztszülő az óvodai, az általános iskolai, az ipariskolai, a középiskolai ballagáskor, s ha a keresztgyermek egyetemre, főiskolára kerül, megajándékozzák annak elvégzésekor is. Az ajándékozás a keresztgyermek házasságáig vagy iskolai tanulmányainak befejezéséig szokásos. A

⁷ Nagy Pál Mihály közlése. Karcsa, 1968.

⁸ Nagy Pál Mihály közlése. Karcsa, 1968.

szülők a bérnálásakor, konfirmálásakor, ballagáskor legalább olyan lakomát rendeznek, mint a kereszteleéskor, s erre nemcsak a keresztszülőket hívják meg, hanem a rokonságot is. Ha a keresztyermek nőszült vagy férjhez ment, a keresztaapa és a keresztanya férje a lakodalomban násznagy lett, s ez is ajándékozással járt. A keresztanya és a keresztaapa felesége viszont szakácsasszonyként segített a lakodalom lebonyolításában.

Egyébként amíg a szülők éltek, a keresztszülők nemigen avatkoztak be a gyermek nevelésébe; legfeljebb tanáccsal szolgáltak, főleg a párválasztásnál. Ha azonban a szülők meghaltak, akkor a keresztszülők feladata lett a keresztyermek életének irányítása, megfelelő útra terelése. Segítettek a fiúgyermeknek a gazdálkodási ismeretek, a lánygyermeknek pedig a háztartási ismeretek elsajátításában, de ők voltak azok is, akik a szülők és a gyermekek közötti ellentétek elsimításában is oroszlánrészt vállaltak. Előfordult ritkán az is, hogy az árván maradt keresztyermek felnevelését a keresztszülők, vagy legalábbis az egyikük vállalta. Ez azonban elsősorban a szülők rokonainak feladata volt.

S mit kaptak ezért? A keresztyermek a keresztszülőket *keresztaapánnak*, *keresztanyánnak* szólította. A keresztfiú gyermekkorában a keresztszüleikhez ment először karácsony viliján és szilveszter estéjén kántálni, húsvétkor locsolkodni. Amikor erre szükség volt, vállalnia kellett a keresztszülők jószágának legeltetését is a maguké mellett. Ha keresztszülőinek egykorú vagy egy-két évvel fiatalabb lánya volt, bálban vagy lakodalomban illett a lányt felkérni, és néhányat táncolni vele. Ha a keresztszülők segítségre szorultak, illett nekik segíteni. Ugyanez volt a keresztlány feladata is: ha szükséges volt, segített a keresztszülőknek a házimunka elvégzésében. Segített kendert nyűni, áztatni, s más munkáját végezni. Vállalnia kellett a határbeli munkákban is a segítséget.

Mindezek azonban csak addig éltek szokásként a faluban, amíg megvolt a hagyományos paraszti gazdálkodás. Ma még hatványozottabban vannak meg a keresztszülőknek a kötelezettségei anyagi téren, de a *keresztanyám*, *keresztaapám* megszólítás mellett mást viszonzásként nem várhatnak. Igaz viszont az is, hogy ma már a keresztszülők nagy része a családból, a szűkebb rokonságból kerül ki, legtöbb esetben ugyanis testvért hívnak keresztaapának, keresztanyának. S ahol a keresztszülők a rokonságból kerülnek ki, ott már nem használják a *koma*, *komaasszony* megszólítást. A kapcsolat is lazult, nem olyan szoros, mint volt akkor, amikor a keresztkoma nem a családból került ki. Amikor ugyanis nem a családhoz tartoztak, jobban lehetett számítani segítségükre, a keresztkomák mindig biztos segítségek voltak. Főleg az asszonyok tartottak össze ezen a téren. Kenderáztatást, kenderhányást, fonal- és vászon szapulást, mosást nem lehetett elvégezni segítség nélkül, s kézenfekvő, illetve természetes volt a komaasszony segítségül hívása. Ugyanígy, amikor a gazda az igazatlan jószágot iga alá akarta betörni, segítségül mindig a komát hívta, aki a segítségnyújtást kötelességének tartotta.

Mivel azonban a fenti munkák már nem fordulnak elő a mai falusi családoknál, talán elsősorban ez az oka a komasággal kapcsolatos felfogás változásának is.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

Temetkezési szokások Makkoshotykán

Az ember életének három nagyon fontos, sorsdöntő pillanata a születés, a házasság és a halál. Ezek közül dolgozatomban a temetkezési szokásokkal foglalkozom. Kutatási területem Makkoshotyka, mely település Északkelet-Magyarországon, Sárospataktól 6 km-re fekszik. A falu lakossága nagy változáson ment és megy át ma is. Fontos tehát, hogy hagyományait rögzítsük.

A halál előtti jelek

Makkoshotykán azt tartják, hogy a halált sokféle jelből előre meg lehet jósolni. Ezekre a jelekre még ma is nagyon figyelnek. Hirtelen halálra következtetnek, ha megjelenik a „fekete madár”. Ez a madár többek elmondása szerint a Meczner család falu szélén lévő kriptája melletti fenyvesben tanyázik. „Ez a halálmadár mindig odamegy, ahol meghal valaki. Lejön a fenyvesből, repül, kering, fára leszáll és duplán, félelmetesen csivitel. Van úgy, hogy többször is lejön, nappal is. Vitéz Erzsike férje halt meg, itt a szomszédban, akkor is itt járt. Családtagjainak halálakor is.”¹

Leggyakrabban az álmofejtésből következtetnek a rosszra, betegségre, halálra. Ha valaki szőlővel álmodott, ezt szedte, ette, az sírni fog, könnyezni, minden bizonnyal nagy szomorúság éri. „Álmomban kihúztam a fogamat, valaki meghal a családból. Kérdeztek tőlem: nagyon fáj? Ha nem fáj annyira, akkor távoli rokon halt meg, ha nagyon fáj, akkor közeli”. Ha álmában tapaszt, meszel valaki, az is halált jelent. „Jaj, meszeltem az éjszaka, ki fog meghalni.”² A hullócsillagokról pedig azt tartják a faluban, ha egy csillag lehull az égről, valaki meghalt, és született egy új élet. Minden embernek van egy csillaga, és az újszülött átvette a lelkét.

Az állatok viselkedéséből, megváltozásukból is lehet halálra következtetni. „Ha a kutya vonnyit, vagy kapar, akkor meghal valaki.”³ Ha a bagoly huhukol, az is halált jelent. Van a tyúkok közt egy „lidérc”, azt le kell vágni, mert rosszat jelent. Ha a tyúk kis tojást tojik, bal kézzel át kell hajítani a háztetőn, hogy elűzzük a rosszat. Disznóval álmodni, az is halált jelent. Ha a holló károg, rosszat jelent, minden bizonnyal halált.

Halált jelentett, ha a tükröz magától elpattant. Ha valaki eltöri a tükört, annyi évig fog élni, ahány részre törte a tükört. Ha kétfelé, akkor nem soká él, kb. egy évig. Ha a bútor pattog, reccsen, rosszat jelent, esetleg halált is. Halált jelent, zavaros vízben fürdeni. „Jött az a sok zavaros víz; vajon ki fog meghalni?”⁴

Érdekeségként leírom, hogy többen elmondták, mi jelent jó hírt. Ha harangoznak valakinek álmában, az jó hírt jelent. Szarvassal, vaddal álmodni szerencsét jelent. Ha fészülködik valaki álmában, az nagyon hosszú életet jelent.

Nagyon fontosnak tartják a faluban, hogy több generáció éljen együtt. Ez sajnos ma már lehetetlen. Mindenkor jó dolog az, ha idősebb ember még az unokáival is foglalkozhat. Ha pedig betegségben szenvedő, vagy előrehaladott korú van a családban, a kis közösségnek is tudomásul kell vennie haláluk közelségét. Akiket megkérdeztem, mindannyian azt mondták, hogy az eltávozni készült az „utolsó idejében” a legjobb, legmegfelelőbb módon kell ellátni.

¹ K. Vitányi Gyuláné Bartus Ilona, 73, éves közlése.

² Bartus Lászlóné Szebényi Irma, 74 éves, közlése.

³ Zs. Vitányi Lászlóné Nagy Valéria, 63 éves, közlése.

⁴ Bartus Lászlóné közlése.

Mindenkor tiszteletben tartották a haldokló kívánságait: melyik ruhájában temessék el, mit szeretnének magukkal vinni a koporsóba. Megnyugvással hallgatják a haldokló szavait, és teljesítik kívánságait. Azért is igyekeztek betartani a haldokló kívánságát, nehogy visszajöjjen, ha meghalt. Szép halálnak a hirtelen halált tartják a faluban. „Mint Irma néni, ült a ládán a tornácon. Megebédelt, jóllakott és ültő helyében halt meg.”⁵ Ha elalszik valaki álmában, azt is szép halálnak tartják. Este lefeküdt, és reggelre meghalva találták.

A haldoklóról azt mondják a faluban: „Má' haldoklik, nem sok ideje van”; „Má' beszél a túlvilággal; akik meghaltak, azokkal beszél”. A hosszú haldoklás mindenkor rosszat jelentett. Gonosz embernek tartották, aki nehezen halt meg: „Ez is rossz ember volt, nem tudott meghalni”; „Szenved. Csak szenvedjen.” A haldokló ágyánál a családtagok, rokonok mindig imádkoznak, hogy megkönnyítsék a haláltusát. Elmondják a Miatyánkot, fohászkoznak, kérik az Istent, hogy vegye el, vagy gyógyítsa meg, de ne hagyja szenvedni. Azt tartják a faluban, hogy akik imádkoznak, azok mind jólelkűek. Mindig hívják a lelkészt is a haldoklóhoz. Reformátusoknál úrvacsorát visz a lelképásztor, a római katolikusoknál az utolsó kenetet szolgáltatja ki.

A haldoklás megkönnyítésére több eljárást is ismertek a faluban. Gyógyfűveket szedtek; éjjel, legtöbbször éjfélkor, kimentek a temetőbe, kilenc vagy tizenkét féle fűvet szedtek, főzetet és készítették belőle. Megfürdették benne a haldoklót: ruhát mártottak a vízbe és végigmosták vele. Szokás volt szenes vízben is megmosni, hasonló módszerrel, mint az előbbi. A súlyos beteg gyereket pedig kivitték a Hotyka melletti nagy hegyre, a Papajra. Itt volt egy nagy görbe fa, ennek lehajló törzsén átdugták a gyermeket, majd a gyermekben lévő ruhát elásták a fa tövében. Ez biztos gyógyulást jelentett. Ha olyan ember halt meg, akit nem szerettek a faluban, arra mondták: „Ennek is eljött a vége, nem fog hiányozni.”; „Hála Istennek, ezt is elvitte az ördög, csak vissza ne jöjjön”. Haldoklónál mindenkor bezárták az ablakot, hogy a friss levegőt „ne kapja hirtelen”. Amikor ki volt terítve a halott, akkor sem nyitották ki az ablakot, a tükröt is letakarták a házban. A faluközösség mindenkor elvárta, hogy a haldokló mellett legyen valaki. Akár családtag, rokon, szomszéd. Ha egyedül hagyták, akkor biztos *megszótták* a családot.

A halál beálltától a koporsóba tételig

A halál beállta után mindenki pontosan tudta, mi a teendője. Hiszen erre már előre is készülték, ha nagybeteg vagy haldokló volt a háznál. Az asszonyok rögtön fekete kendőt kötöttek, gyakran felvették a gyászruhát is. Értesítették a családból a gyerekeket, testvért, komát. Mentek harangoztatni. Mindenkinek meghűzatták a harangot, ez *kijárt*, ez hozzátartozott a vég-tiszteletéhez. A harangozó csendítéssel adta hírrül, és adja ma is hírrül a halálesetet. Nőnek kettőt, férfinak hármat, gyermeknek egyet csendítettek. Régen napi háromszori harangszó volt a temetés időpontjáig. Reggel 7 órakor, délben, és este 6 óra felé. Most összesen öt harangszó van.

Érdekes szokást találtam a faluban. Ha halottnak harangoztak (például délben), akkor nem ültek le ebédelni, míg a harangszó tartott. Ha pedig már az asztalnál ültek, akkor abbahagyták az evést és felálltak, majd imára kulcsolták a kezüket. Akit útközben ért a harangszó, megállt, ha férfi volt, megemelte a kalapját. Ha a mezőn érte a harangszó az embereket, rövid időre abbahagyták munkájukat, és fohászkoztak: „Istenem segíts!” Ha nagyon szegény ember halt meg, akkor csak egyet harangoztak. Helyben készített deszkakoporsóban temették el, és a sírhoz a falu bírója, Vitányi István ment ki, ő mondott egy imát, vagy elmondta a Miatyánkot... Vitányi István agglegény volt, bíró, és egyben a református egyház kurátora. 1871-ben született és 1942-ben halt meg. Tudós emberként tartották számon, fűveket gyűjtött, és gyógyítással foglalkozott. A környék falvaiból is felkeresték.

A harangozással szinte egyidőben kellett jelenteni a halál beálltát a halottkémnek. Orvos csak az 1950-es évektől jár a községbe. A falunak volt *halottnézője*, vagy ahogy itt nevezik: „*Hullabíró*” a Büdi bácsi (Büdi András) volt”.⁶ Neki kellett megállapítania a halál beálltát és a temetés időpontját. A temetés általában harmadnapra történt. Ha éjjel, vagy hajnalban halt meg, akkor a következő napon volt a temetés. Mindenkor délután. Fontosnak tartották régen is és

⁵ Bartus Lászlóné közlése.

⁶ Id. Bodnár István közlése.

ma is, hogy a lelkésznek azonnal jelentsék a halálhírt. A halál beállta után a legfontosabb a halott szemének *lefogása* és állának felkötése. Mindig fehér gyolcsot használtak. A gyász ideje alatt a nők fekete színű ruhát, a férfiak szürke vagy sötét színű ruhát vettek fel. Az asszonyok bekötötték a fejüket fekete kendővel.

Miután a halottkém megállapította a halál beálltát, már többen is a háznál voltak. Rokonok, ismerősök, szomszédok. Ekkor következett a test mosdatása. Erre külön személy nem volt a faluban. Ha a családnak nem volt ereje a halottat felöltöztetni, akkor a rokonságból, szomszédból vagy a baráti körből jöttek segíteni. Mindig levették a halotról azt a ruhát, amelyikben meghalt. Volt olyan család, amely ragaszkodott ahhoz, hogy elégessék ezeket a ruhadarabokat. Ha hirtelen halt meg valaki, és jó ruha volt rajta, azt a legtöbbször a szegényeknek adták oda. Lavórban készítettek meleg vizet, ruhadarabbal mosták le a testet, a férfiakat meg is borotválták. Mosdatás után a vizet mindig kiöntötték, lehetőleg az udvar eldugottabb részén. Mosdatás után öltöztették a testet. Az idősebb halottnál már előre el volt készítve a *haló ruha*. Férfiakra általában az ünneplő ruhájukat adták, az asszonyokat feketébe öltöztették. Cipőt sohasem adtak a halottra. A fiatalabbakat abban a ruhájukban temették el, amelyiket a legjobban szerettek. Csecsemőre mindig fehér ruhát adtak. A fiatal lányt menyasszonynak öltöztették. Az öltöztetéssel nagyon kellett iparkodni, mert a merev testre nagyon nehéz volt a ruhát ráadni. Amikor így elkészítették a testet, akkor elkészítették a helyét a házban. *Kiterítették* a holtestet. Ekkor még nem volt koporsó, azt a legközelebbi városban, Sárospatakon kellett megvásárolniuk. Rendszerint a szoba közepére asztalra, nyújtópadra tették a halottat. Alá fehér halottas lepedőt tettek, ez minden háznál volt. A halott kezéit elől összekulcsolták, katolikusoknál szokás volt az olvasót is a kézre rátenni.

Makkoshotykán 1983-tól van halottasház. Addig mindig háztól történt a temetés. Ezért a test felkészítésével egyidőben a háznak is át kellett alakulnia halottas házzá. Ablakot nem volt szabad nyitni, mert akkor felpuffad a halott. A tükröt fehér abrosszal vagy lepedővel takarták le. A halottat a *tiszta szobában* helyezték el. Innen kivitték a felesleges bútordarabokat. A halott mindig lábbal az ajtó felé volt ravatalozva. Körben székek és lócák voltak. A végtisztességtevők ezekre ültek. Amikor a halálhír elterjedt a faluban, a rokonok, szomszédok közül gyászruhában mindig ellátogatott valaki. Részvétet nyilvánított a családnak. Rövid ideig maradt, megnézte a halottat.

A családtagok igyekeztek minél előbb koporsóba helyezni az elhunytat. Helyben sohasem készítettek koporsót, sőt olyan esetről sem tudnak a faluban, hogy valaki magának előre elkészítette volna. A közeli Sárospatakon vásárolták meg a koporsót, lovasfogattal mentek ért s szállították haza. Általában tölgyfakoporsót vásároltak, fekete vagy barna színű. Pohár vagy kereszt a díszítés rajta, attól függően, milyen vallású az elhunyt. Gyermekeknek mindenkor fehér színű koporsót vásároltak.

A koporsóba a halott feje alá kis fehér párnát raktak. A koporsó aljába háncsot tettek, erre lepedőt. A szemfedélen virágot raktak körbe. Koporsóba tétel után elrendezték a ravatalt, mely egészen addig úgy maradt, míg temetéskor a koporsót kivitték az udvarra. A halott kezébe imakönyvet, énekeskönyvet tettek. Helyeztek még a koporsóba kalapot, szemüveget, esetleg a halott botját, pipáját, hogy a túlvilágon járni és pipázni tudjon. Ékszert sohasem tettek a koporsóba. A fülbevalót is kivették a halott füléből, legtöbbször még akkor, amikor nagybeteg volt. Sok esetben a halott még életében meghagyta, hogy mit tegyenek a koporsóba. A háziak igyekeztek betartani a halott kívánságát, nehogy a halott lelke visszatérjen.

Virrasztás

Makkoshotykán sajnos siratót nem találtam. A kiket csak megkérdeztem, nem emlékeztek, hogy lett volna. Siratóasszonyokról sem tudnak. Mindenki a virrasztásról beszélt. A virrasztás szokása Makkoshotykán a siratással ellentétben mind a mai napig nagyon eleven. A halottasházhoz is kimennek virrasztani. A halál beálltának estéjén általában éjfélig maradnak a koporsó mellett. A koporsó körül foglalnak helyet a férfiak és nők vegyesen, és éneklnek – többek között – a 276. dicséretet („Egyedüli reményem...”), a 345. dicséretet („Ím, nagy Isten, most előttem...”), a 277. dicséretet („Gondviselő jó Atyám vagy...”), s zsoltárokat is. Akik virrasztásra jöttek, adománnyal sohasem hoztak magukkal. Mindenki odament a koporsóhoz, megállt és búcsút vett:

„Isten veled, pajtás”; „Nyugodj békével”. Virrasztás alkalmával a halotról beszélgettek. Életéről, jelleméről, munkájáról. Fontosnak tartották, hogy a gyerekek is részt vegyenek ilyen alkalmon. Soha nem tiltották őket. A gyermekekkel megnézték a halottat is, azért, hogy később ne féljenek. A virrasztókat süteménnyel, borral és pálinkával kínálták.

Közben megkezdődött a sírásás. Sírásókat a legújabb időkig nem hoztak idegenből. „A 70-es évekig volt a faluban négy személy, akik mindig kiásták a sírt. Ingyen ásták, Kanyó Gyula és Á. Vitányi Gyula vezetésével”.⁷ Mások közlése szerint a rokonságból, a baráti körből kerültek ki a sírásók. Reggelit mindig a temetőbe kellett vinni: szalonnát, kolbászt, pálinkát. Meleg ebédet is vittek, vacsorára pedig a halottasházhoz mentek.

A falu területén három temető létezéséről van tudomásunk. A középkorban a jelenlegi református templom kertjében, a templomtól a dombon felfelé eső részen volt a temető. Ma, akik házat építenek erre a részre, előfordul, hogy csontot is ásnak ki. Jelenleg a falu határában van a református és a római katolikus temető. Vele szemben, az út másik oldalán láthatók az egykori zsidó temető maradványai. Haláleset alkalmával a családnak az a tagja, aki intézi a temetést, a kurátor kíséretében kimegy a temetőbe. Mindenkor így jelölik ki a sírhelyet. Őnhatalmúlag, akárhová nem áshatnak sírt, ezt mindenkinek tudomásul kell vennie. Ma már legtöbb alkalommal Sárospatakról hoznak sírásókat, és ezeket megfizetik.

A temetési szertartás

Temetés előtt elrendezték az udvart. Felseperték, rendet raktak. A szertartásra mindig délután került sor. A temetésen a gyülekezet tagjai nagy számmal vettek részt, és vesznek részt ma is. Mikor a lelkész a kántorral a halottasházhoz ért, akkor hozták ki a koporsót, és ravatalozták fel az udvaron. A koporsó után jött ki a házból a részvétlátogatók nagy serege. Az udvaron a koporsót arra a két székre ravatalozták, amelyet a templomban tartottak. Ezt a két széket *Szent Mihály bakjának* nevezték. Az elnevezés bizonyára a Szent Mihály lova, a halottszállító soroglya kifejezésből származik. A halottasház felépítésekor ki is vitték oda a két széket a templomból.

Az elkészített ravatalra helyezték a koporsót, úgy, hogy a halott lábbal a kapu felé legyen. A halott fejétől néhány méterre kis asztalt raktak, le is terítették fekete abrosszal, innen temetett a lelkész. A ravatal elé helyeztek még székeket a közeli hozzátartozóknak, esetleg távolabb lócákat, az idősebb embereknek leülni. A temetés előtt megszólalt a harang. Csendítettek. Mindenki tudta, most indul a tiszteletes úr a kántorral a halottasházhoz.

A lelkész igehirdetésével és a búcsúztatóval véget is ért a szertartás a háznál. A résztvevők éneklése közben felállt a gyászmenet. Amikor a koporsót kivitték a kapun az elhunyt portájáról, megálltak és a 413. dicséretet énekeltek egészen a 60-as évekig:

*Menj el a te nyugalmadba,
Boldog lélek, követünk,
Hogy a kívánt nyugalomba
Részt vehessünk, sietünk.
Készíts, Uram, e jóra,
Hogy midőn aniaz óra
Eljő, örömmel mehessünk
Hozzád, jobboldra ülhessünk.*

A 70-es és a 80-as években, elmondás szerint Kovácsvágásról hozott éneket énekeltek.⁸

*Visszatekintek még lakházamba egyszer,
Kívánom, lakóit áldja meg az Isten.
Békében éljenek, mint én éltem velek.
Örökkön örökké. Amen.*

⁷ Id. Bodnár István közlése.

⁸ Id. Bodnár István közlése.

A menet élén a fejfát vivő fiatalember haladt. Utána a lelkész a kántorral és a presbiterekkel, majd a koporsót vivők, hozzátartozók, részvétnyilvánítók. A 70-es évektől lovas kocsin szállították a koporsót. A korábbi időben a halott jó ismerősei vitték a koporsót négyes vagy hatos váltásban egészen a sírig. Házasszereket és férjes asszonyokat férfiak vittek. Lányokat és legényeket pedig lányok és legények vegyesen. A koporsó egyik oldalán három fehér ruhába öltözött lány, másik oldalán pedig három fekete ruhás legény. Ez adott érdekességet a temetésnek. A lányok fején mirtuszkoszorú volt, a fiúknak bokrétájuk volt. Ha a temetési menet a templom előtt haladt el, itt megálltak. Elénekeltek a 345. dicséretet („Ím, nagy Isten, most előtted...”), vagy pedig azt az éneket, amelyet a halott még életében külön meghagyott.

A temetőig az énekeskönyv temetési énekeit énekeltek. Leggyakrabban a régi énekeskönyvünk 20. dicséretét:

*Szomorúan sóhajt szívünk
Fel tehozzád, jó Istenünk.
Óh, tekints ránk, míg elődbe
Leborulunk könnyörögve.
Nézd sebét a könnyezőknak,
A bűn miatt kesergőknek,
S irgalmazz a megtérőknek.*

Elhantolás közben is mindig énekeltek. Régen szokásban volt, hogy a lányok levették a legények melléről az oda feltűzött kis mirtuszcsoportot, és a sírba dobták. Koszorút mindig helyeztek a sírba. Ezekből a koszorúkból még a sírba helyezés előtt igyekeztek a hozzátartozók, közelebbi ismerősök egy-egy levelet tépni maguknak. Ezt az emléklevelet hazavitték, és gondosan megőrizték. Ha a halottnak Amerikában vagy máshol távol voltak rokonai, barátai, ezeket a leveleket oda elküldték.

A halotti tor

Amikor a temetőn befejezik az éneklést, a lelkészt, a gondnokot, a temetésen résztvevő presbitereket, a férfi gyülekezeti tagokat és a rokonságból a nőket a halott egy közvetlen hozzátartozója meghív a torba. A tor italkínálással kezdődik. Bort pálinkát, üdítő italokat kínálnak. Az asztal meg van terítve, rajta pogácsa és sós sütemény, fásírozott és kirántott hús. Közben a gondnok megkérdezi, megengedik-e, hogy pár egyházi éneket elénekeljenek. Gyakran éneklük a 480. dicséret 1. és 2. verseit, a 345., a 277. és 459. dicséretet, s természetesen a hozzátartozók kívánsága szerinti énekeket is. Amikor elénekeltek 4-5 éneket, hozták a töltött káposztát. A sírásóknak külön helyiségben terítettek. Csak akkor nem, ha templomba járó emberek vagy presbiterek a sírásók.

A gyülekezet részéről a tor azzal ér véget, hogy a lelkész, a gondnok és a presbiterek megköszönik a szíveslátást, kifejezik ismételten részvétüket, kedves, meleg szavakkal esetenként egy-egy bibliai igével vigasztalják a gyászoló családot. Azután elköszönnek.

A faluban azt tartják, hogy annál nagyobb a gyász, minél nagyobb a szeretet. A gyásznak a színe fekete. Az asszonyok a halálessétől számítva egy évig járnak feketében. Nem mennek lakodalomba, mulatságba a gyászoló családok. Manapság már előfordul, hogy három vagy hat hónapig gyászolnak.

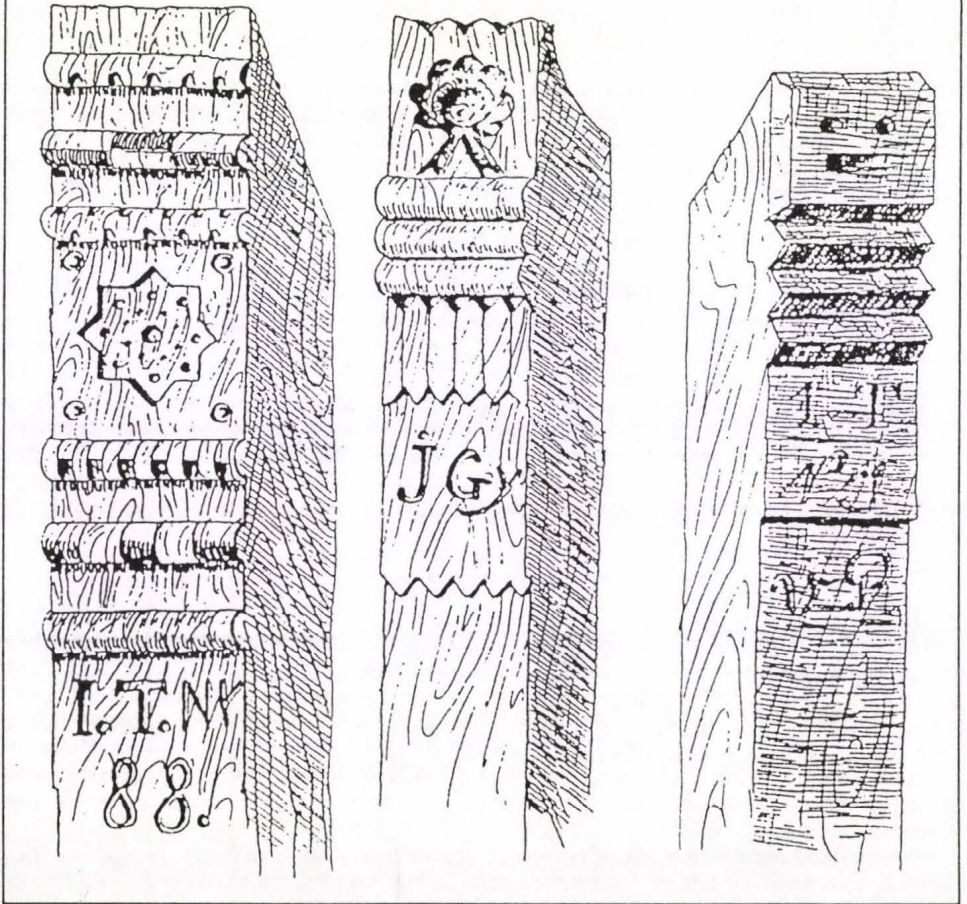
A temető, a sírjelek

Makkoshotykat hatalmas erdőségek veszik körül. A régmúltban mégsem alakult ki népművészet jellegű sírjelek készítése, faragása. A faluban fejfát készítettek, de egészen egyszerűeket. Akit ismertek, hogy *gombfákat* készítettek, az Szebényi Gyula ácsmester volt, aki kevés vésett díszítést alkalmazott. Az 1920-as, 30-as években Pásztor János is készített fejfákat. Vésővel faragta, és egyszerű geometrikus díszítést tett a fejfákra.

A Tudományos Gyűjteményekben találtam három kopjafa-rajzot. Sipos István teológus, faluszeminarista rajzolta le őket a hotykai temetőben 1938-ban.⁹

⁹ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei. A múzeumi gyűjteményben jelzete G. 1987. 15.

Makkoshotycai kopjafák (1938)

Ma már műkőből, ritkán márványból készített sírkövek találhatók a temetőben.

Makkoshotyka temetkezési szokásait az 1920-as évektől az 1990-es évekig végigtekintve sok régiséget és érdekességet fedezhetünk fel. A XX. században a falu lakossága nagy változáson ment és meggy kereszttül. Az őslakos réteg fogyni kezdett, és nagyon megszaporodott a cigányság száma. A múlt század közepén hat cigánycsaládot telepített le itt Meczner Rudolf földbirtokos. Az ún. *kapás cigányokat*, a kimondottan szőlőművelésből élőket. Ezek utódai ma is szőlőmunkát végeznek, és nagy hozzáértéssel dolgoznak. Anyagilag is jól állnak, új házakban laknak, többen közülük középiskolába járatták gyermekeiket. E tények a falu hagyományanyagában is szerepet játszanak.

BORSI ANTAL

Zemplénagárd helynevei

A község hivatalos neve: *Zemplénagárd*. A Bodrogközben van, a sátoraljaújhelyi járásban.¹ Területe 5 221 kh (3005 hektár). 452 házában 1 849 lakos él.²

Az *Agárd* név először 1219-ben a Várad Regestrumban van följegyezve mint egy csendbiztos neve. A Magyar Oklevélszótár már 1193-ból közöl adatot. A község nevét *Agar* és *Agaar* alakban a 13-14. században több oklevél említi. Az oklevelekből ismert adatok alapján alakult ki az a vélemény, hogy Agárdnak egy ilyen nevű személy volt a névadója, telepítője.³ Korai említései: 1337-ből: „piscinam vero *Agar*thow vocatam”,⁴ 1417-ből: „Possessorum Nagtarkan, *Agaar*, Sarkan, Leanwar”,⁵ 1581: „Egi eorw *agara* walo”.⁶ Pais Dezső magyarázata szerint⁷ viszont az *Agar* azonos az elavult régi magyar *ágár* köznévvvel, ami azt jelentette: ‘fűzcsérjékkel benőtt zátony’. Dongó Gy. Géza az alábbi magyarázatot találta elfogadhatónak: „*Agárd* nevezetét bizonyosan az ‘agár’ szótól vette. A dolgot úgy kell képzelni, hogy István, Sárospatak kir. hercege, a későbbi V. István király – kiről feljegyezte a történelem, hogy a ‘Thyza-bodrogkez’ is kedves vadászó területe volt, ahol sokszor éjjelé-nappal űzte az erdőségek fejedelmi vadját, a bölényt – az ő becézett ‘királyi kutyapécerei’-nek a mai *Agárd* község táján is adhatott szállást. II. Endre királyunknak pedig az 1222. évi XV. törvénycikkelye így szól a királyi pecéerekről (vagy ha jobban tetszik: agarászokról): ‘...caniferi ...non praesumant descendere in villis Servientium’ (vagyis, hogy a kutyapécérek ne merészkedjenek megszállni a király szolgálóinak, a köznemesek tanyáin), tehát külön a saját maguk külön szállásaira voltak utasítva. Ilyen külön ‘agarászallás’ lehetett a mai *Agárd*. *Agárd* Árpád-ház korabeli települései helység.”⁸

A vélemények tehát meglehetősen eltérőek, a szakirodalomban is több magyarázatot találhatunk, s mindegyiknek van alapja.⁹ Eredetileg két községből állt, erre régi latin nyelvű okiratok is utalnak, ahol (többek között) *Agard utraque* jelöléssel találkozhatunk. A későbbi időkben is külön említik *Nagy-Agárdot* és *Kis-Agárdot*; ennek maradványa a mai *Kisfalu* és *Nagyfalu* elnevezés. A *Zemplén* előtag először a postai és táviró szolgálatban került a község nevéhez megkülönböztetésül, s jelölve megyei hovatartozását. Később – az 1898. évi IV. tc. 2. §-a alapján – az Országos Helységnevtárba is *Zemplénagárd* néven vették fel.

¹ Ez a dolgozat 1971-ben készült. A Bessenyei György Tanárképző Főiskolán szakdolgozatként fogadták el.

² Helységnevtár, 1970.

³ Országos Levéltár. D. 2374, I. Anjou-kori Okmánytár II, 258.

⁴ Anjou-kori Okmánytár III, 368.

⁵ Leleszi Levéltár, Introd. P/2.

⁶ Országos Levéltár. L. III. 16, 17.

⁷ MNy IX, 358.

⁸ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, (a továbbiakban rövidítve: Akk) VI. 261-62 és 287.

⁹ KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* című munkájában (Bp. 1978.) 13. századi *Agaar*, 1332-7-ből való *Agar* névalakot közöl (719.), megállapítása szerint a helynév személynévből keletkezett (40.). (A Szerk.)

NÉVTÁR

A következőkben a község helyneveit két részben – előbb a belterületi, azután a külterületi neveket közölve – mutatjuk be. A dőlt betűs forma a név tőalakját, s annak *hová?* kérdésre felelő ragját adja. A zárójeles szám a helynek a térképábrázlaton való lokalizálására szolgál. A névcikkben utalunk a név hivatalos vagy népi használatára. A > jel más szócikkekre utal.

A belterület helynevei

Utcák és terek

Bukóc utca, -ba; Bukóuc, -ra: Több kanyargós utcának a régi neve (ma: *Petőfi utca, Dózsa Gy. utca*). A néphagyomány szerint a sok hasonló kanyargós, sáros utcácskában a drótos tót is eltévedt. A *bukik* ige származéka lehet.

Dámóci-vég, ~ végibe. A falu *Dámóc* község felé eső végének neve. Nem hivatalos. (1)

Darvas utca, -ba. A *Darvas* felé vezető utca neve. (2) > *Darvas*.

Dózsa György utca, -ba; Dózsa uccába: Hivatalos név 1960-tól. (13) > *Bukóc*.

Fő utca, -ra. A falun átvezető fő útvonal. (6)

Házhely, -re. A két világháború között és az 1945-ös földreform során kiosztott telkekre épült ez a falurész, mely egyenes utcáival tervszerű telepítésről tanúskodik.

Honvéd utca, -ba. A határőr laktanya felé vezető utca neve. (7)

Hősök tere; Hősök teréire: A falu közepén van, az első világháború hőseinek állítottak itt emlékművet. (12)

Hunyadi utca, -ba. 1960-ban, az első utcarendezéskor kapta nevét. (5)

Jánvári-vég, -be: A falu Révleányvár felé eső végének népi elnevezése. (20)

Kisfalú, -ba. A falu egyik részének nem hivatalos neve. Ide tartoznak: 10-13.

Kossuth utca, -ba. Hivatalos név 1960-tól. (3)

Lányvári utca; Jánvári ucca, -ba: A Révleányvár község felé vezető utca. (19)

Nagyfalú, -ba. Falurész népi neve.

Nyilak utca, -ba. A *Nyilak* felé vezető utca. (10) > *Nyilak*.

Petőfi utca; Petőfi uccába: Hivatalos név 1960-tól. (15) > *Bukóc*.

Pongrác utca, -ba. A falu szélén a *Pongorác* felé vezető utca. (4) > *Pongorác*.

Rév-út: A Tiszai komp felé vezető út, a *Tuzséri utca* folytatása. (18)

Simondomb utca, -ba. Népi nevén: *Simondomb*. Több Simon nevű család lakott itt, erről kapta nevét. (9)

Soroska, -ba: Keskeny út egy sor házzal, nem hivatalos név. (16)

Szugoly, -ba. A *Nyilak* utcából nyíló keskeny zug, kicsinyítő képzős alak. (11)

Templomjáró, -ba: A Dózsa György utcából a görög templomhoz fővezető keskeny zug. (14)

Tuzséri utca, -ba: A *Tuzsér* község felé vezető utca neve. (17)

Vasút utca, -ba. A vasúthoz legközelebb eső, vele párhuzamos utca. (8)

Épületek

Emeletes iskola, -ba: 1968-ban adták át, egyetlen emeletes épület a faluban, a *Kastély* mellett.

Görög iskola, -ba: 1948 előtt a görög katolikusok iskolája két tanteremmel a Dózsa György utcában. Ma is iskolai célt szolgál.

Görög templom, -ba: A faluban lévő három templomot a vallásfelekezet alapján különböztetik meg. Ez a görög katolikusoké. Eredetileg 1451-ben faragott kockakövekből építették, az 1800-as évek elején felújították, bővítették. Műemlék.

Kápolna, -ba: A római katolikus egyház istentiszteleti helye, ajtóval elkülöníthető szentélyrészszel; iskolának is használták. Jelenleg művelődési otthon. A Hősök terén.

Kastély, -ba: Valamikor a Barathy család építette, jelenleg varroda működik benne, a *Tuzséri* utcában.

Kisbolt, -ba: Az állomás környékén, méretéről elnevezve.

Kisiskola, -ba: Egy tantermes iskola, tanítói lakással. Ma is iskola, a *Tuzséri* utca elején.

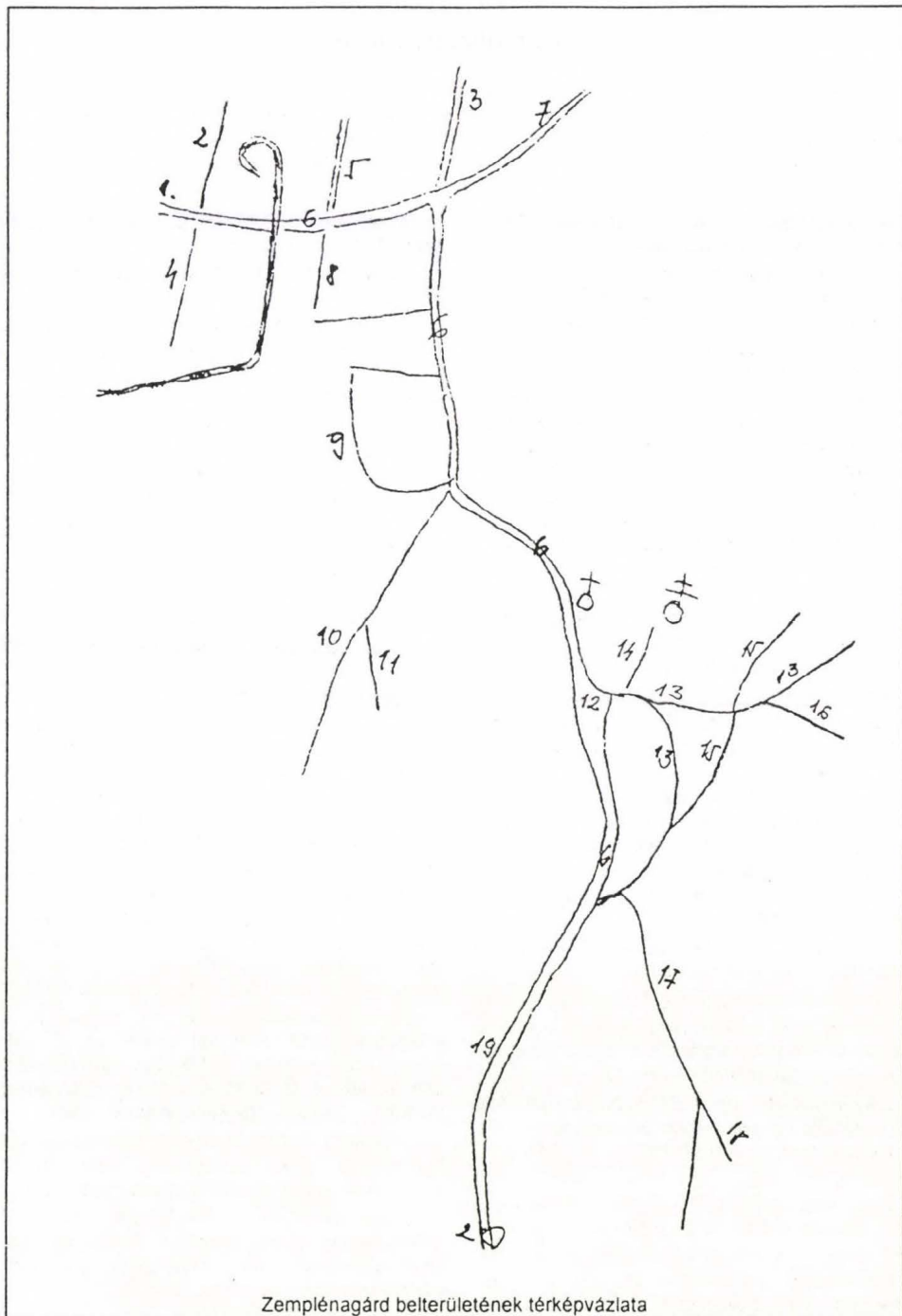
Márton boltja; bótuya, -ba: A boltosról, Klein Mártonról nevezték el.

Református templom, -ba: A reformátusok templomát az egyházi írások szerint 1790. július 4-én szentelték fel, 1878-ban építettek tornyot hozzá. A Fő utcán található.

Római iskola, -ba: A római katolikus egyház iskolájának és kápolnájának épült, a Hősök terén. > *Kápolna*.

Tanácsház, -ra: Régen *Községháza* volt. A Fő utcán.

Újiskola, -ba: 1948-ban építették, két tanelemből és egy nevelői lakásból áll. Most is iskola, a ref. templom mellett.

Zemplénagárd belterületének térképvázlata

A külterület helynevei

A címszóban itt is feltüntetjük a tőlak mellett a *hová?* kérdésre felelő ragos alakot a helyi használatot követve. Ha a népi ejtés a köznyelvitől eltér, pontosvessző után ezt is közlöm. A kataszteri térképen szereplő névalakot a *Kt*: rövidítés után közöljük. A > jel más szócikkekre utal. A zárójeles szám a külterület térképvázlatán való lokalizálást szolgálja.

Alma-homok, -ra: *Kt*: *Almahomok*. Régen gyümölcsös volt, most szántóföld. (1)

Alsó-kert; Alsóukerbe: Régen gyümölcsös volt, ma egy része gyümölcsös, más része legelő. Kb. 15 kh kiterjedésű. Fekvéséről kapta nevét. (2)

Ásás gödri; Ásásgödribe: A Tisza mosta ki, gyakran víz áll benne. (3)

Ászpa, -ba: *Kt*: *Ászpa*. Lapos, vizes terület, csak részben művelt. Az adatközlők a név eredetét nem tudták megmagyarázni. Származhat az *ászó, ászó* 'száraz patakfolyás' szóból. (4)

Asztrap-tó; Asztraptóuba: *Kt*: *Asztraptó*. Szláv eredetű lehet, a *jesztreb* 'vizimadár' szóból. Régen mocsár volt, ma is csak egy része művelhető. Ősszel és tavasszal nagy részét víz borítja. (5)

Bábahomok, -ra: Az adatközlő szerint 1920-30 körül egy Mislainé nevű bábaasszonyé volt. Kb. 3 kh. *Kt*: *Bábahomok*. (6)

Bakos-homok, -ra: Bakos személynévről elnevezve. Szántóföld. (7)

Balázs-ér; Balázsérbe: Észak-déli irányba húzódó árok; egyes részein ma is víz áll. Személyről van elnevezve. (8)

Balázs-kert; Balázskerbe, Baláskerbe: Kb. 2 kh-as gyümölcsös; az Állami Gazdasághoz tartozik. Egykori tulajdonosáról nevezik így. (9)

Barati-rét, -rétre: A Barathy családé volt. Régen rét, jelenleg az Állami Gazdaság gyümölcsöséhez tartozik. (10)

Barati-tanya, -ra: Most az Állami Gazdaság központi majorja. (42) > *Barati-rét*.

Belső-Korcsó: > *Korcsó*. (11)

Bélyi-homok; Béjiihomokra: A ma Szlovákiához tartozó Bély község felé eső terület neve, kb. 77 kh kiterjedésű művelt terület. (12)

Bélyi-homok-tó, -ba: A *Bélyi-homok* Agárd felé eső laposabb területe; régebben vízenyős terület. Esősebb időkben ma is víz borítja. Kb. 2 kh területű. (13)

Benő-kert; Benőukerbe: Benő nevű tulajdonosáról elnevezett egykori gyümölcsös, ma szántó. (14)

Bika-legelő; Bikalegelőre: Semsey gróf gazdaságában a bikát legeltették itt. A Tisza árterében van, ma is rét. (16)

Bikkés, -re: A *Bitykéstől* nem messze található szántóföld. (17) > *Bitykés*.

Bilinger-kert, -kerbe: Bilinger nevű földbirtokosról elnevezve. (18)

Biró-domb; Biróudomra: Homokos, dombos terület. Az 1920-as évektől nevezik így; a községi bíróa volt. (19)

Biró-rét; Biróuritre: A Tisza-töltés mellett van, most szántó. (20) > *Biró-domb*.

Bitykés; Bitykésre: Régen erdő volt e területen, bükkös. Feltehetően a *bikkfáról* kapta a nevét. Jelenleg szántó, kb. 10 kh. kiterjedésű. (15)

Bitykés-homok, -ra: A *Bitykés* környékén húzódó domb. Régen erdő lehetett, ma szántó. Kb. 15 kh kiterjedésű. (21)

Bivaly-ér; Bivajérbe: Vizesárok volt. Az adatközlők szerint egy bivalyszekér beledőlt, és a bivalyok belefulladtak. Most feltöltve az Állami Gazdaság területéhez tartozik. (22)

Bodon-szög, -be: A Tisza egyik szabályozás előtti kanyarulatában fekvő terület. *Bodon* elpusztult középkori falu volt Tuzsér és Komoró között. Egykor bozótos, erdős terület. 1945-től a szabolcsi Komoróhoz tartozik. *Kt*: *Bodonszög*. (23)

Búza-tó; Buzatóuba: Lapos szántó. A néphagyomány szerint még a múlt században egy nagy eső után, aratáskor a búzának csak a kalásza maradt kinn a vízből. Kb. 2 kh kiterjedésű. (24)

Buzsítka, Buzsutka, -ba: Legelő volt régen a faluhoz közel. Az adatközlők szerint libát legeltettek itt. A kislibát *buzsi* és *buzsu* szavakkal terelgetik, és így is nevezik. Erről nevezhették el. (25)

Bünkő-járó; Bünkőujáróun, -ra: Dülönév. Az út a dombok között vezet, két oldalán egykor erdő lehetett, amit kiirtottak. A fák töve sokáig a földben maradt. A fa tuskóját nevezik a környéken *bünkőnek*. Esetleg erről kapta a nevét. (26)

Cakó-kert; Cakóukerbe: A név eredetéről két-féle vélemény van. Vagy egy Cakó nevű emberről vagy a *cakó* 'golyó' köznévről kapta nevét. (27)

Cebere-tó, Cibere-tó, -ba: Agyagos talaj, esős időben nagyon sáros terület. A sár olyan sűrű, sötét és ragadós, mint a szilvalekvár, amit felfőzésben *ciberének* neveznek. (28)

Cigány-gödör, -re: Téglavető cigányok telepedtek itt le. Közvetlenül a falu mellett van. Ma is él itt tizenhárom cigány család. (29)

Csendőrök földje; Csendőrök főúgygye, -re: Csendőrök által használt földterület neve. (30)

Csortos, -ra: A név eredetét nem ismerik. Szerintem a cseri 'ördög' szláv szóból képzett melléknévi alak. (Vö.: Dongó, Akk. XI. 321.) (31)

Csukás-domb, -ra: Az adatközlők szerint egy Csukás nevű emberről kapta a nevét a kb. 5 kh kiterjedésű szántóföld. (32)

Darvas-pusztá, -ra: 1945-ig tanya is volt itt, amely Majláth gróf birtokához tartozott. Később lebontották. Kt: *Darvas pusztá*. Ma már csak *Darvasnak* mondják. Vizenyős terület is van itt. Régen tó volt, a darumadarak kedvelt tanyája. A hagyomány szerint is innen kapta a nevét. (33)

Delepke, -re: Vizenyős legelő, kb. 8 kh területen. Az adatközlők nem ismerik az elnevezés eredetét. (34)

Disznó-legelő; Disznólegelőre: 1961-ig disznólegelő volt, most szántó; kb. 20 kh területű. (35)

Dorgó; Dorgóura: Nem ismerik a szó eredetét. A szláv *Drug* személynév birtokos képzős alakjából, még valószínűbben azonban a *dorol* 'dong' tájszóbból képzett melléknévi alak. A terület régen is gyümölcsös, szőlő volt. (36)

Drabant-homok, -ra: Kiemelkedő domb a *Drabant-tóban*. (38)

Drabant-tó; Drabanttuba: Nagyon régi elnevezés. Az adatközlő szerint egy Drabik nevű ember volt. Dombos, gödrös szántó, kb. 20 kh területű. (37)

Egres, -be: Dülö. (40)

Egyes-tábla; Eggyestáblába: Az Állami Gazdaság területe, gyümölcsös, 1951-től nevezik így. (39)

Esztrap; Esztrabba: Szántó az *Asztrap-tó* mellett. Sokan nem is tesznek különbséget az *Asztrap-tó* és az *Esztrap* között. A szláv *jesztreb* mádnévből származhat. > *Asztrap-tó*. (41)

Éva-tanya, -ra: Azonos a *Barati-tanyával*. Az *Éva-tanya* elnevezés a korábbi. Ma mindkét név használatos. (42)

Falu-rét; Falurétre: 1945-ig rét volt. A község osztotta fel kaszálóként a gazdák között. 1945-től szántóterület. (43)

Fehér-tó; Fehéirtuba: Sásos, kákás tó. Az adatközlők szerint a század elején még tiszta vizű tó volt, ezért nevezhették *Fehér-tónak*. (44)

Felső-mező; Felsőmezőre: Fekvéséről nevezték el. (45)

Fenyér; Fenyérré: Az adatközlők a név eredetét nem ismerik. Füves, hínáros terület. A *fenyér* a tájnyelvben 'vizenyős helyen tenyésző vékony szálu fűfajta'. (46)

Files-szög; Fileszögbe: Órhegy és *Monyha* között húzódó homokdomb. Kiss István adatközlő szerint az 1883-as árvíz idején egészen eddig öntött ki a Tisza. Mindent magával sodort, de ez a domb *megfellelte* ('elkapta a fülét'), tehát megállította a pusztító áradást. Ezért nevezik *Files-szögnek*. (47)

Fogás, -ba: Szántó, kb. 100 kh területen, tavasszal és ősszel nagyon sáros. Az adatközlők szerint régen két ökör sem bírta húzni itt a szekeket, úgy megfogta a sár. Valószínű tehát, hogy a *fog* igéből származik a neve. (50)

Fuksz-lapály, -ra: Fűzes a Tisza árterében. Fux Pál bérelte. (49)

Fűzes alja; Fizesajjba: A Tisza partján van, a fűzes a helyi nyelvjárásban: *fizes*. (48)

Gábris-homok, -ra: 1922-től nevezik így a Gábris nevű kisbíróról. (51)

Ganga-gödör, -be: Kb. 2 kh területű mélyedés, víz áll benne. A *Ganga-homok* mellett van. (53)

Ganga-homok, -ra: Nem ismerik e név eredetét. Kt: *Gangahomok*. Kb. 15 kh kiterjedésű szántó. A *ganga* a harangvirág népi neve. (52)

Garába, -ra: A határ egyik legjobb termőföldje. Kt: *Garaba*. (54)

Garanya; Garanyába: Mocsaras, nádas, kb. 100 kh kiterjedésű terület. Csak nagyon száraz években apad ki a vize. Kt: *Garadnya*. (55)

Gazdag-tó; Gazdaktuba: Régen víz állt rajta, most szántó; egy része ma már a község belterületéhez tartozik. Halban gazdag volt, az adatközlők szerint innen származik a neve is. (56)

Gazsi-gödör, -be: Ha kiönt a Tisza, megtelik vízzel. Egy Gazsi nevű koldus belehalt. (57)

Gere-homok, -ra: A név valószínűleg személynév kapt. A hagyomány szerint az egyik bíró két nyárfáért a lácai bírónak adta. A nyárfa akkora volt, hogy 30 szekér alig bírta hazavinni. (58)

Gorond, -ra: Hosszú, magas domb. E vidéken a mélyen fekvő területből, mocsárból kiemelkedő dombos helyet nevezik *gorondnak*. (59)

Gödény; Gődiny, Gődínbe: Tó; ritkán szárad ki, hal is van benne. Sok vízimadár élt itt. (60)

Gődiny-gödör, -be: A *Gödény* egy része. (61)

Gyilkos-tó, -ba: A *Dorgó* dombja alatt lévő tó. A néphagyomány szerint a tatárjáráskor ide menekült a nép, s hogy a tatárok észre ne vegyék őket, fejük fölé hatalmas vízitők leveleket tartottak. De a tatárok észrevették, kegyetlenül lemészárolták őket. Ezért nevezik *Gyilkos-tónak*. (62)

Gyöngyös, -re: Erdő Agárd és Dámóc között kb. 10 kh. A fagyöngyről kapta a nevét. (63)

Hagymási-gorond, -ra: Kiemelkedő homokhát. (64) > *Gorond*.

Hajdú-járó; Hajdújáróuba: Hajdú nevű család építette. Kb. 50 m hosszú töltés. (67)

Halyagos, Hajagosba: Régen cserjés, bozotos terület volt, ma szántó. A *halyogfa* egy cserjefajta, apró bogyókat terem. (65)

Halyagos alja; Hajagosajjába: A *Halyagos* része. (66)

Híd ere; Híderéibe: A Tuzséri út végén húzóódó ér, régen egy fahíd vezetett át rajta. (68)

Híd-liget; Hídligetbe: A töltés két oldalán található, a Tisza-parton. (69)

Holt-Tisza; Hóttiszára: A Tisza holtága. (70)

Horgas-tó; Horgastóuba: Lapos szántóföld. Régen tó volt. Alakjáról nevezték el. (71)

Hosszú-hegy, -re: Szántó, kb. 100 kh kiemelkedő területen. Alakjáról kapta a nevét. (73)

Hosszú-tó; Hosszutóuba: Ma már ez is művelt terület, kb. 10 kh-on. Alakjáról nevezték el. (72)

Irtás, -ba: 1927-ig tölgyerdő volt, azután kiirtották, azóta nevezik így. (75)

Istenadta; Istenattába: A határ legtávolabbi részén silány talajú terület. Azt tartják róla: „ezt már csak az Isten adta, hogy több legyen!” (74)

Jegyző-féle; Jeddzőfüllébe: Korchma Menyhért jegyzője volt, 70 kh kiterjedésű. (76)

Juli gödre; Juli gödréibe: Vizes gödör. (77)

Kabolás-szög, -be: A név eredetét nem ismerik. Több szekerűt találkozásában. (78)

Kám-kert; Kámkerbe: Gyümölcsös volt régen. Neve a *Kám* személynévből eredhet. (79)

Kása-homok, -ra: Tökvét termeltek itt, amiből a tökkását készítették (átszűrt tökből készült eledel). Kb. 3 kh területű. Kt: *Kása homok*. (80)

Kasza-gorond, -ra: A szabályozás előtt víz vette körül, a dombon kaszáló volt, erről kapta a nevét. Ma gyümölcsös. Kt: *Kaszagorond*. (81) > *Gorond*.

Katalóka-domb; Katalókára: Kt: *Katalóka domb*. (82)

Kati-kert; Katikerbe: Kb. az 1930-as évekről gyümölcsös. Kt: *Katikert*. (83)

Kati-vákány, -ba: Teknő alakú mélyedés, a Tisza mosta ki.

Kati-vápahomok, -ra: terület neve. (84)

Katnacs, -ba: Homokos terület. Az adatközlők a szó eredetét nem tudták megmagyarázni. (85)

Katnacs-ér; Katnacsérbe: A *Katnacs* melletti ér, a *Balázs-ér* folytatása.

Kecskés-rét; Kecskésréltre: Kecskelegelő volt, most szántó, kb. 60 kh kiterjedésű. (86)

Kenderföld; Kenderföldre: Kt: *Kenderföld*. Űr-béres gazdáknak adtak itt kenderföldet. Kb. 50 kh területen. (87)

Két út közti, -be: Sík szántó, utak között. (89)

Két-Tisza köze; Kéttisza közéibe: Kt: *Két Tisza köze*. Szántóföld a holtág és a Tisza között. (88)

Kigyósi-kert; Kigyóskerbe: A Kigyósi személynévből. Gyümölcsös. (90)

Kigyósi-tag, -ba: Kb. 50 kh területű szántó. (91) > *Kigyósi-kert*.

Kigyóska; Kigyóuskára: Legelő. Talán az itt élő gyilkokról, kigyókról kapta a nevét. (92)

Kisasszony-föld; Kisasszonföldre: 1919-20 körül a postás kisasszonyé volt. (93)

Kisasszony-tábla, -ba: A szlovák határ mentén elterülő szántó neve, kb. 100 kh területen. Grófi családé volt. 1922-ben osztották fel. (94)

Kis-Dinnyeföld; -földre: Kt: *Kis Dinnyeföld*. A gazdák ezen a területen ültették a dinnyét. (95)

Kis-fenyér-domb, -ra: A *Fenyér* melletti domb neve. (96) > *Fenyér*.

Kis-liget, -re: Méretéről nevezték el. (97)

Kis-mező; Kismezőre: A Kiss személynévből elnevezve. Most gyümölcsös. (98)

Kis-morotva, -ra: Morotva (holtág) része; nádas, kákás tó. (99)

Kis-örvény-gödör, -be: A Tisza mosta ki, gyakran víz áll benne. (100)

Kis-örvény-szög, -be: Ártéri erdő. A Tisza örvényeiről kapta nevét. (101)

Kis-pap-tava; Kispaptovába: A tárkányi papé volt. Erről és méretéről van elnevezve. (102)

Kis-ruszka, -ra: Orosz (ruszin) emberé lehetett. Erről és méretéről elnevezve. (103)

Kis-tó; Kistóuba: A Tisza szabályozása előtt tó volt, most szántó. Méretéről van elnevezve. (104)

Kis-úr-homok, -ra: Kt: *Kisúrhomok*. A Kiss személynévből. Kb. 10 kh területű szántó. (105)

Kocsis ere; -eréibe: Legelő. Régen víz folyt itt, a kocsisok jártak ide itatni. Kb. 80 kh. (106)

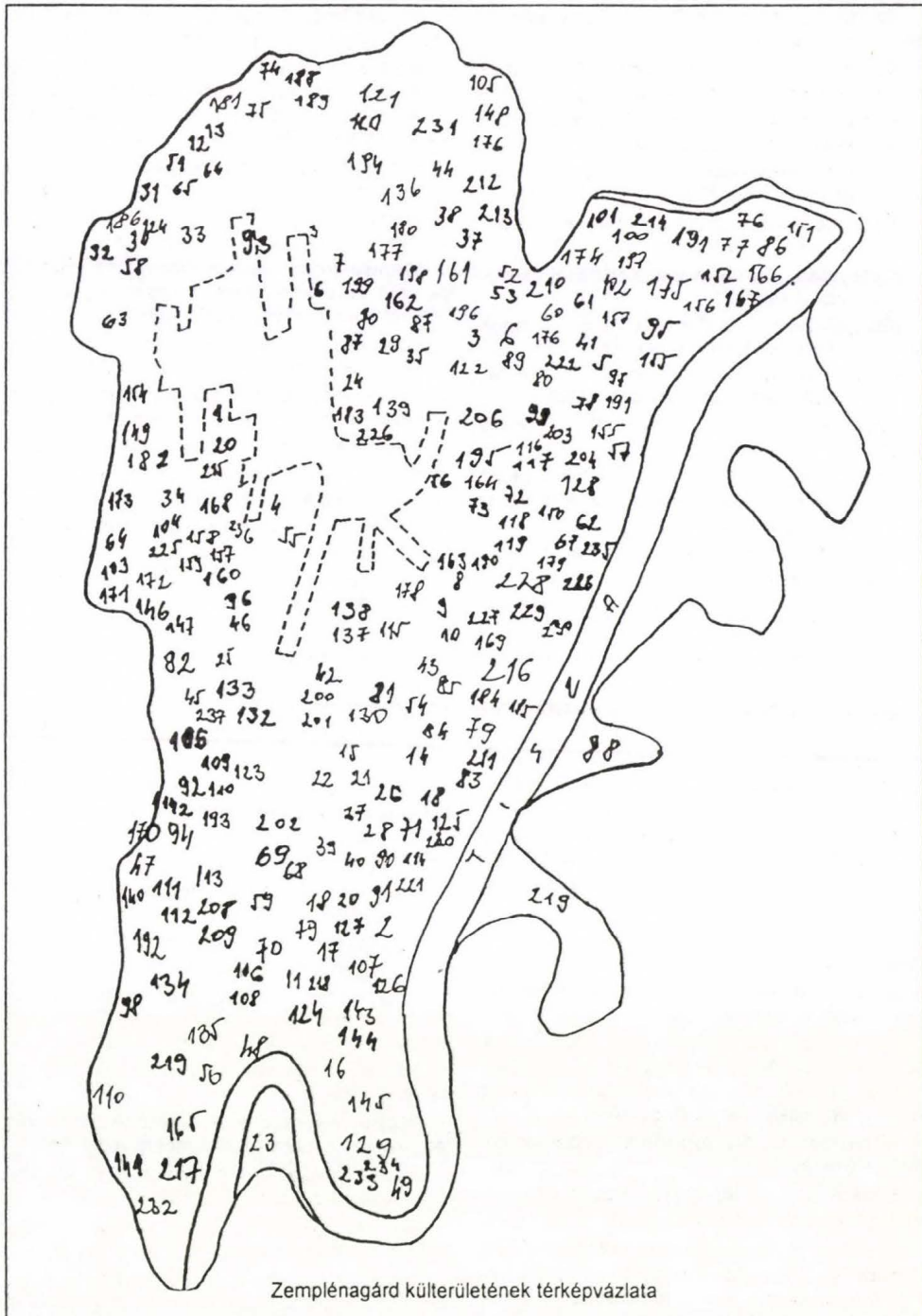
Kolokányos, -ba: A *Kolokány* növényről. (107)

Kopasz ere; Kopaszeréibe: A *Kopasz* személynévből víznév. (108)

Korcsma-föld; Korcsmaföldre: Korchma Menyhért birtoka volt. (111)

Korcsma-homok; Korcsmahomokra: A Korchma család birtoka; szántó. (112) > *Korcsma-föld*.

Korcsmák-tag; Korcsmáktagba: A Korchma család birtokában volt. (113) > *Korcsma-föld*.

Zemplénagárd külsőterületének térképázata

Korcso; *Korcsoúra*: Kt. *Korcso*. Szláv eredetű lehet. Szántóterület. (109)

Korcso-gorond; *Korcsoúgoronra*: Kt. *Korcso-gorond*. Domb a *Korcson*, szántó. (110)

Kóródi-kert; *Kóuróudikerbe*: A tulajdonosáról van elnevezve. Gyümölcsös. (114)

Kóróska; *Kóuróuskába*: Kt. *Kóróska*. Vizenyős, dudvás terület volt. Kb. 30 kh kiterjedésű. (115)

Körtefa-járó; *járóura*: A vadkörtéről elnevezett dülő. Más néven: *Körtefára járó dülő*. (116)

Körtélyeske; *Körtéjéskéibe*: Körtefával beültetett egy holdnyi kert. (117)

Köszörű-domb, *-ra*: Domb a *Köszörű-homok* területén. Az adatközlők szerint talaja olyan kemény volt, hogy nem győzték benne élezni a kapát. Ebből származhat az elnevezés. (118)

Köszörű-homok, *-ra*: Szántó. (119) > *Köszörű-domb*.

Kötelek, *-re*: Kt. *Kötelek*. Valamikor kötelekkel mérték a földeket, ebből eredhet az elnevezés. Kb. 60 kh területű szántóföld. (120)

Kötelek-tó, *-ba*: Eső után sokáig víz van benne. (121) > *Kötelek*.

Közép-járás; *Középjárászba*: Nem emlékeznek a név eredetére. (122)

Külső-Korcso, *-ra*: A *Korcso* Agárdtól távolabb eső része. (123)

Lábas-kert; *Lábaskerbe*: A Lábas család birtoka volt. (124)

Láng-kert, *-be*: A Tisza árterében található gyümölcsös. Régebben *Treppli-kertnek* nevezték. Mindkét elnevezés személynévi eredetű. (125)

Lapály, *-ra*: A Tisza hordalékot rakott ezen az oldalon. Földésre alkalmas vízmenti terület. (126)

Lazna, *-ra*: Szántó. Szláv eredetű lehet; *láz*: 'rét'. (127)

Liget, *-re*: Kt. *Liget*. Szétszórt facsoport, gyümölcsfák vannak itt. (128)

Lóránt-szög, *-be*: Kt. *Lóránthszög*. A tulajdonos nevéből keletkezett. (129)

Lukas-mező; *Jukasmezőüre*, *Lukasmezőüre*: Kt. *Lukasmező*. Az ármederben van. Nagy része erdő és kaszáló. Az adatközlők szerint sok ürge van a réten, innen ered az elnevezés. (130)

Magas-gorond; *Magosgoronra*: Magas domb. (131) > *Gorond*.

Makkos, *-on*, *-ra*: Kt. *Makkos*. Régen erdő volt, most szántó, kb. 2 kh területű. (132)

Makkos-járó, *-ra*: A *Makkosra* vezető út. (133)

Malom-ér, *-re*: Valamikor malom lehetett itt, de erre a vízimalomra már a legidősebb emberek sem emlékeznek. (134)

Mariska-kert, *-be*: Gyümölcsös volt, most kaszáló. Egykori tulajdonosáról nevezik. (135)

Marton-tó; *Martontóuba*: Kt. *Martontó*. Kb. 22 kh területű, nagyobb része szántóföld, a falu szélén. Itt található a sportpálya is. A *Marton*, *Márton* személynévből. (139)

Messzilátó-homok, *-ra*: Magas domb, tetején őrtoronnyal. Messzire el lehet innen látni. (136)

Mikónya; *Mikóunyába*: Kt. *Mikónya*. Vizes gödör az Állami Gazdaság területén. (137)

Mikónya-domb; *Mikóunyadomra*: Az adatközlők nem ismerik eredetét. Valószínűleg a *Mikó* (*Miklós*) személynévből ered. (138)

Mokcsa-homok; *-ra*: Erdő a *Mokcsa-tó* környékén. Az adatközlők nem ismerik eredetét. (140)

Molyva, *-ba*: Részben szántó, részben fűzfákkal benőtt mocsaras, erdős terület az árterben.

Molyvák köz, *-be*: Árterben. (141) > *Molyva*.

Monyha-ér; *Monyhaérbe*: A *Monyha* nevű tanya felé vezető ér. Gyakran kiszárad. (142)

Morotva-domb, *-ra*: Kt. *Morotva domb*. A Tisza holtága mentén homokdomb, legelő. (143)

Morotva-hát, *-ra*: A *Morotva-domb* tetejének neve a holtág mellett. (144)

Motóla; *Motólába*: Szántó, régen erdő. Nem tudják, miért nevezték el így. (145)

Nagy-délib; *Nagydélibőre*: Legelő; itt deilettették a szarvasmarhát. (146)

Nagy-délib-tó, *-ra*: Tó a *Nagydélib*-ön. Kb. 1 kh területű. (147)

Nagy-gödör, *-be*: Kt. *Nagygödör*. A Tisza áradása járta ki. Most is víz áll benne. (148)

Nagy-kert; *Natykerbe*: Gyümölcsös a Tisza töltésén belül. Méretéről van elnevezve. (149)

Nagy-liget, *-be*: Dombos terület, gyümölcsfákkal és szőlővel betelepítve. (150)

Nagy-örvény, *-be*: Terület a Tisza kanyarulatánál, az örvénylő vízről kapta a nevét. (151)

Nagy-pusztá; *Natypusztára*: Szántóföld kb. 100 kh területen. Régen tanya is volt itt, 1945-ben lebontották. Méretéről van elnevezve. (152)

Nagy-rét; *Nagyréitre*: Legelő. A méretéről elnevezve. (153)

Nagyruszka, *-ra*: Erdő és szántó. Az elnevezés régi, valószínű, hogy ruszin emberé volt. (154)

Nemes szőlője, *-be*: A *Nemes* nevű jegyzőé volt 1943-ig. Most is szőlő. (155)

Nyekcse; *Nyekcséire*: Szántó, kaszáló. Eredetét nem ismerik. Valószínűleg szláv név. (156)

Nyilak, *-ra*: Kt. *Nyilak*. Az *Órhegy* nevű tanya felé eső határrész. A tsz központi majorja is itt található. Az adatközlők szerint nyilas örök állhat-

tak itt még a honfoglalás idejében. Valószínűbb azonban, hogy nyílhúzással osztottak itt földet valamikor. (157)

Nyilak alja; Nyilakajján: A *Nyilak* nevű terület első része. (158)

Nyilak-tanya, -ra: Tanyanév. Nagybirtok majorja, azután a termelőszoövetkezeté. (160)

Nyilakerek, -re: Valamikor erdő, most szántó. (159)

Oláh-homok, -ra: Tulajdonosa nevééről. (161)

Orosz-hegy, -re: Kt: *Oroszhegy*. Hosszan elnyúló domb. Tulajdonosáról nevezték el. (162)

Orosz-irtás; -irtászba: Erdő volt. (163) > *Orosz-hegy*.

Osztó; Osztóuba: Dülönév. A határt kettészelő út és az út két oldalán lévő földterület neve. (164)

Osztói-kút, -ra: Kút az *Osztó* dülőben.

Ödön-kert, -be: Személyről van elnevezve. Kb. 20 kh területű gyümölcsös. (168)

Ökör-legelő; Ökörlegelőüre: Régen a gróf ökreit legeltették itt, erről kapta a nevét. (165)

Örvény; Örvénbe, Örvínbe: A Tisza mellett. (166) > *Nagy-örvény*.

Örvény-gödör, -be: Jeges árvíz vájta ki, víz van benne. (167)

Palacka-szög, -be: Lapos kaszáló a tuzséri út végénél. A palackafürdő van elnevezve. (169)

Panna, -ba: Kb. 100 kh-as terület. Panna nevű nő volt a birtokosa. (170)

Pap-homok, -ra: Kb. 10 kh kiterjedésű szántó. Régen az egyházé volt. (172)

Papok erdeje; -erdejéibe: Papok erdője volt; a község megvette legelőnek. (171)

Papok legelője; -legelőjéire: Kb. 100 kh területen ma is legelő. (173)

Pap tagja, -ba: 1886-ban tagosításkor kapta az egyház. Kb. 40 kh a területe. (174)

Pap tava; Paptovába: Kt: *Paptava*. Régen tó lehetett, ma szántó. (175)

Páter-homok, -ra: Kt: *Páterhomok*. Kb. 150 kh területű egykori egyházi birtok. (176)

Pece-tó; Pecetoura: Esős időben sokáig víz áll rajta. Gyerekek járnak ide halat fogni. (177)

Petró-kert, -be: Egy *Petró* nevű emberről van elnevezve. Gyümölcsös a Tisza árterében. (178)

Pince-gödör, -be: Kicsi, mély gödör, olyan mint egy pince. (179)

Pocsorászó; Pocsorászóuba: Mocsaras, pocsolyás terület. A név a *pocsorászik* 'sárban játszik' igéből származik. (180)

Pokol-vár, -ba: Most földterület neve. 1918-ig gróf Sennyei kerülvé, Pokol Ferenc és felesége,

Ördögh Eszter lakott itt. A csőszházat nevezték el rólu *Pokolvárnak*. (181)

Pongorác, -ra: Kt: *Pongorác*. Az 1886. évi tagosításkor *Pongorác* nevű embertől vették el. (182)

Poros-domb, -ra: Magas homokdomb a két templom között. A szél hordta össze. Ma homokbányának használják, nagyrészt elhordták építőanyagának. (183)

Puskás-kert, -be: Egy *Puskás* nevű emberé volt, a Tuzséri utca végén. (184)

Pusztla, -ra: Pusztla a Tisza árterében. (185)

Rakottás-homok, -ra: Kb. 30 kh-as szántó. Valószínűleg bozótos, erdős terület volt. (186)

Rátóti-homok, -ra: Kt: *Rátóti homok*. Az elnevezés személynévből ered. (187)

Regáli, -ba: Nem ismerik a név eredetét. Földesúri haszonbér fejében ezt a földdarabot jelölhették ki a jobbágy birtokból. Nagyjából azonos lehet a majorsági birtokkal. (188)

Réi-ház: Révház a tiszai kompnál.

Remete, -be: Régen mocsaras, most szántó. Valószínűleg egyházi birtok volt. (189)

Rév-út; Réútra: A révhöz vezető dülőút. (190)

Róka-liget, -re: Homokos, dombos szántóföld, sok róka tanyázott itt. Kt: *Rókaliget*. (191)

Ruszka, -ra: Szántóföld. (192) > *Nagyruszka*.

Sárkány, -ra: Kb. 300 kh területű szántó. Elpusztult faluról kapta nevét. (193)

Singéres; Singéresbe: A Tisza szabályozása előtt tó volt, most gyümölcsös. A *súgér* halfajtaról kapta nevét. (194)

Sontó; Sontóuba: Kt: *Sontó*. Kb. 200 kh-as szántó. Az elnevezés eredetét nem ismerik. Talán a *szántó* közszóából alakult. (195)

Szakácsó; Szakácsóuba: Kt: *Szakács-tó*. Kb. 10 kh-as rét. Kiss István adatközlő szerint egy *Szakács* nevű birtokosról van elnevezve. A Tiszához közel esik. Áradás után sokáig víz borítja. Ma senki nem mondja *Szakács-tónak*. (196)

Szakács szőlője; -szőlőjéibe: Személynévből ered. (197)

Szálló-homok; Szálóuhomokra: A szél gyakran fújja, hordja a homokot. Ezért nevezik így. (198)

Széles-tó; Széilestóuba: Kt: *Szélestó*. Régen vizes, ma művelt terület; méretéről nevezve. (199)

Szénégető-domb; Széinigetődömbre: Kt: *Szénégető domb*. Régen erdő lehetett, és itt égették a faszenet. Jelenleg szántó. (200)

Szénégető-gödör, -be: Mély völgy a *Szénégető-domb* aljában. (201)

Szőlő, -be: Szőlőterület. (203)

Szőlő-homok; Szőlőühomokra: Kt: *Szőlőhomok*. Most is szőlő van itt. (202)

Szőlő-liget, -be: A *Szőlős-kert* nevű szőlőterület másik neve. (204)

Szőlős-kert, -be: A *Szőlő-liget* nevű szőlőterület másik neve. (205)

Szőr-homok; Szőürhomokra: Kb. 15 kh területű, sovány, rossz talajú szántó. A *szórfű* nevű gyomnövényről kapta nevét. Kt: *Szörhomok*. (206)

Ször-tó vagy Ször-homok-tó, -ra: A *Szörhomok* aljában levő tó. Gyakran kiszárad. (207)

Tárkányi-zsaró; -zsaróuba: A Tiszához közeli terület; sokáig áll rajta a víz eső, áradás után. A *zsaró* szláv eredetű, 'daru' jelentésű szó. (214)

Tamás-rét; -réltre: Kb. 50 kh kiterjedésű egykori rét, ma szántó. (208)

Tamás-tó, -ra: Mocsár a *Tamás-réten*. (209)

Tanító-tag; Tanítóutagba: A tagosítás (1886) óta nevezik így: a tanító javadalma volt. (210)

Tara-bánya, -ba: A Tisza töltése mellett lévő gödör neve. Mint mondják, „a vén Tara cigány lakott ott”. (211)

Tárkányi-liget, -re: A szlovákiai Nagytárkány felé eső terület. 1945 után akácfákkal telepítették be, előtte szántó volt. (212)

Tárkányi-örvény; -örvénybe, -örvénybe: A Nagytárkány felé eső területen, a Tisza árterében, az árvíz mosta ki. (213)

Terebes-homok, -ra: Erdő lehetett. (215)

Tisza-kert, -kerbe: Kt: *Tiszakert*. A gát és a folyómeder közti terület, almákkal beültetve. (216)

Toló-erdő; Tolóuerdőüre: A Tisza árterében lévő erdőréssze neve. A Toló személynévből. (217)

Tököske, -re: Kis tó; a vízitőkről kapta a nevét. (218)

Tölő-szög; Tölőüszögbe: Kt: *Tölőszög*. Tölgyes erdő lehetett. (219)

Trapli-kert; -kerbe: Egy Trapli nevű emberről van elnevezve. (220)

Urak kertje; Urakkertyéibe: a pap, a jegyző használta régen. (221)

Ürge-homok, -ra: Régen legelő volt, most erdő kb. 3 kh területen. Sok volt itt az ürge, innen ered neve is. (222)

Üveges, -re: Az árterben található. Régen szántó volt, most füzes. Valószínűleg egy Üveges nevű emberről nevezték el. (223)

Vadas-kert, -be: Erdő Dámóc és Órhegy között. A Sennyieiek vadászterülete volt. (224)

Vajácsó; Vajácsóuba: A *Nyilak* mellett levő tó. Az adatközlők nem ismerik az elnevezést. (225)

Varjú-hegy, -re: A falu legmagasabb dombja, temető. Régen hatalmas akácfák voltak itt, amelyeken varjúk fészkeltek. (226)

Vér-domb, -ra: Kt: *Vérdomb*. Kiemelkedés a Tisza árterében. (227) > *Vér-tó*.

Vér-kert, -be: A Tisza árterében lévő almás-kert. (228) > *Vér-tó*.

Vér-tó; Vértóuba: Kt: *Vértó*. Nagy tó a Tisza árterében. A monda szerint a tatárjáráskor a tóban rejtőzködtek el a falubeliek, fejük fölé hatalmas tölkevellet tartva. A tatárok észrevették, lemészárolták őket. Vérüktől piros a tó. (229)

Vér-tó-köz, -be: Kt: *Vértóköz*. A *Vér-tó* és a Tisza közötti terület neve. (230)

Vesszős; Vesszőszöbe: Kt: *Vesszős*. A fűzfavesszőkről van elnevezve. (231)

Zöldes-szög; Zöldesszögbe: Ártéri erdő, Révleányvár felé húzódik. (232)

Zsaró; Zsaróura: Kisebb tó a Tisza árterében. (233) > *Tárkányi-zsaró*.

Zsaró-homok, -ra: A *Zsaró* mellett emelkedő domb neve. (234)

Zsébje; Zsébjeibe: A rév környékén található gödör neve. Áradás után sokáig víz áll benne. Az adatközlők nem ismerik a szó eredetét. (235)

Zsidó temető, -be: A zsidók egykori temetkezési helye. (236)

Zsoldos-kert; Zsódosba: Legelő. Ilyen nevű család nevééről. (237)

Zemplénagárdi adatközlőim:

Bányász Sándor, 42 éves
Boka János, 50 éves
Czető László, 46 éves
Iski Bertalan, 52 éves
Kiss István, 66 éves
Nagy György, 54 éves
Simon Sámuel, 82 éves
Tóth Károly, 42 éves

CILLI MÁRTA

Végardó földrajzi nevei

„Minden név egy darab történelem,
korok és emberek nevébe zárva.”
(Nagy István: Határnevek)

Nyelvtudományunk egyik legsürgősebb feladata a földrajzi nevek összegyűjtése. A földrajzi nevek egész történelmünknek épp oly beszédes emlékei, mint akár a tárgyi emlékek, vagy az írott források. Bennük van egy-egy táj anyagi műveltségének és társadalmi alakulásának egész története, csak megfelelő módon kell értelmezni. Napjainkban feledésbe kerülnek a társadalmi átalakulások következtében. A nagyüzemi mezőgazdaság kialakulása következtében nagy táblákba szántották össze a keskeny parcellákat, ezért a tájékozódásra szolgáló dűlőnevek a feledés veszélyének vannak kitéve. Ezért vállalkoztam én is a sürgős feladat megoldására. Dolgozatomban szülőfalumnak, Végardónak, illetve Végardó határának földrajzi neveit gyűjtöttem össze.¹ A gyűjtést nem tartom nehéz munkának, csupán egy kevés lelkiismeret, szülőföld- és munkaszeretet szükséges hozzá.

Először határjárás során felcéduláztam a falu határához tartozó szántókat, legelőket, réteket, vizeket, erdőket, mezőket stb.,² majd a Pesty-féle gyűjtést³ is átnéztem, amit eléggé hiányosnak tartok. Ezután a sárospataki tanácstól kaptam egy kataszteri térképet, amely 1896-ban készült 1 : 10 000-es méretarányban. Ezen több hivatalos nevet találtam, amely már egyezett a gyűjtés során előkerült nevekkel. A térképről másolatot készítettem, és adatközlőim segítségével bejelöltem rajta az összegyűjtött neveket. Akadtak olyan nevek is, amelyeket ma már nem használnak, csak a régi öregek ismerik őket, adatközlőimnek is csak hallomásból volt tudomásuk róluk. Hogy az összegyűjtött névanyag némi történeti háttérrel kapjon, kicéduláztam a sátoraljaújhelyi levéltárban található monográfiák és helységnévtárak adatait. A dolgozatomban szereplő történeti adatokat, névmagyarozatokat magam gyűjtöttem. Felhasználtam Kováts Dánielnek „A sátoraljaújhelyi járás földrajzi nevei” című adattárát.⁴

Végardó Borsod-Abaúj-Zemplén megye zempléni részén fekszik, az északkeleti nyelvjárás területén. Itt az *e*-zés a jellemző, nincs tehát zárt *é* hang. A *j*-zés a köznyelvinél erősebb fokú (*fojód, gója, jány*). A hová? kérdésre felelő rag családnevek esetében: *-nál, -nél* (*Sándoréknál, Kiséknél*). Gyakran megrövidülnek a hangzók (*ut*,

¹ Munkámmal 1975-ben készültem el, amikor szakdolgozatként beadtam a Bessenyei György Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékére. Most az évkönyv szerkesztőjének kérésére tesszük közzé gyűjtésem eredményét.

² A határjárás alkalmával adatközlőim voltak: Lábos Péter bácsi (79 éves), Novák Péter bácsi (72 éves) térsz. nyugdíjasok és nem utolsósorban szüleim, édesapám, Cilli János (62 éves) tsz-tag, édesanyám, Lábos Terézia (60 éves) háztartásbeli. Valamennyi adatközlő eredeti foglalkozása földművelő. Segítségetek ezúton is köszönöm.

³ Anyagát 1864-ben Koleszár János bíró küldte be Pesty Frigyes felhívására.

⁴ Ezúton köszönöm meg neki, valamint a sárospataki Nagykönyvtár munkatársainak segítőkész fáradozását, amellyel hozzájárultak dolgozatom elkészítéséhez.

hoszu), de az *h*-mássalhangzós kapcsolat előtt, az *l* kiesése mellett hosszú magánhangzót ejtenek (*bót, vót, vógy, föld*). A *ty, gy* affrikáták helyett a *t, g* zárhangot ejtik (*pletka, genge*). A bodrogközi falvak diftongusainak ejtése (pl. *vőügy, kőü, lőü*) csak a bevándoroltak ajkáról hallható. Három idézettel mutatom be, milyen nagy utat tett meg Ardó. 1864: „Vég Ardó község fekszik Zemplén megye Pataki kerületben Sátor Allya Újhelyhez 1 órányira a' Bodrog jobb partján, egyedüli ösmeretes neve *Vég Ardó*. Lakosai már magyarosodott tótok.”⁵ 1928: „Végardó bodrogmenti magyar kisközség. Van 162 háza és 927 gör. kath. vallású lakosa...”⁶ 1973: „Végardó településjellege Belterület, központi belterülettel össze nem épült, de belterületnek minősülő városrész.”⁷ Nézzük meg ezután nagy vonalakban történetét.

Ósi vámszedőhely, 1322-ben *Ordou, Ordo*,⁸ 1380-ban *Ordó* néven fordul elő. 1390-ben Zsigmond királytól Perényi Miklós főispán kap rá királyi adományt. Ekkor már a pataki várhoz tartozó uradalom. 1429-ben a Pálócziaknak is van benne részük, 1598-ban Dobó Ferenc a földesura, azután a pataki uradalom tartozékaként a Rákócziak birtokába kerül. Később Trautzon Vilmos János, Schwartzenberg Karolina, Bretzenheim Ferdinánd, Windischgrätz Lajos tulajdona.⁹ Történelmi nevezetességű község, *Botkő* dűlőjében verte szét Rozgonyi Sebestyén 1458-ban a cseh huszitákat. 1657-ben lengyel hadak dúlják föl. Újranépesítése Trautzon herceg idejére esik; a betelepítettek ruszin nemzetiségűek. Ezzel magyarázható, hogy néhány földrajzi névnek él szlávós változata is, pl. *Botkő-Butykó, Zsabocska*. 1799-ben épült jelenlegi kőtemploma, tornya 21 évvel később. Ide való Arday Szalontay György prédikátor, a Tokaji Ferenc-féle parasztlázadás egyik vezetője, akit itt akasztottak fel a *Botkő-dűlő* dombján.¹⁰ A századfordulón jelentős volt a kivándorlás; 1902-ben például 105 munkabíró egyén kereste kenyerét Amerikában, mivel itthon sem elegendő birtoka, sem elegendő munkája nem volt. 1919-ben a *Somjód-hegy* oldalánál vívtak harcot a vörös csapatok a csehekkel. 1944-ben a román csapatok Újhely felől szabadították fel a falut.¹¹ A felszabadulást követő földosztás során sokan megélhetéshez jutottak, a falu nagy része földműveléssel foglalkozott. Bővítették két tanteremmel az iskolát, kultúrház épült, a községházát is felújították. 1960-ban alakult a termelőszövetkezet. 1968-ban Sárospatak visszanyerte városi rangját, Bodroghalászt és Végardót „bekebelezte”, így lett Ardó városrész. A település az urbanizáció útján van. Területe 67 hektár, népessége 1146 fő, lakóházainak száma 300, a lakások száma 320.¹²

A helység nevének köznyelvi és népnyelvi alakja egyaránt: *Ardó*, toldalékokkal: *Ardón, Ardóról, Ardóra, arday* (az *ardó* inkább a hivatalos használatban; újabban terjedőben van az *ardósi* alak). Az *Ardó* névelemről több naív névmagyarázat megjelent, de minden bizonnyal az 'erdő-óvó' foglalkozásnévből alakult ki.¹³ A *Vég-* előtagot a múlt század végén kapcsolták megkülönböztető elemként a névhez, s arra utal, hogy Sárospatak végénél épült.¹⁴

⁵ Pesty Frigyes helységnévtára. OSZK.

⁶ A magyar szent korona országainak helységnévtára.

⁷ A Magyar Népköztársaság helységnévtára.

⁸ Anjou-kori Okmánytár II, 22., 323., 460., 485.

⁹ CSIKVÁRI ANTAL (szerk.): *Zemplén vármegye*. Bp. 1940. 134.

¹⁰ BOROVSKY SAMU (szerk.): *Zemplén vármegye és Sátoralfajújhely város*. Bp. [1905]. 217.

¹¹ LÁZÁR ISTVÁN: *Kiált Patak vára*. Bp. 1974. 217.

¹² Az 1970. január 1-jei népszámlálás alapján.

¹³ KÁLMÁN BÉLA: *A nevek világa*. Bp., 1967. 165.

¹⁴ KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp. 1978. 686.

NÉVTÁR

A következő névtárban előbb a belterület, majd a külterület neveit közlöm betűrendben. A címnév (a kikövetkeztetett köznyelvi névalak) után a nyelvjárási névforma következik a hová? kérdésre felelő helyragjával (ha a népi név azonos a hivatalossal, ~ jel helyettesíti), majd a természeti jelleg vagy a művelési mód jelzése. Ezután a történeti adatokat közlöm, ha vannak ilyenek, kronologikus sorrendben. Végül a névvel kapcsolatos hagyományokat, népi magyarázatokat ismertetem, sőt megemlítem, az adott terület, táj fekvését, elhelyezkedését. A zárójelben lévő szám a térképábrázoláson való lokalizálás szolgálja. Az áttekinthetőség kedvéért, hogy ne legyenek túl sűrűn a számok, az egymáshoz közel levő helyeket olykor azonos számmal jelöltem, pl. *Sóstói-kutacska*, *Sóstói bánya* (5), ugyanígy egy nagyobb területen levő kisebb kerületet is. A > jel másik címnévre utal, ahol bővebb információ található.

A belterület helynevei

Ady Endre utca, *Adi ucca*, *-ba*: Ma már nem használják ezt az utcanevet, inkább *Tanya melletti utcának* vagy *Tanyába vivő utnak* nevezik, mert a tévesz telepére vezet. 1945 utáni név. Ardó Patakhoz csatolása után, 1968-ban a *Szeles* nevet kapta; az utca valóban szeles, huzatos. Ez a név egyre gyakoribb a közhasználatban. (5)

Alvég, ~, *-re*: utcarész, a *Fő utcának*, *Nagy Utca* déli része. (4)

Bathó János utca, *Bató ucca*, *-ba*: A régi *Újsor* 1968 utáni hivatalos neve. A névadó a pataki kollégium zenetanára. 1968 előtti hivatalos neve: *Vasvári Pál utca*. A nép a régi nevet, az *Újsort* használja inkább még ma is. (8)

Bánya-domb, ~, *-ra*: A két kaolinbánya közül ma csak egyiknek a maradványa van meg. A felszínre hozott fehérkaolinból keletkezett e domb, innen a neve. Kedvelt szánkózási hely. (16)

Beltelek, ~: A falu belsejében található telkek, házhelyek összefoglaló neve.

Borsi utca, ~ *ucca*, *-ba*: A *Nagy utca* és a *Széchenyi utca* egyesülésének folytatódása, Patakra vezető utca. 1968 utáni hivatalos név. (23)

Csendes-tanya, ~, *-ra*: Utcarész, a *Kertaljának* a vasútállomás felé vezető része; olyan csendes, mint egy kihalt tanya, csak egy ház áll itt. (1)

Deák Ferenc utca, *Deják ucca*, *-ba*: A Bodrog partján levő mellékutca 1945 utáni neve. 1968-tól *Hortobágyi utca*. Ma is használt neve: *Kutyaszorító*, ami keskeny, szűk voltából ered. (22)

Faluvége, ~, *-re*: A falu északi része, mostani hivatalos nevén *Végardói utca* része. (4)

Fityencs, *Fittyencs*, *Fütyencs*, *Ficsencs*, *-re*: Ez a népi utcanév a leggyakoribb használatnak örvend. „Itt laktak a legszebb jányok, ide jártunk udvarolni, csak fittyenteni kellett, és mán jöttek. Szóttunk a többi legénynek is, csak fittyencs és máris jönnek.” 1945 utáni neve *Mátyás király utca*, 1968 után pedig *Kölcsey utca*. Az 1896-os térképen az utca nyugati oldala még beépítetlen volt, *Gyeptelek* néven találjuk. (12)

Fő utca, *Fő ucca*, *-ra*: A falu legnagyobb, leg-hosszabb utcája, éppen ezért több nevet is visel: *Nagy utca*, *Rákóczi utca*, *Végardói utca*. Itt található a falu legfontosabb középületei (iskola, bolt, tsz. iroda stb.). (4)

Gyeptelek, ~, *-re*: > *Fityencs*.

Hajdú-domb, *Hajdudomb*, *ra*: A *Hajdúközön* található emelkedés, amelynek helyén régen pince, lakás állt. Leégett és a felhalmozódott törmelésekből domb keletkezett. Ez a gyerekek másik kedvelt szánkózási helye. (2)

Hajdúköz, *Haduköz*, *-be*: A *Nagy utcát* köti össze az *Újsorral*. Jelzőjét az egykori ház tulajdonosáról kapta ez a köz. (3)

Hangya, ~, *-ba*: A régi szövetkezeti bolt épülete. Hátsó része kultúrház volt, ma az iskola helyén működő üzem raktára. (11)

Herceg út, *Hercegut*, *-ra*: A *Szalontai utcára* vezető köz neve. Nevét a falu egykori tulajdonosáról, herceg Windischgrätzről kapta. (26)

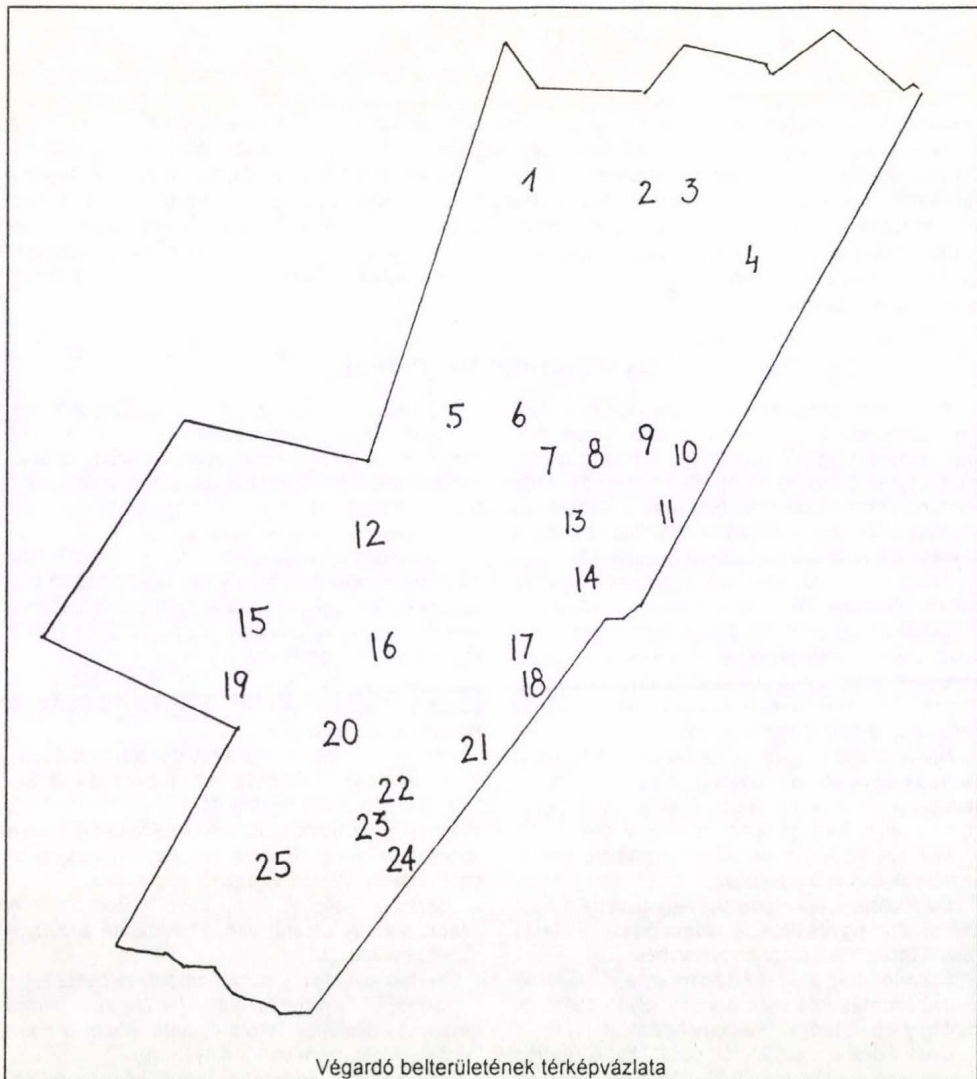
Hidas, ~, *-hoz*: A komp neve a Bodrogon. A lejárát a *Nagy utcáról* van, közvetlenül a *Kutyaszorító* mellett. (18)

Hortobágyi utca, ~ *ucca*, *-ba*: > *Deák utca*.

Iskola, ~, (*Nagy Iskola*), *-ba*: A volt három tantermes általános iskola épülete, közel a *Faluvéghoz*. Most üzem van a helyén. (9)

Jegyző-köz, *Jeddzőköz*, *-be*: E közben működött régen a jegyzői hivatal, innen a név. Használják még a *Tanácsköz* elnevezést. Hivatalos neve: *Tanácsház-köz*. (16)

Jókai utca, ~ *ucca*, *-ba*: A tanácsháztól balra fekszik. Ez a név már nem használatos. Inkább *Lajos utcának* nevezik egykori birtokosáról, Windischgrätz Lajos hercegről. Egy másik köz szintén ide vezet, és *Hercegut* néven emlegetik. A *Lajos utca* hivatalos neve *Szalontai utca*. A névadó Ardó szülötte volt. A *Lajos utca* folytatása már a felszabadulás óta viselte ezt a nevet, most a két utcát együtt jelöli. (20)

Végardó belterületének térképvázlata

Kertalja, Kertajja, -ra: Népi neve; két utca (Nagy utca, Fityencs) kertjeinek végén alakult. Bekötőút a 37-es úthoz, Ardó legfontosabb utcája. 1945 után hivatalos neve *Petőfi*, most pedig *Széchenyi utca*. (6)

Kisiskola, -, -ba: Két tantermes iskola a Patak felé vezető utcában, az alsó tagozatos gyermekek tanultak itt. Ma (1997-ben) a pataki II. sz. óvoda tagóvodájaként működik. (22)

Komp, -, -hoz: > *Hidas*.

Kossuth utca, Kosút ucca, -ba: A Nagy utca és a *Széchenyi utca* együttes folytatása, Patakra vezet. 1968 után hivatalos neve *Borsi utca*. (23)

Kölcsey utca, Kölcseji ucca, -ba: > *Fityencs*.

Kukoly-köz, Kukoj-köz, -be: A *Szeles* utcát és a *Széchenyi utcát* összekötő köz, folytatása a *Templom-köz*. A sarki ház gazdájáról nevezik. (7)

Kultúrház, -, -ba: > *Hangya*.

Kutyaszorító, -, -ba: > *Deák Ferenc utca*.

Lajos utca, ~ ucca, -ba: > *Jókai utca*.

Major, -, -hoz: Az egykori uradalmi major és épület maradványa, de már átépítve. (17)

Mátyás király utca, Mátyás kiráj ucca, -ba: > *Fityencs*.

Petőfi utca, ~ ucca, -ba: > *Kertalja*.

Rákóczi utca, ~ *ucca*, -*ba*: > *Nagy utca*, *Fő utca*.

Szabados-köz, ~, -*re*: A Bodroghoz vezető utca, nevét az itt álló ház tulajdonosáról kapta. (10)

Szabó József utca, ~ *ucca*, -*ba*: A fürdőhöz vezető új utca, ritkán használt név, inkább az itt lakók neve által tájékoznak. (19)

Szalontai utca, ~ *ucca*, -*ba*: > *Lajos utca*.

Szeles-udvar, ~, -*ra*: A Végardói utcát köti össze a Széchenyi utcával. Az itt lakó Szeles nevezetű zsidó emberről nevezték el. Az udvarban korcsma és bolt van. (14)

Szeles utca, ~ *ucca*, -*ba*: > *Ady utca*.

Széchenyi utca, *Szécsényi ucca*, -*ba*: > *Kertalja*.

Tanácsház-köz, *Tanácsköz*, -*be*: > *Jegyzőköz*.
Tanya melletti utca, ~ *ucca*, -*ba*: > *Ady utca*.

Temető, ~, -*re*: A Borsi utcán, a Bodrog felőli oldalon található. (24)

Templomköz, ~, -*be*: Köz a templomnál, a Végardói utcát köti a Széchenyi utcához. (13)

Újsor, ~, -*ra*: > *Bathó János utca*.

Vasvári Pál utca, ~ *ucca*, -*ba*: > *Bathó János utca*.

Végardói utca, *Végardóji ucca*, *Végardaji ucca*, -*ba*: Ma is falusias utca. > *Fő utca*.

Varga Andri alatt, ~, -*alá*: A Bodrog partja Vargáék alatt.

A külterület helynevei

Akasztó-domb, ~, -*ra*: Domb a *Botkó-dűlő*ben. 1697-ben akasztófát állítottak ide, Szalontai Györgyöt itt végezték ki. 1919-ben újra akasztottak itt. 1896: *Akasztódomb* (kt)*. (42)

Bakterház, ~, -*hoz*: A nagyvasúton három vasúti őrház található. A 189-es sz. őrházat csak *Bakterháznak* nevezik, néha *Sáfrányos-bakterháznak*, az itt lakó bakter neve alapján. (23)

Berek, ~, -*be*: Túl a Bodrogon, a 9-es számú átvágás és az Ó-Bodrog között, szántó. (52)

Betyár-föld, *Betyárföld*, -*re*: „Betyár egy föld, eccer terem, eccer nem” - mondják róla. (47)

Betyár-földek > *Betyár-föld*.

Bika-tó, ~, -*ba*: Szántó, már az 1847-es térkép is megtaláljuk. Ma Patak határához tartozik.

Bodrog folyó, *Bodrog*, -*ba* (ha fürdésről van szó), -*ra* (ha: az asszonyok mosni mennek a folyóhoz), -*nak* (ha öngyilkos megy oda): A folyó az előző századokban hatalmas pusztításokat okozott áradásaival, ezért átmetszéseket hoztak létre, a kanyarokat levágták. 1888-ban építették a 9-es számú, 1890-ben a 10-es számú átmetszést. Az eredeti meder benádasodott; hivatalosan: Holt-Bodrog, népiesen Ó-Bodrog. (134)

Botkó, ~, -*re*: Neve a 'villa Buth'-ból alakult; a hagyomány szerint 1458-ban itt verte meg Rozgonyi Sebestyén a huszitákat. A husziták 2500-an voltak, 600-at megöltek, 200-at elfogtak, a többiit megszalasztották. A faluhoz közelebb eső részét *Butykónak* nevezik, ez a nép szerint a *Botkó* szláv változata. 1847, 1865, 1868, 1896: ~ (kt). (33)

Butykó, -*ra*: > *Botkó*.

Kolerás, *Kolerás*, -*ra*: A néphit szerint e szántóföldbe temették a kolerában elhunytakat. Egykor kőkereszt állt itt. 1865: *Kolerás temető*. (37)

Csemete-kert, *Csemetekert*, -*be*: A mostani termálfürdő mellett volt, az erdészethez tartozott, ma parkolóhely. (51)

Cserje, ~, -*be*: Régen bozótos, cserjés terület volt; ma szántó a nagyvasút nyugati oldalán. (15)

Cserjés, ~, -*be*: > *Cserje*.

Déli, ~, -*re*: Erdő, a tehéncsorda delelőhelye a Bodrog 10-es számú átvágásának jobb partján, a *Nyárfás* mentén. 1868: *Déllő* (kt). (27)

Depónia, ~, -*hoz*, -*ra*: A Bodrog mindkét partján levő domb neve, mely úgy keletkezett, hogy a Bodrog új medrének a földjét ide hordták. (26)

Dógtér, *Dóktér*, -*re*: A *Botkó-dűlő*ben, a kisvasútnál elkerített tér neve, ide temették az elhullott állatokat. Sík, a körülötte lévő szántóra is kiterjed a név. (42)

Falu rétye, *Falu réttye*, -*re*: A Legeltetési Társulat rétyeinek (*Pázsitos*, *Kis-* és *Nagy-nyilas*) összefoglaló neve. 1860: *Falu rétye* (kt).

Falusi rét, ~, -*re*: > *Falu rétye*.

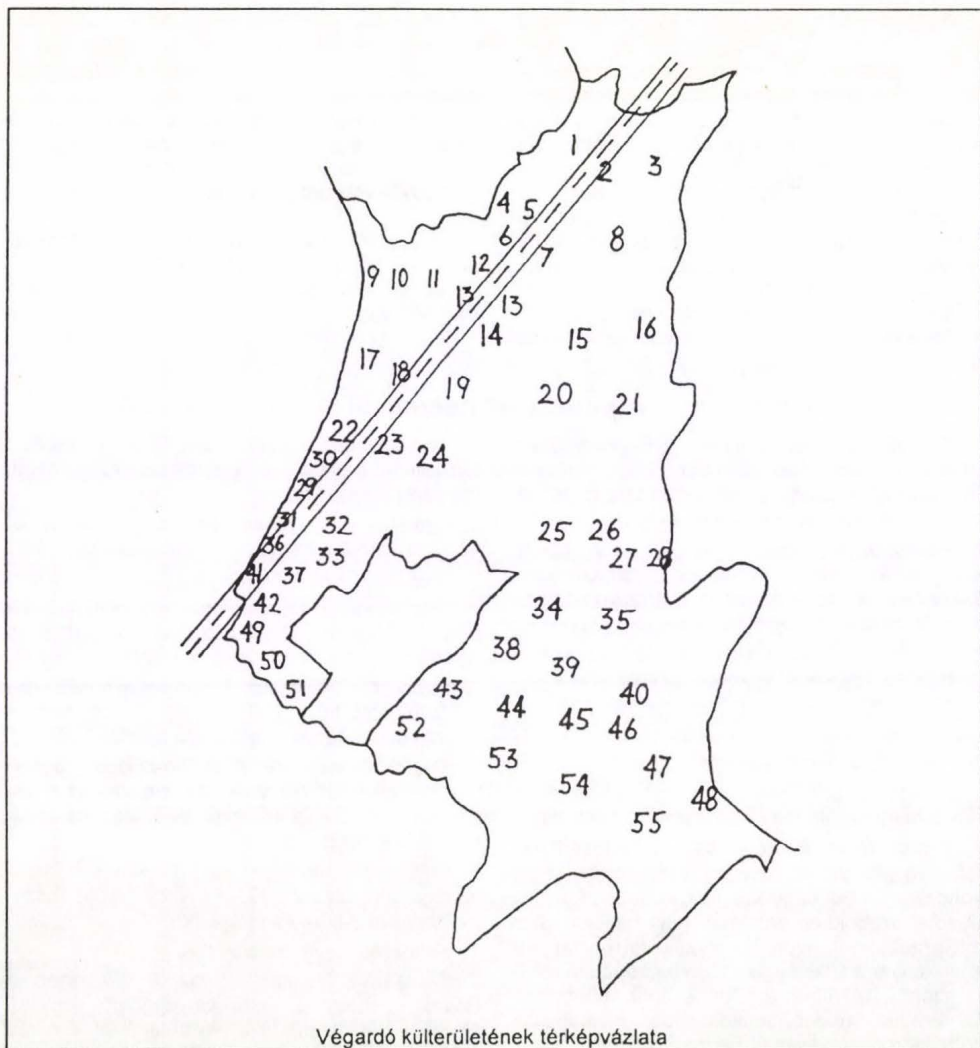
Fazekaska, *Fazikaska*, -*hoz*: A falu végén, a Bodrog mentén található vályoggyödrök egyike. Névadója Fazikasné volt, aki belefulladt. Ezt ma már csak néhányan ismerik. (25)

Felső-rét, ~, -*re*: A Ronyva mentén húzódó rét. Több neve is van: *Hosszú rét*, méretéből adódik; *Nagy-nyilas*: a tagosításkor kapta, a réteket nyíl-húzással osztották szét. 1847: *Felsőrét* (kt). (3)

Fenyves, ~, -*be*: A Sóstó sarkában, a nagyvasúttól nyugatra, Károlyfalva határán álló erdő. 1947-48-ban telepítették. Adatközlőm, Novák Pista bácsi is részt vett az ültetésben. Nevét alapnövényzetéről kapta, ez többnyire fekete fenyő. (4)

Forrás, ~, -*hoz*: A *Botkó-dűlő*ben kaolinkutatás közben feltört forrás. A *fittyencsesi* asszonyok téli időkben ide jártak mosni, építéséhez is felhasználták vizét. Mára vízkészlete kimerült. (49)

* A kataszteri térképeket rövidítjük így.

Végardó külterületének térképvázlata

Fürdő, ~, -be: A termálfürdő neve, vize kaolinkutatófúrás közben került felszínre. Hasznosítására strandfürdőt létesítettek. (50)

Füzes, ~, -be: Az Ó-Bodrog partján lévő fűzfabokros erdő összesítő neve. (39)

Galambos, ~, -ra: Szántó, domb a nagyvasút nyugati oldalán. Régen vadgalambok kedvenc tanyázó helye, amely bozótos mivoltából eredt. Közepén a *Galambosi kutacska* áll, melynek vize kellemes ízü. 1847, 1896: ~ (kt). (13)

Galambosi kút, Galambosi kut, Galambosi kutacska, -hoz: > Galambos.

Gát, ~, -ra: Szőlőhegy a *Hideg-völgy*nél, az ardiaik használatában, de a pataki határban.

Gordony-zug, Gordonszuk, -ba: A *Betyár-földek* sarka, mely csak gordonyt terem. (48)

Gyápos, ~, -ba: A Bodrog túloldalán halászásra alkalmas tó. Csak a régi öregek ismerik. (53)

Gyémánt-féle őrház, Gyémánt, -hoz: A 190-es sz. őrház népi neve az egykori bakterről. (14)

Halász-szeg, Halász-szög, Halászeg, -be: Bodrogon túli terület összefoglaló neve, halászásra alkalmas. Tavai: *Gyápos, Potykás*. A szeg a folyókanyarulat által történt bezártságára utal. 1847: *Halász szög* (kt). (44)

Hideg-völgy, Hidegvölgy, -re: Az újhelyi hegyek alatt húzódó völgy, mely azért hideg, mert a hegyek felől ide áramlik a huzatos levegő, mondják az adatközlők. Sík, szántóterület. (9)

Holt-Bodrog, Hótt-Bodrog, -ba, -ra, -hoz: > Bodrog. (39)

Hosszú-föld, Hozzuföld, -re: A kis- és nagyvasút között sáv alakú sík szántóföldek. (18)

Hosszú-földek, Hosszú-födek, Hozzufödek, -re: > Hosszú-föld.

Hosszú-rét > Felső-rét.

Hosszú-tó, ~, -ra: A Longi-erdő melletti tó. Méretéről kaphatta nevét. Az újhelyi határban.

Ispitály, Ispitáj, Ispotáj, -ra: A Bakterháznál levő 16 kh sík szántó. A katolikusok intézményének, az ispitálynak volt birtoka. Sík, szántó. (22)

Kaolin-bánya, Kólintbánya, -ba: „A Pavletics-födeken működött régen”, mondja az adatközlő. Alapanyaga fehér kaolin, mely a procelángyártásnál jól felhasználható nyersanyagának bizonyult, de készlete hamar kimerült. (36)

Kavicsásó, ~, -ra: A pataki Király-hegy alatti szántó; talaja kavicsos.

9-es számú átvégás: Hivatalos név. > Bodrog.

Kis-Nyilas, ~, -ra: A nagyvasút nyugati oldalán található rét neve. Nevét a tagosításkor kapta, mivel nyílhúzással kapták a birtokosok. (1)

Kis-Szebenye-erdő: Az adatközlőim nem ismerik, de szüleiktől hallottak róla; helye valószínűleg a mai legelő helyén volt, a fákat a legeltetési terület növelése érdekében kiirtották. 1847: *Kis Szebenye Erdő; Kis Szebeny* (kt).

Kisvasút, ~, -hoz: A keskeny nyomközű vasút népi neve. [Időközben megszüntették.] (11)

Kisvasút-híd, ~, -ra: Ahol a két vasút keresztezi egymást, a kisvonal ezen a hídon közlekedik, a nagyvonal alatta. [A kisvasút sineit időközben felszedték, de a híd áll még.]

Koholya, Kohoja, -ra: Szántó, neve ismeretlen eredetű. 1847, 1865, 1898, 1961: *Koholya*. (8)

Koholya alatti őrház, Kohojai őrház, -hoz: A 191. sz. vasúti őrház. (7)

Kolerás, Kollerás, -ra: > Colerás.

Korgó, ~, -ba: Völgy, a Korgós-patak eredő helye. 1847: *Korgónál* (kt). (29)

Korgós-patak, Korgó, Patak, Patak mellé: Az Ispitályt és a Pavletics-földeket elválasztó patak neve. Nevét valószínűleg onnan kapta, hogy korgó hangot hallat. (30)

Kökény, ~, -be: A Ronyván túli erdő népi neve. Hivatalosan: *Longi-erdő*. Szélén természetes növényzet a kökény. Újhely határába tartozik.

Köre, ~, -re: Sík, szántó. „Az újhelyi határtól a Ronygyva válassza el. A Ronygyván híd nem vót, az emberek a patakon jártak keresztül, körül köre léptek. Biztos inen a neve”, mondja adatközlőm. Valószínű, hogy a kettős helyhatározónak a maradványa a dülő neve. Talaja termékeny, humuszos, fekete föld, bármi termesztésére alkalmas. Termelékenységét növeli a Ronyva vize. (16)

Körtvélyes, Körtvéjes, -be: E sík területen lévő rétnek ez a neve már nem használatos. Inkább *Pap-tónak* nevezik. A Bodrog 10-es sz. átmetszésének túlsó oldala. Az asszonyok vadkörtéret ide jártak, ma már egyetlen körtefa sincs itt. (40)

Körtvélyesi-tó, Körtvéjesi-tó, -hoz: A Körtvélyes közepén áll. 1847: *Körtvélyesi Tó* (kt). (40)

Kubik, ~, -ba: Gödör; a vasutak építésekor innen hordták a töltéshez szükséges földet. (23)

Lascsik, Lazscsik, -ba: Rét, a Körtvélyes egyik sarka, közvetlenül az átmetszés túloldalán. Neve ismeretlen. Ma a tsz szarvasmarháinak nyári szálláshelye. (40)

Legelő, ~, -re: Sík legelő a Legeltetési Társulat tulajdonában. Korábban úrbéri birtok. Ezt mutatja az 1896-os kat. térképen található neve is. Ma ez a jelzője elkopott. Régen erdő volt, az adatközlők szerint valószínűleg itt lehetett a *Kis- és Nagy-Szebenye-erdő*, amit nem ismernek, de térképek alapján igazolható. Az állattenyésztés elszaporodott, és így nagyobb legeltetési területre volt szükség, ezért kiirtották a felét. Az állam, mint mondják, tiltotta a visszatelepítést, és ezért a község a homonnai erdészethez tartozó Roskóc község határában vett erdőt. Szülei jártak is abban az erdőben. A földváltás idején meg kellett váltani. Trianon után a falu lakossága követelte a cserét, azt, hogy az ottani erdő maradjon a szlovákoknak úgy, hogy a szlovákok magyarországi erdeje pedig Ardóé legyen. Semmi sem lett belőle. 1896: *Úrbéri legelő*. (20)

Liba-legelő, ~, -re: Legelő a Ronyva két partján, ahol régen a libák gyepeltek. Újhelyi határ.

Long, ~, -ra: A Ronyván túli szántó, rét, a *Long(i)-erdő* szélén. Károlyfalvi határ.

Long(i)-erdő, ~, -be: A Berekitől Ardóig húzódó erdő neve. Az újhelyi határhoz tartozik.

Marczi-gyümölcsös, Marci-gyümölcsös, -be: Szilvafákkal beültetett gyümölcsös a *Halász-szeg* dülőben, néhány évvel ezelőtt kiirtották; birtokosáról kapta nevét. (46)

Mária-fa, Márjafa, -hoz: A Longi-erdőben élő 150 éves fa; átmérője 1,5 m.

Matisz-gyümölcsös, ~, -be: A birtokosáról kapta nevét; már kiirtották. (40)

Megyer, ~, -re: A Gát melletti szőlőterület neve; a sárospataki határhoz tartozik.

Méhes-tó, ~, -ba, (-ra): Jellegéről kapta ez a vízállás a nevét; a *Marci-gyümölcsös* közelében van, ahol méheket is tenyésztettek. (45)

Mocsolya, **Mocsoja**, -ba: Ma nem ismerik; régen mocsaras terület, mára lecsapolták. (Mocsolya = pocsolya.) 1847: *Motsolya* (kt). (40)

Nagy-nyilas, ~, -ra: Sík, rét. > *Felső-rét*.

Nagy-Szebeny: > *Kis-Szebeny*.

Nagy-Szebenye-erdő: 1847: *Nagyszebenye-Érdő* (kt). > *Kis-Szebenye-erdő*.

Nagyvasút, **Nagyvasut**, -ra: A normál nyomtávú vasútvonal neve. (2)

Nyárfás, ~, -ba: A 10-es számú átvágás mentén található, többnyire nyárfából álló kis erdő neve. (27)

Ó-Bodrog, **Óbodrok**, -ba, -ra, -hoz, -nak: A Bodrog folyó holtága. > *Bodrog*.

Országút, **Országut**, -ra: Ardó határában húzódik a 37-es számú közút, népi nevén ~. (10)

Pap-erdő, ~, -be: Egykor papi birtok. Újhelyi határ.

Pap-tó, ~, -ba: Sík, rét; régen a papok birtokában volt. (40) > *Körtvélyes*.

Pavletics-föld, **Pavleticsföld**, -re: A nagyvasút túloldalán és a *Korgós-patak* jobb oldalán levő 11 holdas sík szántó; nevét birtokosáról kapta. (31)

Pavletics-földek: > *Pavletics-föld*.

Pázsitos, ~, -ra: Sík, nevét alapnövényzete határozza meg, a pázsit, ehhez járul az -s melléknévképző. Rét, legelő, részben szántó. (19)

Pázsitosi-földek, **Pázsitosi földek**, -re: A Pázsitos szántó része.

Petye-rakottás, **Petyrakottás**, -ra: Rét ismeretlen eredetű neve; újhelyi határ.

Potyulás, ~, -hoz, -ra: Tó a *Halász-szeg* dűlőben; nevét a benne élő halfajtról kapta. (55)

Remics, ~, -be: Régen apró vad részére befásított hely, kis erdő volt. Az ardaiak ide jártak kirándulni. Ma már csak néhány cserje jelzi az egykori erdőt, most kitűnő szántó. (54)

Ritkás, ~, -ra: Nyárfával elhatárolt rét, közel Újhelyhez. Ez a nyárfa-határ eléggé ritka, mondják, talán innen a neve. Újhelyi határrész.

Ronyva, **Ronygyva**, -ba: Patak, határvonal Újhely és Ardó között; Ardónál folyik a Bodrogba. Esős időben súlyos károkat okoz, elsodorja a szénaboglyákat, megrongálja a hidat. Egyesek ezért nevezik *Ronytván*nak, azaz 'rontó'-nak. (28)

Ronyva-híd, **Ronygyva-híd**, -ra: A Ronyván álló híd. (28)

Rusznák-féle kereszt, ~, **Rusznák keresztje**, -hez: A *Hideg-völgyön* álló feszület, nevét állíttatójáról kapta. (17)

Sáfrányos-bakterház > *Bakterház*.

Sátán, **Sátány**, -hoz, -ra: A 10-es számú átvágás túloldalán, a falu végével párhuzamosan elterülő rét és szántó neve. Huzatos terület. (38)

Seszták-féle kereszt, ~, **Seszták keresztje**, -hez: A *Pázsitosi-földek* falu felőli végén álló feszület. Nevét állíttatójáról kapta. (24)

Somlyód, **Somjód**, -ra: E *Galambos* feletti hegy nevét gyakran említik a források. Történelmi események színhelye. 1919-ben e hegy lábánál állottak a vörösök ágyúai a csehekkel szemben. Tetején egy mérnöki jelzés és csőszkunyhó áll. Körülötte somcserje, amiről valószínűleg nevét kapta. Oldala szőlővel betelepítve. 1847, 1896: *Somlyód* (kt). (12)

Somlyódi-rét, **Somjódi-rét**, -re: Rét a *Somlyód* alatt.

Sós-tó, ~, -ra: A nagyvasút nyugati oldalán, a *Somlyód* alatt elterülő rét, legelő, kisebb részben szántó. „Ez a legelő mindig harmatos. A harmat a fünek sós ízt ad” - mondják az itt lakók. Ezt bizonyítja, hogy a tehéncsorda szeret itt lenni. (6)

Sós-tó-bánya, **Sóstóji bánya**, -ba: A Sós-tó dombos részén egy bánya működött, amely a házak építéséhez szükséges követ biztosította, innen építkezett az egész falu. (5)

Sós-tó-kút, **Sóstóji kút**, ~ *kutacska*, -hoz: A Sós-tón található kút neve. „Régen váló is vót mellette” - mondják, de ma már permetezésre is alig akad benne víz. (5)

Suta-patak, ~, **Suta**, -ba: Határpatak Patak és Ardó között; nevének eredete ismeretlen. (51)

Tábla, ~, -ra: Házhelyek a fürdő mellett. Beépítési tilalom alatt van, süllyed a talaj. (49)

Tanyaközpont, ~, **Tanya**, -ba: A helybeli termelőszövetkezet telepe, közel a faluhoz. (32)

10-es számú átvágás: Hivatalos név > *Bodrog*.

Török Jóska földje, ~ *föggye*, -re, -be: A komp másik oldalán, a *Halász-szeg* egyik része; sík, szántó. Birtokosáról kapta nevét. (44)

Úrbéri legelő, ~, **Legelő**, -re: > *Legelő*.

Vályog-gödrök, **Vájokgödrök**, -be, -hoz: A falu végén, a *Nyárfás* mentén található vályog készítésre szolgáló agyaggödrök. Sokan *Zsabocskának* nevezik. (25)

Zsaborina, **Zsabocska**, **Zabocska**, -ba: > *Vályog-gödrök*.

FRÁTER MARGIT

Sárospataki gyermekkorom emlékei

Szathmáry Ferenc – aki a sárospataki tanítóképző gyakorló iskolájában tanított mint elemista gyereket, és jóval később mint tanítóképzős növendéket – egyszer sétája közben megszólított, hogy – mint tősgyökeres pataki – próbáljam papírra vetni gyermekkori emlékeimet, amelyek Patakka kapcsolatosak, mert tervbe vette ezeknek gyűjtését. Én nagy buzgalommal neki is kezdtem, de mivel közben Feri bácsi egyedül maradván Miskolcra költözött, félretettem írásomat. Ez a 80-as évek elején volt. Most már én is elég idős vagyok, tovább adnám valakinek, aki szereti Patakot, és fel tudna belőle használni esetleg valamit.

Itt születtem, Sárospatakon 1920-ban, és itt éltem le a Kossuth utca 39. szám alatti házunkban – kevés kivétellel – 63 évet. Az a kevés kivétel tizenhárom évig (1945 januárjától 1957. november 22-ig) tartott. De a Kossuth utcához ezalatt sem voltunk hűtlenek, csak néhány házzal odébb, a 16. szám alá költöztünk. Itt ugyanis egy Roboz Imre nevű zsidó bankigazgató lakott, majd a zsidók elhurcolása után 1944-ben katonák voltak benne lovastól együtt. Így megüresedvén a lakás, tizenhárom évig béreltük a református egyháztól, a tulajdonosától. A mi házunk ugyanis, a Bodrog folyó két partján 1944. december 1-jétől 16-ig tartó harcok alatt, leégett. Több Kossuth utcai ház hátulja, melléképülete kapott találatot, de miénk, sajnos, teljesen tönkrement. Ennek okát főleg abban láttuk, hogy egy bizonyos Jakab fiú (a Jakab kalapos mesterék fia, aki azelőtt nem is lakott Patakon) német katonai ruhában hol a mi házunkban, udvarunkon, hol a templomtoronyban bravúroskodott. Ebből odaát, Kispatakon az ellenség azt gondolhatta, hogy itt németek tartózkodnak. Mellesleg a pincében a harcok alatt tizenegy felnőtt személy tartózkodott, s az istállóban egy tehén. 1957-ben sikerült csak saját erőből a házunk elülső felét lakhatóvá tenni.

Hatéves korunkig szinte ki se mentünk mi, gyerekek az utcára. Nem is volt se téli, se tavaszi kabátunk. Emlékszem, hogy az első napon anyuka egy halványzöld kendővel (ma stólának hívják) engedett iskolába. De minek is jöttünk volna ki? Olyan nagy udvarunk volt, hogy ott játszhattunk, levegőzhettünk. Nem volt akkor csecsemővédelem, nem kellett az SZTK-ba (hiszen nem is volt) menni méretni a gyerek súlyát. Ha fáj a hasunk, anyuka meleg fedőt tett rá, ha valamelyikünk lázas volt, priznicet, vagyis hidegvizes borogatást. Egyszer átjött valaminek – talán a megáradt Bodrogot megszemlélni – az átellenben lakó öreg Szathmáry Ferenc tanító úr, aki a református iskola igazgatója volt, és azt kérdezte anyukától: „Mondja már Fráter néni, hol tartja maga a gyerekeit, hogy azokat soha sem lehet látni az utcán?” Mihozzánk szerettek jönni a barátok is, a barátnők is játszani. Ment a futballozás (persze csak gumilabdával), a bújócska, a méta, a bigézés, az iskolásdi. Ide jártak: Deák Isti, Matyi, Kovács Dedi, Friedmann Sanyi, Pituch Dezső, János Gyuri.

A nagy csatározásokra meg ott volt a *Kalajka*, a Bodrog-széli terület. Ezt rendben tartotta minden háztulajdonos, mert itt jártak le a Bodroghoz. Rendes gyalogút vezetett le minden kaputól a Bodrogig, ahová meg menni kellett vízért, nagymosáskor ruhát öblíteni, pokrócot mosni. No meg nekünk gurulóüléses egypárevezős csónakunk is volt cölöphöz láncolva a parton. A csónakot meg mindennap használtuk nyáron. Hamarabb tudtam evezni, mint úszni. A Berkekből naponta csónakon hozták át a tehénnek, disznónak a dudvát, tököt, hullott gyümölcsöt.

¹ Ez az írás 1984 tavaszán készült, s jó tizenkét év múltán juttatta el a szerző évkönyvünk szerkesztőjéhez. Most az 1920-as, 30-as, 40-es évek sárospataki hétköznapjainak dokumentumaként közöljük. (A Szerk.)

A Kalajkában lehetett kisházak csinálni két-három fűzfabokor közt. Fürdeni is itt mentünk le. Amelyikünk tudott úszni, átúszta a Bodrogot, amelyikünk még nem, az az ortodox zsidó templom alatti kis szigetnél gyalogolt át a kispataki oldalra, persze csak a strand mellé. Ezen a szakaszon különben csak 10-12 tempót kellett úszni. Télen pedig korcsolyapályát separtunk magunknak. Télen a teheneket is meg kellett jártni és megitatni. Az inasok hajtották le a Bodroghoz, de nem a kertkapun át, hanem a Svetkó bácsi (Sviatkó János közismert hentes volt Patakon) hentesüzlete melletti lejárón. Persze, mi, gyerekek is mindig mentünk a tehenekkel. Félni nem féltünk a Kalajkában sem, mert mindenki ismert mindenkit; nem is volt ennyi sok cigány és idegen a városban, mint most. De akkor nem is mertek volna bántani senkit se.

A *Berek* a Bodrog folyó bal partján van. Az ó-bodrogi gáton kellett átmenni. A legelőn gyalog- és szekérút vezetett az Ó- és Új-Berekhez. Az Ó-Berekbe a Suta-pataknál ladik vitte át a Héccén lakókat. Nekünk az Új-Berekben volt hat darab földünk. A Közbirtokosság a két bekerített Berekben egy-egy csószat alkalmazott. Halász János, az új-bereki csósz a családjával együtt kint lakott a csószházban. Sajnos, a berki földekre minden tavasszal kiöntött a Bodrog. Vetni csak április végén lehetett rendszerint. Mégis igen szép krumpli, bab, tök, répa, buga, kukorica, alma, körte, dió, szilva, birs termett. Amióta tőlést épített a Tiszaszabályozó Társulat, az Új-Berek védve van az árvízről, viszont annál több részt önt el túloldalán a *Fazekas-sorból*.

Sok szép élményem fűződik a Berek-járáshoz. Oda nyáron szinte mindennap mentünk. Vasárnap meg kirándultunk, szalonnát sütöttünk. Mi, gyerekek nehéz munkát nem végeztünk. Napszámos ásóztott, kapált. A mi munkánk inkább csak a gyümölcszedés volt. Ezt meg élveztük, mert fára mászni igen szerettünk. Apuka sok éven keresztül volt az új-berki Közbirtokosság elnöke. Csináltattunk egy kis szekeret, azon húztuk haza – mi, gyerekek, no meg az inasok – a gyümölcsöt, a terményeket, az állatoknak répalevelet, fiókot (a kukorica ritkításból). Termeltük a csicsirke borsót, amit azóta se láttam, se nem ettem. Pedig igen finom étel volt. Sűrűre kellett főzni, áttörni a lyukas tálon fabunkóval, és karikára vágott, zsírban pirított hagyma került a főzelék tetejére. Hordós káposztát ettünk hozzá savanyúságnak. Ez a borsó halvány drappszerű, lekerékített négyszögletű, lapos szemű volt.

A berki legelőre három csorda járt. A kispataki, a hustáci és a hécei. A mi tehenünk a hécei csordába járt. Klíma bácsi volt a csordás sok éven át. Szinte minden udvarból ment tehen a csordába májustól októberig. A csorda elindult a Héce (ma Dobó Ferenc utca) végén, végigjött a Kossuth utcán, keresztülment a Bodrog-hídon, a Viola utcán, a gáton. Még most is szorongva gondolok vissza arra az időre, amikor vagy tízéves koromban nagyapa ültette a gyümölcsfákat az egyik darab földön, és én vittem neki néhányszor délben ebédet. Persze, a csorda délre éppen az út két oldalához érkezett. Nekem pedig ott vezetett az utam. A csordás biztatására sem szűnt meg félelmem. Külön élvezetünk volt este a tehenet várni. Ugyanis a kaput jó előre ki kellett nyitni, hogy a tehen bejöhessen. A csordás kürtölésekor a tehenek a gáton jöttek, s én már készségesen mentem kaput nyitni, mert addig is nézegethettem a járókelőket. A nézelődés, a kifelé kíváncsiskodás szokását felnőtt koromban is megtartottam, csak nem a kapuban álltam, hanem az ablakban könyököltem esténként.

Az öt elemi tanítóképző gyakorló iskolájában jártam ki. Elég lett volna négy osztály is, de mivel sokan voltunk testvérek, az volt a cél, hogy minél később kerüljek középiskolába, mert ott egyidőben többünkért kellett tandíjat fizetni. Első osztályban *Tóth Mihály* bácsi, majd a többi osztályokban *Szathmáry Feri* bácsi tanított. Mindketten országos hírnévre tettek szert a Szántás-vetés és az Aranykapu című pedagógiai műveikkel. Az iskola nagyon szép volt, és már gyermekkoromban éreztem, hogy én jobb nevelésben részesülök, mint azok, akik a református, a katolikus vagy pláne a kispataki (állami) elemi iskolába jártak. Második osztályban az Erdélyből idekerült *Bodor Dénes* öreg (legalábbis én úgy láttam) tanító bácsi tanított, aki pár év múlva meghalt. Ott voltunk a temetésén is a Wolf Bandiék udvarán (a volt zsidó iskola melletti ház). Nagylánykoromban a református temetőben ráakadtam a sírjára.

Első elemista koromból való az alábbi két kis dalocska, még ma is sokszor dúdolgatom: „A juhásznak jól van dolga” és „Nem mind ezüst, ami tallér, Nem minden legény gavallér, Nem minden le-gé-gé-gé, gé-gé-gé, gé-gé-génynek való, Ezüst rojtos nyakraváló.” Ez utóbbit azért írtam le, mert jóllehet 64 éves vagyok, soha senkitől nem hallottam. Úgy gondolom, egyedül én ismerem ezt a kis dalt Patakon. Az alábbi két verses mesét anyuka mesélte nekünk mindig:

Volt egyszer egy vén boszorka,
 Úgy hívták, hogy Tótidorka.
 Megfogta a gyerekeket,
 Megkínozta szegényeket.
 De a gyerekek a verést megsokallták,
 Közrefogták Tótidorkát.
 Kezét, lábát megkötözték,
 Egy nagy tűzön megsütötték,
 Így ért véget Tótidorka,
 Az a híres vén boszorka.

Egy szer volt egy néni, volt annak egy bolondos kiskutyája,
 Hej, de sokat megréálta:
 Két lábra állt, körüljárta,
 Ha a csontot megkívánta.
 De mert nem volt neki, nem adott a néni,
 A csontot a kutya mindhiába kéri.
 Üres volt a szekrény, üres a kamrája,
 Sokat búsult ez a néni kutyája!
 Egyszer elment a néni, hogy vegyen *kenyeret*,
 Mire visszatért, már a kutyája kimeredt.
 Elment a néni, hogy vegyen *koporsót*,
 Mire visszatért, már pergette az orsót.
 Elment a szabóhoz, rendelt egy *kabátot*,
 Mire visszatért, már pofákat vágott.
 Elment a konyhába, egy *kötényt* beráncolt,
 Mire visszatért, már a fején táncolt.
 Elment a borbélyhoz, rendelt egy *parókát*,
 Mire visszatért, már olvasta a kottát.
 Kiment a kiskertbe, egy *dinnyét* meglékel,
 Mire visszatért, már pipából pőfékelt.
 Elment a piacra, megvett egy nagy *halat*,
 Mire visszatért, már köpülte a vajat.
 Stb., stb.

Felöltöztek szépen a kutya, a néni,
 Úgy járták a csárdást, öröm volt azt nézni.

Az elemiben a legjobb barátnőm Mátyás Judit volt öt éven keresztül. Mindennap eljártunk egymáshoz játszani, sőt ötödikben a Polgári jogok és kötelességek című tankönyvből közösen vettünk egyet, s naponta vittük-hoztuk egymásnak, úgy tanultunk belőle. Velem járt még Fenczik Magda is, a görög pap lánya, de őt nem szerettem, mert érte mindig batárral jött a *frájlájn* (a német nevelőnő), és egyiket-másikat megkocsikáztatta, de engem egyszer se vett fel. Pedig úgy szerettem volna kocsiban ülni. A fiúk közül visszaemlékezem Somossi Lacira, Illés Jóskára, Hazay Pistára, Diószegi Lajosra, Deák Matyira, Molnár Jancsira. No és Meczner Tivadarra, aki miatt egyszer sarokban is álltam büntetésből, mert úgy csúfoltam, hogy „Tivadar - Zivatar”. Hamara Gyurkáról meg még fogalmazást is írtunk, valahogy így kezdődött: „Hamara ma rossz fát tett a tűzre, kiszedte a kis madárkákat a fészekből.” Fölöttem járt Dávid Lili meg Szűcs Gabi, még följebb Harsányi Anita és Vigh Mari, Salacz Dudi és Halász Klári, Bóna Laci és Jankovics Zoli. Utóbbi nagyon szép vitorlás hajókat tudott rajzolni. Lejebb járt Lázár Éva, Tudja Kati, Kollonai Klári, Jancsó Éva, Kaffka Margit. Ugyancsak egy osztályba járt velem Erdélyi Margit a lasztóci (Felvidék) református pap lánya elemiben és polgáriban is. Tőle tanulta meg az osztály (vagyis minden gyerek, aki a gyakorlóba járt, mert akkor csak két tanteremben, öszszevont csoportokban tanult a hat osztály) az alábbi karácsonyi éneket:

Jók legyünk hát, gyerekek, gyerekek,
 Szent karácsony közeleg, közeleg.
 Kiss Jézuska fenn az égben,
 Angyali kar szava zendül,
 Szállj, szállj, mennyből leszállj!

Jézuska, Jézuska, mi jók leszünk,
 Karácsonyfát hozz nekünk, hozz nekünk!
 Karácsonyfát nagyot, szépet,
 Mindnyájunknak egészséget,
 Szállj, szállj, mennyből leszállj!

Visszaemlékezem arra is, hogy első osztályos koromban hittanvizsgán (mert akkor az is volt) egyedül énekeltem el a „Gondviselő jó atyám vagy” kezdetű 200. dicséretet. Az is megmaradt bennem, hogy a tanterem falára bekeretezve fel volt akasztva: „Rend a lelke mindennek”. Három sor kétülésez világoszöld padok voltak a gyerekek részére, és hátul, lépcsőzetes dobogón három sor nagy pad a kistanító bácsik részére. Mindennap bent volt két kistanító bácsi, tízpercben ők vigyáztak ránk, kihegyezték a ceruzánkat, és hazafelé menet elkísértek a sarokig. A folyosón meg volt határozva még az a keramitkocka is, amire az első párnak kellett állni, és úgy a többieknek. Az udvaron a fűre dehogy mertünk volna rálépni! Akkor még betartották a gyerekek a házirendet.

Visszatérve Mátyás Juditra, ők a gimnázium udvarán, a legrégebb épületben, az ún. *Küldöttségi Szállás* emeletén laktak. Külön lépcső vezetett fel dr. Vasady Béla teológiai tanárekhoz, a Kossuth utca felőli részen dr. Marton János teológiai tanárek laktak, és középen, a harang alatt zárt lépcsők vezettek fel dr. Mátyás Ernő teológiai tanárekhoz. Mátyáséknál három gyerek volt. Judit járt velem egy osztályba, vele barátkoztam. De az egy évvel fiatalabb Sárival is játszottunk néha. A legkisebb gyerek Laci volt. Nagyon jól emlékszem arra az időre, amikor a gimnázium udvarának a közepét egy ovális alakú orgonabokor élő sövény foglalta el. Itt, ebben a belső udvarban játszottunk sokszor. Ebben az időben épült a gimnázium II. emelete, lehettem úgy 9-10 éves. Mátyásék a Kazinczy utca végén építettek egy emeletes házat, és 1931-ben már ott is laktak. Ezzel meg is szűnt a barátkozásunk, mert Judit gimnáziumba, én pedig csak polgári iskolába kerültem. Majd húsz év múlva hozott össze újra a sors bennünket, mivel a férje, Palumbo Gyula gimnáziumi tanár főnököm lett a Gazdasági Választmányi hivatalban 1948-49-ben, ahol én gépíró voltam.

A Küldöttségi Szállás (Berna-sor, ma múzeum) földszintjén lakott családjával Bandi bácsi, azaz Tóth András főbajros (pedellus, hivatalsegéd). Ő volt az egész nagy intézmény őrzője, felvigyázója, mindenese. Hozzá tartozott a borkimérés is. Ő húzta meg az orgonával, tulipánnal és labdarózsával és 6-7 üveg borral feldíszített csengőt minden év májusában a nyolcadikos maturandus diákok ballagásakor a csengőbúcsú alkalmával, amikor is Bathó bácsi Búcsúdálát énekeltek.

Gyerekkorunkban csak két ruhánk volt, amiben iskolába jártunk, meg az ünneplő, amiben vasárnap templomba mentünk. Otthon a kinőtt, toldozott-foltozott ruhánkban voltunk. Az én gyerekkoromban minden családban sok gyerek volt. A tanári családokban három, iparos, kereskedő, vasutas családokban 8-10. Nálunk négy lány és négy fiú volt. Már harmadikos polgárista voltam, amikor még született egy hűgöm, utána még egy kisfiú (aki egyéves korában meghalt). A legelső kisfiú torokgyíkban halt meg hároméves korában. Szemben velünk a református elemi iskola igazgatója lakott. Náluk is volt három lány meg öt fiú. Persze, ezek már mind felnőttek voltak. Visszaemlékszem, hogy a Szathmáry fiúk minden este vacsora után egyenként sétálni mentek a Fő utcára, ami most Rákóczi utca, de anyuka úgy is emlegette, hogy Kovács utca, merthogy a város egyik végén is, a másik végén is volt egy-egy kovácsműhely. Akkor nemhogy televízió, de még rádió sem volt, a legjobb szórakozás a sétálás volt. Különösen vasárnap délután volt nagy korzó a gimnáziumtól a Járásbíróóságig (ma Esze Tamás Iskola). Ugyancsak 6-7 gyereket számláló család volt a Kossuth utcában a Vitek és a Szepessy család. Mindkettő tekintélyes iparos volt. A templomköztől a híd irányában voltak az üzletek, főleg ott laktak a zsidók; a Héce felé pedig tanári lakásokban laktak a tanárcsaládok. A Radácsyagnál is sok gyerek, illetve lány volt, úgy tudom, fiú csak egy. Az egyik Radácsy unoka Harsányi Ica volt. Vele ugyan nem jártam egy iskolába, mert ő a közeli ref. elemibe járt, de nyári vakációban minden reggel templom után együtt játszottunk a templomkertben. Az utcában lakott az öreg Darab néni is, aki mindenkinek kománéja volt, mivel bába lévén ő segítette világra a gyermekeket. Nevezetes hely volt még a *Kutyaszorító*, ahol keresztülmentünk a Fő ut-

cára, majd onnan az *iskolakert*-be. Ugyancsak tekintélyes család volt a Fő utcán az Ardey család. Náluk is volt 7-8 gyerek. Temetkezési vállalkozó és asztalosmester volt. A Héccén Ignáczéknál, a Fazekas soron Szkircsákéknál, Réthyéknél is 7-8 gyerek nőtt fel. Kispatakon meg Molnár Kovácséknál tíznél is több. Az Újtelepen Vidáéknál, Bojtoséknál szintén 11-12 gyerek volt.

Atellenben Hodinka Ágoston öreg tanítóképző intézeti nyugdíjas tanár lakott lányával, Icával. Hodinka bácsi emlékét évtizedekig őrizte a tanítóképző udvarán az a nagy szilfa, amit ő ültetett. Én 1926 és 1931 között jártam oda elemibe, de akkor már nagy volt a Hodinka-fa, lóca volt körülötte. Sokat ültünk és játszottunk a fa alatt. A fa és a kerítés között egy kút is volt.

Az egyik szomszédunk 1944-ig a Rothbart család volt, két gyerekkel. Nem jöttek vissza Auschwitzból, ahová elhurcolták őket. A következő házban lakott jogász korában Kossuth Lajos, amit táblával örökítettek meg, és minden március 15-én ide vonult a diákság koszorúzni. Másik szomszédunk szintén egy cipész család volt. Miglécz bácsiéknál csak négy gyerek volt, de az udvar annál népesebb. A pincében ugyanis három, az alulsó hátsó részben pedig még két család lakott. Leírom, mert jellemző volt ez azokban a szegény 20-as években. A pince utcai részében lakott Petrács néni egy nagy darab cigányasszony Burger Matyival, aki zsidó volt. Kofálgodásból éltek. A középső részen az öreg Kiss néni lakott az urával. Kiss néni a tápintézetbe járt krumplit pucolni. Az udvari szobában lakott Balogh József cigányzenész, akinek a felesége Zselenc-lány volt. Náluk három gyerek volt. Jolán velem egyidős, Matild és Jóska kisebbek. A konyhaablakunkból oda lehetett látni, nyáron a nyitott ablakon át beszélgettünk.

Bizony sokan éltek földes házban akkoriban. Migléczék a 20-as évek végén Pestre költöztek, a házat megvette Sviatko János hentesmester. Ő az elejét bérbe adta Müller mögötti bérháznak. A mozi a harmincas évek elején épült, és Molnár János országgyűlési képviselő volt. Miután a hentesüzlet csődbe ment, a két öreg meghalt, a házat 1938-ban megvette dr. Jakó János iskolaorvos, aki a mai napig is benne lakik. Igen jó szomszédok voltunk egészen 1983-ig, amikor is én, magamra maradvány, házunkat eladtam dr. Stoll László fogorvosnak, és én a lakótelepen vettem magamnak egy kétszobás összkomfortos lakást.

A Kossuth utca most már teljesen kicserélődött. 1944-ig minden házban tudtam, hogy ki lakik, vagy kié a ház. Most bejöttek a környékbeliek; a főiskola tanári házaiba is idegenek kerültek, a zsidóházakat meg elvette a tanács. Ahol eddig egy család lakott, ott most 5-6 család él. A Kossuth utca volt a kereskedelem központja, ma majd minden házban cigány is lakik.

Érdekes színfoltja volt Sárospataknak H. Bathó János nyugalmazott gimnáziumi ének- és zenetanár is. Egymagában élt, bejárógatott nemcsak tanári, de jobb iparos családokhoz is. Így volt néhányszor a harmincas években nálunk is. Ilyenkor meguzsonnáztattuk, szalonnátt, gyümmöcsöt adtunk neki, és ő egy-egy szerzeményével kedveskedett. Így őrzök tőle én is néhány Bathó-dalt.

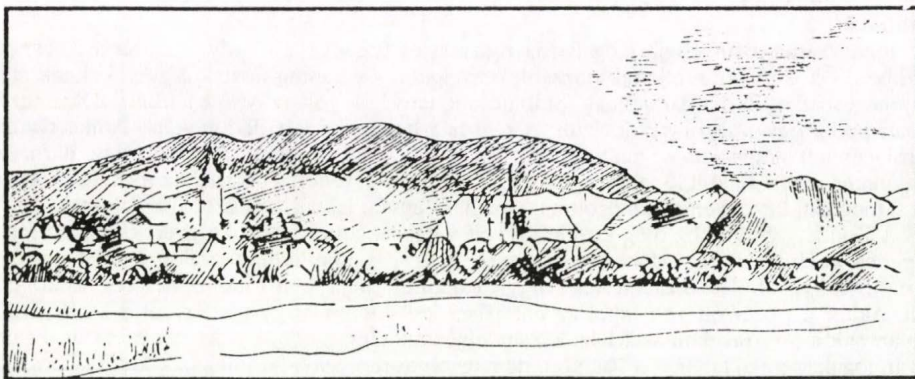
Igen jó ismerősünk volt még Barna Ágoston és felesége, Sarkady Julianna a 20-as, 30-as években. Ők is gyakran eljöttek hozzánk beszélgetni, és mindig hoztak a gyerekeknek cukorkát, mézesbabát. Barna bácsiéknak földbirtokuk, tanyájuk volt az Alsó-határban, a Kazinczy utcában pedig egy hosszú sarokházuk. A régi ház helyére a két dedunokája, Panka Gyula és Károly épített négylakásos, emeletes társasházat a 70-es években. Kapcsolatunk Barnáékkal nagymama révén alakult ki, aki megözvegyülvén egy-két tehetős úri házhoz mosni járt. Mikor a bácsi meghalt, özvegyéhez költözött nagymama, s együtt laktak, egy szobában aludtak.

A Zsindely családhoz még közelebbi volt a kapcsolatunk. Anyuka gyerekkorában félárva, értelmes kislánként az alsóberecki postáról hozta be mindennap gyalog a postát a pataki postahivatalba, ahol a postamester (vagy tulajdonos? már nem tudom) az öreg Bukoveczky volt. Akkor a posta ott volt, ahol az állomásra kell menni, vagyis a Vay utca sarokházában. Ugyancsak a Vay utcában volt házuk Zsindelyéknek. Így tartották a kapcsolatot. Dr. Zsindely István jogakadémiai tanár volt Patakon, de nagyon korán, 1906-ban meghalt tüdőbajban. Özvegye, krasznahorkai Krasznapolszky Ilona itt maradt három kis leánygyermekkel. A szakácsnő és szobalány mellé a Bukoveczkyék ajánlására felfogadták anyukát a három kislány mellé gyereklánynak. Itt igen jó dolga volt. (Onnan ment férjhez apukához 1910-ben.) Minden nyáron a Szepességen nyaralt a három gyerekkel, ott perfekt megtanult németül beszélni. Élete végéig úgy is szólították, hogy: Betta, Bettácska (Erzsi helyett).

Zsindely néni igen nagy katolikus asszony volt. 1962. november 30-án temették el a pataki református temetőbe a többi Zsindelyekhez. Lányait taníttatta. A legidősebb dr. Zsindely Katalin Pesten tanár volt, nem ment férjhez; a középső lány, dr. Zsindely Magda egy Szilágyi nevű nagykövetnek lett a felesége; a legkisebb, Ilona (becenevén Miu) is leérettségizett, de tovább nem tanult, mert titokban tartott betegsége (epilepsziás volt) ebben megakadályozta. Anyja férjhez adta az átellenben lakó (a betegségéről mit sem tudó) Kiss Elek gimnáziumi tornatanár legidősebb fiához, Árpádhoz, aki Szegeden volt egyetemi tanár. Egy fiuk született, az Árpika, aki ma Pesten fizikus, a Pasaréten lakik nagynénjénél. Körülbelül 55 éves lehet. Zsindely néni 1928-30 körül Pestre költözött lányához, és csónakjukat nekünk adta. Ebben sok örömünk telt. Bizony, nagyon kevés családnak volt akkor csónakja. Annaira hasznos volt ez a csónak, hogy amikor már végképp kiszolgált, újat csináltattunk helyette. Sok mindent ezen hoztunk át a Berekből, hogy ne kelljen kerülni a hídon és a városon. A Zsindelyék portája nagy volt. Két ház állt rajta, és a kisvasút sínjéig húzódott a kertjük. (Ma Nagy Béla doktoré.) Ők a hátsó lakásban laktak, az elsőt Maller tanárék bérelték, akikkel nem voltak jó viszonyban. Dr. Zsindely Katalinnal anyja haláláig váltottunk levelet, és ha Patakra jött, mindig felkeresett minket. 1982-ben halt meg.

Végezetül hadd emlékezzek meg a nagyműveltségű, szolid zeneszerző Klacskó Béláról, aki a polgári leányiskola igazgatója volt. Megnévítette a Jancsi és Juliskát, a Hamupipőkét; Tóth Mihály Kovács Dezső tanítóképző intézeti igazgatóval megalkotta a Vajda háza című daljátékot. Ebben én is szerepeltem kb. 33-34-ben. A főszereplő cigányvajda Mosonyi (vagy talán Váradí?) nevű tanítóképzős volt. Mi, jóhangú polgáristák cigánylányok voltunk

Ha annak idején több időt fordítok emlékeim összerendezésére, sok mindent lehetett volna még felidézni. De hát ennyi sikerült csak.

Tellinger István rajza

KOVÁTS ÉVA

Emlékek a számkivetésből**Hortobágy, Borsós-tanya, 1952-53**

*„Aki túlél valamit, az megnyerte a maga perét, nincs joga és oka vádaskodni, erősebb volt, ő volt a ravaszabb, erőszakosabb.”
(Márai Sándor)*

1952. június 24-25.¹

Apóka délután visszautazott Vilmányba² a munkahelyére, mert dolgait már elintézte, és szokásos lelkiismeretessége nem engedte, hogy egy napot ellőgjon, pedig csak szerdán kellett volna elmennie. Szomszédunk, Zsanika aznap kezdte meg a nyaraltatást, felköltözött a padlásra, és az utcai szobában egy pesti család rendezkedett be. Este sokáig olvastam, és még el sem aludtam, félálomban hallottam, hogy a kutya vadul ugat, Éjfé felé járhatott. Egyszer csak kopogást hallottam, és a pesti férj szólt nagy riadtan, hogy ávósok állnak a kapuban, nem tudja, mit akarnak. Felkaptam a pongyolámat, és kimentem a teraszra. A kapuban három géppisztolyos ávós állt, kint egy teherautó sötétlett. A középső – alacsony, barna fiatalember – első kérdése az volt: „Harap a kutya?” Legszívesebben felkacagtam volna; három talpig felfegyverzett egyenruhás, és szemben velük a kis fekete, harciasan ugató kutya. Magamhoz hívtam Pajtit, erre ők is közelebb jöttek, és megkérdezték, itt lakik-e Kováts Albert. Mondtam, hogy igen, de nincs itthon, én a lánya vagyok. Meg kellett mondanom, hogy Mami itthon van, mire bejöttek a szobába. Szegény Mami akkor ébredt, álmosan, értetlenül ült az ágyban, ahogy azok hárman benyomultak mögöttem. A kis barna egy iratot nyújtott át neki. Az állt benne, hogy Kováts Albert kényszertartózkodási lakhelyeül Hortobágy Borsós-tanyát jelölték ki.³ A barna közölte, hogy pakoljunk, két órán van, amit addig felteszünk a teherautóra, elvihetjük, a többi itt marad.

Megkérdeztem, nekem is mennem kell-e; én önálló dolgozó vagyok, a Magtermeltető Nemzeti Vállalat főkönyvelője. A barna tanácstalanul nézett rám, úgy látszik, nem volt eléggé kioktatva. Tekintetem Mamira esett, még mindig az ágyban ült, és úgy nézte a papírt, mint aki

¹ Testvérem visszaemlékezését mint szerkesztő azzal a szándékkal közlöm, hogy a személyes élmény hitelével mutassuk be azt, ami – sok más miskolci családdal együtt – velünk történt 1952/53-ban. A történelem „alulnézetben” is lehet tanulságos, ezt igazolja az ún. „oral history”, a szóbeli visszaemlékezés felértékelődése korunkban. Ezek a feljegyzések mintegy húsz évvel az események után, az 1970-es években készültek; korábban nem volt bátorságunk ezzel a témával foglalkozni. Lábjegyzeteimben egyrészt olyan információkat adok, amelyek a magáncélú földjegyzésben nem voltak fontosak, de a nyilvános közlés miatt most szükség van rájuk. Másrészt meg helyenként kiegészítem Éva elbeszélését a magam emlékeivel. Az itt közölt fényképeket a megszabadulásunkat követő nyáron (1954) készítettem, amikor Hajdúböszörményből kerékpárral látogattam el Borsós-tanyára. Az utolsó felvétel pedig a kitelepítési emlékmű avatása idején (1992) készült. (*Kováts Dániel*)

² Édesapánk, aki több mint egy évtizeden át (1939-től a tanácsok megalakulásáig) állami gazdasági felügyelő, évcken át a megyei felügyelőség vezetője volt, elvesztette miskolci állását, s a vilmányi kísérleti gazdaságban kapott munkát agronómusként.

³ 1940 tavaszától Miskolcon a Hunyadi u. 34. sz. alatt a földszinti utcai lakásban éltünk. 1951 tavaszán ezt a elvették tőlünk, s Miskolc-Tapolcán a Görömbölyi út 5. szám alatt utaltak ki számunkra három helyiségből álló társbérletet. A kitelepítési határozatot a Hunyadi utcai lakásba címezték, ezért lehettek bizonytalanok a katonák.

félig álomban nem tudja, ezt még álmodja-e, vagy már valóság.⁴ Nem, nem engedhetem el egyedül, gondoltam, és odaszóltam az ávosnak, ne törje a fejét, megyek én is. Az megkönynyebülten sóhajtott, és udvariasan kimentek a folyósóra, hogy felöltözhessünk; igaz, rövid idő múlva kopogtak, hogy siessünk. Éppen nálunk volt unokatestvérünk, a nyolcéves Gábor, aki nyaralni jött hozzánk, megengedték, hogy őt átvigyük Zsanikához, akinek megadtuk édesanyja, Katja címét, sürgönyözzön neki.

Dani a padláson aludt, Mami felköltötte, hogy segítsen, így persze aztán neki is jönnie kellett. Mami később mindig szemrehányást tett saját magának, miért is költötte föl; ha nem szól neki, itthon maradhatott volna.⁵ No de ki tud ilyen esetben reálsan gondolkozni. Csomagoltunk hát, és hordtuk ki a holmit a teherautóra. A szomszédok a csukott zsalus ablak mögött reszkettek. Egyszer csak egy dzsip állt meg mellettünk, egy csomó ávos szállt le róla, ellenőrizni jöttek. Ezek már utálatosak voltak, vezetőjük nagy hangon tivöltözött: „Sietni, sietni, mi lesz már!” Én fenn voltam a teherautón, Mami szól hozzám, mire rákezde: „Évike, ezt is, ezt is” – és dobálta fel a párnákat, paplanokat, lehetőleg úgy, hogy eltaláljon vele. Aztán még parancsokat osztogatott, majd elrobogott kíséretével.

A „mieink” ezután megnyugtattak, van még idő, legyünk nyugodtak.⁶ Aztán fenn ültünk a teherautón és elindultunk. Már kezdett hajnalodni, átbogtunk az alvó városra, aztán tovább, végül egy állomásra értünk. Itt hosszú tehervonat állt, az egyik vagon nyitott ajtajához farolt a teherautó, és át kellett rakodni. A vagon fele volt a miénk, a másik felében már voltak: egy idős néni és agglegény, ötven körüli fia. Mikor átrakodtunk, a teherautó elment, ránk zárták a vagon ajtaját. A szerelvény teljes hosszában mind a két oldalon gépfegyveres ávosok álltak 4-5 lépésenkint.

Ismerkedni kezdtünk sorstársainkkal; nevükre sajnos már nem emlékszem. A férfi nagyon el volt keseredve, ült egy széken és egyre csak azt hajtogatta: „Elvisznek minket Szibériába!” Édesanyja ott tipegett körülötte, mint aggódó kotlós a csibéje körül. „Nem hiszem”, mondtam, „akkor miért strapálták volna magukat a kitelepítési végzéssel, hisz szó nélkül is elvihettek volna.” De őt nem lehetett megnyugtatni, teljes letargiában volt. Közben kivilágosodott, próbáltam a kis vagonablakon kinézni, egyre jöttek a teherautók, folyt a rakodás.

Az állomás nem volt messze a vagonunktól, ott kezdtek már gyülekezni a munkába indulók. Gondoltam egyet, kopogtam a vagonajtón, és közöltem a jelentkező ávóssal, hogy WC-re kell mennem. Megengedték, hogy leszálljak, hátra kellett tennem a kezemet, és mögöttem jött a gépfegyveres, majd őt állt a mellékhelyiség előtt. A munkába indulók némán álltak a peronon, és nézték, mi történhet. Én egyelőre jó heccnek vettem az egészet, mulatságosnak tartottam a szituációt. Visszaérve a vagonba felültem egy bútor tetejére a kis ablakhoz, és amikor elindultunk, néztem a tájat, Rejtőt olvastam, és egy táblán az összetört tojásokat kevertem el cukorral, azt ettük.⁷ (Amikor leszálltam, láttam, hogy Sajószentpéter állomásán raktak vonatra minket.) Mami egy levelezőlapot írt, s egy helyen, ahol állomást látott, kidobta az ablakon, Apókának írta, nehogy utánunk jöjjön.

⁴ Édesanyánk, aki akkor 52 éves volt, és a háztartás vezetése mellett varrással igyekezett alkalmi keresethez jutni, nehéz időszakot élt át azokban a hónapokban. El kellett vesztie a gondnal berendezett Hunyadi utcai otthonát, át kellett élnie azokat az aggodalmakat, amelyek az én politikai izgatás vádjával történt letartóztatásom és nyolchónapi fogságom miatt sújtották, s nehezen gyógyuló sbet okozott neki hűgomnak egy szívmitűtét után bekövetkezett halála.

⁵ Az autózúgásra, a lenti beszélgetésre időközben fölbredtem, s a hozzám felérkező hangfoszlányokból nagyjából követhetem, mi történik odalent. Fel is öltöztem már, mire édesanyám bekopogtatott. Hogy is nézhettem volna tétlenül, miképp viszik el őket! Egy építőipari vállalatnál voltam akkor fizikai munkás, nem vesztettem semmit, nem úgy mint Éva, aki fiatalon vezető beosztásban dolgozott már.

⁶ Ezek sorkatonák voltak. Egyikükkel később Zemlégnagárdon találkoztam, s ő hozta szóba, hogy megismerte édesanyámat, és hogy sajnálta akkor ráparancsolt szerepét. Tétlen szolidaritásuk lehetővé tette, hogy valóban telepkolhattak a teherautót, azt remélve, hogy valahol még otthont teremthetünk magunknak.

⁷ Ez a kép ma is él bennem: Éva ül a bútorhalom tetején és tojást kever csemegének. Azt emlegettük, hogy gyermekkorunkban mindig azt kívántuk, hogy fiatal korunkban éljünk át kalandokat. Nos, most egy nagy kaland részesei lettünk. Tudtuk akkor is, hogy nekünk sokkal könnyebb elviselni a megpróbáltatást, mint az idősebbeknek, akik egy élet szorgos munkájával összegyűjtött javaikat, egzisztenciájukat látták pusztulni.

Rendőrség Borsod-Abaúj-Zemplén
Megyei Kapitánysága.

Szám: .. 565720 ..

V É G H A T Á R O Z A T .

• Kovács Albert /vitéz/ ... /név/ volt földbirtokos ...
Miskolc . Hunyadi u 54. ... lakosnak és valakennyi vele együtt
élő családtagjának a 8130/1939.M.E.sz. rendelet 1.§.-ának b./
pontja és a 228010/1948.IV./1.B.M. sz. rendelet 2.§.-a alapján ki-
tiltását rendelem el azzal, hogy tartozik jelenlegi lakhelyét el-
hagyni és 'Hájdú-Bihar' ... megye . 'Haróthágy-Bórástánja'
helyiségre, kényszer tartózkodási helyre távozni.

A kényszer tartózkodási helyül kijelölt helyiséget a kiuta-
sított személyek nem hagyhatják el. E tilalom megszegése azonnali
internálást von maga után.

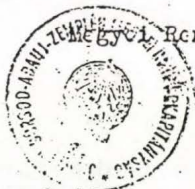
A véghatározat ellen fellebbezésnek helye nincs.

I N D Ó K L Á S .

Nevezettnek a városban való tartózkodása a közrend szempont-
jából káros.

Nevezett eddigi lakhelyéről való kiutasítása és új lakhelyé-
nek elfoglalása közérdekből szükségessé vált.

Miskolc, 1952. június hó 24.

Megyei Rendőrkapitányság Vezetője:

[Handwritten signature]
/Fővenyes András/
r. őrgy.

- 0 -

Elöttem kihirdetett és kiutasításomat elrendelő véghatározatomat
átvettem

Miskolc, 1952. június hó 24. napján.

Dél felé járhatott, amikor a vonat nyílt pályán megállt, alattunk meredek töltésoldal, körülöttünk a végtelen látóhatár laposan. Kinyitották az ajtókat, és ránk kiáltottak: pakoljunk le. A szomszéd vagonból Oelschläger Pista bácsiék kerültek elő vejükkel, Joó Tiborral.⁸ Lányuk a napokban várt kisbabát, szerencsére elutazott nővéréhez szülni (akinek férje orvos volt), így megúszta a kitelepítést. A távolban egy hosszú szekérsor tűnt fel; vágáztak felénk. Ezekre rakodtunk fel. Még mindig kalandnak tűnt az egész, de aztán egy kopár udvaron álló hosszú épület előtt álltunk meg, le kellett rakodni, és ekkor ébredtem rá a szomorú valóságra.

Az épület közepén tornác, ebből nyílt szemben két mosdóhelyiség, jobbra meg balra pedig két-két hatalmas, egybenyíló terem, munkásszállásnak épülhetett, ezekbe kellett mindnyájunknak bezsúfolódnunk. Most már legszívesebben én is sírtam volna, de nem volt rá időm. Persze nem fért be minden holmink; két sodronyt tettünk le matracokkal és a fiókos szekrényt. Mami ezen aludt, nem akart tőle megválni, a többi holmit ugyanis ömlesztve egy kukoricagóréba rakták be. Akinek nem volt bútora, annak emeletes ágyakat hoztak be. Férfiak, nők, gyerekek vegyesen, három sorban – egy sor közepén, egy-egy az ablakok alatt – lassan elhelyezkedtünk, közben egyre több ismerőst fedeztünk fel. Ötszáz családot hoztak el Miskolcra, ezek nagyobb részét helyezték el itt, Borsós-tanyán, a többit a kb. 2 kilométerre lévő csárdánál egy gépszínbe szállásolták el, ott csupa vaságy volt, bútort nem vihettek be, padlás sem volt felettük, egyenesen az eternittetőre láttak. A szerelvények különböző Miskolc környéki állomásokról indultak, s itt találkoztak.

A tábor főépülete és udvara

Itt rendőrök őriztek már, szintén géppisztollyal. Amikor nagyjából elhelyezkedtünk, kitereltek valamennyiünket az udvarra, s ott Széles József, egy tagbaszakadt, pirospozsgás, bilgeri csizmás parasztember, a Borsósi Állami Gazdaság igazgatója tartott nekünk eligazítást. Ennek lényege az volt, vegyük tudomásul, azért hoztak minket ide, hogy kolbászt csináljanak belőlünk (szó szerint így mondta), és akár tetszik, akár nem, mindenkinek dolgozni kell, amíg bele nem döglük. Utána le kellett adni a bejelentőlapjainkat (ekkor még nem volt személyi igazolvány, ez volt a személyazonosság igazolására szolgáló irat), valamint minden fényképezőgépet, rádiót s hasonló értéket. Megfenyegettek mindenkit, hogy aki el meri dugni, arra súlyos büntetés vár.

⁸ Oelschlägerék még Kassáról voltak szüleink kedves ismerősei. Tibor később műemlékvédelmi szakemberként szerzett nevet magának; rokonszenves emberségét mindenki szerette.

Közben beesteledett. Az udvaron gémeskút volt, itatóvályúval, a férfiak ott mosakodtak, a nőknek a pici mosdóhelyiség jutott, de hol volt ez elég a sokaságnak! Később a lányok is kint mosakodtak a kútnál, a mamák lepedőt tartottak eléjük illedelmesen. Aztán elcsendesedett a fáradt társaság a hosszú szörnyű nap után, csak itt-ott hallatszott csöndes zokogás az ágyakról. Hol volt már az az érzés, hogy érdekes kaland részese vagyok; legszívesebben én is zokogtam volna, de Mami olyan hősiesen tartotta magát, hogy én sem akartam gyengébb lenni nála. Az egyik szomszédos fekhelyen Gallóné zokogott férje mellett. Mindketten zsidók, a férj ügyvéd, az asszony deportálva volt – akkor még csak menyasszony –, férje megszökött a munkatáborból, és beállt egy partizáncsapatba, erről igazolása is volt, mégis elhozták őket. Tapolcán laktak, és négyéves kislányukat a kerítésen át a szomszédnak adták, hogy juttassák el a nővérehez Pestre. Azért is zokogott, mi lehet a gyerekekkel, és azért is, hogy a deportálást sikerült túlélnie, ezt már biztosan nem bírja ki. (Később családjuk minden követ megmozgatott, hogy kiszabadítsák őket innen, de a partizánigazolvány ellenére is csak tavasszal mehettek el.)

Lassan elcsendesedett mindenki, a fáradtság győzött.

1952. június – szeptember

Még sötét volt, amikor felgyulladt a villany, és a rendőrök bekiáltottak: öltözni, sorakozó. Kimentünk az udvarra, és hosszú sorban tereltek ki minket a szántóföldre. Hatalmas, szikes szántóföld, rajta zörgésre száradt borsó, ezt kellett „felkapkodni”, ahogy a munkavezetők mondták, még napfelkelte előtt, mert ha a nap felszárítja a kevés harmatot, kipereg a mag. Hat óra felé visszamehettünk, kaptunk feketekávé és kenyeret reggelire, aztán a gazdaság munkavezetői megmondták a rendőröknek, hány emberre van szükségük, s így szétoszolva a társaság különböző mezei munkákra ment. Este aztán a rendőrök megint átvettek minket, de napközben is lovas rendőrök cirkáltak a mezőkön, és a tábort – bár kerítése nem volt – géppisztolyos rendőrök őrizték. Dani jelentkezett kocsisnak, ezzel a hajnali borsókapkodást megúsza, de ő is virradat előtt kelt, és ment az istállóba a lovakat ellátni, aztán dolgozott velük estig.⁹

Lassan kialakult a tábor rendje, volt egy táborparancsnok – Juhász Jóska –, akit közülünk választottak, ő tartotta az összeköttetést a rendőrség parancsnokával és a gazdaság vezetőivel. Felállítottak egy tábori konyhát, aki oda ment dolgozni, annak nem kellett a mezőre járni. Én nem vágytam oda, jobb a szabadban. Pedig borzasztó volt eleinte; nem elég a szokatlan munka a forrón tűző napon, a kemény szikes talajon, amely visszaontotta a nap melegét, nagy veszekedések is voltak a táborlakók között. Az asszonyok kijelentették, dolgozzanak a fiatalok, azok persze visszaszóltak, és nem voltak hajlandók más munkáját elvégezni. Ha viszont nem haladtunk, jöttek a munkavezetők és kiabáltak; áldatlan állapotok uralkodtak.

Egy reggel a sorakozásnál odajött hozzám Marek János bácsi, az egyik munkavezető, hogy neki árasztáshoz kell három fő, vegyek magam mellé még két lányt, és jöjjenek. Szóltam Benda Beának, Dadányi Mausinak és elindultunk. Ettől fogva nagyon jó dolgunk volt. Reggelenkint János bácsi megmutatta, melyik táblát kell elárasztani, odahordtuk a szivornyákat, kinyitottuk a zsilipet a megfelelő csatornánál, megmerítettük a szivornyákat, s amikor megindult a víz, mi lepihentünk a depók oldalán, vártuk, hogy víz alá kerüljön a répa, kukorica, vagy a különböző füvek, amit magnak termesztettek. Ha a tábla megtelt, költöztünk tovább. Az ebédet székéren hozták ki minden munkacsapatnak, mindenkinek csajkába, lábasba mérték ki, kinek mije volt. Még a nagy hőséget is könnyebb volt elviselni így, hogy vízzel dolgoztunk. Beánk fürdőruhában dolgoztak, de én egész nyáron vékony, hosszú ujjú ingblúzban és kertész nadrágban, mert első nap úgy leégtem, nem reszkíroztam a napszúrást. Fejünket széles karimájú szalmakalappal védjük. Délben lepedők alá bújunk pihenni, másképp a legyek összecsapkedtek volna. Most már a fizetésünk is tűrhető volt.

⁹ A munkaerő csoztásánál megkérdezték, ki hol dolgozott otthon. Minthogy én építőipari betanított munkás voltam, először az építőbrigádba kerültem, de hamarosan átkértem magam kocsisnak. Gyermekkorom nádasdi emlékei motiváltak ebben, a lovakat szekérbe fogni, hajtani tudtam, 14 éves koromban azt is megmutatták, miképp kell kévéből a vendégoldalas szekeret megrakni. Pedig az építőbrigádban kevesebb napi munkaórában jóval többet kereshettem volna.

Az öntözőcsatorna partja

Az előző közös munkán 4-5 forintot kerestünk naponta, pedig a napi kosztot magunknak kellett fizetni. Közben egy kis bolt is nyílt a táborban. Talán három hétig dolgoztunk az árasztásnál, mikor egy este felbolydulva találtuk a tábor.

A reggeli munkaosztás után megjelent egy teherautó, és az otthonlévők közül összeszedtek egy rakományt – köztük Mamit és Bea édesanyját is –, és elvitték őket a Bödönháti Állami Gazdaságba dolgozni. A felzúdulás azért volt, mert estére se értek vissza, mindenki ahogy volt, egy szál ruhában ment el. Lassan kiderült, aratáshoz vitték őket, és csak akkor jönnek haza, ha végeztek a munkával. Nyomott hangulatban teltek a napok, végre szombaton nagy az öröm, megjöttek. Kiharcolták, hogy hazajöhessenek tiszta ruháért, de hétfőn megint vissza kell menni. Elhatároztuk Beával, nem engedjük a mamákat vissza, mi megyünk helyettük; mégis jobban bírjuk majd az aratást, mint ők.

Bödönháton egy kicsit szabadabban lélegeztünk. Itt a munkásszállás a gazdaság központjában volt, szintén egy nagy terem, emeletes ágyakkal, mindnyájan – férfiak, nők, fiatalok és öregek – egy teremben. Beával egy dupla emeletes ágy földszintjét foglaltuk el, ezt jól el lehetett függönyözni lepedőkkel, nagyszerű kis kuckónk volt. Pár lépésre a szállástól egy mély csatorna volt, munka után jókat úszhattunk benne, vize szép tiszta. Rendőr ritkán mutatkozott, akkor is fegyvertelenül. Az első napon az aratógép által levágott gabonakéveket kellett keresztbe rakni. Itt megint jelentkezett az öreg-fiatal ellentét, igaz másképp. Volt közöttünk egy korosabb földbirtokos és egy idősebb parasztasszony, ezek vezényelni kezdtek, hogy nem jó helyre rakjuk a keresztteket, szép sorban kell, mire mi, lázadó fiatalok rögtön nekikmentünk, hogy elvégre kényszermunkások vagyunk, örüljön a gazdaság, ha megcsináljuk nekik, minek méricskéljük a távolságokat, és miért baj, ha nem egyenes a sor. Aztán már nem ellenkeztek, óriási volt a hőség, szólanul dolgozott mindenki.

Este szóltak a gazdaság vezetői, hogy éjszakai munkára kombájnhoz kell munkaerő. Összenéztünk Beával és jelentkeztünk; gondoltuk, éjjel mégis hűvösebb van, a nappali hőségben pedig alhatunk. Nem egy gépre kerültünk, én Kozma Ferenc ügyvéddel, Ferike nevű fiával és Palkovics Pállal voltam egy csapatban. Ferike végzett jogász volt, egyetlen gyerek, roppant gyámoltalan, ezért becézték így. Édesanyja – kis, ijedt asszony – nagyon féltette, ez meg is látszott rajta, pedig intelligens fiú volt, nagyon szerette az irodalmat, rengeteg Ady-verset tudott

kívülről. A kombájnt egy „félszabad” vezette. Tulajdonképpen ő is kitelepített volt, már két éve élt egy tanyán, onnan nem mehetett el, hetenkint kellett a rendőrségen jelentkeznie. Tőle tudtuk meg, hogy a környéken több helyen vannak kitelepítettek, hozzá hasonlóan, évek óta. Eléggé letört ez minket, mert hallottunk ugyan pesti kitelepítésekről, de azok körülményei mások voltak, kulácsaládokhoz szállásolták be őket különböző falvakban, őket személy szerint nem őrizték állandóan, mint minket, de nem hagyhatták el a kijelölt helyüket. Tíz pesti kitelepített családot Kisköréről nem sokkal a mi kitelepítésünk után házigazdáikkal együtt elhoztak Hortobágyra, tőlük tudtuk ezeket, Palkovics is közülük való volt. Szomorúan gondoltunk arra, vajon meddig tarthat ez az állapot.

Az éjjel kellemesen telt el. A búza már le volt aratva, a kombájn keresztől keresztig ment, villával dobáltuk a kévéket a kombájn vágólapjára, (máig is rejtély, hogy miért nem ezzel arattak), az egyik férfi tartotta a zsákokat, a másik összekötözte, ha megtelt, és leszedte a zsákokat a gépről. Én is megpróbáltam a gépet vezetni; kissé cikkcakkban, de jól ment. Éjfél felé a félszabad kijelentette, hogy a gép elromlott. Lefeküdtünk a kereszt tövében, néztük a csillagokkal meghintett határtalan égboltot, és Ferike Ady-verseket szavalt. Aztán elszenderedtünk. Virradatkor megint „jó lett” a gép, dolgoztunk még hat óráig, aztán „haza” mentünk. Jót úsztunk a főcsatornában, és indultunk aludni. Szép fürdőruhám volt, fekete szatén, egybeszabott, vállpánt nélküli. Épp törülközni kezdtem, amikor nyílt az ajtó, és belépett egy agronómus, Széles elvtárhoz hasonló, bilgericsizmás, zergetollas kalapú, pirospozsgás parasztember. Ahogy rámnézett, villant egyet a szeme, és én rögtön tudtam, hogy ennek nem lesz jó vége.

Jól éreztem. Este kétkerekű lovaskördén megjelent a kombájnnál, és azzal kezdte, hogy nem jól hajigálok a kévéket. Rögtön mögém állt, átkarolt hátulról, úgy fogta meg a villát, és kezdte velem együtt hajigálni. No, nem soká, mert én kibújtam a karja alatt, és hagytam, hadd dobálja egyedül. Persze ezt meg ő nem csinálta sokáig, ledobta a villát és megkérdezte, van-e vízünk. Volt egy demizsonban, s ő úgy találta, hogy az nem elég friss, kiöntötte, feltette a kordéra és közölte, üljek fel is, megyünk vízért. Ránéztem a férfiakra, de azok lázas tevékenységet fejtettek ki, nem akarták látni, mi történik. Felültem és nekivágtunk a nagy magyar éjszakának. Teljes sötétség volt, csak a csillagok sziporkáztak az égen, a kombájn lámpája is egyre kisebbedett. Még a ló fülét se lehetett látni a sötétben. Ahogy távolodtunk, az agronómus átka-rolta vállamat, és kezdett egyre jobban magához szorítani. Lázasan gondolkoztam, mit tegyek, hisz tudtam, hiába kiabálnék, senki se hallja, tudtam, erőszakkal, védekezéssel semmire se megyek, ő az erősebb, ő a hatalmon lévő, teljesen ki vagyok neki szolgáltatva, büntetlenül csinálhat velem, amit akar. Nem akartam megadni magam, gyűlölöm az erőszakot és ellenállok neki. Egyelőre semmi okos nem jutott eszembe, amikor a nyakamat megcsókolta, csak annyit mondtam neki: „Ezt ne tegye!”, azt is egész nyugodtan, el se húzódtam tőle. Lazábbra engedett, és csodálkozva kérdezte, „miért?” Megint nem jutott eszembe semmi okos, annyit mondtam csak: „Mert meg fogja bántani!” Éreztem, hogy ez elég naiv dolog, hisz a hajaszála se görbülne meg, bármit csinál és magam csodálkoztam legjobban, amikor tovább firtatta, már miért is bántaná meg. Még mindig nem volt semmi ötletem, ezért azt feleltem, „Ne kérdezzen semmit, de meg fogja bántani!” Azt hiszem el volt képedve, hogy ilyen nyugodtan, az ellenkezés legkisebb jele nélkül tárgyalok vele, és ő lett nyugtalan. Nézett, nézett, aztán megkérdezte: „Csak nem beteg?” Egy kő esett le a szívemről, és csendesen, de boldogan mondtam, hogy „de igen!” Tudtam, hogy az ilyen derék, egészséges falusiak úgy félnek a betegségtől, mint a tüztől, s lám épp ő adta nekem a jó ötletet. Nem is akarta elhinni, mondván, hogy hiszen olyan szép piros az arcszínem, nem látszik rajtam a betegség. „Nem hallott arról, hogy egyes betegségek jele épp a piros arcszín?” – kérdeztem, s erre ő feladta, a lehető legmesszebb húzódtott tőlem, a lóra csapott, és szótlanul vágtatunk tovább az éjszakában. Csak félig könnyebbültem meg, fogalmam se volt, hová mehettünk. Aztán megálltunk, s sötétből kibontakozott egy juhász, arra rárivallt, tölts meg a demizsont vízzel, aztán visszafordultunk. Elég sokáig mentünk, átbogtunk egy hídon, azt se láttam a sötétben, csak a kerekek dübörgéséről tudtam róla. Megálltunk, kezembe nyomta a demizsont, rámszólt, szálljak le. Messze egy kis fény látszott, azt mondta, az a kombájn, innen már odatalállok, és ő elrobogott. Boldogan ballagtam a kis fény felé, feletem, mint-ha erősebben ragyogtak volna a csillagok, megmenekültem.

A többieket persze pihelve találtam, nem dolgoztak, nem is kérdeztek semmit. Az viszont már nagyon rosszul esett, hogy Kozma Feri bácsi később nagy nevetve megjegyezte, hogy ha ezentúl nem akarnak dolgozni, megint elküldenek engem kocsikázni. Az ember azt gondolná, hogy a sorstársak a bajban összetartanak, de nem így volt, a kitelepítés alatt alaposan megismertem az embereket, és keserűen állapítottam meg, hogy többségük csak azt nézi, neki ne essen bántódása, nem izgatja, min megy keresztül a másik. Feri bácsira jobban haragudtam, mint az agronómusra, hisz ő csak úgy tett, mint minden erős hím, ki akarta használni az alkalmat. Miért haragudtam volna, végül is én kerekedtem felül, de amit Feri bácsi mondott, kimondottan aljasságnak tartottam. Nem is szóltam semmit, mi közük ahhoz, mi történt, mi nem, úgysem hinnék el az igazat.

Ezután már egész jól telt el a hét, éjjel dolgoztunk, pihentünk, nappal fürödtünk és aludtunk. A hét végére befejeződött az aratás, és teherautón visszavitték minket a Hortobágyra.

Borsós-tanyán némi változásokat találtunk. A munkásszállás nagy épülete mellett két sorban három-három kisebb épület állt – előttük három kis cselédház – több apró helyiség volt benne, tyúkólnak épült állítólag. Most nagy hurcolkodások voltak, rendezettebbé akarták tenni a nagy termeket, és ezért a kis házakba költöztettek át embereket. Mami beszélt Juhással, és mondta neki, hogy a tábornak szüksége van varrónőre, hisz a munkában szakadnak a ruhák, utánpótlás nincs. Felajánlotta, hogy ingyen varr neki, de intézze el az őrsparancsnokkal, ne kelljen Maminak a mezőre járni, hanem varrhasson. Juhász el is intézte, és átköltöztünk az egyik tyúkólba. Közben Joó Tibi és néhány társa összeszervezkedtek, és sikerült a felesleges bútorokat mindenkinek hazaküldeni a rokonokhoz, barátokhoz. Ebben néhány szabad kocsis és főleg vasutas is segített.

A tyúkólban szűk volt a hely. Égre nyíló ajtó, az egyik rövid falon kis táblákból álló nagy ablak. Ez elé került léccámványon a két sodronyunk matracokkal emeletes ágyként. Szorosan mellette egy nagy asztal, ezen aludt Mami. Dani alul, mivel neki kellett legkorábban kelni, a felső ágyon pedig az én birodalmam. A másik oldalon épp hogy elfért a varrógép és egy vaskályha, ami tűzhelyként is szolgált. Ruhák, edények az ágy és asztal alatt elszütyesztve, így is nagyon kevés volt a hely, tréfásan azt mondtuk mindig, hogy két embernek ki kell menni a szobából, ha egy be akar jönni. De legalább magunkban voltunk.

Elbúcsúztunk hát a nagy teremtől, ahol már ismertünk mindenkit. Volt ott egy 90 éves néni – meg is halt szégyen később –, gyerek, házaspár és magányosok egyaránt. Két ellentétes sarokban emeletes ágyon ügyvéd házaspár lakott. Az egyik dr. Gyika István és egykor szépaszszony felesége, a másik dr. Markó Lénárt meg felesége, Lili néni, zsidó, első férje Legeza László deportálásban halt meg. Lili néni eredeti teremtés volt, imádott beszélgetni, bridzsezni, olyan bemondatai voltak, hogy mindenkit megnevettetett. Ha Lénárt hazajött a munkából, többnyire nem találta a helyén, ilyenkor teremről teremre járt és morogva kereste: „Hol van már megint az a bolygó zsidó!” Lénárt is, Gyika is alacsony, vékony ember volt, este térdig érő fehér hálóinget viseltek, kopaszodó fejük búbját mint glória övezte ősz hajuk, úgy néztek ki, mint Effel angyalai.

Lábainknál egy egyedülálló, középkorú férfi aludt, nevére már nem emlékszem, ő rettentően horkolt. Ha sikerült is hamarabb elaludni, nem úsztuk meg, mert alighogy rákezdte, az aludni nem tudók próbálták a horkolást abbahagyni. Az egyik pissegett neki, a másik csetintgetett, a harmadik fütyült, a végén mindenki ébren volt már, csak ő aludt zavartalanul. Közben azok, akiket a horkolás-elhárítás vert fel álmukból, veszekedni kezdtek a pissezőkkel. Mielőtt általános veszekedés tört volna ki, megszólalt egy férfihang a sötétben: „Húzzák már szét a két lábát, akkor lecsik neki, megszűnik a huzat, és nem fog horkolni.” Olyan nevetés tört ki, hogy ez már barátunkat is felébresztette. „Mi van? Mi történt?” kérdezte nagy horkantás közepette, félfalomban oldalára fordult, és a beállt csendben ki-ki igyekezett elaludni, mielőtt újrajkezd.

Most hát külön lakosztályunk volt, nyugodtan alhattunk. A munka viszont megint rossz lett, hisz az árasztásból kipotyantunk, és minden nap az embervásáron dőlt el, mit kell dolgozni. Hatkor zörgettek fel a rendőrök, ki kellett menni az udvarra, oda jöttek a gazdaság emberei, bemondták milyen munkára hány ember kell, kiválogatták a jelentkezők közül, aki nekik tetszett, a maradék többnyire kapálni ment.

Külön lakosztályunk: a tyúkól

Ha nem voltak elegenden a munkára jelentkezők, akkor a rendőrök „hajtást” csináltak, azaz végigjárták a szobákat, és akiket bent találtak, azokat ki is hajtották a munkára, hiába voltak öregek vagy betegek. Ha azonban elég volt a létszám, akkor nem zavarták az otthonmaradókat. Egyszer mi is otthon akartunk maradni Bodnár Verával, én elbújtam, Verát beágyazta az édesanyja paplanok és párnák alá. Már úgy látszott, vége a „hajtás”-nak, elindultam megnézni, megúsztá-e Vera is. Ő még az ágyban lapított, én épp beszélni kezdtem, mikor belépett Tirpák, egy utálatos, goromba rendőr, persze rögtön nekemállt: „Mit bujkál itt, azonnal menjen dolgozni!” stb. Én a Hortobágyon elvesztettem szinte minden gátlásomat, megtanultam káromkodni, és nem érdekelt semmi, azt mondtam hát, hogy ha bujkálnék, kiszaladhattam volna a másik ajtón. Ő kiviharzott, én meg visszamentem a helyemre – ez még a nagy teremben volt –, és olvasni kezdtem. Később megint átment a termen Tirpák, de rám se nézett, addigra már elmentek a dolgozók, nem érdekelte őt sem tovább, ki marad otthon, ki nem, neki csak az volt a dolga, hogy reggel a szükséges létszámot biztosítsa, aztán pedig őrizze az otthon maradókat.

Mausi közben bekerült a táborigénykő konyhára, mi Beával és Verával hol itt, hol ott dolgoztunk. Aránylag kellemes volt a granulálás néhány napig a Város-tanyán. Itt volt Tóth néni az öt lányával, ők látták el a nagy baromfiállományt. Már hallottunk róluk, mert a fiúk kedvence volt a legkisebb Tóth-lány, Tuci; képesek voltak a szabad vasárnapokon kigyalogolni hozzájuk. Valóban kedves, helyes lányok voltak, édesanyjuk jószívű, barátságos teremtes. Egy nyitott fészkerben kevertük össze a juhtrágyát műtrágyával. Velünk volt Losoncziné, mindig elfogta az arra járó tyúkokat, megvizsgálta őket, fognak-e tojni, ha igen, betette őket egy kosár alá, és vártuk az eredményt. A többit is figyeltük, hol ülnek meg, a munka végeztével aztán összeszedtük a tojásokat, igazságosan elosztottuk őket, így friss vacsorához jutottunk. Dolgoztunk cséplőgép mellett, szedtünk markot a tábla szélét arató kaszások után, de legrémesebb munkánk a nádvágás volt. A hatalmas tározóban, derékig vízben, sarlóval vágtuk a nádat, és hordtuk ki a partra. Cipőben, csizmában nem lehetett bemenni, mert a szűrős nádtorzsza kilyukasztotta; mezítláb, lábunkat óvatosan csúsztatva lépésről lépésre dolgoztunk naphosszat a vízben, miközben piócák és vízibogarak csipkedték véresre lábunkat; csupasz karunkat, vállunkat égette a nap, és marta

a szűnyog. Ez elől a munka elől próbáltunk elbújni, több-kevesebb sikerrel. Estére elcsigázottan, elkeseredve gyalogoltunk haza.

Három munkavezető válogatta reggelenkint az embereket. Szilágyit utáltuk, goromba, kiabáló ember volt, hozzá tartozott a Szettyénes. Marek János bácsié volt a B/1-es terület, ő csendes, jóindulatú, nagybajuszú 50 körüli ember volt. Vígh József volt a harmadik, alacsony, rendes ember, nagy lovas; Debrecenben, Mátán több díjat nyert lovasversenyeken.

Egyik reggel Vígh Józsa lépett hozzám, és azt mondta, látja, milyen keserves a helyzet a munkában, nincs is teljesítmény a vitatkozások miatt, szedjem össze a lányokat, csináljunk egy lánybrigádot, ő pedig biztosítja nekünk minden nap a munkát. Így is lett, nem kellett többet az idősebbekkel közösködni. Voltunk vagy harmincan, én lettem a brigádvezető, Vera a helyettes. Kaptam egy normakönyvet, ebből láthattuk, mennyit kell teljesíteni egy nap ahhoz, hogy meglegyen a normánk, s ezzel a keresetünk. Én vezettem a munkanaplót is, naponta be kellett írni, ki dolgozott, mennyit teljesítettünk, és az érte járó bért is én számítottam ki, és írtam be. Persze Verával együtt mi is dolgoztunk, de az adminisztrációs és vezetői munkáért mi ketten még 10 % pótlékot kaptunk a teljesítményünkre.

Az első nap, mielőtt belekezdünk a munkába, azt mondtam a lányoknak, nem szeretném, ha itt is veszekedés lenne arról, ki dolgozik többet, ki kevesebbet, itt mindenki annyit fog dolgozni, amennyit akar, de a munkanaplóba mindenkinek a tényleges teljesítményét írjuk be, ezután kapja a fizetését, így senkinek sem kell rádolgozni másra. Ezt könnyű volt számon tartani, mert a táblák, amiken dolgoztunk, többnyire 10 holdas, téglalap alakú táblák voltak, az öntözőcsatornákkal körülvéve. Reggel kiszámítottam, hogy a létszámhöz viszonyítva milyen területet kell megdolgoznunk, hogy meglegyen a normánk, lemértem az ölezővel, mekkora ez a terület, megszámloltuk, hány sor kapálnivaló van rajta, kiszámítottuk fejenként, hány sor jut, és nekiláttunk. Egyedül M. Ildikó volt az, aki az első sor után leült, hogy ő nem csinál többet, de azután megunta, hogy egyedül ücsörög az árokparton, és csak nekilátott a következő sornak. Persze jól lemaradt, de a többiek, mikor saját adagjukkal végeztek, beálltak segíteni neki. Mennyivel más volt így, hogy önként dolgoztak rá társukra!

A munka nem volt könnyű, mert a hosszú, forró nyári napokban a táblákat éktelenítő hatalmas szikfoltok beton keménységűek voltak, kicsorbult a kapa, sajgott a kar és a derék, mire megbirkóztunk vele. Ezek a szikfoltok szeszélyesen szóródtak szét a táblán, nem mindenkinek jutott belőle egyformán. Egyszer Bea a mellettem lévő sorban kapált igen kemény sziket, az én sorom viszont porhanyósabb volt, jobban tudtam haladni. Bea morogni kezdett, hogy jobb sort választottam magamnak. Ez persze nem volt igaz, de nem vitatkoztam vele. Rendben van, mondtam, cseréljünk. Így is lett, de bizony megjárta Bea, mert még a sor negyedénél sem tartottunk, amikor az a sor lett szikes, emez pedig megjavult. Gyorsan haladtam vele, és mikor a végére értem, láttam, hogy szegény Bea alaposan lemaradt, nem szól semmit, csak elkeseredetten vágja a kapát a kőkemény talajba. Amint kifújtam magam, elindultam vele szemben kapálni, hogy neki is legyen ideje magát kifújni két sor közt. Nem szólt semmit, de a továbbiakban soha senki sem mondta, hogy az övé rosszabb sor, mint a többié, és ha valaki lemaradt valami okból, mindig akadt valaki, aki besegített.

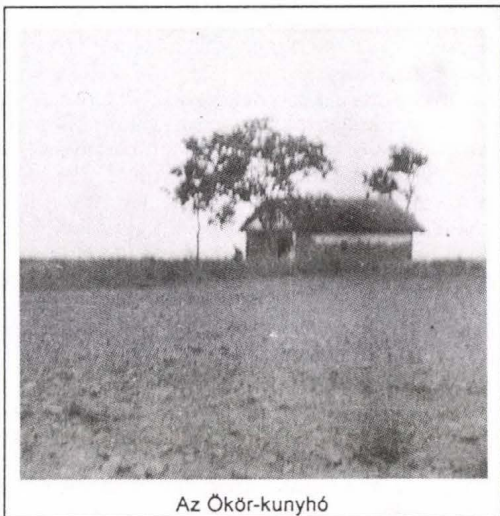
Reggelenkint énekelve vonultunk a depókön libasorban a megfelelő táblára,¹⁰ és a nehéz munka mellett is elég jó volt a hangulatunk. Vígh is meg volt velünk elégedve, mert a munkát rendszeren elvégeztük, mi is elégedettek voltunk, mert a körülményekhez képest jól kerestünk. Most láttuk csak igazán, hogy addig milyen fillérekkel szűrték ki a szemünket a keserves munkáért. Vígh is kiállt értünk, ha olyan munkánk volt, amiből képtelenség volt a normát teljesíteni. Akkor vagy átminősítette a munkát, vagy állásidőt számított be, hogy meglegyen a napi keresetünk.

¹⁰ Bennem is él egy kép ezzel kapcsolatban. Libasorban ballagtak a lányok a kanális melletti gáton, vállukon kapával, fejükön kendővel vagy szalmakalappal, Vígh Józsa meg a sor végén léptetett lovával. A lányok ajkáról messzire hangzott az ének: „Kényszer volt egykor a munka, ma hősi tett...”

Egyszer kukoricát kapáltunk, már elég magasra nőtt, a száraz közt talán még forróbb volt a levegő, délre alaposan elfáradtunk. Az Ökör-kunyhónál voltunk, délben leültünk, megjött Bodnár Gyuri az ebéddel, utána ki-ki lepedőbe burkolódzott és elaludtunk. Egy óra ebédidő járt nekünk, de aznap mindenkit úgy elnyomott a buzgóság, hogy három óraker is csak a lödöbögésre ébredtünk fel. Mindenki riadtan ugrott ki a lepedők alól, és kapta fel a kapát. Végül tornyosodott felettünk lóháton: „Mi az, nem dolgozunk?” Sz. Enikő ijedten mondta: „Későn jött az ebéd, nem rég ültünk le.” Verát és engem magához intett Vég, s mikor a többiek eltűntek a kukoricában, megkérdezte: „Mikor álltak le?” Nem tudok hazudni, és valahogy méltóságomon alulnak érzem azt, hogy mellébeszéljek, megmondtam hát, hogy mint rendesen, délben, de mindenki úgy elfáradt, hogy egyszerűen elaludtunk, és csak a lödöbögésre ébredtünk.

„Rendben van – mondta ő –, ha ezt a táblát befejezték, hazamehetnek, de úgy, hogy az asszonybrigád észre ne vegye magukat!” Persze hamar híre terjedt, hogy a lánybrigád milyen jól keres, és terjedni kezdett a pletyka, hogy persze a lányok jóban vannak a munkavezetőkkel, azzal keresnek jól. Mi nem törődöttünk vele, végeztük munkánkat. Egy vasárnap este tüzet rakunk az udvaron, volt aki szalonát sütött (ritka kincs!), a többiek beszélgettek. Az asszonyok megint elkezdték szapulni a fiatalokat és erkölcsüket. Egyszer csak megszólalt R. Gyurka – régi ismerős, a rumgyári baráti körhöz tartozott, feleségével és három iskolás gyerekével hozták el –: „Én Évikéért tűzbe tenném a kezemet!” Az asszonyok elhallgattak, én híztam a büszkeségtől, hogy lám, van aki megvéd, amikor némi szünet után Gyurka így folytatta: „Legfeljebb egy kicsit megégetném, de nekem megéri!” Volt nagy nevetés, csak féltékeny felesége kezdett el veszekedni, hogy ne beszéljen hülyeségeket, és elvitte magával.

Nem írtam még arról, kiből tevődött össze a miskolci kitelepítettek társasága. Nagyon sok rétegből. Voltak közöttük magas rangú volt katonatisztek: Balassa Kálmán ezredes feleségével és két lányával, Évával és Zsuzsával; Henkey-Hönlig Vilmos 73 éves tábornok; Halász János tábornok; Szentkúthy Antal alezredes; Hunfalvy Elemér tábornok és fia, László, százados; Bánhid Gyula százados feleségével és két kisgyerekével; Benda Tibor ezredes feleségével és Beával, (fia egyetemista, nem volt otthon, megüszt); Kovács Sándor alezredes a feleségével; Némethy Tibor százados stb. Volt földbirtokosok: Dadányi Miklós és felesége két gyerekükkel, Mausival és Nikivel; Márk Gyula és felesége Feri fiukkal stb. Papok: Merényi László minorita szerzetes; Eperjessy Dénes plébános édesanyjával és húgával; Kutassy Béla ref. lelkész. Ügyvédek: Gyikáék, Markó Lénárt, Terray István, Bodnár László, Kozma Ferenc és Isépy Tamás, aki rém ügyes volt. Mikor megjelentek érte az ávosok, leemelte az aktatáskáját és a ballonkabátját az előszobában a fogasról, „Mehetünk!” – mondta, és indult ki a lépcsőházba, nyomában a meghökent ávosokkal. Így sikerült édesanyját megmenteni, ő továbbra is a lakásban maradt. Zsidók: Gallóék, akik vagyonosak voltak, tapolcai villájukban laktak, és Berger Laci bácsiék, akik egész szegények voltak, ő még hithű zsidó, pajesszel, kalappal. Első felesége és gyerekei elpusztultak a deportálásban, második feleségével hozták el és négy kisfiával, akiket a debreceni izraelita hitközség kiváltott és gondozásra magához vett. Felesége az ötödik gyermeket várta, szülni bevitték Debrecenbe, de aztán visszahozták. Gyönyörű kislányuk született. Berger bácsi szorgalmasan dolgozott, de péntek estétől szombat estig nem volt hajlandó dolgozni, hűségesen betartotta vallása előírásait. A szomszédos kis házban lakott; ilyenkor befüggönyözték az ablakokat és kihallatszott rituális éneklésük. Süszmannék, örök izgágák, különösen az asszony.

Az Ökör-kunyhó

Volt több vasgyári munkás is, ezek szociáldemokraták voltak eredetileg, állítólag azért hozták el őket, mert nem voltak hajlandók belépni a kommunista pártba. Például Fodor Szilárd, Fodor Pista és a felesége. De volt kereskedő is, mint Losonczy Ferenc fűszeres feleségével és két gyerekével. Tisztviselők: Gálffy Imre volt miskolci polgármester; Beliczey Miklós volt főispán, osztrák arisztokrata származású feleségével és három gyerekével; Timár Árpád kertészeti felügyelő feleségét hozták el négy kislányával, ő épp nem volt otthon, de két nap múlva megjelent, eljött a családja után. Fura volt Herpayné esete is, neki tulajdonképpen a férjét telepítették volna ki, akitől elvált, s aki már nem lakott Miskolcon. No de mit számított, elhozták helyette volt feleségét édesanyjával és két gyerekével, no meg az albérlőjével, Éltés Sándorral, aki hiába kérvényezett, maradt ameddig mi. De nem sorolom tovább, csak még a Kisköréről továbbhozott pestieket, akik között volt Hazslinszky Tibor és Géza, Hazslinszkyiné Karla; Farkas Lászlóné és fia, Laci; a Szauder házaspár és lányuk, Éva, férjével Schneider Vincével és két év körüli gyönyörű kislányával, Pintyivel. Éva a lánybrigád egyetlen asszonytagja lett, örökvidám, kamaszos, szeplős, az Öcsi névre hallgatott ezért.

Apóka szerencsésen megúszta. Nem kapta meg a vagonból kidobott levelet, mit sem sejtve ment szombatn haza Tapolcára, és ott hallotta meg a hírt, hogy elvittek minket. Bánatosan ment vissza Vilmányba, semmit sem tudott rólunk sokáig. Felment a minisztériumba megkérdezni, mit csináljon. Nyári dologidő volt, az agronómus kellett a gazdaságban, azt mondták hát neki, dolgozzon csak nyugodtan, szükség van a munkájára. Mikor aztán vége lett a gazdasági évnek, eljött a november, felmondtak neki azzal az indoklással, hogy a családja ki van telepítve, ezért politikailag megbízhatatlan munkaerő. Szegény ott állt állás és lakás nélkül. Szerencsére sokan szerették, sok jó barátja volt, most Gönczy Pista bácsi jött segítségére, és állást adott neki a bodrogközi Szélföld-tanyán a dohánytermelő kísérleti gazdaságban Zemplénagárd mellett. Ez olyan eldugott hely volt, itt már senki sem pályázott az állásáért.

És hogy miért került a Hortobágyra ez a rengeteg ember? Ki tudja az igazi okot? A kitelepítési végzésen indok nem volt feltüntetve.¹¹ Talán kellett a sok megürült lakás? Vagy közrejátszott személyes ellenszenv, haragosok feljelentése? Kellett a családok bútora, ékszere, vagyona? Nem mindenkinek volt az sem. Szükség volt a mezőgazdaságban munkaerőre? Talán mindez közrejátszott. Kitelepítésünk másnapján Pestről Páncél elvtárs, a központ személyzeti osztályának vezetője megjelent a miskolci Magtermeltető Vállalatnál és nagy beszédet tartott a dolgozóknak, mely szerint végre megtisztították Miskolcot és a vállalatot a felforgató elemektől. Kicsit kínos volt a röpgyűlés, mert valamennyi női dolgozó zokogott, részben amiért engem elvittek, részben mert a város ügy meg volt rémítve, mindenki attól reszketett, melyik éjjel kerül rá a sor. Dehát ez a felforgató ügy sem igaz. Ebben az időben ezek az emberek örültek, hogy élnek, örültek, ha munkájuk volt, hiszen a „rossz káder”-nek nehéz volt elhelyezkedni; a volt katonatisztek, földbirtokosok szinte valamennyien fizikai munkát végeztek, az értelmiségieket racionalizálták. Apóka is – kiváló szakember létére – sokszor volt állás nélkül, különböző állami gazdaságokban dolgozott, amíg valakinek szemet nem szúrt, ki nem tették.

A kitelepítendőek névsora viszont már jó félévvel hamarabb készen volt, és én láttam is. Igaz, nem tudtam, mi vár azokra, akik a listán szerepelnek, de vajon megelőzhettem volna, ha okosabb vagyok? Ezt nem tudom, de elmondom, hogy történt. Tapolcáról jártam be dolgozni, s a busznál reggelenként nagyjából ugyanazok gyűltek össze, akik hasonló időpontra jártak be Miskolcra a munkahelyükre. Az állandó utasok jól ismerték egymást, köszöntek egymásnak, beszélgettek várakozás közben. Innen ismertem Pasztrovics elvtársat, a miskolci lakáshivatal hírhedt-híres vezetőjét. 1951 december végén egy este színházban voltam Papp Ferivel, és az utolsó autóbusszal indultam haza. A busz üres volt, amikor beszálltam, de később megérkezett tántorogva Pasztrovics, és legnagyobb bosszúságomra lehuppant a mellettem lévő ülésre, pedig volt hely elég. Áradt belőle a pálinkabűz, és akadozó nyelvvél mondta nekem: „Költözzenek el innen sürgősen!” Nem értettem a dolgot, de hiába faggattam, csak hajtogatta a magát, majd

¹¹ A nekünk átadott, a megyei rendőrkapitányság vezetője által aláírt „Véghatározat”-ból két „vádpontra” lehet következtetni, mert ezt írták édesapánkról: „Kovács Albert (vitéz) volt földbirtokos”. A vitézi címet az első világháborúban kapott kitüntetései alapján kapta. S földbirtokos annyiban volt, hogy 1939-ig, míg állami tisztviselő nem lett, édesapjának kb. 500 holdnyi birtokán gazdálkodott öccsével együtt.

zakója belső zsebéből kihúzott egy gépelt papírt, elfordult, óvatosan összehajtogatta, a közepét az egyik ujjára simította, többi részét eltakarta, úgy mutatta meg. Két nevet láttam rajta: Kováts Albert, lakcím, alatta pedig Kovács Sándor, aztán el is kapta a szemem elől. „Látja? – mondta –, nem mondhatok mást, költözzenek el!”

Teljesen megzavarodtam, napokig gondolkoztam, mit tegyek. A család tele volt problémákkal. Lilike szívműtét előtt állt, Apókának épp nem volt állása, Dani börtönben, Dobogókőn építette a szocializmust. És most álljak eléjük azzal, hogy költözzünk el, amikor egyetlen megélhetési forrásunk az én fizetésem? És hová? És miből? A miskolci lakásból már korábban kivettem, itt szűkösködünk Tapolcán, mi jöhet még? Lilivel nagyon jó, bizalmas viszonyban voltunk, neki mondtam hát el a dolgot. Aztán úgy döntöttünk, nem mondjuk meg Mamiéknak, így is elég bajuk van. Nemsokára kórházba került Lili, és egy hónappal a műtét után meghalt. Mami olyan idegállapotban volt, hogy most még kevésbé lehetett neki elmondani. Hetekig reszkettem, mi lesz, de aztán megszokja az ember, majd elfelejti. Csak amikor már Hortobágyon voltunk, és ott volt K. Sándor bácsi is, akkor jutott újra eszembe az eset. És az, hogy vajon kiküthettük volna? Pár évvel később elmondtam Mamiéknak is, és megkérdeztem őket, vajon hallgattak volna rám? Elköltöztek volna? Nem tudtak felelni, de nem tartották valószínűnek, hogy komolyan vették volna, és különben is: hová? Lakást szerezni már akkor is olyan nehéz volt, mint most. Különösen ilyen nemkívánatos elemeknek, mint mi.

1952 ősze és tele

No, de térjünk vissza Borsós-tanyára. Lassan elmúlt a nyár, kevesebb volt a munka, megszűntek a reggeli hajtások, elég volt annyi ember, amennyi magától jelentkezett munkára. Rövidültek a napok, hűvösödtek a hajnalok.

A sok kemény munka és megpróbáltatás közepette azért észrevettem a Hortobágy szépségeit is. Olyan csodálatos napfelkeltét és naplementét, mint itt a pusztán, talán sehol a világon nem lehet látni, legfeljebb a tengeren, ahol ugyanilyen tág a horizont, de az megint más. Az éjszakai sötétség mélyén opálos derengés jelenik meg az égbolton. Aztán követik a mindig más és más színek és formák; nincs két egyforma napfelkelte. Rózsaszín és piros fények, felettük fodros fehér felhők, nincs olyan lézerszínház, ami azt a színorgiát utánozni tudná, amely a napkorong megjelenése előtt megfesti az eget. És a naplementék hasonlóan csodálatosak, bár le tudnám írni őket! Ellentéte pedig a kopár szik, a por, piszok, sár, embertelen munka, embertelen körülmények. Délibábot nem láttunk, a nagy melegben csak vizet utánzott a felhevült levegő, viszont csodálatos volt egy nyári zivatar érkezése is. A távolban feltűnt egy félkör alakban elhelyezkedő gomolyfelhő-párna, felső fodrai hófehérek a ragyogó kék égen, de aljuk szürke, és – akár egy hatalmas fátylat – sűrű fekete felhőket vontattak maguk után. Ahogy közeledett, egyre nőttek a gomolyfelhők az égen, és már látszottak a feketeségből kicsapó villámok, hallatszott a távoli tompa dörgés. Később félelmetes sebességgel közeledett, akár egy előrenyomuló hadsereg, már látszott, hogy esik belőle pásztákban az eső; dörgött, akár egy zenekarra való üstdob, cikáztak a villámok, és már szakadt is a nyakunkba a sűrű nyári zápor. Lenyűgöző volt. Amilyen hírtelen jött, úgy el is vonult, a levegő felfrissült, a szegény, agyonszáradt talaj szomjasan itta be a nedvességet.

Csodálatosan írja le Ady a Hortobágyot versében, pedig ő nem élt és dolgozott itt huzamosan, mint mi, mégis az ő verse fejezi ki legjobban, mi is az a Hortobágy. Ide is írom Ady versét.

A Hortobágy poétája

Kúnfajta, nagyszemű legény volt,
Kínzottja sok-sok méla vágynak,
Csordát őrzött és nekivágott
A híres magyar Hortobágnak.
Alkonyatok és délibábok
Mégfogták százsor is a lelkét,
De ha virág nőtt a szívében,
A csorda-népek lelegették.

Ezerszer gondolt csodaszépet,
Gondolt halálra, borra, nőre,
Minden más táján a világnak
Szent dalnok lett volna belőle

De ha a piszkos, gatyás, bamba
Társakra s a csordára nézett,
Eltemette rögtön a nótát:
Káromkodott vagy füttyörészett.

Mi is káromkodtunk vagy énekelünk, ahogy jött. Ősszel szénát forgattunk és gyűjtöttünk boglyákba, kukoricát törtünk. A napok rövidültek, hűvösödtek a hajnalok. A mezei munka mindig kevesebb lett. Jártunk istállót meszelni és vályogtéglát hordani vontatóval. A gazdaság elhatározta ugyanis, hogy házakat épít nekünk. Erre a célra a tározó mellett futó földút másik oldalát jelölték ki, elég messze esett mindentől. A férfiakból építőbrigád alakult, és vályogtéglákból építették a legszerényebb hagyományos parasztház mintájára ezeket a gyászos kunyhókat. Minden alapozás nélkül, a földre helyezték a vályogtéglákat. Középen konyha, előre és hátra egy-egy kb. 4x4 m-es szoba. Két családot akartak egy házban elhelyezni. Legott el is neveztek ezt az új telepet Bánatfalvának. Kiss Ödön építőmérnök társunk és Tömössy Gyurka vezették az építkezést, egyetlen haszna az volt, hogy több férfinak állandó munkaalkalmat biztosított. Mert ahogy haladtunk a tél felé, egyre kevesebb munkás kézre volt szükség, örülhetett, aki keresethez jutott.

Szeptemberben két tanítónő megszervezte az iskolát, kaptak egy helyiséget, abban megkezdődött a tanítás az iskolás gyerekek számára, ne veszítsenek évet szegények. Beállt az esős idő, az eddigi nagy port sártenger váltotta fel. Sürgősen gumicsizmákat kellett beszerezni, másképp nem lehetett közlekedni. Az agyagos sár nehéz koloncként ragadt a csizmára, sokszor még abból is majdnem kiléptünk, olyan vendégmarasztaló volt. A szik viszont a víz hatására elvesztette keménységét, és annyira meglágyult, hogy még a könnyebb súlyúak is mélyre süllyedtek benne, gyakran a csizma szárán folyt be a sár. Őszi foglalatosság volt a faültetés is, a tábor és az országút között nyárfából erdősávot ültettünk.

Eljött a vadliba-húzás ideje, előszeretettel telepedtek meg az őszi vetésekben, friss csemege volt ez nekik. Emiatt lett új munkám: libariogatás. Reggeltől sötétedésig egyedül sétáltam a depóniákon, előttem két-három táblával nagy szárnycsapkodással és gágogással rebbentek fel a libák, aztán a következőn leszálltak, nem várták be míg odaérek. Elég unalmas foglalatosság volt, hol köd, hol szemerkélő eső, sár, leülni nem lehetett. Hosszú volt a nap, egyedül a nagy pusztaságban, úgy döntöttem hát, elmémet fogom élesíteni magányosságomban. Kivittem magammal Tóth Árpád összes verseit és versfordításait, és azokból tanultam, hangosan szavaltam Wilde A readingi fegyház balladája című versét. Egy délután arra figyeltem fel, hogy nem messze tőlem egy sas repül föl, aztán köröz egy ideig, megint lecsap, felszáll, köröz. Ahogy közelítettem, a sas elszállt, és a depónián egy nyulat találtam. Már nem élt, szemét kivájta a sas, különben még ép volt. Este hazavittem, szedtem hozzá száraz kórót és tehénlepényt (más tüzelő nem volt), és Mami remek vadás húst csinált belőle. Megvendégtük Bodnárékat is. Sajnos gyomrunk már elszokott a finom falatoktól, másnap valamennyien sűrűn szaladgáltunk.

Az egyik reggel azt láttam, hogy egy ember lopakodik a csatornák takarásában. Először nem tudtam elképzelni, mit csinálhat, de közelebb érve láttam, hogy puska van nála, a gazdaság egyik vezetőmbere volt, libát akart lőni. Persze, amint én mint hivatásos madárijesztő megjelentem, a libák rögtön felrebbentek, még lőtávolon kívül, mire az illető rámripakodott, hogy mit keresek itt, menjek el innen. Mondtam neki, hogy épp a libák riogatása miatt vagyok itt, ő dühöngve elvonult. Rebbeis lelkennek valahogy nagyon jólesett, hogy megzavartam mulatságát, pedig személy szerint szegénynek biztos nem volt része abban, hogy odakerültem. Abban viszont lehetett, hogy nem kellett többet libariogatásra menni.

Pallón át a végtelen pusztába

A nagy szárazság után most már sok volt a víz, az őszi vetéseket kiázás fenyegette; öt-hat lánnyal vízlevezetéssel foglalkoztunk. Ahol nagy tócsák álltak a táblákon, kapával levezető árkokat ástunk, és a tábla szélére vezettük a vizet. Megjött a fagy, viharos szelek fújtak a pusztán, most már a jég veszélyeztette a vetést, nem jutott alatta levegő hozzá. Napokig jeget törtünk, lyukakat ütöttünk kapanyéllal bele, de sokszor olyan erős volt a szél, hogy ha megálltunk a jégtábla szélén, úgy végigcsúsztunk rajta nekifutás nélkül, mintha lejtőn lettünk volna. Sokat szenvedtünk a nedvességtől és a hidegtől. Megtanultuk, hogy a csizmába a legmelegebb és legpraktikusabb a flanelkapca, már szakértelemmel csavargattuk lábunkra. Télen újságpapírral is kibéleltük, mégis tele volt a lábam fagyással. Rongyolódtak a ruhák, nadrágok, folt hátán folt, de fantáziánk nem halt el, szép tarka szív-, kör- és más alakú foltokat tétettünk rá Mamival. Máskor kukoricát válogattunk, deszkát rakodtunk vagy a magtárban leltározáshoz lapátoltuk a terményt.

Több volt a szabadidőnk, hol itt, hol ott ültünk össze. Mami bridzsezett Lili nénivel és másokkal, ha nem volt negyedik, engem hívtak. Aztán kisült, hogy Joó Tibi és Görög Karcsi is bridzsel; Vera volt a negyedik, nagyon jól eltelt az idő. Kialakultak már párok is. Mausí állandóan Isépy Tominál tartózkodott, mi is bejártunk oda Verával. Tomi mulatságos, okos fiú volt, ő ismertetett meg Radnóti verseivel, volt tőle egy kötete, kézről kézre járt. Hozzám komolyzenét jöttek hallgatni, megmaradt a lemezjátszóm, és sok fiatal hallgatta élvezettel az operarészleteket. Akkor mesélte Angermayer Karcsi, hogy Amerikában már olyan lemezt csinálnak, ami nem törékeny, és egy oldalon félórányi zene is elfér. Takács Ilu és Varga Pubi is elválaszthatatlan volt. Farkas Laci mindig másnak csapta a szelet, gyűjtögette a lányok skalpjait, és pengette gitárját. Nekem Géza csapta a szelet. Ő is és Márk Feri is traktorosok voltak, egy szobában laktak. Géza ősszel egy éjjeli munkán rossz táblába állt be, és reggelre kiszántott 10 hold őszi vetést. Nagy botrány lett belőle. Különben arról volt nevezetes, hogy amikor meghozták neki a tábori ebédet, elővett egy szalvétát, ráterítette lánctalpas traktorának az orrára, tányérral, evőeszközzel

szépen megterített, és úgy ebédelt meg. Dani Zsikével járt, de bizony ő a lovakkal volt elfoglalva hétköznap és ünnepnapon egyaránt, hajnalban és este mennie kellett etetni, akár dolgoztak napközben, akár nem. Bámnennyire elcsigázottak voltunk is, éhesen és rongyosan sem adtuk fel a kultúrát, kézzel kézre vándoroltak a könyvek, és volt, aki megénekelte sorsunkat ekképpen:

Hideg szoba, korgó gyomor,
Hatméteres Sztalin-szobor,
Nyomor, nyomor!
Meleg szoba, teli gyomor,
Ici-pici Truman-szobor,
Mikor, mikor?

A tél legborzasztóbb élménye a körvadászat volt. Reggel hatkor vertek fel, hogy indulás a csárdához, hajtani kell a nyulakat. Nem is reggelizhettünk, indulni kellett, azt mondták, hogy majd a csárdánál kapunk. A vadászok már javában öblögették a torkukat, persze arról szó sem volt, hogy mi is kapjunk valamit. Takács Ilivel ott háborogtunk, hogy disznóság, amit velünk csinálnak. Meghallotta ezt az egyik vadász, a hortobágyi iskola igazgatója, és megsajnál minket, megkérdezte, mit innánk, mondtuk, hogy valami édeset. Jó idő után visszajött, és hozott egy-egy pohár bűdös aratási pálinkát azzal, hogy semmi más nincs a csárdában. Összenéztünk Ilukával, de mit volt mit tenni, elvettük a poharat, és lehajtottuk az italt. Nem is volt olyan rossz, mint amilyen bűdös. A baj csak az volt, hogy éhgyomorra ittuk, és egyenesen a fejünkbe szállt. Aztán már sorakoztunk is, egy vadász, két hajtó, megint egy vadász és így tovább.

Sűrű köd volt, alig három lépésre lehetett látni. Elöttem Marek János bácsi ment, mögöttem Iluka, majd Tirpák rendőr, a többit már nem is lehetett látni, csak néha, ha jött egy szellő, és megrikította a ködöt. János bácsi jó nagy léptekkel indult el, átmentünk a kilenclyukú hídon, és ismeretlen mezőkön rohantunk. Lemaradni nem lehetett, arra kellett vigyázni, hogy mindig lássam az előttem haladó hátát, különben eltévedek ebben a ködös pusztaságban. Közben kóválygott a gyomrom az éhségtől és fejem a pálinkától. A kör hol kinyílt, hol bezárult, de nyulat nem nagyon láttunk. Végre délfelé feltűnt egy, és épp felém iramodott. Tirpák üvöltött rám, álljak félre, mert lelő, de sem engem, sem a nyulat nem sikerült eltalálnia. Három óra körül lett vége a vadászatnak, itt a célnál három szekér várt a nyulakra, de a kb. 20 vadász és 40 hajtó szákmánya mindössze 5 nyúl volt. A vadászok felültek szekerekre, nekünk megmutatták az irányt, merre jutunk haza, és a sorsunkra hagytak. Fáradt menetben vágunk neki az útnak, éhesen, sajgó lábakkal, az ital hatása is elszállt, alig vonszoltuk magunkat. Már sötétedett, mikor a hídra értünk, és hol van még ide Borsós! Az útszélen itt is, ott is üldögéltek hajtótársaink, de nem álltunk meg Ilukával, mert úgy éreztük, ha egyszer leülünk, soha többé nem tudunk felállni.

Egy hideg januári napon megint jeget törtünk, amikor dél felé észrevettük, hogy hosszú teherautósor halad az országhúton. Összeszorult a szívünk, mi lehet már megint. Újabb kitelepítettek érkeztek, ezúttal Kunmadarásról. Állítólag repülőteret építenek határában, és a kulákokat elhozták a faluból. 143 fő volt, a gazdasági udvarban egy kiürített fészkerben helyezték el őket. Valamennyi magas, jótartású, jóképű ember volt, a lányok nagyon szépek, a fiúk daliásak, csinosak. Ahogy mi nem tudtuk, hogy Árkuson, Álomzugban, Kónyán már egy-két éve többszáz kitelepített él és nyomorog, úgy ők sem tudták, hogy mi már egy fél éve itt vagyunk, és mi vár itt rájuk.

A koszt egyre gyengébb lett, fagyos krumplit, gyúrt tészta kaptunk. Mausí mesélte, hogy alig tudnak ép krumplit kihalászni a rohadó fagyos masszából. Szidták K. Imrét, a főszakácsot (kitelepítése előtt a Székelykert vendéglőt vezette) és R. Gézát, a beszerzőt, hogy saját zsebükre dolgoznak. Le is váltották őket, sőt J. Jóska helyett is más lett a táborparancsnok. Most egy madarasi ember főzött, ennek eredménye az lett, hogy hetenkint kétszer fokhagymalevest kaptunk, ami sehogysen ízlett. Más aztán nem nagyon változott. ...

A szilvesztert vidáman töltöttük, Bodnárék szobájában gyűltünk össze néhányan, sikerült italt beszerezni, rummal dúsított sört itunk, jó hangulatunk lett tőle, nagy nótázás lett a vége.

Bánatfalva

1953: tavasztól őszig

Lassan, keservesen elmúlt a tél, tavasszal újra összeállt a brigád, kapáltunk végkimerülésig. Egyszer csak a sorakozónál megjelenik köztünk S.-né, hogy ezentúl a mi brigádunkban dolgozik. Ránéztem Víghe, ő aztán elmondta, hogy S.-né elment az őrsparancsnokhoz, az helyezte ide, nem tud semmit se tenni. Mindenki dühös volt, hogy megzavarja összeszokott társaságunkat, de mit tehattünk. Mikor kiértünk a táblához, neki is elmondtam, milyen rendszerben dolgozunk, és hány sor kapálnivaló jut rá. Azt is megmondtam, jogában áll nem dolgozni, de mi mindenkinek csak a tényleges munkát számoljuk el. Nagyon nem tetszett neki, morgott is, de kapált rendesen, mint a többi. Egy hét múlva kijelentette, hogy hajcsár vagyok, és ha egyszer hazamegyünk innen, gondoskodni fog arról, hogy felakasszanak. No de legalább láthatta, hogy nem munka nélkül kapjuk a fizetést. Néhány hétig bírta az iramot, de aztán más munkát keresett magának, pedig a munkán kívül másra nem panaszkodhatott, a lányok, ha nem is rajongtak érte, rendesen viselkedtek vele. ...

Egyre fáradtabbak és levertőbbek lettünk. Melegedett az idő, megint hőségben dolgoztunk hajnaltól napestig. Egyszer éppen répát egyeltünk, mikor egy homokfutón kijött szétnézni a gazdaság személyzetis nője és férje, egy bolond rendőr. (A háborúban állítólag légnymást kapott.) A rendőr elkezdett hepciáskodni, hogy ez is munka, nem jól csináljuk stb. Mérgecs lettem, és megmondtam neki, hogy a szakemberek meg vannak elégedve a munkánkkal. No, csak ez kellett neki. Melyik sort kapáltam, kérdezte. Megmutattam, mire árgus szemekkel kezdte nézni a répát, és rém dühös volt, mert már vagy tíz métert ment vissza a soron, és nem tudott kifogást találni. Végre talált egy kb. 2 Ft-os nagyságú rögöt, mire üvöltözni kezdett, hogy ez mi. Ilyen munkát nem lehet végezni, reggel jelentkeztek az őrsparancsnoknál Verával együtt, mivel mi vagyunk a brigád vezetői. Dühöngtünk és izgultunk felváltva, hogy mi lesz vajon az őrsön. Este aztán, mikor hazamentünk, megkerestük Víghe az irodán, és elmondtuk, mi történt. Ő is nagyon mérgecs lett, azt mondta, semmi közük a rendőröknek a mi munkánkhoz, ne menjünk reggel sehová, majd ő elintézi az ügyet. Nem is történt semmi.

A gazdaságnak nagy juhászata is volt. Egyik alkalommal egy akol mellett ebédeltünk. Beamentünk és kis bárányok voltak benne egy elkerített sarokban, nagyon aranyosak voltak, kórusban bégettek. Mi javában visszabégettünk nekik, amikor a hátunk mögött nagyon mély hangon felhangzott: „Beec...” Ijedten néztünk hátra, de a nagy hodály üres, senkit se láttunk, aki csúfolódhatott volna velünk. Folytattuk a kisbárányok szórakoztatását, aztán megint meghallottuk a mélyhangú bégetést. Végre felfedeztük, hogy az ajtó mögött egy öreg juh van kikötve, az

tiltakozik szórakozásunk ellen. Megjött az ebéd, kimentünk és leültünk enni. Odajött egy juhász is a kutyáival, ő is szalonnázott. Csodálatosan szép szürke pulija volt, s annak egy kölyke, aranyos, virgonc kis szürke szörgombolyag. Nagy játszásba fogtunk vele, kapott az ebédünk-ből, mert gazdlája semmit sem adott neki. A juhász nem szólt semmit, de mikor befejezte a szalonnázást, magához szólította a kiskutyát, és kegyetlenül elverte. Mi persze tiltakoztunk, de hiába, csak annyit vetett oda, hogy meg kell tanulni a kutyának, idegenekkel tilos barátkozni, és idegenektől semmit sem szabad elfogadni. Búsan mentünk aztán munkánkra, nagyon sajnáltuk a kiskutyát, miattunk kapott ki szegény.

Mikor elérkezett a birkanyírás ideje, megérkezett egy nyíró brigád, ezeknek kimondottan ez volt a mesterségük, járták a gazdaságokat és nyírtak. Ebben az évben a gazdaság villany nyírógépeket vásárolt, egy pajtában felszerelték, fent a gerendákon vezették a drótokat, abból ágaztak le a vezetékek az ollókkal. A nyíró brigád vezetője kijelentette, ők nem hajlandók ezekkel nyírni, megvannak a saját szerszámaik. Elvitatkoztak egy darabig a gazdaság vezetőivel, a vége az lett, jöjjenek a telepesek, nyírjanak ők. Főleg férfiakat vezényeltek oda, a lánybrigádból ketten mentünk, mi „vöröskeresztesek” lettünk, kaptunk egy üveget, benne lila lé, meg egy ecsetet, és az volt a dolgunk, hogy amelyik juh megsérül, annak a sebeit bekenjük. A férfiaknak megmagyarázták, hogyan kell hozzáfekedni, és milyen sorrendben kell a nyírást végezni. Elővezették a juhot, és az emberek nekiláttak. Szegény állatok bégettek, az ollók csattogtak, a szegény férfiak kínlódtak. Szállt a gyapjúpihe, egyre több pácienszt kaptunk, szegény birkák tele vágással, mire kezemből kikerült, mesefilmbe mehetett volna mint lilapöttyös báránka. A hivatásos nyírók tüntetően elvonultak távolabbra, bográcsot szedtek elő, tüzet raktak, és ebédet kezdtek főzni maguknak. Egy-egy birka gyapjának egy darabban kellett volna maradni, persze ez sehogysen sikerült, a gazdaság emberei káromkodtak, szidták az embereket. Én is megpróbáltam a nyírást, persze nekem sem sikerült, többi évi gyakorlat kell ahhoz, hogy valaki elsajátítsa ezt a mesterséget. Két napi kínlódás után a gazdaság beadta derekát, és visszahívta a hivatásos nyírókat, beleegyeztek, nyírják saját ollóikkal az állatokat, mert a sebesült állatok és az összevagdossott gyapjú kész ráfizetés nekik, nem beszélve arról, hogy a munka is nagyon lassan haladt. Csodálatos volt nézni a szakembereket, ahogy dolgoztak. Kint az udvaron megragadták a juh fejét, két lábuk közé fogták, aztán a hatalmas ollóval a nyakától végignyírták a hasa közepén, majd jobbra, balra a lábakig, azokon megint középen csíkot vágtak, csattogott az olló körbe a lábakon, majd a hátan, legvégül a feje tetején, és az egész bunda egy darabban már a földön is volt. Az áldozat is sérülés nélkül didergett, ritkaság volt, ha valamelyiket be kellett kenni. S egy-egy állat lenyírása 5-10 percnél nem tartott tovább.

Termeltek rizst is néhány táblán, elég gyéren lengtek a vízben, szerencsére abban nem dolgoztam.

Egy alkalommal nagyon kinevtettek a lányok. Éppen befejeztük egy tábla répa kapálását, egyelését, én visszanezitem a táblára, és felkiáltottam: „Nézzétek, milyen szép lett ez a tábla répa!” Erre tört ki a kacagás, nem értették, hogy lehet rá azt mondani, hogy szép. Pedig az volt. A kis növénykék vígan lengedeztek a szélben, megszabadultak a sok gyomtól, szabad levegő vette körül őket, szinte látszott, mint nyújtózkodnak a nap felé, hogy nőjenek, fejlődjenek. Vajon körülöttünk, és általában az emberiség közül, sikerül egyszer a gazokat kiirtani, hogy a többi ember szabadon fejlődjön és éljen?

Emlékezőemből sok minden kimaradt. Például Beliczeyné, amint kiállt az ajtajuk elé, és így kiabált racsolva a fiának: „Miklós, hozzon egy kis tehénszaht, vacsohát szehetnék főzni!” Vagy amikor borjúmosásra rendeltek ki. Behajtották az udvarra a szabadban telelt üszöket, bikaborjúkat, mi pedig rohanguáltunk utánuk vödörrel, kefével. Széles elvtárs pedig üvöltözött, milyen ügyetlenek vagyunk.

Nyár elején híre jött, hogy változások lesznek, Nagy Imre nem ért egyet Rákosi politikájával. Aztán annak is híre jött, hogy hazaengednek minket. De hiába vártunk, telt-múlt az idő, nem történt semmi. Sőt. Pünkösdi vasárnapján Széles elvtárs megjelent, és kivézenyelt mindenkit a gazdasági udvarba gyomlálni. Egész idő alatt ott hözöngött körülöttünk, hogy gyorsabban, gyorsabban.

Hajdu-Bihar megyei rendőrkapitányság.

Szám: 9453 /1953.

Határozat

Kovács Albertné sz.:Lupkóvics Sarolta /Lécsé 1899.Engelmayr Lujza/
Hortobágy-borsósi lakos és vele egy

háztartásban élő gyermeke: Éva 26 éves,
Dániel 24 éves,

kényszerlakhelyhez kötöttségét megszüntetem.

Értesítem, hogy az összes állampolgárokra kötelező jogszabályok figyelembevételével választhatják meg letelepedési helyüket.

... Hortobágy-Borsós, 1953. szeptember

Kiadmány hitelül:

79185 - Vörös Csillag Nyomda Budapest

Az „elbocsátó szép üzenet”

Júliusban aztán mégis elkezdődött valami. A gazdaság összes vezetőjét, de még Vighéket is áthelyezték más gazdaságokba, leváltották a rendőröket is, csupa új ember jött a helyükre. A főagronómus Elek nevű lett, keresznevére már nem emlékszem. A lánybrigádot közvetlenül ő irányította, nem volt vele problémánk, rendes volt hozzánk, és megerősítette a hírt, hogy haza fognak minket engedni. Egyszer az új személyzetis jött ki a mezőre, és beszélgetni kezdtünk. Megkérdezte, hogy mi van az apámmal. Elmondtam neki, hogy ő nincs itt, nélküle hoztak el minket. „Képzelem – mondta –, hogy gyűlölhetsz az apját!” Több se kellett nekem, kikeltem magamból, hogy is mondhat ilyet, nagyon szeretem az apámat, és boldog vagyok, hogy megúsza, s nem kell itt kínlódnia. Talán ő akarta, hogy idejussak? Azokat gyűlölöm, akik miatt itt vagyunk, és láthatja, milyen igazságtalanul. Egy év keserősége tört ki belőlem, nem is tudom, miket mondtam még, elég az hozzá, hogy ijedten csitított, és azt kérdezte, hogy merek így beszélni. Megmondtam neki, hogy ennél komiszabb helyre már úgysem vihetnek, hát legalább megmondom, ami a szívemen fekszik. Fejcsóválva ment aztán el.

Talán augusztusban kezdték hazaengedni az embereket, de csak kis csoportokban, nehogy feltűnést keltsünk. Azt is kijelentették, hogy Budapestre és Miskolcra nem mehetünk. Nekem közben üzent Barkassy Béla, hogy a Rumgyárban állással várnak, siessek haza.

De még mindig Borsóson voltunk.

Elég jó munkánk volt, szénát forgattunk, és később boglyáztunk a Hortobágy vize melletti parcellán a vasúti hídnál. A területet erdősáv vette körül, a víz mellett nem is volt olyan nagy hőség, és a déli szünetben nagyokat úsztunk, lemásztunk a vasúti híd pilléreire, átvergődtünk a sulyom és tavirózsa kuszaságán a sodrásig, és leúsztuk a kilenclyukú hídig.

Egyszer arra járt Elek, és azt mondja nekem, hogy miért mozgok olyan furcsán. Mondtam neki, hogy azért, mert halálosan fáradt vagyok, és idegileg is a kiborulás szélén. Két nap múlva beosztott az irodába a bérszámfejtéshez. Végre megint íróasztalnál dolgozhattam, nem kellett hajnalban kelni, nem égetett a nap.

Lassan fogyott a létszám, kiűrtették a kis házakat, minket is átköltöztettek a gazdasági udvarba a kunmadarasiak helyére. Bútorainkat már hazaküldtük, csak az ágynemű és a ruhák maradtak itt. Végre mi is megkaptuk az elbocsátó határozatot, szeptember 24-én, Fogolyszabadító Boldogasszony napján vonatra ülhettünk, és elhagyhattuk a híres magyar Hortobágyot.

Előzetesen Elek is és a személyzetis is arra próbált rábeszélni, maradjak ott, adnak lakást, dolgozhatok a könyvelésben vagy a bérszámfejtésben. Megmondtam nekik, hogy semmi pénzért sem maradnék. Inkább megyek a bizonytalanságba? – kérdezték csodálkozva. Inkább, mondtam, elvégre kapálni az országban bárhol lehet. Nem árultam el nekik, hogy állás vár rám. Másokat is próbáltak rábeszélni, páran maradtak is, de egy-két éven belül mindenki eljött onnan. Köztük volt Nagy Évi is, akinek tél végén meghalt az édesanyja. Gadányi Pali vigasztalagta, ők ottmaradtak egy időre, ősszel összeházasodtak.

Más kitelepített másképp láthatta ezt a tizenöt hónapot, hisz mindenkinek másképp teltek napjai, bennem ezek az emlékek hagytak nyomot leginkább. Ennyi is elég belőle, jólesett kiírni magamból, hisz erről még ma is tilos beszélni, az ország túlnyomó része nem is hallott arról, hogy ilyesmi is megtörténhetett

Epilógus

1990-ben elérkeztünk oda, hogy már lehet a kitelepítésről beszélni, sőt, van aki tőkét kovácsol üldöztetéséből. A Gulyás-fivérek riportfilmet készítettek a kitelepítettekkel, de a miskolciak közül csak M.-né nyilatkozott, meglehetősen semmitmondóan és tárgyí tévedésekkel.

Nyáron emlékművet emelt a Politikai Foglyok Országos Szövetsége a Hortobágyon, a kilenclyukú híd túlsó oldalán a pusztaságban. Az emlékmű avatására elvitt Dani magával. Az emlékmű egyszerű, egy vasúti sínekből összerakott kereszt, terméskő talapzatba állítva, egy réztábla emlékeztető szöveggel. Az avatóünnepség szónoka szerint a sínek azt jelképezik, hogy vasúton szállították ide a kitelepítetteket, a terméskövek pedig azt, hogy azok is olyan idegenek ezen a tájon, mint a kitelepítettek voltak annak idején. Ez az értelmezés szép gondolat, de az avatóbeszéd már szélsőséges volt, és különösen egy nyugatra szakadt hazánkfia mondott kimondottan uszító beszédet. Volt egy énekkar, és a különböző felekezetek papjai mondtak hosszabb-rövidebb beszédeket. Eleinte senki ismerőt nem találtunk, később felfedeztem Gizit, Márk Feri feleségét, és ő vezetett a többiekhez. Összejöttünk páran, az idősebb generációt már csak Szakonyiné képviselte, de a régi ifjúságból is sokan eltávoztak már örökre.

A nap legkellemesebb pontja volt, ahogy egymásra ismertünk, örültünk egymásnak és felevenítettük emlékeinket.

38 év után nehéz volt ráismerni a tájra. A csárda most teljes egészében vendéglő, a kitelepítés idején az épületben az ivó mellett gyógyszertár, orvosi rendelő és iskolai tanterem kapott helyet. A Borsós felé vezető út mellett felépült egy új falu – annak idején Hortobágy csak tanya volt – és az Állami Gazdaság új székháza meg az iskola. A csárdával szemben régen gazdasági épületek voltak, gépműhelyek, a barakk, ahol a miskolciak egy része lakott, ezeket mind lebontották, csak távolabb a volt keltető épülete áll. A lebontott részen parkíroztak, szobor, virágok, mögötte egész kis utca bódékból, ahol bőrösök, butikosok, sörözők, fagyizók árusítanak. Egy térségen a gyerekeket lovagoltatják jó pénzért, szabadtéri színpad és autóparkoló is van, látszik, hogy most a turizmuson van a hangsúly.

Kimentünk Borsósra, de arra is nehezen ismertem rá. Otlétünkkor hatalmas pusztaságban állt a munkásszállás meg a kis házak, most nagyra nőtt az országút mentén az általunk ültetett erdősáv. A nagy épületben valami iroda van, az egész körülkerítve; fák, bokrok, gyep. Ez még jó karban van tartva, de a kis házak talán még lesújtóbbak most, mint egykor. Azok is le vannak kerítve egyenkint, előttük és közöttük elhanyagolt, gyepes, dudvás ösvény, elburjánzott bokrok, csenevész gyümölcsfák. A házak talán azóta sem voltak lefestve; a melléképületek, a tyúkol, amelyben laktunk, a disznóól omladozik, vagy tákolmányokkal megtoldva éktelenkedik.

A vályogtéglából épített Bánatfalvának nyomát sem találtuk, néhány év kiadós őszi esőzése eláztatta az egészet.

Visszaemlékezésemet akkor írtam, amikor erről nem volt ajánlatos beszélni, és azért, hogy családom idővel megtudja, milyenek voltak az elhallgatott éveink. Írásom még most is megállja a helyét, és ugyancsak aktuális, mert épp a miskolciak sorsáról sehohol sincs szó, csak egy sors-társunk megemlékezése jelent meg a Mozgó Világ című folyóiratban; ezt a lapot akkoriban be is tiltották, főszerkesztőjét menesztették.

Jézus születése
Gombos István fafaragása

Telling István grafikája

A hely szelleme

(Irodalom- és művelődéstörténeti közlemények)

**„Én azt hiszem magam felől,
hogy én is a dühösségig magyar vagyok,
de nem vagyok az a hazugságig.”**

(Kazinczy Ferenc)

Mária-ikon
Égerházi László munkája (diófa)

KATONA REZSŐNÉ

Szent Erzsébet jegyében**Beszámoló egy fordítóműhely munkájáról**

A *Szent Erzsébet Történelmi Társaság*, amely 1995-ben alakult meg Sárospatakon, céljaul tűzte ki a sárospataki születésű Árpád-házi szent életének, korának, tetteinek történelmi kutatását, szellemiségének, életpéldájának felélesztését, a lovagkor világának felidézését. Az utóbbira történt sikeres kísérlet volt az 1997 pünkösdjén tartott kösztűmös, történelmi felvonulás és az ehhez kapcsolódó középkori vásár, vásárjáték.

A történelmi források kutatásakor derült ki, hogy Erzsébet szentté avatásának dokumentumai, csodáinak „jegyzőkönyve” a mai napig nem olvasható magyarul. Német nyelvre már lefordították a dr. Albert Huyskens által Marburgban, 1908-ban publikált latin nyelvű csodaleírásokat. (Horváth Tamás a fordító, érdekes módon, egy hazánkfia, aki Németországban él.) Erre a fordító munkára vállalkoztam én tanítványaimmal, a hat éve latint tanuló legjobb diákjaimmal: *Bor Judittal*, *Csicsek Beátával*, *Kemenczky Mártával*, *Kovács Zsófiával*. Ők – munkájuk elismeréseként – meghívást kaptak a kösztűmös történelmi felvonulás szereplői közé; virágot szóró udvarhölgyekként a „királyi pár” előtt lépkedhettek végig a pataki főutcán. Ez a színes, látványos szereplés zárta le a legkevesbé sem látványos, hanem nagyon is aprólékos, gondos, pontos, sok mérlegelést igénylő, hónapokig tartó fordító munkájukat.

Természetesen ellenőriztem minden szövegfordítást, megbeszéltük a hibákat, félreértéseket, közkinccsé tettük a többi fordító számára a levonható tanulságokat. A végleges magyar szöveg megformálásában elég erőteljes a saját elképzelésem érvényesülése, de ez nem jelenti azt, hogy teljesen elveszett volna a négy diáklány eltérő stílusa. Minthogy azonban a kiadásra kerülő szövegnek egységesnek kell lennie hatásában, és minthogy nem azonos a négy diák fordítókészsége és nyelvi adottsága sem, szükség volt a tanári beavatkozásra, illetve az ezt helyettesítő közös műhelymunkára. Amit az alábbiakban megismer az olvasó, az ennek a műhelymunkának a termése, s egyben alázatos bevallása és érzékeltetése annak, milyen nehéz 20. századi anyanyelvünkre fordítani egy középkori, vallásos világképet tükröző, holt nyelvként használt, német nyelvterületen megírt latin szöveget, és épp ezért mégis milyen izgalmas szellemi kaland volt ez a munka.

A fordítást végző diáklányok különböző vallási felekezetekhez tartoznak (római és görög katolikus, református), vallásuk gyakorlása eltérő mértékű, de rendszeresnek talán egyiküké sem mondható. A középkori vallásos szertartásokhoz tapadó, ünnepek megnevező szókincset, kifejezéseket bátran nevezhetem számukra ismeretlennek. Középkori latin szótár nem állt rendelkezésünkre, a Pápai Páriz, Finály, Burján, Györkössy szótárakkal dolgoztunk, alkalmanként német-latin szótárral.

Az *ebdomada* 'hét, hét napos időtartam' a fenti szótárak egyikében sem található;¹ a középkori himnuszok gyűjteményéből (melyek imádkozását, éneklését a *hét* különböző napjaira rendelte az egyház) derült ki – az *én számomra* – ez a jelentés. Hiába érthető és

¹ Szövegünkben *dólt* betűvel közöljük a latin szavakat, és '...' jelek között adjuk az értelmezést, a jelentést.

fordítható le szó szerint ez a kifejezés: *die cenæ* 'a lakoma (vacsora) napján', csak a latin szöveg margójára írt dátummal (1232. április 8) összevetve azonosíthattuk nagycsütörtökkel, az utolsó vacsora napjával. (Igazából „die cene” alakban került elénk, hogy még nehezebb legyen. A középkori latin helyesírásról majd később.) A *cenobium* szintén nem fordult elő egyik szótárban sem az idegen szavak szótárát kivéve, de ott már – okulva a középkori helyesírási „lazaságokon” – *cænobium* és *cœnobium* formában egyaránt kerestük, így találtuk meg az utóbbi alakban 'kolostor' jelentését (a szövegösszefüggésből is ez volt gyanítható). A *hostia*, *votum*, *censualis* – szintén a szövegösszefüggésből következtethetően – 'fogadalomból tett anyagi áldozat'-ot jelentenek a középkori latinban, de a klasszikus szövegekre alapozott szótárakban mindegyik szónak több, a fentitől ugyancsak eltérő jelentése van. Például: *hostia* 'áldozati barom, csillagcsoport'; a *Hostia-Ostia* városnév, származhat az *ostium* 'kapu' szóból is; az egyházi latinban a magyarba is átszármazó 'ostya' a jelentése. A mai gyerekek ellenszenvesnek, nem is középkorinak, hanem az ókori rabszolगतartó társadalomba illőnek érezték az ilyenféle kifejezést: *perpetuo famulari volo tibi*, 'örökösen szolgálni akarok neked', (tudniillik hálából Szent Erzsébetnek a gyógyulásért). Egyszerűen nem tudták értelmezni... Az ismeretek hiányából következett az ilyen mulatságos lejtérjakab is: „*in die beati Johannis baptiste*” 'a baptista Johanna napján'. Valójában Keresztelő Szent Jánosról van szó!

Az előzőnél is nagyobb fordítási nehézséget jelentett a tájékozatlanság a betegségek területén. Sokféle beteget gyógyított meg Szent Erzsébet csodás módon: vakokat, süketeket, némákat, sántákat, púposakat, bénákat, epilepsziásokat, örülteket, strumásokat, vérzékenységben szenvedőket. Visszahozott az életbe vízbefültakat, halvaszületetteket... Már a betegségek megnevezése is gondot okozott néhányszor, a leírásuk pedig zavarba ejtő és követhetetlen volt olykor, pedig a kivizsgáló egyházi személy láthatóan aprólékos pontosságra törekedett. A *fluxus sanguinis* szó szerint 'vérfolyás', de az egyik esetből az derül ki (11. eset), hogy a kislány valószínűleg hemofilias volt, azaz vérzékeny, a másik eset homályosabb: a beteg szeme fölött nőtt apostémából (*apostéma* Pápai Páriz szerint 'hályog', a Larousse lexikon szerint 'gennyes külső daganat') folyik a vér. (Miért nem a genny?) Másutt: *macula oculi* 'a szem foltja'. Hályog lett volna? A pupillára nőtt rá. *De muliere calculosa sanata* a 'köves' asszony meggyógyításáról szól a 17. jegyzőkönyvi eset. A *calculus* a szótárban 'hugyhólyagkő', később kiderül, hogy galambtojás nagyságú kő távozik az asszonyból. Ekkora vesekő nincs, epekő talán. Bizonytalanok maradtunk a fordításban, akárcsak annak a kifejezésnek a tolmácsolásában, hogy „*in pectore eius crescere cepit struma*”. A mellén, a mellében kezdett növekedni a struma? Nem inkább a nyakán? (Az utóbbi maradt a végleges fordításunkban.) Tisztázatlan maradt, mi az a betegség, *qui bubo dicitur* vagyis 'amit bagolynak mondanak' és *sub acellis arrepta est*. *Acellus* szót nem találtunk; az *acus*nak ('tű, szög') lenne kicsinyítő képzős alakja? *Arripio* 'megragad'; szögecskekkel volt megtűzve? (Eltorzult, béna lábról van szó...) Bizony, szükség lesz orvoslektorra is, akárcsak a szentté avató bizottságoknak annak idején és ma is!

Nem tárgyi, hanem valóban nyelvi természetű nehézséggel kellett megküzdeni, valahányszor a XIII. századi vulgáris latin helyesírási megoldásaival találkozunk, amelyek ráadásul sok németes hatást mutattak: az ókori *-æ* helyett gyakori az *-e*, s ez elfedi a genitívust, a birtokosjelzőt: *dominæ* 'úrnőnek a vmije', *domine* 'Uram!' megszólítás. Az *-æ* betűcsoportot (hangértéke: ö) szintén szívesen helyettesíti a középkori szerző *-e*-vel (lásd *cænobium* = *cenobium*). A kiejtést követi az írásmód a *-ti* szótag írásakor: *cura*ti*one* a *cura*e*ione* helyett, *pac*ti*e*ba*tur* a *pac*e*ie*ba*tur* helyett. Önkényesen (illetve ki tudja milyen nyelvi tendencia hatására?) hangokat told be a szóalakokba: *son*pn*is* - *som*pn*is* ('álmiban'), *epile*pn*ticum* - *epilepticum* ('az epilepsziást'), mint ahogy betűt hagy el az *amonita est* alakban *ad*mn*onita est* helyett, hosszú szókeresésre kárhóztatva ezzel bennünket. (Nincs ugyanis ilyen szó.)

A németes írásmód érvényesül a *mihi* 'nekem' névmás írásában: *michi*; a német *landgräfin* ('örgrófné') szóból képez latin főnevet: *landgravía*. A német személyneveket következetesen latin végződésessel látja el a szerző: *Henric-Henricus, Konrád-Cunradus, Irmentrud-Irmenrudis, Adelhaid-Adelheidis*. Ez bizonyára általános középkori gyakorlat, hiszen Bonfini mester is *Banbanus* alakban írja Bánk bán nevét Historiájában... El kellett döntenünk, hogyan fordítsuk ezeket a tulajdonneveket. Az egyszerű, könnyen felismerhető német nevek visszaadása csábító lett volna, de sok olyan név is szerepelt, amelyből nem lehetett kihüvelyezni az eredeti német alakot, illetve az nem ismerős a magyar ember számára: *Crafto, Gerungus, Frumenhilt, Demudis, Adelolt* stb. Az egységes eljárás érdekében így valamennyit latinus formában tartottuk meg, ahogyan a jegyzőkönyvben szerepel. Ezt tettük a helységnevekkel is, kivéve az egyházkerületek nevét azért, hogy a magyar olvasó el tudja helyezni a csodás gyógyulás hőseit Németalföld térségében. *Moguntine dyocesis* 'mainzi egyházkerület', *treverensis dyocesis* 'trieri egyházkerület', *herbipolensis* 'würzburgi', *coloniensis* 'kölni' stb. A középkori viszonyokra jellemző tény tudniillik, hogy az embereknek még nincs vezetékneve, jól bizonyítható a csodaleírások tanúinak névsorából: egy-egy községben ugyanazt a nevet többen is viselik, például a 14. csodában három *Henricus*, két *Cunradus* szerepel.

Rátérve az általános fordítási nehézségekről az anyanyelvi érzékünket jobban mozgósító, a műfordítás igényéhez közelebb álló stílusproblémákra, az egyes csodákat megjelölő címadásról kell szólnom. A latinban általános gyakorlat a *-ról, -ről* nyelvi formába öntött cím: *A vak lány meggyógyításáról, A halott kislíú felélesztéséről* stb. A magyar címadásban ez nem szokásos, a témát megjelölő főnevet nem ragozzuk: *A vak lány meggyógyítása, A halott kislíú felélesztése*. Mi ezt a megoldást választottuk, annál is inkább, mert a csodaleírások a szentté avatás dokumentumai, hivatalos iratok számozott részei, s ehhez a leltárszerű felsoroláshoz a szikár, alanyesetű megnevezés illik.

Ugyancsak a csodaleírások célját vettük figyelembe, amikor a latin melléknévi igeneves jelzős szerkezeteket: *de puella caeca sanata, de puella furiosa sanata* – melyeknek szó szerinti fordítása ez lenne: 'a meggyógyított vak leányról', 'a meggyógyított őrjöngő leányról' – nemcsak a szokásos birtokosjelzős szerkezettel fordítottuk, hanem megőriztük a latin melléknévi igenév passív szemléletét: „a vak leány meggyógyítása” alakban, holott a passzív igéket, igeneveket lehet visszaható formával is fordítani: „gyógyulása”. Minthogy azonban itt Szent Erzsébet csodás közreműködéséről van szó, a leírás ennek bizonyítására készült, találóbba a „gyógyítás” szó. Csak egy, gyakran visszatérő melléknévi igenévi jelző fordításával nem boldogultunk: *de caeco illuminato* 'a vak líú megvilágosítása'. Mást jelent magyarul a „megvilágosítás”, mint amit itt jelenteni akar, tudniillik azt, hogy 'a vak újra látott', 'észlelte a fényt!' Kénytelenségből megmaradtunk a „meggyógyítás” unalomig ismételt kifejezésénél.

Bár ez is unalomig ismétlődött, megőriztük a jegyzőkönyvi eseményrögzés száraz formuláit és sorrendjét: a vallomást tevő neve – lakhelye – egyházmegyéje; „megkérdezte XY betegségéről és gyógyulásának módjáról, eskü alatt vallotta, hogy...” Megtartottuk tehát a szenvedő ígét vagy igenevet („megkérdezte”)”, mert érzékeltetni akartuk a száraz, bürokratikus stílus monotonitását, szálkásságát. De megtartottuk a szenvedő szerkezetet ott is, ahol a vallásos szöveg emelkedettsége kívánta úgy, például a 14. csoda tolmácsolásában: *qui constituta sunt in gloriam (aeternam)* 'akik az örök dicsőségbe felvételtek'.

Némi tñndés után – úgy éreztük helyesnek – megtartottuk a fordításban is a csodaleírások bőbeszédűségét, stílári hibának tñnő pontoskodását, hiszen ez a szentté avatás ügyében eljáró egyházi férfiak lelkiismeretességéből eredhet (vagy a híres német precizitásból?). Idézek egy jellemző példát a 10. csodaleírásból: „kivette a líút Wighardus kezéből, aki abban a kútban állt, amelyből a líút kihúzta”. Meglepo volna, ha Wighardus, aki kihúzta a kútba fulladt kislíút, egy másik kútban állna, amikor kivesszük kezéből a meg-

mentett gyereket. Más célú, valóban a pontosságot szolgáló látszólagos bőbeszédűség, hogy a kislánya gyógyulásáról tanúságot tevő apával egybehangzón vall „a felesége, a lány anyja”, utóvégre lehetne a mostohaanyja is, mint ahogy más eseteírásokban nagyon gyakoriak a mostohaaszülők.

A német pontosságból és a címek, rangok iránti fogékonyságból következik Szent Erzsébet ilyen megnevezése: *lantgravina domina* 'örgrófné úrnő', csakhogy ez magyarul nem hangzik valami jól. Mégsem változtattuk meg, mert az „örgrófné őnagysága” nagyon újkorias, 20. századias a mai fülnek. Szerettünk volna a pontos fordítás keretein belül némileg változatosabb eszközökkel élni, ezért a sok *puer*, *puella* ('fiú, leány') főnevet 'kisfiú', 'kislány' formában fordítottuk, ahol a szövegből kitűnt, milyen korú fiatalról van szó. Meglepő volt számunkra, hogy bár a csoda hőse kislány, a szöveg egy pontján *puer*-ként beszél róla a vizsgálatot folytató és a tanúvallomásokat rögzítő pápai megbízott. A magyarban sokkal általánosabb kicsi korban eltekinteni a nemtől, és „gyerek”-nek nevezni a kislányt, illetve kisfiút. Ezzel a jelenséggel ókori szövegben nem találkoztam. Bár a *puer* első jelentése 'gyerek', a szótárban fiúgyermekre vagy rabszolgára vonatkoztatják (vö.: az angolban a *boy* a négerek megalázó megszólítása volt).

Feltűnő, gyakori és a klasszikus szövegektől eltérő nyelvi jelenség a melléknévi ige-név állítmányként való használata: *multa insolenter faciens* 'sok mindent szokatlanul cselekvő', azaz 'sok szokatlan dolgot művelt'. Vagy: *puer incipiens ambulare* 'a járni kezdő fiú', vagyis 'a fiú elkezdett járni'. A latin és magyar nyelv jellemző különbsége, amellyel minden latin szöveg fordításakor meg kell küzdeni, a névmások használata, itt is megjelent: 1. a latin névmás kifejezi a nemet – a magyar fordításban meg kell ismételni a főnevet, amelyre a névmás vonatkozik, emiatt nehézkessé válik a fordítás; 2. a latin kedveli az ún. relatív mondatfűzést, azaz vonatkozó névmással indítja az alárendelt mondatot. Ilyenkor a magyarosabb mutató névmással kell fordítani: „visszavezették a lányt, aki így szólt” helyett „visszavezették a lányt, s az így szólt”. (Az ilyen példának se szeri, se száma.)

Örömet szerzett, amikor rátaláltunk egy-egy magyaros fordulatra. *Omni tempore vitæ meæ* 'életemnek teljes idejében', sokkal természetesebb és egyszerűbb így: 'amíg csak élek'. *Tandem ad cor rediens* 'visszatérve a szívéhez' a szövegösszefüggés alapján így helyes: 'jobb belátásra térve' (14. csoda). *Cum magno labore pervenit ad tumulum* 'nagy küszködéssel eljutott a sírhoz' – így is magyaros, de mankóval járó, félig béna emberről lévén szó, találóbbnak éreztük: 'a sírhoz vonszolta magát'. Ugyanakkor elégedetlenséget érzek, mert megoldatlan maradt néhány szó értelmezése, kifejezés lefordítása, például a már említett *bubo sub acellis arrepta est*. Az *appodimentum* szó egyetlen szótárban sem található (a szövegből következtetve valamiféle támaszték lehetett a nehezen mozgó emberek számára). A *curia* szó középkori jelentése is homályban maradt, meghagytuk a magyar szövegünkben is 'kuriá'-nak (?). Nem vagyok benne biztos, hogy az *ad modum statue* (*statuæ*) 'szobor módjára' értelmezhető-e 'kőkemény'-nek. Így került a végleges szövegbe; egyébként így daganatra vonatkozik.

A munkának nincs vége, a jegyzőkönyv folytatódik, azonban tanítványaim leérettségiztek, a fordítást egyedül végzem már. Jóleső érzés volt megtudni, hogy egyik volt diákom, a magyar-latin szakra felvételiző Kovács Zsófia sepciókollégiumként a középkori latin szövegek fordítását választotta. Ez nem csodája Szent Erzsébetnek, de feltétlenül hatása csodái fordításának.

SZENTJÓBI SZABÓ ANDOR

Szentjóni Szabó László

– Hozzászólás és kiigazítás –

Dr. Busa Margit az általa szerkesztett *Kazinczy Ferenc utazásai* című – dr. Kováts Dániel lektor minősítése szerint – művelődéstörténeti értékű kötetben Kazinczy Ferenc életét egy meghatározott időszakban kísérte figyelemmel. A kiadott műben néhány olyan személy megemlítését olvashatjuk, akik a meghatározott időszakban Kazinczy Ferencsel kapcsolatban voltak. Jóakarattal, szándékosan vagy csak véletlenül került megemlítésre *Szentjóni Szabó László* költő is, nem tudni, talán a Martinovics-féle mozgalomban való közös részvételük emelhető ki, és ide vezethető vissza a kötetben történt említés.

Egy tragikus sorsú költő

Szentjóni Szabó László (Ottomány, 1767. június 22. – 1795. október 6., Kufstein) fiatalon elhunyt költőről ritkán és kevesen emlékeznek meg annak ellenére, hogy rövid élete alatt említésre méltó és ma is értékelhető munkákat hagyott az utókor számára. Tanulmányok, közlemények, cikkek, levelezések és egy monográfia tartalmazzák azokat az értékeléseket, amelyek műveiről, fordításairól születtek, többek között Baróti Szabó Dávid, Horváth Ferenc és más szaktekintélyek tollából.

Költőnk is, mint több, a XVIII. századból ismert és nevezetes irodalmár az elemi iskolai tanulmányok után beiratkozott Debrecen híres kollégiumába és filozófiát hallgatott. Diák elődjei és utódjai között nagyon sok ismert személyt lehetne megemlíteni, közöttük található olyan kollégista társak, akik – költőnkhez hasonlóan – vétettek a kollégium szigorú rendje ellen, és ezért egy vagy több ízben megbüntették őket. Már akkor érzékelhető volt, hogy a keretek közé kényszerített fegyelmet és a törvények személyeket és érzelmeiket sértő előírásait nem tudja betartani. Ennél vidámabb és mozgékonyabb természetű volt. Ennek bizonyítékai verseiben, prózai munkáiban olvashatók. A megéltnél hosszabb életút esetén nem tudni hova fejlődött volna irodalmi munkássága az igen széleskörű nyelvismerete (magyar, latin, német, francia, olasz, görög) és a vele született tehetsége alapján. Örökségként ránk maradt munkásságából fejlődésének sok jele tapasztalható.

A XVIII. században igen kedvelt téma volt Mátyás király személyének, életének a feldolgozása és kiadása. Szentjóni Szabó László, néhány hét alatt, I. Ferenc megkoronázására megírta a *Mátyás király, vagy A nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma* című három felvonásos drámáját, amelyet a Kelemen László által igazgatott magyar színtársulat Pesten 1793. július 3-án előadott. (Az eredeti szöveg a Kelemen László-féle színtársulat felszámolásakor Losoncon, ismeretlen körülmények között, eltűnt. Az előadásra készített kézírásos színlap Budapesten a Duna-melléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában megtalálható.) A dráma cenzori engedéllyel történt kiadásának, színpadra állításának és az előadásnak egyrészt az a jelentősége, hogy sok szerző egyáltalán nem érthette meg művének cenzori engedélyezését, előadását, másrészt pedig az, hogy a Kelemen László-féle színtársulat által 1790-től tíz éven át előadott 112 darab közül csak tíz volt eredeti magyar, s ezek között van a Szentjóni Szabó László által írt Mátyás király dráma is! Színművét a különféle társulatok fél évszázadon át színpadra vitték, kedvelt darab volt. A XIX. század első harmadában – a dráma eredeti szövegének felhasználásával – Arnold György és Heinisch József daltjátékot írt, amelyet *Mátyás királynak választása* címmel Pesten 1834. december 15-én adtak elő. (Első előadása Kassán volt 1829. dec. 1-jén.)

Szentjóni Szabó László költeményeire, fordításaira jellemző a magyaros szóhasználat, s felfedezhető a születési helyének népies hatása. Költeményeinek nagy része népi ihletettségű motívumokat tartalmaz, könnyedségük folytán énekelhetők is. Ezért terjedtek versei kottás gyűjteményeken kívül kéziratos és nyomtatott énekeskönyvekben is. Például Arany János népdalgyűjteményében (Kodály Zoltán és Gyulai Ágost közvételében) *A Sír-halom* című versének zenésített változata az eredeti kotta kéziratának fénymásolatával megjelent. A Magyar Televízióban, Nemeskürty István *A magyar irodalom képes története* című sorozatának 47. adásában *A Czenzi rózsája* című versét Kátai Zoltán feldolgozásában XVII. századbéli magyar dallammal adták elő. Tóth István „Áriák és dalok” című kéziratában (1832) *Az eggyügyű Paraszt* című vers kottája, Szalontai Madass Sándor kéziratos énekes könyvében az *Eggy megvetetnek keserve* című versnek a megzenésített változata található. S szerepel több kézírásos dalos gyűjteményben: Jankovich Miklós, Horváth Miklós gyűjteményei, Sárospataki dalgyűjtemény (Régebbi és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok, Batta Bálint kótátára, Váci Énekeskönyv), Csapó Dániel füzérkéi, Versgyűjtemény, Vegyes énekek gyűjteménye. Ezekben következő költeményei találhatók meg: *Eggy megvetetnek keserve*, *A Sír-halom*, *A Czenzi rózsája*, *A reménységhez*, *Chloe bús estvéje*, *Glycerium Wielandból*, *A Tavasz*, *Panasz Ovidius bús Leveleiből*, *Egy kedvesnek Temető Hellye*, *A Panasz*.

Szentjóni Szabó László a Martinovics-féle mozgalomban való bekapcsolódása, a forradalmi káték lefordítása, valamint tagok beszerzése miatt került letartóztatásra. A vád: felség sértés és hüllenség főbenjáró bűne. Az ítélet: pallos általi halál és teljes jószágvesztés. Az ítélet megváltoztatását kérelmezte az uralkodótól, aki az ítéletet bizonytalan ideig tartó börtönbüntetésre változtatta. A büntetést Kufsteinben kellett letölteni. Rabsága idején sokat szenvedett. Fájdalmas kiáltásai, nyögései sok esetben áthatoltak a vastag falakon és ajtókon. Kínlódását legjobb barátja, Batsányi János örökölte meg a *Gyötrődés* című versben. A vitt és a szerzett betegségek igen legyöngítették, erejét és egészségét felőrölték. Állapotának jobbra forduláskor olvasott és fordított, főleg Senecától. A halála után Kazinczy Ferenc által megőrzött néhány fordítás a Ráday Levéltárban található meg.

Alig több mint egy hónapos kufsteini rabság után magányosan, a betegségtől megtörten 1795. október 6-án halt meg a sziklavár 7-es számú zárkájában. Holttestét jeltelen sírba, valahová a várárokbá temették. Fejfát nem állítottak, ezt nem tehették meg az akkor érvényben volt rendelkezések szerint, mert az államellenes bűnözők holttestét csak jeltelen sírban helyezhették el. Szentjóni Szabó Lászlót is – a hagyatéki elszámolási jegyzőkönyv tanúsága szerint – ilyen bűnözőnek tekintették. Senki sem tudja és nem ismeri mind a mai napig nyugalóhelyét, pedig ő nem ilyen sírhalmot akart, hanem olyat, amilyenről a végrendeletét is tartalmazó *A Sír-halom* című versében írt.

Néhány kiigazítás

A Szentjóni Szabó Lászlóról ritkán történő említések, hivatkozások és utalások mellett örömmel lett volna, ha dr. Busa Margit bizonyított új adatokat közöl. A bevezetőben említett könyvéből idézem a Szentjóni Szabó Lászlóval kapcsolatos megállapításait, árnypépre vonatkozó kijelentését, halálának helyére és idejére vonatkozó bizonytalanságát.

1. A 84. lapon ezt olvashatjuk az árnypép alatt: „Kufstein felé indulva Szent-Jóni Szabó László már nem volt velük, Brünben meghalt. Kazinczy kegyeletből, emlékezetből lerajzolta.” A 411. lapon pedig hivatkozik Taxner-Tóth Ernő: Kazinczy és kora (Bp. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1987.) című könyv 9. oldalán közölt képre „Kazinczy Ferenc árnypékre Szentjóni Szabó Lászlóról” aláírással. (Szentjóni Szabó László nevét még megemlíti e könyv 10. és 28. lapjain.)

Az árnypépre vonatkozó megjegyzések tévesek. Kazinczy Ferenc többnyire arcél rajzokat és csak három teljes fej (sziluett) rajtot készített, melyek közül egyik sincs feketére satírozva – mint a Batsányi könyvében lévő – és ezek közül egyik sem ábrázolja Szentjóni Szabó Lászlót. Kazinczy Ferenc árnypékre rajzolatai megtalálhatók az OSZK-ban MB. 97.703 és 57.786 jelzetek alatt. Sem Z. Szabó László, sem Rexa Dezső nem közli a Szentjóni Szabó Lászlóról készített árnypépet. Felmerül a kérdés, hogy Taxner-Tóth Ernő honnan vette a minden alapot és jelzetet nélkülöző kijelentést. Az említett könyvek mindezt nem tartalmazzák, így dr. Busa Margitnak az árnypépre vonatkozó utalása is tévedés.

Másik bizonyításom, hogy Toldy Ferenc 1827. május 15-én kelt levelében kérdezi Kazinczy Ferencet, hogy „Hol tehetnék Amade és Szentjóni képeire szert?“, majd 1827. július 16-án kéri: „Tedd velem, könyörgök, azt a jót, s közöld velem, de instantanee, a mit Rádayról, Szentjóniról, Batsányiról közölhetsz.“ Kazinczy válasza 1827. július 24-i keltű, de képet nem küld Szentjóni Szabó Lászlóról. (L. Kazinczy levelezése, XX. kötet, 4779, 4810 és 4812.) Amennyiben az említett árnyképet valóban Kazinczy Ferenc készítette volna, akkor Toldy Ferenc kérését teljesítve válaszelevelében biztosan elküldi számára.

Továbbá megemlítem, hogy a Batsányi könyvében lévő árnykép alatti név betűinek vonalvezetését dr. Busa Margit összehasonlította Kazinczy Ferenc kézírásával. A két kézírás merőben eltért egymástól és nem egyezett meg. Ezt a megállapítását viszont a szerző nem hozta nyilvánosságra.

2. A 410. oldalon a Fogságom naplója jegyzetében a marosvásárhelyi Teleki Tékában található Jancsó Elemér-féle szövegváltozatban ez áll: „*gárdaház* - a Várban, az Országos Levéltár helyén volt, az akkor helyőrségi, utóbb Mária-Magdolna templommal szemben.“ Ez a tájékoztatás téves. A költő raboskodási helyeinek bizonyítása érdekében végzett kutatásom eredménye szerint a gárdaház vagy más néven a Nándor laktanya épületét 1844-ben elbontották, és helyére felépült a mai Hadtörténeti Intézet és Múzeum elődjének épülete. (L.: Hadtörténeti Közlemények, XXVIII. évf. 1981. 2. sz.) A Múzeum Kapisztrán tér felőli falán elhelyezett emléktábla is bizonyítja az említett eseményt.

3. A 411. oldalon található jegyzet így szól: „*indulánk* - Kazinczy nem említi, hogy fogolytársa, Szentjóni Szabó László nélkül, kinek halála helyét és évét szeretnének pontosítani. A Fogságom naplója szerint Kufsteinben 1795. okt. 7-én, Nagy Iván családelexikona szerint ugyanott, de 1795. okt. 10-én halt meg. Nevét a Fogságom naplójában utoljára 1795. augusztusában olvassuk, mikor a foglyok még a gárdaházban voltak. Onnan 1795. jún. 22-én indultak a rabok és 1795. okt. 7-én érkeztek Brünnebe, onnan indultak 1799. jún. 22-én és 1799. júl. 6-án érkeztek Kufsteinbe. Az évszámok helyesbítik ismereteinket, Szentjóni Szabó László útközben Brünn felé, vagy már ott, vagy Spielberg hegyén halt meg, nem jutott el Kufsteinbe. Árnyképét Kazinczy lerajzolta. - Lh. Taxner-Tóth Ernő: Kazinczy és kora. (Bp. 1987. 9.) Az eddig ismert szövegváltozatokban Kazinczy többé nem említi Szentjóni Szabó László nevét.“

Kazinczy valóban nem említi, hogy Szentjóni Szabó László nélkül, de azt sem említhette, hogy vele, mert egyrészt Budáról nem azonos napon, másrészt pedig nem azonos börtönbe indultak. Így Brünneből sem indulhattak együtt. Kazinczy Brünneből való indulásakor (1799. június 22) Szentjóni Szabó László már közel négy éve halott.

Kutatásaim közben sikerült olyan dokumentumokat találnom, melyek egyértelműen bizonyítják Szentjóni Szabó László Kufsteinbe történt elszállítását, megérkezését, ottani halálának időpontját és cellaszámát. A halála utáni leltárt és annak elszámolását az alábbi okmányok tartalmazzák és bizonyítják:

- részletes leltár, dátum nélkül, aláíró: Czervenka János,
- elszámolás 1795. október 12., aláíró: Czervenka János,
- jegyzék 1795. november 20., aláíró: Barco generális,
- átutaló levél 1796. április 17., aláíró: Barco generális,
- clismervény 1796. május 17., aláíró Szabó Márton főhadnagy, aki azonos a költő bátyjával, Szentjóni Szabó Mártonnal. (Lelőhely: OL. E. 708 Vertr. A. fasc. 52. A. No. 21. 3 doboz.)

A gárdista házból (a Nándor laktanyából) történt elszállításának bizonyításához felhasználtam a Fogságom naplója, Ring Adorján akadémiai írnok által készített másolatát. Dr. Busa Margit is a Jancsó Elemér által kiadott Ring-féle másolatra hivatkozik. Itt a Ring-féle másolaton van a hangsúly és nem a kiadó nevében, mert a másolat szövegét sem Jancsó Elemér, sem más nem változtathatta meg. Köztudott, hogy Kazinczy Ferenc Fogságom naplójának eredeti példányát a Kazinczy-kutatók még nem találták meg, eddig csak töredékek ismeretesek belőle. A naplónak több másolata létezik. A Ring-féle másolatot használta irodalomtörténeti munkáihoz többek között Alszyghy Zsolt, Benda Kálmán, Jancsó Elemér, Szauder József, Szauder Józsefné, Tolnai Gábor. Az említett másolat 50-53. oldalain olvashatók a Kufsteinbe, Gräzbe és Brünnebe elszállított rabok nevei és elszállításuk időpontjai.

Dr. Busa Margit kijelenti, hogy Szentjóni Szabó László nevét utoljára 1795 augusztusában olvassa. Ez bizonyára az 1795. augusztus 7-i, Kufsteinbe való indulására vonatkozó időpont. A hivatalos dokumentumokkal összhangban Kazinczy Ferenc az előbbi dátumon kívül még rögzítette a Fogságom naplójában 1800. július 26-án: „Hála istenimnek, hogy német földön nem haltam el, mint Szentjóni Kufsteinban 1795 október...” (127. l.) Ezzel Kazinczy is bizonyította, hogy a költő eljutott Kufsteinbe, és ott halt meg, valamint az augusztusi utáni, későbbi időpontban történt megemlézése is bizonyított. Bízom benne, hogy dr. Busa Margit részére a közölt adatok és jelzések elég bizonyítékot nyújtanak, s ezek után nem merül fel benne a pontosítás szükségessége.

A foglyok Budáról való elvitelének időpontjáról kell még megjegyezmem, hogy a gárdista házból (vagy Nándor laktanyából) 1795. augusztus 7-10. között heten Kufsteinbe, 1795. augusztus 22-23-án öten Grätzbe és 1795. szeptember 24-26 között tízennégyen Brünnebe vitettek. Utóbbiak között volt Kazinczy Ferenc is. Az előbbi időpontok ismeretében az „1795. jún. 22-én” indulásra vonatkozó megállapítás nem fogadható el, mert az elítéltek még ezen a napon – egészen pontosan 1795. augusztus 7-ig, az első szekér elindulásáig – a gárdista házban voltak.

Nem igazolható dr. Busa Margitnak az az álláspontja, hogy helyesbíthetők ismereteink Szentjóni halálának helyére vonatkozóan. Az általa feltételezett – vagy útközben Brünne felé, vagy már ott, vagy Spielberg hegyén – halálozási helyek közül egyik sincs bizonyítva. Egyébként is ellentmondás van a 84. és a 411. oldalon közzétett megállapítások között. Az általam és a már korábban a szakirodalomban közölt dátumok hitelesítik az eddig is ismert tény, amit Kazinczy is igazolt az idézett 1800. július 26-i bejegyzésével, valamint a levelezésében megtalálható közlésekkel, az általa megőrzött, Szentjóni Szabó Lászlótól származó, Kufstein várbörtönében készített Seneca fordításokkal.

Hangsúlyozom, hogy szándékom egyrészt az elfelejtett költő előtérbe állítása, ezáltal Szentjóni Szabó László iránt a figyelem felkeltése, másrészt a költőre vonatkozó, helytelenül közölt, illetve téves ismeretek pontosítása, kiigazítása.

Köszönetemet fejezem ki a Kazinczy Ferenc Társaságnak, Fehér József úrnak, a Társaság elnökének, a szerkesztőnek, hogy hozzászólásom és helyesbítésem megjelentetésére lehetőséget adtak.

A szerkesztő megjegyzése:

Kötelességünknek tartjuk a fenti írás közlését egyrészt azért, mert méltó a megemlékezés – most épp születésének 230. évfordulóján – Szentjóni Szabó Lászlóról, másrészt meg azért, hogy ezzel helyreigazítsuk a *Széphalom* 7. kötetének 263. és 265. oldalán lábjegyzetekben közölt pontatlan közlésünket. Köszönjük a szerző észrevételeit, még ha nem is értünk egyet írása minden kitételével. Valóban nem merült föl olyan adat, amely Szentjóni halálának helyéről való ismereteinket módosítaná. Szentjóni nem raboskodott a Spielbergben (Brünneben), s Kazinczy a Fogságom naplója 1795. augusztus 7-i bejegyzésében megírja: „Ma kapitány Fekete ... Szentjóni Szabóval ... megindulnak *Kufstein* felé.” Szeretném azonban megjegyezni, hogy ezek (illetve más, itt nem említett) hibás vagy hiányos adatok nem csorbíthatják a *Kazinczy Ferenc utazásai* című kötet művelődéstörténeti jelentőségét, hiszen az efféle filológiai munkákba a több ezer adat közé bizony bebecsúsó tévedések nem a Kazinczy-szövegek, hanem a jegyzetek köréből valók. Kiigazításuk jogos és szükséges, anélkül, hogy a válogató, szerkesztő, jegyzeteket készítő dr. Busa Margit érdemeit megkérdőjeleznénk. (*K. D.*)

Szentjóni Szabó László:

A SÍRHALOM

Piros rózsá-boltozatok!
Légyen sírom alattatok,
Ha elérem halálom.
Hullott rózsák levelével
Nyugtassa porom békével!
Ama jóltévő álom.

Úgyis ha volt víg életem,
Rózsák! néktek köszönhetem
S homályos árnyéktoknak!
Most is, éltem vége felé,
Ha mindenbe únok belé,
Örvendek látásotoknak.

Rózsák! melyeket szeretek,
Nyugodjon porom köztetek,
Ha eltakarítatom.
Árnyéktok nyúgodalmába
Álljon sírhalmom magába
Ez végső akaratom.

Batsányi János:

GYÖTRÖDÉS

Ki nyög? melyik boldogtalan
Kiált megint e bú helyén?
Ki háborít fel úntalan
Magánosságom éjjelén?

Hallom, hallom keservedet,
Te vagy, lelkennek egy fele!
Érzem minden gyötrelmedet,
Érzem; s szívem reped bele!

De ah, hozzád nem juthatok,
Hiába nyújtom karjaim.
Ah, senkit meg nem hajthatok,
Nem hallja senki jajjaim!

Felelnek, im a kőfalak,
S kérésimet kettőztetik:
Őrzőimtől, hogy lássalak,
Fájdalmim meg nem nyerhetik.

A kőfal szánja sorsodat,
S kérésid azt megilletik:
Őrzőidtől, barátodat
Hogy láthasd, meg nem nyerhetik...

Nagy ég! tekintsd nehéz baját,
Küldj néki éltető reményt!
Avagy te nyisd meg ajtaját,
S bocsásd el, ó Halál szegényt!

Sárkányölő
Égerházi László diófa szobra

HORVÁTH HELGA – KOMÓCSI VALÉRIA – SZILÁDI GIZELLA

Bessenyei Boldizsár irodalmi hagyatéka

Bessenyei Boldizsár 1813 októberében született a régi Bihar vármegye tenkei járásában, Feketetőton. Apja Bessenyei György legidősebb bátyjának, Lászlónak József nevű fia volt; édesanyja Dringó Mária. Felnőttkoráról nem tudunk többet, minthogy kétszer nősült: első felesége Lasztóczy Anna, a második Illosvay Paula volt. „További sorsa ismeretlen” – végződik Gulyás Pál néhány soros életrajzi szócikke. (*Magyar írók élete és munkái*, III, 1941, 182. Anyja neve itt sajtóhibásan: Drinyó.)

Gyermekéveiről annál érdekesebb adatok állnak rendelkezésünkre. Ezek jórészt nagynénjének, az író Bessenyei Annának (1767–1859) köszönhetők. A pártában maradt Anna a kis Boldizsár apjának volt a húga, s 1804 és 1811 között Bessenyei György mellett élt Pusztakovácsiban mint gondozója, bizalmas társa, egyes jelek szerint kedvese. 1815-ben jelent meg *Verseinek* kötete Sárospatakon, s a maga költői bemutatkozása után Boldizsár nevelésére – költővé nevelésére! – is időt szakított. Ahogy a Miskolci Egyetem textológiai műhelyének szemináriumaiban a bennünket Bessenyei Annával és irodalmi környezetével megismertető tanárunk írja:

A gyermektelen Bessenyei György halála után „Anna a hiányzó gyermeket-unokát találta meg unokaöccse, Bessenyei Boldizsár személyében. [...] Boldizsár úrfi kilenc-tíz éves korában már kész költő: három kéziratot versesfüzet is maradt utána Patak és Debrecen könyvtáraiban (ahová Anna 1821-ben és 1823-ban a maga kéziratot füzetét Boldizsár verses irkáival együtt elhelyezte). Az egyik Boldizsár-kódex Bessenyei Anna verseit is tartalmazza.

A feketetői »Mozartot« Bessenyei Anna a költészet janicsárjának nevelte. Több mint nyilvánvaló, hogy hathatós segítő közreműködéssel: Bessenyei Boldizsár »munkátskái« az ő energikus, jobbító keze nyomát is magukon viselik. Mily mértékben? – kideríthetik majd a versek kiadói. Boldizsár-»Mozart« a *Nénémnek írott versetskéim*-ben meg is köszöni ezt a segítséget: »Élj sokáig Bessenyei Anna, / A Mennyben legyen eledeld Manna«, stb., stb. Az esetlen-bájos klapanációk és teológizálások (mert Boldizsár természetesen kiképzett vallásos elmélkedő is) inkább Bessenyei Anna, semmint Boldizsár személyiségének, egy irodalmisággal, kegyességgel túlfűtött udvarházi »szalon« atmoszférájának lélektanilag érdekes dokumentumai. A nagy Bessenyei halott, a végképp elárvult, öregedő nagynéni orcáját legfeljebb kis unokaöccse »cirókálja«, s »szökdös ölében«; ő azonban a költészet muzsikájáért odaadja »csevegését«. Talán inkább deformál, mintsem alakít a gyermeki elmén.” (Kovács Sándor Iván: *Még egy író Bessenyei: Bessenyei Anna*, sajtó alatt. Időközben megjelent a szerző *„Eleink tündöklősége”* című könyvében, Bp., 1996, Balassi Kiadó.)

A miskolci textológiai műhelyben, ahol Békesi Gábor, Kerékgyártó Gizella és M. Papp Zsolt kollégáink kísérő tanulmányával kommentálva elkészült Bessenyei Anna sárospataki verseskötetének hasonmás kiadása is (lásd a sátoraljaújhelyi *Széphalom* évkönyv 1995. évi kötetében), mi azt a feladatot kaptuk, hogy nézzük át Bessenyei Anna leveleit, Boldizsárra vonatkozó adatokat keresve bennük, aztán írjuk le a Boldizsár-kódexeket, s végül válogassunk a versek közül néhány mutatványdarabot.

A gyermek nagynénjének két levelében szerepel. Az elsőt Bessenyei Anna Budai Ézsaiás-hoz írta Gáváról, 1822-ben, s feltehetőleg csatolta hozzá Boldizsár néhány versét is. Külön megjegyzésben hívja fel a figyelmet nyolcesztendő unokaöccsének korán jelentkező tehetségére és szorgalmára, hiszen már „az ötödik száz verseket írja ezeken kívül”. A másik levél hét évvel később az „oskola előljáróhoz” fordul, s Boldizsár tanítójának érdekében emel szót. (Vö. évfolyamtársaink, Barkó Krisztina, Koncz Attila, Sváb Antal közlésével: *Bessenyei Anna kilenc kiadatlan levele*, sajtó alatt.)

A sárospataki Boldizsár-kódexeket röviden már Gulyás József ismertette (*Bessenyei Anna és Bessenyei Boldizsár versei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1930, 100-101):

„Még egy verselő Bessenyeiről kell megemlékeznünk, egy kilencéves gyermekről, Bessenyei Boldizsárról, akiről az irodalom semmit nem tud: 1813-ban született s B. Anna unokaöccse, László fiának, Józsefnek volt a fia.

A sárospataki kéziratárban két kötet kézírata van. Az egyik a 73/2, a másik a 142. sz. füzet. Az elsőnek a címe: *Bessenyei Boldizsár munkátskájí. Készült Gáván 1822. Kilencz esztendő koromban Martiusban*. A pataki könyvtár 1824-ben szerezte meg. E 27 oldalas verses füzet sajátkezű írás, tartalmazza a szerző vallásos verseit, melyeken a ref. énekeskönyv hatása érzik. Pl.

*A szememre nem jó álom,
Míg én meg nem hálálom
Isteneimnek jó voltát,
Kegyelmét és áldását.*

Mindennap írogatta e verseket, melyeken az énekek hatását látjuk. Pl. ezen is:

*Az eget hirdetik a bölcsességedet
És az éjszakák is beszélnek nevedet.*

A 9 éves gyermeknek a szeme a legfőbb valóságra van függesztve, hozzá intézi áradva ömlő sorait. *Apró versei* c. alá 23 költeményt soroz, melyek mind azonos eszmekörben mozognak. 1822. októberében lép át a tizedik évébe s ekkor már naiv büszkeséggel így szól:

»Írta ezt a munkát tíz esztendő ember.« Saját magáról is többször emlékezik:

*Bessenyei vagyok, egy gyermek, Boldizsár,
Isten, az én lelkem téged keres és vár.*

Vagy máshol: »Nevelly a lelkeddel, mint kis Bessenyeit.«

Néha lendületesen ír:

*Az igazság lelkét,
A Jézus szerelmét
Add belém Istenem,
Hogy légyen mindenem.*

Egyszer megbántotta Anna nénjét (aki őt nevelte), s ezt bánatosan ismeri be. E füzet kb. 600 sort tartalmaz.

A másik művét 1823-ban írta. Címe: *Bessenyei Boldizsár újabb munkátskái, melyeket gyűjtött az örök életre, az Ur Jézusnak hathatos ditsőséges kegyelme által, az Isten lelkének reá való lehellése által Gáván 1823-dik esztendőben, 15-dik Aprilisban*. Csupa hálaadás az egész füzet. Alkalmi énekében a prózát változtatja verssel.

Elmélkedik a helyes gondolkozásról, a hitről, Isten szeretetéről stb.

Júniusban újabb füzetbe kezd: *Bessenyei Boldizsár munkátskája* címmel. Ebben is az isteni kegyelemről, a szent lélekről, a Krisztusról elmélkedik prózában, de prózája olykor versbe csap át. 52 levélből, 104 lapból áll e füzet; egy tízéves gyermek vallásos érzése töltötte meg sorokkal.

Mi lett aztán később e vallásos költőnek induló versiróból, nem tudjuk. Széll Farkas mint IV. Boldizsárt említi a családból.”

Most sorra vesszük az egyes Boldizsár-kódexeket, és felsoroljuk tartalmukat. Kezdjük a Debrecenben őrzött füzetrel, amit Gulyás József nem említ. (Szövegközlésünk betűhív, de a régies *s* és *sz* vagy a kétpontos *y* átírásra kerül.)

1. Nagy Besseneyi Besseney Boldisár / Versei és egyéb Munkátskái / készült Gáván 1821 / Nyolcz Esztendő koromba / Jegyzés / A tizenharmadik levelen / kezdődnek a Nagy Besseneyi / Besseney Anna versei is / ebben a könyvetskében. Debrecen, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Jelzete: R 662. Egy kéz írása. Versek és imádságok. Tartalma:

- 1a: [Címlap]
 1b: [Bibliai mottó] „Semmiel nem gondolok...”
 2a–3a: „Uram Jézus tisztíts...”
 3b–4a: „Én Jézusom légy én velem...”
 4a: „A Te beszédedet mindennap ohajtom...”
 4a–4b: „Oh én meg Váltó Jézusom...”
 4b–5b: „Uram te Segíts engemet...”
 5b: Más különböző Könyörgések
 5b–6a: „Uram Isten töltsd bé a szívemet...”
 6a: Az én szívemnek szeretetéről Isten íránt
 6a–6b: Penitencia tartásom!
 6b: A Hitről való imádság!
 6b–7a: A Szeretnek erősítéséről
 7b: A templomba való bé menéskor
 7b: Aratáskor mikor bő minden –
 7b: A jó voltáért Istennek háladás –
 8a: Akár mely időbe mondandó könyörgés
 8a: Az Isten kegyelméről való kérés
 8b: Meg térésem –
 8b: Én magamról való imádság –
 9a: Bé rekesztő imádság!
 9a: Más újabb toldalékaim!
 9a–9b: Vasárnap reggeli könyörgés!
 9b: Hétfőn dellyesti –
 9b: Kedden reggeli
 9b: Kedden dellyesti –
 9b: Szerdán reggeli
 10a: „Isteni Természet száll az én szívembe...”
 10a: „Ditséret ditsőség...”
 10a–10b: más. „Jézus meg Váltó Krisztus...”
 10b–12a: „Irgalmas Szent lélek szentelly meg engemet...”
 12a: Az Atyámé
 12a: Kis Jánosnak írott versem
 12b: a kis Benjáminnak írott versem
 12b: erre való felelete –
 12b: Besseney János Bátyám neve Napjára írott versetskéim

2. Besseney Boldisár / Munkátskái / Készült Gáván 1822. / Kilentz esztendő koromba – / Mártiusba. Sárospatak, a Tiszánineni Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Régi jelzet: 73/2; új jelzet: 70. Ismeretlen kéz tisztázata nyomtatott betűket utánzó szép írással. Versek. Tartalma:

- 1a: [Címlap]
 1b: [Bibliai mottó] „Munkálkodjatok nem az eledelért...”
 2b–3b: 1822-dik Esztendő béli versetskéim: mellyeket minden nap irogatok.
 4a–5a: Egy estveli gondolataim
 5a–5b: A Gond viselésről!
 5b: Más – „Szívemet Lelkemet...”
 5b: Az Isten hatalmasságáról!

5b-6a:	A Nénémnek írott versetském!
6a-6b:	Más - „istenem kereslek...”
6b:	Vasárnapi - „Uram benned hiszek...”
6b-7a:	Más - „A Parancsolatod Istenem...”
7a-7b:	Más - „Az én Esedezésem...”
7b-9a:	Más - „Jézusom te hozzád...”
9a-9b:	A Mi Atyánk Formájára
9b-10b:	Más - „A te jó voltoddal...”
10b-15a:	Húsvéti vers
15a:	Dési Vitzispánné Versei melyet maga mondott mikor a Néném látogatására jött
15a:	Erre való feleletem!
15a-15b:	más; „Az Úrnak félelme...”
15b:	más. „Adj belém bizodalmat...”
15b-16a:	más Verseim. „Adjad hogy Törvényed...”
16a-16b:	más. „Adjad uram Jesus...”
16b:	más. „A léleknek sengéjét...”
16b-17a:	más. „Az Örök életre Uram...”
17a:	más. „Világítsd Lelkem...”
17a-17b:	más. „Istenem öltöztet...”
17b:	más. „Uram szoros szeretettel...”
17b:	más újabb verseim „Kérem az Ur Jézust...”
17b-18a:	más. „Oh Ur Jézus melly drága...”
18a:	Más. „Segítsd engem Uram...”
18a:	Más. „Hogy termékeny lehessenek...”
18a:	Más. „A szent lélek kegyelmével...”
18b:	Más. „Amaz arany oltárt...”
18b:	Más. „Halhatatlanságra...”
18b-19b:	Más. „Engedelmisséggel, Hittel, szeretettel...”
19b-21a:	Mikor a Templomba megyek
21a-22b:	Más apróbb verseim, 1-23.
22b-23a:	1, 1 [!], 6-9.
23b:	1-3.
23b:	„Ezernyolczázhuszonkettő és October...”
23b-25b:	újabb toldalékaim. „Bessenyei vagyok...”
25b-26a:	A bűnöm bocsánatjáról
26a:	Más. „Legjobb az istent szeretni...”
26a:	„Istenem az utat mutasd...”
26a-26b:	A Papnéhoz írott verseim.
26b-27a:	Karátsonyi ELMÉLKEDÉSEM -

3. Bessenyei Boldisár; / újabb munkátskái / melyeket / Gyűjtött az örök életre; az Úr Jézusnak hatha- / tós ditsőséges Kegyelme által; és az isten lelkének / reá való lehellése által. / Gáván. / 1823^{hk} Esztendőben; 15^{hk} Aprillisbe. A dátum alatt tollrajz. Egy kéz írása. Sárospatak, a Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Régi jelzet: 142/1; új jelzet: 137. Imádságok és versek. Tartalma:

1a:	[Címlap]
1b-2a:	„Ditsöült testedet...”
2a-2b:	Háláadó imádságom az Isten jó tételnyéért.
2b-3a:	Más háláadásom. -
3a-3b:	Más háláadás.
3b-4a:	Karátsonyi imádság;
4a:	Ujj Esztendei imádság.
4a-4b:	Nagy Pénteki imádság;

- 4b: Husvéti Imádság. –
 4b–5a: Áldozó tsötörtöki imádság.
 5a–5b: Pünkössti Imádság. –
 5b–6b: Más újabb pünkössti imádság;
 6b–13a: Más Kérések fohászkodások. az Istenhez és a Krisztushoz.
 13a: [Tollrajz]
 13b: [üres]
 14a–23b: Mennyei Eröd Jeleit...”
 24a: A helyes gondolkodásról. Mitsoda a helyes gondolkodás?
 24b: A hitről.
 25a: Az Isten szeretetéről.
 25b: „Kiszits el szeretetedre...”
 26a–28a: A Jézus Hitinek drága Sugárit bennem gerjeszd.
 28b–39b: „Végül körül szerelmeddel...”

4. Bessenyei Boldizsár / Munkátskája. / Készült Gáván. / 1823^{dk} Esztend(őben). / Juniusban. – A dátum alatt tollrajz. Egy kéz (nem az előzőé) írása. Sárospatak, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Régi jelzet: 142/2; új jelzet: 137. Az előző füzetrel egybefűzve, de önálló címlappal. Címtelen vallásos elmélkedés, verses részletekkel.

- 1a: [Címlap]
 1b: [Bibliai mottó] „Efésus. 1:5.6. Az Isten el választott minket...”
 2a–15b: „Nékünk a Szent Eltre kell törekedni...”

Válogatás Bessenyei Boldizsár verseiből

Nyolcéves korából (1821):

Uram Jézus, tisztíts mindent...

(Részletek)

*Igaz világosság fénylik a szívembe,
 Kívánok mindenkor jót tenni művembe.
 Uram, ha Tebenned hiszek, boldog lések,
 Mennyországba Tőled fejér követ vészek!*

*Uram, öltöztess fel engemet bíborban,
 A Te híveiddel ültess engem sorban.
 Uram, ha maradok erőssen a Hitbe,
 Egy gyermek-fiadat országodba vidd be.*

*Uram, kicsiny szolgálád kegyelmet kér Tőled,
 Mert nagy bölcsességet hallott Tefelőled.
 Azért kérésemet énnékem vidd végbe,
 Testemnek múlásán lelkemet vidd égbe
 Krisztusom, Jézusom, lelkem vőlegénye,
 Testemnek, lelkemnek bizonyos reménye.*

Isteni természet...

*Isteni természet, szállj az én szívembe,
Segíts mindenkoron ebbe a mívembe.*

Az atyámé...

(Részlet)

*Köszönöm versedet, hogy énnékem írtál,
Óregen és vénen a kezeddél bírtál.
Az örök Úristen téged el ne hagyjon,
És a mennyországba dicsőséget adjon.
Az Isten téged is sokáig éltesse,
Fogja meg jobbkezed s a mennybe vezessen.*

Kis Jánosnak írt versem

*Örülök, hogy Kis uramat békességbe láthatom,
Szeretetét, tiszteletét örömmel megadhatom.*

A kis Benjáminnak írott versem

*A kis Bénim légyen nálunk szomszédságban,
Vélem a Krisztussal szelid társaságban.*

Erre való felelete

*Én is rettenetes-képpen örülhetek,
Hogy ily kies helyen eleget tehetek.*

Bessenyei János bátyám nevenapjára írott versecskéim

*Bessenyei Jánost az Isten éltesse,
Fogja meg jobb kezét s utában vezesse,
Hogy mindég vigadjon és az Istent félje,
Belső örömök közt szent életét élje.
Istenem, éltesse, hogy téged szolgáljon,
Törvényed szeresse, s a büntől elváljon!*

Kilenc-tízéves korából (1822):

Egy estvéli gondolataim

(Részlet)

*Én az Úrban dicsekedem és róla gondolkozom,
A törvényét, szeretetét munkálom és dolgozom.
Vidámitsd meg, Uram, a te beszédeddel,
Hálaadásomat jóvoltodért vedd el.
Istenem, vigy beljebb a te kegyelmedben,
Hogy járjak bölcs szívvel a te ösvényedben.*

A nénémnek írott versecskéim

*A tisztelet adójával szolgállok,
Egy jó barátért mindentől elválok,
Szívemet megtöltöm szeretetivel,
Tiszteletivel.*

*Élj sok ideig, Bessenyei Anna,
A mennyben légyen eleded manna,
Az Isten kegyelmét adja szívedben
És a lelkedben.*

A Miatyánk formájára

*Isten, szenteltessék örökké a neved,
A Te szent lelkedet éntőlem el ne vedd.
Jöjjön el országod, a Te igazságod,
Ne vond meg éntőlem az irgalmasságod.
A Te akaratod legyen meg örökké,
Vonj el az ördögtől, hogy ne legyek övé.
Uram, add meg nekünk a mi kenyérünket,
A Te szent igéddelel tápláld lelkünket.
És a kísértetbe, Uram, ne vigy minket,
Mindennap a jóval teljesítsd szívünket.
Szabadíts meg minket Te ama gonosztól,
Őrizz, Uram, engem mindenféle kosztól.
Mert Tiéd az ország, hatalom, dicsőség,
Légyen Néked, Uram, örökké tisztesség.
Úr Jézus, hallgass meg az én kérésemben,
Légyen Néked áldás, mind örökké Amen.*

Húsvéti vers

(Részlet)

*Készítsd el lelkemet, Uram, a dicsőségre,
Szenteld meg a testemet magad az idvességre.
Foganszik már bennem az a Mennyei Mag,
Melyet belém vetett egy Dicsőséges Tag.*

Dési vicispánné versei, melyeket maga mondott, mikor a néném látogatására jött

*Dési vicispánné ide jött Gávára,
Hogy a kedves nénjét tisztelhessem mára.*

Erre való feleletem

*Az Úristen fizesse meg ezt a nagy tiszteletét,
Az életnek a könyvébe írja fel az Úr nevét.*

Más

*Adj belém bizodalmat
S a bűn ellen hatalmat,
Hogy mindent meggyőzhessek,
Fejér követ vehessek.*

Ezernyolcszázhuszonkettő...

*Ezernyolcszázhuszonkettő és October
Írta ezt a munkát tízesztendő ember.*

Újabb toldalékaim

(Részlet)

*Bessenyei vagyok, egy gyermek: Boldizsár.
Isten, az én lelkem Téged keres és vár.
Adjad továbbra is a Te kegyelmedet,
Hogy örökké féljem s szeressem Nevedet.
Építsd és erősítsd lelkem, mint mennyeit,
Nevelj a lelkeddel mint kis Bessenyeit.
Uram Jézus, adjad az irgalmasságod,
Neveljed énhozzám, Uram, a Jóságod.*

A bűnös bocsánatjáról

*Én Jézusom, elismerem,
Hogy ellened vétkeztem.
A nénémet megbántottam,
Hibáimmal szomorítottam
Egy oly jól tevőt, ki engem
Fedez és neveli a lelkem.
Azért kérlek érdemedre
És a Te drága véredre,
Kegyelmezz meg énnékem,
Hogy dicsérjen a lelkem.
Fedezd el hibáimat,
És Te töröld el azokat.*

Vélemény a válogatásról

A miskolci bölcsészhallgatók válogatásában eredetileg szerepelt még az *Uram Jézus, tisztíts minket...* kezdetű 60 soros istenes vers, továbbá helyet kaptak a *Más verseim* („Adjad, hogy törvényed...”), a *Más* („Az örök életre, Uram...”), egy másik *Más* („Oh, Úr Jézus mely drága...”) és a *Karácsonyi elmélkedésem*. A többi megegyezik azzal, ami fentebb olvasható, s amihez én csak néhány jellemzőnek vélt részletet s rövid darabot tettem hozzá.

Vajon Bessenyei Boldizsár vagy Bessenyei Anna verseiből válogattunk? Ez itt a fő kérdés, mert például én elképzelhetetlennek tartom, hogy a tömör, kétsoros ízekre tagolható, erős szókötésű *Miatyánk*-parafrázis a kis Boldizsár opusculuma. Ő ismerhette a napi elmondásra használt próza-*Miatyánk*-ot, de nem írhatta ezt a mesterkedő rímeivel is egyedi változatot (vö. „a neved – el ne vedd”; „Te ama gonosztól – mindenféle kosztól”). Ez csak Bessenyei Anna műve lehet, aki legfeljebb megtanította, lemásoltatta vele. Ugyancsak képtelenségnek látszik, hogy Boldizsár gyermeki elméje felért volna a *Húsvéti vers* túlfűtött, bizarr, istenes erotikájáig: „Foganszik már bennem az a Mennyei Mag, / Melyet belém vetett egy Dicsőséges Tag.” Ez a gyermeket sohasem szült, de a férfi szerelmét ismerő Bessenyei Anna merész, már-már blaszfémikusan nőies képzelgése.

Ismeretes, hogy nemcsak a középkor, de még a XVII. századi protestáns barokk is él a misztikus elragadtatottság és túlfűtöttség efféle stílári eszközzeivel. Érdekes példája ennek a református Pápai Borsáti Ferenc műve, a Váradon 1656-ban latinul és magyarul megjelent *Metamorphosis illustrissimi quondam herois memoriae Sigismundi Rakoci, azaz Változása a néhai tekintetes és nagyságos boldog emlékezetű Rákóczi Zsigmondnak*. A hős ifjút, Zsigmondot a Mennyei Szerelem nyíla találja el, s véréből „szép rózsafa” nő, amit Gábrriel arkangyal „Mennyegbe felvive kertében Jézusnak”.

*Ez kertben van amaz szentséges jó manna,
Kit ez világra szült Bethlemben Mária,
Kinek lábát mosá könnyével Magdolna,
És kiről jövendölt prophetissa Anna.*

Lám, már ekkor felbukkan a könnyen kínálkozó, alább még taglalt *Anna – manna* rím! Távol áll tőlem, hogy Borsáti *Metamorphosis*-ét Besseneyi Annával hozzam kapcsolatba. Azt tartom meggondolandónak, hogy az ő szinte katolikus színezetű buzgó protestantizmusa inkább ezzel a prolongált barokk hagyománnyal függ össze, semmint Besseneyi György felekezeti toleranciájából ágazik el. Mintha megállt volna az idő. Borsátinak ezt a szakaszát például könnyen Besseneyi Anna istenes versei közé illeszthetnénk:

*Ha örökké élni kívánsz, te szeressed
A tudományokat, s a Jézust kövessed.
Világot Virtuson kívül csak megvessed,
A bölcsességet de egyedül keressed.*

A „Foganszik már bennem az a Mennyei Mag, / Melyet belém vetett egy dicsőséges Tag” barokkos bizarrsága is érthetőbb lesz, ha azt a Borsáti-helyet rendeljük mellé párhuzamul, ahol a rózsából lilionná lett Zsigmond és Krisztus felelget egymásnak szerelmesen: „Szerelmes Jézusom, te ártatlan bárány, / [...] Te kívüled lelkem már semmit nem kíván”; „Oh, mely szép vagy immár szerelmes Zsigmondom. // [...] Jöjj hozzám kegyesen s vigadj szerelmemben, / Tapsolj, mert régen vagy szerelmem kedvében. // [...] Itt lakjál, szerelmem, drága füvek hegyén, / Ó, én szép galambom, Jézusod mezején”. Szilágyi Sándor, a nagy tekintélyű protestáns történész 1887-ben hozzászólt a Borsáti kérdéshez – utal rá Németh S. Katalin (1972) –, és ízléstelennek tartotta az ilyen részleteket. Pedig hát itt még szó sincs „Mennyei Mag”-ról s „Dicsőséges Tag”-ról. De arról sem, hogy egy tízéves kisfiú Krisztus völegényévé vizionálja magát.

Márpedig Besseneyi Anna ezt téteti Boldizsárral, ami persze csak úgy lehetne logikus, ha Krisztust meg menyasszonynak tételeznék. Boldizsárnak tehát aligha van szerzői köze az *Uram Jézus, tisztíts minket...* kezdetű vershez, amelyben sem a völegényszerep nem saját lelemény, sem a *bíborban – sorban* vagy a *Hítbe – vidd be* rímek raffinériája nem az. Úgyszintén nem hihető, hogy Boldizsár rakogatja ide-oda rutinosan verseiben az olyasféle rímkliséket, mint amilyen ebben a versben a *szívembe – versembe*, ez ugyanis az *Isteni Természet...* kezdetű sikerült epigrammában is visszatér. Anna persze vigyáz a látszatra: az *Uram Jézus, tisztíts minket...* „kicsiny szolgá”-nak állítja be a lelke „völegényé”-hez fohászzkodót.

Az *Estvéli gondolataim* első két sora ez:

*Én az Úrban dicsekedem és róla gondolkodom,
A törvényét, szeretetét munkálom és dolgozom.*

Megkülönböztetett figyelmet érdemel, és nemcsak azért, mert szintén Besseneyi Annához kapcsolható. Pascaltól Voltaire-ig, Csokonaitól Besseneyi Györgyig sokan feltették a létértelmező kérdést, és válaszoltak is rá:

*Ki vagyok? mi vagyok? merről s miből jöttem?
Hol voltam s hogy esett, hogy világra lettem?*

*Nézek, gondolkodom, bujdosok, remélek,
Járok, ülök, mozgok, s nem tudom, hogy élek.*

(Besseneyi György magához)

Besseneyi György egyik változatára 1815. évi verseskönyvében Besseneyi Annának is van variációja:

*Élek, félek, sírok, írok gondolkodom;
Nyugodnom nem lehet, szüntelen dolgozom.*

Boldizsár „estvéli gondolatai” Anna nénjének megoldását „követik”: „Én az Úrban dicsekedem és róla gondolkodom, / A törvényét, szeretetét munkálom és dolgozom.”

Most sem arról van szó, hogy a verselő Boldizsár lel rá a megoldásra, hanem hogy a költő Anna gazdálkodik saját válaszával és saját rímeivel.

Lássunk erre még más példákat. Magam is gyermekek klapanciójának minősítettem ezt a két Boldizsár-sort: „Élj sokáig, Bessenyei Anna, / A mennyben légyen eledeled *manna*.” Pedig ez a rím Vályi Lászlónak Bessenyei Anna könyvére reflektáló 1815. évi verses leveléből való (lásd beleapplikálva *A tiszta és józan értelemnek cseppjei...* 1823-ban készült szövegébe, 7b):

*Tudd meg, jó olvasó, ez Bessenyei Anna,
Kire sűrven hulljon égből hullott manna.*

Nehéz elképzelni, hogy Anna odaadta volna házi feladatként Boldizsárnak Vályi László gratuláló levelét: építse bele érdekesebb rímeit valamely saját munkácskájába, s a szorgos Boldizsár éppen az *Anna-manná*-t tűzte volna gratuláló tollának hegyére. Valószínűbb, hogy Anna emlékezete őrizte meg a rímet, s ő írta elő használatát (vagy írta bele a versbe).

Az *Uram Jézus, tisztíts mindent...* és a *Más* („Adj belém bizodalmat...”) amaz óhajtása, hogy „*Fejér követ* vehessenek”, úgyszintén nem áll jól egy „tízestendős ember”-nek. A „fejér kő” ugyanis a sírkő; ahogy a halált s temetést anticipáló Bessenyei Annánál olvassuk: „Atyám, add meg nékem ama *fejér követ* / És a kövön felül az új írott nevet...” (*Im.*, 13a.) Az *Újabb toldalékaim*-ban megint van egy keresett rím, amit nem Boldizsár találhatott a porban, amikor ott Béni barátjával játszadoztak: a *mennyei-Bessenyei*. Variáció az Vályi László idézett verses levelének erre a rím-ötletére: „Nem csuda különben, mert ha már *Bessenyei* / Nevet visel, az mind okos *valamennyi*.” Bár meglehet, nem is játszottak ők a kis Benjáminnal, hiszen „versváltásuk” azon való örvendezés, hogy „Krisztussal szent társaságban” lehessenek. (Figyeljük meg, milyen felnőtesen kirívó kifejezés Béni költőtárs *Feleleté*-ben a „rettenetes-képpen”!)

Boldizsár saját versei valószínűleg a kis kétsoros és egyéb köszöntők (gyermekkel efféleket szoktak megtanítani): a *Dési vicispánné*-nak adott felelet, az *Az atyámé*, a *Bessenyei János bátyám nevenapjára írott versecskéim* (bennük hasonló fordulat: „Fogja meg jobbkezed...”), a *nénémnek írott versecskéim* (az *Anna-manna* rímapplikációval) és a másik bocsánatkérés, a *bűnöm bocsánatjáról*. (Közülük a legjobb a kis feszes epigramma: az *Ezernyolcszázhuszonkettő...*)

Megnyugtatóbb feleletet Boldizsárnak aligha fennmaradt saját kezű szövegeitől kaphatnánk, nem a Bessenyei Anna vershímnőz rímjára vont, kivasalt, a maga verseszményei és technikája szerint átdolgozott vagy egyszerűen a Boldizsár nevében írt versektől.

A Bessenyei Anna verseivel való módszeresebb egybevetés is hozhatna újabb eredményeket, ha ugyan megéri a fáradságot. Boldizsár poétai tündöklése tanúk előtt, a szűkebb gávai családi környezetben történt, képességei tehát nem lehetnek kitalációk. De hogy versfüzetekben megtestesített szabályos „költői életművet” hagyott ránk, az Anna nénjének ötlete és teremtető kivitelezése.

Bessenyei György halott, Annának teremtenie kellett egy új költő-Bessenyeit, költőként kellett megteremtenie a sem Györgynek, sem neki meg nem adatott gyermeket. A lélektan láposában lépdél, aki erre a rejtélyre keresi a választ. Felelet legfeljebb lidércfnyként dereng, teljesebb megvilágosodás hihetőleg annak belátásával érhető el, hogy Bessenyei Boldizsár afféle kisfiú-*Psyché*, akinek ránk maradt művét, a valóság látszatát keltve, jelen formájában nem a gyermek, hanem költő nagynénje hozta világra. (*K. S. I.*)

BARSÍ ERNŐ

Tompa Mihály és a zene

I.

„A zene ... meghatja lelkemet”

Kedves Hallgatóim!¹

Talán furcsának tűnik, hogy egy nagy költőre hangversennyel emlékezünk halála 120. évfordulóján. Hiszen Tompa Mihály költő volt, nem muzsikás. Ám kevesen tudják róla, hogy a zenéhez nagyon is sok köze volt. Végtelenül szerette a muzsikát. Erről ő maga így vall egyik levelében: „A zene már magában is igen meghatja lelkemet; a hangok – mintegy varázsnapsugár – által újra kibontakoznak életemnek régen beborult öröm és fájdalom virágai. Nekem a zenében minden megvan, ami a rózsában: illat, szín és tövis.” (Graefenberg, 1848. júl. 2.)

Tompa Mihály azért szerette a zenét, mert maga is muzsikált. Az ő példája is bizonyítja, hogy a magyar népet is csak akkor tudjuk eljuttatni a zene élvezéséhez és szeretetéhez, ha egy kicsit muzsikálni is megtanítjuk. Mert aki sohasem próbálkozott muzsikálással, az bizony mesze marad tőle és nem érti. De Tompa Mihály a sárospataki református kollégiumban maga is tanult zenét. Ezekben a vidéki kollégiumokban évszázadok óta komoly zenei képzés folyt. Patakon Comenius már 1652-ben kótaírást-olvasást tanított szolmizációs alapon. És hogy az a diák számára ne legyen unalmas, sőt inkább élvezze azt, színdarabban írta meg a zeneelmélet alapvető ismeretanyagát. Ennek az énekóra-színdarabnak a bemutatását maga Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszónya is meghallgatta, s annyira tetszett neki, hogy ki is nyomatta. A Comenius bevezette szolmizációs zeneoktatásnak olyan eredménye lett, hogy amikor jó száz év múltán Maróthi György debreceni professzor Svájcból hazahozta a Goudimel harmonizálta négyszólamú genfi zsoltárokat, a pataki diákok nemcsak le tudták énekelni azokat, hanem ennél még egy lépéssel tovább is mentek. Megfigyelték, hogyan is harmonizál Goudimel. S aztán megpróbálták az otthonról hozott népdalt s a kollégiumban tennet diákdalt maguk is harmonizálni énekre tenni. Így született meg a kollégium falai között a XVIII. század végén a magyar karének.

Maróthi György azonban még ennél is többről álmodott. Szerette volna magyar kollégiumainkba nyugati mintára bevezetni a collegium musicumok gyakorlatát, a diákok hangszeres kamaramuzsikálását. Sajnos, ez a terve a meg nem értés meg korai halála miatt nem tudott megvalósulni. Valóra váltása még hosszú ideig váratott magára. De már Tompa Mihály diáksága idején Patakon bevezették a hangszer-oktatást. A kórustagoknak meg egyenesen kötelező volt zongorát tanulni. Így Tompa Mihály, aki aláírta a kórus törvényeit, s hangja ott csengett a nagy múltú énekkarban, zongorázni is tanult. Igaz, meglehetősen rossz állapotban lévő zongorán gyakorolhatott, de ennek ellenére szépen haladt, a korra-írásolvasásban meg annyira vitte, hogy nagyon szépen lekotázott 52 dallamot hallás után gyűjteményébe, melynek a *Dalfizér* címet adta. Ez is mutatja, hogy milyen komoly zenei képzés folyt a múlt század eleji pataki iskolában. Ha a mai modern ének-zene-oktatásunk mellett egy érettségizett fiatal megkérdeznék arra, hogy kottázza el legkedvesebb dallamait, ugyan meg tudná-e tenni? Tompa Mihály megtette. Ezért hatotta úgy meg a zene, ezért szerette annyira, s ezért tartunk most Tompa Mihály emlékhangversenyt.

¹ Összekötő szöveggént elhangzott a gömörözlői Tompa Mihály emlékhangversenyen 1988-ban, a költő halálának 120. évfordulóján.

Elsőként hallgassunk meg egy zsolnárdallamra írt Tompa Mihály verset, mely annak idején sokszor csendült fel a keleméri meg a gömörszőlősi templomban is. A LXVI. zsolnárdallamára írott verset a Sályi Pávákör fogja elénekelni: „Szálljatok fel a tiszta fényben...”

Idézzük fel következő számunkkal a collegium musicumok hangulatát. Igaz, Tompa Mihály idejében ezek még nem valósulhattak meg a mi kollégiumainkban. Patakon csak a két világháború közötti időszakban Szabó Ernő tanár úr diákjai – köztük jómagam is – szerveztek ezzel a címmel nyugat-európai klasszikus zenét népszerűsítő zenei műsorokat. Engedjék meg, hogy ezek hangulatát Tompa Mihályra emlékezve előlegezzük, hiszen ő szerette a hangszeres zenét, ha tehette, hangversenyre is elment. Ott volt többek között az európai hírű magyar hegedűművésznek, Reményi Edének rimaszombati hangversenyén 1860-ban. Mikor most felcsendül Telemann szóló hegedűre írott B-dúr Fantasiája, gondoljunk arra, mi lett volna, ha ez s az ehhez hasonló értékes zene már Tompa Mihály idejében eljut a vidéki magyar kollégiumokba.

A régi pataki diákoknak kedvelt szórakozása volt délután, a tanítás után sétát tenni a Berrekbe, a Holt-Bodrog mellé. Közben elővettek egy flótát vagy hegedűt, játszották kedves dalikat, a többiek meg daloltak hozzá. Így írja le ezt Fáy András is. Gondolom, ez a szokás megvolt Tompa Mihály diáksága idején is. A diákdalok közül nem egy le van jegyezve az ő kottás gyűjteményébe, mert szerette dalolni ezeket. Most két pataki diákdalt fogunk bemutatni az egykori énekes-hangszeres sétákat idézve hegedű kísérettel. Az egyik még a XVIII. század végén belekerült a diák-melodiáriumokba (énekkari szólaműzetekbe). Arról panaszkodik, hogy milyen haszontalan ez a világ. A régít nem szereti, csak az újmódit, a divatost kedveli. Lám, nemcsak napjainkban szoktuk ezt elmondani, már a XVIII. század végén is erről panaszkodik a diákdal. Arra is érdemes figyelni, hogy Tompa Mihály költészete mennyire benne gyökerezik a kollégiumi költészet hagyományában, ennek bizonyossága a *Magyar mente* című epigrammája, mely hasonló gondolatokat tartalmaz, mint a bemutatásra kerülő régi diákdal. Engedjék meg, hogy a dal elhangzása előtt ezt most felolvassam:

MAGYAR MENTE

*Fel is vették, le is tették: – a bohózatból elég!
A szót, érzést, mint a köntöst, a lomtárak elnyelék;
Kinek nincs más, benne egy-két árva delnő fanyalog...
Nők istene, divat! nézz ránk, hadd maradjunk magyarok!*

Szólaljon meg ezek után a XVIII. századi diákdal, Tompa Mihály versének „előképe”:

*Világ haszontalanság,
Nincs benne állandóság.
Új módit szereti, minden azt kedveli.
A régi már nem becses,
Nem módi, nemi is kedves.
Magyar mente nem módi,
Lengyel mente módi.
A kantus kartonból, ha készül ging-gangból,
Nagyobb parádét térszen,
Kedvességet úgy vérszen.
Csizma dámát nem illet,
Tetszetősebben léphet,
Ha cipőt lábára, híz lába ujjára
Pantoflit, férjhez mehet,
Úrlira is szert tehet.*

Kövesse e diákdalt a *Diák-éjjeli-őrök éneke*. Este 9 óraker ezzel jelezték a kollégiumban a „takarodót”. Este 9 órára már bizony fáradt volt a diák, hiszen reggel 5 óraker volt a felkelés, 6 óraker már kezdődtek az előadások. Mai ember el se tudja képzelni, hogy a régi iskolában télen a fűtés is ismeretlen fogalom volt. Hiszen a templomban sem fűtöttek. Padok, székek sem voltak a tanteremben. Reggel 6 óraker beállt a diák a nyakabátban a hideg terembe, s úgy hallgatta az előadásokat. Nem tudom, hogy ha ma is így lenne, a mai ifjúság hozna-e ilyen áldozatot a tudományért, s beállna-e télen fűtetlen terembe előadásokat hallgatni. Nemi csoda,

ha estére a régi kollégiumi diák elfáradt, s alig várta, hogy este 9 órakor megjelenjenek a folyosón az éjjeliőr diákok, s elénekeljék nyugovóra szólító éneküket:

*Kilencet ütött már az óra,
Ember hallgass ilyen szóra:
Gazda vigyázzon házára,
Cselédjére, gyertyájára,
Hogy tűz ne legyen kárára,
Melytől őrizz egek ura!
Kilencet ütött már az óra.*

Éneklés közben aztán lassan elvonultak a diákszobák ajtajai előtt, s utána csend borult a kollégiumra.

A pataki diák-melodiáriumokban, kottás dalgyűjteményekben találjuk a Rákóczi-nóta első feljegyzését. Nem csoda, hiszen Patakon ott volt a Rákóczi-vár a szabadságharc bukása után is. Igaz, ekkor már Windischgrätz herceg lakott benne, nem a nagy fejedelem, de a vár falai így is a régi időkről beszéltek, s a vidékről összesereglett diákokra olyan hatást tudtak gyakorolni, amit sohasem lehetett elfelejteni. Magam is emlékszem, milyen csodálatos érzés vett erőt rajtam, mikor először pillantottam meg a Rákóczi-várat. A kollégiumba először lépve be 1931 őszén, tárogató hangjai fogadtak. Egy felsős diák tárogatóján kuruc dalokat játszott. Ez a szellem élt Patakon a késői századokban is. Mikor a XVIII. század végén először jegyzik le, s nem is egy szálamra, hanem négyszálamú vegyeskarrá a pataki kórustagok a Rákóczi-nótát, még nyilvánosság előtt nem volt tanácsos azt előadni. Eleinte csak maguk között, titokban énekeltek, csak később vehették fel nyilvános szerepléseiken is a műsorukba. A dallamot hangszereken is sokat játszzák. Sok hangszeres változatával is találkozhatunk. S a hangszeres Rákóczi-nótából alakul ki később a híres Rákóczi-induló. Most hallgassuk meg a Rákóczi-nótának egy hangszeres változatát, melyben már felismerhetőek a későbbi tüzés, lelkesítő indulónak egyes motívumai is.

Tompa Mihálynak a zenével való szoros kapcsolatáról beszél kottás dalgyűjteménye is. Lejegyzett dallamai többségükben nem népdalok, hanem annak a korszaknak kedvelt dalai, melyeket a diákok is szívesen énekeltek, s kedvelte őket a költő is. Találunk közöttük történelmi vonatkozású szövegeket is. Ezek közül mutatjuk most be a Kisfaludy Károly versére készült „Rákosi szántó a török alatt” című dalt.

A pataki kórus, melynek Tompa Mihály is tagja volt, műsorán tartotta Csokonai Vitéz Mihály „Reményhez” című versét, melyet Kossovits József „Lassú magyar” feliratú szerzeményének változatára énekeltek. Erről a versről azonban nem tartja számon a köztudat, hogy tulajdonképpen Kossovits dallamára írta a költő. Először született meg tehát a zene, és erre készült a vers. Magáról a dallamról is igen keveset tud a közvélemény, s e kevés ismerete sem egészen helytálló. Mivel ezt a dallamot később Kun László bevette az „Ocskay brigadéros” című népszínművébe, s ott szerenádzzeneként szólalt meg a Tisza-ház előtt, inkább szerenádmuzsikának tartják, méghozzá Lavotta János szerzeményeként. Ez azonban tévedés. De hát hogyan is keletkezett Kossovits József „Lassú magyar”-ja, melynek Kun László adta csupán a „Lavotta első szerelme” címet? Kossovits Szulyovszky Menyhért udvari muzsikusa volt. Gazdája részt vett a Martinovics-féle összeesküvésben. Amint ez kitudódott, Szulyovszkyt letartóztatták, akárcsak Kazinczy Ferencet. Mikor Kossovitsnak kenyéradó gazdáját elhurcolták, e megrázó, fájdalmas élmény hatása alatt írta meg ezt a szívzaggatóan fájdalmas dallamot. A dallam hamarosan országszerte elterjedt, s az elnyomott szabadság szimbolikus dallamává vált. Így ismerte meg Csokonai is. Először politikai verset akart írni a dallamra, mely így kezdődött:

*Óh szegény országunk,
Óh szegény hazánk,
Elmúlt szabadságunk,
Nyakunkon a hám!*

Az elnyomás azonban oly nagy volt, hogy veszedelmes dolog lett volna akkor ilyen verssel előállni. Ezért rejtette saját csalódlása, személyes fájdalma mögé a Kossovits-dallamra írott „A reményhez” című versében Csokonai a haza állapotján érzett bánatát. Mikor Kazinczy Ferencet a kufsteini börtönből Munkácsra szállították, megálltak Pozsonyban. Ahogy kinyitotta ablakát,

az egyik szemközti házból valakinek a hegedűjén felcsendült Kossovits „Lassú magyar”-ja. Kazinczyt nagyon meghatotta a hegedűszó. Hogyan? Hát az ő fogsága hosszú évei alatt sem felejtették el Magyarországon ezt a dallamot! Még mindig tudják az elnyomott magyar szabadságnak ezt a panaszos dallamát? Nem csoda, hogy a pataki kórus is gyakran énekelte Csokonai szövegével. Bizonyára Tompa Mihályt is meghatotta. Idézzük hát Kossovits József „Lassú magyar”-jával a régmúlt idők hangulatát.

Tompa Mihály 1860. szeptember 16-án Rimaszombatban találkozott Reményi Edével. Reményi rendkívüli tehetségű magyar hegedűművész volt, aki művészi kiképzését Bécsben Böhm Józsefnél szerezte. Ez a bécsi hegedűiskolát megalapozó Böhm is magyar származású volt. Reményi Ede az 1848/49-es magyar szabadságharc alatt beállt a honvéd seregbe, s ahogyan Petőfi a verseivel lelkesítette a katonákat, Reményi a hegedűjével. A szabadságharc bukása után neki is menekülnie kellett az országból. Ám hegedűjével a világot bejárta, s az angol királynő „magánhegedűse” lett. 1860-ban aztán amnesztiát kapott, hazajött, pesti és vidéki hangversenyeivel rendkívül nagy hatást gyakorolt az akkori magyar emberekre. Tompa Mihály Rimaszombatban már a szállásán felkereste a művészt, s ezt írta albumába: „Húzzad, húzzad, de vidulást és felejtést ne adj nekünk e hangokban.”

Tompa Mihály verseket is adott át Reményi Edének megzenésítés céljából. Népdalszerű versei közül egyet meg is zenésített. A hegedű nagy virtuóza persze nem éneklésre, hanem kimondottan hangszeres tolmácsolásra komponálta meg a költő versét, s a kor szokása szerint zongora-átíratban nyomatta ki Pesten Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál 1863-ban. Mert a múlt században csak zongora átíratban nyomtattak ki dallamot, zeneművet. Népdalt éppúgy, mint hegedűdarabot.

Így Reményi Ede szerzeményei is csak zongora-átíratban maradtak fenn, ha fennmaradtak. Nagy részük, sajnos, elkallódott. Összesen három fennmaradt szerzeményéről van tudomásom: a „Repülj fecském” című „Magyar ábránd”-ról, a Rákóczi-indulóról, s a megzenésített Tompa-versről, „Gyilkos-fenek malom volna, ha volna”. A kotta címlapján még ez áll: „Népdal Tompa Mihálytól. Eredeti zenéjét szerző Reményi Ede. Zongora átírat a szerzőtől.” Verbunkos stílusban írt, virtuóz futamokkal ékesített „Lassú magyar” e darab. Mivel Reményi Ede ezt nem zongorán, hanem hegedűn adta elő, átírtam hegedű-zongorára, s így fog most felcsendülni e Tompa Mihály verse nyomán keletkezett darab Gömörszőlősen először, de talán Reményi óta máshol se igen játszva, szinte ősbemutatóként. Előtte azonban hallgassuk meg magát a verset, amelyet a költő néprománcnak nevez.

*Gyilkos-fenek, malom volna, ha volna,
De a víz is régen elment alóla;
Egy kis madár fel nem száll a fűzágrol,
Ott énekel a Virágné lányáról.*

*Virág Zsuzsi járt egyre a malomba,
Lent töretett: estig szépen lefonta:
Búzát is őt, a lisztjét megsütötte,
Virág Zsuzsi a szép molnárt szerette.*

*Vidd haza csak, kincsem, ezt a lisztlángot,
Úgy megenném egy kis molnár-kalácsot!
Éjjél után várlak majd a zúgónál,
Süss rózsáni, hej! bárcsak már itt volnál!*

*Nincs holdvilág, sáros az út, fú a szél...
Itt a kalács, szívem molnár, csak egyél!
Nem kell nekem süttöd, főztöd, se magad,
Itt a zsilip, jó mély a víz ezalatt!*

*Jaj, meg ne ölj! félek én a haláltól,
Mi lesz szegény, ágyban fekvő anyámból!
Zúg a zsilip, nem hallik a lány szava,
Nem látni a gyilkos dolgát éjszaka.*

*Zúg a zsilip, a víz esik, kanyarog,
Zúgásától neni nyughatik a halott;
Fázik szegény, nem jó ott a hidegen,
Harmadnapig késik, vár még odalenn.*

*Feljön akkor, kifekszik a porondra,
Mondd meg, ki volt a gyilkosod? - megmondja.
Úgy megyen a csendes földnek ölébe,
Kíséri nagy jajszóval a szüléje:*

*Gyilkos molnár, száradjon el a kezéd!
Gyilkos malom, apadjon el a zeed!
El is száradt a vesztőfán a keze,
El is apadt régesrégen a vize.*

„Gyilkos-fenek: malom volna, ha volna.“

N É P D A L,

TOMPA MIHÁLYTÓL.

EREDETI ZENÉJÉT SZERZÉ

R E M É N Y I E D E.

ZONGORA ÁTÍRAT A SZERZŐTŐL.

PESTEN.

NYOMATOTTI ERICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSNÁL,
1863.

Tompa Mihály megzenésített versei közül különösen kettőt vett ajkára daloló néptünk, a „Pusztán” című versét („Repülnél lelkem, fenn repülnél...”) és az „Őszi tájnak...” kezdetűt. E két dal szinte napjainkig a legszelesebb körökben ismert és gyakran énekelt Tompa Mihály-költemény. A „Pusztán” ma is aktuális gondolataival kelt visszhangot a magyar emberben. Az „Őszi tájnak...” meg különösen az ilyen csodálatosan szép őszi időben hatja meg az embert, amilyenben ez a mai szép ünnepség is lezajlott. A vers hangulatához nagyon jól talál Mosonyi Mihály „Felleg borult az erdőre” című dalának dallama, mintha csak Tompa Mihály verse ihlette volna. Átforrósítja, szívünkbe lopja a gyönyörű verset:

*A fák lombja csendesen hull!...
Nem küzdéstül, fájdalomtul;
Itt a végharc ösmeretlen:
Lehet-e meghalni szebben...?!*

Ezzel fejezzük be Tompa Mihály emlékhangversenyünket.

II.

Énekelt Tompa Mihály versek

Tompa Mihály (1817-1868) nevét sokáig együtt emlegették Petőfiével és Aranyéval. Iskolás diákjaink több versét kívülről meg is tanulták. Ünnepeleken, műsoros rendezvényeinken egyet-egyet el is szavaltak közülük. Az utóbbi időkben azonban – tisztelet a kivételnek – inkább hallgattunk róla.¹ Pedig költészete nemcsak a népi költészet irányának követése miatt fontos, hanem azért a szerepéért is, melyet a szabadságharc bukását követő elnyomatás sötét éveiben betöltött. Az eltiport, megalázott magyarságot megülő halálos csendet Tompa Mihály versei törték meg először. Míg legnagyobbjaink is dermedten hallgattak, ő éneklésre biztatta a „száraz ágon hallgató ajakkal” ülő „csüggedt madarak”-at. Költészete ezért nemcsak a szépségnek, hanem egy nép élni akarásának is tükré, megújító forrása. Ma sem szabad, hogy „elfeledve” legyen „a dal”, melyre egykor a költő tanított.

De a mai, gondokkal terhes, lázas iramban rohanó életben egyre kevesebb a lehetősége annak, hogy az emberek olvassák verseit, sőt meg is tanulják. Ám ha éneklük azokat, nemcsak örömet lelnék bennük, hanem a dallammal együtt szinte észrevétlenül emlékezetükbe is vésszük a versek. Az énekelt vers a mai csendet is megtöri és élővé teszi számunkra Tompa Mihály költészetét.

Már a költő életében is több versét megzenésítették, s az Egressy Béni által megkezdett sor szinte töretlenül folytatódott a nemrég elhunyt Bárdos Lajosig. A legtöbb komponista kórusra dolgozta fel a verseit. Kár, hogy nem mindig sikeresen, s többen csak a már letűnt, idegen hangvételű dalárdastílusban.

E kis gyűjtemény nemcsak a mai is használható énekelt Tompa Mihály verseket igyekszik újra közreadni, hanem azokat a verseit is, melyeket még sohasem énekeltek, pedig maga a költő is *Népdalok* címszó alá foglalta őket. E versei nemcsak szövegtartalmuk miatt közelítenek a népdalok világához, hanem versformájuk, ritmusuk, lejtésük is szinte kívánja hogy népi dallamokkal párosítva csakugyan énekeljük is azokat. Legtöbbjükhöz szinte kínálkoznak a népünk ajkán klasszikussá csiszolódott, értékes, szép népdalok. Gondot legfeljebb az okozott, hogy a költő egyik-másik „népdalában” a 4. sor szótagszámát szaporította. Ezzel az eszközzel nem él a magyar népdal. Ám akadt olyan népi dallam, mely motívumismétléssel igazodhatott a vers hosszabbá vált 4. sorához, anélkül hogy ez a dallam felépítését rontotta volna.

A népi dallamokkal párosított Tompa Mihály „népdalok” tetemesen megnövelik az énekelt Tompa-versek számát, és az énekelni szeretőknek, iskolai meg amatőr együtteseknek, „pávaköröknek”, népdalköröknek, akár kórusoknak is bőséges lehetőséget kínálnak verseinek éneklésére, életben tartására. Merítsünk hát belőlük.

Források, rövidítések:

- Iskolai Énekgyűjtemény I-II. Szerk. KODÁLY ZOLTÁN. Bp. 1943.
 Kodály-Vargyas: KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népzene. A Példátárt szerkesztette Vargyas Lajos. Bp. 1952.
 Limbay: LIMBAY ELEMÉR: Magyar Dal-Album. Győr, 1879-1888.
 Járdányi I-II.: Magyar népdaltípusok I-II. Szerk.: JÁRDÁNYI PÁL. Bp. 1941.
 Tompa: Dalfűzér. TARI LUJZA: Tompa Mihály Dalfűzér című gyűjteményének dallamai. Bp. 1984.
 UJVÁRY ZOLTÁN: Szállj el, fecskemadár... Gömöri magyar népballadák és népdalok. Bp. 1980.
 TMÖK: TOMPA MIHÁLY összes költeményei I-II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994.

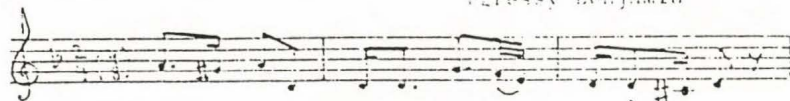
A népdalok gyűjtői:

Á.T. = Ág Tibor; B.B. = Bartók Béla; B.E. = Barsi Ernő; K.Z. = Kodály Zoltán; Oe.O. = Oeller Ottó.

¹ Ez az összeállítás a költő halálának 125. évfordulója alkalmából, 1993-ban készült.

Füzessy Benjámin

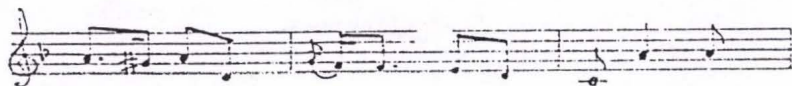
1. b)

Fé-ten nyá-ron pusztán az én la-ka-som.

Szere-tő-met is csak va-sár-nap lá-ton.

La-ká-som van hor-to-bá-zvi pusztá-ba!

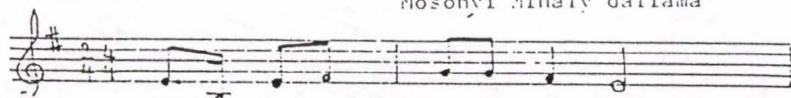

Nem jár-ha-tok én az Is-ten há-zá-ba.

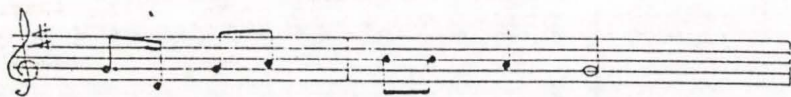
Kodály: Iskolai énekgyűjtemény II. 569. • TMÖK: I. 79-80.

2.

Nosonyi Mihály dallama

Ő-szi tájnak her-va-dá-sa!

Ő-szi nap-fény ra-gyo-zá-sa!

Her-va-dásból, fényből tá-mad

Lel-ke-men-e kedves bá-nat.

TMÖK I. 225.

3.

Pusztán

Re-pül-nél lelken, fel-re-pül -nél

A táj szel - lő - i - vel,

Mely a sík ró - na - ság felett méz

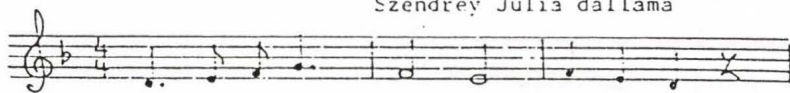

Sza-bad-sá - got le - hel.

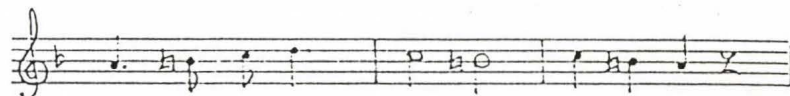
TMÖKI. 195-199.

4.

Szendrey Júlia dallama

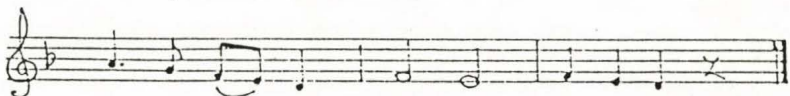
A tilin-köm nem szól, el-ha-sadt,

A - mo - da a hár-mas domb a-latt.

O - lyan szo-mo - rú volt a nó - ta,

Hogy a fát is meg - ha - sí-tot-ta.

TMÖKI. 83

5. a)

(Erre a dallamra énekelhető: *Békót tettem kesely lovam lábára...*)

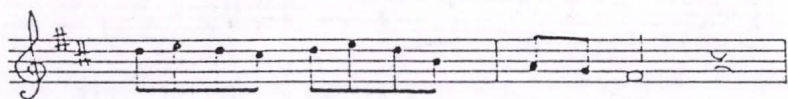
Dallama: Limbay 190.

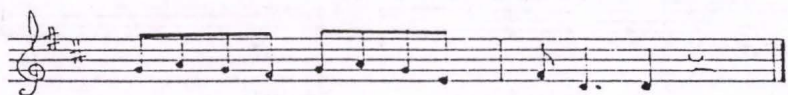
Kis kertemben kiszáradt az e-per - fa,

Estve, reggel egy bús madár ül raj - ta.

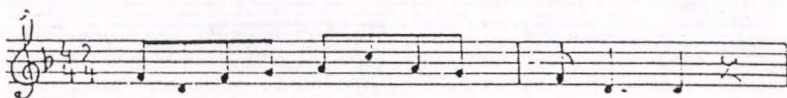
Csak azt bújja az a gerli - ce ma - dár:

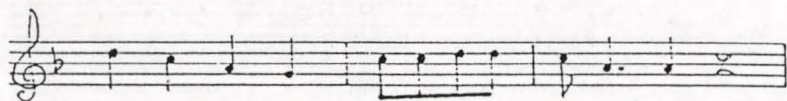
Hogy a legény szőke, barna csa-po - dár.

5. b)

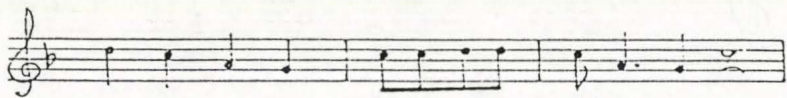
Dallama: Kodály-VargyasPt.400.

Kis kertemben kiszáradt az e-per- fa,

Est-ve, reg - gel egy bús madár ül raj-ta.

Csak azt búj-ja az a ger-li - ce ma-dár:

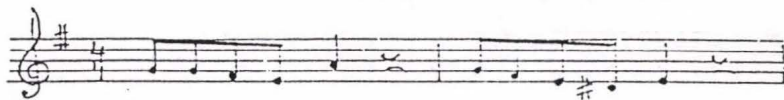

Hogy a legény szőke, barna csa-po - dár. TMÓK I.80-81.

6.

A gólyához

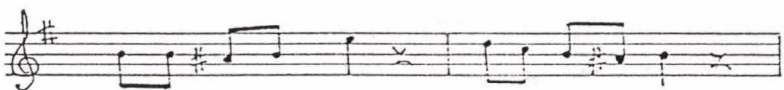
Dallama: Limbay 735. után

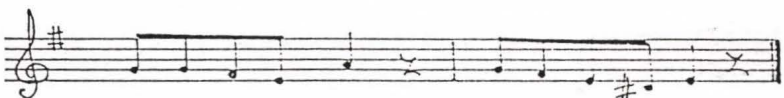
Meg-enyhült a lég, vídul a ha-tár,

S te új-ra itt vagy, jó gó-lya-ma-dár!

Az ócs-ka fész- ket meg-i -gaz-ga-tod,

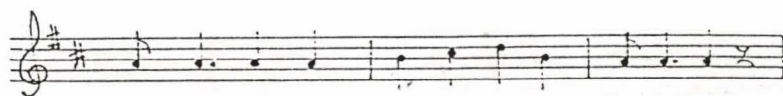
Hogy ott ki-költ-hesd pelyhes magza-tod.

7.

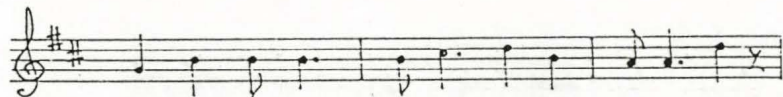
Dallama: Tompa M. Dalfűzér TMÖKI.191-182.

Mesz-sze földre bújdo-sott a gá-lam-bom,

Soh' se lá - tom, tán még hí-rét se hallom!

Csak az e-sik a lel-kem-nek ne-he-zen,

Hogy még nem is be-szél- he-tett én ve-lem. TMÖKI.86.

8.

Kócsi pusztán

Dallama: Tarjáni András/1894/Sály. 1955. B. E.

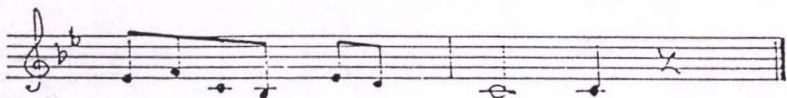
Kó-csi pusztán be-tyár va-gyok,

Szoron-gatnak a had - na - gyok!

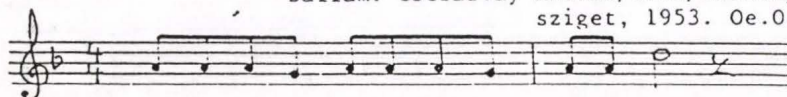
De ne fél-jen a vár - me - gye,

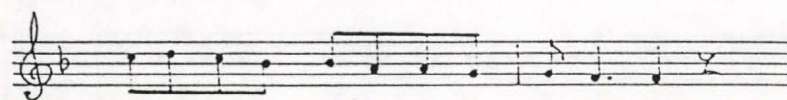
Hogy a va-sat én rám te - gye!

TMÖKI. 273.

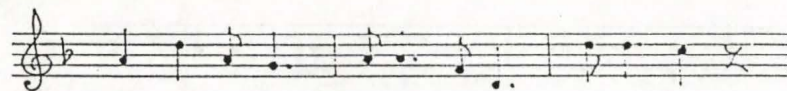
9.

Dallam: Cséfalvay András/1885/Sérfenyő-
sziget, 1953. Oe.0.

Túr me-ze-jén búra ne-velt az a -nyám,

Mint az e-ső, hullt kese-rű köny-nye rám.

Két ke-zi-vel meg-meg-ö-lelt, be-ta-kart,

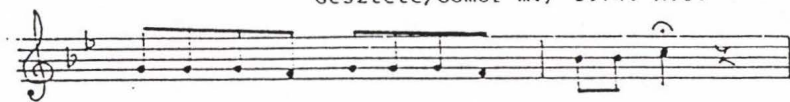
A-mi - kor már ol-da-la-mon volt a kard.

TMÖKI. 369.

10.

Néprománc

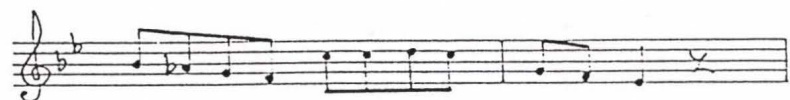
Dallam: Csank Dezsőné Imrece Ilona/1913/
Gesztete/Gömör m./ 1974. Á.T.

Gyilkos fenék malom vol-na, ha vol-na,

De a víz is régen elment a-ló-la.

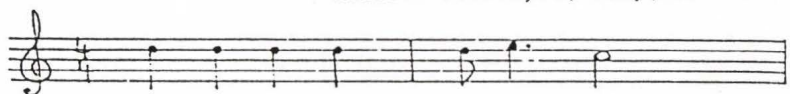
Egy kis-madár fel nem száll a fűzág-ról,

Ott é-ne-ke-l a Vi-rág-né lá-nyá-ról. TMÖKI.368-369.

Dallam: Asszonyok, Sály,1955.B.E.

11.

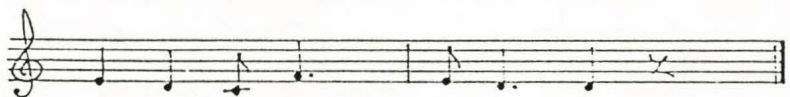
Ró-zsa- sző - lő, ba-ka - tor,

Pi-ros a bor, ha ki - forr;

Pi-ros le - ány, ga-lam - bom,

Töltsd te - le a pa - lac - kom!

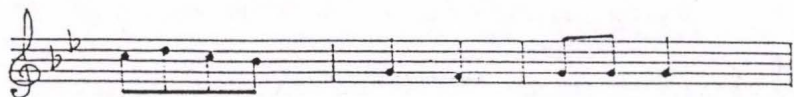
TMÖKI.85.

12.

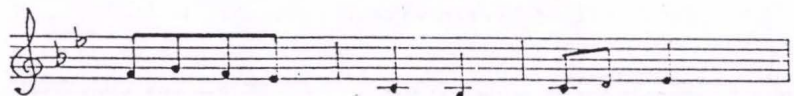
Dallam: Felsőiregh /Tolna m./ 1907. B.B.

El-vi-rított a rozs, meg is ért,

Nem leszek én fi - ú, a ti-éd!

Nem megyek én hoz-zád, hisz ve-led

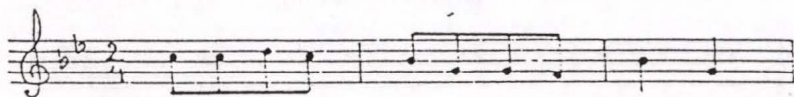

Ke-nyér-be se en - ném e-le - get.

TMÖKI.370-371.

13.

Dallam: Felsőiregh /Tolna m./ 1907.B.B.

Messze jártam, heted-hét or - szá-son,

Vissza-jöt-tem, de bá - nom, de bá- nom!

Mély a Sa-jó, ma-gos a pal - ló - ja,

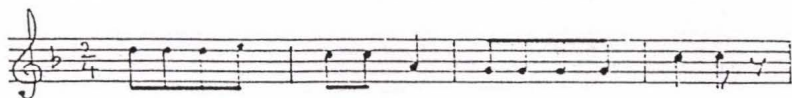

Ha rá-men-nék, le is es-nék ró-la.

TMÖKI.366.

14.

Dallam: Bolhás /Somogy m./ K.Z.

Alant megyen a fel-hő, zivatar jön délről,

Fordítsd bojtár a nyá-jat, erős i-dő ké-szül.

Alant megyen a felhő, zu-hog is már tá-vol,

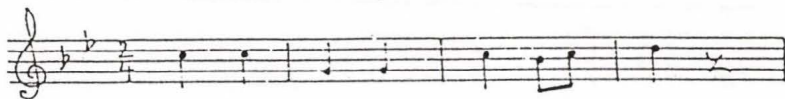

Fordítsd bojtár a nyá-jat, mert megver a zápor.

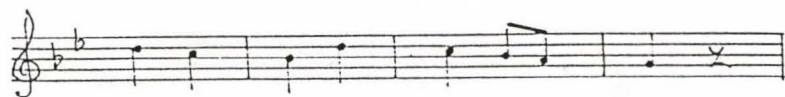
15.

Dallam: Járdányi Népdaltípusok I. 21.

TMÖKI. 267.

Hogy be - teğ volt é-des szü - lém,

E - zer - jó - fü - vet szedtem én.

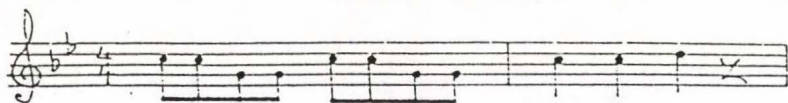
Héjh az ar-Jön, a ré-té - ken

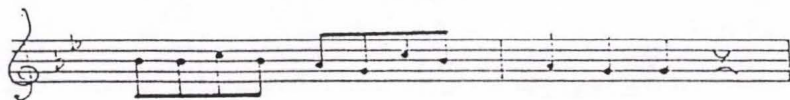
E-zer - jó - fü e-lég te - rem. TMÖKI. 82.

16.

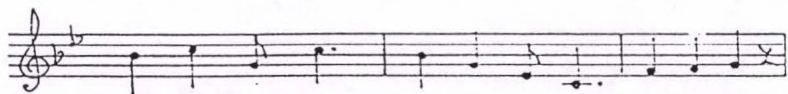
Dallam: Járdányi I. 20.

Piroslik a bokor gyenge haj-tá - sa,

Piros-lik a leány gyenge or- cá- ja!

Tar-ka ma-dár jár a piros hajtás-hoz,

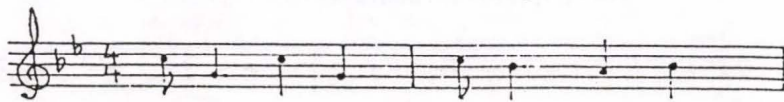

Nyalka gyerek jár a pi-ros le-ány-hoz.

TMÖKI. 84.

17.

Dallam: Járdányi I. 127.

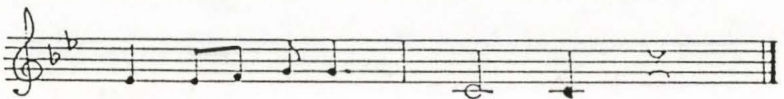
Mu-zsi - kál-nak, he-ge - dül- nek

Al - vé - ge- si le-gény - ség - nek.

Bí - ró fi- a beh ré-zen, beh ré - gen

Nem volt már a fel - vé - gen.

TMÖKI. 81.

18.

Dallam: Asszonyok, Écs /Győr-Sopron m./

B.E.

A par - la - gon nő a szarka - láb,

Nézz a sze- mem közé leg-a - lább!

No de ne bánts! mi-nek néz - nél?

Úgy le - het, még meg-i - géz - nél!

TMÖK I. 82-83.

19.

Dallam: Járdányi I. 27.

Bánfa-lu- si to- rony gomb - ja,

Nem megyek én a temp - lom - ba!

Ha rám - ka-csint a ga - lam-bom;

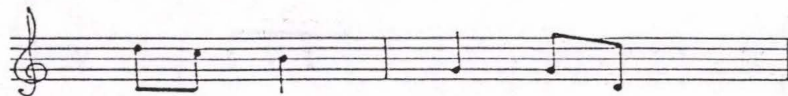
Mit mond a pap, nem is hal - lom. TMÖK I. 371.

20.

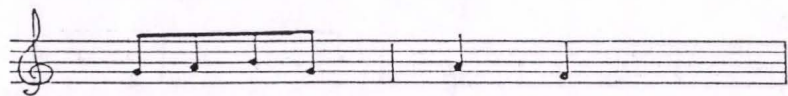
Dallam: Járdányi I. 130.

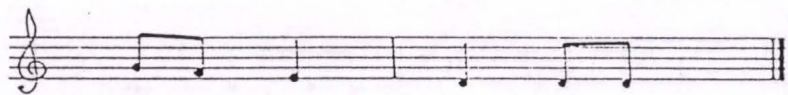
Vi- ze nincs, szá - ra-zon

Fo-rog a szél - ma-lom.

Ne be-szélj, nem hi - szem

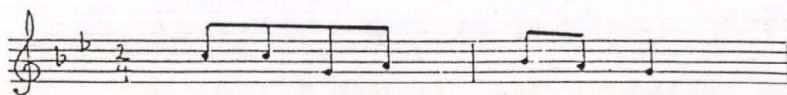
Sza-va - dat csil - la - gom.

TMÖK I. 366-367.

21.

(Erre a dallamra énekelhető: Nagy kerek tó közepén... Mindkettő megy a Komáromi kisleány dallamára)

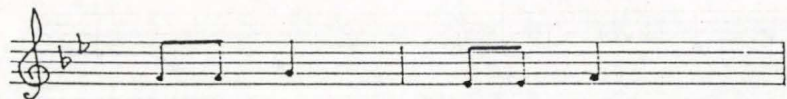
Dallam: Járdányi I. 95.

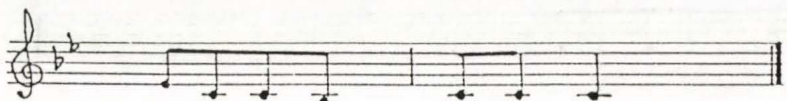
Tó kö-ze - pén bo - kor-sás,

Ha nem sze-retsz, sze- ret más!

I - ga - zán, i - ga - zán,

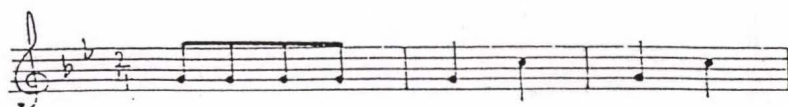

Tíz sze-re-tőt kap a lány!

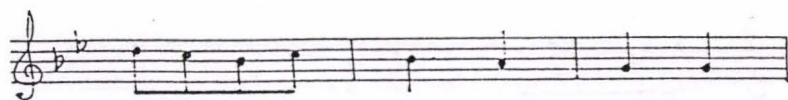
TMÖK I. 85.

22.

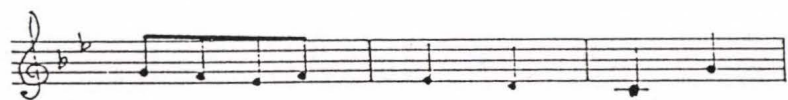
Dallam: Járdányi I. 34.

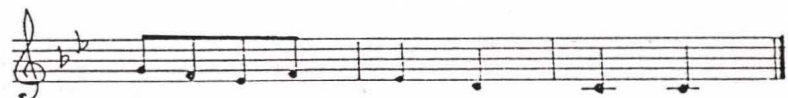
Te vagy az én bol- dog - sá - gom,

Te vagy az én gaz - dag - sá - gom!

Csak az bú- sít, e - gyéb sem - mi:

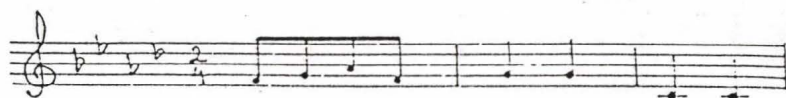
Hogy tá- vol kell tő - led len - ni!

TMÖKI. 267.

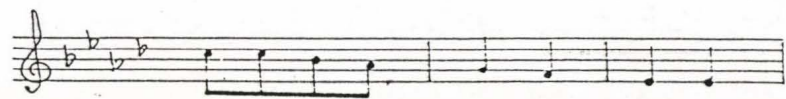
23.

(Ugyanerre a dallamra énekelhető: *Kiforrt már a mézesmáli...*)

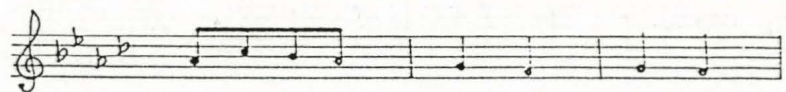
Dallam: Járdányi I. 222.

Ki- csi ma- dár a pa - csir- ta,

Még- is o- lyan nagy a hang- ja!

Kislány az én ró - zám Er - zsi,

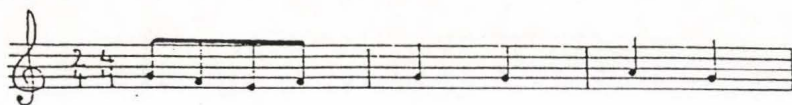

Még- is o- lyan, o- lyan nagyon tud sze - retni.

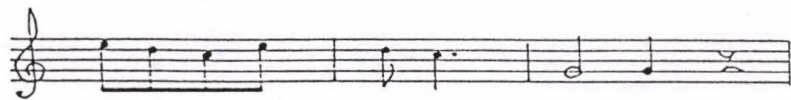
TMÖKI. 366.

24.

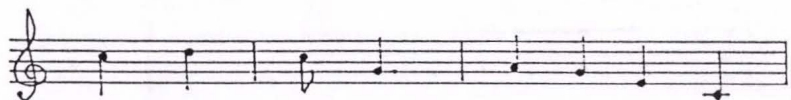
Dallam: Járdányi I. 199.

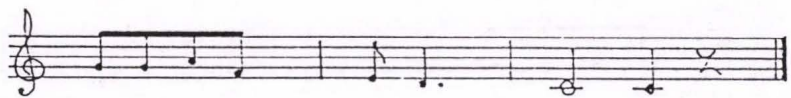
Hab-zik a fű, majd meg is dül,

Szent Já-nos-ra ka-sza pen - dül;

A ré - te - met meg - ka - szá - lom,

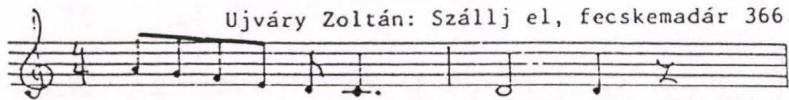
Úgy é - te - tek te - le - jász - lon.

TMÓKI. 365.

25.

Dallam: Rima völgye

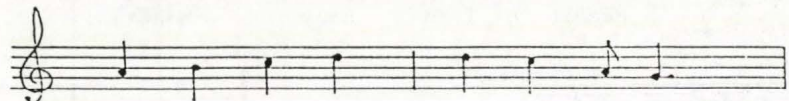
Ujváry Zoltán: Szállj el, fecskemadár 366.

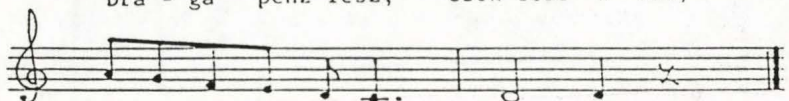
Hozd át révész a de - reg - lyét,

Vigy át ha-mar, ha sze - retsz még!

Drá - ga pénz lesz, csók lesz a vám,

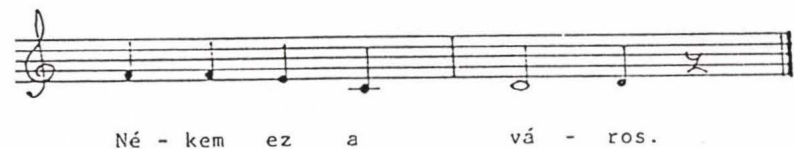

Megí - gé - rem, meg is ad - nám!

TMÓKI. 365.

26.

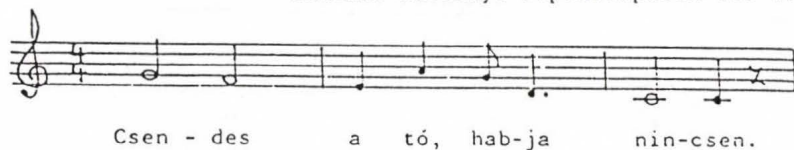
Dallam: Kodály Zoltán: Mátrai Képek c. kórusművéből

TMÖKI.367.

27.

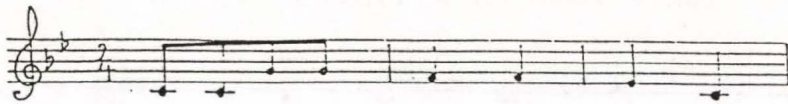
Dallam: Járdányi Népdaltípusok II. 17.

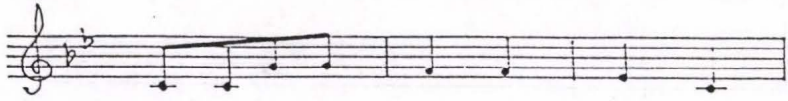
TMÖKI.84.

28.

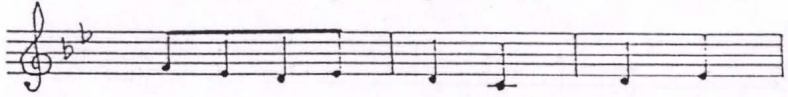
Dallam: Járdányi I. 172.

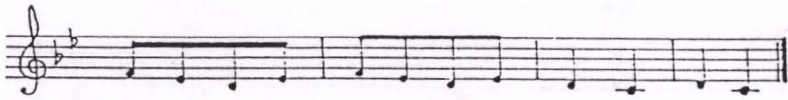
Búj-do-som a ke - rek föl - dön,

Szo - mo - rúság jár - tom, köl - töm;

Meg se bí-rok hol pi - hen - ni,

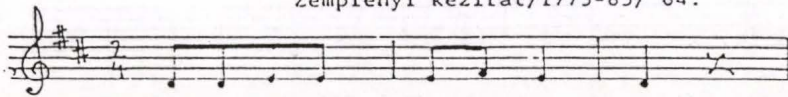
Nem ös-mer itt, nem szeret itt en-gem senki!

TMÖKI. 367-368.

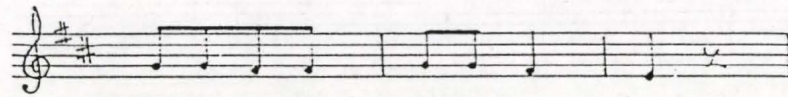
29. a)

Dallam: Sárospataki diákdal

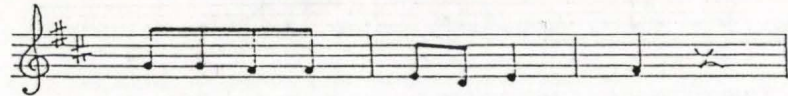
Zemplényi kézirat/1775-85/ 64.

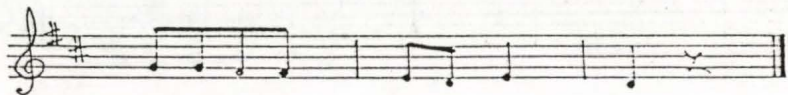
Haj-nal ha-sad, har-mat e - sik.

Mun-ká - lód-junk se-tét es - tig!

Gyül a ma-rok, hosszabb a sor,

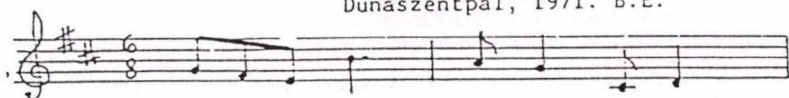

Majd alha-tunk kará - cson - kor.

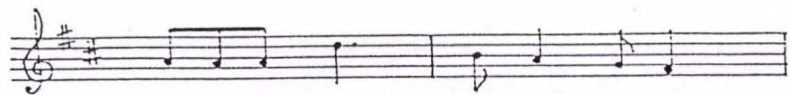
TMÖKI. 369-370.

29. b)

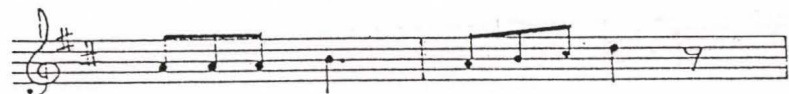
Vida Imréné /1902/
Dunaszentpál, 1971. B.E.

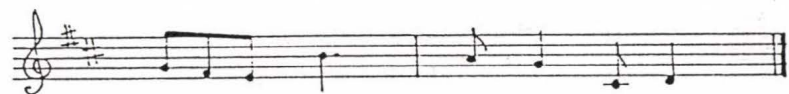
Hajnal ha - sad, har-mat e - sik,

Mun-kál-kod-junk ső-tét es-tig.

Gyül a ma - rok, hosszabb a sor,

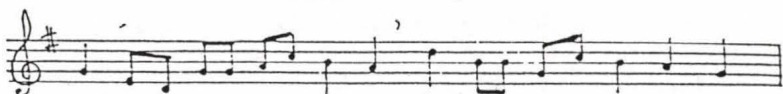
Majd al-ha-tunk ka-rá - csonykor.

(Ez a német eredetű dallam egyik legrégebb munkásdalunk, az ún. *Herbergnóta*. Egykor a vándorló mesterlegények közismert dala volt. A Kiszálföldön a legkülönbözőbb szövegekkel éneklék. Az iskolában tanult Tompa-verset azonos szótagszáma miatt könnyen lehetett rá énekelni. Valószínűleg így került népünk ajkára.)

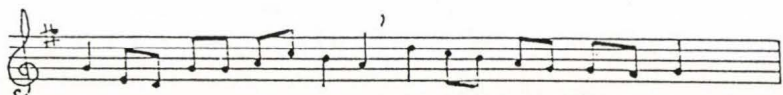
TMÖK I. 369-370.

30.

Dallam: 66. genfi zsoltár

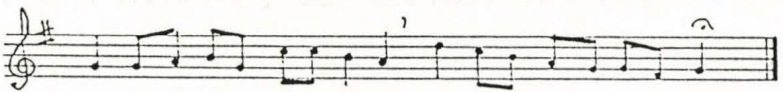
Szálljatok fel a tiszta fénybe, á - híta-tom szent szárnyai,

Ra-gadjá-tok őt fel az égbe, o-da vonják őt szárnya-i.

Ez új napom fel-virradtá-val a szívem is há-lá - ra gyúl,

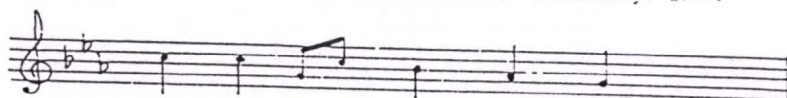
Az ég felé száll tiszta lángja, ahonnan fényt áraszt az Úr.

Miként a napfény a világon Szül és teremít új életet;
 Úgy árad az Úr jóságából Az áldás és a szeretet.
 A földet és lelkünk világát Az ő szerelme tölti be,
 Azért buzgó szívem háliját Kiöntöm én is elibe.

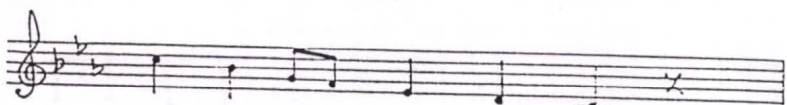
Éltem ma is kezedre bízom Édes Atyám, gondviselőm!
 Akármí ér, nem zúgolódom, Mi tőled jön: kedvemre jön.
 Útamon te légy vezérem, Bánatomban légy vigaszom,
 S míg küzdve az estvét elérem, Légy gyámolom, légy támaszom.

31.

Dallam: Kolozsvári énekeskönyv 1744.

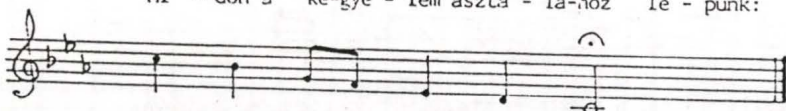
Id - ves - sé - günk, vált - sa - gunk,

Jé - zus! hozzád ki - ál - tunk;

Mi - dőn a ke - gye - lem aszta - lá - hoz lé - pünk:

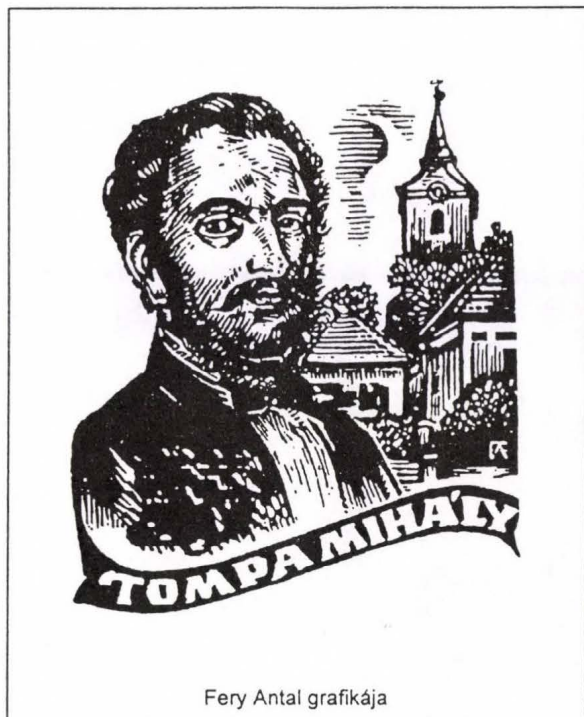

Jö - vel ma - radj mi - vé - lünk!

Nagy volt szüleink bűne,
 De Atyád könyörüle.
 És az örök halál tüzéből megváltott
 Engesztelő halálod

Ha szemcink meglátnak,
 Jobbján te szent Atyádnak;
 Ott a Szentlélekkel örök egységben
 Üdvözítés majd az égben!

(Teljes szövege megtalálható: Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Bp., 1994. 442. sz.)

Fery Antal grafikája

A dalszövegek mutatója:

(A dalok száma a kezdősorok betűrendjében)

Alant megyen a felhő 14	Kócsi pusztán betyár vagyok 8
A parlagon nő a szarkaláb 18	Megenyhült a lég (<i>A gólyához</i>) 6
A tilinkóm nem szól 4.	Messze földre bujdosott a galambom 7
B ánfalusi torony gombja 19.	Messzi jártam hetedhét országon 13
Békót tettek kesely lovam lábára 5a	Muzsikálnak, hegedülnek 17
Bujdosom a kerek földön 28	Nagy kerek tó közepén 21
C sendes a tó, habja nincsen 27	Ő szí tájnak hervadása 2
E lvirított a rozs, meg is ért 12	P iroslik a bokor gyenge hajtása 16
G yilkos fenék malom volna, ha volna 10	R epülnél lelkem, fenn repülén (<i>Pusztán</i>) 3
H abzik a fű, majd meg is dül 24	Rózsaszőlő, bakator 11
Hajnal hasad, harmat esik 29a, 29b	Sárga rigó páros 26
Hogy beteg volt édes szülém 15	S zálljatok fel a tiszta fénybe 30
Hozd át, révész, a dereglyét 25	T e vagy az én boldogságom 22
I dvességünk, váltságunk 31	Télen, nyáron pusztán az én lakásom 1
Kicsi madár a pacsirta 23	Tó közepén bokor-sás 21
Kiforrt már a mézesmáli 23.	Túr mezején búra nevelt az anyám 9
Kis kertemben kiszáradt az eperfa 5a, 5b	Vize nincs, szárazon forog a szélmalom 20

Borfejtő
Gombos István munkája

BENCSIK JÁNOS

Tokaj, a polgárosuló kisváros művelődési kapcsolatai a XIX. században (1869)

A művelődéstörténeti témák többnyire ott vonzották a történészek érdeklődését, ahol egy-egy jeles intézmény, illetve az is hosszabb ideig működött.¹ Ezzel (is) magyarázható, hogy Tokaj helytörténeti irodalmát tanulmányozva alig akadunk művelődéstörténettel foglalkozó, e terület egy-egy témáját feldolgozó szakcikkre, tanulmányra. Városunkban a XVIII. század elejétől több felekezeti elemi iskola működött, illetve tudunk közép fokú iskola létezéséről is.² Az is természetes, hogy nehéz egy-egy település valamely korszaka iskoláztatásának teljes képét megrajzolni, hiszen a források szűkös volta akadályozza a kutató munkát. Elmondhatjuk azt is, hogy a felekezetek törekvései erőteljesen tagolták az iskoláztatás gyakorlatát városunkban is.

A tokaji gyerekek az ismeretek alapvetését ellátó elemi (normális) iskolák „kijárást”-át követően, ha tanulmányaikat tovább akarták folytatni, akkor egészen a XX. század elejéig³ más városok iskoláit keresték fel, ahol közép fokú, majd felső fokú végzettséget szerezhetek. Anélkül, hogy e helyt felsorolnánk a rendelkezésre álló adatokat, csak utalunk arra, hogy az egyes felekezethez tartozó szülők (és természetesen gyermekeik) más és más város iskoláit részesítették előnyben, amikor gyermekeik továbbtanulásáról döntöttek.⁵

A k ö z o k t a t á s mellett fontos, jelentős szerepet töltött be a tanoncképzés. Tokaj számtalán kisipari és kereskedelmi központ volt, miért is az iparosképzés, továbbá a kereskedő utánpótlás biztosítása mind a város elöljárósága, mind a polgárok érdeklődésének előterében állott. A kézművesek foglalkozásuk, ipari tevékenységük, képzettségük s nem utolsósorban széleskörű társadalmi tapasztalataik révén a város öntudatos polgárai voltak. Nemcsak a várost, illetve az országot ismerték, hanem több szakma képviselői *vándorlásuk* eredményeképpen gazdag anyagismerettel, termelési és értékesítési tapasztalattal, általában európai kitekintéssel is rendelkeztek, s ezek erejéig a fentiek által meghatározott *életscenlélettel* bíró egyének lettek.

¹ Elég ha a szomszédos sárospataki református iskolára, a kollégiumra hivatkozom. Feleslegesnek ítélem, hogy valami bibliográfiát soroljak fel.

² SZABÓ JÓZSEF: *Szerzetesrendek, kegyestanító-rendi iskola Tokajban*. In: BENCSIK JÁNOS-SZAKÁL JENŐNE (szerk.): *Tokaj és Hegyalja I.* Miskolc, 1989.; JÁNOS ISTVÁN: *Piaristák Tokajban*. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 1993. 1. 53-58.

³ BENCSIK JÁNOS: *Egy 1789-es adat Tokaj iskolatörténetéhez*. Szülőföldünk... 9. 40-42. Miskolc.; BENCSIK JÁNOS: *A tokaji református ifjak a sárospataki anyaiskolában (1800-31)*. Borsodi Művelődés, 4. 57-62.; BENCSIK JÁNOS: *Egy tokaji diák a sárospataki kollégiumban az 1820-as években*. Fókusz, 1991. augusztus. 20-21.

⁴ A piarista algimnáziumot II. József rendeletére összevonták és áthelyezték Sátoraljújhegybe (1789). Az Állami Polgári Fiúiskola 1903-ban kezdte meg működését Tokajban, s az 1948/49-es tanévig folytatta munkáját.

⁵ A római katolikus családok gyakorlatához adalékul szolgálhat Speck Lajos vagy Paulay Ede életrajza, továbbá BALASSA IVÁN: *Kassai József, a tudós szerencsi plébános*. In: KOVÁTS DÁNIEL (szerk.): Széplalom 4. 1992. 197-202. A református vallás hívei a pataki iskolához kötődtek. „Szabó József, tokaji ifjú, 17 éves három éven át Marosvásárhelyen, a kollégiumban. egy évig Kolozsváron neutralista volt. Az apja neve Szabó János”. Zemplén Levéltára, Tokaj, törvényszéki ir. 1765. Etc.

A kisiparosság városunkban is társadalmi-gazdasági tekintetben vezetőrétegnek számított még e század elején is.⁶ A tokaji – általában a hegyaljai – mesteremberek csaknem minden esetben *kétarcú* gazdasági tevékenységet folytattak még századunk első évtizedeiben is. A kézművesség mellett ragaszkodtak a szőlőműveléshez, a bortermeléshez. E ragaszkodás az évszázados, hagyományos szőlő- s bortermeléshez már a XVIII. század elején kialakította körükben a paraszt-polgár mentalitást. Miután 1848-ban a polgári átalakulás szabad utat kapott, a polgári fejlődés az élet csaknem minden területén elindult, illetve Tokaj esetében a korábbi alapokon tovább folytatódott. Az átalakulást gátolta, hogy a *dézsma* szőlőket nem szabadították fel az 1848-as törvények, és a *céhes kisipari keretek* is megmaradtak. A zavartalan fejlődés elengedhetetlen feltétele lett a dézsmaadó szőlők megváltása (1858),⁷ illetve az *ipartestületi törvény* (1872) bevezetése. Elhárultak tehát az utolsó akadályok is a polgári átalakulás útjából.

Mind a közoktatást ellátó, alapismereteket nyújtó felekezeti (és az időközben beindult állami) iskolák a tanköteles tokaji gyermekek többségét a városhoz kötötték. A minden bizonnyal jelentős körű inasoktatás pedig az „iskolahagyott” korban (12-15 éves) lévő *inasok*at tartotta meg a városban. Itt lényeges hangsúlyoznunk ismételten azt, hogy a gyermekkor meghatározó részét abban a városban töltötték a gyermekek, ahol a gazdasági környezethez szorosan hozzátartozott a szőlőművelés és a bortermelés.

Rendelkezésünkre áll az *1869-es népszámlálás* anyaga, mely sokoldalú tanulmányozáshoz nyújthat támpontot.⁸ Feltett szándékunk azt vizsgálni, hogy mely társadalmi csoporthoz, társadalmi réteghez tartozó családok irányították gyermekeiket *közép- és felső iskolákba*, illetve ezek a továbbtanuló fiatalok mely településen lévő közép- és felsőfokú iskolákban folytatták tanulmányaikat. Ezáltal kitűnhet, hogy ily módon Tokaj mely városokkal tartott művelődési kapcsolatot. Ebben az esetben többnyire csak kifelé irányultsággal találkozunk. Nem így az értelmiség, a *városi intelligencia* esetében. Hiszen vannak klasszikusnak nevezhető értelmiségi pályát, foglalkozást képviselő papok, tanítók, ügyvédek, mérnökök Tokajban. Ezek jelentős része nem Tokaj szülőte, hanem más településről *pályázott* Tokajba.

Az inasoktatás már egy összetettebb képet mutat. Noha számos szakma képviselőit megtalálhatjuk a tokaji kézművesek között, mégis néhány frekvenciát szakterület hiányzott. Általánoságban elmondhatjuk, hogy a mesterséget űző apa rendszerint gyermekét maga mellé vette, saját műhelyében oktatta. Ha azonban valaki Tokajban hiánynak számító szakmát választott, akkor más városba ment inasnak, más városba adta inasnak gyermekét. Ellenkező példa is volt. A tokaji kézművesekhez évről-évre több gyermek szegődött inasnak, a tokaji inasok származási helyeiből széleskörű társadalmi kapcsolatokra következtethetünk.

Tokaj a polgári értelemben vett érvényesülés ígéretével több társadalmi csoportot vonzott tehát. Egyrésztük nem is költözött ki Tokajból, itt akart és tudott érvényesülni. Ezért városunk társadalmi színesebb, összetettebb képet mutatott a vizsgált évtizedekben is. Az érintettek (az értelmiségiek, a kézművesek és kereskedők) többsége a belvárosban lakott, itt tartott műhelyt, és itt is dolgozott. Az ún. Kistokajban a földművesek laktak, de ők sem voltak egységesek életmód, felekezet, műveltség stb., sőt származás tekintetében sem. Itt is találhatunk néhány iparost, kereskedőt, sőt értelmiségi pályát űzőt is. Sajátos az, hogy a *vasúti inásház* alkalmazottai, továbbá a Tiszaszabályozási Társulat helyi alkalmazottai, a sóhivatal és a fináncoktanya is kívül (dél felől) esett a belvárosra.

Az alább bemutatott, 32 tanuló adatait tartalmazó táblázatból kitűnik, hogy a felekezetek elkülönülése a továbbtanulás területén is jelentkezett. A vezető szerepet a sárospataki református kollégium töltötte be.⁹ Mellette egy tanuló a hajdúnánási református gimnáziumban tanult.¹⁰

⁶ BENCsik JÁNOS: *Tokaj, társadalom-szerkezeti tanulmány*. In: BENCsik JÁNOS-KESZELI LÁSZLÓ (szerk.): *Tokaj és Hegyalja XI*. Tokaj, 1994.

⁷ BENCsik JÁNOS: *A szőlődézsma megváltása Tokajban (1858)*. Kéziratban.

⁸ BENCsik JÁNOS: *Mesterek és mesterségek Tokajban*. In: KOVÁTS DÁNIEL (szerk.): *Széphalom 7*. Sátoraljaújhely, 1995. 45-55.

⁹ Az anyaiskola anyakönyveinek tanúsága szerint mindig több tokaji diák tanult Sárospatakon.

¹⁰ A hajdúnánási kertületi főkapitány, Nánási Oláh István felesége a tokaji születésű Radnóti Kovács Katalin, kivel 1791-ben kötöttek házasságot Tokajban.

A római katolikus diákok által látogatott középiskola a miskolci és a kassai volt.¹¹ Az evangélikusok a közelebbi nyíregyházi, illetve a felvidéki iglói középiskolába adták gyermekeiket.¹² A tokajiak érdeklődését, annak frissességét jellemzi, hogy a nem régen indított kassai *realiskolá*-ban egy tokaji gyermeket is találhatunk.¹³

Középiskolában továbbtanuló tokaji gyerekek (1869)

Sor-szám	Az iskola székhelye	Az iskola jellege	A tanuló osztálya	Születési éve	Apja foglalkozása
1.	Sárospatak	református	V. oszt.	1857.	könyvkötő
2.	Sárospatak	református	III. gimn.	1855.	gazdálkodó
3.	Sárospatak	református	kollégium	1852.	gazdálkodó
4.	Sárospatak	református	VIII. gimn.	?	árva (napszm)
5.	Sárospatak	református	VIII. diák	?	birtokos
6.	Pest	?	magántanuló	1856	városi pénztárnok
7.	Pest	róm. kat.	magántanuló	?	állomásfőnök
8.	Kassa	róm. kat.	középiskolás	1858	folyammérnök
9.	Kassa	róm. kat.	reáloskolás	1854	folyammérnök
10.	Kassa	?	katonai int.	?	kereskedő
11.	Miskolc	róm. kat.	VII. gimn.	1849	ny. huszárcapitány
12.	Miskolc	róm. kat.	III. gimn.	?	gazdálkodó
13.	Igló	evang.	tanuló	?	birtokos
14.	Hajdúnánás	református	gimnazista	?	tisztartó
15.	Nyíregyháza	evang.	oskolás tan.	1859	szőlőbirtokos
16.	Biala (Lengyeló)	evang.	tanuló	?	borkereskedő
17.	?	?	magántanuló	1857	kőművessegéd

Főiskolán továbbtanuló tokaji gyerekek (1869)

18.	Bécs	róm. kat.	joghallgató	1841	birtokos
19.	Bécs	róm. kat.	tanuló	1862	birtokos
20.	Pest	róm. kat.	joghallgató	1845	szabómester
21.	Eger	róm. kat.	papi szeminárium	?	szabómester
22.	?	róm. kat.	képezdei m. tanuló	1850	gazdálkodó
23.	Kassa	?	jogász gyakornok	?	gazdálkodó
24.	Eperjes	?	jogász gyakornok	?	birtokos

Továbbtanuló tokaji zsidó gyerekek (1869)

25.	Mád	izraelita	talmudot tanul	?	korcsmáros
26.	Huszt	izraelita	talmudot tanul	?	korcsmáros
27.	Huszt	izraelita	talmudot tanul	?	korcsmáros
28.	Huszt	izraelita	talmudot tanul	?	korcsmáros
29.	Királyhelmec	izraelita	talmudot tanul	?	segéd rabbi
30.	Gálszécs	izraelita	héber tudomány	?	kereskedő
31.	Pest	izraelita	talmudot tanul	?	kereskedő
32.	Debrecen	izraelita	papnak tanul	1843	szőlősgazda

¹¹ WICK BÉLA: *Kassa története és műemlékei*. Kassa, 1941.

¹² BERZEVICZY ALBERT: *Nyíregyháza közoktatása*. A nyíregyházi evangélikus gimnázium 1852-től 1861-ig szünetelt. Az 1863/64. tanévtől már I-IV. osztály van. In: BOROVSKY SAMU: *Szabolcs vármegye*, Bp. 1900. 196-198.

¹³ Kassán a realiskola 1858-ban létesült. Vö.: WICK id. mű, 215.

Ami a felsőfokú oktatásban való részvételt illeti, megállapítható, hogy e korban még divatos maradt a jogászokodás. Tokajból is két joghallgató volt, egyikük a pesti, másikuk a bécsi egyetemen tanult. Két tokaji *jogász gyakornok* is szerepel az összeírásban, éspedig egyikük Kassán, másikuk Eperjesen vállalt ilyen kötelezettséget. Volt továbbá egy egri papnövendék, illetve egy ismeretlen „képezde” (tanítóképző) magántanulója is.

A táblázat zárásaként nyolc zsidó vallású ifjút találunk. Noha lehetett különbség az egyes iskolák, illetve az abban folyó oktató-nevelő munka színvonala, tematikája között, mégis a „talmudot tanulja” megjelölés nem teszi lehetővé, hogy közöttük különbséget tegyünk. A helységnevek tanulságosak, hiszen Mád mellett Gálszécs, Huszt stb. szerepelnek. A névsor végén lévő 26 éves ifjú zsidó kivételnek számít, ő Debrecenben papnak készült.

Most pedig lássuk a t a n o n c k é p z é s helyzetét. Először a helybeli mesterekhez szegődött inasokról készítettünk egy táblázatot, melyben az összes mestert is szerepeltetjük, s ebből kiderülhet, hogy néhány esetben nem volt inasa a mesterembernek.¹⁴ Külön bontásban szerepelnek a Tokajban született inasok, illetve azok, akik apjuk műhelyében tanulnak. Szembetűnő, hogy néhány szakma meseterei nem ragaszkodtak ahhoz, hogy gyermekeik saját műhelyükben legyenek inasok, hogy az apa tanítsa fiát a mesterség fogásaira. Közülük kitűnik a bognár, továbbá a szabó. [A táblázatot lásd a következő oldalon! A táblázat rovatai: sorszám, mesterség (szakma), mesterek száma, inasok száma, közülük Tokajban született, apjánál tanul, idegen műhelyben tanul, zsidó vallású.] Az utolsó sorban lévő pástornál megjegyezzük, hogy tél volt, a bojtárok nem voltak szolgálatban. Gyak. = gyakornoki minőségben.

Az inasok születési helye (1869):

Kovács: Tokaj (1); *lakatos:* Mád (1); *rézműves:* Lengyelország (1); *aranyműves:* 0; *bádogos:* Tokaj (1); *gépész:* Tokaj (1); *hajókormányos:* 0; *asztalos:* Tokaj (1), Tiszadada, Csenger, Tarcal, Szilvásújfalú (4); *bodnár:* Tokaj (9), Sátoraljaújhely, Szepesalmás, Mándok, Csehország (Voszek) (4); *kerékgyártó:* Tokaj (1); *faesztergályos:* 0; *kárpitos:* 0; *szabó:* Tokaj (4), Upor (Zemplén vm.), Galicia, Esztergom, Pest-Buda, Kassa, Felsőkemence, Szepes-Lapis (?) (7); *varrónő:* 0; *sapkás:* 0; *vattakészítő:* 0; *tűnár:* Tokaj (1); *szűcs:* 0; *csizmadia:* Tokaj (4), Nagygyéres (1); *cipész:* Tokaj (4), Gölnic, Nagykálló, Vámos (Zemplén vm.), Sátoraljaújhely, Galicia (5); *szíjgyártó:* Tokaj (1), Varannó (1); *nyereggyártó:* Tokaj (1), Sátoraljaújhely (1); *könyvkötő:* Tokaj(1); *molnár:* Taktabáj (1); *pék:* Sárospatak (1); *mézeskalácsos:* Tokaj (3); *cukrász:* Dobsina (1); *mészáros:* 0; *hentes:* 0; *virslis:* 0; *szappanfőző:* 0; *ecetfőző:* 0; *szesz- és pálinkafőző:* 0; *serfőző:* 0; *ács:* Tokaj (1); *kőműves:* Tokaj (1); *épitőmester:* 0; *kőfaragó:* 0; *zsindegyhasító:* 0; *szobafestő:* 0; *kéményseprő:* Tokaj (1); *üveges:* 0; *kötélgyártó:* Tokaj (1), Makranc (2); *fényképező:* Tokaj (1).

A tokaji kézműves inasok származási helye igen nagy szóródást mutat. Szemben a tényleges helyzettel, azt tételezhetnénk fel – nem is joggal – hogy mindenekelőtt a környező települések gyermekeit találhatjuk a tokaji mesterek műhelyeiben. De nem így van. Az inasok származási táblázata a mesterek mobilitásának valaminő tükröképe lehet. Nemcsak más megyebeli gyermekek szerepelnek tokaji inasként, hanem felbukkan egy-két idegen országbeli is.

Arról már tettünk említést, hogy Tokajban nem minden kézműves szakma mestere fordult elő. Ezért aztán az érdeklődő fiatal vagy az ambíciózusabb család gyermekét idegen településen dolgozó mesterhez szegődte. Az alábbi táblázatban tizenegy ilyen tokaji fiatal szerepel. Sajnos az összeírók nem voltak körültekintőek, s a mesterséget nem jelölték meg.

A következő oldalon látható táblázat témája:

Inasok a tokaji műhelyekben (1869ben).

¹⁴ VARGA GYULA: *Debreceni szíjgyártók*. Debrecen, 1986. 1795-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy már inasnak ne lehessen felvenni, aki legalább a „negyedik normális classis”-t el nem végezte 8. - „...A városi céhek mesterei elsősorban saját gyermekeiket vették fel inasnak, de jelentős a falusi származásúak száma is.” *Néprajzi Lexikon* I. 416.

Ssz.	Mesterség	Mester	Inas	Tokaji	Apjánál	Idegennél	Zsidó
1.	kovács	6	1	1	1	-	-
2.	lakatos	4	1	-	-	1	-
3.	rémzüve	1	1	-	-	1	1
4.	aranyzüve	1	-	-	-	-	-
5.	bádigos	2	1	1	-	1	1
6.	gépész	1	1 (gyak)	1	?	-	-
7.	hajókormányos	2	-	-	-	-	-
8.	asztalos	12	5	1	-	5	2
9.	bodnár	22	13	9	3	10	-
10.	kerékgyártó	7	1	1	-	1	-
11.	faesztergályos	1	-	-	-	-	-
12.	kárpitó	1	-	-	-	-	-
13.	szabó	26	11	4	2	9	2
14.	varrónó	22	-	-	-	-	-
15.	sapkás	1	-	-	-	-	-
16.	vattakészítő	1	-	-	-	-	-
17.	tímár	1	1	1	1	-	-
18.	szücs	3	-	-	-	-	-
19.	csizmadia	19	5	4	1	4	-
20.	cipész	23	9	4	2	3	6
21.	szíjgyártó	3	2	1	-	2	-
22.	könyvkötő	1	1	1	1	-	-
23.	nyeregyártó	2	2	1	-	2	-
24.	molnár	2	1	-	-	1	-
25.	pék	2	1	-	-	1	-
26.	mézkalácsos	2	3	3	-	3	-
27.	cukrász	1	1	-	-	1	-
28.	mészáros	1	-	-	-	-	-
29.	hentes	1	-	-	-	-	-
30.	virslis	1	-	-	-	-	-
31.	szappanfőző	3	-	-	-	-	-
32.	ecetfőző	1	-	-	-	-	-
33.	szesz-, pálinkafőző	1	-	-	-	-	-
34.	serfőző	1	-	-	-	-	-
35.	ács	5	1	1	1	-	-
36.	kőzüve	2	1	1	1	-	-
37.	éplőmester	2	-	-	-	-	-
38.	kőfaragó	1	-	-	-	-	-
39.	zsindelyhasító	1	-	-	-	-	-
40.	szobafestő	2	-	-	-	-	-
41.	kéményseprő	2	1	1	-	1	-
42.	üveges	2	-	-	-	-	-
43.	kötélgyártó	4	3	1	-	3	-
44.	óras	2	-	-	-	-	-
45.	köszörüs	2	-	-	-	-	-
46.	szekérkenőcs-készítő	1	-	-	-	-	-
47.	esernyőkészítő	1	-	-	-	-	-
48.	rostakészítő	2	-	-	-	-	-
49.	borbély	2	-	-	-	-	-
50.	fényképező	1	1	1	-	1	-
51.	kertész	2	-	-	-	-	-
52.	halász	5	-	-	-	-	-
53.	kaskötő	4	-	-	-	-	-
54.	pásztor	3	2	-	-	-	-
	ÖSSZESEN:		67	37	13	54	12

Tokaji gyerekek idegen városban inasok (1869)

Ssz.	A város neve	A tartózkodás célja	Született	Apja foglalkozása
1.	Miskolc	mesterséget tanul	1853	bádogosmester
2.	Miskolc	mesterséget tanul	1856	bádogosmester
3.	Miskolc	mesterséget tanul	?	rostásmester
4.	Miskolc	mesterséget tanul	?	gazdálkodó
5.	Debrecen	mesterséget tanul	?	lakatosmester
6.	Debrecen	mesterséget tanul	1862	kereskedő
7.	Eger	kereskedést tanul	?	kereskedő
8.	Eger	kereskedést tanul	?	kereskedő
9.	Kassa	mesterséget tanul	?	kertész
10.	Nagyvárad	timár vándorlegény	?	timármester
11.	Nagyvárad	bodnár vándorlegény	?	bodnármester

Amint láthatjuk, a gyerekek közül kettő kereskedőinas volt Egerben. A táblázatot záró két fiatal pedig már vándoréveit töltötte.

Kereskedő inasok Tokajban 1869-ben

Sorszám	Jelleg	Inasok száma	Ebből tokaji	Apja boltjában	Idegen boltban	Zsidó vallású
1.	kereskedés	9	4	-	9	5
2.	vegyeskereskedés	5	2	-	5	3
3.	vaskereskedés	3	-	-	3	2
4.	rőfőskereskedés	2	-	-	2	2
5.	fűszerkereskedés	1	1	-	1	-
	ÖSSZESEN:	20	7	-	20	12

A „kereskedés” szóval azokat jelöljük, ahol nincs bővebb utalás. Az „Ebből tokaji” oszlopban a Tokajban születetteket mutatjuk ki.

Az előző táblázatban szerepeltetett két kereskedőinassal együtt, kik Egerben tanulták a szakmai ismereteket, összesen 22 gyermek szerepel az 1869-es népesség-összeírásban. Ha számukat összevetjük a kézműves tanoncok számával, akkor megállapítható, hogy az inasok háromnegyed része az ipar, egynegyed része a kereskedelem területén szándékozott a maga (és leendő családja) megélhetését biztosítani. Feltűnő, hogy a kereskedő inasok közül egyetlen egy sem tanult apja boltjában, az apja irányítása mellett. Azt is érdemes hangsúlyoznunk, hogy ekkor a görög kereskedők csaknem teljesen kiszorultak a városból, s ezzel párhuzamosan teret nyertek a zsidók. Erre utal az is, hogy az inasoknak több mint a fele zsidó vallású volt.

CSORBA CSABA

A plébániai levéltárak történeti értékű iratanyaga

(A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei felmérés néhány tanulsága)

I.

A plébániai levéltárak iratainak történeti értéke régóta nem vita tárgya a magyar történetudományban. A múlt században, amikor a „hivatásos” és „amatőr” történetszakértők között igen jelentős volt a papok (a világi papság, illetve a szerzetesek) aránya, érthetően természetesnek számított, hogy – elsősorban a helytörténeti témák esetében – nagy gonddal nézték át a plébániai levéltárakat is, nemcsak az egyházmegyék, illetve a világi közigazgatás különböző szintjeinek dokumentumait.

Az egyházi források, mindenekelőtt a plébániai iratok történeti kutatásának módszertani kérdéseiről csaknem fél évszázada született egy máig meg nem haladott nagyszerű összefoglalás Vanyó Tihamér tollából.¹ Vanyó a külföldi, elsősorban német módszertani irodalom addigi eredményeit adaptálva hangsúlyozottan hívja fel a figyelmet a plébániatörténet-írás kérdéseire, a magyar kutatás elmaradottságára ezen a téren. Utal arra is, hogy Németországban már az 1910-es évektől jelentek meg olyan monumentális kataszteri áttekintések, amelyek egy-egy terület plébániai iratait vették számba. A plébániai levéltárakról írva részletesen taglalta a levél- és irattári rendezés vonatkozásait, s a legfontosabb dokumentumfajtákat, amelyek egy-egy plébánia irattárában fellelhetők. Részletesen foglalkozott az anyakönyvekkel, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekkel (canonica visitatio), a plébániai évkönyvekkel (historia domus, historia parochiae). Az iratanyagon belül elkülönített rendezésre javasolta az okleveleket, az aktákat, a számadáskönyveket, a misejegyzékeket, a térképeket, képeket, fényképeket. A rendezést időrendi, illetve tárgyi rendszerben javasolta, az anyag jellegétől függően. Tárolás szempontjából az iratok dobozolását vélte legcélravezetőbbnek. Amennyiben célszerű, illetve lehetséges, meggondolandónak tartotta a levéltári és irattári jellegű anyagok elkülönítését a plébániákon.²

A plébániák iratanyaga tekintetében a legutóbbi időkig csak az egyházi névtárak szolgáltattak felvilágosítással: közölték a legkorábbi anyakönyvek dátumát. A plébániák alapítására, illetve önállóvá válására vonatkozó megjegyzések viszont abban a tekintetben igazították el a kutatót, hogy az adott településre vonatkozó iratanyagot egyes időszakok tekintetében hol, melyik plébániai levéltárban keresse.

A kutatás számára nagy segítséget jelentett az ún. *mormon akció*, amelynek keretében valamennyi magyarországi egyház valamennyi fellelhető anyakönyvről mikrofilmfelvétel készült, s annak egy példánya a Magyar Országos Levéltárba került. E nagy vállalkozás eredményeit azóta sok történeti-demográfiai és egyéb feldolgozás hasznosította. Az anyakönyvek paginálása nem csekély feladat lehetett. Arra azonban nem volt lehetőség, hogy a sérült köteteket, illetve egyes sérült lapokat restauráljanak, hiszen ez hosszú időre kitolta volna a mikrofilmmezés elké-

¹ VANYÓ TIHAMÉR: *A plébániatörténetírás módszertana*. Pannonhalma, 1941. kny. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940-41.

² Uo. 23-39.

szültét.³ Tekintettel viszont arra, hogy egyes anyakönyvi kötetek, illetve egyes kötetrészek erősen sérültek, bizonyosra vehető, hogy az ezekről készült mikrofilm-felvételek jőszerivel alig használhatók vagy használhatatlanok (olvashatóság!). Az sem közömbös, hogy egyes anyakönyvi kötetekben vannak nem anyakönyvi jellegű, viszont jelentős történeti értéket képviselő bejegyzések is (főleg a korai, azaz XVIII. századi, XIX. század eleji kötetekben). Ezekről azonban nincs, nem készült semmiféle kimutatás.

1945 után, az új levéltári rendszer kiépítését követően nagy figyelem fordult az egyházi levéltárak felé. Jelentős mennyiségű korábban egyházi őrizetben lévő levéltári anyag került állami levéltárakba (egyes szerzetesrendek levéltára, illetve levéltárának részei, káptalani levéltárak gazdasági, illetve hiteleshelyi anyaga, püspöki-érseki levéltárak gazdasági anyaga, egyházi iskolák iratanyaga stb.). Ezekről az anyagokról – rendezésüket követően – több fond- és állagjegyzék készült.⁴

A plébániák iratanyagának számbavétele az előzőeknél sokkal munkaigényesebb, sokkal nehezebben megszervezhető vállalkozás, az anyag széttagoltsága, rendezettségének igen eltérő foka miatt. A plébániák iratanyag állami felmérése először az 1930-as években került sor, majd 1950-ben újabb adatszolgáltatási kötelezettséget írtak elő, amelynek értelmében számot kellett adni az anyakönyvekről, canonica visitatiókról, historia domusokról, számadásokról, vegyes iratokról, beleértve az elhelyezési körülményeket, rendezettséget, selejtezettséget, hiányokat. Az 1970-es és az 1950-es évek adatainak és egyéb felméréseknek és nyilvántartásoknak összevetésével, illetve összegzésének eredményeképpen készült el Dóka Klára szerkesztésében a magyarországi plébániák levéltárak fondjegyzékének két kötete.⁵

Az egyes plébániák iratanyagának katasztere egységes szerkezetben került közlésre (már amennyire a kitöltött adatlapok az egységesítést lehetővé tették: *Anyakönyvek - Canonica visitatio - Körlevelek - Kegyeri iratok - Számadások - Iskolai iratok - Nyilvántartások - Egyházközségi képviselőtestületi és egyháztanácsi jegyzőkönyvek - Építési iratok - Ügyviteli iratok - Vegyes iratok*). Ezek a felsorolt iratfajták a leggyakoribbak. E megnevezéseken kívül az évkört (a legrégebbi és 1950-nel bezárólag a legújabb irat kelte) és a folyómétert tünteti föl a jegyzék.

Nem kétséges, hogy az így kapott – egyházmegyék szerinti tagolásban közzétett – adatanyag igen hasznos a kutató számára. Elsősorban az tudja használni, aki egy település történetének bizonyos korszakát, vagy történetének egészét szándékozik feldolgozni. A legújabb egyházi névtárból⁶ a plébánia címét és egyéb adatait kikeresve – megfelelő egyházi engedély birtokában – a kutató az adott egyházközség iratainak átnézésére indulhat.

Abban az esetben, ha valaki valamely témára kutat (iskolák, építéstörténet, egyesületek stb.), már szembetalálkozik a jegyzék pontatlanságaival, hiányaival, információszegénységével. A kutatás gyakorlatát során az egyik leginkább zavaró tényezőt az évkörök adata jelenti. A jegyzék ugyanis a hiányokat nem jelzi. Gyakran éri így a kutatót meglepetés, amikor viszonylag nagyobb terjedelmű, a XVII. század végétől 1950-ig terjedő iratsorozatról a kézbevételekor kiderül, hogy a legkorábbi irata egy egyszerű másolat, s az anyag zöme XX. századi, tetemes hiá-

³ Az elkészült mikrofilmanyagról tájékoztató jegyzékek: - MANDL SÁNDORNÉ: *Az esztergomi római katolikus főegyházmegye anyakönyveinek mikrofilmjei az Országos Levéltár Filmtárában*. Tematikai konspektus. Levéltári leltárak 30. Bp. 1964. - JUDÁK MARGIT: *A szombathelyi római katolikus egyházmegye anyakönyveinek mikrofilmjei az Országos Levéltár Filmtárában*. Tematikai konspektus. Levéltári leltárak 60. Bp. 1973. (Községenként tartalmazza a keresztelési, házassági, halotti anyakönyvek sorozatát, az évkört, a hiányokat feltüntetve, megjegyzésben utal az anyae gyházra, illetve a leányegyházakra.)

⁴ *Az egri érsekség levéltára*. Összeállította: SOÓS IMRE. Levéltári leltárak 3. Bp. 1957. - *A székesfehérvári püspökség levéltára*. Összeállította: NAGY LAJOS. Levéltári leltárak 6. Bp. 1958. - *Útmutató az esztergomi primási levéltárhoz*. Archivum ecclesiasticum. Szerkesztette: BÓNIS GYÖRGY. Levéltári leltárak 24. Bp. 1964.

⁵ *A magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II. A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei 2. rész. Plébániák levéltárak A-B kötet*. Szerkesztette DÓKA KLÁRA. Bp. 1986. - Más felekezetek anyagáról is készültek hasonló felemérések és jegyzékek, például *A magyarországi református egyház levéltári anyagának fondjegyzéke*. Szerkesztette DR. LADÁNYI SÁNDOR. Bp. 1976.

⁶ *Magyar Katolikus Almanach 1984*. Bp. 1984. Szerkesztette DR. TURÁNYI LÁSZLÓ.

nyokkal. Még nagyobb gondot jelent a „vegyes iratok” megjelölésű állag. A plébániai fondjegyzék szerint például az egri érsekségbe tagolt Domaháza 4,35 fm iratanyaga közül 2,50 fm tartozik a vegyes iratok közé, Edelény 3,09 fm iratából 0,90 fm a vegyes, Felsőzsolca 2,92 fm iratából 1,90 fm. Ha nem is ilyen sarkítottan, de más plébániai levéltárak esetében is viszonylag nagy a „vegyes” iratok aránya, amelyek többnyire rendezetlenek (voltaképpen a „vegyes” megjelölés ezt a helyzetet takarja), s az évköri közlése is legfennebb hozzávetőleges. Tartalmi tekintetben pedig csak a helyszíni közbevétel igazít el. Nem ritkán a történeti szempontból legértékesebb iratok ebben az állagban bújnak meg. Iskolai irattól tervrajzig, egyesületekre, sőt az egyháztól idegen község- és családtörténetre stb. vonatkozó dokumentumokat is találhatunk benne. A községtörténettel foglalkozónak tehát ugyanúgy végig kell darabszinten nézni a „vegyes” iratokat, mint a tematikus feldolgozásra vállalkozó kutatónak. De ki vállalkozik (vállalkozhat) arra, hogy egy téma ürügyén az összes plébániai levéltár végigjárja az adott területen, s többtucat fm-nyi „vegyes” iratanyagot darabszinten átnézzon!

A Heves Megyei Levéltár az 1980-as évek elején készített egy irat-bejelentési kérdőlapot, amelynek segítségével számba vette az Egri Főegyházmegye plébániai levéltárait (az 1950 előtt keletkezett iratokat). A dátummal és aláírással ellátott lapokon 14 témakörbe sorolva lehetett megjelölni az állagokat, illetve sorozatokat, külön rovatban feltüntetve minden esetben az évkört és cm-ben az iratanyag vastagságát (terjedelmét). A témakörök tagolása a következő:

1. Anyakönyvek (keresztelési, házassági, halotti, bérmlási, áttérési anyakönyv, jegyesek naplója).
2. Canonica visitatio.
3. Historia domus.
4. Protocollum (rendeletmásolatok, levelezőkönyv).
5. Vegyes iratok (ikttatókönyvek, felmentések, házassági, anyakönyvi, alapítványi iratok és a többi pontokban nem szereplő iktatott iratok).
6. Körlevelek.
7. Számadások, költségvetések (főkönyv, pénztári napló, nyugta, leltár, SZTK, biztosítás, adó, egyházi adó).
8. Építési ügyek (ha külön vannak).
9. Iskolai ügyek (iskolaszéki iratok).
10. Filiák iratai (ha külön vannak).
11. Egyházi egyletek iratai (ha külön vannak).
12. Egyházközségi képviselőtestületi és tanácsjegyzőkönyvek.
13. Esperesi iratok, jegyzőkönyvek.
14. Egyéb adatok.

A Heves Megyei Levéltár szívesége révén a Borsod-Abaúj-Zemplén megye közigazgatási területéhez tartozó plébániák levéltáira vonatkozó kitöltött kérdőívek egy példányát megkapta a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Ezek az adatlapok lényegében egyeznek a Dóka Klára szerkesztette fondjegyzékkel, helyenként azonban részletesebbek, közlik az irathianyokat, illetve mellékletként részletes iratjegyzéket is tartalmaznak egyes esetekben. Dóka Klára a kötethez írt bevezetőjében röviden elemezte a plébániai iratok jellegét, forrásértékét.⁷

II.

A következőkben egy megyére – Borsod-Abaúj-Zemplén – kiterjedő, évek óta folyó (még nem befejezett) plébániai levéltári felmérés eddigi tapasztalatai alapján összegezzük röviden gondolatainkat a kutatás meglévő és lehetséges segédleteiről.

Az egyházi indíttatású településtörténet (plébániatörténet-írás) lehetőségei 1945 után évtizedekre beszűkültek, ha születtek is ilyen munkák, azok többnyire kéziratban maradtak. A helytörténeti kutatás megélénkülése (főleg az 1970-es évektől) eredményeképpen még mindig nem fordult kellő figyelem az egyházközségi források felé (leszámítva az anyakönyveket). Ennek oka jelentős részben az egyházközségi anyag nehezen hozzáférhető volta, rendezetlensége, segédletekkel való ellátottságának hiánya volt. Olyan nagy vállalkozások, mint az országosra tervezett helytörténeti lexikon (csak Veszprém megye kötete jelent meg), csak érintőle-

⁷ *Plébániai levéltárak* A kötet 27-29., 31.

⁸ Uo. 5-12.

gesen (anyakönyvek, canonica visitációk) vették tekintetbe az egyházközségek iratanyagát, más vállalkozások (egyres helytörténeti monográfiák) még annyira sem. Pedig egyre több példa mutatott arra, hogy a legkülönbözőbb történeti kérdések megválaszolására alkalmas az egyházi anyag. Tíz évvel ezelőtt például Magyarország felszabadításának kezdetei és befejezése tekintetében éppen egyházközségi feljegyzések (historia domusok, halotti anyakönyvek) segítségével sikerült korántsem mellékes kronológiai adatokat a helyükre tenni.⁹

Borsod-Abaúj-Zemplénben az 1970-es években a helytörténeti lexikon készítése programjának keretében indult meg egy nagyobb szabású adatgyűjtés a Megyei Levéltárban. A cédlulázás a lexikonok, nyomtatott helységnévtárak, bibliográfiák adatainak kigyűjtésével indult, amelyhez a levéltári anyagról addig megjelent megyei kiadványok (feudális kori összeírások, községi pecsétnyomók, kéziratok térképek, urbáriumok, feudális kori iratok helymutatója) analitikus feltárása járult. A fond- és állagjegyzék alapján külön cédlula tartalmazta a levéltárban őrzött községi iratanyagot.

Az addigi gyűjtés kritikai számbavétele kapcsán egyebek mellett világosan kirajzolódott az, hogy mind időhatárát, mind tematikáját tekintve a megyei levéltárban őrzött – jórészt közigazgatási jellegű – iratanyag rendkívül hézagos. Kevés az olyan település, amelynek saját közigazgatási iratanyaga a XX. századnál régebbi időszakra nyúlik vissza. Az iratok zöme vagy 1944/45-ben – a háborús események közepette –, vagy az 1950-es évek elejének túlbuzgó papírbegyűjtési és egyéb kampányai során semmisült meg (vannak az 1930-es éveket megelőző időszakból is jelentős iratpusztulásokra vonatkozó adataink).

Mindezek világossá tették, hogy nemcsak az egyháztörténész számára nélkülözhetetlenek az egyházközségi iratok, hanem lényegében a helytörténet bármely részterületével foglalkozó kutató számára is. Az 1980-as évek elején még nem álltak rendelkezésünkre az előbbieken már említett plébániai levéltári adatgyűjtések, ezért a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár egy a teljes megyére s a két legfontosabb felekezetre (római katolikus és református) kiterjedő egyházközségi levéltári kataszteri gyűjtőmunka megkezdését kezdeményezte. A Megyei Levéltár igazgatóját személyesen fogadta Kádár László akkori érsek 1982 tavaszán, s nagy figyelemmel és megértéssel fogadta az akció tervét, s a munkában résztvevők (Csorba Csaba igazgató és levéltáros munkatársai, Seresné Szegőfi Anna, Hőgye István és Tóth Péter) számára személyre szóló engedélyt adott ki az iratanyagok megtekintésére és jegyzékelésére.¹⁰ Különösen az abaúji, tornai, gömöri kistéleplések egyházi iratainak felmérését szorgalmazta Kádár László érsek, elsősorban azokat, ahol több plébániát összevonni kényszerültek pap hiányában, s emiatt az iratanyag veszélyeztetett állapotba került a folyamatos felügyelet hiánya következtében.

A felmérés munka és az előbbieken említett központilag szervezett anyaggyűjtés összehasonlításakor azonnal világossá vált, hogy a megyei levéltár akciója korántsem felesleges, és adatfeltárását tekintve messze túlnő a korábbi adatlapok ellenőrzésén. A levéltárosok felmérés munkája megszervezésének néhány technikai részlete sem lehet érdektelen.

Mindenekelőtt a megye területén lévő plébániák listáját gyűjtöttük ki az akkor legfrissebbnek számító főegyházme gyei névtár alapján,¹¹ pontosítva azt az újabb változásokat feltüntető jegyzék segítségével. Nem kis nehézséget jelentett annak kiderítése, hogy melyek az adott időben éppen „élő” plébániák, s hogyan lehet azokat a plébániai irattárakat is megtekinteni és jegyzékelni, ahol nem működik pap. Nem volt könnyű az időpont egyeztetése, tekintettel arra, hogy egyetlen napon – gépkocsival közlekedve – lehetőleg két-három plébániai levéltár fel-

⁹ ZIELBAUER GYÖRGY: *A historia domusok mint a magyarországi felszabadító harcok történetének forrásai.* Levéltári Szemle, 1988. 1. sz. 41-49.

¹⁰ Az engedély szövege: „..... miskolci levéltárosnak engedélyt adok arra, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén lévő róm. kat. plébániai levéltárak anyagát 1923-ig bezárólag megtekintse, azokat jegyzékelje és a legfontosabb dokumentumokról a helyszínen felvételeket készítsen. Kérem a plébániavezetőket, hogy munkájához nyújtsanak készségesen segítséget, mert ezzel egyházi és nemzeti értékeink számbavételét és megmentését támogatják. Eger, 1982. április 24-én. Kádár László egri érsek sk.”

¹¹ *Az Egri Főegyházme gy e Schematismusa az 1975. szentévb en.* Szerkesztette DR. BÁNK JÓZSEF egri érsek. Eger, 1975.

mérhető legyen. A munkát jelentősen meggyorsította, ha két-három fős csoport szállt ki felmérésre, s felosztották egymás között a kötetes, illetve az iratanyagot.

Tekintettel arra, hogy a kutatás gyakorlatában a folyóméter adatoknak túlzottan nagy jelentősége nincs (inkább levéltári igazgatási-nyilvántartási szempontú adatként használatos), területi felmérést nem végeztünk, viszont nemcsak az évkört, hanem a hiányokat is pontosan feltüntettük egyes állagok, illetve sorozatok esetében.

A felmérés során nagyjából hasonló sorozatokra bontottan vettük számba az iratokat, mint a központi nyilvántartás. Az állagokon belül igyekeztünk sorozatokat is elkülöníteni, illetve kialakítani. A vegyes iratokat lehetőleg szálanként néztük át, s a lehető pontossággal igyekeztünk tárgyi csoportokba tagoltan jegyzékbe venni. Nagy segítséget jelentettek számunkra a plébániákon esetlegesen meglévő iratjegyzékek. Az esetek többségében azonban kiderült, hogy ezek a jegyzékek szinte minden esetben kiegészítésre, pontosításra szorulnak. Egyrészt nem eléggé részletezők, másrészt nem teljesekek.

A jegyzékelés módszere:

1. *Anyakönyvek.* Valamennyi kötetet kézbe vettük, a kötet esetleges címkéjén lévő évkör adatot egyeztetjük, hogy pontos-e (több esetben bebizonyosodott, hogy ez a munka nem volt hiábavaló); végiglapoztuk. A XIX. század második felétől kezdve a nyomtatott anyakönyvek időszakában nemigen fordult elő nem anyakönyvi jellegű bejegyzés, viszont olykor egyedi iratok, irományok is voltak becsúsztatva az anyakönyvekbe. Ezeket kiemeltük, s a vonatkozó iratsorozatba helyeztük. A régebbi anyakönyvek esetében az átlapozás során minden nem anyakönyvi bejegyzésről külön jegyzéket készítettünk.
2. *Canonica visitatiók.* Mindegyiket tételesen feltüntettük a jegyzékben.
3. *Historia domus.* Az évkört pontosan megadva jegyzeteltük. Ha anyakönyvben, vagy más állagban, illetve sorozatban volt historia domusszerű följegyzés, azt is külön feltüntettük.
4. *Iktatókönyvek,* körlevelek jegyzőkönyve esetében a meglévő kötetek évkörét és a hiányokat egyaránt feltüntettük a jegyzékben.
5. A *misével* és egyéb alapítványokkal kapcsolatos kötetes, illetve iratanyagról darabszintű jegyzék készült.
6. A gazdasági *számadások* többnyire kötetekben maradtak fenn, ezekről darabjegyzék készült.
7. Elkülönítettük (ha nem így volt) az *iskolai* iratokat, a tervrajzokat, az *egyesületek* iratait, a *filiák* iratait, különféle célú és jellegű jegyzőkönyveket, esperesi iratokat, jegyzőkönyveket stb.

Az adatfelvétel eredményeképpen a központi adatkataszternél jóval részletesebb és pontosabb, a kutatót jobban informáló jegyzék jött létre, amelynek kiadását is tervbe vettük, hiszen a gyűjtőmunka eleve a kiadás szándékával indult.

A kiadást nem teszi szükségtelemmé az említett, Dóka Klára szerkesztésében megjelent fondjegyzék. Tekintettel arra, hogy a megyei szintű igazgatás iratai – a megyeközpontok határon túli fekvése miatt – Gömör, Torna és Abaúj vonatkozásában nehezen hozzáférhetőek, az e területekre vonatkozó plébányai levéltárak anyaga még inkább felértékelődött. Annál is inkább, mert az egyházmegyei iratanyag XIX-XX. századi része szintén csak Szlovákiában tanulmányozható. 1776-ban ugyanis az egri püspökség területéből kiszakították a rozsnyói püspökséget, amelyhez Gömör, Torna, Abaúj, Nógrád és Szepes megyei területek tartoztak. 1904-ben alakították ki a kassai egyházmegyet, amely abaúji, zempléni és sárosi területeket foglalt magába. Trianon után a rozsnyói és a kassai egyházmegye magyarországi részét külön kormányozták 1982-ig, míg beolvadt az Egri Főegyházmegye igazgatásába.

Az egyházmegyek kialakításakor az adott területre vonatkozó iratanyagokat – amennyiben szétválaszthatók voltak – átadták az újonnan alakult püspökségeknek (Rozsnyó, illetve Kassa), így ezek, illetve az időben ezt követő, a vonatkozó kiszakított területekkel kapcsolatos iratanyag az Egri Főegyházmegyei Levéltárban érhetően nem található.

Az eddigi fölmérések során a plébányai levéltárak állapotáról és kutatásának helyzetéről a következő fontosabb észrevételeket összegeztük:

1. A plébániai levéltárak iratanyaga erősen hiányos. Mindezidáig a megyében mintegy fél-száz plébániai irattárat felmérve nem találtunk olyat, amely jegyzőkönyvek, gazdasági és egyéb nyilvántartások, különféle iratsorozatok lényegében hiánytalanul megőrzött volna.

2. Leginkább a kötetes anyag fennmaradása volt tapasztalható, a legkisebb a hiány az anyakönyvekben, amelyeket általában veszély esetén is különös gonddal óvtak, védtek, ha kellett, rejtegettek.

3. Az ügyvitellel kapcsolatos iratanyag pusztult leginkább, többnyire még iktatókönyvekből sem maradt teljes sorozat.

4. Általában az iratokat egyik plébános sem adta át pontos jegyzék szerint az utódjának, ami az egyház-igazgatási ellenőrzést lényegében lehetetlenné tette. Olyan esetekben, amikor néhány hónapra, esetleg évekre üresen maradt a plébánia, a gondozatlanság időszakában az iratanyag hiányai általában megszaporodtak.

5. Sajnálattal tapasztaltuk, hogy igen kevés azoknak a plébánosoknak a száma, akik behatóbban foglalkoznak a történeti értékű plébániai iratanyag számbavételével, megismerésével, rendezésével. Így nem csoda, hogy hiába érkeztek meg a központi adatfelvételhez részletes eligazító módszertani segédletek, az egyes plébánosok az iratanyag rendezettségéhez és iratismegetükhöz képest töltötték ki jól-rosszul az adatlapokat. Teljes körű ellenőrzésre természetesen országos méretekben nem kerülhetett sor, ebből adódóan a nem szakszerűen készített munka hibái és hiányai igencsak tetemesek, amire nem lehet elég nyomtatékkal felhívni a plébániai levéltárak fondjegyzikének használói figyelmét.

6. Az iratanyagot a plébániákon vagy szekrényekben, vagy polcon tárolták. Legmegfelelőbb az anyakönyvek elhelyezése, annál is inkább, mert azokból viszonylag gyakran van szükség adatszolgáltatásra, ezért könnyen hozzáférhető helyen vannak. Hasonlóképpen több-kevesbő megfelelő az utóbbi évtizedek élő ügyviteli iratainak tárolása is. A régebbi kötetes anyag (jegyzőkönyvek, számadáskönyvek stb.) és iratanyag jelentős részben – kevés kivételtől eltekintve – rendezetlen, több esetben nehezen hozzáférhető, s nem megfelelő helyen tárolt. Előfordult, hogy éléskamrában, nem fűthető, félreeső helyen tárolt iratokra és XVIII-XIX. századi nagy értékű egyházi nyomtatott könyvekre találtunk. A sérült kötetek, az ömlesztve tárolt iratanyag állaga sok helyen súlyosan veszélyeztetett. A régi anyakönyvek és egyéb kötetes anyag, valamint régebbi iratok (sorozatok, illetve egyedi darabok) jelentős része restaurálást vagy legalábbis konzerválást igényelne. Erre azonban még remény sincs. Félő, hogy ennek hiányában néhány évtizeden belül (amennyiben a helyzet nem változik) nagyarányú iratpusztulással kell számolnunk. Éppen a történeti szempontból legnagyobb értéket képviselő legrégebb kötetes, illetve iratanyag jelentős része olyan állapotban van, hogy előzetes restaurálás, illetve konzerválás nélkül kutatni sem lenne szabad.

Az egyes községek történetéről a plébániai levéltár anyagán kívül nem keveset tudhatunk meg a központi egyházkormányzati szervek iratanyagából. Borsod-Abaúj-Zemplén vonatkozásában a kutató számára feltétlenül áttanulmányozandó az Egri Érsekség Levéltára, amelyet mintaszerűen rendezett Soós Imre, aki már négy évtizeddel ezelőtt elkészítette levéltárismertetőjét.¹²

Az érseki levéltár két nagy egységre tagolódik. Az *Archivum novum* az 1259-1804 közötti iratok gyűjteménye (ekkor még nem érsekség, hanem püspökség volt Eger). A levéltárismertető helymutatója nagyon megkönnyíti a kutató számára a keresést az anyagban. Az *Archivum novum* részlegében mindenekelőtt az *Acta parochialia* állaga tartalmaz plébániatörténeti dokumentumokat (beadványok és kimenő levelek fogalmazványai). Külön sorozatot képeznek a XVIII-XIX. századi *canonica visitatiók*.

Az említett sorozatok plébániatörténeti adatainak gyűjtését Borsod-Abaúj-Zemplén vonatkozásában javarészt elvégezte Soós Imre a Megyei Levéltár megbízásából a műemléki topográfiai munka előkészítése program keretében, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács költségvetési támogatásának terhére.

Soós Imre a szakirodalom, illetve az egri érsekség és Heves megye levéltárának adataira támaszkodva írta meg az *Egri Főegyházmegye Schematizmusa* sorozata keretében az érsekség

¹² Lásd a 4. jegyzetet!

plébániáinak történetét.¹³ E hatalmas munkához érhetően nem használta – hiszen csak a helyszínen tanulmányozhatta volna – valamennyi plébániai levéltár dokumentumait. A most készülő kataszter segítségével a jövő kutatói majd kiegészíthetik a vázlatos plébániatörténeti összefoglalásokat egy plébániatörténeti monográfiásorozat darabjaiként. Egy ilyesfajta sorozat megjelenése igencsak fontos lenne, korántsem csak egyháztörténeti szempontból.

Reméljük, e rövid összefoglalás is hozzájárul ahhoz, hogy a kutatás figyelmét még inkább a plébániai levéltárak megismerése felé irányítsa. Kutatásuk nem kevés fáradtsággal jár ugyan, azonban a dokumentumaik gazdagsága megéri ezt a fáradtságot.¹⁴

• • •

Függelék

FELSŐVADÁSZ (rk. plébánia levéltára)

Anyakönyvek: Kereszteltek 1773-. Házassági 1768-. Halotti 1768-. Bémáltak 1776-1800. 1853. 1881-2. Vegyes házasságok 1868-1872. Átértek 1891-1932. - Az anyakönyvek I. kötetében (*Matricula Ecclesiae Felső Vadasiensis 1768.* bőrbő kötve) az anyakönyvi bejegyzéseken kívül: *A felsővadászi parochia gazdasági jegyzéke.* A vetőmag neve és mennyisége, a termények és észrevételek 1851-1877. Szentmisék és ájtatos alapítványok jegyzéke 1792-1937.

Jegyzőkönyvek: *Canonica visitatio* jegyzőkönyve 1808., 1938. - *Protocollum Eccl. Vadasiensis Anno 1791.* Kőrlevelek 1791-1856. *Restauratio ecclesiae* 1801-1802. Kőkereszt, memoriale 1832-1840. Vagyon 1859. Egyházi kihirdetés bizonyítványa 1860. - *Protocollum Felsővadász 1854-*. Benne a papok névsora 1837-1942. Verses bejegyzés: „A vadászi egyház két gyermekét nézd meg, / Kik közt leginkább a domb alá bújt Hegymeg. / A jó anyaegyház balkezét kitarja / Az itczékkel telyes bőkezű Kupára. / Jobb felől tekintget a réten keresztül / Gadna, ki már régen az erdő alatt ül. / Uri büszkeséggel pillant Tomor Lakra, / Hol nem sokat adnak a valódi papra. / Egymás mellett nyugszik a két iker testvér / Irota, Szakácsi egymással jól megfér. / Gadnáról egy völgyön tégy egy sétát Truczra, / Tudom megemlékszel mindig e rossz útra.” Feljegyzés az iskoláról (1869). Számadás 1873-1880. Hatósági bizonyítványok, népiskolai tankönyvek és segédeszközök árjegyzéke (é. n.; a jegyzőkönyv végébe belehelyezve). Feljegyzés templomi adományokról. - *Egyháztanácsi jegyzőkönyv* 1836., 1942. - *Jegyzőkönyv* 1911-1913. (Benne számadások is.) - *Iskolaszéki jegyzőkönyv* 1912-1932.

Iratok: *Iskolai iratok* 1931-1950. - *Vegyes iratok* 1781-1940. Benne: Az egyházi tulajdonra vonatkozó iratok másolatai. Pénztári napló 1864., 1871-1874 (a szakácsi templomra és filiára vonatkozó adatokkal). Gyűjtőboríték az egyházközség statisztikai adataival 1935/1941 (sajtó, adó, szociális tevékenység, kulturális tevékenység, iskola stb.) Jövedelem-összeírás 1896. Püspöki kőrlevelek 1920-1937. Pápai kőrlevelek 1929-1934. Leltárak 1932., 1941., 1944-1948., 1913. (Részletes leltár az iskoláról 1913-ban és 1932-ben.)

MEZŐCSÁT (rk. plébánia levéltára)

1895-ben létesült a plébánia, korábban Hejőkeresztúrhoz tartozott.

Anyakönyvek: Keresztelési 1906-. Házassági 1886-. Halotti 1906-. (Az 1906. évtől kezdődő vegyes anyakönyvben a r. kat. egyházbba visszatértek anyakönyve 1905-1930. Az anyakönyv utolsó lapján úrnapi gallyfuvarozók jegyzéke (1914-1922).

Jegyzőkönyvek: Iskolaszéki jegyzőkönyv 1928-1940.

Iratok: Csak 1945 utáni iratanyag van a plébánián. 1944-ben a front ideje alatt csak az anyakönyveket vitték le biztos helyre, a pincébe, a többi kötetnek és iratnak nem volt hely, azok elpusztultak.

¹³ SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Bp. 1985.

¹⁴ Függeléként néhány felemérés közlésével szeretném érzékelteni az eddig végzett munkát, amelynek teljesebb közzétételére remélhetőleg a közeljövőben sor kerülhet.

SAJÓLÁD (rk. plébánia levéltára)

Anyakönyvek: Kereszteltek 1734-. Házassági 1734-. Halotti 1734-. Bértáltak 1820., 1853., 1864., 1879., 1899. - Az I. anyakönyvi kötetben: 152-155.; körlevelek; 200-203.; bértáltak (1734).

Jegyzőkönyvek: Egyházközségi jegyzőkönyv 1911-1957. Benne pénztári számadások 1909-1942. - *Iskolaszéki jegyzőkönyv 1875-1888., 1891-1910.* Benne iskolai számadások 1889-1910.; hiány: 1891.; tanítói díjlevél 1895. - *Jegyesek naplója 1894-1953.* - *Körlevelek jegyzőkönyve: 1770-1783., 1834., 1788-1862.* Benne: pro nota parochiae S. Ladensis 1786-1810. - *Iktatókönyv 1912-1924.* - A templom bevételi naplója 1901-1934. 2950-1953. - A templom kiadási naplója 1901-1937.

Iratok: 1. *csomó:* 1769-1823. Canonica visitatio 1769., 1804. Főoltár rajza 1840. Inventarium 1860. Határtagostási terv 1864. Helyszínrajz a paróciális földekről, a pálos kolostorról (1806). Alaprajz a kolostorról, jelölve, hogy egyes helyiségeket mire használták (1806). Sajópetri tagostási terve 1867. Leltár 1874., 1876., 1893-1894., 1902. Levelezés (főleg birtokokkal kapcsolatban) 1923. - 2. *csomó:* Házassági ügyiratok 1861-1900. - 3. *csomó:* Házassági ügyiratok 1900-1950. - 4. *csomó:* Iskolai okmányok, építkezések iratai 1928-1950. Iskolai számadások 1928-1943., 1948. Hitoktatás 1950. - 5. *csomó:* Ügyiratok 1807-1925. Harangozó háza 1807. Keresztállítás 1808. Hernádnémeti lakos halotti bizonyítványa 1879. Iskolabevallás 1857. Iskolaügyi levelek 1864-1865. Sajópetri leltára 1868. Új. r. kat. iskola építése elszámolása 1869. Sajópetri iskolatanács választása 1869. Sajóládi iskolaszék 1869. Tanítói telek 1870. Sajópetri iskola 1870. Sajóládi iskola, tanító fizetése 1871. Sajóládi iskolai adó 1871. Ingyenes iskolaszék-adomány 1871 (Sajólád, Sajópetri). A sajópetri iskola leltára 1870. A sajópetri iskola előtti kút 1873-74. Sajópetri iskolaszéki jegyzőkönyv 1875. Leégett sajóládi iskola helyreállítása 1874-1875. Sajóládi kántortanító terményváltsága 1874. Sajópetri tanító özvegyének ügye 1887. Sajópetri iskola épülete 1890. Sajóládi iskolát illető hagyaték 1893. Sajóládi iskola 1898. Kántortanítói épület 1900. Sajóládi iskolaügy 1904. Sajópetriben új iskola 1907. Barsy Ilona sajóládi tanítónő irata, díjlevele 1907-1912. Sajóládi tanítási terv és leckerend 1908. Sajópetri iskola épülete, fenntartása 1908. Sajópetri iskolában használt tankönyvek 1908. Sajóládi kolostorbontás, iskolaépítés 1909. Sajóládi kántortanító jövedelm,e 1910. Sajópetri iskola kerítése 1910. Sajóládi kántortanító terményilletéke 1910. Sajóládi tanító és tanítónő elhelyezése 1911. Sajóládi tanító javadalmazása 1911. Tandíjkárpótlás Sajóládon 1911. Sajóládi díjlevél jóváhagyása 1912. Sajóládi és Sajópetri iskola leltára 1913. Sajópetri iskolaszéki jegyzőkönyve 1913. Mezőnyéki iskola állami kezelésbe adása 1914. Sajóládi kántortanító jövedelme 1916. Sajópetri iskola kerítése, költségvetése 1916. Barsy Ilona tanítónő előléptetése 1916., 1918. Szovák tanító fölmentése katonáskodás alól 1917. Szovák tanító családi pótléka 1918-1919. Sajóládi iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyve 1919. Költségvetés a sajópetri iskola helyreállítására 1921. Szovák tanító terménymegváltásának ügye 1921., 1923. Sajópetri iskola és sütökemence terve 1922. Sajólád községi számadás, iskolai költségvetés 1922. Sajóládi iskola fejlesztése 1923.

Számadási iratok: Iskolai adó kimutatás 1897-1906. Pénztári főnapló 1936-1972. Iskolai számadás 1913-1927. Számadási főkönyv 1853-1938.

SZENDRŐ (rk. plébánia levéltára)

Anyakönyvek: Kereszteltek 1733-. Házassági 1733-. Halotti 1733-. Vegyesházasságok 1811-1865., 1908-1915. Áttértek 1872-1917. Jegyesek 1903-1933.

Canonica visitatio 1830.

Historia domus: 1906-1914.

Jegyzőkönyvek: *Protocollum correspondentiarum* 1769-1850. - *Számadások 1797-1884* (benne misealapítványok 1838-1889); számadások 1908-1915; alapítványi számadások 1884, 1907. - *Esperesi iktatókönyv* 1902-1922. Iktatókönyv 1915-1918., 1932-1953. - *Egyesületi jegyzőkönyv:* Leányegyházak rózsafűzér társulatának tagnévsora 1893.; oltáregylet története 1896-1914.; Jézus és Mária szíve társulat; Élő rózsafűzér 1893.; Szt. Antal kenyere; Kat. ifjúsági egyesület 1911.-; Kat. Népszövetség 1908-; Oltáregyleti tagnévsor; Szendrői Hajadonok Congregatiójának névsora 1925.; Egri Jézus Szíve társulat tagnévsora 1912-1931.; Szendrői Mária-társulat pénztárkönyve 1893-1922.

Vegyes iratok: 1. *csomó:* Építkezésekhez adományok gyűjtése 1930-1940. - 2. *csomó:* Iskolaszéki iratok, tanítói díjlevél, iskolafenntartás 1930-1940. - 3. *csomó:* Iskolaépítés iratai. Iskolai költségvetés 1929. - 4. *csomó:* Diákokthon-mozgalom 1943. - 5. *csomó:* Haszonbérleti szerződések 1920-1930. - 6. *csomó:* Biztosítási ügyek 1920-1930. - 7. *csomó:* Gazdasági igazgatás 1900-1910. - 8. *csomó:* Alapítványok 1900-. 9. *csomó:* A szalonnai iskola iratai, építkezés 1920. Iskola tervrajza 1912.

Megjegyzés: Az iskolai iratokat 1982-ben átadták a szendrői iskolamúzeumnak. A kazincbarcikai templom és iskola építésének dokumentumai átadva a kazincbarcikai plébániának.

KISS ENDRE JÓZSEF

A magyar református sajtó mint egyháztörténeti forrás

Ahhoz hogy az egyházi sajtó történetével foglalkozzunk, szükséges a művelődéstörténeti, egyetemes és magyar sajtótörténeti, de elsősorban az egyháztörténeti tájékozottság. Ugyanakkor a sajtótörténeti tájékoztatás azzal a reménységgel történhet, hogy feltárja: a történeti kútfők – oklevelek, törvények, levéltári iratok – után milyen értéke lehet a sajtónak mint írott forrásnak a historikus számára.¹

Amikor sajtótörténetről beszélünk, azt a folyamatot érintjük, amely a történelem előtti korokban kezdődik a barlangrajzzal, és folytatódik az ékírásos oszloppal, épületek hirdetési funkciót ellátó epigráfiáival, a rómaiak falíűjság, képiűjság funkciójú *Acta Diurnajával*, és a legújabb korban a Gutenberg-galaxis kialakulásához, s a mai információrobbanáshoz vezet. A sajtó közvetlen előzményei a XIII. századtól a kéziratos újságlevelek, a XV. századtól a postamesterrek szerkesztette nyomtatott újságlevelek, a XVI. századi vásári tudósítások. 1609-ben lát napvilágot az első – mai értelemben vett – hírlap, s az 1700-as éveket már a „folyóirat századá”-nak nevezik; megjelennek sorra a társasági, filozófiai, tudományos, morális lapok. A múlt századi technikai előrelépései – a papírgyártásban, nyomdatechnikában – lehetővé teszik a tőkés üzleti sajtó tevékenységét, több milliós példányszámú napilapok piacra kerülését, melyeknek a hatékonyságát, jelentőségét csupán az elektronikus sajtó haladhatja meg.

Magyarországon a sajtótörténeti előzmények Mátyás király udvarába vezetnek, ahol III. Frigyes ellen szóló röpiratot nyomtatnak, s hasonlót 1456-ban Erdélyben Dracula vajdáról. Nyomtatott újsággal tudósít 1587-ben a szigetvári pasa vereségéről *Neue Zeitung ausz Ungern* címmel. Kiadója, Manlius János 1593-ban Mogyorókerékről Németlövőre költözve újabb német nyelvű újságot ad ki. Egyszeri megjelenésű újságlapról tudunk német nyelven Bethlen Gábor Pozsonyba érkezése alkalmából. Magyar nyelvű az 1634-ben Lőcsén Rövid, *de igen bizonyos Relatio...* címmel megjelent újságlap, vagy Apaffy Mihály kolozsvári, Thököly Imre kassai kiáltványa „a világ népeihez és a szolgátságban sínylődő magyarokhoz” 1684-ből. Sárospatakon Comenius Ámos János 1651-ben a történelmi és földrajzi ismeretek elmélyítéséhez a *Novella Mercatorum* és a *Mercurius Gallo Belgicus* című hírlapok felolvasását és kommentálását ajánlja.²

Első, folyamatosan megjelenő sajtónk a latin nyelvű haditudósítás a Rákóczi-szabadságharcról (*Mercurius Hungaricus; Mercurius Veredicus ex Hungaria* 1705-1710) Az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* 1780-ban kezdi működését, amikor is 123 birtokos nemes, 45 plébános, 38 mágnás, 24 királyi tisztségviselő, 18 protestáns lelképásztor, 18 gazdatiszt, 18 ügyvéd és 12 katonatiszt az előfizetője.³ A XVIII. század végén tíz magyar nyelvű orgánium működik, a múlt század elején összesen 23, azonban csak egy a magyar (a *Magyar Kurir*), s ez a változás felhívja a figyelmet a sajtó működését döntően befolyásoló tényezőkre, mint amilyen a lapgazda társadalmi helyzete, politikai hovatartozása, a cenzúra és a sajtószabadság törvényi szabályozása.⁴

¹ E közleményünk a szerző által Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma egyháztörténeti szekciója Sárospatakon 1996. június 18-án tartott konferenciáján tartott előadásának szerkesztett, bibliográfiái utalásokkal bővített szövege. (*A Szerk.*)

² A magyar sajtó története I. Bp. 1979. 33-34. és 49. o.

³ THALY KÁLMÁN nyomán: *A magyar hírlapirodalom története*. In: Karácsonyi könyv, Bp. 1934. 55. o.

⁴ FÜLÖP GÉZA: *Sajtóismeret, sajtótörténet*. Bp. 1990. ELTE-jegyzet. 69. o.

A *sajtó* modern fogalmának a kialakulása azzal a következménnyel járt, hogy a köztudatban egyaránt értenek rajta nyomdát, publicisztikát, sajtótermékeket, a legtöbbször hírlapot és folyóiratot vagy ezek tartalmát. Pedig az időszaki kiadványok sorába beletartozik az évkönyv, a jelentés, a beszámoló, a tanulmány, az adattár, a címár, az almanach, a sorozatok és így tovább, amelyeket egyaránt az időszertőség, a folyamatosság, a nyilvánosság jellemez. Formailag meghatározhatjuk nem könyv jellegű, meghatározatlan időtartanra tervezett kiadványként, mely szabályos időközökben jelenik meg, és egymást követő évfolyamokból, számokból áll.⁵ Ezt a formai sokféleséget az egyházi kiadványok esetében sem célszerű leszűkíteni a szempontunkból a missziói szórólaptól a gyülekezeti, institutionális, karitatív, tanulmányi, egyesületi orgánumokig, mert forrásértéküket a mindenkori kutatás tárgya határozza meg. (Például adott esetben szórólapon több információ lehet, mint az inkább sajtónak minősülő lapban, gyülekezettörténethez az adott gyülekezeti kiadvány több adatot szolgáltat, mint a nevezetesebb helyi sajtó stb.) A sajtótevékenység olyan intézményesített kommunikációs folyamat, melynek során egy közösség kölcsönös véleménycsere közvetítésével formálja társadalmi környezetét, s közben önmagát, egyszerre részese és alakítója környezete és önmaga történetének.

Az egyházi sajtó vonatkozásában Muraközy Gyulával valljuk: „A sajtó a templom és az iskola mellett álló egyházi szolgálat. Ezt érezte a XVI. század, ezt elfelejtette a XIX. század. A XX. század magyar reformátussága, amikor egzisztenciális kérdésként merül föl ezt az elásott fegyvert újra megkeresi, a kezébe veszi. Lehet az 'Isten kardja' az ő kezében.”⁶ Ebben az értelemben az egyházban nem sajtótevékenységről, hanem sajtószolgálatról beszélünk, melyet olyan hitvalló közösség végez, melynek felekezete a teljes Szentírás alapján, s a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás szerint egyértelműen körülhatárolható. A sajtószolgálat hitvallás, az egyház történeti közösségének értelmet adó funkció, mely által az egyház missziói felelősséggel formálva környezetét, maga is formálódik – szándéka szerint – Jézus Krisztus képeire az hasonlóságára. Ha ennek megfelelően működik, akkor jó eszköz arra, hogy megismertesse azon erőtegyezőket, melyek református szempontból értékes történeti létet és történeti folyamatot alakítottak ki,⁷ és jó forrása az egyházi élet, a teológiai gondolkodás, az egyházalkotmány, az egyházszerkezet, a liturgia stb. dokumentálásának.⁸ Tekintettel azonban arra, hogy a publicisztikának az a sajátossága, hogy anyagát nem tudományos, kritikai, oknyomozó, részre nem hajló kutatás szempontjai szerint és pontos adataival állítja össze, s ez az egyházi zsummalisztikára is érvényes, föl kell hívunk a figyelmet a forráskritika jelentőségére. Az egyházi zsummalisztika minden adata másodlagos forrásként felhasználható a történeti feldolgozás számára, amennyiben más hiteles forrásokkal, levéltári dokumentumokkal ellenőrizhető.

Elsődleges forrásként használhatók azonban az egyháztörténeti műhelymunka orgánumai, akár forrásközlők, mint a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, mely „szakavatott szerkesztésben garnadával hozott felszínre becsesnél becsesebb történelmi anyagot mindkét testvéregyház közelebbi és távolabbi múltjából”,⁹ vagy akár tanulmányoknak helyet adók, mint az *Egyháztörténet* című folyóirat. Ide tartoznak azok az orgánumok, melyeknek állandó egyháztörténeti rovatuk van, vagy pedig történeti jellegűek. Például a *Sárospataki Füzetek* (1857-1869) állandó rovatában egyaránt közölt hivatalos dokumentumokat, melyek ma már a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetének forrásai, valamint egyháztörténeti tanulmányokat. Ide sorolhatjuk továbbá az egyes egyházrészek hivatalos lapjait, melyek hivatalos kommunikét, nyilatkozatot, pályázatot, törvényt stb. közölnek, mint amilyen az anyaországban a *Református Egyház*, Erdélyben a *Református Szemle*, a Felvidéken a *Kálvinista Szemle*, továbbá a működésüket dokumentáló institutionális, egyesületi lapok. Még itt említhetjük azokat a világi szaklapokat, melyek egyházi vonatkozású dolgozatokat tudományos igénnyel közölnek: *Századok*, *Turul*, *Történelmi Szemle*, *História*, *Ethnographia*, *Honismeret* stb.

⁵ Ez egyaránt jellemzője a vegyes tartalmú hírlapnak (napilap, hetilap) és az egy-egy meghatározott témakörrel foglalkozó folyóiratnak, azaz minden szabályos időközönként megjelenő sajtóterméknek.

⁶ Kiáltó Szó, 1943. 4-6. o.

⁷ RÉVÉSZ IMRE: *Református történetiszemlélet*. Bp. 1941. 194. o.

⁸ Vö.: WARGA LAJOS: *A keresztyén egyház történelme* (I-III. Sárospatak, 1906) c. művének bevezetőjében.

⁹ 1928. 1. sz.

A forráskritikának meg kell különböztetnie a sajtószolgálatot becsülettel vállaló és teljesítő orgánumokat a pszeudosajtótól, amelyek formailag rendelkeznek ugyan a sajtó minden kritériumával, tartalmilag azonban – külső vagy belső erőszak hatására – hamisítványokká válnak. Külső erőszak deformálta a diktatúra idején meghagyott egyházi sajtót, melynek hasábjain jól megfér Sztálin és Rákosi születésnapjára köszöntője a téveszesítés propagálásával és a moszkovita ihletésű békeszólamokkal, a szocializmusnak nevezett „földi paradicsom” népszerűsítésével. Ezek a hamisítványok az egyház életét egyáltalán nem, dokumentálják, legfeljebb a diktatúra jelenségvilágát szemléltetik. Belső erőszaktól deformált sajtótermékkel ma is találkozunk; azért hozzák őket létre, hogy egy területen etikátlanul manipulálják a közvéleményt, vagy azért, hogy a veszedelmesnek ítélt érdemi sajtószolgálatot megakadályozzák. Ravasz László – látva az 1945 után a csaknem félezer élni akaró református kiadvány redukálását négyre, s ezek szolgáltatásának is a meghamisítását – még szót emelhetett, talán utolsónak, az *Élet és Jövő* hasábjain 1947-ben: „Az egyház nem tudja tájékoztatni híveit a legfontosabb ügyeiről, arról pedig, hogy mást tájékoztasson, nem is beszélhetünk... az egyház vezetői elszigetelődnek; a szolgálatukról azoknak sincs tudomásuk, akiknek érdekében lelküket elégetik... megfelelő sajtó nélkül ma már nem teljes a Jézus Krisztus öröndetes üzenetének az emberekhez való továbbítása. 'Tegyetek tanítványokká minden népeket!' – ez a nagy ige magában foglalja az egyházi sajtó parancsát is. Mondanom sem kell, mennyire elítélem, mikor ezt a nagy szükségletet olyan vállalkozás kívánja kielégíteni, melyhez az Élet Fejedelmének semmi köze...”

Ha az ellenkezőjére keresünk példákat – ahol tehát a formai kritériumok nem teljesülnek, de a tartalmiak igen – olyan ismert történelmi eseményre hivatkozhatunk, mint Luther Márton 95 pontjának kiszögezése a wittenbergi vártemplom kapujára, aminek a periodicitása megkérdőjelezhető, de aktualitása és publicitása a korabeli „tömegkommunikációs eszközök”-ének felel meg. Hazai példánknál maradván a már említett sajtótörténeti előzmények mellett Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekeinek zengedeztetését, a magyar reformátoroknak a legnagyobb nyilvánosságot célzó vitairatait, az igehirdetések szöszékeit említhetjük.

Az egyházi sajtó hazai indulását egyes források a XVII. század végére, mások a XVIII. század közepére teszik, ismét mások pedig a XIX. századi *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* (1842-1849) működésének megkezdésétől számítják.¹⁰ Az első magyar újságot a református Ráday Pál szerkeszti, a következőt az evangélikus Bél Mátyás indítja 1721-ben.¹¹

A sajtóban az egyházi, felekezeti jelleg évszázadokon át meghatározó marad. Az egyházi hatóság, szervezet, egyesület, szolgálat által működtetett protestáns sajtóvállalkozások sajátos sága is, hogy indulnak, megszűnnek, újraindulnak, szünetelnek, másokkal egybeolvadnak, vagy pedig rovataik önállósodnak, szétválnak, melléklapokat, társlapokat adnak ki, alkalmi számokat készítenek stb. Az első számok, a jubileumi értéklések, illetve a megszűnést bejelentő utolsó számok legtöbbször értékes adalékokat szolgáltatnak az orgánium tömegbázisáról, a mögötte álló erkölcsi, anyagi fedezetről.

A teljesség igénye nélkül a történelmi visszatekintésben 1500 magyar nyelvű protestáns sajtóterméket tarthatunk nyilván.¹² Számuk progresszíven emelkedik, ahogy azt az 1800-as évek adatai mutatják:

1800-as évek:	2
1810-es évek:	1
1820-as évek:	2

¹⁰ *Ephemerides Latinae*, 1675/1703. Szentiványi Márton, Nagyszombat. Vö.: *A magyar hírlapirodalom története c. idézett mű* 54. o. – *Nova Ecclesiastico-Scholastico Annales*. 1793. Közli CZEGLE IMRE: *A magyar református egyház időszaki sajtója*. In: *Studia et Acta* 5. Bp. 1983. 243. o. – *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (rövidítve: PEIL), BILKEI PAPP ISTVÁN: *A magyar protestáns hírlapírás kezdete*. In: *Az Arany János Társaság évkönyve*, Nagykőrös, 1937. 39.48. o.

¹¹ *Nova Posoniensia* (pozsonyi hetilap) 1721-1722.

¹² Vö.: KISS ENDRE JÓZSEF: *A magyar protestantizmus és a Sárospataki Református Kollégium időszaki sajtója a XX. század első felében*. Kézirat az ELTE Bölcsészkar Könyvtartudományi Tanszékén, 1993. 93-201. o. Ezen gyűjtemény 1276 tételt tartalmazó jegyzékét kiegészíti a Magyar Református Sajtókollégiumnak a kurrens magyar nyelvű sajtótermékek 105, illetve 150 tételt tartalmazó listája (1994, 1996).

1830-as évek:	6
1840-es évek:	6
1850-es évek:	11
1860-as évek:	21
1870-es évek:	32
1880-as évek:	38
1890-es évek:	43

Közülük figyelemre méltóak a *Prédikátori Táruk*, melyek több változatban működnek „a két magyar hazában”, és a nagyvonalú nyitottsággal egyszerűen *Protestáns Lapnak* nevezett kálvinista lapok Debrecenben, Sárospatakon, Pápán és Kolozsvárott.¹³ Kétségkívül a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* a legjelentősebb. A református és evangélikus összefogásának volt a gyümölcse, s a két pesti püspök évente váltja egymást a szerkesztés irányításában. Nemzeti elkötelezettsége megnyilvánul például abban, hogy olvasóinak *Kossuth Hírlapját* ajánlja, közli annak fegyverre hívó szövegét. Török Pál református püspök az 1848-ban megjelenő utolsó számban így búcsúzik: „Hítsorsosaink összhangzó akarátát véljük kijelenteni akkor, amidőn a haza vészidején szent kötelességünknek ismerjük igényeinkkel és követeléseinkkel háttérbe húzódnia, sok mindent gondosan távoztatni, ami meghasonlást idézhetne elő, éppen azért, most elhallgatunk.” 1858-ban támad fel újra Ballagi Mór szerkesztésében, helyet adva a protestantizmust érintő minden fontos kérdésnek. 1917-ben a „Hatvan év” című visszatekintő értékelésben olvassuk: „Hogy milyen hivatást töltött be, erről most csak annyit, hogy régibb évfolyamai elsődrendű történelmi forrásul is szolgálnak sokféle kérdésben.”

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság hozza létre 1889-ben a hazai protestáns szellemi élet tükrét, a *Protestáns Szemlét*, melyről talán legtöbbet publikáltak.¹⁴ A múlt század egyéb jellemző orgánumai: *Debreceni Főiskolai Lapok*, *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, *Lelki Kincstár* (Pest), *Keresztény Magvető* (Kolozsvár), Czelder M. szerkesztésében a *Missziói Lapok*, *Vasárnapi Újság* (Pest), *Gyámintézet* (Miskolc), *Téli Esték* (Szatmárnémeti), *Hajnal* (Pest), *Új Óramutató* (Pest), *Vasárnapi Tanító* Debrecen.¹⁵

Az 1900-as évekre a sajtó megnövekedett mennyisége miatt már a tájékoztató válogatás is csak úgy nyer értelmet, ha egy-egy lap típust mutatunk be, vagy statisztikai összegezést adunk.¹⁶

Az *Út* kolozsvári „születésű”, s a lelkipásztori és nevelői munka számára készíti Imre Lajos, Ravasz László, Makkai Sándor, Tavasz Sándor. A *Református Igehirdető* szintén a pásztori munka eszköze kíván lenni. Munkatársai: Vass Vince, Bereczky Albert, Tildy Zoltán. Magába olvasztja a *Falusi Lelkipásztort*, 1920-21-ben a *Reformáció* melléklapja. Elvből nem közöl kidolgozott prédikációkat és háborús beszédeket. Csikesz Sándor *Theológiai Szemléje* a tanfejlődés talán legkiválóbb hazai tükré. A történelmi publicisztika nem hiányzik tanulmányai közül.¹⁷

¹³ *Dunántúli Protestáns Lap* (1881-1945), *Reformáció* (Budapesten, 1920-1931), *Sárospataki Lapok* (1881-1905), *Sárospataki Református Lapok* (1905-1948, újra megjelenik 1991-től), *Debreceni Protestáns Lap* (1881-1945. Előbb: *Evangélikumi Protestáns Lap*), *Erdélyi Protestáns Lap* (Kolozsvárott, 1898-1907).

¹⁴ 1889-től 1943-ig jelent meg. 1992-ben újraindult, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület a fenntartója.

¹⁵ Az 1870-es években induló protestáns sajtótermékek, a *Bimbófűzér*, *Egyházi Szemle*, *Egyházi Reform*, *Egyházi és Iskolai Szemle*, *Evangélikumi Protestáns Lap*, *Evangélikumi Tanúság*, *Evangélikumi Követ*, *Erdélyi Protestáns Közlöny*, *Értesítvény*, *Figyelmező*, *Gyakorlati Lelkészet*, *Hittérítési Tudósítások*, *Heti Közlöny*, *Halotti Búcsúztatók Tára*, *Ifjúsági Közlöny*, *Ifjúsági Lapok*, *Kecskeméti Lelkészi Tár*, *Keresztény Család*, *Közlöny*, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, *Protestáns Egyházi Beszédtár*, *Protestáns Közlöny*, *Protestáns Alkalmi Beszédtár*, *Protestáns Halotti Búcsúztatók Tárháza*, *Protestáns Halotti Búcsúztatók*, *Protestáns Pap*, *Protestáns Hetilap az Egyház és Iskola Köréből*, *Protestáns Hetilap*, *Téli Újság*, *Új Magyar Sion* jól reprezentálják azt a korszakot, melyben 30-40 orgánus kezdi munkáját évtizedenként.

¹⁶ Amint utaltunk már rá, a válogatás szempontját a kutatás mindenkor tárgya határozza meg: alkalmi felsorolások helyett a teljességre törekvő bibliográfiai tájékoztatás oldja meg ezt a problémát.

¹⁷ 1925-1933-ig Csikesz Sándor szerkeszti, az 1950-es évektől Vasady Béla. Máiig folyamatosan megjelenik.

Kolozsvárott Tavasz Sándort Bíró Sándor és László Dezső segítik a *Kálvinista Világ* szerkesztésében, mely később *Kiáltó Szó* címen folytatja munkáját. „Ars poeticája” a mindenkor református sajtóé egyúttal. Hasábjairól tudjuk, hogy ezidőtájt Erdélyben 53 református orgánus működik, ebből 25 gyülekezeti, 11 egyesületi, 7 gyermeklap, 5 egyházszerkezeti, 2 értelmiségi. Közülük három heti és havi lap jelenik meg tízezer példány fölött. Itt is szorgalmazzák egy református napilap indítását.¹⁸ Míg a folyóirat egyetemesebb értékeket közvetít, a nyilvánosság szabályozásában és a közvélemény irányításában mérhetetlenül hathatóbb eszköz a hetente, naponta megjelenő sajtó. A Bereczky Albert, Muraközy Gyula, Victor János szerkesztésében megjelenő *Református Figyelő* az 1930-as években 58 református hetilapot számol össze. Sebestyén Jenő a *Kálvinista Szemle* indításával készít fórumot a történelmi kálvinizmusnak, az *Élet és Jövő* a *Református Élet* és a *Református Jövő* egyesítésével indítja Muraközy Gyula. A *Magyar Kálvinizmus* Sebestyén Jenő és Ravasz László közreműködésével bátran ad hangot világnézeti kérdéseknek, többek között mind a kommunizmus, mind a hitlerizmus bírálatának, amiért formai szabálytalanságokra való hivatkozással betiltják.¹⁹ Az *Igazság és Élet* szerkesztése Debrecenben kezdődik, olyan kiváló szakemberekkel, mint Vasady Béla, Révész Imre (aki az egyháztörténeti anyagokért felelős), Szabó Zoltán (aki az egyház-szociológia és a református öntudat témáit szerkesztette), Soós Béla (a vasárnapi iskolai vezérfonalért volt felelős). Tanulmányai, füzetei máig nélkülözhetetlen források.

A két háború között a magyar nyelvű protestáns sajtótermékek száma 750-re tehető. Közülük már a háború alatt sok befejezte működését. Az 1940-es évek közepén 110 megszűnéséről tudunk, 1948-ig további 65, az 1950-es évek elején még tizenegy.²⁰ Péter János tiszántúli püspök maga javasolja a lapengedélyek számának csökkentését. A hivatalos magyarázat úgy hangzik, hogy minderre a protestáns sajtó egységének az érdekében van szükség. Az 1950-es évek elején minden ettől eltérő vélemény kemény bírálatban részesül, s természetesen nyilvánosságra sem számíthat. A virulens egyházi sajtót főlváltja a központilag ellenőrzött néhány orgánus. Az 1957-től engedélyezett egyetlen hetilapnak ezért adja Ravasz László a „Sovány Tehén” nevet.²¹

Történetileg régióként a kutatás több-kevesebb hivatalos, kerületi vagy egyházmegyei orgánusot használhat forrásként. Mai – még bővülő – ismereteink szerint a Dunántúl hét, a Délvidék négy, a Dunamellék tizenegy, a Tiszáninnen hét, a Felvidék öt, Kárpátalja két, a Tiszántúl tizenegy, a Partium hét, Erdély hat ilyen orgánusot mondhat magáénak. Amerikában 21, Nyugat-Európában 8 időszaki lapot ismerünk. Ezek magyar nyelvű református sajtótermékek. A magyar nyelvű protestáns sajtóból 250 gyülekezeti, 60 országos, 65 kerületi, 130 megyei, 199 egyesületi, 100 iskolai, 50 missziói, 30 tudományos, 30 kegyességi, 10 karitatív orgánusot tartunk nyilván. Az egyesületek megoszlása: 68 ifjúsági, 50 missziói, 44 kulturális, 21 karitatív, 16 emigráns periodikum. Az egyesületi lapok adják a legjobb példát arra, hogy minden lap mögött egy vagy több collegiumot feltételezhetünk; minden orgánus szűkebb vagy tágabb, egészen kicsiny vagy akár egyetemes közösséget reprezentál.

E lapok jegyzéke területi csoportosításban:

DUNÁNTÚL: *Dunántúli Protestáns Közlöny* (1885-1890), *Dunántúli Protestáns Lap* (1881-1945), *Új Ösvény* (1947-49), *Református Értesítő* (1948-49), *Értesítés* (1945-48), *Őrség* (Belsősomogyi Ref. Egyházmegye, 1936-1944).

VAJDASÁG: *Harangszó, Magvető* (1921-1944), *Házi Áhítat, Református Élet* (1928-tól, megszakításokkal, máig folyamatos).

DUNAMELLÉK: *Dunamelléki Egyházkerületi Közlöny* (1920-as évek), *Reformáció* (1920-1931), *Kecskeméti Egyházmegyei Reformátusok Lapja* (1914-18), *Tolnai Reformátusok Lapja* (1913-17), *Vértesalja* (Ref.

¹⁸ Napilapra tett református kísérletek: *Magyar Lap* (1909), *Tiszántúl* (1941-42), *Tiszántúli Független Újság* (1940-41) mint „református irányú napilap”. Közli: *Czegle Imre: A református időszak sajtója*. In: *Studia et Acta* 5. Bp. 1983. 475-6. o. Az 1894-től Sárospatakon szerkesztett *Órálló* szintén országos napilap kívánt lenni. Közli: CSOHÁNY JÁNOS: *Társadalmi kérdések a századforduló magyar református sajtójában*. In: *Egyháztörténeti írárok*. Debrecen, 1994. 47. o.

¹⁹ Ezt SEBESTYÉN JENŐ jelenti be az utolsó számban: *Magyar Kálvinizmus* 1938. 145. o.

²⁰ Az adatok KISS ENDRE JÓZSEF id. m. alapján állítottak össze.

²¹ SZABÓ LAJOS: *A Sovány Tehén*. Sárospataki Református Lapok, 1991. V. 9-10. o.

Egyházmege; 1912-1936), *Baranyai Kálvinista Lobogó* (1913-18), a *Bácskiskunsági Ref. Egyházmege Értésítője, Szeretet* (Heves-Nagykunsági Ref. Egyházmege; 1926-1944), *Református Híradó* (Solti Ref. Egyházmege; 1929-1951), *Magyar Református Híradó* (Budapesti Ref. Egyházmege; 1922-1944), *Tolnai Magvető* (Tolnai Ref. Egyházmege; 1937-39), *Üzenet* (Délpesti Ref. Egyházmege; 1947-48), *Hit és Jövő* (Budapest-Déli Egyházmege, 1989-92), *Református Hírlevél* (1990-es évek), *Reformáció* (1956., 1993-tól).

TISZÁNINEN: *Sárospataki Füzetek* (1857-69; 1904-5), *Sárospataki Lapok* (1881-1905), *Sárospataki Református Lapok* (1905-1948, 1991-től), *Hivatalos Közlemények* (Kassa; 1905-7), *Abauji Egyházmegei Értésítő* (1935-1940, 1992-től máig), *Református Egyházi Életünk* (1994-től), *Zempléni Reformátusok Lapja* (1940-es évek).

FELVIDÉK: *Felvidéki Prédikátor* (1939-1945), *Kálvinista Szemle* (1919-től máig), *Menedék* (1992-től), *Református Újság* (1993-tól), *Másik Oldal* (1996).

KÁRPÁTALJA: *Szeretet* (1920-as, 30-as évek), *Küldetés* (1992-től).

TISZÁNTÚL: *Evangeliumi Protestáns Lap* (1870-es évek), *Debreceni Protestáns Lap* (1881-1945), *Református Tiszántúli* (1993-tól), *Református Ébresztő* (1995-től), *Bihari Reformátusok Lapja* (egyházmegei; 1942-44), *Toronyóra* (Hajdúvidéki egyházmege; 1990-92), *Szabolcsi Órszem* (Szabolcsi Ref. Egyházmege; 1937-1940), *Református Sion* (Csonkaszalontai Ref. Egyházmege, 1925-26), *Református Egyházi Híradó* (Csongrádi Ref. Egyházmege; 1990-es évek), *Reformátusok Lapja* (Csonkaszalontai Ref. Egyházmege 1941-1944), *Forrás* (Alsószabolcsi ref. egyházmege; 1946).

PARTIUM (Királyhágómelléki Református Egyházkerület): *Forrás* (Arad), *Ébresztő, Élő Reménység* (Nagyvárad), *Református Jövő* (egyházkerületi lap, 1933-1941), *Partiumi Közöny* (Nagyvárad), *Harangszó* (kerületi lap, 1990-től).

ERDÉLY: *Értésítő* (Erdélyi Ref. Egyházkerület; 1992-től), *Erdélyi Protestáns Közöny* (1871-1885), *Erdélyi Protestáns Lap* (1898-1907), *Kiáltó Szó* (Marosvásárhely; 1927-1944), *Üzenet* (Marosvásárhely, 1933 és 1990-től), *Református Szemle* (Kolozsvár, 1908-től máig).

Az eddigiek során megjelentetett legnagyobb szabású sajtótörténeti műben²² az egyházi sajtó érintőlegesen szerepel. Egy – ugyancsak A magyar sajtó története címet viselő – kézikönyv már meg sem említi, hogy volt-e, van-e egyházi sajtó.²³ Nem így jártak el azonban a máig leg- rangosabb forrásokként használatos háború előtti retrospektív sajtóbibliográfiák;²⁴ feldolgozták az egyházi sajtót is. Napjainkban vannak már a felekezeti orgánumokat is feltüntető feldolgozások, melyek használható segédesszközök,²⁵ de számunkra a valódi megoldást a magyar protestáns sajtó történeti bibliográfiájának az elkészítése jelentheti.

²² *A magyar sajtó története*. Bp. I. 1979, II-III. 1985. A római katolikus sajtó múlt század végi – főleg politikai – vonatkozásait tárgyalja egy fejezetben: „A klerikális és antiklerikális sajtó tevékenysége a kiegyezés utáni években” (III. k. 150-166. o.) és a *Vasárnapi Újság* kapcsán „A nemesi értelmiség református színezetű lapjáról” címmel érinti a református sajtót (III. k. 217-225. o.)

²³ *A magyar sajtó története*. Bp. 1994. MUOSZ Sajtókönyvtár.

²⁴ DEZSÉNYI, 1941; FERENCZY, 1887; KERESZTY, 1914; SZALÁDY, 1884; SZINNYEI, 1862, 1863, 1865. 1887.

²⁵ MONOKI I., 1941; KEMÉNY GY., 1942; DEZSÉNYI-FALVY-FEJÉR, 1956; FÜLÖP A., 1964; VICZIÁN J., 1978; BUSA M., 1986.

KATONA FERENC

A fizika oktatásának kezdetei a Sárospataki Kollégiumban

1.

A több mint négy és fél évszázados múltra visszatekintő Sárospataki Református Kollégium természettudományi fakultással soha nem rendelkezett – mint ahogyan orvosi fakultással sem –, azért a kezdetektől fogva nyomon lehet követni a természettudományok oktatását, közelebbről a fizika oktatását is. Ugyanis ezen a téren is találunk egyedülálló próbálkozásokat, kezdeményezéseket, kísérletezéseket, országos, sőt Európa hírérdményeket. Gondolok itt elsősorban a 17-18. század fordulójára, amikor az ellenreformációs zaklatások idején az iskola gazdaságilag és szellemileg az egyik legmélyebb pontján áll, és ennek ellenére a 18. század elején a fizikának kísérleti úton való tanítása terén olyan újat alkotott, amely példaként szolgál az ország iskolái előtt, sőt a kontinensen is egyedülállónak tekinthető. Ugyanis Patakon indul meg elsőnek a fizika tanítása kísérletek bemutatásával, itt található az ország legelső jól felszerelt, pontosan leltározott fizikai szertára, itt alkalmaznak először kísérleti eszközök készítésére, kísérletek bemutatására főállású mechanikust stb.

Ha pontosak akarunk lenni, akkor a vissza kell mennünk az 1400-as évek végéig, az iskola alapításának feltételezett időpontjáig. Ugyanis ebből az időből ránk maradt egy hat darabból álló iskolai gyakorlófüzet, amelyet 1489 őszétől 1490 nyaráig készített egy mátészalkai varga 15-16 éves fia, aki a pataki iskolában tanult. Ezt az egykorú, latin nyelvű tananyaggyűjteményt *Szalkai László* (1475-1526) pataki diák korában állította össze, aki az ország későbbi főkancellára, majd esztergomi érsek lett, és aki mint főúr a mohácsi csatában esett el. Ennek a gyűjteménynek az alapját az a tananyag képezte, amelyet Szalkai László tanára, *Kisvárdai János* sajtútott el 1481-82-ben a híres krakkói egyetemen, és amelyet oktatva átadott Sárospatakon tanítványainak. A hat füzet egybekötve *Szalkai Kódex* néven igen fontos középkori dokumentummá lett. A kódex Mészáros István professzor feldolgozása nyomán betekintést nyújt a kor oktatásának módszereibe, mindennapjaiba.¹

A Szalkai Kódexből kitűnik, hogy a pataki iskolában már ebben az időben a „hét szabad művészet” köréből hol a trivium (grammatika, retorika, dialektika), hol a kvadrivium (aritmetika, geometria, asztronómia, zene tárgyköreit választották. Patakon is tananyag tehát a geometria, az asztronómiának az alapjai, a füvek, orvosságok, gyógyítási módok. Magas szintű oktatási intézménynek számított tehát, aki ezt az iskolát elvégezte, egyetemenre mehetett, vagy bármelyik városban írónki, jegyzői, kisebb helyen tanítói állást vállalhatott.

A hat füzetből álló tankönyvegyüttes 54 lapon keresztül természettudományos összefoglalást tartalmaz. Találunk benne asztronómián kívül olyan aritmetikai ismereteket, amelyeknek segítségével, valamint az egyszerű alpműveletek (összeadás, kivonás, szorzás) felhasználásával rögzíthető a Föld mozgásán alapuló, a Nap és a Hold keringéseinek változatai szerint a tavaszi napéjegyenlőséghez kötött húsvét, és az ehhez igazodó többi ünnep időpontja. Találunk a jegyzetben földrajzi vázlatokat, geometriai bejegyzéseket, egészségügyi tanácsokat, szó van benne a Föld gömbalakjáról. A természettudományosnak nevezhető gyakorlatias oktatás – érthető módon – mindenütt vallásos misztikumokkal keveredett, és még a legelvontabb tárgyat,

¹ MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Szalkai Kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*. Bp., 1972.

a számtant is saját képére formálta. Mindezek ellenére megállapítható, hogy Kisvárdai János, a pataki iskola egyik első tanár képzett lehetett, aki jól ismerhette Regiomontanus és Ptholeimios műveit, ami igen nagy dolognak számított abban az időben.

2.

A természettudományos oktatás szelleme Patakon tovább él a reformátussá szerveződő kollégiumban is. Igaz és magától érthető, hogy az „újkor beköszöntését” jelző reformáció elsősorban hitelveinek terjesztésére alkalmas lelkészek és tanítók képzését tekinti fő célnak. Ehhez Patak átveszi Wittenberg és Melanchton (1497-1560) iskoláztatási szellemét: a Biblia megismerését, megismertetését...² Az is természetes, hogy a természettudományok ágai a korábbi filozófia és teológia természetbölcseleti formájában mint vallásos világnézet jelenik meg. A XVI. század közepétől a pártfogók az iskola kiváló tanulóit már külföldi tanulmányútra küldik, s onnan visszatérve foglalhatják el a tanítómesteri széket. A külföldi akadémiákat megjárt pataki tanárok a kor szellemi szintjén hazahozzák a teológiába ágyazott természettudományos ismereteket, és ebben a szellemben tanítanak idehaza.

Időrendben első nevezetes – jelentősége miatt világhírré emelkedett – teológus-termesztudós Patakon a Perényi Gábor által pártfogolt *Balsaráti Vitus János* (1529-1575). Ő az egyetlen magyar orvos ebben az időben, akinek életrajzát, munkálkodását aránylag jól ismerjük. Azt is mondhatnánk, hogy ő az első, aki megteszi a pataki iskolában az első pontos lépéseket a természettudományos képzés területén, azokat a határozott lépéseket, amelyek után állandósul ebben az iskolában a felolvasásérzet az általános természettudományos képzés és műveltség iránt.

Balsaráti 1529-ben született a Körös-Maros vidéki Dombegyházán. Szüleit a törökök elhurcolták; a három hónapos csemetét egy harácsoló török katona mentette ki az égő házból. Szülei soha nem kerültek elő. A gyereket a Dózsa-féle parasztfelkelésben elesett Csáki Miklós csanádi püspök nővére, Katalin, Balsarát földesurának özvegye nevelte fel, aki hamarosan felismerte a gyerek tehetségét. Gyulán, Erdődön, Nagybányán járatta iskolába, ahol a külföldön járt kiváló reformátoroktól tanulhatott, mint Dévai Bíró Mátyás, Kopácsi István. Amikor Kopácsi István Patakra jött tanárnak, Balsaráti követte őt, és 1449-től itt segítkezett a tanításban mint másodtanító, később pedig Kopácsi utóda lett.

Balsaráti 1550-ben felkereste a Luther Márton (1483-1546) fellépése óta híres Wittenberget, ahol Melanchton vette atyai pártfogásba. 1554-ben a wittenbergi egyetemen elnyerte a teológia és filozófia magiszteri fokozatát. Melanchton korán észrevette Balsarátinak a természet iránti érdeklődését, ezért már teológia tanulmányai alatt átírányította az egyetem orvosi fakultására. A wittenbergi egyetemen a görög Hippokratész (Kr. e. 460-377) és a római Galenus (131-201) művei alapján adták elő az orvosi tudományokat. Ismerték már az anatómia fontosságát, gyakorolták a sebészetet, de a 16. századtól meghonosodott, modernnek számító arab orvostudományt nem ismerték, vagy legalábbis nem vették figyelembe. Az egyetemes gyakorlati képzés nem állt magas fokon, boncolásra csak nagyon ritkán kaptak engedélyt. Ennek ellenére Balsaráti itt olyan alapokat szerzett az orvostudományban, a gyógyszerek készítésében, a növények ismeretében, hogy Melanchton érdemesnek látta védencét olaszországi egyetemre küldeni.

Perényi Gábor pártfogásával, a wittenbergi egyetem ajánlásával a zsebében, és nem lebecsülendő természettudományos alapokkal indul el Balsaráti a négy évig tartó tanulmányútjára. Utalásokat találunk arra, hogy útközben Tübingenben megfordul Melanchton barátjánál, *Leonard Fuchs* (1501-1566) kiváló botanikusnál, majd meglátogatja Fuchs barátját, a zürichi *Konrad Gessner* (1516-1566) híres természettudós-orvost is. Itt megismerhette Gessner hatalmas természettudományos gyűjteményét. És ami talán a legérdekesebb számunkra: miután a két természettudományok után érdeklődő ember kicserélte tapasztalatait, Balsaráti információkkal látta el Gessner professzort a magyarországi halfajtákkal kapcsolatban. Gessner ugyanis éppen adatokat gyűjtött készülő könyvéhez, az 1558-ban megjelent *Historia animalium* című művé-

² KONCZ SÁNDOR: *A természettudományok művelői és oktatása a Sárospataki Kollégiumban*. Kézirat a Sárospataki Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben, Kt. d. 7359. sz. 4.1.

hez. Bizonyítékul szolgálhat erre, hogy Gessner könyvében megemlíti egy katalógust, amelyet Balsaráti állíthatott össze: *Catalogus piscium Hungariae*. Ha ezt tényleg Balsaráti szolgáltatta, akkor ez tekinthető első természettudományos művének, és egyben ez a reformáció utáni idők első olyan természettudományos összefoglalása, amelynek komoly köze lehetett a pataki iskola későbbi természettudományos oktatásához is.

Négy évig tanult Olaszországban Balsaráti. Előbb Paduába, majd Bolognába ment. A paduai egyetem világhírnevét a 16. század közepén a nagy tudású anatómus és boncnok, *Andreas Vesalius* (1515-1563) ottani működésének köszönheti. Ugyanebben az időben egy másik világhíres professzor, *Montanus* (1498-1552) öregbítette az egyetem hírnevét, akit a klinikai oktatás megalapítójának tartanak. Paduában szintén az orvosképzést segítette az 1545 óta Európában elsőként létesített botanikus kert is. Vesalius távozása után a vele csaknem azonos színvonalon dolgozó *Gabriel Faloppio* (1523-1562) kerül az egyetem élére. Tőle tanulja Balsaráti az orvostudományokat: az anatómiát, chirurgiát, botanikát s elsősorban a sebészetet. Láthatott, sőt maga is végezhetett boncolást. Elsajátíthatta a betegségek felismerésének, gyógyításának, kezelésének tudományát. Használhatta Vesalius híres, a világon elsőnek megjelent *De humani corporis fabrica* című anatómiai atlaszát abban az időben, amikor a mezítelen emberi test még festményen sem jelenhetett meg mindenütt. Bolognában Balsaráti a növény- és állatvilág egyik tudós rendszerezőjének, *Ulisise Aldrovandának* (1522-1605) tanítványa lesz. „Az ő elnöklete alatt ülésező kollégium vizsgáján nyerte el 1558-ban az orvosdoktorságot. A vizsgát követő szokásos szavazásnál a fehér bab igenje és a fekete bab nemje közül Balsaráti esetében csupa fehér bab találtatott a gyűjtőládjában.”³ Mint orvos Balsaráti gyógyítja a zágrábi püspököt, és ami nem mindennapi dolog: 1555-59 között, protestáns létére, IV. Pál pápa udvari orvosaként működik, ahonnan vallási meggyőződése miatt kell távoznia.

1560-ban Balsarátit a gazdag reneszánsz főúr, Perényi Gábor hívja haza. Tíz évi külföldi tanulmányút után foglalja el a pataki iskola tanári állását, s egyben a vár udvari orvosa is egészen 1567-ben bekövetkezett haláláig. Természetesen ellátja a Kollégium iskolaorvosi teendőit is; öt tartjuk hazánk egyik legelső, magasan képzett iskolaorvosának. Gyógyítja a messze földről idesereglett betegeket, gyógyszert ad nekik. A szegényektől pénzt soha nem fogad el. Tanít, gyógyít, terjeszti a természettudományos kultúrát, közben saját pénzén patikust alkalmaz. Paduai tapasztalatainak megfelelően a várúrnő virágos- és zöldségeskertje mellett egy gyógynövény-kertet létesít, innen veszi az alapanyagot a gyógyszerek készítéséhez.

Ő az első pataki tanár, akinek természettudományos irodalmi munkásságáról tudunk. Két természettudományos megalapozottságú művét kell megemlítenünk. A latin nyelvűnek a címe: *De remediis pestis prophylacticis* (1564), amelyet Perényi Gábornak ajánl. Meggyőződése, hogy a pestist a levegő terjeszti, s ma is helytálló gyógymódokat javasol, elsősorban a megelőzést. Könyvét is ezzel a céllal írja. Szembeszáll az egyház maradi felfogásával, nevezetesen azzal, hogy a pestis Isten ostroma, nem kell és nem lehet menekülni előle; szerinte igenis lehetséges a gyógyítása. A másik, a magyar nyelvű munkája négy részből áll. Címe: *Magyar chirurgia, a seb gyógyításának mesterségéről írt négy könyvek* (1569). Ez az első magyar nyelvű sebészeti munka. Néhány téma a tartalmából: mit kell tenni csonttörés, csont helyreállítás esetén; mi a teendő löfegyver okozta seb, vagy egyéb seb kezelése alkalmával; mi az eljárás gőrcsök, fájdalmak, széklet- és vizeletzavarok, epekő, vesekő okozta panaszok fennállása esetén; hogyan lehet a mérgezést felismerni és gyógyítani; hogyan kell az érvágást, köpölyözést elvégezni. Könyvei kéziratban terjedhettek, kinyomtatásukról nem tudunk. Tartalmukban a korabeli fűvészkönyvekhez, naptárakhoz, kozmogóniákhoz hasonlíthatnak.

Balsaráti fiatalon, 46 éves korában halt meg pestisben; valószínűleg abban a járványban, amely 1575-76-ban szedte áldozatait Sárospatakon. Életének történetéből aránylag sok adatot ismerünk, ami annak köszönhető, hogy tanártársa és sógora, Szikszai Fabricius Balázs felette tartott latin nyelvű gyászbeszédét Wittenbergben kiadták.

³ KONCZ i. m. 9.

3.

A város és a Kollégium különösen a 17. században, a Rákócziak korában éli igazi gazdasági és kulturális felemelkedését. I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna bőkezűen gondoskodtak az iskoláról: biztosították a tanárok fizetését, a diákok egész évi teljes ellátását, gazdagon támogatták a könyvtárat, és nyomdát is létesítettek. A pataki iskolát az erdélyi, Bethlen által támogatott gyulafehérvári főiskola színvonalára akarták emelni. Ezt a főiri támogatást Lorántffy Zsuzsanna férje halála után is folytatja. Ilyen erkölcsi és anyagi juttatások mellett nem csoda, hogy az iskola néhány éven belül olyannyira fellendült, hogy látogatottsága tekintélyesen megnőtt, és amikor a haladó gondolkodású *Tolnai Dali János* (1606-1660) és a tudománykedvelő Rákóczi Zsigmond – Lorántffy Zsuzsanna kisebbik fia – javaslatára Lorántffy Zsuzsanna 1650-ben meghívja Sárospatakra Comeniust, akkor a pataki iskola már az ország légerső iskolái közé tartozik. A természettudományok kiváló művelői közül Szikszai Fabricius Balázson kívül említést érdemel Szikszai Kovács Vazul, Krakkai Demeter, Csanaki Máté, majd Valerius Dávid.

Jelentős színvonal-emelkedést hoz – és ez elsősorban a reál tárgyak intenzívebb művelését jelenti – Tolnai Dali János pataki rektorsága, aki I. Rákóczi György megbízása alapján Hollandiában és Angliában tanul, a híres *Bisterfeld* tanítványa. I. Rákóczi György hívására 1639-ben „angol puritán nézetekkel és azon czéllal tért haza, hogy az egyházban itthon is a presbyteri igazgatás-formát igyekezzék behozni... Puritán elvekre alkalmazott teológiát taníta Amesiuss szerint... a tanításban részben ugyanazt a tudományos irányt hozta Patakra, amelyet nemsokára azután Gyulafehérvárra Apácai Csere János, ki, bár Descartes követője, de Encyklopaediáját saját vallomása szerint Amesiuss és Ramus után írta”.⁴ Hazaérkezése után azonnal megkezdí az iskolai tananyag teljes átreformálását, és az általa elvetett arisztotelészi filozófia helyébe a korai francia atomista *Schébastien Basso* 1631-ben megjelent könyvének használatát rendeli el. Maradi tanártársai azonnal észreveszik, hogy itt nemcsak egyszerű pedagógia reformról, nem elsősorban tantervi módosításokról van szó, hanem Tolnai az Angliából magával hozott, magába szívott forradalmi politikai elveket akarja megvalósítani.

Tolnai Dali János modern eszméi nemcsak iskolai tanártársait háborítja fel, hanem felkavarja a felső-magyarországi protestánsok nagy részét is. Tolnai István és Szentpéteri Mihály tanárok vezetésével együttes diák-tanár támadást indítanak reformtörekvései ellen, amelynek eredménye az lesz, hogy tanári, majd lelkesí állásából is elmozdítják, ahová Lorántffy Zsuzsanna helyezi véglegesen vissza 1649-ben. Állásába való visszahelyezése után még hét éven keresztül dolgozik, Comenius hű támogatója.

A híres cseh-morva pedagógus, *Comenius Ámos János* (1592-1670) 1650-ben érkezett ide, hogy segítségül legyen az iskola megreformálásában. Négy esztendő sárospataki tartózkodása alatt társadalompolitikai, valláskritikai, modern oktatási-nevelési felfogásával, mérhetetlen munkabíráásával nagy segítségére volt a pataki iskolának. Véleménye szerint a nevelés és oktatás az az eszköz, amellyel meg lehet változtatni a társadalmat. Jól látja a magyar társadalmi rend hibáit, és éles szavakkal ostromozza az elnyomó hatalom kegyetlenségeit. Bemutatja a magyar gazdasági élet elmaradottságát. Hangsúlyozza az anyanyelvi oktatás fontosságát, hiszen ez teszi lehetővé a nemzeti kultúra kialakulását. A tudatlanságban kell keresni a szegénység, az éhezés, a kizsákmányolás, a tehetetlenség okát. Javasolja az általános, minden emberre kiterjedő népoktatás bevezetését. Tehát az általános és mindenki számára egyformán biztosított iskolai oktatás mellett száll síkra. Mint vallotta: „Mindenki, mindenre, minden teljességgel tanítatik”.⁵

Számtalan reformja, újítása, tankönyve látott napvilágot sárospataki működése alatt, amelyeket lehetetlen lenne e szűk keretek között még csak felsorolni is. Csak azokat említem, amelyek a természettudományokkal, közelebbről a fizikával, illetve azok oktatásával foglalkoznak.

Pataki tartózkodása alatt latin panszofikus iskolát létesített, ahol a hét szabad művészet mellé új tantárgyakat vett be: fizika, földrajz, történelem, kronológia, etika. Nagy hangsúlyt kapnak a természettudományok, valamint a vallási nevelés. Filozófiájában a megismerés mód-

⁴ MOLNÁR ALADÁR: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*. I. kötet. Bp. 1881. 407.

⁵ COMENIUS ÁMOS JÁNOS: *Nagy Otáztatán*. Fordította és bevezetéssel ellátta: Geréb György. 203.

szerűen Bacon indukciós eljárását jelöli meg. A megismerés folyamatában hangsúlyt kap a megfigyelés és a tapasztalat, mert szerinte „semmi nincs az értelemben, ami előbb az érzékekben nem lett volna”. Az oktatást a gyakorlati élet szolgálatába állítja. A szemléltetés elvét következetesen alkalmazza tankönyveiben, s talán ez Comeniusnak a legnagyobb érdeme, legfontosabb újítása.

A természettudományokkal közvetlenül kapcsolatos filozófiai és ismeretelméleti felfogásának kifejtésén túl a fizikához szorosan tartozó kérdésekkel két művében találkozhatunk: *Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis* (Physica, 1633.; magyarul: Az isteni világságnál megújított fizika), valamint *Orbis sensualium pictus, hoc est omnium fundamentalium in Mundo rerum et invita actionum pictura et nomenclatura* (Orbis Pictus, 1658.; magyarul: A látható világ, azon minden evilágon lévő derekasabb dolgoknak és az életben való cselekedeteknek ábrázolása és megnevezése).

Fizikatörténeti és oktatástörténeti szempontból a kettő közül az *Orbis pictus* a jelentősebb. Kiemelkedően érdekesek fizikai, csillagászati, technikai vonatkozásai. A következő említésre méltó anyagot emeljük ki:

65. képe: Mesterséges emelő szerzőszámok.

Lényegében a mechanikában előforduló egyszerű gépekről beszél. Ezzel kapcsolatban mutat be képeket, mindegyikhez kellő, rövid és világos magyarázatot fűzve.

Tehát – mint a képhez tartozó magyar nyelvű magyarázó szöveg hasonmásán, illusztrációnkon olvasható – az egyszerű gépeket tárgyalja ezzel a képpel. A LXV. képen megszámozott eszközök: kétkarú emelő (1,2), egykarú emelő (3,5), hengerkerék (7), henger (6), csiga (8), ék (10). Módszertani értéke, hogy minden egyszerű gépet gyakorlati alkalmazásban mutat be.

Csigákat, emelőket, fogaskerekeket, lejtőket, különböző hasznos szerszámokat találunk a 67. *Ércbánya*, 68. *A kovács*, 69. *A szekrény és esztergályos*, 70. *A fazekas*, 73. *Kutak* képeken.

77. kép. *Óra-mutatók, óra-művek*. Ezen a képen szakszerűen felsorolja a létező órákat: a napórát „A nap-fénnyel szolgáló árnyék óra”) kétféle változatban, falra és földre szerelve; homokórát, víz-órát („A folyó óra megmutattya a fertály órákat, a fővény folyásával, régente a víz folyásával”); kerek órákat („A harang-verő óra megszámlálja az estveli órákat is kerekeknek forgási által, mellyek között a legnagyobbik vonatattik a nehézségtől”).

79. kép. *Nézésre - szemnek - szolgáló üvegek*. Érdekes a kép anyaga, amelyben a különböző tükrök és lencsék fizikai tulajdonságait mutatja be. „A tükrök (1) csináltatnak, hogy az emberek magokat meg-tekinthessék; Az okulárok (2), hogy erősebben (élesebben) láthasson, a kinek gyenge (erőtlen) szemei vadnak. A messze-látó üveg által (3) (perspektíván) láttatnak (látszanak) a messze (távul) való dolgok, valamint a leg-közelebb valók; A nagyobbító üvegben (4) akkorának látszik a bolha, mint egy verő malacz. A napnak sugári (fénye) meggyujtyák a fát az égető-üveg által.”

100. kép. *Muzsikáló (Hangicsáló) Szerszámok*.

Ez a kép is nagyon érdekes (ábráját és szövegét a következő két oldalon hasonmásban közöljük)! Ütő, verő, pengető, húros, fúvós hangszerekről és orgonáról beszél. A szemléltető képen 23 féle hangszert sorol fel és mutat be: dob, csengő, harang, csörgő, kelepelő, doromb, húrok, vonósok, pengetők, hárfá, koboz (lant), citera, hegedű, tekerő lant (kintorna), clavicordium (zongora), sípok, tárogató, tömlősisp, kürt, trombita, vonogató trombita (puzon), orgona.

Fizikai eszközök leírásával találkozunk még a következő fejezetekben is: 93. *A könyvnyomtatás*, 102. *A föld-mérés*, 103. *Az égi-golyóbis*, 105. *A Holdnak jelenési*, 106. *A Napban és Holdban-való fogyatkozások*, 107. *A földi golyóbisnak alsó-fele*, 117. *A Mértékek és fontok*.

Így írja le például a napfogyatkozást: „Mikor pedig az Hold jár a nap és a Föld között, be-fedi amazzt árnyékával: és ezt hívunk napfogyatkozásnak, mert elfogja (veszi) előttünk a napnak színét (tekintetét) és annak világosságát; mind-azon-által a nap semmit nem szenved; hanem a föld.”

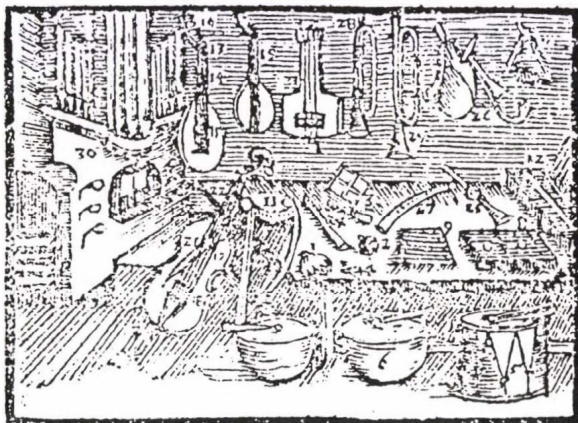
A munkára nevelés szempontjából, a különböző szakmai ismeretek oldaláról nézve lényegesek a következő képek: 48. *Őrlés*, 49. *Kenyércsinálás*, 54. *A szakácsság*, 55. *A szüret*, 57. *A serfőzés*, 58. *A len-mívelés*, 59. *A szövés*, 61. *A szabó*, 62. *A varga*, 63. *Az ács*, 64. *A kő-míves*, 68. *A kovács*, 69. *A szekrényes és Esztergályos*, 78. *A kép-írás*, 80. *A kádár*, *Pintér*, 81. *Szijgyártó*, 92. *A papiros*, 93. *A könyvnyomtatás*, 95. *A könyvkötő*.

Tehát, mint látjuk, Comenius a szemléltető képeket a valóságból veszi, illusztrációi a természetet a valóság összefüggéseiben tárja a tanulóknak elé. Hasznos a könyv abból a szempontból, hogy a dolgoknak, tárgyakkak, jelenségeknek valószínű, pontos, teljes, világos ismeretét adja, valamint abból a szempontból is, hogy anyagának elrendezése, képeinek megformálása, a szöveg tartalma példamutatást ad módszertani szempontból. Igen fontos módszertani érdeme, hogy csak hasznos ismeretanyagot ad világos, rövid és pontos megfogalmazásban.

A' mennyit ketten-vi- hotnek
dorombon, 1 vagy taráglyán, 2 anuyit vihet egy, talzigálván (tolván) ma- ga előt
a' talicskán, 3 az nyakban akasztott (függelgett) bor-doro-szóján, (kőfél- tel.) 4
Többet vihet pedig, a' ki, az bõmpölyöggre 6 tett (rakatt) terbet, hengergeti (hõmpelgeti) emelő-dorosszal, 5
A' kerengõ (forgó)fa 7 egy o'zlopocskán, melly forgattatik kerengve
Az bajó-erigdnak 8 vagyon egy b' ag-kereke mellyben jérván valaki, ter-beke
(bit), vony-(emel) ki az bajó- avagy az bajóban belé-e- re(zt. (emel)
Az leverõ kossal sulyok kal patkolóval) 9
élnék a' vízi gerendának (bid- láboknak) 10
le ütfekekre: fel-emeltetik erigán 11 vont kőstéllel;
vagy kezzelel hogy ha fogantóbi vannak

C.

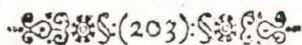
Instrumenta Múfica. Klang-Spiele.
Musikálo (Hangicsálo) Szerfszámok.
Príprawy Muzyczne.

Múfica instrumenta sunt, quae edunt vocem :	Klang-Spiele sind/ die eine Stimme von sich [geben :	A' Musikálo szerfszámok azok, [melyek hangot (szót) [adnak :	Надобы Музyczne савъ Езезъ бласъ выдáвагъ :
Prímó quò pulfantur,	Erslich/ wenn sie geschlagen wer- [den/	Először, midőn pöngettetnek ; ' (veretettnek, zörget- tetnek)	Негпрве/ Еды; се тлачы анебъ биги' гáго Сымбалъ / 1 пáлику ; ворлогъ Сымбалоры / (биенцáло) 2
ut cymbalum, 3 n. II. pistillo ; tinnitábulum, 2 n. 2 intus glóbuló ferreo ;	als die Cymbel 1 mit dem Schwengel ; die Schelle / 2 inwendig mit einem eis- (ernen Kúpflein ;	mint a' cymbalom esen- az üdítéssel ; [gergő, 1 a' cseresznye, 2 balda' a' vai-golyóbisátul ;	вони Кúлицу жеlezну 7
crepitaculum, 3 n. II. circumversando ; cymbalum ; 4 n. II. sive adinotum, digitó ;	das Kleyperlein / 3 durch umdrehen ; die Muidreumel / 4 an den Mund gehalten/ mit dem Finger ;	a' esőgerő (zörgerő) 3 környül forgatván ; a' dycimb, 4 a' szájhoz tétetvén, az ujjal ;	Сбиетáчка / 3 обращанн ; Брумле / 4 Ерстумъ пилóжена питемъ бубенъ / 5 а медѣни бубенъ / 6 - ди ерчы мпáциетемъ / 7
sympanum, 5 n. II. & abinens, 6 n. II. clavicula, 7	die Trummel / 5 und Heertraufe / 6 mit dem Schlegel / 7	a' dob, 5 és a' réz-dob, 6 a' verő-sával, 7	

A legfontosabb módszertani követelményként hirdeti: „A tanítás ne a dolgok szóbeli elbeszélésével vegye kezdetét, hanem a reális megfigyeléssel, s miután megmutattuk a dolgokat, jöhet a bővebb magyarázat”.⁶

⁶ BAKOS JÓZSEF: Comenius sárospataki évei (1650-1654). In: A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981.

ut & sambuca, 8 f. I. cum org. 120 pastoris (110; 9)	wie auch das Hackbret/ 8 mit der Strohszidel/ 9	valamint a cimbalonni a parasztszidokkal (kele- peldvel) együt. 9	gafó y Brnkadlo/ 8 3 flamenjmi haustemlő
& fistrum n. II. (crótia- tura, n. II.) 10	und der Triangel. 10	és az háromszögű érc- csengedő. 10	a Triebelnek. 10
Secundó, In quibus est rda incendantur & ple- ctuntur, ut nablium, 11 n. II. cum clavicordio, 12	Darnach/ an welchen die Saiten ausflogen und gerührt werden/ als die Harpfe/ 11 samt dem Clavicoed/ 12	Azután, a melyeken az harok meg-vonyattatnak és pöngettetnek. mint az hárs/ 11 a virginával (clavier- áttal) együt. 12	Porom na fterre Struny narabugi a ruffegij/ gafó Harffe/ 11 3 Klarfordem/ 12
utrāque manu; dixer. cantum, istudo (ebelú) 13 f. 3. (in quā jugum, 14 n. 2)	mit beyden Händen; mit der Rechten alleine/ die Laute/ 13 (woran der Stragen/ 14	mint a két kézzel; egyedül a jobbkézzel, a koboz (lanc) 13 (a melyen egyen a fo- gárd, (nyak) 14; a fődél, 15 a szegcsék, 16 melyekkel az harok, 17 meg-vonyattatnak az vótábm) 18 és a Citera, 19 [20 a begedű (két kü begedű begeđű vonyóval. (pán- gördvel) 21	öbema Rusamy; prawa toľko Luthe/ 13 (na fterez Eke (ffige) 14 Deta/ 15 y Kolky/ 16 fteryim Struny 17 narabugi (narlaung) na Podstavek. 18 y Cytara 19 Gausle/ 20 Dnyckem; 21
magadum, 15 n. II. & vericilli, 16 quibus nervi 17 incendantur super ponticulum 18 & cibaria; 19 f. I. pandura, 20 f. I. plectō; 21	das Dach/ 15 und die Wirbel/ 16 an welchen die Saiten 17 aufgelagen werden über den Stea 18 und die Lither; 19 die Viöle (Geige) 20 mit dem Zidelbogen; 21	és a tekerőslant (kintorna) belső a kerékkel, a mely forgattatnak: mindenikén a fogások 22 a balkezzelel foróttatnak fogattatnak, illetetnek Végtére, a melyek fattatnak: egymint, lezájal, a sip, 24 a sarogató. sip, 25 a idmii sip, 26	a Lyra/ 23 w nutrium foleckem/ fere obraceno bywa: Na fozdym po mjrach/ 22 prebyragi lewa ruřaw Na poledy/ fere nadimane bhwagi gafó Vly/
& lyra, 23 f. I. inven. rořa, quæ veritur in singulari, dim. nōnes 22 fingit rā gantur.	und die Leper/ 23 inwendig von dem Rad/ welches gedrehet wird: In jedem/ Zu jedem die Hānde 22 mit der Lincken gegriffen.	és a kiert-(horzas) sip, 27 a rombita, 28 a vonogató tróbits; (pü- vagyfuvó-kal, [28]) mint az Orgona. 30	gafó Vly/ Pissialta/ 24 Falmage (Gurma) 25 Dudy (geddy) 26 Cereř (Korner) 27 Truba (Klaryn) 28 Duřon/ 29 anebo Meřhamj gafó Werhany (Orga- ny) 30
Tandem quæ infantur: ut, ore fistula (tibia) 24 f. I. tibia gingyina, 25 f. I. tibia f. I. utrigularis, 26 c. III.	Endlich/ welche geblasen werden: als mit dem Mund/ die Pfeiffe (Flöte) 24 die Schalmei/ 25 die Sackpfeiffe 26	der Zinke (Frühorn) 27 die Trompete/ 28 die Posaune/ 29 oder mit Glasbläsen/ als das Orgelwerck. 30	
lituus, 27 m. II. tuba, 28 f. I. blaccina; 29 f. I. vel fallibus, ut bryannum pneuma- ticum. 30 n. II.			

Comenius fontos követelménynek tartja az elmélet és a gyakorlat szerves egységét, valamint azt, hogy a helyes és tartós ismeretek megszerzéséhez a tanuló és a tanító együttes aktív tevékenysége szükséges. A tanító és a tanuló kitartó munkája nélkül nem érhetünk el eredményt. A tanuló önálló munkájára és vidám, szabad, tanulni vágyó ifjúságra apellál. Olyan közösségre áhítozik, amelyből száműzi az erőszakot, az embertelenséget. Pataki könyveinek címlapján is megjelenik emblémája és jeligeje: *Omnia sponte fluent, obsit violentia rebus.*

(Vagyis magyarul: „Minden önként menjen, távol legyen a dolgoktól az erőszak”).

Comenius szerint az iskola csak úgy válik az élet műhelyévé, ha az egész embert – eszét, beszédét, cselekedetét – együtt műveljük és fejlesztjük. A *gondolat*, a *beszéd* és a *cselekvés* hármis egységében készülnek el pataki tankönyvei: a *Vestibulum*, a *Janua*, az *Atrium* és az *Orbis Pictus*. A *Janua* szövegében és szótárában ugyanúgy megjelennek az illusztrációk, mint az *Orbis Pictus*-ban. Képeinek megformálásához *Vesalius: De humani corporis fabrica* című híres művét is használta. Azzal, hogy Vesalius kitűnő bonctankönyvéből merítette ábráit, egy olyan könyvet adott az ifjúság kezébe, amelyen elevenen lehetett tanulmányozni az emberi test szerzetét, csontozatát, izomzatát, ami Európában egyedülállónak mondható abban az időben. Mint amilyen szenzációnak mondható az a nagy jelentőségű művelődéstörténeti és pedagógia-történeti próbálkozás, hogy Sárospatakon látott napvilágot az első képes szótár.

Comenius szorgalmasan gyűjtötte a kora forradalmi tanításaiban kibontakozó természettudományok eredményeit. Így például igen nagy jelentőséget tulajdonított a mikroszkópnak. Ezeket a fellelhető természettudományos eredményeket igyekezett összeegyeztetni a bibliával. Amikor *Kopernikusz: De Revolutionibus Orbium Coelestium* (1543) című művét elolvasta, akkor elvetette a heliocentrikus világrendszert, mert az nem egyeztethető össze a vallással, a kinyilatkoztatással. Később viszont öregkori műveiben elfogadja Kopernikusz világszemléletét.

4.

Comenius 1654-ben való távozása után csaknem két évtizeden keresztül igen virágzó élet volt a pataki kollégiumban. A filozófia tanszékére *Pósházi János* került (1628 és 1632 között született, 1686-ig élt), aki tanártársaival, Buzinkai Mihállyal, Baconi Baló Menyhérttel és Köpeczi Bálinttal együtt Comenius modern pedagógiai elveit követve Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György bőkezű fejedelmi támogatása mellett taníthatott.⁷ Olyan virágzó, nyílt és szabad szellemi élet alakult ki ebben az időben Sárospatakon, mint korábban volt Gyulafehérváron, vagy később Eperjesen. „Az iskola olyan híressé vált ekkor, hogy innen vitték tanítóikat más iskolák, papjaikat az egyházak. (Ilyen iskolák a rimaszombati, gönci, újhelyi, kassai, miskolci, szikszói, kecskeméti, kőrösi, szigetzi, losonci stb.) Főurak és nemesek világi pályára készülő fiai is nagy számban tanultak Patakon.”⁸

Pósházi valószínűleg Sárospatakon született, ahol édesapja 1647-54 között lelkész volt. Alsóbb iskoláit is Patakon végezte, s 1650. április 24-én iratkozott be mint tógátus diák.⁹ Mint az előző fejezetben is láthattuk, Pósházi diákoskodása idején a sárospataki iskolában volt talán egyházpolitikai és pedagógiai téren a leghaladóbb szellemi élet, hiszen az iskola jötevői és fenntartói mélyen rokonszenveztek a puritanizmussal és a presbiteriánus eszmékkel. Nagyon sokat köszönhet Pósházi a tanárainak, akik az első tudományos ismeretek birtokába juttatták. Tanárai között nem mindennapi egyéniségeket találunk: Comenium, Tolnai Dali Jánost. Comenius a rendszeres gondolkodásra, módszeres munkára és a panszofia szeretetére tanította, Tolnai Dali Jánostól Arisztotelesz-ellenességet tanult.

Lorántffy Zsuzsanna 1652-53-ban hollandiai tanulmányútra küldte, ott is maradt 1655-ig. Ebben az időben ott tanított Descartes, Amesius, Voetius és sokan mások. Ugyanez a környezet fogadta Hollandiában Pósházit, mint néhány évvel előbb Apácait: karteziánusok és antikarteziánusok ellentéte, Voetius és Coccejus vére menő harca. Pósházi mint teológus Voetius oldalán állt, de fizikát, természettudományokat, természetfilozófiát Regiustól tanult. A filozófiai tudományoknak szinte minden ágában tevékenykedett. Ezt bizonyítja utrechti tartózkodása alatt megírt öt dolgozata, amelyek közül egy kimondottan fizikai tárgyú. Doktori értekezése, amellyel elnyerte a bölcsészeti tudományok magiszteri fokozatát, és amelyet „sine praeside” tartott, a filozófia minden ágából tárgyal kérdéseket: fizikai, metafizikai, geometriai, matematikai, optikai, földrajzi, asztronómiai, logikai, etikai, gazdasági problémákat.

⁷ *Buzinkai Mihály* több ramista tankönyv szerzője, aki Pósházit a későbbi erdélyi száműzetésbe is elkísérte. *Baló Menyhért* szintén Utrechtben végezte tanulmányait. *Köpeczi Bálint* kiváló nyelvész, Hollandiában és Angliában tanult. Buzinkai 1683-ig, haláláig, Baló 1662-ig, szintén haláláig, Köpeczi 1665-ig volt Pósházi tanártársa.

⁸ GULYÁS JÓZSEF: *A sárospataki iskola (főiskola) rövid története*. Sp., 1931. 20.

⁹ A kollégium anyakönyvében a 160. lapon.

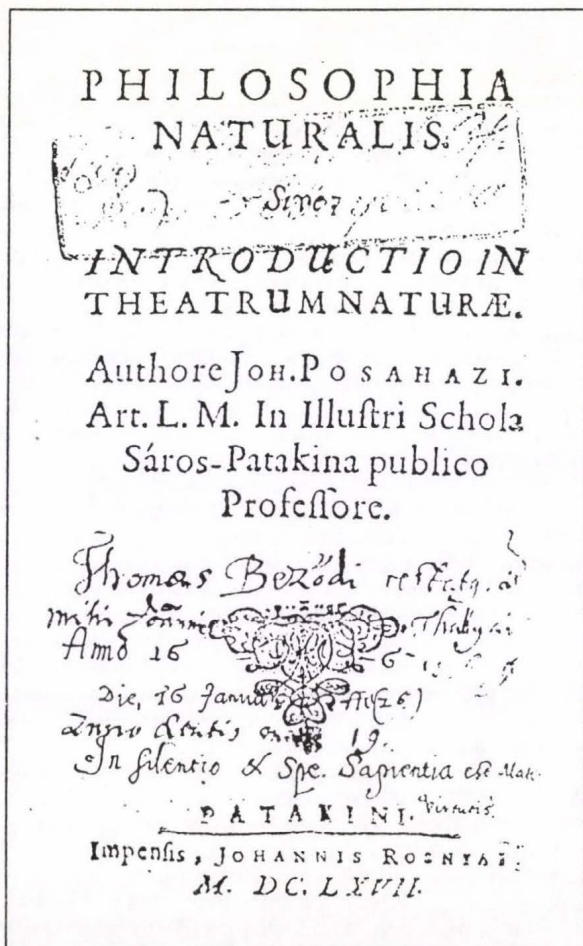
1657 nyarán tért haza Pósházi Sárospatakra. Mint „Artium et Philosophiae Magister” azonnal professzori állást kapott. Az itt eltöltött tizenégy esztendő, különösen az első öt év tudományos munkája szempontjából igen termékeny volt.

Beköszöntő beszédében (*Oratio Inauguralis de recta comparandae ratione*) erősen látszik Comenius hatása: az egész embert kell nevelni, és lehetőleg minden tudományba be kell vezetni, mert mindegyiknek megvan a maga sajátos haszna, lélekformáló ereje. (*Pansophia*).¹⁰ A megismerésre vonatkozó nézeteit Comenius nyomán fejt ki. Nagy szerepet szán a tapasztalatnak, a rációnak, kisebbet a kinyilatkoztatásnak. A természetet nem a dogmák oldaláról közelíti meg, hanem a jó megfigyelő, született kísérleti fizikus módjára írja le a jelenségeket. Például a folyadékok mozgásáról azt írja, hogy a részecskék mozgása állandó és szabálytalan, minden irányban történik. A hőtanban a kinetikus hőelmélet szinte pontos fogalmazását adja.

Tudományrendszerének külön fejezetét jelenti az 1667-ben megjelent természetfilozófiai műve: *Philosophia Naturalis* (Sine Introductio in theatrum naturae). (Címoldalát hasonmásban közöljük itt.) A 370 oldalas könyvnek 285 lapja kimondottan fizikával foglalkozik.

Pósházinak a legfontosabb három kérdésről: az *anyagról*, a *mozgásról* és a *világrendszer*ről alkotott véleményéből kiderül, „hogy Descartes szolgái követésénél mennyivel messzebbre jut az igazi fizika felé vezető úton...”¹¹ Anyagfelfogására jellemző, hogy szerinte a világ felépítéséhez az anyagon kívül nincsen szükség másra, semmilyen világszemlére. A testek atomokból épülnek fel, az anyag az atomok halmaza. Materialista anyagfelfogása elvezeti az atomelmélethez, amely kísérleti bizonyítékok hiányában inkább spekulatív jellegű. Mint vallja: „Nos igitur hac in parte volumus esse potius Atomistae, quam Thomistae; malumus hic libere exlympido Democriti puteo, quam ex tiribidis Scholasticorum aut Aristotelicorum lacumis”. (Azaz: „Inkább vagyok atomista, mint tomista; inkább iszom Demokritosz tiszta forrásából, mint a skolasztikusok vagy arisztotelikusok zavaros pocsolyáiból.”)¹² Felfogása szerint vannak tűz, víz, levegő és föld atomok.

Mechanikája erősen különbözik az arisztoteleszi mechanikától. Mozgásfelfogásában közelíti a dinamika elvéhez. Szerinte Isten nemcsak mozgó testeket, hanem erőket is teremtett, ame-

¹⁰ M. ZEMPLÉN JOLÁN: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Bp. 1961. 279.

¹¹ M. ZEMPLÉN i. m. 283.

¹² Joh. PÓSHÁZI: *Philosophia Naturalis*. Patakini, 1667. 73.

lyek újabb mozgások létrehozására képesek. Elfogadja a tehetetlenség elvét, sőt Newtont húsz évvel megelőzve megfogalmazza a dinamika első axiómáját: „valamely test megmarad abban az állapotban, amelyben van, hacsak valami más mozgó test akár belülről, akár kívülről innen ki nem mozdítja”.¹³

Pósházi állásfoglalásának kettőssége és bizonytalansága leginkább a világrendszerek kérdésében mutatkozik meg. Nagyon óvatosan fogalmaz, szinte nem lehet álláspontját megállapítani. Elmondja, hogy a copernikánusok a Földet is a bolygók közé sorolják, amely a Holddal együtt naponkénti forgással forog, majd évi mozgással megkerüli a Napot. „Hogy ez a vélemény igaz-e, a bölcsek ítéletére bízom, előttem nem tűnik fel éppen lehetetlennek.”¹⁴ A *Philosophia Naturalis* eklektikus filozófia. A kor filozófiai közül szerencsésen válogat, de sok esetben van saját véleménye is. Műve a legelső magyarországi fizika könyv, amely nemzetközi méretekben is megállja a helyét. Materializmusa messze előremutat. Pósházi más körülmények között nemcsak az első természetfilozófia szerzője lett volna, hanem az első alkotó kísérleti fizikus is.¹⁵

1662-ben megjelent két nagy művével, valamint az előzőekben említett *Philosophia Naturalis*ával Pósházinak lezárult filozófiairodalmi tevékenysége. Utána már végleg elmerült a reá zúduló hitviták áradatában. Az ellenreformációnak a magyar történelemben leghevesebb eszmei, sőt fegyveres támadása idején a világos és megalkuvás nélküli elvi állásfoglalást tartotta a legfontosabbnak. Rövid idő alatt egy hatalmas, 1500 oldal terjedelmű teológiai munkával jelentkezett. Ez *Az Igazság Istápjja*, amely 1669-ben hagyta el Rosnyai János nyomdáját. Ez a grandiózus munka magyar nyelven válasz Pázmány Péter *Kalauzára*, bár annak színvonalát nem éri el. Nagy a jelentősége abból a szempontból, hogy magyar nyelven jelent meg.¹⁶

Amikor a Kassára telepített jezsuiták tevékenysége Kassáról, majd Miskolcra átszállt Patakra is, Pósházi teljes erővel veszi fel a küzdelmet főleg akkor, amikor Lorántffy Zsuzsanna halála után a rekatolizált Báthory Zsófia teljes hatalmával az ellenreformációt támogatta, s bosszúból megvonta mindenféle támogatását az iskolától. Sőt, 1671. október 20-án katonaság és ágyúk felvonulataival elfoglalta a pataki iskolát; az épületet a jezsuitáknak adományozta. A jezsuiták kezébe került a hatalmas – több mint 5000 kötetet kitevő – könyvtár is, amelynek nagy része szétszóródott. A könyvtár kisebbik részét a nyomdával együtt 46 diák Pósházi és Buzinkai tanárok vezetésével szekerekre rakták, és előbb Debrecenbe, majd onnan Kolozsváron keresztül Gyulafehérvárra távoztak. További hányattatás folytán 1718-ban beolvadtak a marosvásárhelyi református kollégiumba. Tanártársát, Buzinkai Mihályt 1683-ban, Pósházit pedig 1686-ban érte a halál Erdélyben.

5.

A pataki kollégium, amely az 1870-es évekre európai szintet ért el, a felvidéki városokba telepített jezsuiták ellenreformációs törekvéseinek hatására ilyen szellemi és gazdasági magaslatról egyik napról a másikra zuhant a legnagyobb mélységbe. Az épületeitől megfosztották, több mint három évtizedes bujdosásra kényszerítették. A helyzet a század fordulóján szinte kilátástalan. A híres tanárok – Pósházi, Buzinkai, Köpeczi, Baló – nemcsak hogy Patakon, de már az élők sorában sincsenek. „Nincs több földesúri patrónus, aki megvédi és támogatja, a Rákócziak dédelgetett és kényeztetett iskolája magára maradt... Ellensége az állam, idegenül áll vele szemben a földesúr, nem számíthat a városra sem. A debreceni kollégium mögött ott állt az akkori Magyarország legnépesebb városa, 150 lakosra esett egy diák. Sárospatakon a Kollégium népesebb volt a városnál.”¹⁷

A zaklatásoknak elvileg az 1714. augusztus 1-jén III. Károly király által kiadott rendelet vetett véget: „szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy a helvét hitvallást követő

¹³ PÓSHÁZI i.m. 44.

¹⁴ PÓSHÁZI i.m. 179.

¹⁵ M. ZEMPLÉNI JOLÁN 1961. 237.

¹⁶ Pósháziról l. még: MAKAI ERNŐ: *Pósházi János élete és filozófiája*. Kolozsvár, 1942.; M. ZEMPLÉNI JOLÁN: *Pósházi, az első magyarországi Philosophia Naturalis szerzője*. = *Fizikai Szemle*, 1959.

¹⁷ BENDA KÁLMÁN: *Sárospatak helye a magyar művelődés történetében*. Kézirat. 1981.

sárospataki iskola ifjúsága, közössége és a professzorok templomuk és iskolájuk birtokában zavartalanul meghagyassanak egy későbbi kegyes rendeletünkig.”¹⁸ Ennek ellenére a jezsuiták több ízben megkísérelték megzavarni az iskola életét. A Kollégium olyan szegény lett, hogy egy-egy könyv vagy szertári tárgy beszerzésére sokszor országos gyűjtőakciót kellett szervezni. Nem voltak megfelelő épületek, nem volt elég korszerűen felkészült oktató, nem volt nyomda sem.

Az iskolai élet ennek dacára nem állt meg, hanem megpróbált a lehetetlen helyzetben, a mérhetetlen nehézségeken ismét úrrá lenni. A 18. század első kétharmadában a nevelés és oktatás tartalmában, valamint módszerében mutatkozó általános visszaesés ellenére a korabeli, nagyrészt még feldolgozatlan kézíratos dokumentumok – levéltári, kézírattári anyagok – szerint a 18. század megismerése még nagyon sok meglepetéssel szolgálhat. Magam elsősorban a kísérleti fizika kibontakozását próbálom kutatni, amelynek kezdetei a század legelején országos viszonylatban is elsősorban Patakon figyelhetők meg. Talán nem is véletlenül, hiszen az előző két évszázad említett természetfilozófusai – az „öt János” –, Kisvárdai János, Balsaráti Vitus János, Tolnai Dali János, Comenius Ámos János, Pósházi János áldozatos munkája sokat tett annak érdekében, hogy ilyen szellemi hanyatlásból, ilyen anyagi mélypontról is felül tudott emelkedni, s a kor Európájának szintjén újat alkotni.

De ez már egy újabb dolgozat anyaga lehet.

¹⁸ BENDA KÁLMÁN: *A Kollégium története 1703-tól 1849-ig*. In: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Bp., 1981. 89.

FEHÉR ERZSÉBET

A szenior szerepköre a régi kollégiumokban

Köztudott, hogy középkori hagyományok alapján a hazai református kollégiumokban a bölcsélettel alapozott teológiát tanuló nagydiákok közül kerültek ki a különféle elnevezésű és funkciójú diák-tisztségviselők. Ezek közül elsőnek mindig szeniort említik. Így szerepel ez az első sárospataki, a pápai, a marosvásárhelyi, a nagykőrösi, a nagyenyedi, debreceni iskolatörvényekben is, majd ezeknek a következő századokban megújított változataiban egészen a 19. század közepéig.

Mi volt a szenior alapvető feladata? Számos írásban, cikkben, tanulmányban ez úgy olvasható, mintha ő lett volna az egész diákközösség képviselője a kollégium vezetősége előtt, amolyan „ifjúsági vezető” vagy diák-érdekvédelmi felelős, aki a diákok kívánságait, netán követeléseit a kollégium vezetőségével, tanáraival szemben érvényesítette, elismertette. Úgy tűnik, hogy ennek a szerepkörnek ilyen tartalommal való megtöltése bizonyos mai diákmozgalmi formációk visszavetítése a múltba.

A kollégiumi törvényekből, valamint a kollégiumi levéltári iratokból, dokumentumokból egyértelműen kitűnik, hogy a szenior nem valamiféle „diákvezér” volt, hanem elsősorban a kollégium gazdasági ügyeinek intézője. Fontos és felelősségteljes tevékenység volt ez, különösen, ha meggondoljuk, hogy a szenior – aki húszegynéhány éves fiatalember – teológiai tanulmányai mellett végezte feladatait. Így intézkedett forintok és krajcárok sokaságáról, a bevételek és kiadások pontos feljegyzéséről, a számadáskönyvek szakszerű vezetéséről, a kiutalásokról, vételezésekről stb. S mindezt különösebb előképzettség nélkül tette. Egy évre vállalva ezt a munkát, tanév elején, elődjétől átvéve, a tanév végén utódjának átadva. Természetesen nagyrészt a városi magisztrátus gondos felügyelete és ellenőrzése alatt.

A szenior a törvényekben

A szenior feladatkörének meghatározásában, tartalmában érdekes fejlődés figyelhető meg az idők folyamán.

A sárospataki református kollégium első törvényét 1621-ből ismerjük.¹ Ebben a szeniorra vonatkozó paragrafusokban (De constitutione et officio Senioris) olvasható, hogy „a senior gondozza, takarékosan kezeli és közhasználatra bocsájtja mindazt, ami a naponkénti táplálkozásra szükséges. A költségekről és az élelmiszerekről havonként beszámol”.

Ez a törvény bizonyos fegyelmező feladatokat is rábíz: „A tanulók kihágásait – tekintet nélkül korukra és származásukra – följegyzí, s velők a tanárok tudta nélkül semmiféle vétségre nézve ki nem egyezik. A tanulókat sem maga, sem mások útján nem izgatja; sőt éber szemekkel őrködik, hogy összeesküvés s lázadás se az iskolában, se ezen kívül ne keletkezzék a hatóság, a lelkesek és mások ellen”. Továbbá: „az iskolai fegyelmet figyelmeztetéssel és fékezéssel fenntartja, minden egyes tanuló erkölcsiségére gondosan felügyel; az arra hivatott egyénekkel egyetemben elítéli a törvény megsértőit, s a megérdemlett büntetést a rektor beleegyezésével végrehajtja”. Jól látható tehát, hogy ekkor, a 17. század első felében a szenior kötelessége

¹ BÉKEFI REMIG: *A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-i törvényei*. Bp. 1899. 226. – Lásd újabban: *A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei* (A latin szövegek és magyar fordításuk). A latin szövegek szövegkritikai gondozását végezte, a fordítást és a jegyzeteket készítette: SZENTIMREI MIHÁLY. Sárospatak, 1996.

Sárospatakon a gazdasági ügyek intézése mellett a diákok fegyelmezése is volt, éppen a tanárok megbízásából, azok képviseletében.

A szenior járandóságot is kapott a közpénzekből. Övé a büntetéspénz harmada, de neki járt a kollégium összes hordójából a seprő. (Ez – mint köztudott – a pálinkakészítés alapanyaga, amelyet szabadon eladhatott.) A marosvásárhelyi református iskola 17. századi törvényeiben is így szerepel.² Ezt írja erről Békefi Remig: „Már a régi törvény elhatározta, ez pedig helyben hagyta, hogy a senior és a contrascriba kezeli az iskola közös vagyonát és osztja ki havonként a tanulók illetékét. Fáradtságukért azután ők is kapnak bizonyos összeget. Így a senior havonként az iskola jövedelmének huszonötöd részét kapja meg.” A diákok temetési énekléséből befolyó pénzeket is a szenior teszi a pénztárba, gondosan feljegyezve az összegeket.

A szenior – amikor munkakörét elfoglalta – esküt tett.³ Ennek szövege lényegében azonos mindegyik református kollégiumunkban, s az esküszövegben ez is szerepel: „Az iskola összes javáról gondoskodom, azt meg nem kisebbítem, saját célomra nem fordítom, sőt teljes erőmből növelni fogom; a pénz és egyéb közvagyon megőrzésében és kiosztásában személyekre való tekintet nélkül járok el, mindenben az iskola szabályait követem, s mindazt, ami ezen hivatalhoz tartozik, híven, igazságosan és a legszorgalmasabban teljesítem”.

Debrecenben 1657-ben jelent meg az első – szövegében ma is ismert – kollégiumi törvény. E szerint – olvassuk a legújabb debreceni kollégiumtörténetben – „a senior kötelességei között első helyen szerepelt az iskola jó hírének megőrzése, gyarapodásának elősegítése. Ő kezelte a coetus vagyonát”. Kötelessége, hogy igazságosan és méltányosan ossza ki a járandóságokat. A tisztségek betöltésére arra alkalmas embereket kellett kiszemelnie; a büntetések kiszabásánál személyválogatás nélkül kellett ítélnie. A coetus pénztét kölcsönbe kívülállónak nem adhatja. A kapott adományok felét az iskola pénztárba teszi, másik felét a diákok között szétosztja. Kötelességmulasztás esetén a szenior büntetése: rektori intés, pénzbírság, virgácsolás (vagyis megbotozás), hivatalvesztés, az iskolából való eltávolítás lehetett az eset súlyosságától függően.⁴ A nagykőrösi református kollégium 1701-ben írásba foglalt törvénye is a hagyományokat tükrözi.⁵ Ugyanekkor ez sok olyan részletre is kitér, amely a többi iskola törvényeiben csak röviden szerepel.

A már ismertetett törvényszövegekben szóba kerültek a diákok illetményei. Vajon milyen illetményben részesültek a 17-18. századi diákok? A nagykőrösiek 1701-ben leszögezték: a szenior kötelessége „a deákok pénzének gondviselése”, vagyis különféle szolgálataikért kapott pénzbeli és tennészetbeli juttatások összegyűjtése, elkönyvelése és megfelelő időben való kiosztása. Így szól az erre vonatkozó szöveg: köteles a szenior „a diákoknak mindenféle beneficiumaikat (azaz javadalmaikat) percipiálni, számoló könyvébe a contrascriba jelenlétében beírni és esztendő végén azokról először a rektornak számolni, azután ilyen módon kiosztani:

a) a pünkösdi beneficiumból az első és második classisbeliek (vagyis a legfelsőbb tógás nagydiákok osztályai) egyformán négyannyi porciót vesznek, mint a harmadik classisbeliek;

b) a szüreti beneficiumból az első classisbeliek kétannyit, mint a második classisbeliek, ezek ismét kétannyit mint a harmadik classisbeliek;

c) báránybéli beneficium is úgy osztódik el, mint a szüreti,

d) a karácsonyi is úgy osztódik;

e) a húsvéti beneficium, melybe számlálódik az egész esztendei temetésből és lakodalmi köszöntésből bejövő summa: egyenlőképpen osztódik fel mind a három classisták között.”

Azt is előírja a törvény, hogy pénzosztás csakis egyszer legyen, mégpedig a tanév végén. „Ha valakinek időközben halaszthatatlan szüksége esik, a temetésbeli jövedelemből a rektor írásbeli commissiójára (engedélyével) adhat a senior”. És ez is fontos: „A ládát, amelyben a pénzt tartja a senior, letegye a rektornál, a kulcsot pedig magánál tartsa. Ha a senior hűségtelensége, vagy vigyázatlansága miatt híjja esne a deákok pénzének, a kár megfordításán (megtérítésén) kívül az oskolai széknek ítélete szerént meg fog büntetődni”. S egy kapcsolódó teendő, hogy „a

² BÉKEFI REMIG: *A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei*. Bp. 1900. 23.

³ Lásd BÉKEFI 1899. 33., BÉKEFI 1900. 23.

⁴ BARCZA JÓZSEF (szerk.): *A debreceni református kollégium története*. Bp. 1988. 17.

⁵ ADÁM GERZSON-JOÓ IMRE: *A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium története*. Nagykőrös, 1896. 98-99.

közönséges épületekben és szobákban kár ne essen, az asztalok, ablakok, ajtók, záruk el ne rottassanak” – erre is vigyázni köteles a szenior.

A pápai református kollégium 1724. évi iskolatörvénye – a régiekre hivatkozva – ezt írja: „A szenior és ellenőr a rektor jelenlétében sorozat útján választandók; az ifjúságtól rájuk bízott tisztet bírság büntetés alatt készségesen elfogadni tartoznak. Tisztüket híven teljesítsék, az iskola javát lelkiismeretesen őrizték és gondozzák. Soha 20 denárnál többet költségre ne adjanak a kérelmezőknek.” Továbbá: „A senior kötelessége minden hónap utolsó napján az összegyűlt pénzeszkét elosztani és a rektor jelenlétében a törvénysértőktől a köteles bírságot mindenkinek a részéből levonni. Az újonnan jött diákok első ízben harmadrészt, másodikban jöttek két részt, harmadikban jöttek egy egész részt kapjanak, a szétosztásnak pedig egyenlő mérték szerint kell történni”. Tehát az első éves nagy diák kevesebbet kapott mint a másod-, illetve harmadéves; viszont az egyes osztályokon belül egyenlő mértékkel mértek.

Az 1798-i pápai iskolatörvény szerint a szenior „beszedi a beiratkozási díjukat, a tandíjakat és közkárpenzeket; évenként kétszer beszámol; az érkező adományokat megköszöni a pénzkezelésben előforduló károkért felelős. Mindezekért évi fizetése 30 forint”.⁶ Érdemes visszatérni egy pillanatra Nagykőrösre. Az 1846-i (tehát már a reformkor végi) iskolatörvényben szerepel először és utoljára magyarul a szenior neve, így: *Oskola-Nagy*. Ez a rá vonatkozó paragrafus: „Az Oskola-Nagy kötelessége a tanulók jótéteményeit (vagyis a temetések és egyéb szolgálato-kért kapott pénzeket) kézhez venni és ezekről elszámolni”, a többi paragrafus a korábbi veszi át, kivéve a következőt: „Fizetése. Az ünnepi osztalékból két annyit vesz mint a többiek egyenként kapnak. A temetési 12 krajcárból az iskolai szükségletekre magánál tarthat két krajcárt, miből krétát, papírt venni, könyvkötőt fizetni tartozik. A várostól adatik neki 20 font faggyu ára, ünnepi tiszteletdíj pedig az egyházi pénztárból.”⁷

Sárospataki szeniorok a 19. század elején

A 18-19. század fordulójára, majd a reformkorra tehát a szenior legfőbb – és szinte kizárólagos – feladata a kollégium anyagi ügyeinek intézése lett. Súlyos és felelősségteljes feladat volt ez, éppen ezért jár ki neki az első diák-tisztségviselőt megillető tekintély.

A sárospataki kollégium hatalmas vagyonnal rendelkezett. Egrésztt földekkel, szőlőkkel s más ingatlanokkal, azután borkiméréssel, mészárszékekkel; s nem utolsó sorban pénztőkével. S ugyanakkor nagy fogalmat lebonyolító gazdasági „üzem” is volt: sok és sokféle természetbeni és pénzbeli adomány áramlott ide a különféle, rendszeresen évenként többször is lebonyolított gyűjtésekből; ugyanakkor a kollégium „munkáltató” is volt: birtokain sok embert foglalkoztatott, s sokféle kereskedelmi ügyletet is végzett. Lényegében e gazdasági gépezet „olajozott” működése biztosította magának a kollégiumnak anyagi fenntartását; a személyi és tárgyi kiadások fedezését, a tanárok fizetését, a hatalmas diáksereg élelmezését, ruházását, s a terjedelmes épületek fenntartását, karbantartását, újak építését.⁸

Kényes feladat volt tehát a szeniori „hivatal”: sok száz diákszem figyelte, hogy megbízott diáktársuk ügyesen kamatoztatja-e a tőkét, jól gazdálkodik-e a bevételekkel, csínjában bánik-e a kiadásokkal. A rosszul gazdálkodó szenior ügyetlenségét a diáktábor a saját gyomrán érezhette meg. Különösen nehéz dolga lehetett a rossztermésű években, az áradások, jégverések, aszályok idején.

A szenior megbízatása ekkor is egy esztendeig tartott. Az 1830-as, 1840-es években a coetus tagjai már csak a kontraskribát választották meg saját szavazataikkal, ő azután a következő évben automatikusan került a szeniori székbe. A szenior beiktatása nagy iskolai ünnepet jelentett: köteles volt a coetus számára vendégséget adni. A reformkorban tehát a szenior legfőbb feladata a kollégium javainak kezelése volt: ő ügyelt a kollégium vagyonára, fizette a tanárokat, segélyezte a rászoruló diákokat.

⁶ KIS ERNŐ: *A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története*. Pépa, 1896. 3., 144.

⁷ ÁDÁM-JÓÓ 1896. 113.

⁸ A kollégium 19. századi gazdálkodásáról lásd részletesebben: HÖRCSIK RICHÁRD: *A sárospataki református kollégium gazdaságtörténete 1800-1919*. Sárospatak, 1996.

Somosi István professzor – aki maga is betöltötte a szeniori tiszteket – így foglalta össze feladatát visszaemlékezéseiben: „A szőlők dolgoztatására pénzt adott, az iskola külszolgáinak, borainak gondjukat viselte, az iskolai tőkék kamatait beszedte, a tanárokat, tanársegédeket, diákhiteladókat és cselédeket fizette”.⁹

A szeniorok ún. „Tiszti Könyvet”-et vezettek a bevételekről és kiadásokról. Ezekben pontosan feljegyezték, hogy kitől mit, mennyit vettek vagy kinek mit, miért fizettek. A szeniori tisztsége leteltével a mindenkori rektor elszámoltatta. 1812-ben például a híres Kövy Sándor írta meg a jelentést a szeniori ellenőrzésről. Ennek eredménye: „1. Az Épület Cassára nézve Banko tzedula 5.638 Rf, 16 1,2 kr. - 2. A Generalis Cassában Bank tzedula 2.654 Rf, 48 kr. - Summa 8.293 Rf 4 1/2 kr.” Kövy professzor szigorú ellenőrnek bizonyult: hat forintnyi bankócedulát szakadozottnak talált, ezeket meg kellett fizetnie a szenioroknak.¹⁰

A szenior legfőbb kötelezettségei szerinte ekkor a következők voltak:

1. Minden „fertály” (negyed) esztendőben számadást tartozik küldeni a Curatornak”.
2. Bort csak a szüreti supplicatio után adhat a diákoknak.
3. A baleták (utalványok) osztásában legyen takarékos.
4. A tűzoltószerekre is felügyeljen.
5. Az alumnusoktól és az „ingyenesektől” a hasznót beszedje.
6. A pálinka, a bor a kollégium kocsmájában „tisztán és igaz mértékkel méretenesssen”.
7. A Fundationalis pénzekhez nem nyúlhat.
8. A Praebitoroknak kiadott italok árát be kell rajtuk hajtani.
9. A szüret alkalmával a hordók kiadását, bevételét ellenőriznie kell.
10. A professzorok fizetését rendszeresen kiadja.
11. A szenior fizetése naponként 45 krajcár.
12. A Superintendentia határán kívül eső jötevek életbeni (gabona) adományainak halogatás nélküli beszállítása, illetve beszálltatása.

A közvagyon hűséges kezelését és igazságos szétosztását is előírták a szenior számára az iskolatörvények; a tisztségek betöltésekor, a feladatok kiadásakor nem lehetett személyválogató. Példát kell mutatnia a köteleltségteljesítésében, az iskolai törvények betartásában. Ha távol volt a kollégiumtól, akkor a kontraskriba helyettesítette. Ha a szenior nem tett eleget az esküben vállalt kötelezettségeinek, akkor kizárták a kollégiumból.

A szenior – mint láttuk – pénzbeli fizetést kapott, emellett bizonyos adományokban is részesült. Egy 1811-ből való ezzel kapcsolatos beadvány nemcsak a szenior fizetésére világít rá, hanem a szenior sajátos kötelezettségére is. Ebben az esztendőben Fencsik István volt a szenior s április 28-án levelet írt a püspöki székhöz, amelyben szeniori fizetésének emelését kéri. Arra hivatkozik, hogy a „S. Pataki Collégiumnak minden rendű és rangú Tagjai már az előtt jóval fizetés beli javítást kaptak, tsupán tsak a Seniorok maradtak mind ez ideig vigasztalás nélkül”. Most ez azért is időszerű, mert „a Soldjokkal meg nem elégedő Cselédeknek s Napszámosoknak csillapításával új és igen terhes kötelelsek adták elő magokat...”¹¹

Lakást és kosztot természetesen ingyen kapott a szenior, övé volt a büntetéspénzek egyharmada, megkapta a kollégium borainak seprőjét is. Nehéz, terhes, felelősségteljes munkát kívánt a szeniorság, nagyfontosságú volt lelkiismeretes ellátása a kollégiumi közösség számára, de ugyanakkor betöltője számára is az élettapasztalatok széles skáláját nyújtotta.

⁹ SOMOSI ISTVÁN: *A Sárospataki Főiskola. Sárospataki Népszerű Naptár az 1859. évre.* Szerk.: ANTALFI JÁNOS. Sp. 1859. 82-92.

¹⁰ Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a következőkben: SRKLT). A. XXXVI. 14.044/2.

¹¹ SRKLT, A. XXXV. 13.769/100.

„*Seniori napló 1843-dik évben*”

A sárospataki kollégium levéltára gondosan őrzi a szeniorok nagyszámú iratanyagát. Ezek közül különös figyelmet érdemelnek a „Seniori Napló”-k. Jól bevilágít a szeniorok tevékenységébe ez a sajátos kollégiumi iratfajta. Illusztrációként az 1843-as év január 16-tól április 27-ig tartó időszak forgalmát rögzítő naplóból idézünk egyes tételeket.¹² Ez a két és fél hónap 35 sűrűn teleírt oldalt jelent a naplóban. Ebbe pontosan kellett írni a bizonylat számát, a „Tiszti Könyv” megfelelő oldalszámát, a kiadás vagy a bevétel részletezését, azután rénusforintban és krajcárban kifejezett összegét, az egészet oldalanként összegezve és átvive a következő oldalra.

A tételek egyik csoportját a tanárok fizetésének negyedévenkénti kiutalása jelentette. Így sorjázunk 1843 márciusában a kiutalások: „Tiszteletes Csengery József oktató Úrnak az első évnegyedi illetményét kiadtam 190 forint.” „Tiszteletes Soltész János oktató és iskolai orvos tanár úrnak első évnegyedi illetményét kiadtam 312 forint 30 krajcár” stb. De ilyen is gyakran olvasható: „Tiszteletes Csoma Mihály oktató Úrnak, a múlt évről hátramaradt két hordó bor árát, a határozat értelmében húsz forinttal számítva, kifizettem 40 forintot.”

A nagydiákok közül kikertült preceptoroknak is ő fizetett: „Kászonyi András Úrnak első grammatica osztálybeli köztanítónak illetményét kiadtam, 25 forint”. S egy másik szolgálattevő: „Szemes Sámuel VIII-ik éves beöltözött (tógás) s inasok kurátorának pénzbefizetésből kiadtam 9 forintot”.

De a kollégium többi dolgozója fizetését is gondosan bevezette a könyvbe. Leggyakrabban a kocsisok és szolgálk szerepelnek. A tavaszi időszakban a kollégiumi szőlőkben különféle munkákat végző napszámosok bérét is pontosan elszámolta a szenior.

Igen gyakori a gabonabevétel. „Újhelyben vettem hat köből zabot, köblit 2 forint 24 krajcárral fizettem, összesen 14 forint 24 krajcár. Ugyanott vettem 1/4 mázsa sót hat lónak számára fizettem összesen 4 forint 22 1/2 krajcárt.” „Újhelyben vettem hat köből búzát, köblit 7 forint 15 krajcárával, fizettem összesen 43 forint 30 krajcárt. Ugyanott vettem egy köből kását, vékáját 4 forintjával, fizettem összesen 16 forintot” stb. „Hornyák János szárazmalombéli molnárnak fél véka kása árát 2 forintjával; egy véka paszuly árát szintén 2 forintjával, összesen fizettem 4 forintot”. De Újhelyben vett szeniorunk „88 font vasat, fontját 12 krajcárával”, ugyanott vett háromezer zsendelysöget is, ezrét egy forintjával”.

Szoros kapcsolatot tartott a szenior a bérlőkkel, akik haszonbérletben árulták a kollégium borát. Például „Dombrádi Bálint praebitori italmérő négy hordó bor árába befizetett 44 forint 16 krajcárt”. Viszont „Dombrádi Bálint praebitori italmérőnek kilenc hordó szin bor elméréséért – egy forinttal számítva – kifizettem 9 forintot”. De már másnap ezt írta be szeniorunk: „A praebitori korcsmának árendába árverés útján kiadattatása egyszer kidoboltatván, fizettem 1 forintot”. Alighanem szőlőföldet béreltek a következő tétel szereplői: „Burger Ábrahám és Reis Sámuel praebitoriai haszonbérlető izraeliták március 31-ig eső félnegyedi haszonbérlet befizette, 69 forintot”.

Fontos teendő volt a tüzelőfa beszerzése. „A Magazinból vett négy és fél öl fa árát nyolc forinttal számítva, kifizettem.” „Hegedűs Imre gazdlának egy szekér fára adtam 3 forint 60 krajcárt.”

Különleges feladatot jelentett a különféle alapítványok kamatainak kiszámítása és elkönyvelése. Például a „Tiszteletes Tokaji Református Szent Ecclesia 555 forint tőkéje 1842 végéig kamatot fizetett 33 forint 18 krajcárt”. „Tekintetes Kelemen Sámuel Ur 378 forint 47 krajcár tőkéje 1842 végéig kamatot fizetett 22 forint 48 krajcár”. „Néhai Tiszteletes Kazinczy István Ur örökösei 2.132 forint 11 krajcár tőkéje az 1842 év végén kamatot fizetett 255 forint 52 krajcárt”.

A legkülönfélébb beszerzések elszámolása is a szenior gondja volt. Például: „Kapéri Lajos esztergályostól vettem két csapot, fizettem összesen 1 forint 20 krajcárt”. „Lóra való három pokrócot vettem 2 forint 36 krajcár, fizettem 7 forint 48 krajcárt.” „Tok János bodnárnak még az antecessorom (elődöm) alatt vett 12 kötés abroncs árát 24 krajcárral kifizettem.” „Három kötőféket vettem 18 krajcárával; István kocsis három lovain a patkók 16 szeggel igazíttatván, 16 krajcár.”

¹² SRKLT, B. LXVI. 29.557/157.

Se szeri, se száma a postaköltség-elszámolásoknak. S íme egy kiszállási díj összesítése: „György kocsisnak a kereszturi vásárban – gabonavétel miatt másfél napot s egy éjszakát töltvén – gyertyára 3 krajcár; másfél napra 15 krajcár, összesen fizettem 18 krajcárt”. Az akkori közlekedési viszonyokra is következtethetünk az egyes tételekből. Sárospatak és Kelecsény között az út megjárására akkor két nap kellett: „Hutka István külszolgának Kelecsénybe hivatalos levéllel járván kétnapi útra 20 krajcár”. Egy másik ehhez hasonló út: „István külszolgának Miskolcra igazgató oktató Urnak hivatalos levelével tekintetes Bakos György Urhoz járván négy napi utra adtam 40 krajcárt”.

Egy kellemetlen akció rögzítése: „Tekintetes Bernáth András Urnak 4.000 forintot tevő adósságából bírói foglalás útján bevettem 2.362 forintot 30 krajcárt”; ezt azután Patak városnak kamatra kiadta, ebből befolyt 318 forint. De még ilyesmi is a szenior feladatkörébe tartozott: „Tiszteletes oktató Milotai József Ur lakánál lévő árnyékszékét kitisztított új magyaroknak alku szerint fizettem 7 forintot”. „Tiszteletes Szeremley Gábor Ur udvarán lévő kert kerítéséhez a pataki erdőben vettem tíz darab fát, fizettem 4 forint 48 krajcárt.” „Tekintetes oktató Somosi János Ur udvarán ásatandó kútra kiadtam 100 forintot.” „A gondnoki két lakszobát s ebédlőt kimosott asszonyoknak fizettem 3 forintot.” (Ők tehát takarító asszonyok voltak.)

Jelentős esemény volt a lelépő szenior könyvvitelének ellenőrzése. Ez 1843-ban február 5-én történt, és ez egybeesett a félévi vizsgákkal. A bejegyzés: „A szeniori számvétele s az iskolai ifjúság tudományos előmenetele, megvizsgálására a Főtiszteletű Egyházkerület által kiküldött Tekintetes Urnak, napidíját 2 forint 30 krajcárral számítva, fizettem 117 forint 30 krajcárt”.

A szeniori tisztség tekintélyes és megbecsült funkció volt a kollégiumban, de az a fiatalember, tógátus nagydiák, akit erre a posztra állítottak, e munkáját nem társadalmi munkában végezte. Február 26-án ezt jegyezték be a szeniori naplóba: „Volt senior Kőrösi István Urnak seniori illetményt kiadtam ekképpen”, s a folytatásban 15 tétel szerepel. Többek között ezek: „Napidíjul 365 napra 1 forintjával 365 Ft; három ünnepi jótétemény 10 forintjával 30 Ft; gyertya pénz fejében 5 forint, a kollégium közpénztárba bevett összeg után eső 3 percent (százalék) 336 forint 48 krajcár”, azután a szeniori illetményként járó búza és más gabona forintértéke; és még számos más tétel. Az egy éves szeniori szolgálatot befejező Kőrösi István teológus összesen 1022 forint 50 krajcárt kapott.

A 19. század közepén azután – az új gazdasági körülmények között – a kollégiumok, illetőleg az egyházkerületek illetékesei belátták, hogy az a feladat, amelyet a szenior évszázadokon át végzett, már nem bízható teológiai tanulmányokat végző, gazdasági és pénzügyi téren kevés tapasztalattal rendelkező, szolgálatukat csupán egy esztendőn át ellátó nagydiákokra. Fizetett szakembert alkalmaztak ezután e munkára. Ezzel szenioraink több évszázados története véget ért.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Árvay József didaktikai elvei

Az iskola tevékenységének eredményességét nagymértékben befolyásolja, meghatározza az alkalmazott eljárás, az oktatás-nevelés feladatainak megoldását segítő módszer.¹ Árvay világosan látja ezt, s több munkájában sokszor foglalkozik a módszer kérdésével, a különböző tantárgyak tanításának módszertani problémájával. Vannak megállapításai, amelyek minden tantárgy tanítására egyaránt érvényesek, s vannak olyan fejtegetések, amelyek egy-egy tantárgyra vonatkozó sajátos módszertani útmutatásokat tartalmaznak. Módszerbeli törekvéseinek részletesebb, közelebbi megismerése hasznos. Segíti az iskolai nevelési-tanítási módszer fejlődésének jobb feltárását, megismerését és a mai iskolai tevékenységünk tudatosítását, hatékonyabb szervezését, s ezzel hozzájárulhat az iskola feladatainak eredményesebb megoldásához is.

Didaktikai elveit Árvay nem foglalta össze, s nem tette közzé kidolgozott tanulmányban. Tantervében, tankönyveiben és az azokhoz írt vezérkönyveiben, továbbá egyéb írásaiban (tankönyvekre és vezérkönyvekre vonatkozó pályázatok kiírásában, bírálataiban stb.) azonban az egyes tantárgyak tanításával kapcsolatban számos olyan általános érvényességű megállapítása van, amely didaktikai felfogását tükrözi, illetve amelyben általános módszertani elveit egy-egy tárgy tanításának konkrét gyakorlatában, eljárásaiban, az ajánlott módszerrel kapcsolatos indoklásában alkalmazza, érvényesíti.

1.

Árvay didaktikai rendszerében a tanítás értelmezése, fogalma ma is korszerű szemléletet tükröz. *A tanítás legfőbb jellemzője szerinte nem az ismeretek „átadása”, hanem a „feldolgozása.* Ennek során a tanító vezet, irányít, a tanulóval együtt dolgozik, a tanuló tevékenykedik, tanul. „Fő szabály: az ismeretet nem belétömni a növendékbe, hanem ahol csak lehet, belőle csinálni ki.”² Felfogása szerint tehát az oktatásban a tanító is, a tanuló is aktív szerepet játszik. A tanító nem csak „átad”, a tanuló pedig nem passzív befogadó, az oktatás kettejük közös tevékenysége, mai fogalmazás szerint: a tanító részéről vezetés, irányítás, a tanuló részéről tanulás. A tanítás a gyermek szellemi fejlődését, ismereteinek, készségeinek bővítését szolgálja, s nagy, nélkülözhetetlen segítségül szolgál a tanulók életre való felkészüléséhez.

Árvay felfogásában az iskolai tanítás fontos, lényeges jegye a *komplex nevelő hatás*, azaz annak a követelménynek az érvényesítése, hogy „mennél több oldalról hasson képzőleg a növendékekre”. A tanításnak a gyermek nevelését, sokoldalú *fejlődését kell segítenie*, szolgálnia. Fejlesztenie kell az értelmet, az erkölcsöt, a szépérzékét, ezzel együtt nagy gondot kell fordítani a gyermek beszédképességének formálására, mondanivalójának, gondolatainak értelmes, világos, kifejező, szép megfogalmazására, továbbá az íráskészség, az írásbeli fogalmazás, a helyesírás megfelelő szintű kifejlesztésére, azaz az egyszerű nép számára fontos, szükséges műveltség kialakítására.

¹ Közleményünk részlet KÖDÖBÖCZ JÓZSEF készülő *Árvay József, a magyar népoktatás sárospataki apostola* című kötetéből. Évkönyv-sorozatunk korábbi kötetében is közöltünk már fejezeteket Árvay József (1823-1879) munkásságáról Kódöböcz József tollából: *Árvay József, a pedagógus* (Széphalom 6., 295-302.); *Árvay József, a tanfelügyelő* (Széphalom 7., 165-172.) (A Szerk.)

² ÁRVAY JÓZSEF: *Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján.* Sp. 1862. 30. o.

2.

Mivel a népiskolai tanítás az egyén, a nép, a nemzet s az egyház szempontjából egyaránt fontos, továbbá az iskola munkáját sokféle tényező nehezíti, akadályozza, a tanítónak tisztán kell látnia saját feladatait, s kellően tájékozottnak kell lennie az eljárások tekintetében. A nevelés és oktatás általános szabályai mellett ezért jól kell ismernie a népiskolai tanításra vonatkozó követelményeket is. A tanítónak a népiskola feladatait kitartóan, lelkiismeretesen kell megoldania, s a népiskolai tanítás alapelveit a tantestület minden tagjának érvényesítenie.

Árvey szerint a népiskolában az oktatás következő alapelveinek megvalósítására kell törekedni.

– Az anyagra, annak terjedelmére nézve a tanításnak *az életben legszükségesebb dolgokra kell szorítkoznia*. A tanított anyagot a gyermeknek az értelem tisztaságával kell felfognia, mert csak így lesz az biztos és maradó sajátjává, tulajdonává. „Nem az a feladat, hogy a gyermekek egy nagy mezőt magok előtt összegázoljanak, hanem, hogy egy mérsékelt területet lehetőleg megmunkáljanak.”³ Sajnálattal említi, hogy az utóbbi évtizedek korszerűsítési munkálatai során ezt a fontos követelményt kellően nem vették figyelembe, nem érvényesítették. Ennek eredményeként, mivel sokszor túl magasak voltak a követelmények, és igen nagy anyag feldolgozására törekedtek, a tanulók egy része megfelelő általános alapismeret és készség hiányával került ki az életbe. A kiváló tanulókhöz méretezett anyag elmélyült feldolgozása ugyanis részben az osztályok magas létszáma, részben pedig a tanulók gyengébb képessége miatt kellően nem sikerült.

– Az oktatás legyen *központosított*, azaz minden tantárgy segítse a képzés általános, fő feladatának megoldását, a fontosabb alaplétszámok és készségek elsajátítását. A különböző tantárgyak anyagai úgy szöveődjenek egymásba, hogy egymást támogassák, erősítsék, kiegészítsék. S mivel a népiskola fő feladata a gyermek, a serdülő nemzedék vallásos erkölcsi nevelése, központi tantárgy a vallás- és erkölcsstudomány. Az iskola többi tárgyának ezzel szoros kapcsolatban kell a nevelési feladatait megoldani.

– „Az oktatás ne legyen elvont tartalmú, gondolkodástani értelmezések halmaza, hanem lehetőleg *gyakorlati és érzékelhető*.”⁴ A népnevelés szilárd alapja szerinte az egyszerű, mély, szívvel-lelket megható, életet formáló vallásosság. Arra kell tehát törekedni, hogy a hit, remény, szeretet legyen élővé a gyermekben, s az iskola és az egyház legyen a tanuló szellemi hazája. Ezek mellett hatni kell a gyermek lelkiismeretére, mert csak így alapozható meg benne kellően a polgári és házi erény.

– „Az oktatás kezdetben az első elemeknél közvetlen, *szemléltető, fokozatos és ezáltal lehető legalaposabb* legyen.”⁵ Kezdő tanulók esetében a legegyszerűbb dolgokat is gondosan meg kell tárgyalni, hogy azt kellő tisztaságban tudják felfogni. A tananyag feldolgozásában lassan kell haladni, s a fontosabbak, nehezebbek megértését a könnyebbek által jól elő kell készíteni. A tanításban követni kell „a módszer azon sarkalatos szabályát, hogy a közel lévőről menjünk a távol lévőre, az ismertről az ismeretlenre.”⁶

– Az alaki képzés fontos eleme, feladata szerinte a gyors és biztos felfogás kialakítása, a gondolatok alapos feldolgozása a *tiszta gondolkodás s az egyszerű, természetes, hibátlan beszéd* elsajátítása. Az alaki képzés során a tanító magyaráz, ugyanakkor a tanulókat is kellően bevonja a munkába, s feleleteik felhasználásával segíti azok előmenetelét, építi rájuk, a megértés nehézségeit, az esetleges hibákat megszünteti, a helytelen felfogást közösen kijavítják, s amikor a tanító nem foglalkozik közvetlenül a gyermekekkel, hasznos elfoglaltságukat önmunkásság által biztosítja. Vallja ugyanis: a tanító „fő szabályul tartsa maga előtt, hogy az iskolában egy gyermek se legyen munka és foglalkozás nélkül”.⁷

³ ÁRVEY JÓZSEF: *Népiskolai tanterv*. 7. o.

⁴ Uo. 7. o.

⁵ Uo. 7. o.

⁶ ÁRVEY JÓZSEF: *A földrajzi oktatás érdekében*. 389. o.

⁷ ÁRVEY: *Népiskolai tanterv*. 8. o.

– A népiskola tanítási anyagát a tantervben kijelölt időviszonyoknak megfelelően *tervszerű időbeosztással* kell feldolgozni.

– Az oktatás eredményességének fokozására a tanító munkáját célszerű *kézi- és vezérkönyvekkel* kell segíteni. A tanító feladata, hogy a tankönyv tartalmát értelmesen megantssa, és a megértett anyagokat begyakoroltassa.

– A tananyagot *az iskolában kell megtanítani* és begyakoroltatni. Az otthoni foglalkozás is fontos, mert önmunkásságra szoktat, de a házi feladat csak rövid időt vegyen igénybe, s az iskolában a tanultak rögzítését, begyakorlását szolgálja.

– Részben a tanulók előrehaladásának segítése céljából azért, hogy egyidőben több osztály is sikerrel dolgozzon, részben pedig nevelési szempontból azért, hogy a kölcsönös segítségadás által az iskola családi jellegű lehessen, a jobbak közül *vezértanítványokat* kell megbízni, hogy a gyengébbek tanulását segítsék.

3.

A didaktika fontos kérdése az ismeretszerzés, a tanítás-tanulás problémája. A megismerés útját illetően Árvay a pataki hagyományokra épít, Comenius felfogását vallja. Szerinte az ismeretszerzésnek *az érzéki észlelésből kell kiindulnia*. Ezért nagyon fontosnak, a népiskolában egyenesen nélkülözhetetlennek tartja a szemléltetés alkalmazását. Ezáltal válik ugyanis lehetővé, hogy a tényekről, a dolgokról a gyermekekben tiszta képzetek alakuljanak ki, továbbá, hogy eljussanak a világos fogalmakhoz. Ehhez azonban már megfelelő *elemzés* is szükséges. A tanítónak a gyermekeket el kell vezetnie a tárgyak fontos, lényeges jegyeinek felismeréséhez. Ezzel együtt elemezni kell a részeknek egymáshoz és az egészhez való viszonyát, alkalmazni az összehasonlítás és megkülönböztetés eljárását. Úgy kell irányítania a munkát, a tanuló megismerő tevékenységét, végeznie a tanítást, hogy abban a gyermek tevékenysége, „tanulása” megvalósuljon, s megfelelő elemzés után *a tanuló maga jusson el a törvényszerűséghez*, mintegy „önmunkálkodással”, önerőből, „magától” jöjjön rá, s fogalmazza meg a szabályt.

Ahhoz, hogy az így kialakított meghatározás, megfogalmazott szabály olyan ismeretté legyen, melyet az életben, a gyakorlati feladatok megoldása során a gyermek majd fel is tud használni, képes alkalmazni is, szükséges *az ismeret rögzítése, gyakorlása, illetve gyakorlati alkalmazása*. Árvay a különböző tantárgyakban a rögzítés különböző formáit használja. Ilyenek: a név, a fogalom, a szabály szóbeli ismétlése, leírása, a szövegmásolás, szóbeli és írásbeli gyakorlás stb. Segíti a rögzítést, s egyben az életre nevelést, felkészítést is szolgálja a tanult ismeret gyakorlati alkalmazása. Ennek legfontosabb formája szerinte az életben előforduló, a mindennapi gyakorlatban adódó különböző feladatok megoldása.

Elméleti fejtegetéseiben nem szól külön a célkitűzésről, annak jelentőségéről, szerepéről, vezérkönyveiben azonban a tanulók aktivitásának, tudatos önmunkásságának elindítása, biztosítása céljából sokszor megtalálható ez is az óra anyagának feldolgozásában.

Az elmondottak szerint Árvay a tanításban nagy jelentőséget tulajdonít a szemléltetésnek, az elemzésnek, a szabály kialakításának és megfogalmazásának, a megértett ismeret rögzítésének, gyakorlásának, továbbá gyakorlati alkalmazásának. Több dologból is következik ez. Adódik abból, hogy tudományos igényességgel foglalkozik a tanítás problémáival, épít a pedagógia, a lélektan és logika tanítására, a megismerés törvényeire, a gyermek testi-lelki fejlődésére, életkori sajátosságaira vonatkozó tudományos megállapításokra, illetve a maga gyakorlatában szerzett tapasztalataira. Ezért vallja, hogy eredményesen nevelni, tanítani csak tudományos megalapozottsággal, különösen megfelelő pedagógiai, lélektani ismeret birtokában és a gyakorlati oktatás során szerzett tapasztalatok felhasználásával lehet. A népiskola nagy feladatának tartja, hogy az egyszerű, magasabb műveltséggel nem bíró embereket is felvértesse a későbbi boldogulásukhoz, gazdasági felemelkedésükhöz szükséges tudással, műveltséggel, hogy minden fontos írás, fogalmazási, számítási stb. feladatot önerőből, mások segítségének igénybevétele nélkül meg tudjanak oldani. Ezen túlmenően azt is vallja, hogy az életből vett feladatok alkalmazása közelebb viszi az iskolát az élethez, közvetlenebbül felkészíti a gyermeket az életre.

4.

Kiforrott elvei vannak a tanítási módszereket illetően is. S mivel az ismeretek megtanításában a korabeli általános gyakorlat még főleg a szóbeli megoldásra, a szövegtanulásra, az emlékezetbe vésésre épít, Árvay a legnagyobb gonddal fogalmazza meg a szemléltetés szükségességét és hatékony megvalósításának szabályait. Érthető ez azért is, mert szerinte a népiskolában olyan tanulókat, gyermekeket kell tanítani, akiknél a külső érzékelésnek nagy szerepe van, akik még kevés ismerettel s tapasztalattal rendelkeznek, kiket az önálló ismeretszerzésre az iskolában kell megtanítani, jól felkészíteni. Vallja, hogy elsősorban magát a tárgyat, a dolgot kell szemléltetni, de ha ez nem lehetséges, annak képét. A „mit szemléltessünk?” mellett megfogalmazza a választ a „hogyan szemléltessünk?” kérdésre is. Fontos követelménye: a bemutatás lehetőleg nagyban történjék, azért, hogy minden gyermek jól lássa. Amennyiben azonban ez nem lehetséges, a kisebb tárgyakból annyit kell a tanteremben tartani, hogy 2-3 gyermek számára jusson egy-egy. A még kisebb tárgyakból – amennyiben biztosítható – minden gyermek kezébe kell adni egyet-egyét. Kisebb tárgyakat szükségből lehet szemléltetni úgy is, hogy a tanító a padok között végigmenve megmutatja, vagy a tanító asztalánál történik a szemléltetés, s a tanulók kisebb csoportja, 5-6 gyermek nézi meg egyszerre közelebről.

Mivel a szemléltetés a tiszta képzetek kialakításának fontos feltétele, a tárgyat nem elég csak bemutatni, hanem azok fontos, *lényeges jegyeire a tanulók figyelmét rá is kell irányítani*. S közben az összehasonlítás, megkülönböztetés segítségével, „az ok-okozat keresése által élesek az észrevevő és az ítélő tehetség”. Csak így lesz eredményes, hasznos a szemléltetés, éri el a célját, áll majd a tárgy értelmi tisztaságban a gyermek előtt. Közben a tanuló figyelmét le kell kötni és „az értelemre vitt felfogással gondolkodóvá tenni”, továbbá beszédét fejleszteni. S azért, hogy a szemléltetés is jobban segítse a gyermek sokoldalú fejlődését, kívánja, hogy a bemutatás is sokirányú legyen, ne csak a látást, hanem a többi érzékelést, érzékszerv fejlődését is segítse. Ezért is kívánja, hogy amennyiben lehetséges, adjuk a tárgyat a gyermek kezébe.

Mint általában történik, a szemléltetést, bemutatást Árvay is *más módszerekkel együtt alkalmazza*, elsősorban az ismeretek szóbeli feldolgozása, főleg a kérdés-felelet, az előadás, magyarázat során. Írásaiban többször használja az „előadás” kifejezést, a legtöbbször a „tanítás” értelmében, a tanítás szó helyett. Az előadást, mint tanítási módszert, a gyermekek életkori sajátosságai miatt ritkán, főként magyarázatként alkalmazza, s modern értelmezés szerint használja. A tanulót előadás közben is igyekszik aktívvá, érdekeltté tenni a munkában. Mutatja ezt az is, hogy az előadás során igyekszik külsőleg is bevonni a tanulókat az iskolai tevékenységbe s – különösen egy-egy részanyag kifejtése után – kérdéseket intéz hozzájuk. Ezzel együtt arra is törekszik, hogy az előadás, magyarázat, leírás, elbeszélés minél szemléletesebb legyen. Az ismeretek szóbeli feldolgozásában a legfontosabb eljárásnak az erotematikus tanalakat, a kérdés-felelet módszerét, a beszélgetést tartja, s általában ezt alkalmazza. Világosan mutatják ezt a vezérkönyvei, melyekben rendszerint, általában a szemléltetés segítségével, kérdés-felelettel történik az egyes anyagok feldolgozása. Ennek során a tanító a tanulók meglévő ismereteire, tapasztalataira támaszkodva, lényegre irányuló célszerű kérdésekkel vezeti el a tanulókat, a tanulóközösséget az új ismerethez. A tanító a kérdésekkel kényszeríti a tanulót a folyamatos figyelemre, a képzetek társítására, a gondolkodásra, arra, hogy aktívan saját szellemi munkájával, erőfeszítésével vegyen részt az anyag feldolgozásában. Ennek pedig fontos hatása, hogy a tanuló saját eredményének is érzi a megoldást, s ez a sikerérzet nagymértékben fokozza az eredményt.

Árvay tanítási módszerei között fontos szerepe van az *ismétlésnek és a gyakorlásnak* is. Szükségessé teszi ezt egyrészt az, hogy segítségükkel, alkalmazásukkal kellően rögzíthető, tartóssá tehető a szerzett ismeret, másrészt pedig az, hogy a korabeli iskolákban ezekkel a módszerekkel biztosítható az önállóan munkálkodó osztályok tanulóinak hasznos iskolai tevékenysége, s lehetővé válik az otthoni önálló tanulás, és ezzel az iskola határának kiterjesztése is. A gyakorlás módszere arra biztosít lehetőséget, hogy a tanulók az elsajátított ismereteket gyakorlati feladatmegoldásokban alkalmazzák. Az ismétlés az ismeretekre vonatkozik, a gyakorlás pedig a jártasságok, készségek kialakítását, megszilárdítását segíti. Különösen fontos ezért a gyakorlás az írási, olvasási, számolási stb. készségek fejlesztése céljából.

Árva vallja, hogy az az idő, amit a gyermek a népiskolában tölt, nem elegendő ahhoz, hogy a számára szükséges műveltséget megszerezze. Ezért fontos, hogy a tanítási órán kívül is, *otthon is foglalkozzék tanulással*, kapjon házi feladatot. Ezzel segíthető, eredményesebbé tehető az ismeretszerzés, az ismeretek rögzítése, a készségek fejlesztése. Ugyanakkor *nagy az erkölcsi nevelő hatása is: szorgalmas munkára, munkavégzésre neveli a tanulókat*. Az otthoni önálló rendszeres munka, eredményes feladatmegoldás jó hatású még a kevésbé művelt szülőkre is: a tudás megbecsülésére, az iskola eredményes munkájának elismerésére ösztönzi őket. A házi feladat készítő, nevelő hatását fokozni akarja annak a követelménynek az érvényesítésével is, hogy a feladatokat lehetőleg az életből kell venni, a mindennapi gyakorlati problémák alapján kijelölni. A házi feladatot a tanítónak gondosan kell megválasztania. Csak olyat szabad adni, amelynek megoldásához a tanuló már elegendő képzettséggel rendelkezik. A házi feladatot kellően elő kell készíteni, s a gyermekek képességeinek, ismereteinek figyelembevételével kell kijelölni. Fontosnak tartja, hogy a gyengébb képességű tanuló könnyebb, kevesebb otthoni feladatot kapjon. Ugyanakkor a tanító következetesen kívánja meg minden gyermektől a kielégítő munkát, a tőle elvárható teljesítményt. A kevés jó többet ér, mint a sok rossz, amely felületességre, felelőtlenésre, a munka elnagyolására vezet. Az előkészítés során ellenőrzéssel meg kell győződni arról is, hogy a tanulók megértették-e a feladatot, s látják-e a megoldás helyes módját. Ezzel együtt azt is fontosnak tartja, hogy a tanító a következő órán minden feladatot ellenőrizzen.

Mindezeket túl a tanításban Árva szerint elengedhetetlen a *folyamatos ellenőrzés* is. Elve, hogy a tanulóknak adott feladatok elvégzését, megoldását a tanítónak minden esetben ellenőriznie kell. Szükséges ez a tanuló szempontjából azért, mert ösztönző hatással van rá, nagyobb figyelésre, sikeresebb tevékenységre, a közös munkában való aktívabb részvételre, kitartásra, akaratának érvényesítésére ösztönzi, rászoktatja a folyamatos tevékenykedésre, azaz munkára nevel, megfelelő munkaerkölcset alakít ki. A tanító szempontjából azért fontos az ellenőrzés, mert ennek segítségével győződik meg arról, hogy a tanulók részt vesznek-e a tanítási óra munkájában, megértették-e a feladatot, értik-e a lényegét, kialakultak-e kellő mértékben készségeik, s tudják-e a szerzett ismereteket, készségeket a gyakorlatban, az új feladatok megoldásában is alkalmazni, azaz: rendelkeznek-e alkalmazásra kész ismerettel, készséggel. Az ellenőrzés ezzel együtt lehetővé teszi a téves ismeretek helyreigazítását, kijavítását, a hiányzó ismeretláncszemek pótlását, az ismeret kiegészítését. Ellenőrzéssel győződik meg a tanító arról is, hogy a gyermekek elsajátították-e kellően azt az ismeretanyagot, amely az előrehaladáshoz, a feldolgozandó új ismeret megértéséhez, felfogásához szükséges. Az ellenőrzés megoldásának fontos formája a szóbeli (kérdés-felelet, rövid felelet, előadás, összefüggő elmondás) és az írásbeli (feladatmegoldás leírása palatáblára, illetve füzetbe) ellenőrzés.

Határozott követelményt támaszt Árva az *ellenőrzés megoldási módjait* illetően is. Szerinte az ellenőrzésben a tanulóknak magának, a tanuló társnak, tanulóközösségnek és a tanítónak egyaránt részt kell vennie, szerepet kell kapnia. Mindenekelőtt magának a tanulóknak kell a maga írásbeli feladatmegoldását ellenőriznie, és a hibákat kijavítani. Ezután partársa nézi át a megoldást, s jelöli meg a hibákat, majd a tanító ellenőrzésére kerül sor, a hibák javítására, illetve közös javítására, s végül ha a tanulók tanítói rávezetéssel sem tudnak javítani, a tanító mondja meg a helyes megoldást. A tanuló társ ellenőrzését s javítását lélektani szempontból is fontosnak tartja. Szerinte a gyermek szemében természetes, hogy a tanító hibát lel a munkájában, hiszen neki többet kell tudnia önála. Az a tény azonban, hogy a vele egyidős tanuló társ vesz észre hibát a munkájában, a gyermek önértetére hat. A saját gyengébb eredménye miatt szégyelli magát, de gondol arra, hogy a társához hasonlóan ő is érhet el jobb eredményt, s ez jobb munkára, nagyobb szorgalomra, fokozottabb figyelemre ösztönzi. Az írásbeli és szóbeli ellenőrzési módszerek közül a tanulók életkori sajátosságai miatt elsősorban a szóbeli ellenőrzést tartja fontosnak, de ez a kívánatos a gyermek beszédkészségének fejlesztése szempontjából is. A szóbeli ellenőrzésre főleg az anyanyelvi nevelés feladatmegoldásai során és az önálló (csendes) foglalkozásban van szükség. Fontos szabályként hangoztatja, hogy a gyermekkel minden előforduló hibát ki kell javítatni.

5.

Árvey idejében az iskolák nagy részében csak egy tanító működött, aki egyedül látta el mind a hat osztály vezetését, tanítását. Ezért Árvey a tantervében foglalkozik a *több osztály egyidejű foglalkoztatásának, az egy tanéros népiskola munkája megszervezésének sajátos problémáival* is. Vizsgálja azokat a tényezőket, jelzi azokat a feladatmegoldásokat, melyek segítségével elérhető, biztosítható, hogy a gyermek az iskolában töltött minden idejét a lehető legteljesebb mértékben hasznos foglalkozással, folyamatos tanulással töltsse, amelyek lehetővé teszik, hogy a tanító mind a hat osztállyal hatékonyan tudjon foglalkozni. Ezek a tényezők, feladatmegoldások a következők:

– A tanévben az iskolába csak *egyszer szabad felvenni* gyermekeket, ősszel vagy tavasszal, különben az osztályok, csoportok száma tovább nő. S mivel így kevesebb idő jut egy-egy csoporttal való foglalkozásra, csökken a tanítás hatékonysága.

– Az osztályok közös munkáját s az egész iskolai tevékenységet a *legnagyobb tervszerűséggel*, pontossággal, „mondhatni: ütemszerűleg” kell megszervezni. Ezzel biztosítható a gyermekek figyelme, s egyben elejét lehet venni a rendetlenségeknek.

– Nagyon fontos a tanítóval együtt feldolgozott anyag „önálló, gépszerűségig vitt elsajátítása, begyakorlása. Míg ezáltal a gyermek egész lelki ereje el van foglalva, az ismeret szenvedőleg elfogadása a feldolgozás által cselekvő önmunkássággá válik, egyszersmind időt nyer a tanító más osztály néhány percig tartó közvetlen vezetésére. Ezáltal lesz az nagyrészt eszközölhető, hogy bár a tanító a hat osztály közül *személyesen* csak *egy*et vezethet *egy időben*, mind a mellett a többiek is hasznos és épületes foglalkozásban vannak, minők a fogalmazás, utánírás, feladatok megfejtése, a tárgyalta betanulása vagy a tárgyalandókhózi előkészület”.⁸ Mindez, s más fejtegetése is azt bizonyítja, hogy Árvey a tanulók önálló munkáját gondosan megszervezte, s beépítette az oktatás folyamatába, az önálló foglalkozás eredményeit, feladatmegoldásait számba vette, s a továbbiakban épített is rá. A „csendes foglalkozás” elnevezés azt jelentette, hogy a tanulóknak csendben, a többi munkáját nem zavarva, önállóságra nevelődve, „magukban”, *önállóan kellett munkálkodniok*, felkészülniök egy-egy kijelölt feladat megoldására, a tanult anyagot ismételniök, rögzíteniök, gyakorolniok, gyakorlatban alkalmazniok.

– Olyan tárgyakban, amelyekben az ismeretek elsajátítása a fontos, s *gyakorlati alkalmazásra nincs szükség, két szomszédos osztály tanítása összevontan, együtt történhet*, például a szent történetek tanítása során. Ezáltal csökken az osztálycsoportok száma.

– Jó lehetőséget biztosít a tanulók iskolában töltött idejének teljesebb kihasználásához a *vezértanítványok alkalmazása* is. A gyors, könnyű, jó felfogású, feddhetetlen erkölcsű tanulók eredményesen segíthetik nemcsak az alsóbb, hanem a saját osztálybeli gyengébb tanulókat is. Ezek azonban Árvey szerint sohasem közölnek új ismeretet, hanem a tanítóval együtt feldolgozott anyagokban gyakorolják a tanulókat, azaz ismételnék, gyakorolnak, gyakorlati alkalmazást végeznek. S Sárospatakon ennek az elvnek nagy hagyománya volt. A „tanítva tanulás” vagy Comenius másik megfogalmazása, az „alkotva válunk alkotókká” pedagógiai elv alkalmazása nemcsak a kevesebb tudással rendelkező tanuló számára volt hasznos, hanem a tanítást végző tanulóra is: segítette az anyag rögzítését, mélyítését, begyakorlását, gyakorlati alkalmazását.

⁸ Uo. 101. o.

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY

Adalékok a sárospataki teológia megszűntetése történetéhez

A tiszántúli és a tiszáninneni egyházkerület szomszédsági kapcsolatai történetük során egymást támogató és segítő jellegűek voltak. Ehhez hasonló volt két intézményüknek, a debreceni és a pataki iskolának az érintkezése is. Már a XVI. században megtaláljuk ezek áldásos jeleit, például akkor, amikor az 1567. évi debreceni zsinaton a tiszáninneni dioecesisek (esperességek) képviseltették magukat és aktívan részt vettek a zsinat munkájában. Viszont fordítva is hasonló szolidaritást lehetett tapasztalni. Az 1646-ban tartott tokaji zsinaton Szántai Mihály tiszántúli püspök elnökölt. Sőt Patak nagy patrónusa, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1638-ban a debreceni egyháznak 50 mázshas harangot adományozott. Ezek a kezdeményezések tovább éltek századokon át. A XX. században sem szűntek meg sem a kerületek, sem intézményeik részéről. Nem mindegy azonban, hogy milyen szándék vezette a kapcsolattartókat, mert nem volt mindenkor egyértelmű és felhőtlen az egymáshoz való viszonyulás. A továbbiakban két ellentétes megnyilvánulásra irányítsuk a figyelmünket! Az első egy mélységesen testvéri együttműködés és támogatás a tiszántúli kerület részéről, a másik pedig ennek az ellentéte.

Amikor a II. világháború befejezése után rászakadt a magyarságra és a református egyházra a kommunizmus sötét árnya, szoros összetartozás és szolidaritás nyilvánult meg a két kerület és a két intézmény között. Révész Imre püspök előtt hamar kirajzolódott az ateista ideológia egyház megsemmisítő szándéka. Már 1945 első felében tudomást szerzett arról, hogy bizonyos erők a debreceni és a pataki iskola ellen emelték fel szavukat. Ezért a püspök 1945. június 21-én felterjesztést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben ezt írja: „bár idevonatkozó hivatalos értesítés még nincs kezünk között, egészen hitelesnek látszó értesülést szereztem a múlt napokban arról, hogy a tárcaközi bizottság döntése a debreceni kollégiumunkra éppúgy, mint ősi testvéreire, a sárospatakira nézve kedvezőtlenül alakult. Minthogy a bizottság nem volt hajlandó méltányolni ama messzemenően megokolt kérésünket, hogy a külön alapítványi célok, illetőleg külön-külön kollégiumi intézmények szerint hagyassék meg 100-100 hold életfenntartása számára... Forrásom szerint a kedvezőtlen döntés egyik fő oka az a nagyon tekintélyes helyről elhangzott kijelentés volt, hogy 'a debreceni és a sárospataki kollégiumok a múltban úgy sem neveltek elegendő számú parasztfiúkat.' A püspök kifejti: „megtévesztő dolog ezt a kérdést a 'paraszt-úr', pontosabban a 'paraszt-középosztály' ellentétében beállítani. A debreceni kollégium testvéreivel együtt négy század óta mind a mai napig a szegények iskolája volt. Származási és osztálykülönbség nélkül ölelte keblére és részesítette a tanulás és nevelődés legkomolyabb javaiban a magyar társadalom éppen ama rétegeinek gyermekeit, akiknek földi javakból legkevesebbet juttatott a mostoha magyar sors... ezek a kollégiumok általában első sorban a szegény magyar gyermekek kiművelése iránt éreztek felelősséget”¹

Sárospatakon a kedvező hírek hallatán már egy-két év múlva reménykedtek az iskola stabilizálódásában. Dr. Mátyás Ernő professzor, az akadémiai igazgató helyettese 1947-ben nagy örömmel arról számol be, hogy a „magyar nemzet és a magyar reformátusság történetében példátlan pataki szellem megmaradásának és kibontakoztatásának anyagi feltételeit lefektetve megteremtették az anyagi felemelkedés útját... Első helyen a magyar állam illetékeseit ihlette meg a jóságos Isten, amikor 1946. december havában 298 hold mezőgazdasági ingatlant... 195

¹ *Egyháztörténeti források a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárában.* Sorozatszerkesztő: KORMOS LÁSZLÓ. 202.

hold szőlőt és 25 hold gyümölcsöst bocsátott vissza, egyelőre 25 évre díjmentes használatra a Sárospataki Református Főiskolának...² Mátyás professzorunk öröme azonban sajnos nem sokáig tartott, részint mert 1950 tavaszán hazahívta az Úr áldott lelki szolgáját, részint pedig a meghagyott földek a Kollégiummal együtt idegen kezekbe kerültek.

A Sárospataki Kollégium nemcsak a kiváló tiszántúli püspök, Révész Imre támogatását élvezte, hanem a tiszántúli kerület presbitériumai közül is szolidárisak voltak Patakkaival. Az iskolák tervezett államosításával kapcsolatban 1946 júliusában többek közt a hódmezővásárhelyi presbitérium is nyilatkozik: „határozott tiltakozásunkat vagyunk kénytelenek bejelenteni a magyar kormány elnöke előtt a felekezeti iskolákat beolvasztó államosító törekvés ellen” történelmi példákkal száll síkra nemcsak a hódmezővásárhelyi, de a debreceni, sárospataki és minden református iskola fennmaradásának biztosításáért, mert „a protestáns iskolák évszázadokon át a demokrácia legtisztább kimetszett bélyegei voltak, a népből nőttek ki, a népből éltek és a népért éltek évszázadokon át...” Megemlíti a sárospataki tehetségmentő kezdeményezést, a debreceni ösztöndíj- és tanulmányi alapokat.³

A második világháború előtti egyházfők háború utáni tisztségben maradásáig tényleges védelmet és hathatós támogatást élveztek az egyházi iskolák, így a pataki iskola is. Hamarosan sor került azonban a régi püspökök és régi főgondnokok leváltására, illetve a tiszáninneni kerület megszüntetésére. Hiába volt minden bizonyítási szándék a történelmi alapokon nyugvó egyházi iskolák magyar népért, szegényekért végzett áldásos tevékenységére nézve. Hiába volt a cáfolhatatlan érvek felsorakoztatása, sőt hiába volt a tiszáninneni kerület gyülekezeteinek és püspökének ama vállalkozása, hogy a sárospataki iskolát teljesen öneréből, a maguk áldozatkészségéből fogja fenntartani a jövőben. Erre nézve 1951. július 25-én elnökségi és közgyűlési felterjesztést tett, amelyben ezt olvashatjuk: „Nincs okunk kételkedni abban, hogy amit egyházunk, illetve református népünk századokon át államsegély nélkül teljesített, tudniillik többek közt a négy teológiai akadémia fenntartását, azt a jövőben is fogja teljesíteni. Semmi kétségünk nincs aziránt, hogy egyházkerületünk az államsegély csökkenése, illetve megszüntése esetén is vállalja és bírja a századokon át szívéhez nőtt sárospataki teológiai akadémia fenntartását. Amint hogy tiszáninneni egyházkerületünk nagyon illetékes egyénei és gyülekezetei már is számításokat végeztek és meghatározott áldozatkészséget nyilvánítottak ... (mert) ... a teológiai akadémia nemcsak az egyetemes egyházé, a kerületké, hanem elsősorban a gyülekezeteké... mindezek alapján az egyházkerületi közgyűlés kinyilvánítja, hogy továbbra is ragaszkodik sárospataki teológiai akadémiajához, nem járulhat hozzá annak megszüntetéséhez, s fenntartását Istenben bízva hittel és a végsőkig menő anyagi áldozatkészséggel vállalja.”⁴

Áldott és bizonyágtétel volt ez a határozat arról a felelősségvállalásról, mely jellemezte a kerületet, annak püspökét és a gyülekezeteit. Összeforrt e három és együtt készek voltak minden áldozatra Sárospatakért. Ezt látta a korabeli állami vezetés, és a régi egyházfők leváltása nyomán helyükre lépett református konventi és egyéb irányító testület. A felelet az volt, hogy egyszerűen adminisztratív eszközzel megszüntette a teológiai akadémiait. Az Enyedy emlékkönyv ezt így fogalmazza meg: „1951-ben a politikai rendszer és hatalom, akkori egyház-kormányzatunk készséges segédletével megszüntette a pataki Theológiai Akadémiát...” Amikor ezt tette, „akkor egyházunk egy hivatástudatában, szolgálatában erősödő, Isten segítségével jó eredményeket produkáló lelkészképző intézetét tette tönkre.” 1951. július 25-i keltezéssel, Berceky Albert és Kiss Roland aláírásával váratlanul leiratot kapott az egyházkerület elnöksége, hogy halasszák el a teológia megnyitását, az akadémia hallgatói pedig a debreceni és a budapesti teológiára kérik felvételüket. Ezzel megszűnt az akadémia Sárospatakon működni.⁵

² MÁTYÁS ERNŐ: *A sárospataki teológiai akadémia sajátos élete és hivatása*. In: *Enyedy Emlékkönyv*, Sárospatak, 1992. 55.

³ SZENTIMREI MIHÁLY: *Megemlékezés a Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiájának megszüntetéséről és újraindulásáról*. In: *Enyedy Emlékkönyv*, 65.

⁴ *A Tiszáninneni Református Egyházkerület határozata a teológiák összevonása tárgyában*. On: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990*. Sárospatak, 1991. 210.

⁵ *Enyedy Emlékkönyv*, 65.

A Tiszáninneri Egyházkerület sem kerülhette el sorsát, sem annak püspöke. „A diktatúra egyházkormányzatunkkal megtoroltatta a Tiszáninneri Egyházkerület Közgyűlésének említett határozatát. A VI. Budapesti Zsinat 1952. október 29-30-án Debrecenben tartott ülészakán a Kerület önállóságát is megszüntették. Három egyházmegyéjét a Tiszántúli, egyet a Dunamelléki Egyházkerülethez csatolták.”⁶ A zsinatnak a sárospataki és ezzel egyidejűleg a pápai iskolákat megszüntető határozatait lelkesen és megelégedéssel dicséri és igazolja az 1952. évi tiszántúli püspöki jelentés az alábbi megfogalmazásban: „A református egyház négy teológiai akadémiáját már évtizedek óta nem tudja ellátni kellő számban és kellő színvonalon teológiai professzorokkal. Az akadémiák fenntartását a nagyarányú államegélyek mellett is fogyatékosan tudták biztosítani az egyházkerületek... Évtizedek óta foglalkoztatta már teológiai oktatásunkért leginkább felelősséget érző egyházi előjáróinkat a teológiai akadémiák koncentrációja. Most, amikor a szocializmus építése idején a falu és a város, valamint a különböző tájegységek e különbsége eltűnően van, erejüket veszítik a négy teológia fenntartása mellett előhozott regionális érvek, sőt inkább az egyház és társadalom egész életének átalakulása azt kívánja, hogy a teológiai oktatás minél inkább olyan helyeken történjék, ahol az új társadalom kialakításának centrumai vannak... Helyesen döntött tehát országos zsinatunk, amikor úgy határozott, hogy az eddigi egyházkerületi teológiák helyett két országos teológiai akadémiát ... országos egyházunk gondozásában kíván fenntartani...”⁷

Anélkül hogy cáfolnánk a négy teológia szükségtelenségéről, az akadémiák professzorhiányáról és azok oktatási színvonaláról szóló állításokat,⁸ valamint a tájegységek szocializálására hivatkozó püspöki jelentést, azt a megállapítást tehetjük, hogy a sárospataki és a vele egyidőben megszüntetett pápai teológia beletartozott abba a folyamatba, amely a magyar iskolaügy teljes és gyökeres átalakításához vezetett. Az 1948. XXXIII. t. c. kimondta az egyházi iskolák államosítását, még meghagyva a négy egyházkerület négy iskoláját. 1952 az az esztendő volt, „amikor a magyar dolgozó nép állama átvette az iskolát [Sárospatakon], és azóta államunk viseli annak anyagi gondjait, irányítja szellem tevékenységét...”⁹

Nem történt más, mint az, hogy megkezdődött a tanulóknak a lelkész- és egyházellenes nevelése, illetve a marxista, ateista világnézet és ideológia terjesztése, valamint az osztályharc meghirdetése. Ez a tevékenység azóta is folyik hazánkban különféle területeken, ahogy a „nagy theoretikusok” megfogalmazták: „Korunk a történelem legmélyebbre ható társadalmi forradalmának kora, melynek az a rendeltetése, hogy véget vessen a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalomnak... Korunk egyúttal annak a harcnak a kora, amelyet az önmagát túlélt tőkés rendet foggal és körömmel védő burzsoázia világnézete és a forradalmi proletariátus világnézete vív egymással, ... hogy a leghaladottabb munkások lerázzák a vallás szellemi igáját...”¹⁰

Ennek az ideológiának magyarságunkba évtizedek óta történő beoltása juttatta lelki-, szellemi- és gazdasági csődbe országunkat. Ebből az állapotból kellene végre felébredni és felemelkedni az újraélesztett „pataki szellem” ifjú szívekbe történő elplántálásával. Milyen jó volna, ha a Sárospataki Kollégium – a Teológiai Akadémiával és a gimnáziummal együtt – hozzájárulna a református egyház és a magyar nemzet felemelkedéséhez! Ha nem egyéni, nem elkülönülő, nem kegyességi típusérdekeken alapuló nézetei érvényesülnének, hanem igazi kálvini szellemiség, amely mélyen gyökerezik történelmi múltunkban, Sárospatak múltjában. Ha Istenünket, egyházunkat és hazájukat igazán szerető egyháztagok, illetve állampolgárok kerülnének ki az aratásra váró nagy magyar mezőre! Legyen ma is valóság az iskola három ősi jelszava: Isten – haza – szabadság!¹¹

⁶ Uo. 65.

⁷ *A Magyar Református Egyház útja*. PÉTER JÁNOS második püspöki jelentése. Bp. 1952. 19.

⁸ Lásd erre vonatkozóan: SZENTIMREI MIHÁLY: *A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása*. In: Széphalom 7, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 183-198.

⁹ *A Sárospataki Református Kollégium*. Bp. 1981. 260.

¹⁰ *A marxista filozófia alapjai*. Kossuth, 1959. 37.

¹¹ Lásd még: BALASSA IVÁN-KOVÁTS DÁNIEL-SZENTIMREI MIHÁLY (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Budapest-Sárospatak, 1996. Bence elsősorban: Koltay Gábor interjúja dr. Újszászy Kálmánnal, 47-77. Továbbá: BOJTOR ISTVÁN: *Misszió a Tiszán innen*. Miskolc, 1996. 66-97. (A Szerk.)

Lorántffy Zsuzsanna
Lavotha Géza alkotása

KOMÁROMY SÁNDOR

Keszeli Ferenc

(Fejezet a szlovákiai magyar gyermeklírából)¹

A határainkon túli magyar nyelvű gyermeklírát elidegeníthetetlen része a magyar gyermekirodalomnak. Az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki, délvidéki jelző nem pusztán helyhez kapcsolódást jelent, hanem a költészet életető és megtartó erejét, a szülőföld szeretetét, az itt lakók őszinte és alázattal teljes tiszteletét és megbecsülését, továbbá a magyarság teljes megélését és kifejezését.

A gyermeklírát és -epikát számos alkotója olyan értéket teremtett itt, amely nélkül az egyetemes magyar irodalom szegényebb és színtelenebb lenne. Erdélyből Kányádi Sándor, Palocsay Zsigmond, Szilágyi Domokos, Kárpátaljáról Szalai Borbála, Délvidékről Tolnai Ottó, Jung Károly, a Felvidékről Gál Sándor, Simkó Tibor, Keszeli Ferenc, Tóth Elemér, Kulcsár Ferenc és mások munkássága jelzi az élő és munkálkodó irodalmat, hogy csupán néhány alkotót emeljünk ki a gazdag és sokszínű anyagból.

Ez alkalommal a XX. századi Felvidék gyermeklírájának egyik képviselőjéről, Keszeli Ferencről² szólnak. A felvidéki gyermekirodalom általános bemutatása meghaladná a tanulmány kereteit, ezért csupán – a teljesség igénye nélkül – néhány, a fejlődés irányára vonatkozó megállapítást teszünk.

Az 1948 végén megjelent Új Szó a magyar nyelvű irodalmi-kulturális élet kezdetét is jelentette, ugyanakkor a gyermekirodalom fejlődését a lapok és folyóiratok (Hét, Irodalmi Szemle) gyermekrovatai, továbbá gyermeklapok (Kis Építő, TáborTűz) segítették. A magyar nyelvű gyermekirodalom legizmosabb ága a gyermeklírát. Különösen a hetvenes években indult fejlődésnek, ami mind mennyiségileg, mind minőségileg értékelhető. Különösen Simkó Tibor, Tóth Elemér, Gál Sándor, Dénes György, Gágyor József teljesítménye figyelemre méltó. A hetvenes években kilenc önálló verseskötet és három antológia képviseli a gyermekköltészetet. A gyermekepika eredményei arról tanúskodnak, hogy az elmúlt évtizedek alatt e területen is elismerésre méltó alkotások születtek.³

¹ Részlet a szerzőnek a mai magyar gyermeklírával foglalkozó készülő könyvéből.

² 1947. április 14-én született Pozsonyban. Gyermekkorát Vágkirályfán töltötte, általános iskolai tanulmányait szülőfalujában, a gimnáziumot Galántán, Párkányban és Pozsonyban végezte. Tizenhét éves kora óta újságíró, előbb Galántán, majd Pozsonyban, ahol a Hét, az Új Ifjúság, s később - máig - újból a Hét munkatársa. A nemzedéke költőit és prózaíróit bemutató vers-, illetve novellaantológiában, az *Egyszemű éjszakában* (1970) és a *Fekete szélben* (1972) egyaránt szerepelt. Csehéből és szlovákból fordít. Pozsonyban él. = Okresna Knížnica Rožňava. Maďarska d'etská literatúra na Slovensku (Szlovákiai magyar gyermekirodalom) 1992. 12.

³ Lásd bővebben: SZEBERÉNYI ZOLTÁN: *Magyar gyermek- és ifjúsági irodalom Csehszlovákiában*. Irodalmi Szemle. XXVII. évf., 1984. június, 553-556. – A folyóirat jelzett száma teljes terjedelmében a felvidéki magyar nyelvű gyermekirodalommal foglalkozik. A kutatás számára figyelemre méltó lehet VARGA ERZSÉBET: *Gyermekirodalmunk* című bevezető írása, továbbá a *Fórum*, amely ankétot közöl a gyermekirodalomról. Az Irodalmi Szemle kérdéseire válaszolnak: Aich Péter, Batta György, Bodnár Gyula, Dénes György, Dusza István, Fónod Zoltán, Grendel Ágota, Rácz Olivér. A folyóirat - egyebek mellett - bemutatja Kovács Magda, Rácz Olivér, Keszeli Ferenc, Dénes György, Gyüre Lajos, Czákó József írásait. A *Kritika* rovat a kortárs gyermekirodalom néhány megjelent kötetének recenzióját közli.

Keszeli Ferenc a felvidéki magyar nyelvű gyermekköltészet egyik sajátos ágát képviseli. Sajátossá teszi verseinek egyéni képi világa, nyelvhasználatának bravúros formai játéka, nyelvi humora, különlegessége. Munkásságának főbb állomásait kötetei jelzik.

Verseik: *Ostromlétra*, Pozsony, 1972.; *Zátony a bárkán*, Pozsony-Bp., 1988.

Gyermekversek: *Hókuszpókusz*, Pozsony-Bp., 1987.; *Szóhancúr*, Pozsony - Bp., 1990.

Meseregény: *Kajla Fülöp kalandjai*, Pozsony, 1986.

A hazai magyar olvasók között leginkább az 1987-ben megjelent *Hókuszpókusz* és az 1990-es kiadású *Szóhancúr*⁴ című kötetek ismertek. Már a címek is jelzik, hogy itt különlegességekkel találkozhat az olvasó. Különösen találó a *Szóhancúr* cím, mert kifejezi mindazt a játékosságot, vidámságot, humort, önfelédtséget, amelyet hallatlan leleményességgel, találékony-sággal művel a költő a szavak alakjával és jelentésével.

A *Szóhancúr* című kötet huszonnégy verset tartalmaz, mindegyik más, két azonos témájút szinte nem is találhatunk a versek között. A verscímeik – néhány kivételtől eltekintve – nem sejtetik a mögöttes tartalmat. Hétköznapi szavak, közismert nyelvi elemek, megszokott, a költészetben is gyakran megverselt témák: *Dzsungel, Kis állatkert, Csoda, Nagyszünetben, Takarodó, Téli este, Postafordulta, Találmány, Technika, Évgyűrű, Bukfenc*, hogy csupán néhány verscíme utaljunk. A szürke verscímeik után valóságos „felüdülésben” lesz részünk, humor és nyelvi csalfintáság következik a javából.

Talán a lényegét ragadjuk meg Keszeli gyermekverseinek, ha azt mondjuk: parádés játék a szavakkal, a költészet eszközeivel. Igen, költészet ez is, mert értéket teremt, ha nem is a lírában megszokott ünnepélyesség sugárzik a sorokból és nem magasztos eszmékben, érzésekben osztozunk, de megmutatja – a költészet sokszínűsége mellett – a magyar nyelv alakosságának, a szavak jelentésének, jelentésáryalatainak páratlan és kiaknázhatatlan gazdagságát.

Keszeli Ferenc „szóhancúros” versszövegeit kitűnően használhatja az óvodapedagógus, a tanító a magyar nyelv, az anyanyelv gazdagságának, kifejezőerejének szemléltetésére, tudatosítására; s nem utolsósorban anyanyelvi szókincs bővítésre is. Tehát, nem öncélú játékról van szó, a költői leleményesség a nyelv alaki-jelentésbeli, szintagmatikus rejtelmeibe vezet el bennünket, s ez az ami felmenti a költőt az öncélúság vádjáról.

Keszeli költői teljesítménye – s ez egyáltalán nem csökkenti lírájának formai és tartalmi értékeit – nem kizárólag XX. századi poétikai újdonság, jelenség. Sőt ellenkezőleg, modern szemlélettel kötődik ahhoz a régi magyar irodalmi és formai hagyományhoz, a nyelvi alapú formai játékhöz, helyenként erőltetett rímtchnikához, amely évszázadokon át követhető a magyar költészetben.⁵

A kötet verseiből – terjedelmi okok miatt – néhány „csemege” elemzésére nyílik csak lehetőségünk. Ilyen a *Szófejtő* című vers, amely talán Keszeli nyelvi játékeinak mottója is lehetne:

Szófejtő

*Tudod-e: a fészkes fene mitéle,
s a fészkekbe ez a fene befér-e?
Van-e ennek a fészkeknek fedele,
s a fenének van-e vajon feneke?
Mert ha van, hát ez a fészkek fedele,
s felteszem, hogy a fene meg fenekes.*

A *Szófejtő* nemcsak tartalmi érdekesség, hanem formai bravúr is. A „fészkes fene” szószereket „jelentés-értelmezése” nem a valódi jelentést részletezi, azaz nem az erős, indulatot kife-

⁴ *Hókuszpókusz*. Bratislava, Madách, 1987. -- *Szóhancúr*. Madách Könyv- és Lapkiadó, Pozsony. 1990. Illusztrálta Szkukák Lajos.

⁵ Lásd bővebben: STOLL BÉLA: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1515-1840)*. Bp. 1963. - BÀN IMRE--JULOW VIKTOR: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1964. - KOMÁROMY SÁNDOR: *A XVIII-XIX. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények*. Debrecen, 1992. - *Három veréb hat szemmel*. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta WEÖRES SÁNDOR. Budapest, 1977.

jező, sőt káromkodást nyomatékosító szóként jelenik meg,⁶ hanem a szóalak sajátos stilisztikai töltése a nyelvi humor forrása. A kérdés az: megtudjuk-e végül is, mi az a „fészkes fene”? Nem! Azaz, hogy igen, úgy, ahogyan Keszeli azt értelmezi. S ez a versben a humor, az üdéség, a szellemes nyelvi játék.

A formai játék alapja a szószerkezet valódi jelentésének teljes mellőzése, a szerkezet alkotóelemeinek külön-külön alapjelentése, ami önmagában is egy alliteráció. Nos, a szellemes szófejtést csupa monotonitás vezérli. Kezdődik ez a vissza-visszatérő alliterációval. Dominánsak az e betűk (a magyar nyelv leggyakoribb hangja, betűje), miként az a hívó szóban (fészkes fene) is meghatározó. Szintén meghatározó az alliteráció kezdő *f* betűje, ugyanis a hatsoros szövegben a kötőszavak, a névelők és a mutatószók nélkül előfordul 22 szóból 13 szó *f* betűvel kezdődik. A monotonitást erősíti a versszöveg mondattani szerkezete is: az összetett mondatokból építkező vers kérdő mondatokra (ez a főmondat) bontható, majd frappáns zárással ismét az első összetett mondat szerkezete ismétlődik meg (alárendelő tárgyi mellékmondat), továbbá a kérdőszócska (-e) is négyszer tér vissza.

A *Szóhancur* című kötetnek sajátos és szinte önálló tematikai egysége a *Bolyongó* című versfüzér. Ötvenhét település szellemes leírása hosszabb-rövidebb sorokban. Néhány verscím a gazdag anyagból: *Boldogfa I*, *Boldogfa II*, *Szomotor*, *Fülek*, *Karva*, *Jóka*, *Negyed*, *Ógelle*, *Nagyabony*, *Kis- és Nagygéres*, *Harkács*, *Vágvecse*, *Alsó- és Felsőszeli*, *Nagymégyer*, *Nagykapos*, *Csucsom*, *Libád*, *Vágkirályfa*, *Kelenye* és *Lekenye*. Megannyi régi és szép településnév, a Felvidék apró falvai, kisvárosai sorjáznak egymás után. Keszeli – s ez talán nem meglepő az olvasónak – nem hagyja ki gyermekkorának színhelyét, Vágkirályfát sem:

Vágkirályfa

*Vágkirályfán, a Vág partján, lát vág a király.
Haragszik, mert fejszéjének a nyele kijár.
Félredobja a fejszéjét, én meg nevetek,
mert azt mondja: nem vágok fát, inkább ültetek.*

A település nevének sajátos etimologizációja ez, amely egyébként általában is jellemző a többi településnév-értelmezésre is. Könnyű megfejtetni, hogy a költőt elsősorban a név alakjából-jelentéséből következő szójáték vezeti, ezt aknázza ki egyértelműen, rendkívül szellemes alaki fordulatokkal. Íme néhány példa:

Boldogfa I

*Ha boldogfa erdő lenne,
sok boldog fa lenne benne,
és a neve nem Boldogfa,
hanem Boldogerdő lenne.*

Kosút

*Kosútra nem vezet sok út
s nem is ott született Kossuth.
Tudom, hol született: Monokon.
Rokonom vitt oda motoron.*

Baka

*Duna mellett fekszik Baka,
sok embernek van ott laka.
Én is jártam kétszer Bakán,
benéztem egy ház ablakán.
Bent egy őzbak állt előttem,
Bakán bakot mégse lőttem.*

⁶ *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*, II. kötet, Bp. 1979. 802.

Kis-és Nagygéres

*Bodrogközben van két Géres,
ott a májas hurka véres.
A véres meg persze májas,
és a juhász igen nyájas.
Tokajit iszik a nyája,
borospince a tanyája.*

Beretke

*Kicsi lalú Beretke,
nagyobbka lenni szeretne.
De Beretke nem növekszik,
isten háta mögött fekszik.*

Köbölkút

*Azt üzenem Köbölkútra:
vigyenek vizet az útra!
Tegyenek utat az útra,
hogy eljussak Köbölkútra!*

Keszeli Ferenc a *Bolyongó* versfüzérrel olyan értéket teremt, amellyel egyértelműen a régi magyar irodalmi hagyományhoz kötődik. Néprajzi vonatkozásaiban könnyű felismerni a falvakat leíró, esetenként finoman csipkelődő, netán csúfolódó szövegeket. A régi magyar irodalom, különösen a XVIII-XIX. századi protestáns kollégiumok kéziratos diákirodalmának kedvelt témája volt – a legációk élményéből is táplálkozó – falucsfólió szövegek írása.⁷ Figyeljük meg mennyire hasonlít szemléletében a következő ismeretlen szerzőjű, XVIII. századvégi szöveg, amelyben abaúji és zempléni helységek miniatűr leírása olvasható döcögő Gyöngyösi-strófákban:

*Kis-Falud kis falat, benne egyszer valék
Hol legát koromban éhen majd meghalék
Ez is a papoknak tsak olyan toldalék
Melly az éhezőket enyhítő ázalék.*

*Szalonnán sem vastag a pap szalonnája
Mivel apró szemű a kukurizája
De szép helyen épült parókiája.
Van vize, halászni ha van gyalnotskája.⁸*

A későbbi elemzésekben még szó lesz Keszeli rímtechnikájáról. Nos, előjáróban itt nagyon fontos megállapítást kell tennünk! A verstani szakirodalom nemcsak a rímfajták alaktani leírását tekinti feladatának, hanem a rímekhez, rímtípusokhoz értékelő minősítést is kapcsol.⁹ Így megkülönböztet „jó rím”-eket és „rossz rím”-eket. Ha e szempontból értékelünk, akkor Keszeli Ferenc rímeiből, rímcsoportjaiból számosat az ún. „rossz rímek” osztályába kell sorolnunk, ugyanis ezek „túl jól sikerültek”. Az idézett verstani szakirodalmi forrás gyakorlatilag minden három szótagonál hosszabb tiszta rímet, az ún. rossz rímek csoportjába sorol. A rossz rímeket, közhelyrímeknek, szokványrímeknek is nevezik. Bár alakilag ellenük kifogás nem emelhető, hiszen a rím megvalósul, mégis a gyakori használat elkopatja, unalmassá teszi. Szerdahelyi István szerint a magyar költészetben a legközhelyesebb rímpár a *világ--virág*.

⁷ Lásd bővebben: KOMÁROMY SÁNDOR: *A sárospataki kéziratos diák-énekeskönyvek népdalai*. Artes Populares 12. Az ELTE Folklore Tanszék Évkönyve. Szerkesztette: VOIGT VILMOS, Bp. 1985. 209-213.

⁸ Lásd: *Csonka-omniárium*. Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak, Kt. 1590. sz. 561., 568. A korabeli gyűjtemény 143 borsodi, abaúji és zempléni település leírását tartalmazza.

⁹ Erre vonatkozóan lásd bővebben: SZERDAHELYI ISTVÁN: *Verstan mindenkinek*. Bp. 1994. 49-50.

Minden bizonnyal nem vitatható a szakirodalom ilyen minősítése, hiszen általánosítása nem lehet véletlen. Ugyanakkor Keszeli Ferenc esetében az idézett verseknél, de a további példáinknál is egy meghatározó körülményt kell még figyelembe venni. Ez pedig a humor, abból a fajtából, amely egyben a nyelv adta játékos alaki lehetőséget használja ki a rímalkotás során, s így felmentést ad a vers írójának. Tehát költőnkénél nem öncélú, pusztán formai játékról van szó, hanem rímei, rímcsoportjai a humoros hatás, a monotónia elkerülése okán alkotott művészi funkciójú alakzatok.¹⁰

Keszeli Ferenc modern szemlélettel bánik témájával, a mindennapi élet apró eseményei, eszközei jelennek meg a versekben, s adják a szövegek élményi alapját. A versszövegek nyelvhasználat a köznyelvi formát példázza: a fazék, a motor, a busz, a féldeci, a posta, brikett, szénpor s megannyi hétköznapi szó a vers természetes építőelemévé válik. Itt sem hiányozhat a játék, a csalafintaság, a humor, a már-már faviccként tolakodó nyelvi leleményesség:

Harkács

*Tornalja mellett van Harkács,
él ott egy hangos s egy halk ács.
A hangos folyton kopácsol,
a halk meg lusta, nem ácsol.*

Egyhetes bolyongás

*Hétfőn jártam Tardoskedden,
Szerdahelyen kedden,
szerdán voltam Csütörtökben,
el is ment a kedvem...
Nagypénteken Nagyszombatban
vásároltam hét főre,
érthető, hogy sántikálva
értem haza hétfőre.*

Az „egyhetes bolyongás” ötlete vezet el bennünket Tamkó Sirató Károly gyermeklírájához, a *Tengerecki hazaszáll* című kötet országjárás témájú verseihez, amelyben hasonló leírásokat és formai megoldásokat találhatunk. Keszeli Ferenc költészete és Tamkó Sirató Károly költészete számos rokon vonást mutat. Ez természetesen nem teljes tartalmi-formai azonosságot jelent, hanem költői szándékban hasonlót, versépítkezésben és formában meglepő hasonlóságokat, ugyanakkor eltéréseket. Keszeli Ferenc és Tamkó Sirató Károly gyermeklírája öntörvényű költészet, amelyekben ha vannak is rokonítható vonások, mégis egyediek és megismételhetetlenek.

A *Szóhancur* című kötet másik jól körülhatárolható témája az állatokról szóló versek köre. A huszonhét hosszabb-rövidebb verset egy közös cím fogja össze: *Kis állatkert*. A címek itt is szokványosak, hétköznapiak, közismertek: *A teknőc*, *A százlábú*, *A zsiráf*, *A szöcske*, *A hódok*, *Pávián*, *A menyét*, *A zerge*, *Szitakötő*, *Barázdabillegető* és mások.

Keszeli nem úgy ír az állatokról, hogy természettudományos pontossággal, hitelességgel ad róluk képet, hanem elsősorban – miként a már megismert leíró versekben is láthattuk – a forma, az állatnévben rejlő alaki lehetőségek felhasználása vezeti:

A bálna

*Akár nőtlen, akár nem nős
a bálna hatalmas emlős.
Ahogy született: meztelen,
tengerben uszkál, nesztelen.*

¹⁰ Verstörténeti tények igazolják, hogy az ún. rossz rímeket a magyar költészetben bizonyos korokban nagyon széles körben használták. A XVIII. századi kéziratos diákirodalomban van olyan költemény, amely öncélú formai játékként értékelhető. Nyelvi humornak ezt a legjobb indulattal sem nevezhetjük. Lásd bővebben: KOMÁROMY SÁNDOR: *A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények*. Debrecen, 1992. 25-26.

A menyét

Megszólal az öreg menyét,
fiát hívja meg a menyét:
„Rúgja meg a rókaboka,
mért nincs nálunk unoka?!“

A béja

Fenn a fán egy héja mélláz,
lentől látom, hogy fennhéjáz.

Araszoló hernyó

Erre szól az
araszoló
hernyó:
lábak nélkül
araszolni
nem jó.

A zsiráf

Nem vagyok zebra, ki stráfos:
karcsú külsőm szép, zsiráfos.
Nyakam hosszú, de nem görbe,
ritkán nézhetek tükörbe.
Ott, hová a nyakam felnőt,
ott látom a gomolyfelhőt.

Korábbi elemzéseinkben már foglalkoztunk Keszeli Ferenc rímalkotásának sajátosságaival, a szóalakból fakadó variációs lehetőségekkel. A *Dzsungel* című versében a rímalkotásnak egy másik lehetőségével ismerkedhetünk meg. A rímjáték alapja itt a szavak hangrendje, a magas és mély magánhangzók jórészt következetes ellentétezése. Esetenként az így megalkotott rímpárok különleges stílushatást kölcsönöznek az egész versszaknak. Másutt az azonos szóalakból, a hasonló hangzásból eredeztethetünk érdekes már-már groteszkbe hajló rímeket:

Dzsungel

Azt kérdik az clefántok:
Miért terem fügefán tök?
Tökindán miért nincs ragya
gerendának hol a rügye?
...
Ki látott már falon foltot,
éhes embert, ki mást faltat?
Altatódalt kora reggel,
egyetlen szót három raggal?
....
Ki hallott már sünt dalolni,
teliholdat lent delelni?
Láttál-e már vízben varsát,
folytatnád-e ezt a verset?

Az eddigiek során főként a nyelvi formák játékaról, különlegességéről esett szó, helyenként azonban felvillantottuk ezek stílusértékét is.¹¹

¹¹ A stíluselmzés elméletére, formáira és módszereire vonatkozóan lásd bővebben: FÁBIÁN PÁL–SZATHMÁRI ISTVÁN–TERESTYÉNI FERENC: *A magyar stílusztika vázlatja*. Tankönyvkiadó, Bp. 1994. - GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *Stílusztika*. Tankönyvkiadó, Bp. 1992. - SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: *Stílusztika*. Triczor Kiadó, Bp. 1994. - *Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése*. Irodalmi és nyelvi közlemények. 23. 1967. - R.

Keszeli Ferencnek nemcsak ötletes szóalak-variánsai kelthetik fel érdeklődésünket, hanem sajátos „szóalkotási” módjai is. Az *Évgyűrű* című versben található *-fa* utótagú szavak természetesen nem minősülnek szabályos szóösszetételnek, így nyelvtani alapú szóalkotásnak sem. Ismét pusztán a játékról, a nyelvi ötletességről van szó!

Évgyűrű
Januárfa
febru-hárfa
már-ciusfa
áp-rilifá
májusfa
Júniusfa
nyárfá
fagusztus.
Szept-emberfa
ok-tóberfa
nov-emberfa,
karácsonyfa.

Hasonló rímtechnikával él a költő a *Bukfenc* című versben, amely mintegy lezárja a *Szóhancúr* kötetet. Talán nem véletlenül került a kötet végére ez a több mint száz soros vers. Itt minden együtt van, ami a kötetben már megjelent egyik vagy másik versszövegben. Nem túlzó, ha mindezt szintézisversként értékeljük, a címtől (*Bukfenc - Szóhancúr*) a vers zárását adó remek csattanóig. Se szeri, se száma a csalafinta párrímeknek: hol a magas és a mély magánhangzók ellentétezése, az azonos alakúság, a hangzásbeli hasonlóság, hol bizonyos csonkított szóelemek ismétlése hozza létre a szükséges rímpárt vagy rímcsoportot. Mindezt a formai különlegességet erősítik a szokatlan szószervezetek, a meglepő és soha nem hallott jelentésbeli asszociációk, képszerű kapcsolatok. A versmondattani sajátosságok is különlegesek: a szákézt sornyi versszöveg ötvenkét kérdő mondatot tartalmaz, s ez meghatározza a mondat szerkesztést is, nem nehéz kitalálni, hogy a vers csupa kérdő mondatból áll:

Bukfenc
(részlet)

Ki látott már medvén mentét,
sötét éjjel naplementét?
És ki látott eben gubát,
krumpli bokrán levendulát?
 ...
Láttál-e már zongorán zoknit,
kecske szakállában loknit?
Macáríjesztőnél csokrot,
borospince alján bokrot?
Gyalog a vizen jártál-e,
rolleren szarvast láttál-e?
 ...
Láttál-e már emyős Ernőt,
gyengcs úton tekergőt.
Dobost, ki simogat dobot,
lovast, aki nyergel bobot?

*Sízöt, aki korcsolyázik,
száraz embert, mikor ázik?
Gerelyvetőt, ki vet árpát,
s Bélát, kinek lánya Árpád?
Díjbirkózót, aki evez,
aki nem az, nem is emez?*

Keszeli kitűnő csattanóval zárja a *Bukfenc* című verset, s ezzel az egész *Szóhancúr* kötetet, szellemesebb talán nem is lehetne a zárás, amely szintézise is szándékainak:

*Mert ha sosem látsz ily jókat
– aludj, s álmodj hasonlókat!*

• • •

IRODALOM:

Kortárs magyar írók kislexikona. 1959-1988. Bp. 1989. 221.

ÚJ MAGYAR IRODALMI LEXIKON. Bp. 1994. 2. köt. 1027-1028.

TÓZSÉR ÁRPÁD: *Egyszemű éjszaka.* = Az irodalom valósága. Pozsony-Bp., 1970.

BALLA KÁLMÁN: *Keszeli Ferenc, Ostromlétre.* = Irodalmi Szemle, 1973.

LACZA TIHAMÉR: *Hét verskötet.* = Irodalmi Szemle, 1988.

A lélek ébresztése

(Közlemények a Kazinczy Ferenc Társaság életéből)

**„Bizony, a mi nemzetünk
gyönyörű tulajdonságú s vitéz nemzet.
De nagyon hátra vagyunk a lelki kultúrában...”**

(Kazinczy Ferenc, 1809)

Dr. Újszászy Kálmán teológiai akadémiai tanár

Újszászy Kálmán emlékezete

Szép ünnepnapja volt

Sárospataknak, a Tiszáninneni Református Egyházkerületnek, Újszászy Kálmán tisztelőinek 1997. szeptember 27-én, amikor délelőtt fölavatták a neves professzor mellszobrát, s délután emlékülésen idézték meg emberi alakját, sokoldalú munkásságát.

Az avatóünnepségen *Szentimrei Mihály*, a Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója köszöntötte a megjelenteket. *Koltay Gábor* filmrendező szolt a szoborállítás kezdeményezéséről Újszászy Kálmán emlékének ápolásáról, s bemutatta az alkotót, *Pál Mihály* szobrászművészt. *Márkus Mihály* dunántúli református püspök avatóbeszédében méltatta Újszászy Kálmán életművét, kifejtette annak mai üzenetét. Szavalattal, kamarakórussal közreműködtek a Sárospataki Református Kollégium teológus növendékei. A Kollégium belső udvarán emelkedő szobor talapzatánál sokan helyezték el koszorújukat, virágokat, közöttük a *Kazinczy Ferenc Társaság* is. A repozitóriumban Újszászy-emlékkiállítás nyílt. Délután az imateremben került sor az *Újszászy Kálmán emlékülés* megtartására *Balassa Iván* professzor elnöklete mellett.

Az alábbiakban két amerikai magyar református püspök üdvözlő levelét közöljük, s közzétesszük az avatás és az emlékülés rendelkezésünkre bocsátott előadásait.

Köszöntés Újszászy Kálmán szobrának leleplezésére

Végtelen örömmel vettem a hírt, hogy Nt. Dr. Újszászy Kálmán volt professzoromnak szobrot emeltetek a Sárospataki Főiskola udvarán. Benne testet öltött a pataki lélek és gondolat. Patak szelleme hatott reá, és ő hatással volt Sárospatakra, a diákságra, a Tiszáninneni Egyházkerületre, a Református Egyházra, s a pataki diákokon át az egész magyar életre, bárhol is lett legyen az az egész világon.

Ő a lehetetlenségek korszakában a lehetőséget kereste. Akkor állt a Főiskola és az Egyházkerület élén, amikor a Főiskola és az Egyházkerület a nemlét évtizedeit búvópataként élte. Ő Professzor maradt katedra, tankönyv és óra nélkül, de így is oktatott, tanított, simított, metszett és alkotott.

Nem a hangosak orkánjával, izmosok erejével, filozófusok és szociológusok csalafintaságával, a magyarkodók mellveregetésével, hanem a Megfeszített vándorprédikátor hitével, bizodalomával, szava balzsamával, keze néma érintésével gyógyított, gyomlált, ihletett, biztatott, ültetett és épített, s a látható elfajzott világban egy új magyar és megújuló református egyház alapjait rakta le.

Mint könyvtáros a pataki kincsek őre volt. Itt is hatalmasat alkotott. Amerikában járva gyűjtötte irodalmunkat. Kérte, hozta, küldette Patakra. Patak tőlünk sok mindent elvitt, de – Istennek hála – itt minden felhalmozódott. Nagy fájdalom volt, hogy Patak ősi kincseit nem őrizhette, mert azokat elrabolták, és még most sem akarják visszaadni!

A kormánykeréknél állott, de nem hagyták kormányozni! Neki mégis volt alkalmá, hogy amikor csak lehetett a jó irányt válassza.

Újszászy Kálmán lélek volt és gondolat! Most, íme, tettetek nyomán szoborrá lett!

A „Kis Öreg” óriássá nőtt, hogy most, és amíg ez a szobor megmarad, föltekintetek Reá, és szobra szívetekben, szemetekben és lelketekben gondolatá, lélekké, s egyre késő, de egyszer megérkező ígéretes és diadalmas magyar tavasznak és áldott jövődönnek lelkesítő nyitánya legyen...

Vitéz Ferenc

Levél az Ünneplő Gyülekezethez

Ma kaptam kézhez az Újszászy Kálmán szobra leleplezési ünnepségére szóló meghívást. Már arra sincs idő, hogy ünnepi köszöntést küldjek, és elmondjam, hogy Patak Lelke azért él ma is Amerikában, mert voltak, vannak nagy éltetői, akik közt megkülönböztetett hely illeti dr. Újszászy Kálmánt, aki többszöri látogatása és széleskörű levelezése által táplálta bennünk az Iskola és népünk iránti szeretet tüzét.

A mi koszorúnkat – jövő júliusban – majd azok az amerikai kis magyarok helyezik Újszászy Kálmán szobrára, akik az általa megálmodott nyári iskola keretében ismét megjelennek Patakon, és hálával adóznak az amerikai magyarok nagy nevelője emlékének.

A pataki vendiákok és Patak Amerikai Barátai nevében köszöntéssel és tiszteletadással,

Bertalan Imre

KOLTAY GÁBOR

Köszöntés a szobor avatóünnepségén

Igen Tisztelt Gyülekezet!

„Tiszteletbeli sárospataki diák”-ként köszöntöm Önöket. Ezt a kitüntető címet Újszászy Kálmán professzor úrtól, mindannyiunk szeretett Kálmán bácsijától kaptam. Feleségem sárospataki diákként középiskolai tanulmányait ezen ősi magyar város alma materében végezte, s akkor fogadták őt – mintegy családtagként – egy életre bizalmukba az Újszászy család tagjai.

Az elmúlt évtizedekben nemcsak egy gyönyörű várost ismertem meg itt, hanem annak egyik kiemelkedő, élete példájával örök időkre érvényes igazodási irányt mutató lakóját, Újszászy Kálmán professzor urat, kedves feleségét, Ica nénit, a négy gyermeket – Ágnest, Kálmánt, Lacit és Esztert – majd pedig az akkor még gyerekkorban lévő unokákat is. Az Újszászy család háza nekem is szinte második otthonommá vált, ahová a főváros zajától távol az ember feltöltődni, az új feladatokra felkészülni érkezett.

Az első pillanattól kezdve nagy hatással volt rám Újszászy Kálmán professzor úr személyisége, s minden találkozás után úgy éreztem, újabb és újabb szellemi értékkel felvértezett távozom Patakról, ismételten belső készletét érezve a minél gyorsabb visszatérésre. A vele töltött napok, a beszélgetések hosszú órái megidéztek előttem azt a nehezen megfogalmazható valamit, amit *sárospataki szellemiségnek* nevezünk. Kálmán bácsi ízig-vérig tanárember módjára mesélt, okított, történelmi ismeretekkel gazdagított. Enciklopédikus, széleskörű történelmi, egyház-, iskola- és helytörténeti tudása, toleráns, sokfajta értéket befogadó gondolkodásmódja, szemlélete nagymértékben alakította, formálta a világról alkotott véleményemet.

A sok ezrenyi sárospataki diák és az ő közvetlen tanítványai felnőtt emberré válva Magyarországon, az országhatáron innen és túl, aztán szerte Európában és a tengeren túlön igaz emberként, a „három fáklým ég” szellemében, a hit, haza, emberiség fogalomkörének teljes egészét mélyen átérezve igyekezett megfelelni a „Dölni ne hagyj!” felszólításnak; azaz óvni, védeni a meglévő értékeket, továbbfejleszteni őket; a szerves társadalmi és kulturális fejlődés segítségével szebb, kulturáltabb, virágzó, erős és életképes, a hagyományokból építkező modern Magyarországot teremteni. Közéleben mindig tudatára ébredtem annak, hogy van egy – egyelőre rejtőzködő, mégis létező – másik Magyarország is, amely az ezeréves történelmi folyamatosságot biztosítani fogja.

Itt, Patakon magától értetődő természetességgel kapnak értelmet az olyan fogalmak, mint hazafiság, nemzeti érzés, magyarságtudat. Életem szerencséje, hogy némiképpen beavatottként megismerhettem ezt a szellemiséget, amelynek kitörölhetetlenül fontos szerepe van a magyar művelődés történetében. E szellemiség éltetőjének, Újszászy Kálmánnak emlékét barátai, munkatársai, tanítványai megőrzik; munkásságát, tanítását folyamatosan igyekeznek közkinccsé tenni, hiszen Újszászy Kálmán professzor úr, kedves Kálmán bátyánk ma is közöttünk van.

Megtisztelő volt számomra, hogy tudós professzorok, tanáreberek részvételével – Balassa Iván, Kováts Dániel és Szentimrei Mihály értő, tudósi közreműködésével – közös erőfeszítéssel elkészülhetett a millecenáriumi évben az *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, amely a nagyközönség számára is közérthető összefoglalója ennek a rendkívül kiterjedt, sokoldalú életműnek. Ez a könyv tavaly óta a könyvtárak és minden – a legjelentősebb magyar személyiségek életútjából meríteni akaró – ember polcáról ma már bármikor leemelhető. Mindenkinek el kell olvasnia, aki szeretne hozzájárulni a XX. század végén, a harmadik évezred elején, oly sok gyötrelmes történelmi korszak után egy új Magyarország megteremtéséhez.

Már e kötet szerkesztésének idején eleven igényként merült fel, hogy Újszászy Kálmán személyét, életművét másfajta módon is megörökítsük, az utókorra hagyományozzuk. Jó érzés tölt el, hogy ez az újabb pillanat most bekövetkezett. Mostantól kezdve Újszászy Kálmán professzor úr mindannyiunk által jól ismert, őrá jellemző, kedves, mosolygós, szelíd, vigyázó szeme, tekintete követi majd lépteinket, figyeli munkánkat azon a számára egy életen át oly fontos telken, amelyet az iskola, a Kollégium, a Nagykönyvtár, a Tudományos Gyűjtemény, a Múzeum és a hosszú időn keresztül kifejtett, fáradhatatlan erőfeszítésének eredményeként felépült repozitórium határol.

Nem kerülhetett volna ennél méltóbb helyre a szobor, hiszen Újszászy Kálmán mostantól kezdve végérvényesen – ha szabad ezt mondani – testközelben, mindennap újra együtt lehet azokkal a felnövekvő generációkkal, akiknek ő, a teljes életet élő, csodálatos ember, az iskola falai közül kikerülve, egész életük során messze világító fáklya marad. Ebből az életműből tudást, hitet, erőt, kitartást, bátorságot s mindenekelőtt egy tisztességes és becsületes tudományos és életszemléletet lehet meríteni a mindennapi feladatok elvégzéséhez.

Tisztelettel köszönöm a jeles személyiségek, Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály urak kitartó erőfeszítését, lelkes támogatását. Külön köszönöm mindazon szervezetek és személyek szellemi és anyagi hozzájárulását, akik lehetővé tették, hogy az életműhöz méltó művészi alkotás készüljön. Köszönöm a sárospataki patrióta, Peremiczky Tibor önzetlen segítségét, amellyel a szobor-posztamens – Pál András kőszobrász műve – elkészítésének feladatait minden tekintetben magára vállalta.

Újszászy Kálmán mellszobrát a Munkácsy-díjas szobrászművész, Pál Mihály készítette. Amikor köszönetet nyilvánítunk a személyiséget hitelesen felidéző művészi alkotásért, el kell mondani, hogy Pál Mihály esetében egy olyan zempléni, Bodrogmelléki, pataki, újhelyi világot, az itt élő emberek világképét mélyen ismerő művészemberről van szó, akinek a térségben több alkotását is csodálhatjuk. Pál Mihály személyesen ugyan nem ismerte Újszászy Kálmánt, de az életművéről készült könyvet gondosan áttanulmányozva, a rendkívül gazdag fotó- és videóanyag, valamint beszélgetések segítségével először lelki szemei előtt, majd később műtermében nagy felelősséggel és sikerrel formázta meg ezt a szobrot.

Végezetül engedjék meg, hogy nagy szeretettel köszöntsem körünkben Újszászy Kálmán testvérét, Újszászy Lászlót, kedves Laci bácsit, Kálmán bátyánk nagytiszteletű feleségét, Ica nénit, a jelenlevő gyerekeket, unokákat, a család összes tagját, barátokat, tisztelőket, tanítványokat, az iskola tanárait, tanulóifjúságát, a Kollégium, a református egyház, a Tudományos Gyűjtemények, a Városi Önkormányzat, a Rákóczi Múzeum, a Lektorátus összes jeles személyiségét, és mindenkit, akikkel ezen a szívünk-höz oly közel álló, szép őszi napon összegyűltünk.

MÁRKUS MIHÁLY

Újszászy Kálmán szobra előtt

Tisztelt Egybegyültek!

Megilletődötten, meghatottan állok e helyen.

Bő három évtizeddel ezelőtt teológus diákként érkeztem először ide, haza, hiszen Kálmán bácsi, az igazgató úr, a professzor úr édesapámnak volt egykor külföldön diáktársa. Azt megelőzően sohasem találkoztam személyesen vele, de az első pillanattól kezdve úgy tudunk beszélni, mintha kertszomszédokként nőttünk volna fel.

A második élményem szintén a teológus évekhöz fűződik: a főgondnoki beszéd. Próbáltuk megismerni a retorika, a homiletika rejtelseit, de – úgy gondolom – a mai napig a legtöbbet az általa vezérmottóként választott, s most e szobor talapzatán is olvasható, feltehetőleg Erdélyi Jánostól származó epigramma vázára épülő beszédből tanultam. Igen, ez még a puritán ősök szent öröksége, mely a Tiszáninnen s a Dunántúlon ugyanazokat a virágokat hajtotta. Mert akkor, amikor megjelent a Sárospataki Kollégium homlokzatán: „Három fáklým ég: hit, haza, emberiség”, valamikor akkor íratta ki a Pápai Kollégium homlokzatára Jókai bölcsességére hivatkozva az atyák szent meggyőződése: „Istennek, hazának, tudománynak”. A mi reformátor eleink mindig tudtak végtelen távlatokban gondolkozni, és apró lépésekben a végtelen távlatot valóra váltani. S úgy gondolom, hogy Újszászy Kálmán professzor úrtól a leginkább ezt örökölheti meg a hálás vagy hálátlan, méltó vagy méltatlan utókor.

Ha csak villanásszerűen nézünk életének eseményeire, egy nagyszerűen induló kezdet után egy minden tekintetben hiteles ember áll elénk, aki a Garam völgyében csodálja Csető Károly kurátort és öreg Újszászy Jánost, amint az első világháború előtt már géppel kaszált mezein, és aki ugyanakkor – a fővárosban felnővén – magába szívja a hagyományos kegyesség és a megjelenő első ébredési hullámnak minden áldott hatását. Sárospatakon teológussá érve, külföldön tudását öregbítve, a végtelen távlatokat látva indít e városban ragyogó falumunkát, népfőiskolát, s mindent, amit lehetett és kellett.

Milyen érzés lehetett tudomásul vennie, hogy e gyűjtemény legértékesebb darabjai egy ismeretlen – most már tudjuk: nyizsnyijnovgorodi – gyűjteménybe kerülnek? Az alkotóereje teljébe érkező férfiúnak s tudósnak milyen érzés lehetett, hogy 1949 és 1957 között nem jelent meg nyomtatásban műve, amint azt az Újszászy Kálmán emlékkönyv bibliográfiája árulja el mindnyájunknak, s mégis végtelen távlatokban gondolkozni, a feladatokat apró lépésekben megvalósítani?

A mindenféle lehetetlenség közepette Sárospatakon épül ki az ország leggazdagabb aprógyűjtemény-tára, az egyházi tudományos gyűjtemény évek, évtizedek szívós munkájával gazdagodik. Azután a kortársak szerint ellentmondásosan, hitem szerint mégis áldásosan következik, hogy a zempléni egyházmegye gondnokát a Tiszáninnen belüli Egyházkerület főgondokká választja. Tudom, hogy ez a döntés nem volt ellentmondások nélkül egyik részről sem, tehát sem az előzetesen hozzájáruló állami hatóság részéről, sem a csendes alázzal fejet hajtó professzor részéről. Mégis egyet-

len villanást hadd idézzek most fel. Magam két esztendővel később végezvén a teológián, megtisztelő felkérést kaptam: a Theológiai Szemle részére egy könyvismertetés írandó. A levegő izzott még, a szívem hajlott rá, „ezeknek nem írunk”; mindenki tudja, miről van szó. Egy öreg professzoromat kérdeztem: „Tessék mondani, mit tegyek!” S ő Újszászy Kálmán példáját idézte: „Merj hinni benne, a Tiszáninnen főgondnokává tudta megválasztani Újszászy Kálmánt, lehet, hogy ez a készülődő fordulat első jele, amit senki nem vesz még észre. Te talán még megéred. Mellékesen azt tudom mondani neked, senki ne húzza önkezével saját magára a koporsófedelelet”. Íme a három fáklyának fellobbanása ily láthatatlan reményeket ébresztett szerte e hazában.

Tisztelt Egybegyűlte!

Itt, Sárospatakon, Tiszáninnen tájain ti vagytok e három fáklya őrzői, letéteményesei. Ahogy Újszászy Kálmán székfoglaló beszéde végén a tőle mindig ismert szent alázattal beszélt: „Tisztségembe lépésem olyan, mint az olimpiai tüzet vivő stafétáié. Kaptam, viszem. S ha majd egyszer, rendelt időben futásomat elvégeztem, tudom, hogy lesz, aki beáll a sorba ugyanezzel a három fáklyával, mert vallom, hirdetem, ma sem vagyok egyedül velük. Tiszáninnen sok-sok paplakában és sok-sok református keresztyén családjában, mint a múltban három fáklya égett, úgy most is három ég: hit, haza, emberiség.”

Végtelen távlatokban gondolkozni, s a mindig lehetséges következő lépést Isten dicsőségére megtenni – az idők tanúsítják –: a szobor erről vall. Gimnazista diákok, pataki teológusok, valahányszor elmentek e szobor mellett, ha csak ránéztek, vagy csak messziről gondoltok rája, mindig teljesedjen ki bennetek az egész életmű! Gimnáziumi tanárok, önkormányzati képviselők, teológiai tanárok, ne engedjétek, hogy a diákok csak annyit tudjanak róla, „valami öreg professzor volt valamikor”. Az itt növekvő, az itt születő, az itt élő ifjúság számára legyen örök példa a végtelen távlatokban gondolkodás és a mindig megtehető igaz, valóságos lépéseknek áldott szintézise.

Ezekkel a gondolatokkal leplezzük le a szobrot.¹

¹ Az avató beszédet hangfelvételtől átírva közöljük. (Szerk.)

KISS PÁL

Újszászy Kálmán, a filozófia tanára

Felmérhetetlen kincset jelentenek ősi református kollégiumaink az egyháznak, az országnak és a világnak! Ez nem lehet elégszer ismételnünk. Nem rangsorban, hanem időrendben a pataki, a pápai, a debreceni, a pesti... A Patakinak két méltán világhírű korszaka volt, van és már mindörökre lesz! Az egyik 1650-től 1654-ig, a másik 1931-től 1851-ig, még pontosabban 1946-tól 1951-ig. Az első csúcsot Comenius neve, a másodikat dr. Újszászy Kálmán neve fémjelzi.

Biztos vagyok benne, hogy kedve szerint cselekszem, amikor a többi professzor nevét legalább felsorolom ezen a napon: dr. Mátyás Ernő, dr. Nagy Barna, dr. Koncz Sándor, dr. Zsíros József, dr. Marton János, dr. Szabó Zoltán, dr. Szabó Lajos, dr. Makkay László, dr. Tussay János, dr. Trócsányi József, dr. Farkas László, dr. Szabó Ernő, dr. Szabó Károly. Teológiai közhely volna – ha volna ilyen! – micsoda pazarló bőrsége az isteni kegyelemnek, mindenki megérdemelne egy-két jó szót. A tér és az idő távolából, egyre csak nőnek külön-külön és együtt. És őket már akkor rögtön is és később is mindjobban dr. Újszászy Kálmán, Kálmán Bátya, Kálmán Bácsi fogta össze, ölelte egybe: őket is, minket is, sőt a városkát is. Ő, a nem pataki, hanem pesti, oldalán az őspataki Deák Ilonával lett a legpatakiabb, a leghűségesebb pataki, a mindhalál-ig pataki. Nem szerette ezt a szót Ő sem, hogy SORS. És mégis van egy ilyen vallomása: SORSOM PATAK! Sárospatak utazó nagykövete volt bel- és külföldön egyaránt. Angol nyelvterületen – egyáltalán nem tréfásan – *Mr Sárospatak*nak hívták. Érdemes volna felsorolni, hogy ki mindenki fordult meg a lakásukban, a nagy diófájuk alatt. Csak egyet említek: Barth Károly, a század legnagyobbja, aki a világhírű Göttingent írásban is „nyomorúságos fészek”-nek nevezte, de többször is elismerte, hogy Patakra nagyon szívesen emigrálna, ha tehetné. Ebben is dr. Újszászy Kálmán jelentette a vonzerőt, nemcsak a történelmi hagyomány, nemcsak a táj, nemcsak a városka lakói. Itt senki sem érzett semmiféle vaskalaposságot, hanem szívet, észet és családiasságot. Nem udvariasságból, de újból csak ki kell fejeznünk hódolatunkat a professzorfeleségeknek, mindnyájunk Ica Nénijének is. Bocsánat, hogy ismételni fogunk, de ezt is Ő tanította Kierkegaardról, hogy ezt az egyetlen magyar szót tudta és nagyon találónak tartotta a hangzását, s tőle származik ez a kiegészítés, hogy „az ismétlés nemcsak a tudományok anyja, hanem az üdvösség útja is!”

Az ő filozófiai tanárságáról kell szólnom. Társai szemelték ki erre a feladatra. Ez csak azt bizonyítja, hogy milyen jó emberismerők voltak, mert senki nem volt alkalmasabb nála. A többi teológiánkon is elismerték nagy filozófiai tekintélyét, mert rendkívüli módon egyesült benne a teoretikus és a praktikus rátermettség. Ez nagyon ritkán fordul elő! Például amikor cserediákok voltunk Pesten, dr. Viktor János külön nekünk, patakiaknak esti fogadást rendezett: „Gyertek, gyertek, pataki fiam, és meséljete nekünk arról, hogy mit tanít nektek Kálmán Bátyátok filozófiából!” S nemcsak az egyháziak, hanem a világiak is figyelték az ő véleményére. Debrecenben dr. Török István tanítványi tisztelettel emlegette Őt. Általa lett Patak a keresztyén filozófia vagy a

teológiai filozófia, vagy a teológiára felkészítő filozófia bázisa. Amint már említettem, erre Ő kivételesen alkalmas volt, Patak pedig büntudatot, adósságot, pótolnivalót érzett ezen a téren, mert sajnos évszázadokon át, vagy legalábbis hosszú évtizedeken át élen járt mindenben, amiben nem kellett volna: historizmusban, racionalizmusban, liberalizmusban, a kultúr- és modern-protestantizmusban és ezek divatos áramlataiban. Újszászy Kálmán úgy jön haza Glasgow-ból és Baselből, hogy Barth, Kierkegaard és Dosztojevszkij gondolatai visszhangzanak benne, de most ami időszerű, az egyben igeszerű és krisztocentrikus is. Ő dönti el véglegesen, hogy Patak profilja a Barth, Kierkegaard és Dosztojevszkij kutatás lesz. Így felvértézve szerez filozófiai doktorátust Debrecenben dr. Tankó Bélánál, és rátermettségét bizonyítja, hogy hamarosan és mindenütt dr. Újszászy Kálmán „mesterjegyeként” emlegetik ezt a teológiai kritikai filozófiát.

Ez a fajta filozófia nem kevesebb, hanem sokkal több mint általában a filozófia, mert előbb pontosan és alaposan el kell sajátítani a létező filozófiákat, hogy aztán elemezni és kritizálni lehessen azokat a teológia szempontjából. A teológiatörténelemben már ismerős kategóriákon túl kell lépni, másról van szó, mint a teológia szolgáltatóleányáról (ancilla theologiae), ezek ugyanis a patrisztika és a skolasztika filozófiai kategóriái. Mindezt el kell utasítani, de nem úgy, hogy kidobjuk azokat az ablakon a szemétdombra, nem, egyáltalán nem, hanem meg kell ismerni őket, és úgy felhasználni, mint szükséges rosszat. A filozófia legújabb felfogása tehát nem egyéb, mint embervoltunk egyik kifejeződése: egyik se jó, egyik se tökéletes, de mégis ki kell alakítani a magunkét, mert se vele, se nélküle. Teológiailag pedig úgy kell felfognunk, mint embervoltunk határozmányát, amit a bűn végzetesen megrontott. Ez egészen új volt!

Nem tudom, hogy sikerült-e felmutatnom azt, hogy ez mennyire Neki való dolog volt, aki polihisztor volt a szó legnemesebb értelmében, mert szerette a teológiát, a tudományokat, a művészeteket, a mesterségeket. A nagybetűvel írt és megélt EMBERI ÉLET egészét. Kedvenc mondása volt: „Tiszteletes urak, az I. Kor. 13-ban, a szeretet himnuszában ugyan nincs benne betű szerint, de mégis benne van, hogy a szeretet mindent megért. Az Isten szeretete pedig nemcsak mindent megért, hanem mindent a javunkra, az üdvösségünkre fordít, még bűneinket is Krisztus érdeméért, ahogy Szent Ágoston is hirdette. Mert a bűnbocsánat Krisztus vééréért több, mint az elveszett Éden!”

Közbevetőleg most valami látszólagosan ünneprontót is kell írnom, mondanom, nem lehet, hogy ne tegyem meg. Még magunk között is ritkán szóltunk arról, hogy Ő volt a *megtestesült szigor!* Nem ismertem nála szigorúbb embert a világon. És ezt úgy tessenek érteni, ahogyan mondtam! Akik ismerték Őt, vagy akik már soha nem lehetnek test- és szívközelben Vele, azok így is ismerjék meg Őt! Gyémánt-kemény, borotva-éles, szikla-szilárd szigorúság volt Ő maga! Amikor villant a szemüvege, amikor halkán és keményen csendült a hangja, amikor egy hétig levegőnek tekintette az embert, az rosszabb volt, az jobban fájt, mint a korbácsütés. Mert *nevelni is akart bennünket és mindenkit!* Az kapott ilyen nagy büntetést, aki csúnya és illetlen szót használt, aki csúnya és illetlen magaviseletet tanúsított.

Másodpercre pontosan érkezett a tanterem aijtájába a csengőszóra, és utána már senki emberfia nem léphetett a terembe, *senki*, meg se kísérelhetett! Mindig ugyanazokkal a mozdulatokkal bontotta ki és nyitotta ki dossziéját, tette maga elé a karóráját és a töltőtollát. Utána mindig körbe tekintett, hogy az üres székek be vannak-e tolvá az asztallap alá, hogy a falon az ősök festményei milliméterre vízszintesen és függőlegesen függenek-e, hogy minden szem rajta van-e, és akkor halkán, de művészi hangsúllyal elkezdte a prelegálást, mert mindig olvasta előadását, semmit sem bízott sem a

véletlenül, sem a rögtönzésre. Amikor az utolsó szava elhangzott, akkor másodpercre megszólalt a csengő. Nem emlékszem, hogy valaki is igazolatlanul hiányzott volna, pedig nekünk nem volt még kötelező órára járni. Mindenki számon tartotta óráját, mert élmény volt, mert lenyűgözött bennünket. Pedig sokan hallgattunk már felsőfokú filozófiát, de ilyet még nem! Óriási tévedés volna Őt szokványos gyenge szívű és gyenge kezű papi emberként elképzelni, nem, szó sem lehet róla! Ámde szigorúsága soha nem volt durva és türelmetlen. Önmagával szemben volt a legszigorúbb! Soha nem hallottam őt készületlenül szolgálni. Mindig teljes intenzitással készült, ugyanazt az anyagot is tovább ötvözte. Így hallgattuk nála már az I. évfolyamon 5000 év filozófiatörténetét. A többiek egy kicsit még kíméltek és dédelgettek, de Ő nem! In medias res a legnehezebbet és a legkomolyabban prelegálta nekünk.

Ötvenegy év múltán felidézem az előadásait. Előzőleg feltárta a szó jelentését. A *filozófia* = filia + szofia. *Filia* = szeretet, *szofia* = bölcsesség. Nem erosz, de nem is agapé, mégis szeretet! Az emberi bölcsesség más, mint az isteni bölcsesség, ellentétes is, sőt, bolondság is, még zavaros is. Azért tanuljuk, hogy megismerjük őket, és a zűrzavarban rendet teremtsünk. Legfőként, mindig szinte tévedhetetlenül meg tudjuk különböztetni, hogy mi a filozófia és mi a teológia. A filozófia az ember nagyon emberi vélekedése önmagáról és saját világáról, a teológia pedig az élő Isten önmagáról való beszéde, kijelentése a Jézus Krisztusban. A preszokratikusok közül Herakleitoszt emelte ki. „Minden folyik (panta rei), minden változik!” A három klasszikus közül Szókratészt, nem is jelszaváért – „Ismerd meg magadat (gnóthi szeauton)” –, hanem azért, mert a méregpohár kiívásáig, mindhalálig hűséges volt *daimonion*jához, és mert tulajdonképpen ő az egyetlen igazán inspiratív filozófus. Pláton híres dualizmusát, mely szerint a test csak árnyék, és az idő *mé on*, nem létezik, jól emlékezetünkbe véste Kierkegaard és Barth ítéletével. Plátónak a híres államtanából kiemelte, hogy „vezetőnek mindig azt kell kiszemelni és megválasztani, aki tehetséges és menekül a feladat elől; óvakodnunk kell azoktól, akik a feladat előnye után nyüülkálnak és futkosnak”. Arisztotelész realizmusát emelte ki, és azt, hogy Plátonnal szemben nála a testi és az anyagi világnak nem árnyék, hanem nagyon valóságos és célszerű léte van. A bűn nála is a tudatlanság. Az újplatonizmus zavaros és misztikus korszakából Plotinoszt és Philot emelte ki még, hogy az ő logoszuk csak ismeretet közöl a beavatottakkal, de nem üdvöt.

A patrisztikából és skolasztikából következett Augustinus és Aquinoi Tamás. Mindenkinek kötelező volt írásban közölni, hogy mit talált érdekesnek és csodálatosnak a *Confessiones*ből, vallomásaiból. Aquinoi Szent Tamás még nagyobb és még nehezebb feladat, hiszen csak Barth *Nagy Dogmatikája* múlja felül az ő *Summáját*. Az ő jellegzetes tanaiból nagyon belénk véste, hogy „Isten kegyelme olyan nagy, hogy az üdvösséget is kiérdemelhetővé *teheti*, ha akarja”. Az angol empiristáknál elég sokáig időzött, és szomorú volt nekünk követni Lord Bacon, Locke, Hume, Berkeley egymásba szövődő kételyeit, hitetlenségeit a *tabula rasa*tól egészen az örök igazságok tagadásáig, hogy minden, de minden csak szokás, nevelés és beidegződés kérdése. „Csak mi képzelünk összefüggést a szél fúvása és a vitorlás hajó haladása között!” Innen már csak egy ugrás az amerikai Watson behaviorizmusáig, ami nem más, mint a viselkedésfilozófia sivataga.

A racionalizmusból emlékezetessé tette Descartes-ot, Spinozát és Leibnizot. Emanuel Kanttal több órán át kellett foglalkoznunk. A tér és az idő tiszta szemléleti formái hogyan alakulhattak ki nála, mi csak így tudunk valamit megismerni, de a valóságot, a *Ding an sich*et soha nem leszünk képesek megismerni. Az antinomiák szubjektív objektivitásai szintén csak szemléleti formák. Az ismeretelméletnek ő a meg-

alapítója, de annak a bizonyos „kategorikus imperatívusz”-misztifikációnak is, hogy az erkölcs megelőz mindent, még a vallást is, Uram bocsá’, még Istent is! „Az erkölcsi törvény bennem, a csillagos ég fölöttem!” Akaratlanul is nemcsak sok minden jónak előidézője volt, hanem nagyon sok rossznak is! A német szubjektív idealizmus képviselői a Kant által feladott kérdéseken vitakoznak és rágódnak. Egyiknek sincs nagy tábor, és így visszhangja sem. Majd jön Hegel, aki korában is, még napjainkban is nagyon divatos és népszerű filozófus lett. Az addigi filozófiatörténeti eredményeket is felhasználva ő alkot Giordano Bruno primitív monizmusából és Baruch Spinoza panteista monizmusából dialektikus és történelmi idealista monizmust és panteizmust. Nála az ún. Világ Szellem egyenlő Istennel, tehát ő vallásos idealista. Az ellentétek feloldója és egyesítője, belőlük újat teremtő csak Isten lehet. Amikor Feuerbach plagizálja az egészet materializmusával, a lényegét hamisítja meg, mert Isten nélkül az ellentétek fennmaradnak, nem oldódnak fel, nem egyesülnek és nem lesz belőlük semmi új.

Kierkegaard nemcsak Hegel-ellenes, hanem az egész addigi filozófiatörténetet és teológiatörténetet vitriolos iróniával kritizálja és támadja, mert minden felületes és hazug volt, még az egyház is, már Pál apostol elkezdte, és a többiek nem a Bibliát és nem Krisztust követték, hanem ezt a felületes *mennyiségre* való törekvést. Így keletkezett a Kierkegaard, Dosztojevszkij és Barth nyomában valami egészen új filozófiai és teológiai irányzat! A filozófiának és a vallásnak az Istene csak *eszme*. „Az egészen más”, élő Isten szeretetből érettünk kijelenti magát és emberré lesz, hogy megbocsássa bűneinket, és minden rosszat üdvösségünkre fordítson a Jézus Krisztusban. Ez egészen más, mint minden vallás és minden filozófia. Az igaz keresztyénség tehát igeszerű, krisztocentrikus és gyülekezetszerű. Nem lehet másképp!

Valahogy így készítet és vezetett minket Kálmán Bácsi a teológiára.

Végezetül meg kell emlékeznünk arról, hogy schol a világon, csak Patakon volt vizsgaköteles tantárgy a marxizmus, még akkor, amikor az ébredés korában éltünk, és még a kommunisták sem hittek saját győzelmükben. „Tiszteletes urak, ismerjék meg az ellenséget! Ne lehessen illúziójuk!” Sztálinnak „A Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártjának történetéből még memoritert is feladott. S ha valaki nem tudta, akkor dékán előtt kellett vizsgáznia, utólag.

A szociológiában tanultuk többek között a nagyon sokféle szocializmusnak a történetét. A filozófiai szeminárium keretében – ami már nem volt kötelező – foglalkoztunk a modern egzisztencializmussal. Már nem tudom pontosan, hogy kinek jutott André Gide, Albert Camus, Jean Paul Sartre, Karl Jaspers, Rudolf Bultmann, csak azt tudom biztosan, hogy Martin Heideggerrel Szentimrei Mihály birkózott meg. „Az ember két lábon járó idő. Magában hordja a semmit. A semmi sokkal inkább van, mint a valami!” Mondanom sem kell, hogy nihilizmus az egész. A marxizmus is és az egzisztencializmus is korunk két nagy divatos áramlata, az egyéniség nélküli és személyiség nélküli tömegember vélekedéseit fogalmazza meg. Egyik sem önálló filozófia, csak filozófiai elemeket tartalmaz.

Nem lehet leírni, hogy Kálmán Bácsi filozófiailag is milyen fogékony és érzékeny ember volt. Mindent előre megjövendölt, nem misztikusan, hanem kérlelhetetlen logikával. Ezt a mosatni helyzetünket és állapotunkat is. Félelmetesen és lélegzetelállítóan, döbbenetesen pontosan úgy lett minden, ahogy Ő előre megmondotta.

Áldott legyen emlékezte!

BENKE GYÖRGY

Újszászy Kálmán teológiai munkái

Az a feladatom, hogy Újszászy Kálmán teológiai munkáiról szóljak.

Ha végignézzük azt a bibliográfiát, amit az *Újszászy Kálmán emlékkönyv*ben Hörcsik Richárd állított össze, megállapíthatjuk, hogy csak elvétve találunk abban teológiai írásokat. A 105 nyomtatásban megjelent írása – könyve, cikke, beszédek – témája főleg filozófiai, szociológiai, irodalmi és kulturális témákkal foglalkozik. A vele készült interjúk a falukutatásról, a népfőiskolai munkáról, a vezetése alatt önállósodott és rangot nyert Tudományos Gyűjteményekről faggatják őt, teológiai témák nem kerülnek elő.

Ha előveszünk fényképeket egyházkerületünk elmúlt évtizedeiből, százával dokumentálják azok, hogy Újszászy Kálmán ott volt egyházi gyűléseken, lelkészi konferenciákon, gyülekezeti ünnepélyeken, ott volt palástos lelkipásztorok karéjában, de ő mindig palást nélkül, úgy, mint aki nem a „klerikusok” közé, hanem a „laikusok” közé tartozik, mint aki nem lelkészi jellegű, hanem világi tisztségviselő. Egyik palástját, az elsőt, a régit akkor adta oda Kárpátaljára, amikor szinte lerongyolódott a kárpátaljai lelkipásztorokról a palást, hisz nem volt lehetőség megújítani azokat. Az újat, a Kolozsváron a díszdoktorrá avatásakor kapottat szintén egy Kárpátaljáról itt tanuló és most végzett diáknak adta, hogy vigye haza és használja ott.

Ha emlékezünk a különböző alkalmakon beszédeire, megnyilatkozásaira – akik itt vagyunk, majd' mindnyájan emlékezhetünk ezekre – , úgy láttuk őt beszélni, hogy nem volt kezében Biblia, nem vett bibliai textust beszédéhez, talán nem is használt bibliai idézeteket. Mégis a Szentírásnak a szelleme, az Isten kijelentésének a kovásza hatotta át beszédeit. Így vált korának egyik legmesszebb hangzó ígéhirdetésévé az 1964-ben elmondott egyházkerületi főgondnoki székfoglaló beszéde. Abban az időben, amikor sokan véka alá rejtették pislogó hitmécesüket, ő feltartotta azt, nem is méceset, hanem fáklját, nem is egyet, hanem hármat. A „Három fákljám ég” címen elmondott székfoglalója sokak hitét ébresztő, éltető hitvallássá lett.

Újszászy Kálmán azoknak a tárgyakkal volt a tanára a pataki Teológián, amelyeket így nevezünk a teológiával kapcsolatban: segédtudományok; filozófiát, pedagógiát tanított. Analizáló és szintetizáló intellektusa predesztinálta őt arra, hogy hidat építsen a szakrális és profán tudományok közé, és kapcsolatot teremtsen egyháziak és világiak között. Mégis – érettségiző diákként – azoknak a lelkiségére és kegyességére figyelt fel, akik a pataki teológiáról ott voltak egy Tahiban rendezett ifjúsági konferencián. Nemcsak azért mondom ezt, mert Édesapám is ott volt ezek között a pataki teológusok között, hanem azért is, mert Újszászy Kálmánt gyermekkorában a Skót Misszió vasárnapi iskolai munkája is érintette. Patakra kerülve társaival együtt mint teológus diák, majd mint fiatal tanár, a cserkészmozgalomban lesz útkészítője és munkálója az evangéliumi munkának.

Nem paláستtal a vállán, nem Bibliával a kezében, de az evangélium talaján állva nézte és láttatta az embert és a világot. A már említett főgondnoki székfoglaló beszédeből idézem: „Hiszem, hogy ebből a nyomorúságból, amelyet az embernek és miatta a teremtett mindenségnek az életében a bűn okozott és okoz, az egyetlen szabadulás Jézus Krisztusban van... Csak amióta az Ige testté lett, és csak abból, ahogy testté lett, tudjuk, hogy szíve is van a mindenségnek, nemcsak értelme és szépsége, és hogy a világteremtő erő: Szeretet”.¹

Nem a megszokott nyelven és fogalmazásban mondta az evangéliumból felismert igazságot, és mutatta az utat, de amit mondott, az evangélizáció volt. Fiatal tanár korábban egy az igehirdetésről írt tanulmányában ezt olvassuk: „Minden igehirdetés emberi nyelven, emberi szükségletekhez szól, emberi hiányokat óhajtván pótolni egy másik világnak hitünk szerint mindenre elégséges tárházából.”²

Az „Evangélium és népfőiskola” című írásában az evangéliumot kulcskérdésnek látja evilági feladataink elvégzéséhez. A reformátori felismerés szólal meg ezekben a mondataiban: „a munkában, még inkább pedig a foglalkozásban csak az evangélium segítségével tölthet be hivatást is az ember, lévén a hivatás tipikusan evangéliumi gondolat. Következésképp képviselni, programmá tenni is csak ott lehet, ahol evangéliumi erők működnek, azaz ahol a nevelő, aki hivatásra nevel, és a növendék, akit arra nevelnek, hogy abban a munkában vagy szituációban, amiben van, hivatást is lásson és teljesítsen, egyaránt kapcsolatot tartanak az evangéliummal.”³

Amikor Újszászy Kálmán, mint a teológia segédtudományainak tanára, mint aki nem szószéki szolgálatokat s liturgikus istentiszteleteket végzett, de gyakran olyanokkal találkozott és teremtett kapcsolatot, akikkel templomban soha nem találkozott volna, nem távolodott el a teológiától, nem tévedt idegen talajra. A jánosi iratoknak azt a tanítását értette meg, hogy az Isten szeretetét az emberek felé fordulással mutatgatjuk meg, és Istent úgy tisztelhetjük, ha a ránk bízott evilági feladatokat felelősen végezzük. „Nem abban van a hiba – idézem újra Újszászy Kálmánt –, és így nem is azon kell keseregnünk –, hogy nincsen senki, aki Isten dolgait végezze ebben a világban, hanem abban, hogy sokan akarják azt elvégezni, ami az Isten szuverén ügye, és kevesen vannak azok, akik a speciális emberi feladatokat, azokat, amelyek véget teremtettünk, valóban elvégzik. Isten munkatársai akkor és csak úgy vagyunk mi emberek ezen a földön, ha az ember örök emberi feladataink, az Isten világához viszonyítva bizony nagyon is szürke, egyszerű és primitív dolgait elvégezzük.”⁴

Újszászy Kálmán tulajdonképpeni teológiai írásait egy kézen meg lehet számolni. Kettőt említek ezek közül. Az egyik nyomtatásban is megjelent, a másik csak kéziratban (gépírásban) van meg.

1. Mindössze 17 oldalas kis könyvecske az, melynek címe: „A protestáns teológia főbb irányainak hatása az újszövetségi tudományok művelésére”. Olyan ez a munkája, mint – elnézést a hasonlatért – a maggi-kocka. Abba több tányér jóízű leves van bele-sűrítve, csupán vizet kell adni hozzá, e könyvecskeben pedig több évszázadot átfogó teológiatörténetet találunk. Ha valaki ennek a 17 oldalas könyvnek a tartalmát a ha-

¹ Református Egyház, 1964. Újabbban: *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, 176.

² *A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés*. Sárospatak, 1934. Újra kiadva: *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, 122.

³ *Protestáns Szemle*, 1941. *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, 273.

⁴ *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, 123.

gyománys teológiai frazeológiával és saját szavaival akarná elmondani, akár 170 oldalas könyvet is megtöltene az. Rögtön kapjunk is ebből egy sűrítményt: „a protestantizmuson belül csak háromféle teológiával találkozunk, mégpedig a theocentrikus, antropocentrikus és krisztocentrikus protestáns teológiával, oly módon, hogy az első, azaz a theocentrikus teológián belül helyezkedik el az orthodox iskola; a második, azaz antropocentrikus protestáns teológia adja meg a talajt mindazon protestáns teológiai iskolák számára, amelyek a fölvilágosodás kora és a XX. század első negyede között elterülő hosszú időtartamot egymást fölváltva, vagy egymással küzdve kitöltik; a harmadik, azaz a krisztocentrikus protestáns teológia mezején még ma csak egy teológiai iskola sarjadzik, és ez a legújabb idők protestáns teológiai iskolája: a dialektikai iskola.”⁵

„Az orthodoxia a maga theocentrikus szemléletével egy a világtól nagyon távol álló Istenség-képzethez vezetett el; a racionalizmus az embert és emberit tette meg mértéknek, és mikor elérkezett fejlődésének legmagasabb csúcsára, akkor látta meg, hogy még milyen elérhetetlenül messze van az ég, és így eddigi helyzeténél összehasonlíthatatlanul mélyebbre hullott alá. A dialektika teológia éppen itt ismerte fel és mutatta meg, hogy a távollevő, a 'totaliter aliter' Isten megismerni engedi magát az őt elérni nem tudó embernek a testté lett Ige, Jézus Krisztus által. Ezt a kijelentést csak csodálni és elfogadni lehet, de nem lehet tudományos górcsővek alá helyezve elemezni. Az újszövetségi vallástudomány mellett ezért szükségképpen fel fog nőni egy másik tudomány, az újszövetségi kijelentés-tudomány.⁶ Ezt a tudományt csak az művelheti, aki az újszövetségi kijelentés tartalmáról meggyőződött, akinek a Kijelentés az Isten Igéjében bizonyossággá, realitássá, életformáló és világszemlélet-formáló hatalommá lett.”

2. Újszászy Kálmán másik teológiai munkája, amiről még szólok a negyedik evangélium írójáról szól.⁷ Egy amerikai hátterű és működtetésű teológiai főiskola működött Athénben, ott írta ezt a dolgozatot angolul, ő maga fordította le ezt magyarra. Ez a példány volt a kezemben (és ez látható a ma megnyitott kiállítás egyik tárlójában).

Az 1910-es évek vége, az 1920-as évek eleje a fordulat ideje volt a teológiai gondolkodásban, a Szentírás értelmezésében és kezelésében. Újszászy Kálmán, a fiatal újszövetséges olyan könyveket vehetett kezébe, amikor foglalkozott a János evangéliumával, amelyek a racionalizmus és teológiai liberalizmus termékei voltak. Ezzel a kemény kritikával kezdi ennek a munkájának a Bevezetését: „az újszövetségi tudományok mezeje mai állapotában hasonló képet nyújt ahhoz az augusztus végi tarlóhoz, amelynek termését már régen betakarták. Élettelen, aszott mező, amelyen nincs egy parányi zöld folt sem, amin a szem örömmel megpihenhetne. Ez a kép lehet túlzott, de mögötte azok az impressziók vannak fölhalmozódva, amelyek az újszövetségi tudományok irodalmába való betekintés ideje alatt gyűltek fel bennem.”⁸ A pataki teológián is liberális szemléletű tanárok tanították még Újszászy Kálmán diáknemzedékét. Egy volt diáktársától, Benke Kálmántól hallottam, hogy egyik tanár előadásában az evangélium egyik epizódjáról beszélt, és úgy kommentálta azt, hogy nyilvánvaló, hogy itt Jézus tévedett. És ekkor felállt egy diák, és azt mondta, hogy „Professzor úr, az a Jézus, akit én ismerek, nem tévedhet”. Ez a diák Újszászy Kálmán volt.

⁵ Sárospataki Református Lapok, 1930. 15. és 16. sz. Különnyomatban, 6.

⁶ Ezt 1930-ban írta Újszászy Kálmán. 1943-ban Sárospatakon megjelent tanártársa, Mátyás Ernő nagyjelentőségű műve: „Az újszövetségi kijelentéstörténet”.

⁷ A negyedik evangélium írója. Újszövetségi tanulmány. 1929.

⁸ A Bevezető sorok olvashatók az Újszászy Kálmán emlékkönyvben. 105.

Az Ige teológiája új reformációt sürgető tétele szólal meg ebben a dolgozatban, amikor azt fejtegeti a szerző, hogy az emberi gondolkodás „non possumus”-szal végződik; vagyis nem képes világosan látni vagy tisztába tenni a maga és világa dolgait. De Isten világosságot adott Jézus Krisztusban. Az igazi istenismeret a Jézus Krisztusban adott kijelentésben van. „Semmi és sehol sincs az embernek Istenből, csupán az Ige, azaz az, ami Jézus Krisztusban, Isten Igéjében adatott az embernek. Nincs más út Isten felé, mint Jézus Krisztus... Jézus Krisztus, a testté lett Ige a kezdete és vége, az alfája és ómegája mindannak, amit az ember bárhol és bármely korban tudott Istenről.” A Negyedik evangélium aranymondásaival mutat rá arra, aki képes kielégíteni istenkeresésünket, tudnivágyásunkat. Így mondja ezt el: „Életet pedig csak az 'Élet' adhat. A keresztyén teológiai tudományok nagy összessége le kell hogy tegye évszázadok gondolatainak segítségével szőtt fényes köntösét, és el kell hogy zárándokoljon Samáriába, a Jákob forrásához, hogy ott meghallgathassa nagy megalázkodással az örök prédikációt: 'Valaki pedig abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, soha örökké meg nem szomjúhozik', és azt a másikat: '...Ha valaki szomjúhozik jöjjön énhozzám, és igyék.'” Az újszövetségi tudományok már túlestek azon a koron, amikor első sorban a kritikai taglalásokra volt szükség; ma már a régi eredményeken keresztül bár, de arra van szükség, hogy közvetlen viszonyba hozzuk őket Jézus Krisztussal, a Kijelentéssel.”¹⁰

Jánosnak, a negyedik evangélium szerzőjének szellemi és lelki habitusát vizsgálja ez a dolgozat. Mégpedig úgy, mint filozófust, teológust és kegyes keresztyén embert. Nehéz elválasztani a filozófiát és a teológiát az evangélium szerzőjénél. A Prológus össze is kapcsolja és el is választja e kettőt. A keresztyén filozófiának az alapja ez: „Kezdetben vala az Ige”, vagyis itt a logosz fundamentális jelentősége a hangsúlyos. A keresztyén teológia pedig erre épül: „És az Ige testté lett”, vagyis a logosznak a názareti Jézus személyiségéhez való viszonyát hangsúlyozza.

A jánosi prológussal való foglalkozás fordította a fiatal újszövetséges teológus figyelmét a filozófiához. Amint ebben a munkájában együtt látta Jánosban a filozófust, a teológust és a kegyes embert, így most mi is hálát adunk Istennek azért a keresztyén filozófiáért, keresztyén teológiáért és keresztyén kegyességért, amit adott Újszász Kálmánnak, és amiből mi is részesülhetünk mint tanítványai.

⁹ Jn 7,37.

¹⁰ U. o. 106.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Újszászy Kálmán, a pedagógus

Elméleti munkássága, gyakorlati tevékenysége, élete egyaránt bizonyítja, hogy *Újszászy Kálmán magas fokú általános műveltséggel s sokoldalú szaktudományi képzettséggel rendelkezett.* Teológus, filozófus, pedagógus volt. S munkásságában ezek nem külön-külön jelentek meg, hanem együtt, egymással szoros összefüggésben, egymást áthatva valósultak meg. Elméleti fejtegetéseiben és gyakorlati munkásságában egyszerre volt teológus, filozófus és pedagógus. Teológiai és filozófiai írásaiban gyakran esik szó nevelésről, mindig érzékelhető a fejlesztő szándék, a javító, nevelő törekvés, s pedagógiai megnyilvánulásait is mélyen áthatja a teológiai és filozófiai felfogása. Pedagógiai alkat, aki nemcsak a tanári katedrai tanításaival nevel, hanem minden egyéb tevékenységével is.

Újszászy Kálmán *igazi, vérbeli pedagógus volt.* Azzá lett vallásos meggyőződése következtében, s azzá tették személyiségének alkotó jegyei, emberi jellemvonásai. Hívó keresztényen ember volt, aki a predestináció tanát vallva tehetségét Istentől kapott talentumként fogta fel, s sokat tett, mindent elkövetett azért, hogy képességeit minél jobban fejlessze és gyümölcsöztesse. Munkáját Istentől számára kijelölt küldetésként vállalta és végezte. Ez a felelősség- és küldetéstudat ösztönözte arra, hogy minél eredményesebben, nagyobb nevelő hatással munkálkodjék. Nevelői munkássága széleskörű, sokoldalú. Azok közé a tiszteletre méltó, megszállott pataki tanárok közé tartozott, akik kötelességüknek érezték, hogy nemzetükért, egyházukért, Patakért tevékenykedjenek, s munkájukkal az igaz ügyet, a fejlődést segítsék. A küldetéstudat és a felelősség készítette egész életében arra, hogy a kisebb-nagyobb, a szűkebb-tágabb közösségeket teljes odaadással, nagy hűséggel szolgálja. Minden feladatot, ami rábízott, amit vállalt, teljes odaadással, hivatás-szeretettel, nagy tudatossággal oldott meg. Magatartása, törekvése, munkássága, életműve csak mindezek figyelembevételével értékelhető és értelmezhető helyesen.

Újszászy Kálmán nem alkotott összefüggő, önálló pedagógiai rendszert, de számos pedagógiai kérdésben nyilvánított véleményt. Gyakorlati munkásságának fontos ösztönzője volt a nevelési felfogása, törekvése. S pedagógiai nézeteit, eszméit is főleg bizonyos gyakorlati feladatmegoldások kimunkálása során fejtette ki s érvényesítette.

Felfogásában a vallásos meggyőződésének megfelelően a *nevelés* végső célja az Istennek szolgáló ember, közelebbi célja pedig az egyház és a magyar nemzet fejlődését munkáló egyháztagok, magyar emberek, „nemzetben és emberiségben gondolkodó polgárok” nevelése. Minden munkáját ennek szolgálatában tervezte, szervezte és végezte. A lelkészképzés, a tanítóképzés, a faluszemináriumi és népfőiskolai tevékenység, a munkatábor, az iskolán kívüli társadalmi munka, irodalmi munkásságának nagy része ezt a nevelést segítette, erősítette. A lelkész- és tanítóképzéssel hagyományos módon, a tantervi követelmények minél tökéletesebb megvalósításával igyekezett a célt megközelíteni. A faluszemináriumi munka fontos feladata volt egyrészt a magyarság, a magyar falu sajátosságainak, problémáinak megismerése, azaz a szeminaristák ismereteinek bővítése, gyarapítása, másrészt pedig az ismeretek gyakorlati alkalmazásával a magyarságszolgálat konkrét megvalósítása, a kiszállásokon megfelelő műsorok adásával együtt gazdaságrajzi adatok, szellemi néprajzi anyagok gyűjtése. Maga Újszászy Kálmán is így vall erről: „A sárospataki főiskola faluszemináriumi munkája, mint azt időről-időre hangsúlyozzuk, első-

sorban nevelő munka. Nevelői munka, mert amikor falu- és népismeretre tanít, egészségesebb, építőbb magyarságra nevel.¹ A népfőiskola szervezésének fontos célja volt, hogy a pataki kollégium a nép fiainak közvetlen tanításával, nevelésével viszonzza a gyülekezetek szeretetét, támogatását, amellyel a mendikációk, legációk révén segítik a szegény diákok tanulását, s egyéb módon is az iskola működését, továbbá az is, hogy a gyülekezetek, a faluközösség számára elkötelezett egyháztagot, presbitert, a falut hatékonyan szolgáló közösségi embert neveljen, segítse a művelt polgár-paraszt ember kiforrását. Ezzel együtt összehozták a fiatalokat a leendő lelkészekkel azért, hogy közelebből megismerjék, megszeressék egymást, hogy eszményeik közössé váljanak és eredményesebb legyen majdani egyházi és nemzeti közösségépítő munkájuk. A népfőiskolán a fiatalok „a kor követelményeinek megfelelő, erkölcsi, kulturális, gazdasági és közösségi életre való nevelésben” részesültek.²

Újszászy Kálmán egyházi szolgálataiban is pedagógus volt. Igehirdetéseivel, egyéb egyházi beszédeivel, munkájával egyaránt törekedett a nevelésre, tanításra. A Szentírás szerint az egyháznak fontos feladata a tanítás. Az igehirdetés, a hittanóra s minden más vallási megnyilatkozás elsősorban bizonyágtétel, egyben azonban tanítás is: a krisztusi parancs megtartására nevelés. S Újszászy Kálmán minden egyházi megnyilatkozása bizonyágtétel és tanítás volt. Meggyőzően bizonyítja ezt a Zempléni Református Egyházmenyegye gondnokává történt megválasztásakor 1955-ben Sárospatakon, továbbá a Tiszáninnereni Református Egyházkertület főgondnokává való választásakor 1964-ben Miskolcon tartott székfoglaló beszéde is. Bizonyágtételével s saját programjának meghirdetésével tanította, nevelte, mozgósította a hallgatóságot s rajtuk keresztül a gyülekezeteket a feladatok vállalására és megoldására.

Újszászy Kálmán hívő emberekké, az egyház és a magyarság szolgálatára nevelte tanítványait. Vallotta, hogy csak vallásérvű, hazafias szellemű, puritán felfogású, a kisebb-nagyobb közösséget, a rájuk, a vezetősükre bízottakért felelősséget érző, küldetésüket vállaló és teljesítő, hivatásuknak élő, jól képzett lelkészek-tanítók oldhatják meg a szükséges eredménnyel az egyház és iskola feladatait, segíthetik sikeresen magyar népünk fejlődését. Következésképpen, kitartó munkájával ilyen lelkészek-tanítók nevelésére törekedett. Nevelő hatását a gyülekezetek a lelkészek-tanítók közvetítésén túl a népfőiskolásokon keresztül is érzékelték. S amikor már nem állhatott a katedrara, a Tudományos Gyűjtemények szervezésében értékesítette, élte küldetését: a nevelés eszközeiül használta fel a történelmi emlékeket, a magyar művelődési értékek gyűjtésével, megőrzésével és bemutatásával szolgált az ifjúság és a felnőtt társadalom nevelését.

Újszászy Kálmán szerint a nevelés életre nevelés. Ez a felfogás azonban nemcsak a hitvallás, a szakma gyakorlásához szükséges ismeretek megtanítására ösztönözte, hanem igyekezett tanítványait felkészíteni azokra a körülményekre, élethelyzetekre, amelyekben majd feladataikat meg kell oldaniuk. A faluszemináriumi, a cserkész és a munkatábori szervező munkában egyaránt jól érzékelhető ez az igyekezet, de bizonyítja ezt az 1945 utáni években végzett munkája is. Ennek során abból a megfontolásból indult ki, hogy hazánk megszállása miatt bizonyára más politikai korszak következik, amely az addig fontosnak tartott szellemiséggel ellentétes értékeket képvisel majd. S mivel a lelkészek abban a helyzetben is munkálkodnia kell, fontosnak tartotta, hogy a teológusok, a leendő lelképásztorok legyenek tisztában azzal, hogy az új politikai világ milyen felfogás alapján akar egy másféle világot felépíteni. Ennek megfelelően a filozófia és pedagógia tanárként arra ösztönözte tanítványait, hogy ismerjék meg a marxista filozófiát és pedagógiát.

¹ *Újszászy Kálmán: Faluszeminárium. = A Sárospataki Ref. Főiskola teol. akadémiai és gimnáziumi Évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Szerkesztették: Dr. Zsiros József és Tárczy Árpád. Sárospatak, 1942. 99. o.*

² *Kovács Károly: Emlékeim Újszászy Kálmán professzor úrról. = Újszászy Kálmán Emlékkönyv. Budapest-Sárospatak, 1996. (A továbbiakban: Emlékkönyv) 551. o.*

Pedagógiai felfogása optimista és demokratikus. Következik ez abból a vallásos meggyőződéséből, hogy minden ember Isten gyermeke, tehát nevelhető és nevelendő. Vallotta, hogy mindenkinek, az akkor elmaradott falusi embereknek is szükségük van megfelelő képzettségre, műveltségre, mert csak így boldogulhat az életben, lehet emberebb ember. Küldetéstudata mellett ez a felfogása is ösztönözte a faluszemináriumi munka megindítására és a népfőiskolai tanfolyamok szervezésére. Az előbbi jól felkészült teológusok segítségével, az utóbbi pedig a faluközösség fiataljai műveltségének bővítésével, látóköriük kiterjesztésével segítette a falusi emberek felemelkedését.

Újszászy Kálmán elméleti és gyakorlati pedagógiai munkája kézzel fogható módon és nagy eredményességgel bontakozott ki és valósult meg a *tanítóképzős cserkészparancsnoki tevékenységében*. S mivel erről a munkájáról általában alig esik szó, a továbbiakban ennek vázolásával, elemzésével igyekszem rávilágítani konkrétan pedagógiai törekvéseire. Természetes, hogy a cserkészmunkában kifejezésre jutó nevelési törekvése részleteiben különbözik a más irányú tevékenysége törekvéseitől, de a végső célban, a fő feladatokban ezek a törekvések mind megegyeznek. Céljuk az igazabb magyar, keresztyén, használó, szolgáló, közösségi életet élő emberek nevelése, az ember kibontakozásának, az egyéniség és személyiség kifejlődésének segítése. S a többoldalú tevékenysége révén nevelői hatása hatékonyabban, szélesebb társadalmat érintően bontakozott ki és érvényesült.

1929-ben lett a tanítóképző-intézet vallástanára, amikortól az állam és a tiszáninneri református egyházkerület között létrejött szerződés alapján a pataki tanítóképző ismét református egyházi intézményként, az egyházkerület intézeteként, a kollégium testvériskolájaként működött tovább. Az új egyházi intézményben Újszászy Kálmán vallástanár nagy szerepet kapott az egyházi iskola vallásos nevelésének kialakításában és megszervezésében. A vallásórák lehetőségeinek kihasználásán túl, az általa gondosan kidolgozott terv alapján szervezte, irányította az intézetben folyó tanórán kívüli vallásos nevelést, a hétfő reggeli közös áhitatot, a reggeli előtti bibliaolvasást és a hetenkénti bibliaköri munkát. Ugyanakkor a vallási tárgyakon kívül tanított egészségtant, földrajzot és tornát. Ezzel együtt pedagógiai tudatossággal, jó nevelő hatású gyakorlati érzékkel szervezte s irányította éveken át a 234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapat munkáját.

Újszászy Kálmán előtt ekkor a cserkészmunka már nem volt új. Teológus korában egyike volt azoknak a teológusoknak, akik a gimnáziumi 134. sz. Hegyaljai Erő Cserkészcsapatot megszervezték s munkájában részt vettek. Ennek megfelelően a tanítóképzőbe kerülésekor már kellő cserkészműlt volt mögötte, s volt bizonyos gyakorlata is a cserkészmunka szervezésében, vezetésében.

Tanítóképzős cserkészparancsnokként tudatosan, következetesen s jól szervezett munkával „a nemesebb értelemben vett szociális gondolkozású keresztyén és magyar élthez” igyekezett mozgósítani a fiatalokat. S e tevékenységének *nemcsak az volt a célja, hogy a tanítójelöltek a cserkészéletet megéljék, a cserkészmozgalom nagy nevelő hatásában minél erőteljesebben részesedjenek, közösségeket szolgáló emberré fejlődjenek, hanem az is, hogy felkészítse őket további vezetői szerepükre*, feladataikra, hogy majdani nevelő munkájukban a cserkészszemlélet tudatosan érvényesítsék, cserkészvezetőkké váljanak és jövődi cserkésziszti, csapatvezetői feladataik megoldásához kellő gyakorlati képzést is kapjanak.

Mivel a diákság szükségleteihez szabott cserkészmunka elsősorban a gimnazistákhoz alkalmazkodott, szükségét érezte annak, hogy a tanítóképzés szempontjainak figyelembevételével és érvényesítésével a tanítójelöltek számára külön munkarendet készítsen. Ezért filozófiai, teológiai alapozással mélyrehatóan foglalkozott a tanítóképzős cserkészmunka pedagógiai szerepével, jelentőségével. Kidolgozta *A tanítóképzős cserkészmunka* című

művét, melyben elemezte a képzős cserkészmunka alapjait, feladatait és anyagát. Munkájában nagy gondot fordított az evangéliumi magyar tanítóideált megrajzoló szellemi és az ideál megvalósítását elősegítő gyakorlati munkaanyag kialakítására.

Újszászy Kálmán szerint minden munka valamilyen hiány-kielégítéssel függ össze. A *képzőscserkész-munkának az a feladata, hogy a képzős lélekben felmerülő hiány pótlásában segítse a tanítójelöltet*. A serdülő korú képzős ugyanis már elvesztette a gyermeki világát, de az új, a felnőtt még nincs birtokában s e talajnélküliség megszüntetésére irányuló törekvése nyugtalanságot kelt benne: szeretne felnőtt lenni. A cserkészmunkának ebben kell őt segítenie: „a serdülő képzőscserkészt át kell vezetnie az evangéliumi férfi világába, a fajhoz és hazához fűződő képzetait okos faj- és hazaszeretet alapjaivá kell tennie, és végül olyan helyzetet kell számára teremtenie, amelynek szemszögéből a hivatását megtanulhatja őszintén értékelni és szeretni”.³ Az adolescens korú képzős már a felnőtt kor küszöbén áll, de még nem tudja, hogy a felnőttek világában hogyan rendezze be életét. A cserkészmunkának tehát olyan irányeszméhez kell eljuttatnia a képzőst, hogy a felnőtt kor világában tudjon tájékozódni, s ott találja is meg a maga helyét, azaz világnézetet, magyar és tanítói programot kell számára adni.

A képzőscserkész-munka által propagált férfivilág az evangéliumi férfiélet világa, s ennek irányeszméje az evangéliumi világnézet. Ezt kell a képzőscserkésznek birtokba vennie. Ennek segítségével ismeri meg önmagát, és tudja elhelyezni magát, általában az embert a mindenségben. Az evangéliumi világnézetű adolescens képzős önmaga megismerése közben rájön arra, hogy élete tele van hiányokkal, hogy a hiányok végső alapja a bűn, hogy a bűn hatására lesz az emberi lélek hiányokkal teli. Ugyanakkor felragyog előtte az az ember, aki lehetne és akinek lennie kellene. Eszményt formál belőle, emberibb ember akar lenni, s küzd annak megvalósításáért. E küzdelemben megtapasztalja, hogy a maga erejéből a kívánt eszményt megvalósítani nem tudja. Rájön, hogy a bűn rabaságából csak a Megváltó szabadíthatja ki. *S a képzőscserkész ezen a keresztyén világnézetben keresztül találja meg igazán a maga és az ember helyét a világban*. A cserkésznek abban kell segítenie a képzőst, hogy ő maga jusson el ehhez a világnézethez. Ennek során a képzős cserkészideál megrajzolása céljából a munkaanyag szellemi részének középpontjában a Szentírás olvasása áll, Jézus személyiségének megnyilvánulásait tükrözve. Az ideál kialakítás másik fő eszköze a cserkész törvények evangéliumi alapokra helyezett magyarázata. S az evangéliumi világnézetet képviselő cserkész férfiideál arra fogja ösztönözni a képzőst, hogy bűnösségének tudatában alázza meg magát Isten előtt, s a Jézus Krisztusban adott világért hálaából vállalja Isten ügyének szolgálatát. Ezzel szűnik meg számára az életkorral kapcsolatban felmerült hiány.

A fentiekkel együtt a *cserkészletnek abban is segítenie kell a tanítóképzőst, hogy eljusson a magyarság- és hazaszeretet pozitív formájához, s felkészüljön a magyarság, a nemzet, a haza szolgálatára s tanítói hivatására*. A képzős cserkészmunka segítségével megerősített evangéliumi világnézet és pozitív magyarság tükrében bámulatos színekben bontakozik ki előtte tanítói pályájának, hivatásának minden szépsége. Megerősödik az a gondolata, hogy „lehetnek több előtanulmányt igénylő pályák, de a jövő nemzedéket tekintve egyetemesebb hatású, jelentőségtejteljesebb hivatás az övénel nincs. Ennek megfelelően tanítói öntudata megerősödik, hivatásszeretete pedig olyan aktivitást termel benne, amely egy életre elegendő energiát tartalmaz”.⁴ *A képzős cserkészmunka tehát abban segíti a tanítójelöltet, hogy az evangéliumi magyar tanító ideálját önmagában kialakítsa és megvalósítsa*.

A fentiek figyelembevételével kidolgozta a képzős cserkészmunka részletes munkarendjét *A Sárospataki Református Tanítóképzőintézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkész-*

³ Újszászy Kálmán: A tanítóképzős cserkészmunka. Sárospatak, 1933. 21. o.

⁴ U.o. 16. o.

csapatának öt éves munkarendje a képzőcserkész őrsi-, csapat- és magánmunkája számára címmel. Ebben az egyes foglalkozásoknak nemcsak a fő feladatait jelölte meg, hanem pontos és konkrét tervet, módszeres útmutatást is adott minden egyes foglalkozás hatékony megszervezéséhez és megtartásához. Tervét ki is próbálta. A munkát, annak hatását, eredményeit tervszerűen figyelte, a tapasztalatokat a munka folytatásánál s a munkarend végleges kialakítása során felhasználta. Az így elkészített munkarendet 1933-ban meg is jelentette, nemcsak azért, hogy használatával a pataki képzőcserkész munkáját tudatosabbá, eredményesebbé, nevelőbb hatásúvá tegye, hanem azért is, hogy más tanítóképzők cserkészcsapatának munkáját is segítse.

Cserkész csapatvezetői munkája során ezen túlmenően természetesen *megszervezte a vízicserkész és az apródmunkát* is a gyakorlóiskolai tanulókkal. A vízicserkész munka megindítására nemcsak annak a cserkész egészségére, testi fejlődésére gyakorolt jó hatása ösztönözte, hanem a környezeti lehetőség, a Bodrog folyó jelenléte is. Az apródmunka szervezését a tanítói nevelés szempontjából tartotta fontosnak. Mivel ugyanis a képzőcserkész tanító lesz, az apródmunka segítségével mélyül a felelőssége, hiszen közvetlenebb kapcsolatba kerül a tanulókkal, s sikeresebb lesz a tanítói hivatásra való felkészülése.

A munkarend révén a pataki képzőcserkész élet tudatosabb, vonzóbb, hatékonyabb lett, a demokrácia iskolájaként működött, s így a csapat tagjait felkészítette a demokratikus vezetésre és munkavégzésre. A munkarend szerint *a cserkészcsapat életét, tevékenységét az a vezetőség irányítja, szervezi, melynek egyenjogú tagjai voltak az őrs- és rajvezetők, a csapattisztek és a parancsnok*. Életkoránál, képzettségénél, tisztségénél fogva természetesen a csapatparancsnok munkája volt a legsokrétűbb, a legtöbb s felelőssége a legnagyobb. Ő készítette el a terveket, a tanulók körében ő volt a pedagógus, a cserkészek között az idősebb, tapasztaltabb cserkészestvér. S Újszászy Kálmán kiváló pedagógus volta, nevelő hatása abban is megnyilvánult, hogy a csapat vezetőit, kik az iskolában tanítványai voltak, a cserkészmunkában egyenrangú társakul fogadta, továbbá abban is, hogy a tanítvány-cserkészek kellően élni is tudtak ezzel a megtisztelő bizalommal és felelősséggel. Ez a demokratikus szellem más vonatkozásban is hatott a tanítójelöltekre: arra ösztönözte őket, hogy majd mint vezetők, tanítók ők is emberként, munkatársként, a szolgálatban társként fogadják el a másik embert, a tanítványt is.

Újszászy Kálmán munkarendje szerint *a csapat munkájának négy fontos ága volt: a vezetői, a szorosabb értelemben vett cserkész-, a vízicserkész- és az apródcserkész-munka. A vezetői munka* színtere a heti vezetői összejövetel volt, amelyen megbeszélték a csapat életének munkáját, minden fontosabb problémáját, s amely így arra szolgált, hogy „a vezetők a csapatvezetés legkisebb gondját is megosszák a parancsnokkal és így észrevétlenül is jövőendő csapatvezetőkké fejlődjenek”.⁵ E fejlődést erősítették a vezetőség tagjainak részvételei az országos vezetőképző táborokban is.

Újszászy Kálmán cserkész-munka-rendszerében *az igazi munka alapja az őrsi munka volt*. S a munkarend megjelentetése különösen nagy lendületet adott az őrsi munkának. Mind az őrsvezető, mind az őrsi tag ismerte a feladatokat és követelményeket, s együtt igyekeztek jól, eredményesen végezni munkájukat. A munkarend évenként 31-31 órsi gyűlést ír elő, és kellően konkretizálja mindegyik anyagát. 25-25 foglalkozást a cserkész-otthonban tartanak, hat-hét foglalkozást pedig a szabadban szerveznek.

A cserkészszellem alakításában, erősítésében, élésében, a keresztyén magyar szellemiségű ember formálásában, a vallás erkölcsi és hazaszeretetre nevelésben *az őrsi gyűléseken fontos szerepet kapott a szellemi, a gyakorlati, a testedző és a szórakoztató cserkészmunka*. Ennek megfelelően minden őrsi gyűlésen volt bibliaolvasás és tervszerűen

⁵ Újszászy Kálmán: 234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapat. = A Tiszáninneni Ref. Egyházközség Sárospataki Tanítóképző Intézete 1929-30. évi Értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső. Sárospatak, 1930. 45. o.

foglalkoztak az egyes cserkész-törvények különböző szempontú értelmezésével, továbbá más fontos témák megbeszélésével. Konkrétabban: az I. osztályban az egyes „cserkész-törvények és én”, illetve a vallási és más magatartási kötelezettségek voltak a megbeszélések témái. A II. osztályban „a cserkész-törvények és a magyarság”, illetve a nemzeti művelődés, keresztényiség és magyarság kérdésével foglalkoztak. A III. osztályban „a cserkész-törvények és a társadalom”, illetve a demokrácia, pacifizmus, militarizmus témákat elemeztek. A IV. osztályban „a cserkész-törvények és a gyermek”, továbbá a cserkész-apródmunka voltak a témák. Az V. osztályban „a cserkész-törvények és a magyar falu”, illetve a honvédség, az öregcserkészet értelmezésére került sor.

Az őrsi gyűlések fő feladatai azonosak voltak. A munkarend azonban pontosan eltervezte ezek megoldásának módját, kimunkálta minden egyes gyűlés konkrét tartalmát is. Az őrsi gyűlés a cserkészdal eléneklésével kezdődött. Ezután felolvasták a Szentírásból a foglalkozásra kijelölt részt, melyet a munkarend az egyes osztályokra nézve az alábbiak szerint tartalmazott: Jézus élete, Jézus csodái, Jézus példázatai, Jézus tanításai, az apostolok tanításai. A bibliaolvasást imádság zárta. A következő fontos mozzanata volt a gyűlésnek a cserkész-törvények s más ajánlott témák megbeszélése. Ezután került sor a kitűzött gyakorlati cserkészmunka megismerésére és elvégzésére. Ezt cserkészének, illetve magyar népdalok éneklése, tanulása, továbbá játék (sok falusi gyermekjáték is!), illetve bizonyos kézimunka követte. Közben megbeszélték az őr, illetve a csapat életével, munkájával kapcsolatos problémákat, terveket is. A gyűlés imával és énekekkel zárult.

A fentiekhez hasonlóan *jó eligazítást adott a munkarend a szabadbani szárazföldi és vízi őrsi összejövetelnek, az őrsi kirándulások szervezéséhez is.* Az őrsi kirándulások feladata a környék megismerése, a természet s az ember megfigyelése. A kirándulások egy része néprajzi kiszállás volt a környező falvakba egy-egy falu közelebbi megismerése céljából. Ilyenkor megadott szempontok szerint néprajzi gyűjtést is végeztek, megfigyeléseiket elemezték, az őrsi gyűlésen megbeszélték s a csapatgyűjtemény számára feldolgozták. Mindez azt is jelzi, hogy Újszászy Kálmán későbbi faluszemináriumi munkájának csírái már itt megtalálhatók, ilyen irányú kezdeményezésére már a képzésben sor került. A kirándulások nemcsak sportcélokat szolgáltak, hanem a jellemnevelésnek is fontos eszközei voltak. Az őr életében szerepet kapott az ipari munkásság is. Ennek során elkészítették a cserkészotthon bútorzatát, díszítéseit, rendben tartották, javították a csapat vízijárműveit, nagy túracónakot és sok gyermekjátékot készítettek.

Hasonló célratöréssel, gonddal tervezte el és szervezte meg Újszászy Kálmán a *képzőcserkész csapatmunkáját* és magánmunkáját is. A csapatgyűlések, a közös kirándulások, a műsoros teadélutánok, a nyári mozgótáborok és nagytáborok az összetartást, a kis közösségek nagy közösséggé formálódását szolgálták. Az összetartást erősítette az a gyakorlat is, hogy rendszeres levelezéssel, körlevéllel tartották a kapcsolatot a csapatból kikerült végzett tanítókkal, akik közül többen a csapat nyári táborain is részt vettek. A munkarend a csapatmunkában fontos követelményként írta elő a pontos megjelenést, az aktív közreműködést, a csapat-összetartozás érzésének ápolását, a fogadalomtéttel kapcsolatos önvizsgálatot s a példaadó magatartást.

A *képzőcserkész magánmunkájának* szerinte nagy nevelő, pótolhatatlan jellemfejlesztő szerepe van. A magánmunkában a cserkész a maga lábán áll, tudatosan önnevelő munkát végez. A magánmunka fontos része volt a munkarendben *kijelölt irodalmi művek* elolvasása s az olvasottakról megfelelő jegyzetek készítése. A munkarend osztályonként olyan olvasmányokat jelölt ki olvasásra, amelyek egyrészt a cserkészszellem erősítését, másrészt pedig a magyar társadalom, a magyar nép közelebbi megismerését és megszeretetését segítették. A cserkész magánmunka másik fontos része volt a *takarékosság*. E követelmény teljesítéséhez a tanulónak minden évben, a lehetőségeihez mérten, folyamatosan takarékoskodnia kellett. Az egyének által összegyűjtött pénzt a csapat összeszedte, s együtt tette be a takaréka. A cserkész az évek során megtakarított pénzét a csapatból

való távozásakor visszakapta. A kamatokat a csapat szegény sorsú tagjainak segélyezésére fordították, s így az egyéni takarékosággal együttjárt mások segítésének a gyakorlása is. A cserkész-magánmunka harmadik fontos követelménye volt *egy idegen nyelv folyamatos tanulása* a világnyelvek vagy a szomszéd népek nyelve közül a nemzetnél nagyobb közösségbe való bekapcsolódás segítése céljából. Az öt év alatti magán-nyelvtanulása során a cserkésznek meg kellett tanulni jól olvasni és 600 szót társalgási formában használni.

Mindezek azt bizonyítják, hogy *nagy pedagógiai hozzáértéssel, tudatossággal, következetességgel alakította ki, szervezte meg s irányította a tanítóképzős cserkészmunkát*. 1929 és 1931 között volt a tanítóképző tanára, de a képzőből való elkerülése után még három évig teológiai tanárként is parancsnoka maradt a csapatnak. S amikor nagy elfoglaltsága miatt 1934-ben a vezetői feladatok megoldására már felelősséggel nem tudott vállalkozni, az „áldozatos életű és örökké munkában égő” volt cserkészparancsnok mint „segítő és tanácsadó” még éveken át szoros kapcsolatban volt a csapattal. Vezetője volt a végzetek öregrajának, levelezéssel tartotta velük a kapcsolatot, erősítette szellemiségüket s szervezett számukra emlékezetes nyári mozgótáborokat Ausztriába, Bulgáriába stb.

Újszászy Kálmán tanári munkásságával nagymértékben hozzájárult a korabeli pataki tanítóképzés eredményeinek fokozásához. A képző nevelő hatása megmutatkozott a kikerültek jó munkájában, a magyar nép és nemzet odaadó szolgálatában, de megmutatkozott a tanítóképzőhöz való hűségükben, a volt tanáraikhoz való szeretetteljes ragaszkodásukban. Újszászy Kálmánnal a képzősök később is olyan szoros kapcsolatban maradtak, hogy nemcsak a rendszeresen tartott osztálytalálkozóikra hívták meg, hanem többen egyénileg is tartották vele a kapcsolatot, leveleztek vele vagy felkeresték személyesen. S e pataki képzős szellem erősítésében abban az időben Újszászy Kálmánnak nagy érdemei vannak!

Újszászy Kálmán vonzó pedagógiai törekvései hatékony munkásságban, gazdag tevékenységben valósultak meg. Személyiségének megnyerő vonásai, magas képzettsége és sokrétű munkája következtében *sok ember került hatása alá s kapott tőle indítékot a közösségszolgálat vállalására, illetőleg erősítést a már megkezdett áldozatos munkavégzés folytatására*. Nevelő hatása széleskörű volt. Nevelt tanítási óráival, lelkesítő szolgálataival, tudományos, szervező gyakorlati tevékenységével, társadalmi munkájával, nagy levezéssel és személyes beszélgetéseivel. Igényes ember volt. Ez is fokozta nevelő hatását. Előadásaira mindig gondosan felkészült. Szerepléseit, mint minden más munkáját is, tudatos célratörés, következetes igényesség, tartalmi gazdagság, stílusát találó megfogalmazás, tudományos pontosság, szemléletesség, világosság jellemezte. Benke György szerint „fogalmazásának fegyelme, előadásában a tartalom és forma összhangja (csiszolt forma, magvas mondanivaló) emlékeztetése tette előadásait és élménnyé „kari áhítatait”. Teológus-diák koromban ő volt az a tanár, akitől tanulni tanultunk: értelemmel tanulni, gondolkodva tanulni. Előadásmódja, vizsgamódszere jelentette nekünk a középiskola után az akadémiai módszert”.⁶

Újszászy Kálmán azonban nemcsak szaktárgyai tanításával hatott tanítványaira, hanem egész munkásságával, a rábizott feladatok vállalásával és következetes megoldásával, életének példamutatásával. Nevelt hitével, igényességével és szerénységével, szeretetével és segítőkészségével, a másság elfogadásával, a másik ember megértésével, a közösségek, az ember önzetlen szolgálatával.

Nevelő hatása az iskolából kikerült tanítványokra is kiterjedt. A végzett cserkésztanítványokkal, a faluszeminárium volt tagjaival, más tanítványaival később is tartotta a kapcsolatot. Körlevelekben tájékoztatta az egyes közösségek tagjait volt közösségük törekvéseiről, munkájáról, eredményeiről. S ezek a levelek nagymértékben erősítették a közösség és

⁶ Benke György: Ökumenikus nevelés Sárospatakon. = Emlékkönyv, 558. o.

a végzetek közti kapcsolatokat, mélyítették a végzetek és az iskola kapcsolatát s egyben tágitották az iskola szellemi nevelő hatását.

Kovács Károly szerint Újszászy Kálmán „élete példájával nevelt. Életéből sugárzott az az életformáló erő, ami a Krisztusban hívő embereket jellemzi. Ránk, fiatalokra rendkívüli hatással volt. Egész életünkre maradandó értékeket kaptunk tőle. Erősített bennünket magyarságtudatunkban, hazaszeretetünkben”.⁷ Cseh Lajosnak Újszászy Kálmán vizsgálata-tási módja hatására vált életelemévé Barth Károly tanítása: „Mindent meg kell tennem neked, az embernek, ami csak lehetséges és a többit bízni Istenre”. „Életemben igen sokat vizsgáztam, de egyedül ő volt képes úgy hatni rám, hogy becsületből nyújtsam minden erőmből a legjobb felkészülést... A tisztességes helytállás nagy leckéjét tőle tudtam megta-nulni”.⁸

Magam éppen 65 évvel ezelőtt lettem Újszászy Kálmán tanítványa. Nemcsak a peda-gógiát, filozófiát és az angol nyelvet tanultam tőle, hanem hűséges tagja voltam a falu-szemináriumnak s az általa Szabó Zoltánnal együtt vezetett munkatábornak is. Tanítványa-ival közvetlen viszonyban volt. Érdekelte a magánéletünk, sorsunk, az adódó problémánk. Sokszor beszélgetett velünk, sokoldalúan ismerte diákjait. Számunkra Újszászy Kálmán több volt mint tanár: közeli rokonnak éreztük, aki szeretettel, felelősséggel nevelt ben-nünket. S az iránta kialakult tiszteletünk, szeretetünk és hálánk egész életünkben végigkí-sér mindnyájunkat. Az ő tanítása, szolgáló élete, példája, közvetlensége alakította ki ben-nem a pedagógia iránti érdeklődést. Ő indított el a nevelői pálya felé. Isten után neki köszönhetem, hogy a nevelői munka lett szeretett hivatásom, életemmé.

Újszászy Kálmán pedagógiai munkásságát, eredményeit értékelve Kovács Dániel talá-lóan állapítja meg, hogy „Újszászy Kálmán 1931-1951 között intenzitásában és hatásában egyaránt jelentős teljesítménnyel írta be nevét a magyar pedagógia történetébe a faluneve-lés sárospataki modelljének elméleti és gyakorlati kidolgozásával”.⁹

Emlékezésemet, elemzésemet hasonló gondolattal zárom: a magyar nép, a magyar nemzet, a református egyház életében betöltött nevelő hatású szolgálata, szerepe, egész életműve kellő alapot szolgáltat ahhoz, hogy Újszászy Kálmán helyet kapjon a nagy ma-gyar pedagógusok panteonjában.

⁷ Kovács Károly i. m. 551. o.

⁸ Cseh Lajos: A vizsgáztató professzor. = Emlékkönyv, 550. o.

⁹ Kovács Dániel: Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája. = Emlékkönyv, 506. o.

KOVÁTS DÁNIEL

Újszászy Kálmán a nemzeti önismeret szolgálatában

Amikor februárban ennek az emlékülésnek a programját terveztük, arra törekedtünk, hogy Újszászy Kálmán életművét minél teljesebben áttekintsük. Úgy gondoltuk, hogy a Szabad Tér Kiadó gondozásában tavaly megjelent *Újszászy Kálmán emlékkönyv* hozzáférhetővé teszi a jeles professzor, mindannyiunk kedves mestere csaknem teljes munkásságát, s most már az elemzés időszaka következik. Szép kötelessége az utókornak, hogy hozzáférhetővé tegye és elmélyülten értékelje azok örökségét, akik meghatározó szerepet játszottak régióink szellemi arculatának formálásában. Szándékaink szerint ezt szolgáljuk mai emlékülésünkön.

Magam abból szeretnék kiindulni, hogy dr. Újszászy Kálmán, a filozófia tanára az őt foglalkoztató kérdésekhez mindenekelőtt elméleti nézőpontból fordult. Munkásságának jelentőségét éppen az adja, hogy nézetei rendszert alkotnak és filozófiai megalapozottságúak. Így van ez a kultúra, a nemzet, a magyarságismeret témakörében is. Az utókor ugyan elsősorban az emberi példamutatást és a gyakorlati szervezőmunkát tartja számon róla, az ebből kirajzolódó kép azonban nem lehet eléggé plasztikus és igaz. Tanulmányait megismerve meggyőződhetünk róla, hogy mindazok a vállalkozások, amelyek a 30-as és 40-es években az ő nevéhez kapcsolódnak, átgondolt eszmerendszerre, szilárd gondolati alapokra épültek. Hajlamosak lehetünk Újszászy Kálmán ismertségét és elismertségét elsősorban a megélt 92 esztendőnek tulajdonítani, valamint annak az adománynak, hogy ő maradhatott Patakon a professzorok közül a teológia megszüntetése után, s hogy túlélte pályatársait. Pedig valójában nem pusztán ezek a szerencsés körülmények emelik ki őt a hasonló vonalon mozgó kortársai közül, hanem elsősorban az a tudatosság, ahogyan a maga küldetését elméletileg megalapozta, tennivalóit módszeresen tisztázta s szívós következetességgel – a kor által nyújtott mozgástérben – végrehajtotta. Ez az ő életének a nagy tanulsága, s csak ennek a tanulságnak a fényében értékelhetjük reálisan munkásságát.

Újszászy Kálmán szolgálatának egyik legjelentősebb területe az, amit a magyar nemzeti önismeret érdekében végzett. Ez nem véletlenül alakult így. Abban a történelmi helyzetben, amely meghatározta emberi és nevelői magatartását, szükségszerűen találkozott szembe a nagy kihívással: válaszolni a kérdésre, mit jelen számunkra a magyarságunk. Trianon után alakult ki hivatástudata, amikor számolnia kellett a szűkebb mozgástérrel, s még ha remélte is egy revízió lehetőségét, alkalmazkodnia kellett a történelmi adottsághoz. Többi kortársa is szembekerült, természetesen, ezzel a megrázó dilemmával: változatlan Magyarország-képpel lépünk-e tovább, tehát a nemzeti folyamatosság őrzésével, vagy szembenézve az új helyzettel a túlélés és az emelkedés új távlatait tárjuk-e fel. Többféle válasz született, tudjuk jól. Újszászy Kálmán válasza elkerült minden szélsőséget: nem vette át sem a faji felsőbbrendűségen, sem pedig az osztályharcon alapuló eszméket. Olyan tisztázó filozófiai alapot épített

ki ebben a vonatkozásban is a maga és tanítványai számára, amely a keresztyén meggyőződés és a reformokra épülő nemzeti gondolat kettős pilléréen nyugszik.

Újszászy Kálmán azt vallotta, hogy „A nemzetközösségben nem vér vagy sors, hanem a kultúra ölt testet”, és ebből vonta le a következtetést, hogy kultúra nincs nemzet nélkül, és hogy nemzet sincs kultúra nélkül. Úgy ítélte meg, hogy a nemzet több mint a faj vagy a nép, és pedig épp a kultúrával több, s rámutatott arra is, hogy a nemzet lényegében független mind a fajtól, mind a néptől. Fontos felismerése volt, hogy „mennél igazabban nemzet a nemzet, annál élénkebb az egymás közti kapcsolat keresése, annál teljesebb a nemzetek közötti közösségre törekvés,” továbbá hogy „a fajok csak a nemzetekben, azaz a kultúrában találkozhatnak úgy mint nem küzdő felek egymással”, és hogy a „nemzetnek mint kultúráközösségnek nincsenek határai, mindenütt történik, ahol a megfelelő kultúra történik: politikai határok éppúgy nem gátolják történéseit, mint nyelvi és természeti határok”. A következtetés világos: „A nemzetközösség tagjait csak a nemzeti kultúrában lehet megtartani. Áll ez azokra, akik nagy tömegben élnek, és bennük egy állam oltalma alatt akadálytalanul történhetik a nemzeti kultúra, de áll azokra is, akikben az elszigeteltség vagy más egyéb tényezők miatt akadályoztatik ez a kultúra.” Mindezt azonban mozgásban látta, s rámutatott, a fajok öregedhetnek, de a nemzet mindig új: „Folytonosan új, mint a szellem, amelynek közösségi formája, de folytonos újsága és mássága éppen ezért mindig érthetetlen azok előtt, akik a szellem életét nem ismerik, és nemzet helyett egy civilizációt takaró áll-nemzetben élnek. Az újság tehát nemcsak egzisztenciális vonása a nemzetnek, de – mint folytonos megújulás – *garanciája* is annak, hogy a nemzetközösség valóság, a nemzet valóban történik. Az állandósulás, a megmerevedés, a kitartás – az új melletti döntéstől tartózkodás értelmében – viszont a nemzetközösség bomlásának jelei és a nemzet halálának az előkészítői.” Újszászy Kálmán figyelmeztet is: „Az, hogy nemzet legyen, hogy a kultúra, a szellem történéjek, az egyedül rajtunk, a személyeken fordul meg. Ennél magasabb metafizikai értékelése a személynek nem lehetséges, de ennél nagyobb etikai felelősség sem hárulhat a személy vállaira soha.” Újszászy Kálmán több mint hatvan éve megfogalmazott filozófiai alapvetésére épült mindaz, amit a nemzetért, tehát a kultúráért cselekedett, s amire másokat is mozgósított.¹

Erre a felelősségtudatra emlékeztet akkor is, amikor a magyarság mivoltával foglalkozik. 1939-ben így írt erről: „magyarságunk nem adottság, hanem feladat”.² Tehát magyarságunk nem azon múlik, hogy hol születünk, hogy vérünkben a honfoglaló ősök vére öröklődött-e át, s hogy átvettük-e a nyelvet. Ezek drága és pótolhatatlan adottságok ugyan, de magyarrá a célok szolgálatában álló feladatok *cselekvése* tesz. Ez az állandó mozgásban lévő cél pedig a nemzet, az a folyamat, amikor fajból nemzeté leszünk. A csodaszarvas mítoszában látja magyarságunk karakterének örök szimbólumát: „magyarnak lenni, a nemzetért élni annyit jelent, mint fajtól és földtől, vértől és rögtől elszakadni”, „kiemelkedés” ezekből, a folytonos, szünet nélküli lendület. A magyarságkutatás lényegét éppen ezért Újszászy Kálmán annak vizsgálatában látta, hogy milyen feladat áll előttünk, hogy fajból nemzeté legyünk. Kutatni kell tehát a magyar célt és hivatást, valamint azt, mi történik bennünk, amikor magyarságunkat cselekedjük. Így fordulhat figyelmünk a táj, a politikai tett, a normák és a szabályok felé. Azt vallotta: „ha élni akarunk, ha ... életünket át akarjuk menteni a jövőbe, akkor ezért is kényszerítő szükségesség a nemzet áhítása és benne magyarságunk élése.”

¹ *Kultúra és nemzet*. 1937. In: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 195-202.

² *Magyarság és magyarságismeret*. Előadás Sárospatakon a Péntek Esték sorozatában. In: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 203-208.

Hogy mi bennünk a magyar, azt Újszászy Kálmán egy 1942-ben megjelent tanulmányában is vizsgálta.³ Ekkor is kifejti, hogy nem a faj, nem a sors és nem is a nemzet a meghatározó magyarságformáló tényező, hanem a sajátos magatartás, tehát a másik emberhez és a minket körülvevő dolgokhoz való viszonyulásnak a módja, és „a magyar mivolt éppen a fajhoz, a sorshoz és nemzethez való viszonyban világosodik meg”. A faji mivolttal szemben a magyar ember érdektelen, semleges; a sorssal elégedetlen, tehát negatív a viszonya; a nemzetet viszont kívánja, pozitíve viszonyul hozzá. „A magyar ember eszmére, tehát szellemre éhes ember, még pedig annyira, hogy világát is itt a szellem, az eszme, a gondolat világában építi ki, létét is bele, tehát egy gondolatba horgonyozza” (lásd: szentistváni gondolat, a Szentkorona eszméje). Érdekes módon úgy látja viszont, hogy bár mindig eszmére áhítózunk, az eszmével, az eszméből élni, nem tudunk. Ezzel függ össze az értelmiségről való véleménye: „az úgynevezett magyar értelmiség a földkerekség egyik legérdekesebb embertípusa. Eszmeéhes. Jobban kell neki a gondolat, mint a tett, s mégsem lesz soha fenntartás nélkül idealista, az eszme rabja, egy gondolat szolgája, hanem marad egy kissé fanyarul, sőt sokszor – joggal kárhoztathatóan – kiábrándultan józannak, hogy ábrázolója legyen – mint társadalmi rend is – az alapjában józan, gyakorlati gondolkodású magyar embernek.” Háromféle magyarságtípust rajzol, akik nem ellenfelek, hanem testvérek: „az alapjában semleges magatartású, mert természetire irányult: türelmes; az alapjában negatív magatartású, mert sorsra irányult: lázadó; és az alapjában pozitív magatartású, mert szellemre irányult: realista magyarok”. A különbséget az okozza, hogy más-más magyar lehetőséget jelenítenek meg.

Ezzel az áttekintéssel arra kívántam rámutatni, milyen eszmei alapon gondol Újszászy Kálmán a nemzetre, a magyarra. Ha ezt látjuk, jobban megértjük, amit az évtizedek során – a gyakorlatban – a nemzeti önismeret szolgálatában tett. Tevékenységének több iránya van ugyan, de az irányok összefüggnek, rendszert alkotnak. A rendszernek a *magyarságkutatás* a középpontja, integráló ereje, hiszen ez határozta meg az összes tevékenységi ágat. Ugyanis három fő kérdés tanulmányozásának szükségességét emelte ki. Az elsődleges kérdés – az eddig elmondottakból következően is – az: *mit kell tennünk nekünk, ma?* Tehát: a magyar *cél* megállapítása. Ezt azonban követi a második kérdés: *miképp valósítható meg az időszertű feladat?* Tehát a legfontosabb *normáknak* és szabályoknak a kivetítése, amelyekhez igazodnunk kell magyarságunk megélésében. A harmadik kérdés pedig annak vizsgálata: *kik vagyunk?* Vagyis azoknak a *színeknek*, karakterjegyeknek a föltárása és magyarázata, amelyeket meg kell őriznünk, hogy a magyarság mint nemzet megmaradhasson.⁴ E három kutatni kijelölt kérdés együttes vizsgálata teszi sajátossá a hungarológiának Újszászy Kálmán által fölvázolt koncepcióját. És itt találjuk meg a kulcsát életművének. Ebből nőtt ki a falunevelés szellemi alapjainak megfogalmazása; a faluszeminárium mint a jövőző értelmiség fölkészítésének egyik műhelye; a népfőiskola mint a parasztfiatalok öntudatos cselekvésre nevelője; a munkatábor mint a szociális felelősségérzet formálójá; a falukutatás mint a falu felkészítése a nemzet újjáépítésében rá váró feladatra; a gyűjteményszervezés mint a magyarság tárgyi és szellemi kultúrájának átörökítése; a cserkészmozgalom mint az ifjúságot a köz szolgálatára nevelő erkölcsi

³ *Mi bennünk a magyar?* Új Magyar Museum (Kassa) 1942. 28-38. Továbbá: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 209-217.

⁴ *Magyarság és magyarságkutatás*. I. m. 207-208. Lásd még: *A lelkipásztor mint hungarológus* (1938). In: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 219-221.

kohó; a nagyvilágban szétszóródott magyar reformátussággal való kapcsolattartás mint a nemzettest elszakadt darabjainak összetartása; a nyári kollégium mint a diaszpórában felnőtt második, harmadik generációs magyar ifjak magyarságtudatának erősítője; a sárospataki hagyomány ébrentartása mint magyarságunknak a hely szellemében megmutatkozó ereje – és így tovább. E területek legfontosabbjairól emlékülésünkön külön előadások szólnak.

Újszászy Kálmán számára a nemzet, a magyarság, a falu tanulmányozása nem egyszerűen szociográfiai feladat tehát, hanem a „magyar újjáépítés” munkájának része; hatása pedig abban mutatkozott meg leginkább, hogy *el tudott hívni* másokat is a nemzet szolgálatára. Ez magyarázza, hogy tábora akkor is van, amikor 1948 után cselekvési- és hatóköre a pataki tudományos gyűjtemények, az egyházkerület templomainak falai közé szorított vissza. Bár szavának továbbra is súlya van, mégis erősen korlátozódik korábban körvonalazott programjának megvalósulási lehetősége. A honismereti mozgalom ugyan sokat tanul az ő példájából, a koncepció azonban leszűkül. Azok, akik – őt is követve – a nemzeti önismeret érdekében végeznek néprajzi, helytörténeti, nyelvjárási kutatást, már nincsenek abban a helyzetben, hogy az általa meghirdetett hármaskérdéskört teljességében vizsgálják. A totális politikai rendszer magának tartotta fenn az előjogot, hogy célokat fogalmazzon meg, s kijelölje az azok felé vezető utat. Ráadásul nem is törődött azzal, hogy valóban *nemzeti* célokat és normákat jelöljön ki. Nem maradt más a hagyományok kutatóinak, mint megelégedni a harmadik feladat, a nemzeti sajtóságok feltárásával. Ez sem kevés, de nem egészen az, aminek szolgálatára Újszászy Kálmán vállalkozott.

Most – úgy gondolom – itt az ideje, hogy visszatérjünk a nemzeti önismeret teljesebb értelmezéséhez, hogy újra együtt kutassuk a célokat, az azokhoz vezető normákat és magyarságunk sajátos jegyeit. A magyar szellem nagyjainak sorában Újszászy Kálmán tanítása lehet ebben a munkában egyik megbízható kalauzunk.

SZENTIMREI MIHÁLY

Újszászy Kálmán a Faluszeminárium és a Tudományos Gyűjtemények szervezője

A délelőtti beszédek és a délutáni előadások is érintették Újszászy Kálmán munkásságával kapcsolatban a Faluszemináriumot és a Tudományos Gyűjteményeket. Most ezekről szólunk valamivel részletesebben.

Bevezetőként annyit, hogy a Faluszeminárium indulásakor és első korszakában hazánkat és a magyar társadalmat a Trianon okozta letargiából a kiszabadulásra törekvés jellemezte. Megindult egy pozitív irányú pezsgés. Egyik bizonyosságául a népi írók mozgalmát említhetjük. A népfőiskolás öregdiákok legutóbbi találkozásán Baranyai Katalin tartott jó összefoglaló előadást mozgalmukról.¹ Ide sorolhatjuk művelődéspolitikánk Klebelsberg Kunó neve által fémjelzett változását, aki az eddig egyoldalúan német orientálódású magyar kultúrpolitikát az angolszász világ és nyelvterület felé is meg akarta nyitni. Ennek egyik bázisául Sárospatakat, illetve a Kollégiumot szemelte ki. Az iskola is szeretne volna meglévő épületeit korszerűsíteni, s újakat is szándékozott építeni. A két szándék találkozott. Az iskolakertben rövid idő alatt felépült a Művelődési Minisztérium támogatásával a négy szintes ún. Angol-internátus (Kossuth-internátus), megindult az intenzív angol nyelvoktatás a gimnáziumban. Mindez a gazdasági válság idején történt. Klebelsberg Kunóról mondta Patakon Petry Pál államtitkár, hogy „...akkor alkotott, ... amikor a legnagyobb takarékoságot hangsúlyozták, mert ő egy szegény ország szegénységéből tudott gazdagságot kibányászni”.²

A faluszemináriumi munka nem Újszászy Kálmán fejéből pattant ki először, bár mint gondolat biztosan benne volt. A 30-as évek teológus ifjúságától származik, akik felkérték az akkori filozófia-pedagógia tanszék professzorát, hogy részükre szociológiai, társadalomtudományi szemináriumot tartson.³ 1931-ben ez el is kezdődött, majd úgy folytatódott, hogy a magyar társadalom egy részére, a falusi népességre koncentrált. Azért is, mert a hallgatók zöme falusi gyülekezetek lelkesi szolgálatára készült. A Faluszeminárium 1931-től a Kollégium felszámolásáig, 1951-ig zavartalanul és eredményesen működött Újszászy Kálmán vezetésével. Szervesen beépült a Teológiai Akadémia tantervébe. Rendszeresen és módszeresen tartattak szerda esténként a szemináriumi foglalkozások. Ezeket a faluval, annak életével, társadalmával kapcsolatos szociológiai, szociográfiai és szépirodalmi műveket ismertettek, elemezték, beszéltek meg. Félévenként gyakorlati feladatként a Bodrogköz, a Hegyköz, a Hegyalja, majd a Tiszáninnen egyéb falvai, gyülekezetei életének előre megbeszélte, megadott szempontok szerinti feldolgozására szálltak ki néhány napra a helyszínre. Felmérésük eredményét, kisebb-nagyobb dolgozatokban, jelentésekben, feljegyzésekben összegezték, s helyezték el a szeminárium önálló helyiségében. Szinte kezdettől fogva arra

¹ Ez a *Kollégiumi Tudósítások* ezévi szeptemberi számában olvasható. IV. évf. 2. sz. 7-10.

² A Sárospataki Református Főiskola ... Értesítője az 1932-33. iskolai évről. Sárospatak, 1933. 42.

³ Ezt ő maga is többször megemlítette. Vö.: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 28., 38., 240-241.

is törekedtek, hogy a falu szellemi és tárgyi néprajzának dokumentumait is begyűjtésék. Ugyanígy a vonatkozó aprónyomtatványokat, tájképes levelezőlapokat.

A Teológiai Akadémia megszüntetése, 1951 után sem maradt abba a szeminárium anyag gyarapítása, csak a korábbi formájú szeminárium munka. A volt szeminaristákkal Újszászy Kálmán levelezésen keresztül tartotta a kapcsolatot, s amikor viszonylag tisztázódott Patakon a helyzet, belátogattak hozzá volt tanítványai. Így nagyobb terjedelmű, sok esetben a tudományos szintet is közelítő vagy elérő helytörténeti, gyűlekezettörténeti és néprajzi tanulmányok gyűltek össze. Olyanok is gyarapították, akik már forrásként használták kutatómunkájukban a Faluszeminárium korábbi anyagát. Mindez később *Adattár* néven tagolódott be a Tudományos Gyűjtemények együttesébe.

1951-ben, ha nem is egészen váratlanul, mégis egy kicsit derült égből villámcsapásként történt meg a Teológiai Akadémia, majd a Gimnázium felszámolása, az épületek és felszerelések államosítása. Isten gondviselését csodáljuk abban, hogy az államosító hatóságok nem tartottak igényt a Kollégium Nagykönyvtárára, Levéltárára, kialakulóban levő Múzeumára és a Teológiai Akadémia Faluszemináriumának ekkor már gazdag gyűjteményére, valamint az ezeknek otthont adó épületrészekre. Továbbra is az egyház tulajdonában, majd a bennük levő intézmények egyházi kezelésben maradtak.

A teológiai tanároknak az egyházkormányzat igyekezett szolgálati helyet biztosítani. Újszászy Kálmánnak a budapesti Református Teológiai Akadémián kínálták fel az akkor szervezett filozófia-pedagógia tanszéket. Egy heti gondolkozási idő után nem fogadta el. Patakon maradt azzal a halvány reménységgel, hogy megpróbál a Kollégium eme megmaradt darabjaiból – amit akkor „...tűzből kikapott üszög”-nek (Zakariás 3:2) neveztünk –, önálló intézményt szervezni. Utólag úgy is mondhatnók, Pál apostolnak Ábrahám hitét jellemző szavaival – amit igen alázatosan teszünk, mert Újszászy Kálmán nem Pál apostol és nem Ábrahám, ő Újszászy Kálmán –, hogy „... reménytelenség ellenére reménykedve hitte” (Róma 4:18), hogy terve megvalósítható. Alkalmazta azt az általa még közigazgatóként 1948-ban megfogalmazott álláspontot, miután az alapítványi ingatlanit a Kollégium elvesztette, pénzalapítványait az infláció megsemmisítette, egyetlen választása maradt az iskolának: „... hogy az élet fenntartásának másik módjához, ... meglevőségek helyett a lehetőségekben éléshez folyamodjék, és azokból igyekezzenek új meglevőségeket támasztani magának”. Még ezt fűzte hozzá: „... minden lehetőség között a legdrágább az egy szükséges dolog (Lukács 10:42), s maga, növendékei és nemzete számára a legjobbat tette az az iskola, amely a jobbrészt választotta, vagy lehetőségeit vele mérte”.⁴

Ezzel a lelkülettel fogott hozzá Újszászy Kálmán a Kollégium maradékából olyan egyházi intézmény szervezéséhez és működtetéséhez, amely ha jóval kisebb mértékben is, de tud valamit pótolni és sugározni a megszüntetett Református Kollégium lelkületéből és szelleméből mind a Református Egyház, mind a tiszáninneri régió és az ország társadalmá felé. Hogy ez sikerült, Képes Géza versének következő sorai fogalmazták meg szépen: „Az ősi Iskola / vérkeringése / soha nem akadt el, / mert te ott voltál / és / a Gondviselés / e rendelése / parancs volt: / hogy ott maradj / s a régmúlt / s a félmúlt / kincseit / mutasd meg annak / ki szomjazik rá...”⁵

Az intézmény évről évre erősödött, terebélyesedett, állományában gyarapodott, feldolgozottságának színvonala nőtt, lassan, de mindig intenzívebben kapcsolódott

⁴ A Sárospataki Református Főiskola ... Értesítője az 1948-49. iskolai évről. Sárospatak, 1949. 3-4.

⁵ A vers teljes szövege az *Újszászy Kálmán emlékkönyvben* is olvasható. 618-619.

bele Egyházkerületünk életébe, a magyar tudományosságba, és a környék közéletébe. Előbb Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemények, hat éve Kollégiumi Tudományos Gyűjtemények néven élt, illetve él. Természetesen Újszászy Kálmánnak munkatársai is voltak három és fél évtizedes ilyen irányú munkájában. Néhányan egy-két évig, néhányan egy-két évtizedig. Megpróbáljuk betűrendben megemlíteni őket: Asztalos Anikó, Baksy István, Balogh Margit, Barcza József, Barcza Józsefné, Bárdos Zoltán, Benke György, Czegle Imre, Csomós János, Deák Istvánné, Eperjesi Eszter, Fráter Margit, Györi István, Hörcsik Richárd, Kecskés József, Kiss Erzsébet, Kiss Pál, Koncz Sándor, Koncz Sándorné, Kovács Márta, Laczkó Gabriella, Lapis Károly, Nagykaposi Elemér, Oláh Ibolya, Orbán Istvánné, Papp Borbála, Perjesi Márta, Pintér Andrásné, Román János, Stoll Lászlóné, Szabó József, Szentimrei Mihály, Takács Béla, Tar Sándor, Tóth Dezső, Török István, Újszászy Kálmánné.

Az induláskor számba kellett venni a feladatokat. Folytatni kellett a Nagykönyvtár állományának korszerűbb tárolását, szakkatalógusa kiépítését. Szakszerűbbé kellett tenni a Levéltár újabb anyagának feldolgozását. Be kellett fejezni a kialakulóban levő múzeumi raktár és kiállító helyiségeinek berendezését. Dönteni kellett a Faluszeminárium összegyűlt dokumentumainak sorsáról. Így került be annak tárgyi néprajzi anyaga a Múzeum néprajzi szekciójába. A többi Adattár néven önálló egységként tagolódott be a Tudományos Gyűjteményekbe. Ezt az a tény tette lehetővé, hogy sajátos céllal és területen, jó koncepcióval gyűjtött és épített állománya élesen kirajzolódó profillal, mennyiségét tekintve is jelentős törzssanyaggal rendelkezett. Erőltetés nélkül sehova se lett volna beosztható. Az azóta eltelt több mint négy évtized bizonyította, hogy csak így, önállóan kezelve volt fejlődésre és fejlesztésre alkalmas és érdemes. Az Adattárnak két korszakában, az ún. faluszemináriumi, 1931-1951 közötti, és az adattári 1951-től napjainkig terjedő korszakában tíz rétege, kisebb egysége jött létre: a szakkönyvtár, az adaléktár, a kéziratár, az aprónyomatvány-tár, az újságkivágatgyűjtemény, a Fényképtár, a Filmtár, a tájképes levelezőlap-gyűjtemény, a népköltési gyűjtemény, az amerikai-magyar református gyűjtemény és a népfőiskolai gyűjtemény.⁶ Az Adattárban kezdettől Újszászy Kálmán munkaidő után, sokáig csak egyedül dolgozott, csak ha nagyon összegyűlt a munkája, kért segítséget valamelyik más résztől, illetve szolgálata utolsó éveiben kapott munkatársat.

A Gyűjtemények alakulásakor meg kellett határozni mind az egyes részlegek, mind az egész funkcióját is. Magától értetődő volt, az ősoktól ránk örökített anyag őrzése, további gyarapítása, szakszerű feldolgozása, s a várható igényeknek megfelelően a kutatók rendelkezésére bocsátása. A munkatársak kiválasztásánál és alkalmazásánál fontos szempont volt, hogy ki-kinek munkáját egy jó ügy szolgálatának tekintse, tudjon érte áldozatot hozni akkor is, amikor – különösen az első években – a munkabérek nagyon alacsonyak. Kicsit durván fogalmazva: vállaljon kevés pénzért sok munkát.

Nem hivalkodva, de mindvégig igyekeztek a munkatársak a Gyűjtemények református hitvallásos jellegét megéreztetni, szerény szóbeli bizonyágtételükkel, nem utolsó sorban az olvasók és kutatók szeretetteljes és szakszerű kiszolgálásával. Ez a legtöbb esetben sikerült is, ami évtizedek alatt sok olyan barátot szerzett a Gyűjteményeknek, akik többféleképpen is támogatták. Így jutott nemcsak a különböző dokumentumokhoz, hagyatékokhoz, hanem erkölcsi és pénzügyi támogatáshoz is.

⁶ Lásd részletesebben: *Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattárának állománya és feldolgozása. Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 529-534.

Néhány éven belül sikerült a négy gyűjtemény-részlegből a Nagykönyvtár, Levéltár, Múzeum és Adattárból a maguk önálló munkáját is végző, de a többi részleggel összhangban egymást kölcsönösen segítő gyűjteményegyüttest kialakítani, amelyet mindig többen vettek igénybe. A Tiszáninnen református lelkészei, a pataki iskolák tanárai, diákjai, a város és környéke értelmisége, de a magyar tudományosság több területének képviselői is. Az első két évtizedben a középiskolák diákjai részére a kötelező olvasmányokból kölcsönkönyvtárat is üzemeltetett, míg azok saját könyvtárukat kifejlesztették. Ennek állományát duplumanyagából és az olcsó könyvtár sorozat megvásárolt példányaiból töltötte fel.

A Gyűjtemények állománya 1996. december 31-én az alábbi megoszlást mutatta: a Nagykönyvtáré 394 316 könyvtári egység, a Levéltáré 420 fm levéltári anyag, a Múzeumé 22 171 múzeumi egység, az Adattáré 187 656 adattári egység, összesen 604 143 gyűjteményi egység és 420 fm levéltári anyag.

A Gyűjtemények közben közművelődési funkciót is vállalt. Sárospatak idegenforgalmának a keretében fogadta a Patakra látogató turistákat, tanulmányi kirándulásra jövő diákokat, és színvonalas vezetéssel bemutatta nekik a Nagykönyvtár dísztermét, a Múzeum iskolatörténeti és református egyházművészeti állandó kiállításait, valamint az időszakos kiállításokat. Ezeket az alkalmakat arra is felhasználta a Gyűjtemények, hogy próbálta ébresztgetni és táplálni a Sárospataki Református Kollégium újjáéledésének a reménységét, s különösen az ifjabb nemzedékben felkelteni és erősíteni a történet- és nemzettudatot, valamint az Istenbe vetett hitet.

Befejezésül még annyit, hogy a Tudományos Gyűjtemények a Kollégium, közelebbről a Gimnázium és a Teológiai Akadémia újraindulásakor segítő bázisként is szolgált.

Honismeret és művelődés

GÁL SÁNDOR

Magyarságtudat kisebbségben

(Lehet-e gúzsba kötve táncolni?)¹

Vannak nálunk szerencsésebb népek, nemzetek, amelyeknél a nemzettudat felvetése merő képtelenségnek számít. Az angolok, a franciák, a németek, az oroszok számára az azonosságtudat természetes állapot, amelynek a meglétét a történelem biztosítja és bizonyítja.

Ha ez nálunk így van, akkor a mi számunkra mindaz, aminek jelenlétét és méltóságát ugyanolyan természetes tudatossággal kellene megélnünk, évtizedek óta miért borzong és tévelyeg kérdések és kétségek útvesztői között? Melyek voltak azok a történelmi okok és események, amelyek magyarságtudatunk természetes működését szétzilálták, amelyek elbizonytalanították népünket, és az egybetartozás kohézióját széttroncsolták?

Azt hiszem, ha ezekre a kérdésekre megközelítő pontosságú és érdemi válaszokat kerestünk, szükséges visszahátrálni az időben jó másfél évszázadot. Mert végül is a valahová tartozás mai értelmezésének a mélyére, a nemzetté válás forradalmas vonulatai és útjelzői vezetnek el.

Az én személyes, valamivel több mint félszázados tapasztalataim alapján ezt a tágas ölelésű kérdéskört két részre osztanám, amelyek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

Az első kérdéskörbe a nemzettudat elméleti-történelmi felvetését és végiggondolását tenném, míg a másodikba ennek az egésznek a hétköznapi gyakorlatát.

Az első csoport vagy gondolathalmaz alapkérdése, hogy létezésünket mi határozza meg súlyosabb mértékben: emberségtudatunk vagy magyarságtudatunk. Ez a felvetés törvényszerűen további elvi, történelmi és filozófiai kérdéseket is tartalmaz, amelyek ugyan roppant érdekesek, ám részletezésük mai alaptémánktól nagyon messzire sodorna. Mi több: a valahová tartozás tudatának elméleti végiggondolása akár egy folyódelta: ezer ágú-irányú. Ezért ezt az irányt nem is folytatnám, mert – az iménti hasonlatnál maradva – esetleg elvesznénk a folyódelta nádasaiban, ismeretlen útvesztőiben.

Elöttem – és szeretném hinni és remélni, hogy az iménti ingoványos talajról a járható szárazföldre lépek – a magyarságtudat reáliái abszolúte gyakorlati, tehát empirikus kérdésként merülnek fel. Főként, ha a magyarságtudat mellé a „kisebbségi” jelző táru. Vagyis

¹ Elhangzott Szikszón 1996. május 3-án, a Kazinczy Ferenc Társaság által rendezett III. Abaúji Szabadegyetem programjában.

a továbbiakban – nem feledkezve meg az elmélet fontosságáról sem – a kérdéskör második, gyakorlati részéről és valóságáról mondanám el személyes és közösségi tapasztalataimat.

A valahová tartozás első moccnásai, gondolom, valahányunkban élnek, meglehet csupán homályos emlékként, vagy egy belső táj – szülői táj – részeként. Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, amikor az első helyen a legszűkebb családot jelölöm meg, amely életre szólóan meghatározza a közösséghez való viszonyunkat. Tovább menve: ott a szülői ház, az utca, s azon túl már egy tágabb közösség. És ezen belül már az a teljes kapcsolatrendszer, amelyet én egy közösség *emberi minőségének* mondanék. Valami olyasmire gondolok, ami a hétköznapi élet teljességével erkölcsi-etikai magatartásmodellt sugároz széjjel, amely a családba születő gyermekek számára mértéket adott a mindenkori példa okán. Olyan példákra gondolok, amelyek gyermekkoromból mindmestanáig bennem maradtak. Amikor édesanyámmal a megszáradt szénát raktuk petrencébe, mama ilyképpen okított: „Nem azt fogják kérdezni, hogy mennyi ideig raktad, hanem azt, hogy ki rakta ilyen szépre?” – mármint a petrencét... De akad más példa is bőven. Nyáridőben nálunk a vakációzós diáknak dolgoznia kellett. Dolgoztam magam is, arattunk, kapáltuk a kukoricát, csépeztük a gabonát. Egy ilyen gabonacséplésnél a kazalra kerültem, ott is a konty alá. Lévéen cingár legényke, az elevátorról folyamatosan leömlő szalma lassan betemetett. Tehetetlenségemet látva egy idősebb kazalrakó parasztember odajött hozzám, s azt mondta: „Ugyan, fiam, megszomjaztál? Nocsak menj le a kazalról és igyál egyet.” Holott azt is mondhatta volna, hogy aki ilyen anyámasszony katonája, az ne álljon férfielemek közé kazlat rakni. De az *emberi minőség*, a *közösségi ösztön* másként működött: cselekedetével vált érthetővé és világossá. Azt hiszem, az ilyen, s az ehhez hasonló gesztusok fényjelei vésődtek be tudatunkba, ösztöneinkbe. És ebből kristályosodott ki a legfontosabb: az egymásért való felelősség hátköznapi törvénye. Ami aztán – talán már a génekbe is bekódoltan – szállt egyik nemzedékről a másikra. Ez adta – és adja – hitem szerint a *létezés biztonságát*. S fordítva: ennek hiánya a bizonytalanságot és – napjainkban – a valahová tartozás folyamatos feladását és elvesztését.

Tovább tartozva az otthon- és a valahová tartozás láncszemeit, azt látom, hogy az imént említett biztonságtudatunkat erősítette és szolgálta a *birtoklás tudása* is. Ami a saját tulajdonban érhető tetten. Mert a saját tulajdon a kötődés és a személyes döntéshozatal szabadságát jelentette és jelenti. Úgy tűnhet fel, hogy mindaz, amit az imént itt felsoroltam, túlságosan elvont, ám a későbbiek során látni fogjuk, hogy ezen *attribútumok hiánya* milyen következményekkel járt magyarságtudatunk állapotát tekintve.

A saját tulajdon, a birtoklás tudása felett vagy mögött volt még – és szeretném hinni, hogy meg is marad az idők végezetéig – egy olyan, Németh Lászlóval szólva „szellemi ragasztóanyag”, amely ezeket a közösségeket egybefogta. S ez nem volt egyéb, mint az íratlan irodalom természetes jelenléte és adománya – az anyanyelv csodája által.

És ez az egész, a család, a szülői táj s a tágabban értelmezett közösség történelmi idejében a munka, az emberi minőséget hordozó jelképrendszer egysége szerves egésként működött. Amíg ezt a szerves egységet – a hazát, hazánkat – erővel szét nem rombolták, ugyanúgy nem volt szükségünk arra, hogy nemzeti tudatunkról, a valahová tartozás fontosságáról értekezzünk, mint a többi nagy nemzet fiainak. Csak e mérhetetlen, embertelen és tekintet nélküli feldarabolás hozta meg annak a szükségességét, hogy ezekről a kérdésekről beszéljünk. A holnap, a jövő, a megmaradás kényszerítő szorítása vetette mindezt a felszínre. A mi számunkra kegyetlenebb próbát szabott a huszadik század történelme, mint a Kárpát-medence többi népére. Mégpedig úgy és azáltal, hogy aminek egyként kellett volna megmaradnia, azt erőszakkal feldarabolták – s darabolják egyvégtében mindmestanáig.

Nem illik a történelmet profanizálni, de szerintem ez a folyamat azzal az ominózus mondattal kezdődött, amikor őfelsége, Ferenc József császár és király mindent megfontolt

és mindent meggondolt. Ennek a megfontolásnak – ma már látható – egyetlen célja és iránya volt: megőrizni a Habsburg-hegemóniát Európa közepén. E cél érdekében őfelsége hadba szólította a Monarchia minden fegyverforgatásra alkalmas alattvalóját. A dinasztia érdekeinek megvédésére osztrákok, magyarok, csehek, szlovákok, románok, rutének, de még lengyelek is osztrák vezérlés alatt harcoltak. Együtt harcoltak – igen rosszul – és együtt is veszítették el a háborút. Hanem az már különös és abszurd grimasza a történelemnek, hogy a szövetsége, győztes hatalmak sem az osztrákokat, sem a cseheket, sem a szlovákokat, sem a románokat nem büntették meg a háborúban való részvételükért. Itt – azazhogy: ott – Európa közepén egyedül Magyarország és a magyarság lett a fő bűnbak, s a győztes szövetségesek Magyarország földarabolásával minden vitás kérdést „megoldottak”. Létrejött a csehek és szlovákok első közös állama, csaknem ötmillió kisebbséggel terhelt; megerősödött Románia, bekebelezve majd kétfélmillió magyart stb. Az osztrákok pedig még ezt a történelmi szemtelenséget is megengedhették maguknak, hogy – akár a románok, a csehek és szlovákok – területet követeljenek maguknak Magyarországból. Mintha nem is Ferenc József adott volna parancsot megbüntetni kutya Szerbiát. S a győztes hatalmak? Kihásították számukra gavallérosan – mintegy külön jutalomként – az Őrséget...

Nagyapáinkat, nagyapáink magyarságtudatát ekkor érte az első igazi nagy történelmi sokkhatás. Először is elvették tőlük azt a hitet, hogy a világháború apokalipszisét követő évektől egy jó és igazságos békét kapnak. Hitük és reményük helyébe azonban az otthontalanság lidérce lépett. A szétdarabolt és újjászerveztett Európában hazájukat vesztes hontalanokká lettek. Csalódást és tragédiát omlasztottak rájuk, hiszen a beneši országgyűlés politikája lényegében másodrangú, megtűrt kisebbségi polgárokká degradálta valahányukat. Háborút járt, forradalmakat próbált nagyapáink ember-ideje itt és ekkor feneklett meg – Csehszlovákiában.

Az őket követő nemzedékek, apáink ember-ideje és sorsa még az övékéinél is kegyetlenebb kálváriajárás: háború, fogolytáborok, jogfosztottság, lakosságcsere, kényszermunka, deportáció, reszlovakizáció – már szinte felsorolni sem érdemes az embertelenségek egymásutánját, hiszen lassan közhellyé szürkülnek a szlovákiai magyarság hétköznapi történelmének e borzongató és minősíthetetlen fogalmai.

De ne fussunk előre, térjünk csak vissza trianoni elbuzulás következményeire. Az erőszakkal összefércelt Csehszlovákiában – akkor még hozzánk tartozott a mai Kárpátalja is – több mint egymillió magyar népesség rekedt. Olyan körülmények között élt, amelyek ugyan az akkori európai mértékkel mérve demokratikusnak mondhatók, ám a valóságban Beneš „csehszlovakizmusának” – a csehszlovák nemzetállam megteremtésének – filozófiájára épültek. Ez a filozófia és nemzetprogram azonban a húszas és a harmincas években a szlovákiai magyarság nemzeti tudatát legfeljebb csak megérintette, de különösebb roncsolást nem okozott benne. Ugyanis az ún. első köztársaság idején a Saint Germain-i egyezményt még úgyahogy betartották. Például a délszlovákiai kompakt magyar területekre „lehelyezett” cseh hivatalnokoknak magyar nyelvvizsgát kellett tenniük, vagyis a hivatalokban a kétnyelvűséget a törvény biztosította.

Ami ebben az időben a csehszlovákiai magyarság egészének bomlasztásával kapcsolatosan megtörtént, az gazdaságpolitikai oldalról ért bennünket. Masaryk és Beneš nagyon jól tudta, hogy a Trianonban összefércelt cseh és szlovák államtákolmány, amelynek határain belül a népesség egyharmada nem cseh és szlovák volt, milyen veszedelmeket rejtget. Ezért minden lehetséges eszközzel hozzáálltak a Beneš által megálmodott csehszlovák nemzetállam megteremtéséhez.

A Felvidéken – a mai dél-szlovákiai térségben – az első nagyszabású beavatkozás az 1922-ben meghirdetett földreform volt, amelynek következtében több mint 70 falu nagyszabású cseh és szlovák telepes központot élkeltek be a korábban tiszta magyar etnikumba. Ennek gyakorlati kivitelezése az úgynevezett foglалási törvény alapján indult meg. Ettől számítva a harmincas évek végéig – a földreformot harminc évre tervezték – ellepték a

korábbi tiszta magyar etnikumot a cseh és a szlovák kolóniák. Ez a földreform, amely része volt az akkori csehszlovák kormányzat nemzetiségi politikájának, a védekezés és az ellenállás teljes hiányában söpörhetett végig Dél-Szlovákián. A földreform keretében ide telepített szlovák, illetve cseh „újbirtokosok” összesen 2054 telepes birtokhoz jutottak, amelynek összterülete meghaladta a 22 ezer hektárt. A földhivatal akkori elnöke Viškovský úr nem is tagadta a földreform nemzeti alapokon történő végrehajtását, amely szerinte „megtorlás és jóvátétel” egyszerre.

Ezzel kapcsolatban *Csallóköz* című tanulmányában dr. Machnyik Andor megállapítja: „A csehszlovák földbirtokreform magyarlakta területre vonatkozó első évtizedi mérlegét, a magyar kisebbség legfontosabb nemzeti kincsét: a kenyeret, munkát és fejlődést biztosító anyaföldet illetőleg nagy veszteséggel kell lezárunk.”

Ez a tudatosan szervezett nemzetiségellenes agrárreform a szlovákiai magyarságot kétszeresen sújtotta. Egyrészt az általa lakott területen a kisajátított nagybirtokokat idegen telepeseknek adta, másrészt a betelepült idegenek folyamatosan rombolták szét a korábban egységes magyar etnikumot. Hogy milyen mértékben, azt a jelenlegi délszlovákiai állapotok bizonyítják a legékebben.

Ugyanis az akkori telepesek unokái, mostanra már „öslakosoknak” számítanak, s mint ilyenek, egyre agresszívabbakká válnak. A szlovák politika magyarellenességének ma ők az előretolt egységei, s az itt élő magyarság megfélemlítése az egyik feladatuk.

Az 1938-as visszacsatolás, a második világháború, az új vereség, s az újjáalakult Csehszlovákia – Jaltával együtt – megszülte a megtorlás békéjét. Vagyis 1945 után olyan hatalmi fordulat következett be, amely egyértelműen a csehszlovákiai magyarság teljes felszámolását tűzte célul. (Csak lapszélre: a szudéta-németek transferje tökéletes sikerakció volt.)

Vagyis a második történelmi sokknak azt nevezhetném, amit a híres nevezetes Kassai Kormányprogram nyomán megéltünk.

E jeles csehszlovák nemzeti program alapján egymaga Szlovákia több háborús bűnöst produkált, mint ahányat Németországban mindmáig képesek voltak kimutatni. Dédnagyanyám például 80 évesen, Vilma húgom két évesen, jómagam pedig nyolcévesen lettem háborús bűnös. Együttjárt ezzel a teljes jogfosztottság, amit a párizsi béketárgyalások követtek, ahol Clementis külügyminiszter-helyettes 200 ezer etnikai magyar cseréjét javasolta, amit el is fogadtak. Így kezdődött a következő magyarellenés stáció, a lakosságcsere, amely lényegében lefejezte a szlovákiai magyarságot; az értelmiség zöme s a magyar városi polgárság eltűnt tájainkról. Ezzel kapcsolatban csupán egyetlen példát hadd említsek meg: Kassát. Ma ennek a városnak negyed millió lakója van, de ebből a magyarok részaránya alig 13 ezer... Ugyancsak az említett kormányprogram alapján tiltották be a magyar nyelvű oktatást, s így egy nemzedéket ítétek analfabétizmusra. Ezzel egyidőben, pontosabban a lakosságcserevel párhuzamosan megkezdődött a kényszermunkára való deportáció Csehországba... A nemzetiségi megalázás különböző fokozatai közül a legalpárribbnak én a reszlovakizációt tartom. Az akkori csehszlovák politika elaljasulásának ez a mélypontja – velünk szemben.

Mindezt összefoglalva eljutottunk odáig, hogy az első köztársaság közel egymillió magyarsága az 1950-es népszámláláskor Szlovákiában 350 ezerre zsugorodott. Am ezt a számbavétetést megelőzte a kommunista hatalomátvétel, a „jégtörő február”, a Sas Andor által metaforává emelt Gottwald-i hatalomátvétel 1948-ban. Ekkor bebizonyosodni látszott, hogy nagyapáink és apáink „baloldalisága” nem volt hiábavaló – a párt visszaadta állampolgárságunkat. Ma már tudjuk – mert előkerült azóta néhány dokumentum –, hogy e nagy megbékélésnek nem a párt és a csehszlovák állam toleranciája a szülője, hanem maga Sztálin, akinek két legnyugatibb gyarmatán – Magyarországon és Csehszlovákiában – szüksége volt stratégiai okokból egy elfogadható békére. Am az akkori csehszlovák kormányzat még ekkor sem mondott le a magyarság szétszórásáról. Minden eszközzel igyekeztek gyengíteni, szigetesíteni a délszlovákiai magyar etnikumot. Számukra komoly

eredményt hozott a lakosságcsere, hiszen a kitelepített magyarok helyébe mintegy 70 ezer repatriált szlovák került; ugyanakkor az elkobzott magyar birtokokra partizánokat telepítettek le, de tudok olyan akcióról is, hogy a volt Hlinka-gárdisták – a szlovák gestapósok – kegyelmet kaptak, ha letelepültek a délszlovákiai magyar régióba. Ami számunkra föld- és honvesztés volt, számukra az föld- és honfoglalás lett. Egyébként ezt az igyekezetet a SZLKP 1945-ös programja is rögzítette, imígyen: „A szlovák parasztnak és munkásnak, akiket kiszorítottak a gazdag déli területekről és századokon keresztül a hegyek között elnyomtak, meg kell ismét kapnia ezeket a régi szlovák területeket és lehetőséget a rendes emberi életre.” Vagyis folytatódott az 1922-ben meghirdetett földreform, csak más politikai és társadalmi körülmények között. Ugyanakkor volt egy „szigorúan titkos” terv is, amelyet a Földművelés és Földreform Megbízott Hivatalának 8. osztálya dolgozott ki.

A JUH-nak (Délnek) nevezett akció célja a dél-szlovákiai „idegenek” – magyarok – „eltávolítása” volt, újabb csehországi deportálással. A végrehajtással megbízott Központi Komisszió 1948. szeptember 21-én tartott ülésén megszervezte a vidéki kirendeltségeket, az ún. stábokat. Az akciót azonban már nem lehetett végrehajtani, mert a CSKP IX. kongresszusa meghirdette a falu szocializációját, a szövetkezetesítést, ami új helyzetet teremtett, mégpedig olyan méretűt, hogy annak összefoglalására most nincs időnk. Amit mégis elmondanék róla, az az és annyi, hogy a szövetkezetesítés, a mezőgazdasági területek kollektív művelésbe vétele elsősorban nem azért volt a történelmi folyamatok megerősökölése, mert a szlovákiai magyar parasztságot megfosztotta termelési eszközétől, hanem azért, mert olyan következményei lettek, amelyek ezt a közösséget szétrombolták. Ebből a szempontból vizsgálva a kérdést, az egész szövetkezetesítési folyamatnak igen komoly nemzetiségi vonatkozásai is vannak. Ugyanis az ötvenes évek elején a déli agrárzónában, ahol a magyarság zöme él, e szövetkezetek élére általában nem magyarok kerültek, de olyan szlovák repatriáltak, akik a gazdálkodáshoz alig is konyítottak. Ennek egyik egyenes következménye az lett, hogy a korábbi virágzó mezőgazdasági termelés a húszas évek szintjére esett vissza, s a magyar parasztság gyakorlatilag a jobbágyág szintjére süllyedt. Az időben a mezőgazdaságban nem volt szabadság, gyakran hónapokig fizetés sem, csak évi 365 nap robot...

Ugyanerre az időre esik azonban a nemzetiségi intézményrendszer újjászervezése is. 1948-ban megindul az Új Szó című lap, majd sorra a többi is; ismét megnyílnak a magyar iskolák, gyorstanfolyamokon igyekeznek pótolni a tanítóihiányt, ami nem akármilyen feladat, hiszen 1949-ben Szlovákiában mindössze 110 képesítéssel rendelkező magyar tanító volt... Megalakult a Csemadok, s annak többszáz alapszervezete. Ugyanakkor a reszlovakizált magyarok gyermekei nem járhattak magyar iskolába... S mire ebből a zűrzavaros ébredésből valamit sikerülne kialakítani, amit magyar intézményrendszernek nevezhetnénk, 1960-ban megindítanak egy nagy területi átrendezést Szlovákiában, amelynek egyetlen célja: folszámolni a magyar többségű járásokat, s így elérni azt, hogy a közigazgatásban mindenhol a szlovák elem kerüljön többségbe a döntéshozatalnál. Haránt szeliek Szlovákiát, kialakítván három óriási kerületet, amelyek mind szlovák többségűek. Az egyes járásokat is ugyanezen elv szerint rajzolják át a térképeken és a gyakorlatban, ami által több tucat egykori szenteszta magyar járás szűnik meg, ezzel együtt a magyar kisvárosok, járási székhelyek elvesztik korábbi jelentőségüket a kultúra, a közélet s a gazdaság viszonylatában egyaránt. Ahol ez így megvalósíthatatlan, ott ipartelepítéssel oldják meg ezt a kérdést (Párkány, Zselíz, Ógyalla, Nagykapos).

S ezzel még nem értem az erőszaktevések végére. Merthogy a kudarcra végződő 68-69-es prágai tavasz után a Husák-konzolidáció is hozott néhány magyarelles akció.

Mint ismeretes, az 1968-69-es kísérlet a baráti országok internacionalista „segítségé” következtében meghiúsult. Mostanról már jól látható, hogy módszereiben ez a „segítség” sokban hasonlít a magyarországi 56-os forradalom elföldeléséhez. Némi különbség abban mutatkozik, hogy azért Husák nem akasztotta. Husák csupán kiiktatta a zavaró elemeket.

Az országos politikában csakúgy, mint – némi késéssel – a nemzetiségi megújulást szorgalmazók között. Az a fiatal magyar politikai garnitúra, amelyet a prágai tavasz aktivizált, hűsz évre ad acta lett. De azért ennek a politizálásnak nemzetiségi szempontból megmaradt néhány nagyon fontos vívmánya. Az első között az alkotmánytörvény 144. cikkelyét említém, amely kimondta a nemzetiségek államalkotó mivoltát, s az anyanyelven való művelődésre való jogot. Ezeket az alaptörvényeket a Husák és Bilak által vezetett konszolidációs garnitúra nem tudta, vagy nem merte – de lehet, hogy nem is akarta – megsemmisíteni.

Husák azonban nem az a politikus volt, aki a szlovákiai magyarokat különösebben szerette volna, hiszen elég arra emlékeztetni, hogy Okáli és Novomestky mellett ő volt a Kassai Kormányprogram egyik megszövegezője, s belügyi megbízottként annak egyik végrehajtója. Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy Esterházy Jánost ő adta át annak idején az NKVD-nek.

A konszolidáció Husáknak s a vele szövetségelt garnitúrának a nemzetiségi kérdésben más minőségű és hosszabb távú megoldásra adott módot. A lehető legérzékenyebb pontot célozták meg: a nemzetiségi oktatásügyet. Ennek lényege az iskolák integrációjában fejeződött ki. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az alsó tagozatos kisiskolákat megszüntették, s egy-egy központi település iskolájához csatolták. Ennek a csinos kis integrációnak több mint 240 magyar iskola esett áldozatul, s ugyanennyi kistelepülés maradt iskola és pedagógus nélkül. Ezeket a tényeket nem véletlenül sorolom ide, bárha látszólag a magyarságtudattól messzire állnak. De csak látszólag. Mert ha mellé állítom azt a tényt is, hogy ma a szlovákiai magyar gyermekeknek több mint a 45 százaléka nem magyar iskolába jár, s hogy ez a gyermektömeg folyamatosan a szlovák iskolában azt tanulja, hogy a magyarok barbárok, hogy kultúrájukat a szlávoktól vették át, hogy rablók és fosztogató hordaként jöttek a Kárpát-medencébe, akkor viszonylagos képet nyerhetünk arról, hogy milyen szemlélettel, milyen nemzeti tudattal él immár a harmadik, ha nem a negyedik magyar nemzedék. A magyarságtudat megőrzése szempontjából ennél lényegesen jobb a helyzet a magyar tanítási nyelvű iskolákban; a magyar történelmet ugyan 1990-ig nem volt szabad tanítani, de ott volt az irodalomtörténet, s maga az irodalom, ami azért a nemzeti tudat megőrzése szempontjából nagyon komoly szerepet játszott. A janicsárságra adott ártatlan magyar gyerekek mellett ez volt az az erő és tömegebázis, amely tudatosan vállalta és vállalja a magyarságát. Azonban azokat a veszteségeket, amelyeket az oktatásügyben végrehajtott integráció jelentett, nem képes semlegesíteni. Ezer és ezer fiatal család esik ki a magyar kultúrából, ezer és ezer magyar fiatal cserél részben vagy egészen nyelvet, s – gyakran tapasztalom ezt – fordul szembe mindazzal, amit szülei, nagyszülei értéként, magyarságuk attribútumaként éltek és őriztek meg.

Ám ezzel a konszolidációs lista még nem ért véget. Ugyanis a magyar oktatási rendszer ellen indított támadás új fordulatot vett a nyolcvanas évek elején. 1984-ben pedig már paragrafált törvénytervezet állt készen, amelynek alapján lényegében a magyar oktatást teljesen felszámolták volna. Akkor a jelzett törvényjavaslat ellen komoly megmozdulások történtek, amelynek következtében ez a tervezet nem került a parlament elé. Az azonban már kevésbé ismert, hogy ezzel egyidőben a magyar tankönyvek kiadását és a magyar pedagógusképzést szinte teljes egészében leállították. Az akkori intézkedéseknek isszuk ma a levét, hiszen 1980 és 1988 között mindössze 170 magyar nemzetiségű fiatal szerzett tanári diplomát Nyitrán. Ha ezen adatok mellé odaállítom a saját statisztikámból származó tényt, miszerint 2000-ig több mint 1300 magyar pedagógus éri el a nyugdíjkorhatárt, féltő, hogy a még meglévő magyar iskolák is tanító nélkül maradnak...

Ilyen körülmények között értük meg a rendszerváltást, amelyet a mi tájainkon „báronyos forradalomnak” neveznek, ám ez az epiteton mára igencsak megdarócósodott. Ugyanis az, amit nálunk demokráciaként igyekeznek elfogadtatni a távolabbi Európával, nem egyéb, mint az egykori Tiso-féle klérofasiszmus adaptált változata. Az új szlovák al-

kormány és a vele azonos filozófiájú dicső nyelvtörvény amolyan fehér négerekké degradált bennünket. A restitúciós törvény szerint az 1948 előtt elkobzott birtokok visszaadása nem lehetséges; így például a magyar református egyház életét veti vissza, de a nemzeti kultúrának a kibontakozását is hátráltatja. Ugyanakkor nagyon komoly küzdelmet kell vívni a magyar pártoknak és parlamenti képviselőinknek, hogy az állami költségvetésből a nemzetiségi kultúra fenntartására a minimális dotációt biztosítsák... Holott statisztikai tény, hogy például a szlovákiai magyarság termeli meg a saját birtokában lévő földön Szlovákia élelmiszer-szükségletének több mint 80 százalékát, ami milliárdos nagyságrendű aktívumnak számít...

Íme, hetven év feldarabolási folyamatainak nagyon szűk és rapszodikus összefoglalása. Ha statisztikai elemeit veszem sorra, akkor mintegy félmillió népességvesztés az eredmény. Ha a gazdasági vonzatait vizsgálom, akkor az derül ki, hogy a magyarság által megtermelt javak a szlovák államháztartást gyarapítják, s csak elenyésző rész kerül vissza a magyar nemzeti kultúra és oktatásügy támogatására. Mindezzel párhuzamosan tovább folyik a magyar etnikum kiárusítása, elsősorban a kisajátított földterületek szlovák tulajdonba juttatása révén.

Amikor az egymást követő nemzedékeket folyamatosan ilyen negatív hatások érik, balgaság volna és nagyfokú felelőtlenség is egyben, ha a nemzettudat bizonyos fokú erőzóját nem tekintenénk realitásnak. Már-már törvényszerű, hogy az a réteg, amely nem az anyanyelvén tanul, előbb-utóbb távolodni kezd attól a kultúrától és történelemtől, amely egy népet népként egyben tartott. Persze, azt is törvényszerűnek találok, bár erősen kedvem ellen való, hogy a nemzetiségi peremvidékeken az asszimiláció elkerülhetetlen. Azonban ma Szlovákiában már nemcsak a peremvidékek kerültek kritikus helyzetbe, hanem a nagy tömbökben élő magyar népesség is. Történetesen a falusi parasztság, amely eddig képes volt megőrizni hagyományait, még akkor is, ha mindazokat az atrocitásokat, amelyekről már beszéltem, rájuk omlasztották az elmúlt évtizedekben.

Ma már nemcsak érzem, de tudom is, hogy a szlovákiai magyarság létének, holnapjának az utolsó védőbástyáit támadták meg: a magyar falvakat, a magyar parasztságot. Bő tíz évvel ezelőtt egy tanulmányomban azt írtam, hogy a szlovákiai magyarság történelme – akkor – nem egészen hetven esztendő, s hogy borúsabb perceimben jövőjét sem találok többnek ennél. Hacsak – tehetem most hozzá – nem történik olyan kedvező fordulat, amely gátat vet annak a folyamatnak, amely hazánk földarabolásával vette kezdetét.

Odahaza engem, de főleg írásaimat, pesszimistáknak találják népünk sorsát illetően. Én azonban egyáltalán nem vagyok pesszimista, csupán testközelből ismerem azt a valóságot, amelyben élek, amelyben élünk adatott. Az a valóság pedig alapvetően annak a hetven esztendőnek a magyarelleses gyakorlatából következik, amelynek néhány főbb jellemzőjét és irányvonalát az előzőekben felsoroltam.

Periférahelyzet, perifériálét. És ennek a perifériálétnek az egyik oldalán évtizedeken át egy olyan Magyarország és olyan magyar politika állt, amely a határon túli magyar etnikumot nem merte vállalni; a másik oldalon pedig – Csehszlovákia, illetve ma már Szlovákia határain belül – folyamatosan működött egy szláv nacionalista, magyarelleses ideológia, amelynek célja a saját nemzetállam megteremtése volt.

Ha mindezt tudjuk és újra feltesszük a kérdést, hogy ma milyen lehet a szlovákiai magyarok magyarságtudata, bizony a kérdésre – ezt be kell vallanom őszintén – még megközelítően sem tudok hiteles, netán megnyugtató választ adni. Nem tudok, mert teljesen más a helyzet például a Csallóközben, vagy a Mátyusföld kompakt magyar enklávéjában, s megint más a helyzet Gömörben, s mondjuk a Bodroghözben. De lényeges különbségeket tapasztaltam a városi diaszpórában vagy a Nyitra fölötti magyar nyelvszigeten. Az is bizonyítja az egyértelmű válaszadás lehetőségét, hogy a vegyes házasságok, a nem magyarul tanuló felnövő nemzedékek speciális megítélés alá esnek, vagy eshetnek. Ez utóbbi esetben igen jelentős tömegekről van szó. Ezeknek egy része még ugyan beszél magyarul, de a

magyar kultúrkörtől már lényegében elszakadt, s gyermekeikben a következő nemzedék már nyelvet is cserél(t).

És ennek az egész folyamatnak az ad egyféle abszurditást, hogy ami velünk és bennünk megtörténik, nem látható, nincsenek érzékelhető külső jegyei. Így a távoli szemlélő a tudat béklyóba szorítottságát nem is érzékelheti...

A magam részéről – lehessek most már egy kicsit szubjektív – magyarságomat, ezt a *tudást* és tudatot úgy viselem, ahogy a rám nehezedő felhőoszlop súlyát; nem érzem ezt a súlyt, ám ha nem nehezedne rám, nem tudom, mi történne velem. Meglehet úgy járnék, mint a mélytengeri halak, melyeket ha a felszínre hoznak, a rájuk nehezedő külső nyomás hiányában szétrobbannak. És persze az is kell, hogy magyarságomra büszke lehessek; kell egy olyan emberi-gondolati-történelmi ív és biztonság, amelyet emberként teljes egészében vállalhatok, mert *magyarságom elsősorban tudatos vállalás*. S az egész mellé kellene az ünnepek is, hogy lehessen emlékezni és emlékeztetni, hogy itt-ott, valahol, bárhol megállhassunk egymással szemben a tiszteletadás közös misztériumát megélve...

S végül mindazzal együtt, amit elmondtam, azt szeretném bizonyítani és egyértelművé tenni, hogy ha egy népcsoport, mint a szlovákiai magyarság, amelyet ilyen hetven év alatt nem tudtak megsemmisíteni, az egyedeiben s egész közösségében hordoz valami olyan erkölcsi többletet, ami által képes volt és képes lesz továbbra is megőrizni önmagát.

Szerintem a nemzettudat lényege a valahová tartozás folyamatos birtoklása. Azt hiszem, ennek a tudása és minden korban való megújítása adja a megmaradáshoz szükséges erőt, kitartást és bölcsességet.

A Bózsva-patak
Zsadányi Zsolt műve

NAGY KÁROLY

Megyénk honismereti mozgalma és a helyi tudat

Mottó:

Múltunk második szív, mely bennünk dobog.

Napjainkban egyre több szó esik a hagyományélesztés, az emlékmegőrzés fontosságáról.¹ Az európai országokban mindenütt nagy gondot fordítanak a hagyományok, a gyöke-
rek ápolására, hazánkban is országshozza vizsgálódás folyik, hol és hogyan teljesítsük ez
irányú kötelességünket.

A múlt kötelez és éltet: a *múlt* minden kisebb-nagyobb közösségre nézve elsősorban a
sajátját jelenti. A jövőt a jelen valósága alakítja, és ez a jelen térben és időben csak a múlt
és jövő vissza- és előrefutó vonalán igazolhatja saját realitását. Aki a múlt összekötő vona-
lát elmetszi, sosem juthat el a jövőbe. A szülőföld erőt és biztonságot ad fiának. Az egyén
és a közösség szempontjából egyaránt értékes a szűkebb pátriához való kötődés, az az
élmény, amely egy konkrét táj, eleven emberek megismerésén át vezet a haza és az em-
beriség megbecsüléséig, szolgálatáig. A hazát és az emberiséget szeretni a magunk szű-
kebb környezetén át tanuljuk, mert innen jönnek a meghatározó élmények és kötődések.
A szülőföld megismerésére és megbecsülésére serkenteni: ez a honismereti mozgalom
célja. Megismerni és cselekedni érte, a hazáért és népért: ez történelmi nagyjaink tanítása
is.

Napjaink társadalma nagy érdeklődéssel fordul a múlt felé, múltunk néhány kérdése
különösen foglalkoztatja korunk emberét. Nemcsak azért, mert a korszerű alapműveltség
nélkülözhetetlen elemét képezi népünk múltjának reális ismerete, hanem azért is, hogy
múltunk homályos kérdéseinek megértése a jelen jobb megértését is elősegíti. Felmérhe-
tetlenül nagy tudati, szemléleti és kulturális veszteséget jelenthet a nemzeti hagyományok
igaz és szilárd ismeretének, értékrendjének a hiánya. Tanúi lehetünk egy olyan folyamat-
nak, amely a nemzeti kultúrákat az eddigieknél tudatosabban formálja, karakterüket éle-
sebben rajzolja, színeit élénkebben hangsúlyozza.

Az emberek ma is ragaszkodnak szokásaikhoz, foglalkoztatja őket elődeik élete, sor-
sa. Mert az embereket érdekli, honnan jöttek, hol laktak nagyapáik és dédapáik, mivel
foglalkoztak, mit csináltak, hogyan éltek, mi volt a bánatuk és örömük, vagyis azokról a
magyar emberekről, akik ezt a tájat hazává alakították az évszázadok során. Ez a ragasz-
kodás nem múltba fordulást, s nem a jelen értékeivel való szembefordulást jelenti. *A múlt
reális ismerete, az elődökkel való természetes kapcsolat az állandóságot, a biztonságot
jelenti számunkra.*

A legszűkebb haza értékeit a nemzet történelmi folyamataiba ágyazva, igen fontos
valamennyi település történetének kutatása, hisz a nemzet, a nép históriája, történelme
épp ezekből az apró mozaikokból áll össze, és ezt egész életre szólóan tudatosíthatjuk a
tanulóknak. Mindennapi gondos, dolgos építőmunkáról van itt szó. A magyar nemzet

¹ A Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Honismereti Egyesület tiszteletbeli elnökének ez az előadása a III. Abaúji Szabadegyetemen hangzott el, Szikszón 1996. május 4-én.

történelméhez egy-egy lakóhely a helyi hagyományokon keresztül kapcsolódik. Az egyes tájegységekben élő kisebb közösségek kultúrája és hagyományai is beletartoznak e fogalomkörbe.

Az utóbbi években öröndetesen szaporodnak a nemzeti múlt lokális vonatkozásait és eseményeit számba vevő igényes szemelvénygyűjtemények, a forráskiadvány jellegű ún. *helytörténeti olvasókönyvek*.² Tartalmában és céljában ehhez a műfajhoz tartozik az a Nagy Károly, Tóth Péter és Seresné dr. Szegőfi Anna által összeállított helytörténeti olvasókönyv, amely mint regionális gyűjtemény országosan is úttörő vállalkozás volt.³ Azóta megyénk több tájegységére vonatkozóan készültek hasonló célzatú kiadványok.⁴

A korszerű iskolai oktató-nevelő munka immár nem nélkülözheti a haza történetének ismeretéhez közelebb vezető, a szűkebb szülőföld történelmének tudatosítására vállalkozó tanári-tanulói segédkönyveket. Új régészeti leletek feltárása vitákat vált ki a közvéleményben, egyes irodalmi hagyományaink kapcsán élénk eszmecsere alakul ki. Érthető ez egy olyan korban, amikor az emberek megcsömörlöttek a készen kapott igazságoktól. Úgy érzik, hogy az eredeti dokumentumok megismerésével maguk, ha nem is könnyebben de megbízhatóbban jutnak el az igazságig. Mindehhez járul a találkozás élménye azzal, amiről már sokat hallottunk, de sohasem a magunk számára is hitelesen, inkább csak a hivatkozás kétes módján.

Hagyományörző munkánk *jelentőségét* abban látom, hogy csak akkor tudunk a jövőért lelkesedni tudó és a jövő építőmunkájában szívvel-lélekkel részt venni akaró embereket formálni, ha ráneveljük gyermekeinket elődeink szellemi, anyagi és erkölcsi hagyatékának megbecsülésére. A neveléstörténeti kutatások viszonylag szegényesek a hagyományok szerepének és jelentőségének bemutatásában. A hagyomány a közösség szüntelen előrehaladása során kialakult, célszerűnek bizonyult, a közösség életét megkönnyítő, megszépítő szokások megőrzése, ápolása az idősebb korosztályról a fiatalabbra való átszarmaztatása, amelyben bizalom nyilvánul meg az idősebbek alkotásai, munkája iránt.

Elmondhatjuk tehát, hogy a hagyományok a közösség összetartozását, fennmaradását szolgáló magatartási-tevékenységi normák. Formai keretek, akciók rendszerbe foglalása: megőrzik, fenntartják, reprodukáltatják a társadalom által pozitívnak ítélt magatartási formákat, mozgósítanak ezek érdekében, kölcsönhatásokat indítanak; mércéül, támpontul szolgálnak a különböző magatartásformák, tettek megítéléséhez.

A helytörténetírással foglalkozó úgynevezett „amatőröknek” óriási feladataik vannak a helyi hagyományok, a helyi múlt kikutatásában és megrajzolásában. Az általunk képviselt honismereti mozgalom óriási értékeket hordoz, és tagjai mély elhivatottsággal, elkötelezettséggel végzik dolgukat. Munkájuk nyomán feltárul a táj-, a helytörténet; a haza történelmének, jelenének ismerete nélkül zavarba ejtő a nemzeti közérzet, és csak zavaros lehet a nemzettudat.

S a nemzettudatunk csak akkor erősödhet, ha ismerjük, értékeljük múltunk értékeit, hagyományait, hiszen múltunk értéke, értelmezése nélkül jelenünk sem fejthető fel. Hogyan látja, ismeri ifjúságunk nemzeti múltunkat? Szokás panaszkodni, hogy ifjúságunk túl gyorsan hagyja el a régi értékeket, és túl kevés értéket teremt. Vajon jogos kifogásról beszélhetünk-e? Hamis leírás, hamis konklúzió volna az ilyen megállapítás?

A haza megismerése a gyermek számára elsősorban a szülőhelyet jelenti. Azt a helyet, ahol először ismerkedik a világgal, az emberekkel. A szülőföldhöz tehát tömörkedni érzelmi

² Például: HÓGYE ISTVÁN (szerk.): *Zempléni históriák I.* A honfoglalástól 1849-ig. Bp.-Miskolc 1986.; *Zempléni históriák II.* 1849-1950. Bp.-Miskolc, 1989.

³ *Régi históriák.* Ózd és környéke múltjának írott forrásai. Ózd, 1984.

⁴ Vö.: POZBAI DEZSŐNÉ: *Kázmárk - Abaúj megye.* Lakóhelyismereti munkáltató tankönyv. Miskolc, 1993. – ZELENÁK ISTVÁN: *Tokaj.* – KISS JÓZSEF: *Mezőkövesd.* Helytörténeti olvasókönyv. – KISSNÉ KIRÁLY PIROSKA: *Helytörténeti olvasókönyv a Sajó völgyről.*

szál fűz mindenkit. Ez viszont mindig felébreszti a helyi hagyomány, a történelem, a szellemi értékek iránti érdeklődést, és ez az érdeklődés a legmélyebb érzelmi hatást kelti, hogy azután a tágabb értelemben vett haza iránti szeretetet is kiteljesítse. „Már természetünkön fogva vonzódnunk atyáink földjéhez, nem is engedjük bántani szülőföldünket, és pedig azért, mivel hazánkban vannak szüleinink, véreink, atyánkifiai, rokonaink, barátaink, itt nyertük első nevelésünket, itt töltöttük életünk legvidámabb, legkedvesebb emlékei korszakát, ifjúságát: itt nyugszanak mindazoknak csontjai, kiknek emléke nekünk kedves és szívemelő, itt vagyunk honn.” Ezért szereti az ember természeténél fogva szülőföldjét.⁵

S emberi tudatunk is akkor teljes, ha a jelen és jövő problémáin túl azzal is tisztában vagyunk, honnan jöttünk, mit hoztunk, mi az amin változtatnunk kell. A világtörténelemben egyetlen nemzedéknek sem adatott meg, hogy a semmiből építse a magá világát. És ahogy egyéni öntudatomat, magatartásomat befolyásolja az, hogy mit tudok szüleimről, itt tudok őseimről, ugyanúgy közösségi magatartásunkban is alapvetően fontos, hogy a kisebb és nagyobb közösségnek a múltját, a napjainkig megtett útját ismerjük.

Annál is inkább, mert hosszú időn keresztül elhanyagoltuk a múltat; nemcsak hogy elhanyagoltuk, hanem azt, ami pozitív volt ebben a közösségi múltban, azt igyekeztünk elhallgatni, háttérbe szorítani. Túl nagy teret engedtünk a hibáknak, azokat nemegyszer fel is nagyítva. Felőtt egy, esetleg már két nemzedék is, amelyik szinte elfordult ettől a múlttól, amelyekkel majdnem megutáltatták elődeinket és a múltunkat.

Vagy: az elmúlt évtizedekben egyre gyakrabban hallottuk a rádióban, televízióban, olvastunk az újságokban olyan rezdüléseket, hogy ősi falunevek tűntek el a térségből, s ezáltal elszegényedett a nyelvünk, szókincsünk is. Lassan elfelejtünk olyan több száz éves helyneveket, amelyek történelmi eseményekkel, természeti vagy gazdasági jelenségekkel állottak kapcsolatban a régmúlt időkben, és ezáltal szegényedik nemzeti tudatunk. Lekeverültek a falunevek az utakról, és a helységnévtáblák már csak a befogadó város nevét jelzik az utazóknak, akik sokszor zavartan keresik annak a régi községnek a nevét, ahová szeretnének eljutni. Ettől nem mentes megyénk sem.

Nagyon is természetes és időszerű lenne, ha megyénk gyűjtő- és kutatómunkája, valamint eddigi eredményei – amelyekről már korábban szóltam – az általános és középiskolai történelemórákon, de más tantárgyak keretében is eleven, élő erővel hatna! Ha beépülne a történelmi folyamatok rendszerébe, ha az eddigieknél jobban megalapozná a hazaszeretetre való nevelést. A valóság azonban még nem ilyen biztató. Az adott lehetőségek hasznosítása és a jó példák követése ma még inkább kivétel, mint törvényszerű.

A történelem a tanuló közvetlen környezetének története, lakóhelyének, nagyobb tájegységének, megyéjének közelebbi vagy távolabbi múltja. Azoknak az embereknek az emlékhanyaga, akiket talán még maga is ismert, vagy akiről közvetve sokat hallott. Akik ugyanazokat az utcákat taposták, amelyiken ő jár, akik ugyanazon a földön dolgoztak vagy ugyanabban a gyárban, üzemben, bányában verítékeztek, mint szülei, nagyszülei, hozzátartozói. Mindez olyan érzelmi kapcsolatot jelent a tanuló és a történelmi anyag között, amelyik a feldolgozásban és a befogadásban semmivel sem pótolható.

A helyi tudat erősítését és fontosságát biztosítja, hogy Ózdon ebben az évben már a XVI. alkalommal, Abaújban a VIII. alkalommal, Edelényben pedig az V. alkalommal hirdettek honismereti pályázatot. Szeretné a Megyei Honismereti Egyesület ezt a kört tovább bővíteni más tájegységek bevonásával. Természetesen a helyi eredményhirdetés és díjazás után részt vesznek a dolgozatok a megyei Istvánffy Gyula pályázaton és az országos néprajzi gyűjtőpályázaton. Továbbá ma már egyre több helyi önkormányzat magáévá teszi a honismereti mozgalom főbb célkitűzéseit, és a helyi programjaik tartalmazzák a hagyományápolást. Ennek lehetősége adott minden településünkön megyénkben. Eddigi tapasztalataink ezen a téren igen kedvezőek. Az elmúlt öt év bizonyította, hogy szélesedik a

⁵ MAJER ISTVÁN: *Neveléstan*. 1844.

mozgalom, egyre több a helyi rendezvény, amely saját kezdeményezésként jön létre. Látszanak azokon a településeken a vonzerő, amelyekben komoly honismereti munka folyik.

Az iskolák mindennapi életében számos módon és helyen jelen van a helytörténet. Ez szinte magától kínálja a kérdést, hogy milyen módokon és formákban használja fel a pedagógia. Röviden azt mondhatnám, hogy a helytörténet rendkívül sokrétűen és változatosan, szinte a neveléstudomány egész „kelléktárában” felfalálható. A feltárt és rendszeresen feldolgozott helytörténeti anyag *elemzése* a legáltalánosabb felhasználási mód. A tanulók aktivizálása és az élményerő szempontjából azonban nem kevésbé jelentős a *forrásgyűjtés* és a *forrásrendezés*, valamint a *forrásfeldolgozás* feladata a tanulóknak. Rá kell nevelni tanulóinkat a források használatának igényére, csiszolni kell forráskritikai készségüket, és ki kell alakítani az ehhez szükséges képességet, meg kell tanítani a forrásokkal való bánás technikáját, s fel kell kelteni a források, a múlt emlékei és a jelen megőrzésre érdemes tényezői felkutatásának, összegyűjtésének és megőrzésének igényét.

Egy-egy település és lakói megismeréséhez semmi sem visz olyan közel, mint a helytörténeti anyagok összegyűjtése. Mert „sine praeteritis futura nulla” (vagyis: múlt nélkül nincs jövő) – mondja a latin közmondás. Amikor tehát múltunkat kutatjuk, a jövőnket építjük.

Szólnom kell még legalább egy gondolat erejéig a *történelmi emlékhelyek* védelméről. Minden népnek kegyelettel kell őriznie és gondoznia azokat a történelmileg jelentős helyeket, ahol az életet formáló események lezajlottak, ahol kiemelkedő személyiségek születtek e hazának, népünknek, s ahol ezek a kiválóságok éltek, alkottak vagy örök álmukat alusszák. És egyetemes emberi kötelesség ugyanezzel a gondossággal foglalkozni honában a más népek történeti emlékeinek gondozásával is.

Szabó Dezső szerint, ha egy nemzetnek kiirtják a hitét és elvágják a hajszályökeit, akkor utána már bármit meg lehet vele tenni. Ma ezt így kell megfogalmaznunk: ha nem neveljük egy nemzet minden új korosztályát hitre, önálló gondolkodásra, gerincességre, és nem építjük ki a hajszályökeit, akkor elsodorhatóvá válik. Mert ugyebár: a parlagon hagyott föld többnyire csak gyomot terem, a hasznos növények termesztéséhez szakszerű, lelkiismeretes, következetes gondozás szükséges. Számunkra s főleg a gyakorló pedagógusok számára van-e szigorúbb mérce, mint a lelkiismeretünk, a felelősségünk a reánk bízottakért. Igen nagy felelősséget kell éreznünk azokért, akik itt élnek ugyan közöttünk, de eltűnjük, hogy gyökértelessé, közönyössé váljanak. És itt a nagy dilemma, a hagyományörzés fontos problémája: a *generációváltás*; az, hogy kikre örökítődnek át a hagyományok. Lesznek-e erre fogékony fiatalok és nemzedékek? Ezért nagy a mi felelősségünk. Rajtunk múlik, hogy legyenek utánunk fogékony nemzedékek.

Nem lehet történelmi látásmódot kialakítani úgy, hogy a *hely története* szerepet ne kapjon benne. Hisz minden településnek van története, becsülete, értéke és bizonyos fokú önbizalma is. Sajnos, az elmúlt évtizedekben a falu becsületét nem erősíteni, hanem gyengíteni kívánták. Ebben a nehéz helyzetben is megyénk honismereti munkásai nagy szellemi és anyagi értékmentést igyekeztek végezni. Felismerve azt, hogy szellemi és anyagi értékmentés nélkül nincs erkölcsi megújulás, nincs újjászületés. Szeretném, ha a megyében jobban odafigyelnének a művelődés és kultúra irányítói erre a munkára. Hogyan? Kapjon ez a tevékenység erkölcsileg és anyagilag is nagyobb biztatást és támogatást. Önmagát becsüli az a város, község, az az önkormányzat, amely segíteni tudja és akarja a kisebb és nagyobb közösségek minden tagját a bennünket körülvevő táj, az egész haza értékeinek jobb megismerésében, lehető legteljesebb birtokbavételében.

POZBAI DEZSŐNÉ

Gondolatok a lakóhelyismeret tanításának feltételeiről

Az 1995-ben kibocsátott Nemzeti Alaptanterv törvényerőre emelte a *honismeret* lakóhelyi és regionális alapokra helyezett, országismeretbe ágyazott, intézményes tanítását az általános iskolák 1-4., illetve 5-6. évfolyama számára, koncentráltan az *Ember és társadalom*, *Ember és természet* műveltségterületek tananyagában. Lehetőséget teremtett a helyi igények, adottságok széleskörű figyelembe vételével a nemzet-tudat alapjainak kialakítására.

A lakóhelyismeret tananyaga szakmai tárgyakkhoz kapcsolódó, alapozó ismereteket nyújt. Összetettsége történelmi, földrajzi, néprajz, vallási, művelődéstörténeti, gazdasági alapismeretek közvetítésében nyilvánul meg. Előkészíti ezek szaktárgyi oktatását.

A tananyagban a korlátozott tantervi időkeret miatt nagyfokú összevonásnak és tömörítésnek kell érvényesülnie. A Nemzeti Alaptanterv (NAT) a meghatározott tananyag, követelmények, fejlesztendő készségek tanítását a felhasználható óraszám 70-50 %-ában szabja meg. A műveltségi területek hozzávetőleges arányát a következőkben határozza meg: *Ember és társadalom* az 1-4. évfolyamokon 4-7 %, az 5-6. évfolyamokon 5-9 %, *Ember és természet* az 1-4. évfolyamokon 5-9 %, az 5-6. évfolyamokon 8-12 %. Mivel a lakóhelyismeret nemcsak kötelező tananyag, hanem helyi ismeret is, a helyi ismeretek beépítésére fenntartott 30-35 %-nyi időkeret teljes egészében felhasználható. Mivel a tananyag túllép a társadalom és a természettudományok területén, tantárgyi függőség alapján az anyanyelv, a művészetek tanításának köréből is felhasználható órakeret.

A hon- és népismeret valamennyi műveltségterületre kiterjedő oktatási, nevelési, képzési követelményeket fogalmaz meg. Négy feladatot állít elénk, amelyek a helyismeret taníthatóságának legfontosabb feltételei.

1. Szaktudományi alapismeretek átadása.
2. Olyan eljárásmodok kidolgozása, amellyel az ismeretek a 6-12 éves korosztály számára átadhatók.
3. A helyi tananyag meghatározása, összegyűjtése.
4. Alapeszközeinek – a helyi tankönyveknek – előállítás.

E feltételek megvalósításának érdekében az 1992. évtől kezdődően Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szakmai és társadalmi szervezetek példás összefogásával komoly szellemi és anyagi erőfeszítések történtek. A közös munkálkodásba bekapcsolódó pedagógiai intézményeink: a Megyei Pedagógiai és Közművelődési Intézet, az Észak-magyarországi Tankerületi Központ, a térség sok oktatási vezetője, több iskola tanszületete. A kezdeményező és csatlakozó társadalmi szervezetek pedig: a sátoraljaújhelyi székhelyű Kazinczy Ferenc Társaság, a Megyei Honismereti Egyesület, a Mecenás-alap, a Cserháti Településszövetség, valamint több helyi önkormányzat. Elsődleges

feladatunk az volt, hogy a NAT bevezetésével várható tanszabadsággal élni tudjunk, ezért a szakmai köztudatba juttattuk a helyismeret tanításának szükségességét, és tisztáztuk tartalmi jelentését.

Eredményeink közé sorolhatjuk, hogy a lakóhelyismeret új tananyagként bekerült a nemzeti alaptantervbe. Szakirodalmi alapot teremtettünk a lakóhelyismeret tanításához 1992-ben. A helyi tananyag taníthatóságának – négyes feladatának – meghatározására tettünk sikeres kísérletet *A lakóhelyismeret tanításának koncepciója és segédletei* című anyagban¹ a következő témacsoportosításban:

- Miért van szükség lakóhely-ismereti oktatásra?
- A lakóhelyismeret tanításának lehetősége alapképzésben.
- A lakóhelyismeret tartalmi alapkérdései.
- A tananyag tartalmának tudományos alapjai.
- A helyi tankönyvkészítés folyamata.

E dolgozat függelékében tájékoztató ismertetőt közöltünk a helyi tananyag összegyűjtését megkönnyítő tanítói segédletekről:

- Útmutató a lakó-helyismereti gyűjtéshez.²
- Levéltári forrásjegyzék.

• Települések adaptált dokumentumai: történeti, település- földrajzi adatsorok, térképek.³ Gondolatébresztőül részleteket közöltünk a koncepciót megjelenítő, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében munkánk nyomán napvilágot látott első lakóhely-ismereti munkáltaó tankönyvből Kázmárk községről és Abaúj megyéről.⁴ Az összeállítás végén elemző, értékelő tankönyvismerető található *Az abaúji Kázmárk helyismereti tankönyve* címmel.⁵

Publikációink, szervezett tájkonferenciáink és a NAT megjelenésének hatására megyénk több helységében – így Tokajban, Mezőkövesden, Kazincbarcikán, Ózdon, Felsőzsolcán – már létrejöttek az előkészítő munkacsoportok, és több helyen készülőkben vannak a helyismereti tankönyvek. Ezek lektorálására, értékelésére az Istvánffy Gyula megyei honismereti gyűjtőpályázat keretében nyílt lehetőség.

E spontán meginduló társadalmi kezdeményezés – többéves munka – szakmai továbbviteléhez az oktatási kormányzat egyetértése és anyagi támogatása szükséges. Az új lakóhely-ismereti tananyag törvényerőre emelése után eszközrendszerének megteremtése a pedagógiai vezetés országos felelőssége is.

A NAT 1998. évi bevezetését véve alapul a lakóhelyismeret 3. osztályos tanításának kezdete az ezredfordulóra tehető. Az iskolák számára egyre sürgetőbb feladattá

¹ Megjelent 1995-ben a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* című évkönyve 7. kötetében (421-436. o.) és különnyomatban is. Utóbbi beszerezhető a Kazinczy Ferenc Társaságnál (3981 Sátoraljaújhely, Pf. 40).

² MORVAY PÉTER először 1955-ben a *Népünk hagyományából* című gyűjteményben megjelent útmutatóját évkönyvünkben most újraközöljük, hogy ezzel is elősegítsük a helyismereti gyűjtést, illetve oktatást. Felhívjuk a figyelmet az Észak-Magyarországi Tankerületi Oktatásügyi Központ által Miskolcon 1993. november 27-én tartott honismereti konferencia előadásaira, amelyek *Honismeret az iskolában* címmel 1994-ben Miskolcon külön füzetben megjelentek, s módszertani segítséget kínálnak a pedagógusoknak.

³ A segédletek teljes terjedelmükben 1993 óta Abaúj 84 településének, 1996-tól Zemplén 85 településének iskolájában felhasználhatók a tananyaggyűjtéshez.

⁴ Vö.: POZBAI DEZSŐNÉ: *Lakóhelyismereti munkáltaó tankönyv. Kázmárk, Abaúj megye*. Miskolc, 1993. Példányai elérhetők: Miskolcon a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban és a Herman Ottó Múzeumban, Szerencsen a Városi Könyvtárban (Rákóczi-vár), Encsen a Kazinczy Ferenc Általános Iskolában, Szikszón az általános iskolában, Kázmárkon a Fogarasi János Általános Iskolában, Sárospatakon a Comenius Tanítóképző Főiskolán.

⁵ Kováts Dániel könyvismeretése eredetileg a Honismeret c. folyóiratban jelent meg 1994-ben (XXII. évf. 1. sz. 88-90. o.).

válík a regionális és lakóhelyi vonatkozású tananyagok meghatározása, összegyűjtése, tankönyvbe rendezése. A lakóhely-ismereti tananyag minden településre és régióra más-más ismeretanyagot feltételez. Összegyűjtése és tankönyvbe foglalása ezért minden más tantárgytól eltérő, speciális eljárást igényel. Ezt a munkát minden településen és minden régióban helyben lehet elvégezni, helyismerettel és pedagógiai felkészültséggel is bíró személyek bevonásával.

Ajánljuk, hogy az oktatási kormányzat a megyei pedagógiai intézeteken keresztül az általános iskolák 3-6. osztályai számára egy lakóhely-ismereti tankönyvírói pályázat meghirdetésével segítse elő:

- lakóhely-ismereti munkáltató tankönyvek írását,
- regionális (megyei) tankönyvek írását,
- lakóhely-ismereti módszertani kézikönyv szerkesztését.

A lakóhely-ismereti tankönyvírói pályázat meghirdetése két célt szolgálhatna. A tanulói ifjúság számára megteremtődne az Ember és társadalom, az Ember és természet című lakóhelyismereten alapuló műveltségterületek tanításának feltétele, alapeszköze, a helyi ismereteket közlő munkáltató tankönyv, tankönyvcsalád. Ezek létrehozását követelik az anyagot tanuló korosztály életkori sajátosságai és tanításának a gyermekek számára is legvonzóbb módszere, a tapasztalati úton megvalósítható ismeretszerzés, mely a NAT követelménye is. Kisiskolás korban tankönyv nélkül, szükségmegoldásokkal ezt a tananyagot eredményesen tanítani nem lehet. A pályázatra való benyújtás lehetővé teszi a lektorálást, értékelést. Másik célként ezáltal biztosítható, hogy minden település iskolájának tudományos megalapozottságú, a NAT-tal összhangban lévő, a tanulók életkorához alkalmazkodó, mennyiségileg is befogadható helyismereti tankönyve legyen.

A lakóhely-ismereti munkáltató tankönyvek 3. osztályos tananyaga ráépülhetne az 1-2. osztályban tanítandó szaktárgyi, környezetismereti alapfogalmakra, követelményekre és alapját képezné a felsőbb osztályokban megszerzhető regionális (megyei) ismereteknek. A lakóhely történelmi, földrajzi, néprajzi ismeretei beágyazódhatnak az országismeretbe. A regionális (megyei) tankönyvek anyaga a megyetörténet kezdeteit épülve, de még tapasztalati úton szerzhető módszerekkel és a lakóhelyi ismereteket koncentrikusan bővítve kapcsolódhatnak az ország történelméhez. A helyi tankönyvek történelmi, földrajzi, néprajzi alapot ismeretei, amelyek a tanítás során a pedagógusok által bővíthetők, a minimum követelményig szűkíthetők lehetnének. A közölt ismeretanyag jobb megértését szolgálhatnák a tantárgyi koncentrációk lehetősége mellett a helységről, a megyéről szóló olvasmányok, térképek, képi illusztrációk is.

A NAT fejlesztési követelményei megvalósulhatnak a lakóhely-ismereti és regionális tankönyvek munkáltató programjaiban. Kutatási, tájékoztató, szorgalmi, összefoglaló, megfigyeltető feladatokkal a felfedezés örömeit nyújtva, a múltat és jelent összefüggésében látatva tárhatnák fel a gyermekek számára lakóhelyük értékeit, adottságait. Ezek a programok is a mindenkori tanulók befogadóképességéhez, tudásszintjéhez alakíthatók.

Az Ember és társadalom, Ember és természet című műveltségterületek lakóhelyismereten alapuló tanításának módszertani kézikönyve tartalmazhatná a következő elemeket:

- A tananyagprogram elméleti kérdései, pedagógiai, módszertani, didaktikai ajánlásai.
- Óratervre bontott tantárgyterv-javaslat.
- Speciális segédletek a tananyag gyűjtéséhez és összeállításához.

Szervezési, finanszírozás ajánlásaink a következők:

1. A *lakóhely-ismereti* tankönyvírói pályázat meghirdetése a települési önkormányzatok és iskoláik számára a 3. és 4. osztály részére történhetne, mégpedig egyrészt a helyi tananyag összegyűjtésére, másrészt lakóhely-ismereti tankönyv összeállítására. E munkálatok elvégzésére a települési önkormányzat kérné fel az iskolát. Előirányzott költségvetéséből és helyi támogatók felajánlásaiból kellene finanszíroznia a következő költségeket: a) az anyaggyűjtéshez szükséges utazás és fénymásolás, b) a helyi tankönyv kiadásának költsége, c) a munkát végző személyek díjazása. A települések lakóhely-ismereti tankönyveinek lektorálásakor felmerülő költségeket a minisztériumnak a NAT bevezetésére elkülönített pénzalapjából történhetne minden megyében.

2. A *regionális* (megyei) tankönyvekkel kapcsolatos teendőkről:

a) Az oktatási kormányzat, a vezető pedagógiai intézmények szakmai irányításával, tudós kutatók bevonásával létre kellene hozni azokat a munkacsoportokat, amelyek a regionális tananyag taníthatósága érdekében a megyékről szóló tankönyvekben a tudomány mai eredményeit az életkori sajátságoknak megfelelő formában és mértékben a 4-5-6. osztályos gyermekekhez közvetítik.

B.) A több történelmi megyéből összevont megyékben – mint amilyen Borsod-Abaúj-Zemplén megye is – külön-külön füzetekbe kívánatos szerkeszteni az anyagot. Felhasználása a 4. vagy 5. osztályban valósulhatna meg. Ezt az indokolja, hogy így az országismeretbe ágyazva tanítható lenne a megyetörténet kezdete. A szűkebb táj minden adottsága gyermekközelbe hozható készségfejlesztő munkáltató feladatokkal is. A határmegyék esetében ezek a tankönyvek hasznosíthatók lennének az elszakított megyerészek magyarok lakta településeinek iskoláiban is a kulturális kapcsolatok kiépítésekor. Így az összevont, tehát mai megyéről szóló kötet a 6. osztály tananyagaként a fentiekre épülve részletesen foglalkozhatna a mai megye székhelyének kulturális, gazdasági életével, földrajzával, közlekedésével, az egész megye életszerű megismertetésével a pályáorientáció érdekében is – eleget téve a NAT ezirányú követelményeinek.

A regionális (megyei) tankönyvek és a módszertani kézikönyv megírásának, kiadásának anyagi fedezetét és lektorálási költségeit fedezni lehetne az oktatási kormányzatnak a NAT bevezetésére, taneszközök előállítására előirányzott költségvetéséből, a megyék (megyerészek) területfejlesztési alapjából, a területi szponzorok hozzájárulásaiból és pályázatokból.

Ezzel párhuzamosan természetesen továbbra is szakmai-módszertani segítséget kell nyújtani az iskoláknak, a pedagógusoknak a lakóhely-ismereti oktatás előkészítéseként.

MORVAY PÉTER

Útmutató a lakóhely-ismereti gyűjtéshez

Az útmutató rendeltetése az, hogy valamely helység néprajzi viszonyainak a lehetőséghez képest teljes megrajzolásához útmutatást adjon a gyűjtőknek. [...] Terjedelmét rendeltetésénél és az adott körülményeknél fogva korlátoznunk kellett. Ezért az egyes tárgyköröket csak címszószerűen mutathattuk be. Mindamellett a legfontosabb kérdések kiemelésével a lehetőséghez képest viszonylag teljes útmutatást kívántunk adni az egyes témakörök feldolgozásához. [...]

Az egyes kérdéscsoportokban felsorakoztatott részletjelenségek természetesen nem találhatók meg az ország minden vidékén, s viszont a helyi gyűjtő többnyire találni fog az Útmutatóban fel nem sorolt helyi specialitásokat is. [...]

Ez alkalommal is felhívjuk a figyelmet arra, hogy mint minden néprajzi gyűjtésnél, a lakóhely-ismereti gyűjtés útmutatójának felhasználásával végzett gyűjtésünknel is tüntessük fel az alábbi adatokat: a gyűjtés helye, a gyűjtés időpontja. A kikérdezett adatközlők személyi adatait (név, életkor, foglalkozás, beszámrazottaknál korábbi lakóhely) kérdéscsoportonként tüntessük fel.

*Kérdéscsoportok:***I. TERMÉSZETI VISZONYOK:**

A környező táj, vidék népi neve. - A határ táji jellegzetességei, természeti szépségei. - A határ (időjárás, éghajlat, vizek, talaj, természetes növénytakaró, állatvilág) egykori és mai képe; a határnevek, régi térképek és az emlékezet, tapasztalat tanúsága szerint. - A természeti környezet megváltoztatása, átalakulása. (Vízszabályozás, talajjavítás, öntözés, legelőfeltörés, erdőirtás, erdő- stb. telepítése.).

(A címszavak kidolgozásánál mindig gondoljunk a környezethez való viszonyításra.)

II. A HELYSÉG TÖRTÉNETE:

Őskori emlékek. - Régi épületek, építmények, romok. - A lakosság eredetére, betelepülésére, a lakosság és a helység nevére vonatkozó hagyomány. - Helyi vonatkozású történeti események (tatárjárás, törökvilág, kuruc kor stb., „futások”, elemi csapások) emléke, mondái. A jobbágyvilág (birtokviszonyok, jobbágyok és zsellérek, szolgáltatások, életmód stb.) emléke. - Az 1848-49-i szabadságharc helyi vonatkozásai. - A jobbágyfelszabadulás időpontja és végrehajtása. - Életmód, birtok- és társadalmi viszonyok (gazdagodás, szegényedés, munkaviszonyok, osztályellentétek, agrármozgalmak, válságok és konjunktúrák) a jobbágyfelszabadítás és az első világháború között. - Az első világháború. - Az 1918-19-es forradalom (direktórium, földosztás, katonáskodás, clalok történetek stb.). - Gazdasági és társadalmi viszonyok a két világháború között (életszínvonal, földreform, gazdasági válság, konjunktúra stb.). - A II. világháború utáni gazdasági és társadalmi fejlődés (a földosztás, a termelés újraindítása, állami gazdaságok, TSzCs, gépállomás, intézmények, üzemek, egyéb létesítmények stb.). A II. világháború utáni település fontos eseményei. Egyházak, egyesületek, művelődés.

III. TELEPÜLÉS, NÉPI ÉPÍTKEZÉS:

A helység fekvése és annak magyarázata (víz, út, átkelőhely mellett, hegyoldalban, írtásban stb.). - A lakótelkek elhelyezkedése (soros, csoportos, szétszór). - Jóságártó ólas- vagy szálaskertek emléke. - Falukerítés, falukapu emléke. - A helységrések elnevezése és lakossága. - A régi telkek formája. - A telkek kerítése és kapuja a legidősebb emberek emlékezte szerint. - A régi házak elhelyezkedése a telkeken. A régi telkek beosztása (telekrészek, melléképületek; elnevezésük és használatuk). - A telekbeosztás újabb formái. - A legelterjedtebb falépítési módok. - Házépítési szokások és hiedelmek. - A legrégebb házak (építési idő, utca és házszám). - A legrégebb házak tetőszerkezete, fedélformái. - A lakóház berendezése a legidősebbek szerint (alaprajz). - A bútortartás (elhelyezésük és darabjaik) és a tűzhelyek későbbi változása. - Új háztípusok elterjedése. - A termelőszövetkezetek stb. építkezései. - Tanyák. - Más határbeli épületek. - Templom körüli temetők vagy emléküik. - Határbeli elpusztult helységek emléke (határész, romok, cserepek). - Műemlékek, emlékművek.

IV. NÉPI GAZDÁLKODÁS:

A földközösség emlékei és maradványai (nyilasok). - A gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás (halászat, vadászat, madarászat, méhészet stb.) emlékei és maradványai. - Régi füves asszonyok. - Törzsökös halászek. - A pásztorkodás emlékei és maradványai. - Törzsökös pásztorkodók. - Állatfajták (nagyjóság és kisállatok) régen és újabban. - Jelentős állattenyésztési ágak. - A földművelés jelentősége a gazdálkodásban régen és újabban. - A művelési mód (fordulórendszer, az ugar legeltetése, „kosarazása” stb.) változásai. - A művelési ágak (szántóföld, legelő, szőlő, gyümölcsös, erdő stb.) jelentősége régen és újabban. - Főtermények, a helység nevezetes terményei. - A takarmánynövények, kapásnövények termesztésének, valamint a konyhakerti növények és magvak szántóföldi termesztésének elterjedése (mit, mióta). - A régi gazdálkodási mód és eszközök (faeke, sarlóval aratás, nyomtatás, csép stb.) formái és megszűnése. - Közös munkák, a segítő munka ledolgozása. - Piacozás, értékesítés. - Legeltető stb. társulatok. - Termelő és értékesítő szövetkezetek. Kiváló gazdák (kezdeményező, úttörők). - Földszétaprózódás, tagosítás. - A földművelés belterjességének fejlődése. - A nagyüzemi gazdálkodási mód kezdetei és eredményei. - A hagyományos erdőgazdálkodás.

(Itt is emlékeztetünk a parasztság egyes rétegei közti különbségek lehető kiemelésére.)

V. TÁPLÁLKOZÁS:

Hagyományos heti étrend. - Nevezetes alkalmak (ünnepek, népszokások, munkák, mint pl. karácsony, lakodalom, búcsú, böjt, aratás, kukoricafosztás stb.) étrendje, ételei és csemegéi. - A táplálkozással összefüggő nevezetesebb munkálatok (pl. disznóölés, kenyérsütés, tejfeldolgozás, aszalás, füstölés, savanyítás stb.) menete, résztvevői, eszközei, nyelvi anyaga stb. - Régi és újabb sütésfőzési eljárások, tűzhelyfélék. (Pl. szabad-tűzhelyen és kemencében főzés, alkalmi - például lakodalmi - főzőberendezések stb.) - Konyhaeszközök (edények stb.). - A táplálkozással kapcsolatos építmények, berendezések (pl. kamrák, aszalók, füstölők, pálinkafőzők stb.). Kezdetleges, esetleg már csak emlékezetben élő ételek és italok, ínségeledek. (Például élesztő nélkül készített lepény- és pogácsafélék, csiráztatott, erjesztett ételfajták, mint az ún. csíramálé vagy szalados, a korpacibere, a boza, a márc stb.). - Gyűjtögetés révén nyert vagy készített ételek és csemegék. (Például vadgyümölcsök, gombák, vadsaláták, nyírvíz stb.) - Az egyes ételek (levesek, főzelékek, húsok, saláták, tészták, sütemények, gyümölcs, csemegék, fűszerek, italok) készítmódja, az ételek és a készítmények helyi elnevezéseinek gondos megörökítésével, részletes leírásával. - Hétköznapi és ünnepi étkezési szokások. Nevezetes étkezések megszervezése (pl. lakodalmi szakácsasszonyok stb.). - Az egyes ételek készítéséhez, fogyasztásához fűződő mondókák, szokások, hiedelmek.

(Figyeljünk a társadalmi rétegződés - gazdasági helyzet, vallás, foglalkozás stb. - szerint megnyilvánuló különbségekre, valamint az évszakok táplálkozásának eltéréseire. Igyekezzünk felderíteni a táplálkozás történeti változásának menetét, okait és közvetítőit. Az eszközök, építmények megörökítésénél célszerű rajzokat, fényképeket is alkalmaznunk.)

VI. NÉPNYELV:

Nyelvjárás (a köznyelvhez s a szomszédos helységekhöz képest; nyelvcsúfolók; i-zés, ë-zés, ö-zés, palóc á, dunántúli ä, kettőshangzók stb.; különbségek a helységen belül). - Tájszók. - Népi kifejezések. Szóláshasonlatok (pl. „iszik, mint a kefekötő”). Közmondások. - A keresztnevek helyi alakjai. - Ragadványnevek. - Helynevek. - Egyes tárgycsoportok (pl. gazdasági eszközök és részeik, konyhaszerszámok), kismesterségek névanyaga. - Különösen ízes beszédlí személyek.

(A népnyelvi anyag köznyelvi értelmezését - ha szükséges, rajzjal - mindig közöljük. A helyi vonatkozású szóláshasonlatok - pl. „megadta a módját, mint a pataji asszony a táncnak” - keletkezési körülményeit igyekezzünk kikutatni.)

VII. NÉPKÖLTÉS, NÉPMESE, NÉPI KÉZIRATOK:

Mai és hajdani verselők (rigmus- és köszöntőkészítők, hírversírók), nótacsinálók. - A verselés (felkérésre), versmondás alkalmi, közönsége és terjedése. - Rigmusmondással, kántálással összekapcsolt népszokások. - Híres vőfélyek, sok rigmust, verset tudó személyek. - Mai és egykori közkedvelt mesemondók (életük és mesekincsük). - A mesélés alkalmi (fonó, fosztó, csomózó, jószágörzés stb.) és közönsége egykor és most. - Népköltészeti szövegek: gyermekmondókák, időjóslo rigmusok, találós kérdések, falucsúfolók, kortesnóták, tréfás sírfeliratok; táncszók; népdalok (régén és újonnan keletkezettek); népballadák; verses levelek; népmesék; babonás történetek; mondák stb.

Népi kéziratok, régi népi írások: kéziratos vőfélykönyvek, „halottaskönyv”-ek, énekeskönyvek, nótáskönyvek, rajzskönyvek, régi naplók, „katonakönyv”-ek, életrajzok, gazdasági feljegyzések, házassági szerződések, végrendeletek, összegyűjtött harctéri levelek, céhiratok, mintakönyvek. - Helyi verselők kinyomatott művei.

(Itt is a helyben szokásos elnevezéseket használjuk. Pl. vőfény, históriás, rigmusos ember stb. A verselők, mesélők nevét, életkorát, foglalkozását jegyezzük fel. A népi kéziratok korát és tulajdonosaik adatait tüntessük fel. - A dalos szövegeket dalolás után és lehetőleg dallamukkal együtt jegyezzük fel. A népszokásokba ágyazott szövegeket a szokással együtt örökítsük meg.)

VII. NÉPZENE:

A közös dalolás egykori és mai társas alkalmi (fonó, kenderdörzsoló, ünnepesti séta, lakodalom stb.). - Dalos népszokások régén és ma. - Régi népdalokat ismerő jó dalosok (idősebb férfiak és nők). - Énekes koldusok (kik, mikor). - Mai vagy régebbi paraszzenekar (magyar banda); hangszerei, vezetője. - A zenekaron kívüli népi hangszerek (duda, furulya, nyenyere, citera stb.) ma és hajdan. - A népi hangszerek készítése, beszerzése. - Alkalmi hangszerek (doromb, nádduda, falevél, „brúgózás” stb.). - A hangszerek kiváló játékosai.

Népdalok, népi dallamok: pásztordalok, betyárdalok, balladák; alkalmi dalok (siratók, párosítók, lakodalmasok); ünnepi szokások dalai, táncdallamok (szövegesek, szövegtelenek: verbunkosok, kanásznóták, dudanóták stb.), mulatódalok, katonadalok, gyermekdalok, koldusénekek stb.

A népdalok és műdalok elterjedtsége, elevevége.

IX. NÉPI JÁTÉKOK:

A felnőtt fiatalság közös játékkalkalmi (vasárnap délutáni „játsszó”, böjti dalos-táncos leányjátékok, közös munkák, lakodalom stb.) régén és újabban. - A fenti alkalmak játékei. - A fiúk és leányok szórakozásai, játékkalkalmi, játékszervezetei (pásztorkodásnál, csöszködésnél, „bandázás” stb.) régén és újabban. - A fiúk csoportos játékei (sportjátékok stb.) régén és újabban. - A leányok csoportos játékei (énekes-táncos játékok stb.) régén és újabban. - A gyermekek által vagy a gyermekek számára felnőttek által készített népi játékszerek. - Játékleírások (rajz, fénykép). - Játékszervezések (rajz készítése).

(A játékszerek névanyagát és a játékok „szakkifejezéseit” gondosan örökítsük meg. - Az énekes-táncos játékoknál a szöveg, dallam és a játékmenet leírása lehetőleg egyszerre történjék.)

X. NÉPI TÁNCOK:

Táncalkalmak régen és újban. - Táncos népszokások. - A lakodalom táncai. - Női körtáncok. - Férfi egyes (szóló) táncok (verbunk, sapkatánc, seprútánc, cséptánc, kanásztánc, gyertyástánc, üvegtánc stb.). - Egyes vagy csoportos pásztortáncok (bottal, kalap körül stb.). - Egyéb hagyományos népi táncok (mártogatós, párelengedős, figurázó párostánc stb.). - Nemzetiségek táncai, cigánytáncok. Híres népi táncosok régen és újban. - Az első tánciskola és táncái. - A táncélet, táncral kapcsolatos szokások (tánctanulás, táncmulatságok rendezése és lefolyása, öltözködés, táncillem stb.) régen és újban. - A verbuválás emlékei.

A táncok jellemzése, leírása: A tánc népi neve. Milyen társadalmi vagy korcsoport járja vagy járta. Hogyan (lehető részletességgel). - Milyen alkalommal. Kitől tanulták. Mennyig volt divatban. Van-e állandó - szöveges vagy szövegtelen - dallama. Kik tudják eljárni: név, életkor, foglalkozás.

(Különböztessék meg a már emlékezetben élő és az egyesek által még tudott táncokat.)

XI. NÉPVISETLET:

Házivászonból készült ruhadarabok régen és újban. - Vászongatya mint ünnepelő viselet (meddig). - Szűr, guba, bőrből készült hímzett ruhadarabok (férfiaknál, nőknél) régen és újban. - Bő-, sokszoknyás viselet (asszonyoknál, lányoknál: ünnepnapon, hétköznapon) régen és újban.

Jellemző női viseletdarabok: fejrevaló, hajviselet, ingváll, pruszlik, vállkendő, blúzféle, szoknya, kötény, harisnya („gombos kapca”), lábbeli (papucs, csizma stb., ünnepnap, hétköznap) stb. régen és újban.

Jellemző férfi viseletdarabok: fejrevaló, ing, „ingbátya” („untercikk”), kiskabát, felsőkabát, nadrág, kötény (ünnepi), lábbeli (csizma, bocskor) stb. régen és újban.

Régi viseletfénképek (mikoriak), alkalmi (menyasszonyi, vőfély-, béli, ünnepnap, halotti, egyes munkáknál használt stb.) viselet régen és újban. Ruhadíszek, alkalmi viseletdarabok (kendő, gyöngy, sarkantyú, kalapdísz stb.). - Kor- és állapotjelző ruhadarabok, ruhaszínek. - A gyász színe. - A kelengye. - Fésülő, öltöztető asszony. - A népviselet elhagyásának időpontja. - Megőrzött teljes viselet és viseletdarabok (mikor, kinél). - Hasonló népviselet a környéken. - A népviselet felhasználása a kultúrcsoportban.

(Alaposabb, részletesebb gyűjtésnél igyekezzünk megállapítani az egyes viseletdarabok változásának, megjelenésének, eltűnésének időpontját. A viseletleírásához fényképet, az egyes viseletdarabok részletesebb leírásához szabásrajzot célszerű mellékelni.)

XII. MESTERSÉG, HÁZIIPAR, DÍSZÍTŐMŰVÉSZET:

A céhélet emlékei, szokásai. - Mesterségek (fazekasok, magyar szabók, szűrszabók, magyar szűcsök, takácsok, szőrtarisznyások, kékfestők, mézeskalácsosok stb.) régen és újban. - Háziipar (faeszközök, gyékényből, szalmából, vesszőből, kukoricából készített tárgyak, művirágok, babák, játékszerek stb. készítése eladásra) régen és újban. - Szövés-fonás, régen és újban. - Hímzéssel díszített vászonneműek. - „Íróasszonyok.” - Faragók. - Népi falfestés, bútorfestés. - Hímestojás. - A cserépedények s más díszített tárgyak származása, beszerzése. - Díszített tárgyak, készítési eljárások, díszítmények leírása (fénykép, rajz). - Népművészeti élete és működése. - Népművészeti tárgyak felhasználása, szerepük a fiatalok életében és a népszokásokban. - A helyi díszítőművészet felhasználása a kultúrotthonban stb.

XIII. NÉPSZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK:

A családi élet szokásai (keresztelő, „mátkálás”, „tojáskoma”; legény- és leányavatás, legénybíró, legény- és leánycéh; udvarlás, házasság, együttélő nagycsaládok; temetés, tor, siratás, öröklés stb.). - Ünnepek és „jelesnapok” szokásai. Lucázás („kotyolás”, „palázsolás”); betlehekezés. Báltáncoltató betlehem. Regölés. Aprószentek-napi korbácsolás. Karácsonyi vagy szilveszteri „kongozás” vagy „nyájfördítés”. Ó-év temetés vagy kikulompolás. Gergelyjárás. Háromkirályjárás. Balázsolás. Farsangi „ívó”. Farsangi maskarák. Téltemetés, böjtkihordás, „kisze”. Hamvazóti tuskóhúzás. Pünkösddőlés. Szentivánnapi tűzugrás stb.

A gazdálkodás szokásai (halászsokások, jószágkiverés, pásztorfogadás, pásztormulatságok stb.; vetés, kaláka, arató ünnep, szőlőörző leányok, szüret, kukoricafosztás stb.).

Közéleti szokások (határjárás, bíróválasztás, fertyálmesterek, bakterek; vendégség, „bakfazékdobás”, „pincszerezés”, névnapozás, disznótor stb.). - Búcsó, templomi szokások.

Hiedelmek: a természeti jelenségekről, természetfeletti lényekről (táltos, garabonciás, boszorkány, lidérc), rontásról, varázslásról, a betegségek keletkezéséről és gyógyításáról. A felnőttek és gyermekek részvétele a népszokásokban régen és újabban. - Vélemények a színjátékszerű népszokásokról. - A népszokások megszűnése és felélése. - A népszokások felhasználása a felszabadulás utáni ünnepeken és a kultúrsoportok műsoraiban.

Hit a babonákban régebben és újabban. - Vélemények a hiedelmekről.

(A színjátékszerű népszokásokat teljes szövegükben, dallamaikkal, cselekményeikkel, szereplőikkel, kellékeikkel kell leírni.)

XIV. MUNKÁSFOLKLÓR:

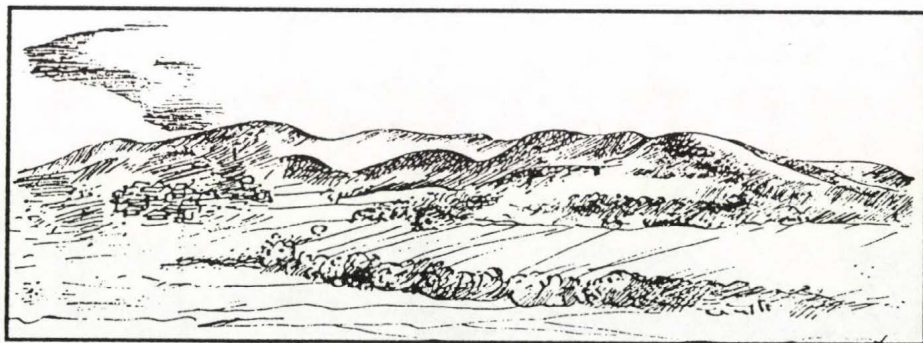
Népdaljellegű munkásdalok (vándordalok, munkadalok, mesterségekről szólók, mester-ségcsúfolók, bányászdalok, céhes iparosdalok, köszöntők, rigmusok.) - Múlt századi munkásda-
lok, úrellenes dalok, kortesversek. Múlt századi agrárproletár dalok (kubikos, summás, arató-
munkás-dalok, nóták munkásvezérekről, a gyárban, gép mellett dolgozó paraszt dalai, amerikai
munkások dalai). - Mozgalmi dalok az 1900-1944 közötti időből, rigmusok, katonadalok. A II.
világháború utáni rigmusok és új népdalok.

Munkásokról szóló vagy munkások körében mesélt mesék, kerek formájú igaz történetek,
élmények, visszaemlékezések. A munkásérettel kapcsolatos, a munkásság körében élő köz-
mondások és szólások.

Munkásszínjáték (darabok, előadások, szereplők, írók, rendezők, kellékek, próbák, a da-
rabok alakulása, a közönség, a hatás).

XV. MŰVELŐDÉS, MŰVÉSZETI TÖMEGMOZGALOM:

Az írás-olvasás egykori iskolán kívüli tanítása. - A régi iskolai élet. - Az iskolák fejlődése. -
Nagyhatású tanítók. - Kik kerültek magasabb iskolába? - Régi olvasmányok (mit és honnan). -
Az olvasóköroktől a kultúrotthonokig. - Úttörő népművelési kezdeményezések. - Népi művé-
szeti társulások (énekkar, színjáték stb.). - Kiváló kultúrmunkások. - Az új művészeti tömeg-
mozgalom. - A kultúrversenyek. - Mozi. - Rádió. - Televízió.

Hegyközi táj
Tellingér István rajza

Oszlánczi Erika:
Kerámiák

LAVOTHA GÉZA

Gyűjtsatok lámpát...**(Krónika – más szempontból)**

Abban a korban vagyok, amelyben, ha előre már nem lehet, visszafelé próbálom meghosszabbítani az életemet. Ha a jövő nemzedékkel már nem lehet, megpróbálom a múlt embereivel kapcsolatba kerülni. Egész életemben arra törekedtem, hogy üzenetet hagyjak a jövő nemzedék számára. Most arra törekszem, hogy felkutassam és megértssem a múlt embereinek üzeneteit, és azokat tovább örökítem.

Példaképeim olyan emberek, akik szülőföldemen éltek hajdanán, s bár nem alkotak országos jelentőségű dolgokat, üzenetük korukról pótolhatatlan értéket jelent korunk embere számára is, mert a hitelesség erejével hatnak. Ilyenek: *Debreczeni Ember András, Marton János, Szepsi Laczkó Máté, Dombi Sámuel*. Abban reménykedem, hogy az említett emberek életét, munkásságát tanulmányozó szakemberek rövidesen közkinccsé teszik kutatásaik eredményeit.

Az utóbbi hat évtized, amelyről beszélni szeretnék, nem bővelkedett lelkesítő, nagy reményekre jogosító eseményekben, bár lelkesítő szlogenekben, harsogó jelmondatokban nem volt hiány, a valóságos út, amely a mához vezetett, – más szempontból – nagyon sok szomorú, feledésre ítélt eseményt produkált. Családi indítatások, hajlamaim és hangulati hatások alakították emlékezéseimet. Nem magamról, hanem a szülőfalumról szeretnék beszélni abból a megfontolásból, hogy mint egy piciny szövetdarab beszél az orvosnak az egész test állapotáról, úgy egy kis falu életének keresztmetszete is utalhat egy egész ország gazdasági, társadalmi, kulturális életének mozgására. Mintegy hatvan év az intervallum, amelyről beszélek, olyan szemlélettel, amilyennel a hajdani családi együttlétek hatottak rám.

Úgy kezdődött, hogy... – este lett. A család fáradtan kuporodott az asztal köré. Édesapám eldörmögte a bajusza alatt: „*No, gyűjtsatok lámpát!*” Sercent a konyhagyufa, halkán csendült a lámpaüveg, beszipantottuk a gyufa különös illatát, s meleg, sárga fény remegte be a konyhát. Együtt voltunk. Elindultunk az emlékek és a képzelet világába. Megtörtént és hihetetlen dolgokról folyt a beszélgetés. Édesapám a szőlőművelés régi szokásairól, édesanyám régen hallott legendákról mesélt. A fehér kígyóról, amely az Ontok szőlőhegy tetején karikába tekeredett, és legurult a völgybe a György mester kútjáig. Az indzelléerekről, akik éjfél tájban, lidércfény mellett mérik a földet, csörgetik a láncot, verik a karókat, de ha hozzájuk közelít valaki, köddé válnak. Mi minden történt, amikor őszi éjszakákon „falukra” mentek almával, szilvával megrakott szekereken Szabolcsba, egészen Nyíregyházáig. Ebből és így élt a község, már aki tehette. Magának teremtve ételmezt, otthont és kultúrát.

A község, amelyről írok, **E r d ő b é n y e**, a Zempléni-hegység legdélibb koszorújában fészkel, erősen tagolt, patakotól szabdaltságot mutató völgyben. A terület mindig lakott volt, mióta ember él e tájon. A kőkor, a bronzkor és a középkor emberei gazdag tárgyi emlékanyagot hagytak korunkra. De az embert megelőző korok fosszilis maradványai is értékes leletekkel gazdagítják az értő kutatók gyűjteményeit. Itt találták meg a leg-

ősibb szőlőlevél-kövületet, a *Vinis Tokaiensis*. Úgy gondolom, mióta tudatosan foglalkozik az ember szőlőtermeléssel, azóta ez határozza meg az itt élő ember életét.

A szőlőtáblákat a hegyek déli lejtőin képzett, kőgátakkal védett teraszokra telepítették. Hajdanán nem sorokban, hanem *pásztákban* rendezve a tőkét, egész a hegyek tetejéig. A hegyoldalak erősen kötött, köves, sziklás, agyagos és tufa talaját kézi erővel forgatták meg egy méter mélyen. A kihasogatott kővekből gátakat építettek keresztbe a hegyek oldalán. Ezek a kőgátak tartják ma is a szőlőtáblák talaját, s képeznek teraszokat, csökkentve a táblák meredekségét. A szőlőtáblák az 1800-as évek végéig, a filoxéra pusztításáig teljesen beborították a hegyek déli lejtőit. Még a hegyek tetején is vénséges szőlőindákba botlottam legényke koromban. A filoxéra alapos pusztítást végzett. Még századunk elején is hordták a nyikorgó szekerek az egykor gazdagon termő tőkék csontvázait, hogy utoljára meleget adjanak a szomorú gazdának a boglyakemencékben.

A rigolózás, vagy – ahogy mi mondtuk – *ligalérozás* embertelenül nehéz, kegyetlen munka volt. Csákányokkal, feszítővasakkal törték az agyagos, kemény talajt, s az újukba kerülő köveket, sziklákat vállon és hátikosárban hordták ki a mezsgyékre, sokszor asszonyok is. Ezek a kőhalmazok ma is láthatók a hegyek lejtőinek vonalában. Majd ezekből a kövekből építették a talajt megtartó kőgátakat, csökkentve a lejtők meredekségét. A régi kőgátak tartotta teraszokra már nem rendetlen pásztákba, hanem pontosan mért, zsinórral jelzett sorokba telepítették a vad alanyokat vagy a drága oltványokat.

A harmincas évekre, ahogyan én emlékszem, teljes díszükben pompáztak a szőlőtáblák a hegyoldalakon, rengeteg munkát és szerény jövedelmet biztosítva az öntudatos szőlősgazdáknak. A szőlőtáblák alatt, az enyhe lejtőkön gyümölcsfák sorakoztak. Alma, körte és szilvafák, ellátva gyümölccsel az egész Szabolcs megyét. Kétkasos szekerekbe ömlesztették az almát kora ősszel, és éjszaka indultak útnak Nyíregyháza felé. Ezekre az utakra az asszonyok is elmentek, ők árusítottak, vagy inkább cserélgettek a „falusi” asszonyokkal, almáért kukoricát, babot, krumplit vagy más szemes terményt. Mert pénz nem nagyon volt, de egy kis fölös termés megakadt a szegényebb nyírségi ember kamrájában is. Ki gondolta volna akkor, hogy ez a cserekereskedelem egyszer majd visszafordul, és a szabolcsi szekerek hozzák az almát Zemplénbe.

Szegények voltunk, de jól éltünk. Nemcsak szőlőből és más gyümölcsből termelt elég; gabonaneműekkel is ellátta önmagát a község. A gazdák magtáraiban 20–40 mázsa termés gyűlt össze egy nyáron. A múlt század elején vízimalmokat hajtottak a patakok. Ezek nyomai, csatornái ma is láthatók. Századunkban egy gőzmalom működött. Már csak az épülete áll. Ha pénzből nem is volt elég, ennivaló mindig akadt. Bár az elosztás aránytalan volt, a földnélküli réteg, a sokgyerekes család sokszor az éhezés határára sodródott. Ha tízóraitra vittem egy karaj zsíros kenyeret, lehetetlen volt azt nyugodtan megenni. Körülálltak az osztálytársak, s a végén nekem se jutott belőle több, mint másnak. „Jó nektek. Tik boldogok vagytok” – mondta Danika szomorúan. A „boldogok” gazdagokat jelentett. Gazdagok voltunk a nyolc hold földünkkel, négyszáz négyszögöl szőlőnkkel; dolgoztunk szakadásig és volt mit ennünk.

De nemcsak ennivalóra, hanem ruhára és kultúrára is telt a község lakóinak. Volt is rá igénye. Adtak magukra az emberek. Igaz, az én fenekemet még elverte a tanító úr, mert az apám csizmanadrág helyett pantallót öltött. „Urizálunk, urizálunk” – mondta a három fenekes ritmusára. Bár lehet, hogy a fenekeseket valami más rosszaságért kaptam, de ezt elmondtam otthon apámnak, s így megmaradt az emlékeztünkben. A műveltség – vagy a műveltség látszata – versengés tárgyát képezte. A téli, olykor a nyári hetekben is színtársulatot tartott el a falu. Vándorszínészek voltak ők, de nálunk hosszú időkre megtelepedtek. Pénz nem volt, de volt tojás, gyümölcs, kukorica. Két tojásért mentem színházba életemben először, 1932-ben vagy 33-ban. A János vitézt láttam, és döbbenetes hatással volt rám. Sírva, nevetve és lihegve számoltam be édesanyámnak arról, hogy milyen csodákat láttam. Kritikai érzékem csak abban nyilvánult meg, hogy észrevettem: a János vitézt egy néni alakítja. Ez nagyon megzavarta önfelelt elragadtatásomat. Tompos Elemér színtársulata minden évben meglátogatta községünket. Jól éltek ott a színészek, mert rántotta és bor volt minden mennyiségben.

Igazi rangot jelentett a család számára, ha egy fiát, esetleg leányát Sárospatakon vagy Sátoraljújhelyben taníttatta. Volt idő, amikor a pataki gimnáziumban Budapest után Erdőbényéről származott a legtöbb bentlakó diák. A legátusok és mendikánsok számára a legjobb helynek számított Erdőbénye. Műkedvelő színjátszó csoportok rendeztek előadásokat a hazaglímpák fényénél, mindig telt ház előtt.

A szüreti bállok, felvonulások forgatókönyvét és szerepeit hajdanán nem egyszerű falusi emberek találták ki. A Bachust köszöntő hosszú vers is tanult ember agyában született. Erre utal a görög mitológiából idézett szereplők neve is, amit a népnyelv a saját használatára alakított. Így a Bachusból *Baksus*, Ganimedesből *Galimézes* lett. Arra következtethetünk, hogy az ógörög bacchanáliákra utaló motívumokat az egykor itt működő alumnázium egyik tanára adta át az egyszerű falusi embereknek, ennek nyomán használták fel a szüreti felvonulásokban. Önfeledt, vidám nap volt a szüreti felvonulás és bál napja. Lázás készülődéssel folytak a napok. A fiatalok maguk készítették jelmezüket, saját fantáziájuk szerint, de voltak állandóan ismétlődő figurák is. Ilyenek a szőlőpásztorok kereplőkkel, ragasztott szakállal ijesztgették a gyerekeket; a szőlőkötöző asszonyok (akik erős férfiak voltak) megkötözték, összekötözték a fiúkat, lányokat, s aprópénzért válhatták ki magukat a kötelékekből. A taposó zsidók azokat a zsidó munkásokat mintázták, akik a kóser borok készítésénél működtek közre. A talus zsidó nagy tollas zsákjából szórta be a báméskodókat finom pihetollal. A fényképész a hátsó felére szerelt takarót billentette fel egy ügyes emelővel, s rámutatta fenekét a báméskodókra az állvány mögül. És sok cifra bohóc kísérte a menetet. A felvonulás elején a hordón ülő Baksust vitték, „aki” huszárruhában, lopóval a kezében fogadta a köszöntő rigmusokat.

Este a szüreti bállal folytatódott az ünnep. A bált kultúrműsorral vezették be. Ennek keretében mindig elhangzott Gorliczay Józsefnek, falunk költőjének „Baski veszedelem” című elbeszélő költeménye, amelyben humorizálva meséli el a bényeiek hőstetteit a baskói utcákon. A verset mindig nagy sikerrel szavalta maga a költő. Tapsviharral „hogyan volt!” kiáltásokkal követelték újra a verset.

Az 1930-as évek elején megjelentek a rádiók. Hosszú rudakon, porcelándíók között feszültek az antennák. Először csak kristálydetektoros kis készülékek recsegették a fejhallgatókat, majd később megjelentek a hangszórós dobozok is. Az öregek hitetlenkedve csóválták a fejüket, s bizony sírig tartó kétkedéssel fogadták az ördöngős masinákat. De dicséretére legyen mondván az akkori fiatalágnak, nagyon sokan készítettek, barkácsoltak detektoros rádiót. Én is ilyenén hallottam először, hogy „Halló, itt Budapest”. A technika másik csodája, az autó is nagy érdeklődést váltott ki, főleg a gyerekekből. Ha porfelhőt láttunk messze a ligettetői úton, „Autóó! Autóó!” kiáltásokkal rohantunk a Nagyutcára autót látni, s rendesen oda is értünk, mire az autó begördült a faluba. Később Asztalos gyógyszerész úr vett egy nagyon szép piros autót, amelynek a bőrfedelét le lehetett csukni. S ha végiggördült a falu utcáján, mint Krózus királyfit bámulták a lányok sóvár tekintetekkel. A bicikli volt akkor az ifjúság vágyainak a legfelső határa. Az én gyerekkoromat végigkísérte ez a reménytelen sóvárgás. Egy bicikliüléshez hasonló lapos májopálinkó volt a házunk előtt, azt nyergeltem félnapokig, míg fantáziámban gyönyörű biciklin nyargaltam át a falun.

Rengeteget dolgoztak az emberek, a kemény munkával fenntartott gyönyörű, virágzó határ azonban csak nagyon gyér jövedelmet biztosított. Ugarokat csak a talaj pihentetése érdekében hagytak egy-egy esztendőre, és a legeltetésre szánt belső rétek maradhattak szántatlanul. Még szőrös mezsgyét is alig hagytak a szalagföldek között. A szőlő, a föld jelentette az életet, rangot, megbecsülést. A hegyek északi lejtőin gyönyörű tölgy- és bükkerdők vannak, amelyek ellátják a lakosságot téli tüzelővel. A gyönyörű, szelíd ívű hegyek tetejéig felmentek a szekerekkel, s megrakodva hajmeresztő bátorsággal álltak a rúd elé, a lovak elé, hogy a kerékkötő láncban, s lovak nyaklójában bízva eresszék le a fával megrakott szekeret a meredek, kátyús utakon. Ha elszakadt a kerékkötő lánc vagy kitört a küllő, emberhalál lett a vége. Történt ilyen.

Amennyire fontosnak tartották a szőlők, szántók, rétek karbantartását, annyira nem törődtek az utakkal. Voltak olyan dűlőutak, amelyek kátyúiban évről évre kiborult az egész évi termés szüretkor. Bármennyire megszervezték a szállítást, sokszor nyolc-tíz férfi kapaszkodott a szekéroidalba, hogy megmentse a termést a kiborulástól, de véletlenül se jutott eszükbe azt megszervezni, hogy szüret előtt betömjék a kátyúkat, rendbe tegyék az utakat. Máig érthetetlen számomra, hogy miért volt ez így. Ma is meg tudom mutatni azokat a kátyús helyeket, ahol évenként megsemmisült egy-egy szekér termés. Ez a káros állandóság és jó irányú maradandóság jellemezte mindig ezt a falut, amelyet a gyönyörű, szelíd ívű hegyek örökre körülzártak gyilkos babonáival és úrhatnám tudálékosságával együtt.

A sötétlő, árnyékos völgyek olyan titkokat is rejtenek, amelyeknek megfejtése az utókorra vár. A Sóllyomkő előtti völgyben óriási, elszenesedett levelek kerültek elő a föld alól, mintegy öt-hat méter mélységből. A Zöldág völgyéből megkövesedett tengeri kagylók maradványait találtuk. A déli hegyekben mediterrán növények lenyomatait találták meg nagy bőségben. Ezek most a Mezőgazdasági Múzeum kövület tárlóiban találhatóak. A gyerekek hajdan szépséges obszidián, jáspis és achátkavicsokkal kockáztak az utcák poraiban. A felszín alatt óriási opáltelér húzódik nyugat-keleti irányban, amely a legváltozatosabb színekben bukkan a felszínre helyenként.

Csodálkozom, hogy az itt élő embereknek sohasem jutott eszébe, hogy ezekből a kövekből csiszolatokat készítsenek, mint a bolgár parasztok hazájukban. Pedig minden adottság helyben volt. A gazdag lelőhelyek, a gyorsvízű patakocskák a csiszoló malmocskák hajtására. Hegyi kristályokat is találhattunk, ha felkapaszkodtunk a Szokolyára. Ez a hegy mint egy óriási lusta elefánt feküdt a lenyugvó nap elébe. Ettől északra van a Korsós-hegy. Ennek a formája utal leginkább vulkanikus eredetére. Az oldalán telepedett meg egy kis német falu a XVIII. században. Itt a padlásokon rejtettek el régi gót betűs iratokat, amelyeket később megsemmisített a tudatlanság.

Itt tanított jó öreg barátom, Csepely Béla tanító, aki vízlevezető árok ásása közben érdekes, ovális köveket talált, amelyek pontosan olyanok voltak, mint ma egy kétkilós kenyér. Egyik felük lapos, a másik domború, két végük elkeskenyedik. Mellettük hatalmas, öblösre csiszolt követ is talált, amelynek öblébe szépen beleillettek a kenyéralakú kövek. Egyértelmű, hogy a legősibb kézi malmocskát találta meg Béla barátom. Ilyenek leírásával vagy ábrázolásával még nem találkoztam. Az őrlőkőből egy példányt őrzök. És a korsók! Szép nagy, öblös fekete korsókat is talált Béla barátom a Korsós-hegy oldalában. Biztos, hogy nem ő talált először korsókat ott. Mert miért is nevezték volna el Korsósnak, ha nem a földjéből előkerült korsókról. De nemcsak a Korsós-hegy oldalában teremtek korsók. Az én kincseket termő szülőfalum határában akad még hely, ahol nagyon szép fekete edények kerültek ki a földből.

Az öreg K. Józsi bácsi parlagot irtott a Lőcse-dűlő mellett, az Eresztvényen. Egy kőkénybokor kiásásakor szép nagy, fekete korsó bukkant elő. Először a csecses hasát

látta meg. Letérdelpelt hozzá, megsimogatta, majd pusztá kézzel kezdte kibontani, egyre mohóbban. Elöntötte e forróság: „Arany!” Mohón, kapkodva szedte le az urna fedelét, majd leterítette lajbiját, és arra öntötte ki az urna tartalmát. Égett csontdarabok, zölden rozsdás rugófélék, folyami kagylóhéjak gurultak szét a lajbin. Sietve kaparászott köztük, de sehol egy szemernyi arany. Legalább egy gyűrűcske. Fáradtan állt fel, nagyokat szusszantva. Majd rápillantott a korsóra, elöntötte a mérég. Jó nagyot bele-rúgott, s a korsó száz darabra tört. Fáradtan ásott tovább. Egyre-másra kerültek elő a kisebb-nagyobb edények. Néhányat félretett csirkeitatónak, virágcserepnek, de a nagyobbakat összetörte és visszaásta, nehogy más is ráakadjon. Hátha mégis aranyat rejt valamelyik edény. Hogyan gondolta volna Józsi bácsi, hogy ezek a korsók is aranyat érhetnek valamikor, valahol.

De voltak még urnák a bényei határban, s ez nem maradhatott titokban sokáig. Az öreg Illés Bálint szőlőt telepített az Eresztvény-tetőn. Ligalérozásnál öblös urnák kerültek ki a földből, kicsi edényekkel körülveve. Bálint gazda okos ember volt, nem törte össze az edényeket. Otthon félrerakta őket a padlásra, hogy majd jók lesznek valamire. Telt-múlt az idő, katonává cseperedett a fia, az ifjú Bálint. A laktanyában elmesélte a bajtársainak, hogy otthon a szőlőjükben korsók is termettek. A hadnagy úrnak is a fülébe jutott ez az érdekes dolog. Maga elé idézte Bálintot, és kifaggatta, majd azt mondta: „No, baka! Hazaengedlek a hét végén, ha hozol nekem ilyen edényeket.” Bálint vállalta. Hazament és hozott edényeket, de csak kettőt. Így szépen beosztva az edényeket járt Bálint szabadságra, s még a sarzsija is gyarapodott. Bálint szakaszvezetőként harcolta végig a II. világháborút.

Jött az áldott békeidő. Kezdetén egy csellengő orosz vagy ukrán csoport látogatta meg a falut. A különálló Liget-tanyára törtek be egy kicsit zsákmányolni, de a tanya lakói védekezni mertek, visszalöttek a támadókra. Ezután tizenegy főt elvittek a magyarok, néhányukat halálraítélték, így a 18 éves Veréb Lajost is. Az ítéletet később hosszú börtönbüntetésre változtatták. Jött a szocializmus, fellélegzett a nép. De jött a técsz-szervezés is. Körömszakadtáig ragaszkodott a földjéhez a nép. Egy elszántott barázdáért is ölni tudtak volna. Hogy kívánhatták, hogy csak úgy egyik napról a másikra odaadják az áldott ősi földet a közösbe. Nem is adták. Ebben a faluban nem alakult termelőszövetkezet. Szépen teljesítették a beszolgáltatási kötelezettségeket, nem is zúgolódtak. Művelték a szőlőket, s a termésből adták a tizedet. A Borkombinát olcsón de biztosan felvásárolta a mustot. Csak a cukorfok számított. Cukor pedig termelt a szerencsi cukorgyárban. „Ez a cukor olyan friss, hogy süti a fületem a zsák a vállamon” – mondta egy fiatalember, amint a présházba vitte a cukrot. Kellott a beadási borba. „Beadási bor”-nak nevezték azt a terméshányadot, amit minden évben be kellett szolgáltatni. Így a termés mennyiségének és minőségének alig voltak korlátai. Hogy hová tudták eladni vagy jóvátétel címén továbbadni az így begyűjtött borokat, mindenki sejtette. Akadálytalanul folyt a Tokaj-hegylajai bor minőségének, jó hírének a lezüllesztése. A háború utáni évek viszonylatában jól éltek az emberek. Dolgoztak, szőlőt műveltek, építkeztek.

Különös, ellentmondásos világ volt az. A kőbányában kényszermunkatábor működött. A község lakossága alig érintkezhetett a rabokkal. Tisztességes, értelmiségieknek látszó emberek voltak. A községben pedig megjelentek a kitelepítettek, akiket likvidálni szándékozott az új társadalmi rend. Voltak köztük arisztokraták és pesti zsidó polgárok egyaránt. Nem értettük, hogy a fasizmustól szenvedett zsidóság miért volt kénytelen szenvedni a felszabadulás után is. Jánossal, a jó kedélyű zsidó fiatalemberrel kedves barátságot kötöttünk. Könnyedén viselte a kitelepítés nehézségeit. Nem is volt ott sokáig, hamarosan visszakerült Pestre, ahol többször meglátogattam.

De a Zichy grófok dekadens utódai hosszú ideig nyomorogtak Erdőbényén. Egy öreg hölgy és egy 40 év körüli fiatalember lakott Bényén siralmas körülmények között. Magukkal hozott, mentett apró értékeik kótyavetyeléséből tartották el magukat, és látta el magát borral, pálinkával a súlyosan alkoholista gróf úr. Olyan csodálatos műtárgyakat kínált eladásra, amilyeneket azóta se láttam, se múzeumokban, se magángyűjteményekben. A Zichy család kb. a XVIII. században élt tagjainak tenyérnyi méretű viaszportréit 3/4 kör plasztikában mintázva, allonge parókás, csipke-madzsettás, zsabós viseletükben: a megszólalásig élethű, színeiben, megformáltságukban koruk naturalizmusának legmagasabb szintjén alkotott portrék voltak ezek. Sajnos csak voltak. Mert pár liter csinált borért megvette őket egy asszony, aki érezte, hogy ezek nem mindennapi dolgok, és nyáron a cserépkályha felső szufnijába rejtette őket. Elfeledkezett róluk, és ősszel rájuk fűtött. Amikor kértem, hogy mutassa meg nekem őket, csak szétolvadt, amorf maradványait tudta megmutatni. Volt még egy becses képe a gróf úrnak, egy elefántcsont lapocskára festett portré, amit a szivarzsebben hordott. Nagyon finom kis női arckép, temperával festve. Egy alkalommal, amikor a kőművesek renoválták a szolgálati lakásomat, eljött hozzám a gróf úr. A kőművesek heccelődni kezdtek vele, aminek az lett a vége, hogy „véletlenül” leöntötték egy vödör vízzel. A szivarzseb is megtelt. Kicsit megkésve jutott eszébe a gróf úrnak a kép. Mire kiűritette a zsebet, az elefántcsont lapról leoldódott a többszáz éves arckép. Kegyelettel őrizgettem sokáig az üres elefántcsont lapocskát. Vajon hány hordó bort vehetett volna a gróf úr ennek az egyetlen elefántcsont-képnek az árán?

Amikor imádottnak szülőfalumról írok, akaratlanul is a veszteségek felsorolásának irányába terelődnek a gondolataim. Olyan kulturális vagy kultúrtörténeti értékek elvesztésének történetét említem meg, amelyeknek leírásával senki nem foglalkozott, és talán nem is fog róla beszélni senki. De amint bevezetőmben jelcztem, romantikus hangulatú családi esték határozták meg életemet az első lépésektől az utolsóig. Ezért nem a társadalmi és gazdasági életét vizsgálom hatvan évre visszamenőleg, hanem olyam „mellékmoatívumok”-ról beszélek, amelyek talán csak bennem hagytak mély nyomot. De a gazdasági élet mozgása sem maradhat érintetlen. Működtek a kőbányák, dolgoztak a kádármesterek és a kontárok, a kőfaragók is ellátták sírkövekkel a messzi környéket. A gazdák pedig szántottak, vetettek, szőlőt műveltek.

Horváth István, a jó gazda, egykori bíró szántott az Eresztvény-tetőn a kis földjében. Gyönyörű urnákat forgatott ki az eke. (Sohasem fogom megérteni, hogy az évezredek óta ott nyugodó halottak urnái hogy maradhattak ott hosszú évszázadokon keresztül sértetlenül, mikor mindig csak 25-30 centiméterre voltak a felszín alatt.) Horváth István jóérzésű, intelligens ember volt, nem törte össze az urnákat. Jelentették a tényt a Herman Ottó Múzeumnak, ahová később kilenc darab urnát vittek el, de kutatást nem folytattak a hatalmas korabronzkori telepen.

No, ha a técszesítés nem sikerült a községben, annál jobban sikerült az Állami Gazdasági Borkombinát ügködése. Pincegazdaságot helyeztek a faluba, vásárolták a bort minden mennyiségben és minőségben, még szőlőtelepítéssel is foglalkozott egy részlegük. Micsurin tanai nem maradtak hatástalanok a mi agronómusunkra. Ha narancsot nem is akart termelni, de azt be akarta bizonyítani, hogy a sík területen, sőt a mocsárban is lehet szőlőt termelni. Már nem kézi erővel ligalérozta. Jöttek a hatalmas gépek, és túrták, dúlták a földet a sík Eresztvény-tetőn, a Hosszúföldeken, egész a Magita-tóig. Az agronómus elmondta nekem, hogy teljesen ép, kormos belsejű kemencéket is feltártak a mélyen szántó ekék, és rengeteg cserépedényt zúztak össze apró darabokra. Kirohantam a területre, ahol döbbenet láttam az esztelen, sötét pusztítás nyomait. Találtam egy helyet, ahol nagy tömegű finoman pattintott obszidi-

án, opál, kvarcpengék, nyílhegyek heverték egy halomban. Mint laikus biztos voltam abban, hogy egy manufaktúra maradványai vannak előttem. Míg ható szomorú élmény volt ez számomra.

És hová lett az a gyönyörűen csiszolt szépfúratú kőbalta, amit a pimpós kútban találtak meg? És a Marcus Aurelius feliratú lyukasztott arany érem a Rednek-patak mellől? Eltűntek, mint ahogy eltűntek a virágzó szőlőtáblák a hegyek oldaláról, a különleges régi borházakkal együtt. Mikor kerül arra sor, hogy a sajtáságosan, pincékre építkező délzempléni községek régi, értékes házait, a csak itt létező falukaraktert megvédjék, mert például Mád, Tállya, Erdőbénye, Tolcsva és elsősorban Tokaj őrznek még valamit a régi bortermelő községek sajátos hangulatából?

Hollandiában láttam, milyen határtalan akarással igyekeznek megőrizni egy-egy régi házat, s ha azt nem sikerül, legalább a homlokzatot hagyják meg, előlről-hátulról megtámogatva építik hozzá újra a lebontani kényszerült épületet. És milyen büszkén mutogatják gyönyörű régi falvaikat. A Karlsruhe környéki hegyecskek falvai is híven őrzik évszázados hagyományaikat. Gerendás szerkezetű, magastetős házaik nyugalmas ódonsága nem a szegénységet, hanem a megtartó, gazdag jólétet szimbolizálják. És nem a két-három autóra büszkék, amelyek a szűk udvaron szorongnak, hanem az ősrégi házra, mert volt és van erejük annak megtartására. Mikor jut el erre a szintre a magyar ember? Talán soha, mert nincs is olyan irányú törekvés a magyar oktatásügyben, amely ezt a szemléletet, az értékek felismerését célzó esztétikai nevelést célul tűzné ki.

Az én pályámon végig melléktantárgynak minősítették a rajz, az ének, a testnevelés tantárgyakat. A testnevelés lassan megfelelő helyére kerül. De biztosítva van az, hogy a magyar ember esztétikai értékítélete a bunkóság szintjén maradjon. Pedig egy ember karakterének megítélésében az egyik legfontosabb tényező az, hogy milyen környezetet alakít ki magának, amelyben jól érzi magát. Értékek pusztulnak, izléstelenségek létesülnek. Csak a változás örök. És a butaság!

Gyűjtsatok lámpát!

Szőlőmunkások
Lavotha Géza munkája

TAKÁCS BÉLA

Emlékezés Szabó Gyulára

Szabó Gyula, a Sárospataki Református Kollégium gimnáziumának egykor nagyhírű igazgatója 1972-ben hunyt el. Halálának 25. évfordulóján rá emlékezünk e rövid életrajzzal.¹

1905. november 22-én született a mai Szlovákiához tartozó Ung megyei Csicszerben. A kurtanemes Szabó-család tagjai közül egyik-másik vezető szerepet játszott a falu és az egyházközség életében. Önéletrajzában írja: „Családunkban régi tradíció volt, hogy egy-egy fiút, nemzedékről-nemzedékre elküldtek Patakra tanulni. Így kerültem én is Patakra 1916 őszén, tanítónk, Bóczér István és lelkipásztorunk, dr. Magda Sándor ajánlatára és biztatására.”

Az ősi pataki gyakorlat elevenedik fel Szabó Gyula önéletrajzának sorai nyomán: lelkipásztor és tanító ajánlja a szülőknek, hogy adják be diáknak az eminens tanulót a pataki iskolába. A történelem folyamán sok száz parasztyerek indult el az ország különböző részeiről a Kollégium felé, hogy többre vigye, mint az apja. Nem a faj, a néptől való elszakadás motiválta ezt az igyekezetet, hanem a kiválasztódás szép törvénye: tovább tanulni, magasabb szinten szolgálni azt a népet, ahonnan származott.

Szabó Gyula első otthona Patakon Novák Lajos teológiai tanár gárdája lett. Később két évig a Darab-, Rehó-, majd a Deák-gárdában, és rövid ideig a Maklári-gárdában is lakott. A legkedvesebb tanárai Karádi György, Csontos József és Batta István voltak. A gimnáziumban jeles tanuló volt, de az érettségén két tárgyból, latinból és természetrajzból csupán jót kapott. Vakációi – mint annyi más hozzá hasonló parasztyermeknek – munkában teltek el. „Rendszeresen segítettem az otthoni mezei munkálatokban, kaszáltam, arattam, csépeltem” – írja.

1924 szeptemberében beiratkozott a pataki teológiai akadémiára. Tanárai előtt már felvetelkor említette, hogy idővel szeretné megszerezni a tanári oklevelet is, mert elsősorban a nevelői, oktatói munka iránt érzett magában kedvet és elhivatást. Teológiára azért iratkozott, mert lelkipásztora is akart lenni a reá bízott ifjaknak. A teológus Szabó Gyula indexe meglehetősen unalmas, mert szinte kivétel nélkül jeles és kitűnő osztályzatot találunk benne. Ezeket a szép eredményeket akkor értékelhetjük igazán, ha tudjuk, hogy a teológus éveit mint menekült diák töltötte Patakon. Szülei és testvérei a Csehszlovákiához csatolt Csicseren maradtak, szölkve juthatott el hozzájuk. A határátlépések izgalmai még később is felbukkantak rossz álmaiban.

A felkészítő vizsgák sikeres letétele után egy időre megvált Pataktól, hogy a régi diákokhoz hasonlóan meglátogassa a külföldi egyetemeket. Az angol nyelv iránti rokonszenve már teológus korában megmutatkozott. Az óraadó Forgács Gyula pataki lelkipásztor ösztönzésére határozta el magát, hogy mint ösztöndíjas Edinburghba megy. 1926-ban elnyerte a skót református egyház ösztöndíját, és az Edinburgh-i új kollégium diákja lett. Itt nemcsak a teológiai előadásokat hallgatta, hanem beiratkozott a filozófia és pedagógia szakra is.

Külföldi útjáról hazatérve a pataki iskola anyagi támogatásával beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre angol-latin-történelem szakos tanárjelöltnek. Alig végezte el az egyetemet, amikor 1930-ban a minisztérium egy évre Aberdeenbe küldte angol nyelvi tanulmányainak folytatására. Itt nyelvészeti, irodalmi, filozófiai és pedagógiai tanulmányokkal foglalkozott. Szabó Gyula azonban csak félétét töltött Aberdeenben, mert a pataki iskolának szüksége volt

¹ Írásom eredetileg előadásként a sárospataki öregdiákok debreceni és budapesti baráti köreinek összejövetelén hangzott el. Megírásához a Szabó Gyula özvegyével folytatott beszélgetések alkalmával gyűjtött adatokon kívül felhasználtam minden írott és nyomtatott forrásanyagot, köztük egy rövid önéletrajzot is. Ezek segítettek hozzá ahhoz, hogy Szabó Gyula időben távolodó kedves alakja minél előbben álljon a volt tanártársak, tanítványok, barátok és ismerősök előtt.

rá. Ennek az a magyarázata, hogy már 1930 decemberében megkezdődtek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban azok a tárgyalások, amelyek célul tűzték ki az angol nyelvű iskola és internátus felállítását a pataki kollégiumban.

Szabó Gyula tehát azzal az ígérettel, hogy az egyetemi tanulmányait itthon fejezheti be, elhatározta, hogy visszatér Sárospatakra, és tudását a mi iskolánkban gyümölcsöztetheti. 1931 szeptemberében elfoglalta tanári állását. Angol és magyar nyelvet tanított, különböző osztályokban. Ettől fogva neve összefort az angol internátus és az angol nyelvi oktatás történetével. Az intézmény létrehozásával a pataki iskolának az volt a célja, hogy olyan református magyar ifjakat neveljen, akik szigorú valláserkölcsi alapon állva, a nemzeti műveltség történeti fejlődésének eredményein is iskoláztatva, az angol nyelvi készségük és a sportokban való gyakorlottságuk révén az angol felső iskolák egyenjogú rendes hallgatói és külföldön a magyar nemzeti érzés értékes munkálói lehessenek. Ebbe a nagy munkába kapcsolódott be Szabó Gyula egyik tanártársával, az aberdeeni egyetemről Patakra érkezett angoltanárral. 1934-ben feleségül vette szülőfaluja lelkipásztornak, a későbbi felvidéki református püspöknek, Magda Sándornak a leányát, Saroltát.

Szabó Gyulát 1935-ben megválasztották az angol internátus igazgatójává. A nyelv tanításában olyan eredményeket ért el, hogy a növendékek angol nyelvű színielőadásokat tartottak, önképzőkört alapítottak, sőt angol nyelvű újságokat is szerkesztettek. Egy 1937-ben Patakra érkező angol parlamenti képviselő ezeket mondta: „Legnagyobb élményem magyarországi tartózkodásom alatt kétségkívül a sárospataki látogatásom volt. Nagy-Britannián kívül sehol nem láttam ilyen jól megvalósított angol nevelést, mint Patakon.” Ennek nyomán Szabó Gyula 1937-ben három hónapos tanulmányútra Cambridge-be ment, ahol továbbképző tanfolyamon vett részt.

Visszatérése után még nagyobb erőfeszítéseket tett az angol nyelv tanítása érdekében. Erről a munkáról a külföldi angol lapok is megemlékeztek, hasonlóképpen az angol nyelven előadott Shakespeare-előadásokról is. 1939 tavaszán újra három hetet töltött Angliában. Ez volt az utolsó külföldi útja, mert többet nem távozott el Patakról, kivéve 1951-et, amikor az édesanyja temetésére ment át Csehszlovákiába.

A II. világháború viharai 1944 végére elérték Sárospatakat is. Aki tehetne, menekült nyugat felé. Szabó Gyula azonban itthon maradt. Ahogy nem hagyta el Patakot a háborús időben, éppúgy ragaszkodott az iskolához a békés állapotok bekövetkezése után is. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert 1946-ban a vallás- és közoktatásügyi államtitkártól bizalmas levelet kapott, amelyben az államtitkár felajánlotta számára a debreceni tankerületi főigazgatói állást. Az államtitkárnak további tervei is lehettek vele, mert levelének utolsó mondata így hangzik: „Szeresd a magyar nevelés ügyét általánosságban és úgy, mint Sárospatakat, és gondoldj arra, hogy a debreceni főigazgatói székből könnyebben tudnálak oda hozni, ahol én is szívesebben szeretnék látni.”

1948-ban Tárczy Árpád lemondása után az iskola főhatósága őt választotta meg a gimnázium igazgatójává. Urbán Barnabás közigazgató e szavakkal köszöntötte az új igazgatót: „Kipróbált munkássága, jelleme, bölcsessége, tudása és egész egyénisége a legteljesebb biztosíték számunkra, hogy méltó utód került a megüresedett tisztségbe.” Szabó Gyula igazgatóvá történt megválasztásával egyidejűleg lemondott az angol internátus vezetéséről, helyette Maller Sándort bízták meg az igazgatói teendők ellátásával.

Mozgalmas, népünk történetében, társadalmi életünk fejlődésében súlyos változásokat hozó korszak elején vette át az igazgatói tisztelet Szabó Gyula. A kezdeti időkben még érvényre juthattak a pataki főiskola angol orientációs hagyományai, még működhetek született angol tanárok az Angol Internátusban, a gimnáziumban. 1947-ben a British Council pedagógus tagjai, angol vendégek, háromhetes angol nyelvi és művelődési tanfolyamot tarthattak Sárospatakon. A növendékek angol nyelvű színielőadást rendezhettek a városban, sőt Budapesten is, időnként angol, amerikai zászló lengett a főiskola homlokzatán, mert a követek itt tartózkodtak. Szabó Gyula azonban bölcs előrelátással megérezte, hogy ez az út előbb-utóbb tartalmában és formájában lezárul a pataki iskola előtt. 1948. február 18-án tartott második módszeres értekezlet megnyitóbeszédében kijelentette: „Iskolánk eddig is sokat tett a demokratikus módszerek terjesztésében és a demokrácia célkitűzéseinek munkálásában, de még határozottabban ki kell

nyilvánítanunk és meg kell bizonyítanunk minden munkánkkal, hogy iskolánk a demokrácia mellett áll, s annak ügye a mi ügyünk is. A haladás útját kell járnunk teljes szívvel és odaadással, mint ahogy őseink is mindig ezt tették. Igyekezzünk azért a demokrácia szolgálatában végzett és végzendő munkánkat még eredményesebbé tenni. A múlt dicsőségének és szolgáltatásainak pusztá emlegetése nem viheti előbbre az életet. A nevelők építő, hívő, új utakat kereső és heroikus lelkületével kell szolgálnunk a magyar életet, jobban mint valaha."

Megérzése igaznak bizonyult. 1952-ben államosították a Sárospataki Református Kollégiumot és gimnáziumát. Ez oly nagy lelki megrázkódtatást jelentett számára, hogy életében először gondolt arra, elköltözik Patakról. A kollégium iránt érzett szeretete és ragaszkodása azonban erősebbnek bizonyult. Elhatározta tehát, hogy tanártársaihoz hasonlóan tovább szolgálja azt az intézményt, amely – ha más formában is – de csak a pataki iskola maradt, s a tudomány e fellelegvárában volt mit megőrizni. Amikor Szabó Gyulát az államosított pataki gimnáziumban az iskola felsőbb szervei igazgatóhelyettesként, illetve tanárként alkalmazták, nyilván az az elgondolás vezette őket, hogy a gimnáziumnak szüksége van egy tapasztalt, az intézmény ügyeit minden vonatkozásban jól ismerő munkatársra.

Nála megfelelőbb személyt aligha találhattak volna erre a tisztségre, és ő ezt a feladatot a legteljesebb mértékben betöltötte. Kitűnik ez azokból a nyilatkozatokból, melyeket a pataki gimnázium igazgatói munkájának értékelése során tettek. 1966-ig végezte a tanítás és az igazgatóhelyettesi teendők felelősségteljes munkáját, az év végén nyugalomba vonult. Szerénységére jellemző, hogy a vele együtt nyugdíjba vonuló Orbán István és Urbán Barnabás tanártársai számára rendezett összejövetelen sem vett részt, nem akarta, hogy őt bármilyen formában is ünnepeljék. A sok munkával eltöltött 35 év után kissé megfáradva kezdte el a pihenést a pataki iskola szomszédságában, a Szemere utcában. Életének több mint fele a kollégium szolgálatában folyt le, a nyugalom évcit is a közelében akarta tölteni. Pihenése nem meddő szemlélődés volt. Talált magának munkát, elsősorban angoltudását szerette volna minél több pataki tanulóknak továbbadni, ezért magánórákat adott. Egészségi állapota kielégítő volt, de az évek múlásával egyre inkább fáradékony lett. Korábbi műtétje következtében szervezete lassanként leromlott, régi, zömök, erőteljes alakja megtört.

1972. február 2-án hirtelen és váratlanul halt meg. Kívánsága szerint a pataki református templomból temették, és ugyancsak végakarata szerint csupán egy bibliai ige és imádság hangzott el koporsója mellett, a 90. szoltár két versén kívül. A koporsó mellett ott volt özvegye, a rokonság, a tanártársak, a tanítványok, barátok sokasága. Gergely Károly igazgató a pataki temetőben a sírnál szándékozott beszédet mondani, erre azonban Szabó Gyula végakarata szerint nem került sor. S hogy mennyire tisztelték és szerették Szabó Gyulát az állami Rákóczi Gimnáziumban, idézzük befejezésül Gergely Károly akkor el nem hangzott búcsúbeszédét:

„A Rákóczi Gimnázium tanári testülete nevében búcsúzóul Szabó Gyulától, a gimnázium egykori igazgatójától, igazgatóhelyettesétől, mindannyiunk szeretett Gyula Bácsijától.

Mindannyian tudjuk, de még mindig alig akarjuk elhinni, hogy nem vagy többé közöttünk, hiszen még hétfőn is bent jártál a gimnáziumban, érdeklődtél az iskola életéről, és mi – mint mindig – örültünk látogatásodnak.

Egész életed összeforrt a pataki gimnáziummal. Az a szeretet és hűség, amivel az Alma Mater sorsát, fejlődését egész életeden át egyengetted, csak a legnagyobb megbecsülést, tiszteletet váltotta ki mindazokból, akik Téged ismertek. A régi Angol Internátus működésének egész korszaka fűződik személyedhez. Egykori tanítványaid ma hazánk számos helyén, de határainkon túl is a Te személyes példamutatásod és nevelőmunkád nyomán váltak olyan emberekké, akik megállják a helyüket az élet számos területén. Volt tanítványaid, amikor csak tehettek, meglátogattak, felkerestek hálát sugárzó leveleikkel, hogy így róják le köszönetüket egykori tanáruknak, fejlődő diákjelmük egész életre szóló formálójának.

Minden diáknak boldogulásának nagyon tudtál örülni, de ezen túl is mindig szívügyednek tartottad, hogy a pataki iskolába mind nagyobb számban kerüljenek be kétkézi dolgozó szülők tehetséges gyermekei, a kis faluk és tanyák fiai, lányai, akik közül Te magad is érkezél az ősi iskolába. Tudtad, hogy a pataki iskola képes arra, hogy belőlük kiművelt emberfőket neveljen hazánk kulturális és tudományos élete szolgálatára, a szocializmus építésére.

Én tudom, hiszen nyolc éven át a gimnázium vezetésében közvetlen munkatársként együtt dolgoztunk, hogy mennyire örültél a magasabb szintű angol nyelvoktatás újbóli bevezetésének és a jelentkező eredményeknek. Meggyőződéssel vallottad, hogy ifjúságunk alapos nyelvismerete egyéni szempontból és a szocialista társadalom szempontjából egyaránt fontos tényező, mely hazánk nemzetközi tudományos kapcsolatai kiszélesítésében, diplomáciai téren és a külkereskedelemben egyaránt nélkülözhetetlen.

Magasszintű angol nyelvtudásod és mély irodalmi ismereted, a tudás átadásában kialakított kiváló módszered alapján már régen egyetemi szinten kellett volna tevékenykedned. De Te életed során minden olyan alkalmat tárgyaltalannak tekintettél, aminek az ára Patakról való távozásod, az Alma Mater elhagyása lett volna. Annyira összenőtél Patakkaival, hogy másutt el sem tudtad volna képzelni az életedet, és az volt a – sajnos ily korán és váratlanul beteljesült – kívánságod, hogy a pataki föld fogadjon be.

A gimnázium tanári testületében mindenkor maradéktalan tisztelet, szeretet és megbecsülés vett körül. Olyan emberi erényekkel rendelkezél, mely tiszteletet ébresztett mindenkiben. Következetesség, az igazság keresése az emberek és események viszonylatában, a helyes elveidhez való ragaszkodás, a munka szeretete, a munka végzésében való pontosság és lelkiismeretesség, az érdemi és nem formai megoldásokra való törekvés mind olyan erények, melyek a legigazibb tisztelet kiváltói voltak. A tanár kollégák megbecsülése, az ügyes-bajos dolgaikban adott segítséged, a testületbe került fiatal tanárok bizonytalanságainak türellemmel párosult szeretettel való megszüntetése, kétségeik feloldása, szakmai téren adott segítséged, az idősebb tantársaid iránt mindenkor megnyilvánuló tiszteleted és együttérzésed volt a feléd áramló és Téged övező szeretet alapja.

De nemcsak az iskolán belül, hanem azon kívül is, felettes hatóságaink előtt is ismert volt minden emberi erényed, következetes helytállásod. Mindenütt tudták, hogy lehet Rád számítani. Ez volt a feléd irányuló és Téged övező megbecsülés forrása. Sárospatak vezetői és egész társadalma is őszinte megbecsüléssel vettek körül, mert tudták rólad, hogy a nagy múltú diákváros minden mai gondja-baja foglalkoztatott Téged, városunk fejlődésének mindég lelkesen tudtál örülni.

Kedves Gyula! Fiatalabb kollégáink Gyula Bácsija! Nagyon fájó szívvel veszünk most búcsút Tőled. Mi mindannyian azt hittük és reméltük, hogy az egész életeden át végzett sok-sok eredményes munkád nyomán sokkal hosszabb, pihenésben töltött öregkor lesz osztályrészed. Sajnos az élet törvényei nem így akarták! Fáradt szíved megszűnt dobogni, és itt maradtunk özvegyed, családod és szeretteid, kollégáid, tisztelőid, volt diákjaid hatalmas serege, akik gyászolva, de Téged soha el nem feledve kegyelettel őrizzük emlékedet az ősi pataki gimnázium egykori nagyhírű igazgatói és tanárai sorában."

Hegyaljai táj
Tellingner István grafikája

BALASSA IVÁN

Nagy Géza, a Bodrogeköz kutatója

Nagy Géza nevével először az Ethnographia LXI. évfolyamának szerkesztése közben találkoztam, amikor Bakos József az adatok összegyűjtéséért két tanítványának így mondott köszönetet: „Szemináriumom munkaközössége bodrogeközi származású tanulóinak, név szerint Nagy Gézának és Nagy Etelkának, segítő közreműködését itt ismerem el és köszönöm meg”.¹

A név megragadt az emlékezetemben, és amikor 1956 nyarán sárospataki múzeumigazgatóként, gyalog-kerékpárral nekiindultam a Bodrogeköznek, először Újszászy Kálmán (1902-1994) kérdeztem, hogy vajon hol találom meg Gézát. Mindjárt mondta, hogy Karcsán, és olyan családból származik, melynek tagjai a Sárospataki Népfőiskolát látogatták, ezért a gyerek (mármint Géza) is fogékony a néprajzi és történeti kérdések iránt. Román János (1919-1986) a történész, néprajzkutató levéltáros ezt még kiegészítette, hiszen hosszabb ideig a karcsai református pap mellett káplánkodott. Arra is felhívta a figyelmemet, hogy nagyanyjával feltétlenül beszéljek, mert sok mindent tud Karcsa régi világról, babonáiról. 1956 júliusában kerestem is a szülői házban, de mondták, hogy a közeli Becsked-pusztán (a középkorban falu) találom meg, ahol a gabona beszolgáltatás nem nagyon felemelő munkáját végzi. Ott leltem meg tényleg a mázsa mellett, és ha éppen nem jött búzás zsákokkal megrakott szekér, akkor sok mindenről beszélgettünk, de különösen az 1898. évi „cocilista mozgalom” és az ahhoz kapcsolódó földosztási kísérlet érdekelt. Az alig húszéves fiatal embert sok mindent tudott erről is, de meg a még élő szentánukat is rendre felsorolta. A beszélgetést otthon folytattuk, és ettől kezdve Nagy Géza hűséges segítőtársam munkámban. Ha egy bodrogeközi adatra van szükségem, ha ellenőrizni kell valamit, kérésre már jön is a válasza, mely mindig pontos, szabatos és megbízható. Közben több mint négy évtized telt el, és Nagy Gézából kitűnő néprajzi gyűjtő és feldolgozó vált, akinek munkásságát több területen is számontartják.

Nagy Géza azon kevés néprajzkutatók közé tartozik, akik születésüktől kezdve ugyanabban a faluban éltek és gyűjtötték-feldolgozták annak népi műveltségét. Ilyen vonatkozásban leginkább Szűcs Sándorhoz, a Bihar megyei Nagy-Sárrét jeles néprajzkutatójához lehet hasonlítani, aki életének nagyobb részét a biharnagybajomi szülői házban élte le. Igaz, közelebbi példa is akadt, hiszem a szomszédos Cigánd néprajzi gyűjtője, híres táncsoportot szervező tanítója, a tiszakarádi születésű Kántor Mihály; ahogy megválasztották a képző elvégzése után abba a faluba, egész életén át ott tevékenykedett. Ennek nagy előnye, hogy ismerik, könnyebben és szívesebben mondanak el neki olyan dolgokat is, amit egy „jött-ment” néprajzkutatónak dehogyis vallanának meg. Márpedig az elmúlt évtizedekben a néprajzi adatközlők igencsak megfontolták, hogy mit és kinek mondjanak el. Ha Nagy Gézával együtt jártuk a falut, akkor az emberek könnyebben megnyíltak, mintha azt egyedül tettem.

Családja régi karcsai, ha a gyakori családnevet nem is lehet mindig pontosan azonosítani. Ezért az utóbbi században egy P. szolgált erre, ami a legutóbbi ideig használtak. Géza, mint első fiú, 1930. június 9-én született. Édesapja – ugyancsak Géza – az egyik legszorgalmasabb gazdája volt falujának. A termelőszövetkezetek összekényszerítéséig a közéletben tevőlegesen részt vett, de mivel annak nem kívánt tagja lenni, sok-sok kellemetlenséget kellett elszenvednie. Megmaradt egyéni gazdálkodónak, kizorítva a község határának szélébe, de nem adta fel élete végéig. Két ökre híressé vált erejéről, annyira, hogy mikor a tévesz vonta a árokba dőlt, csak azok tudták kihúzni. Ezt mindig az egyéni gazdaság győzelmének tekintette. Ezt a

¹ Ethnographia 1950. 95.

keménységet örökölte fia is, aki még alig töltötte be az egy évet, gyermekbénulást kapott, és olyan járáshibát, mely a fizikai munkára nem tette képessé. Ezt a hátrányát is éppen olyan erős akaráttal gyúrta le, mint sok más élete folyamán.

Az elemi iskola négy osztályát elvégezve Sárospatakra került, a Református Kollégium gimnáziumába, amit 1942-1950 között még azelőtt végzett el, hogy azt államosították. Beadta a felvételi kérvényét a debreceni Református Theológiára és az Orvostudományi Egyetemre egyaránt, és bár lényegében megfelelt, mégsem vették fel. Így hát Karcván vállalt könyvelői állást, miközben háromszor is kísérletet tett a budapesti egyetem jogi karán, de eredménytelenül. Ezért 1959-től képesítés nélküli pedagógusként tanított az általános iskolában, közben az egri tanárképző főiskolán tanult, és 1965-ben magyar-történelem szakon általános iskolai tanári oklevelet szerzett. Ezután két év alatt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és az Országos Pedagógiai Intézet által rendezett kétéves történész kutatói tanfolyamot látogatta, és ott is oklevelet kapott.

Nemcsak tanított, hanem az általános iskolás gyerekek számára létrehozta az *Erdélyi János honismereti szakkört*, mely 1960 és 1989 között működött. Kisebb-nagyobb kiadványai olyan néprajzi adatokat tartalmaznak, melyeket a szakemberek is szívesen felhasználnak, mert pontosaknak és megbízhatóknak bizonyultak. Ezek a gyűjtések a megyei és országos pályázatokon nemcsak helyezéseket, hanem első díjakat is elnyertek. A gyerekek pedig maguk is gyarapodtak szellemiükben, és a népi műveltség iránt közelebbi és tágabb környezetük érdeklődését is felkeltették. Szervezett *irodalmi színpadot*, melyen egy-egy nagy író működését mutatták be, és keltették fel iránta az érdeklődést. Nem volt olyan művelődési megmozdulás, melyben részt ne vett volna, és több esetben vezető szerepet is vállalt. A gyűjtés és feldolgozás területén az 1960-as évektől kezdve erőteljesen kapcsolódott a Miskolci Herman Ottó Múzeumhoz, a budapesti Néprajzi Múzeum önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatához, és minden olyan intézményhez, mely a honismeret kérdésével foglalkozott.

Igazában azonban a néprajzi, nyelvjárási gyűjtőmunkája, feldolgozásai azok, melyek nevét közvetlenül is fenntartják. Hiszen az eredmények: a könyvek, füzetek, tanulmányok, cikkek minden könyvtárban megtalálhatók. Ezek száma olyan nagy, hogy ezeket külön sorolom fel, és csak néhányat emelek ki közülük, elsősorban azokat, melyeket valamilyen ok miatt jelentősnek, fontosnak ítélek.

Már az első útjaim alkalmával megállapíthattam, hogy milyen rendkívül gazdag a bodrogközi mondavilág, különösen a hiedelem vonatkozásában, ezért mint a Sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója pályázatot írtam ki azok összegyűjtésére. Erre a legjobb munkát Nagy Géza küldte be, pedig ő már akkor is inkább a népmesék iránt érdeklődött. Elhatároztam hát, hogy magam is foglalkozom a mondák összegyűjtésével, elsősorban Karcván, de más falvakban is. Ebben a munkámban Nagy Géza nagyon sokat segített. Elsősorban azzal, hogy felkutatta az adatközlőket, velem tartott a gyűjtésben, és ezzel eloszlatta az idegenkedést, amikor hitvilági kérdések, babonák, táltosok, boszorkányok, tudós pásztorok iránt érdeklődtem.

Hadd álljon itt, amit erről 1963-ban írtam: „Számomra nagy segítséget jelentett az a tény, hogy Nagy Géza tanár díjnyertes, mondákról készült dolgozata éppen Karcváról való volt. Ezen a nyomon indultam el, s Nagy Géza minden házra, minden családra kiterjedő helyismerete, bizalmatlanságot eloszlató, sokszori személyes jelenléte a gyűjtésem olyan tényezője volt, amit hálással köszönök meg neki. Román János, a sárospataki kollégium főlevéltárosa 1943-ban gyűjtött néhány karcvai hiedelem-mondáját bocsátotta rendelkezésemre. Bár közvetlenül csak két, általam már elérhetetlen mondát használtam fel Nagy Géza gyűjteményéből, mégis sokszor útbaigazított, akár a mondák tárgyának, akár az elmondó személyének vonatkozásában.”²

Az illendőség azt kívánja, hogy meghallgassuk azt is, amit Nagy Géza írt le erről a kapcsolatról 1985-ben: „1956-ban ismerkedtem meg Balassa Ivánnal. Ismeretségünknek számomra igen nagy haszna volt. Amikor a Karcvai mondák című könyvéhez az anyagot gyűjtötte, minden gyűjtőútjára elkísértem. Ezekben az alkalmakon tőle tanultam meg a gyűjtést, majd a lejegyzést, és tulajdonképpen neki köszönhetem, hogy hozzá mertem kezdeni a mese-gyűjtéshez. Az ő

² *Karcvai mondák.* Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. Szerkeszti: ORTUTAY GYULA. Bp. 6-7.

biztatása, segítsége nélkül nemigen lett volna önbizalmam erre a munkára. S ezt a segítséget és a biztatást szívből köszönöm neki.”³

Úgy látszik, hogy ebből a kapcsolatból mindenki hasznot húzott, de legtöbbet nyert a monda- és a népmesekutatás, melynek mindkét munka lendületet adott. Ez megmutatkozott abban is, hogy az Akadémiai Kiadó a legszebb és elsősorban 6-14 éves gyerekeknek való meséket külön is kiadta,⁴ mely nagyon rövid idő alatt elfogyott. Ebből a kapcsolatból a magyar népmese kutatás sokat hasznosíthatott. Erről írja a kérdés egyik legjobb magyar szakértője, *Dömötör Tekla*: „Összességében jó képet kapunk egy faluban az utóbbi évtizedek mesekincséről, amikor szinte a szemünk előtt szorította háttérbe a tömegkommunikáció a felnőtteknek való mesemondást. Így a könyv megjelenését örömmel üdvözölhetjük, mert informatív és a magyar mesemondás történelmi alakulásának egy korszakát jellemzően illusztrálja”. Azt is megjegyzi, hogy „Karcsa alighanem egyike azoknak a magyar helységeknek, amelynek prózai epikáját szinte teljes egészében nyomtatásban kézhez kapta a magyar olvasó”.⁵ A mesék kiválogatásában és a jegyzetelésben *Erdész Sándor* segítette Nagy Gézát. A fentiekhez még tegyük hozzá: a hatalmas gyűjteményből viszonylag keveset közöltek. A kimaradottak között sok olyan található, melyet valamilyen adattár formájában jó lenne közre adni.

Sajnos nem jelent még meg Nagy Géza egy másik jelentős kézírata, melyben a *bodrogekői gyermekjátékokat* gyűjtötte össze, rajzokkal, fényképekkel illusztrálta. Ígéretet kapott ugyan, hogy az Új Magyar Népköltési Gyűjteményben helyet kaphat, de az ígéret nem vált valóra. Erre pedig a néprajztudománynak nagy szüksége lenne, hiszen erről a tájról alig-alig ismerünk valamit a gazdag játékkincsből. Az elkészült kéziratok, ha azok megjelentetésére szükség van, előbb-utóbb nyomtatásra kerülnek. Márpedig ez olyan!

Alig van a honismeretnek, a néprajznak olyan területe, melyről kisebb-nagyobb cikket, tanulmányt, sőt könyvet ne jelentetett volna meg. Tanítványai és saját írásainak megjelentetése érdekében minden munkát vállalt. Ilyen lehetőségei növekedtek akkor, amikor 1987-ben a *Páncsi Kastélymúzeum* igazgatója lett, és 1993-ig mindent megtett annak felvirágoztatása érdekében. Erről így ír egy hozzám intézett levelében: „Múzeumigazgatóként 1989-ben újtárra indítottam egy kiadványsorozatot *Bodrogekői Füzetek* címen, e sorozat 9 száma jelent meg 6 kötetben. A sorozat füzetek kiadásához az anyagi fedezetet magam teremtettem elő. Barátaimtól, volt tanítványaimtól, érdeklődő és támogatói kész bodrogekőiekből megalakítottuk a *Bodrogekői Kastélymúzeum Baráti Körét*. E kis csapat tagja, anyagi támogatása lehetővé teszi további füzetek megjelentetését. Hogy ez a munka biztosabb anyagi alapokra kerüljön, 1994-ben létrehoztuk a *Bodrogekői Hagyományápoló Alapítványt*. E mellett takarékoskodunk, ahol csak lehet. Hogy tehát a költségeket csökkentjük, a kéziratkészítést, a szerkesztést, a borítótervezést magam végzem ingyen.” Így dolgozott és dolgozik egy országosan ismert néprajzi, nyelvjárási gyűjtő, feldolgozó Magyarországon. Mindezt hatalmas akaraterővel, sokszor konok-ságig megnő kitartással csak úgy tudta elvégezni, hogy mellette állt 1955-től kezdve felesége, *Nagy Erzsike*, majd egyre inkább az ugyancsak pedagógus végzettségű két fia, György és Géza. Sok ágú munkájukba még az is belefért, hogy egy új házat építsenek a gyarapodó család számára.

Írt a termelőszövetkezeztől, a karcasai földosztó mozgalomról, az önkéntes tűzoltókról, a református egyház szerepéről a falu életében, a földművelés egyes munkafázisairól. Leginkább a társadalom, a család kérdései foglalkoztatták, és mindezt azért tudta nagyszerűen bemutatni, hiszen egész életét egy jellegzetes családban töltötte, és azon át ismerte a falu társadalmának rétegeit, szervezeteit. Nagyon sok csak belülről érzékelhető tényezőre mutatott rá számos cikkében.⁶ Írásos források alapján vizsgálta a nagy múltú református egyház hatását a falu lakossá-

³ *Karcasai népmesék I-II*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX-XXI. Szerkeszti: KOVÁCS ÁGNES. Bp. 7-8.

⁴ *A király virágos kertje*. Bp. 1987.

⁵ *Ethnographia* XCVII (1986), 391-392.

⁶ Például: *A bodrogekői családok életét alakító tényezők néprajzi vonatkozása*.

gára több mint egy évszázadon keresztül,⁷ s kutatta a szüléssel és a gyermekkel kapcsolatos szokások és hiedelmek kérdésegységét is.

Különösképpen érdeklődött a földműveléssel, főleg az aratással, csépléssel kapcsolatos munkát jellemző szervezetek iránt. A *kepések*, vagyis részes aratók a régebbi időben messze elvándoroltak, hiszen a vízzel szabdalhatár nem termelt annyit, hogy a lakosságot elartsa, ezért sokszor a Tisza jobb oldalára kellett elvándorolniuk, hogy munkát találjanak.⁸ A gépi cséplés munkabeosztásáról általában keveset tudunk, egyrészt mert a néprajzkutatók nem érezték szükségét a rögzítésnek, másrészt a gépek nagysága, ereje miatt az állandóan változott.⁹ Egy összeállításból ezt is pontosan megismerhetjük. Nagy Géza társadalom iránti érzékenységét egy éppen a napokban megjelent tanulmánya bizonyítja,¹⁰ melyben a homokháton végighúzódnó régi falu udvarait veszi vizsgálóra, ahol sokszor 3-4, néha még több ház is sorakozott egymás mögött, a megfelelő gazdasági épületekkel. Ezek régebben egy nagycsaládhoz tartoztak, de lassanként sok egy udvaron élő családnak nem volt vérségi kapcsolata. Az együttélésnek a szabályai ezek között igyekeztek rendet teremteni.

Munkásságának egy jelentős része a nyelvjáráskutatás területére esik. Így nem véletlen, hogy amikor megalakult a *Bodroglakói Közművelődési Egyesület*, akkor őt választottuk meg a nyelvjárási szakosztály elnökének. Maga is tökéletesen beszéli a karcasai nyelvjárást, akárcsak apai nagyanyja *P. Nagy Józsefné Vaszi Zsuzsánna* (1885-1963), akiről azt írtam: „A régi karcasai nyelvet a legszebben beszéli...”¹¹

Különösen kiterjedt névtani munkálkodása. Foglalkozott a család- és ragadványnevekkel,¹² az állatneveket is nagy pontossággal gyűjtötte össze.¹³ Kutatásait az egész Bodroglakóra kiterjesztette.¹⁴ Élete egyik legnagyobb vállalkozásának tartom *A magyarországi Bodroglakói földrajzi nevei* címen megjelent könyvét,¹⁵ mely huszonekét település helyneveit tartalmazza úgy, hogy abba Pesty Frigyes (1864) és helyenként régebbi gyűjtések adatait is közli a sátoraljaújhelyi Zempléni Levéltárból. A ma is élő földrajzi nevek összegyűjtése egy nagy vállalkozás keretében kezdődött el, melyről így vall Nagy Géza: „A földrajzi nevek gyűjtése a volt sátoraljaújhelyi járásban indult meg először az 1960-as évek elején. *Kováts Dániel* akkori sátoraljaújhelyi tanár, néhai *Szűcs István* akkori vajdácskai református lelkész, s jómagam a karcasai általános iskola tanáraként kezdtünk hozzá a földrajzi nevek gyűjtéséhez.” A Bodroglakói helyneveinek rögzítése elsősorban Nagy Géza érdeme, aki azt már 1978-ban egységes szempontok szerint könyvvé formálta, de sajnos semmi lehetőség nem mutatkozott a kiadásra. Majd megindult és igyekezett a szükséges összeget önkormányzatoknál, szövetkezeteknél, egyes érdeklődőknél előteremteni. Hallatlan akaraterővel sikerült annyit összegyűjteni, hogy a könyv napvilágot láthatott. Éppen azért, mert kiadása helyi adakozásokból valósult meg, annak belső beosztása eltér az országosan kialakult közlésmódtól, mert a helyi igényeket is figyelembe kellett venni.

Erről a bevezetőben ezt olvashatjuk: „Könyvünkben elsősorban azokat a neveket soroljuk fel, melyek a gyűjtés időpontjában még élő nevek voltak. Ezeket a községek bel- és külterületi térképvázlataira is felvezettük. Nem jelenti azonban ez azt, hogy nem kerül más névanyag gyűjtésünkbe. Felvettük a levéltárak kéziratos térképein található vénanyagot is. Ezek közül a ma is élő neveket csak a kéziratos térkép évszámának feltüntetéseivel jelöljük.” A könyvet elsősorban a bodroglakói embereknek szánta Nagy Géza, de „reménykedünk abban, hogy egy kicsit használtunk vele a tudományak is, emellett a szakemberek is haszonnal lapozgathatják.”

⁷ Vö.: *Adatok Karcsa lakóinak erkölcsi és társadalmi életéhez a Karcasai Református Egyház jegyzőkönyvei alapján* (1807-1925).

⁸ Vö.: *A kepések életmódja és munkaszervezete a Bodroglakóban*.

⁹ Vö.: *Adatok Karcsa gépi csépléséhez*.

¹⁰ *Adatok Karcsa településtörténetéhez* (Az Ócskafalu lakosságának változása 1936-1986 között).

¹¹ *Karcasai mondák*. 595.

¹² *Karcsa mai család- és ragadványnevei*.

¹³ *A bodroglakói Karcsa állatnevei* (1959-1979).

¹⁴ *Megkülönböztető- és gúnynevek a Bodroglakóban*.

¹⁵ *Bodroglakói Füzetek* 6-8. Pácin, 1994. 425 o.

Biztosíthatom róla a szerzőt, hogy a névtudomány a jól használható mutató segítségével sok olyat talál benne, amit kitűnően fel tud használni.

Bármennyire is szívesen elidőznék tovább is a földrajzi nevek mellett, mégis lépjünk tovább Nagy Géza munkásságának egy másik területére. Ezek pedig a tájszavak gyűjtése és közreadása, melyben rengeteg szövegegyezése mellett a saját ismereteire is támaszkodhatott. A tájszavak gyűjtése tulajdonképpen egész munkásságát végig kísérte, egyszer-egyszer közre is adott belőlük.¹⁶ Pedagógiai munkássága és a felnőttekkel való beszélgetése során egyre inkább azt tapasztalta, hogy a régi tárgyakkal, munkamódszerekkel a hozzájuk tartozó szavak, kifejezések is eltűnnek a mindennapi életből. Ezért a szótár szerkesztésekor három csoportot állított fel. Az elsőbe tartoznak azok, melyeket már egyáltalában nem használnak, a másodikban felsorakozókat ismerik ugyan, de már csak ritkán élnek velük, végül a harmadik csoportot azok alkotják, melyeket itt ismernek és használnak, de más vidéken vagy nem fordulnak elő, vagy más a jelentésük. Sajnos a Bodroghöz csak a Magyarországhoz tartozó részére terjedhetett ki a gyűjtés, a vele földrajzilag, történelmileg és etnikailag összefüggő szlovákiai részre nem. A jövőben azt reméljük, hogy ennek is lesz lehetősége.

A passzív módszerrel gyűjtött szócikkek teszik ki a szótár nagyobbik részét, de használta a régebbi és újabb tájszótárakat is. Ezek közül legnagyobb haszonnal *Csűry Bálint* Szamosháti szótárát forgatta, és ezzel kapcsolatban meg is jegyzi: „Főleg a szamosháti szótárt használtam eredményesen. Ez nem is meglepő, hiszen a Szamoshát és a Bodroghöz egymástól nem is olyan távollevő vidékek. E két vidéken élő emberek élet- és munkakörülményei, szokásai, hagyományai igencsak hasonlítanak egymáshoz.” Anélkül, hogy a szótár érdemeit hosszan méltatnám, általánosságban megállapíthatom, hogy a jövőben egyetlen nyelvjáráskutató, etimológus, de néprajzkutató könyvespolcáról sem hiányozhat.

Nagy Géza gazdag munkásságából csak néhányat emeltem ki, elsősorban olyanokat, melyek egy-egy kutatási iránnyt jelölnek meg. A kétszázhoz közelítő munkásságának tételeit éppen azért közöljük, hogy érzékeltesük, hogy nehéz emberi és anyagi körülmények között milyen nagyszerűt tudott alkotni. A tudomány és a közművelődés különböző szervezeteiben tagként, tisztségviselőként is kamatoztatta szervezőképességét, tudását. A *Magyar Néprajzi Társaság*, a *Magyar Történelmi Társulat*, a *Magyar Pedagógiai Társaság*, a *Comenius Társaság* tagja, a *Kazinczy Ferenc Társaság* egyi alapítója, a *Bodroghközi Közművelődési Egyesület* szakosztályelnöke, a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* sátoraljaújhelyi csoportjának elnökségi tagja, s tagja a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Akadémiai Bizottságnak* is. És akkor még nem említettem azokat a kisebb-nagyobb egyesületeket, köröket, melyeket saját falujában hozott létre és működtetett.

Négy évtized telt el első találkozásunk óta, és ez idő alatt olyan munkásságot mutathat fel Nagy Géza, amilyennel kevesen dicsekedhetnek még olyanok is, akiknek a gyűjtés és feldolgozás az egyedüli feladatuk. Munkásságát a Művelődésügyi Minisztérium az Apáczai-díjjal (1986), a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés a megyei Alkotói-díjjal (1995) tüntette ki, s emlékémmel ismerte el tevékenységét a Néprajzi Társaság (1968-ban Sebestyén Gyula-emlékérem, 1980-ban Ortutay Gyula-emlékérem), a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1994-ben Csűry Bálint-emlékérem), a Honismereti Szövetség (1994-ben Notitia Hungariae-emlékplakett) és a Kazinczy Ferenc Társaság (1993). *Nagyjelentőségű életműve valóban érdemes a méltó elismerésre*. Amikor erre felhívom a figyelmet, a magam, valamint a néprajz- és a nyelvjáráskutatók nevében további töretlen munkakedvet és sok újabb eredményt, tanulmányt és könyvet, kívánok.

¹⁶ Vö.: *Tájszavak a bodroghközi Karcza községből*.

Nagy Géza irodalmi munkássága (Bibliográfia)¹

RÖVIDÍTÉSEK:

BLévk. = Borsodi Levéltári Évkönyv.

Bp. = Budapest

BM. = Borsodi Művelődés (pedagógiai és közművelődési folyóirat, Miskolc)

BTÉvk. = Borsodi Történelmi Évkönyv.

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Könyvism. = könyvismeret

NévkMk. = Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége.

ÉM = Észak-Magyarország (napilap, Miskolc)

Ethn. = Ethnographia (folyóirat)

évf. = évfolyam

Fókusz = Fókusz, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Intézet lapja (Miskolc)

HOM = Herman Ottó Múzeum (Miskolc)

HOMÉvk. = A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve (Miskolc)

HOMKözl. = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (Miskolc)

I. m. = Idézett mű.

Itt-hon = Itt-hon, az Észak-Magyarország heti zempléni melléklete (Miskolc)

k. = kötet

Sp. = Sárospatak (közéleti havilap, Sárospatak)

Széphalom = Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve (Sátoraljaújhely)

sz. = szám

Szerk. = szerkesztő, szerkesztette

Szülőföldünk = Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén. A honismereti mozgalom tájékoztatója (Miskolc)

p. = oldalszám

ÚK = Újhelyi Körkép (havilap, Sátoraljaújhely)

ZVfA = Zemplén Vállalkozásfejlesztési Alapítvány (Sátoraljaújhely)

Dőlt betűkkel az önálló kötetek címét jelöljük.

1. A Zemplén megyei Karcsa községben használatos állatnevek. = Borsod megye népi hagyományai. (Néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga.) Szerk. Bodgál Ferenc. HOM, Miskolc, 1966. 108-136. p.
2. Népmesegyűjtés Karcsán = Szülőföldünk Borsod. (A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti gyűjtők fóruma.) Szerk. Bodgál Ferenc. Miskolc, 1970. 8-16. p.
3. *Karcsai népélet.* (A karcsai ált. iskola Erdélyi János honismereti szakkörének anyagából.) Szerk.: Nagy Géza. Helytörténeti Publikációk III. Karcsa, 1971. 201 p.
4. A nád aratása és felhasználása Karcsán. = HOMKözl. 9. Miskolc, 1971. 109-114. p.
5. Pápai Istvánné, a „Karcsai mesék” legkiemelkedőbb mesemondója. = HOMÉvk. X. Miskolc, 1971. 487-505. p.
6. A karcsai bocskor. = HOMKözl. 10. Miskolc, 1972. 104-108. p.
7. Cselédélet a Karcsához tartozó volt uradalmi tanyákon. = HOMÉvk. XI. Miskolc, 1972. 445-448. p.
8. *Mesék, miondák Karcsáról és Karosból.* (A karcsai ált. iskola és a II. Rákóczi Ferenc Művelődési Otthon Erdélyi János Honismereti Szakkörének gyűjtéséből.) Szerk.: Nagy Géza. Helytörténeti Publikációk IV. Karcsa, 1973. 212 p.
9. Az 1898-as karcsai földosztó mozgalom története. = BTÉvk. IV. Miskolc, 1973. 91-115. p.

¹ Évkönyvünk a Nagy Géza közreműködésével összeállított bibliográfiában egy életmű természetét kívánja dokumentálni. Következő kötetekben szeretnénk a társaságunkban a megalapítás óta munkálkodó más munkatársaink életútját és publikációit is hasonlóképpen bemutatni. (A Szerk.)

10. A gabona föld alatti tárolása Karcsán. = HOMKözl. 12. Miskolc, 1973. 99-103. p.
11. A karcsai parasztfjúság társasélete. = HOMÉvk. XII. Miskolc, 1973. 499-525. p.
12. Mutatvány Karcsa népmeséiből (A szegényfiú házassága). = Napjaink, 1973. június. XII. évf. 6. sz., 9-10. p.
13. *Negyedszázad a közös úton* (A Karcsai Dózsa Termelőszövetkezet első 25 éve). Dózsa TSz kiadása, Karcsa, 1974. 243 p.
14. A honismereti munka. = Olvasótábori kis trakta. Bp. 1975. 113-118. p.
15. Fekete János: Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcanevének története. (Könyvismeretetés.) = Honismeret, 1975. 5-6. sz. 107-108. p.
16. A kepek életmódja és munkaszervezete a Bodroglközben. = HOMÉvk. XIII-XIV. Miskolc, 1975. 549-566. p.
17. Állattartási adatok Karcsáról. = HOMKözl. 15. Miskolc, 1976. 127-129. p.
18. Falusi szegődményesek munkája és életmódja a Bodroglközben. = Foglalkozások és életmódok (Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból). HOM, Miskolc, 1976. 181-189. p.
19. Karcsa község kulturális életének történetéből. = BTÉvk V. Miskolc, 1976. 175-198. p.
20. *Karcsa mai család- és ragadványnevei*. Magyar Személynévi Adattárak 16. ELTE NévkMk. Szerk.: Hajdú Mihály. Bp. 1977. 66 p.
21. Csige József – Szalai Csaba: A balmazújvárosi Lenin Termelőszövetkezet 25 éve. (Könyvism.) = Honismeret, 1977. 2-3. zs. 98-99. p.
22. *Kérdőív a termelőszövetkezetek történetének kutatásához*. HOM, Miskolc, 1978. 9 p.
23. *A karcsai önkéntes tűzoltóegyesület krónikája*. Karcsai Közös Tanács VB. Karcsa, 1978. (Rota sokszorosítás.) 20 p.
24. Tájszavak a bodroglközi Karcsa községből. = Magyar Nyelvőr, 1978. 1. sz. 96-107. p.
25. A karcsai Erdélyi János Honismereti Szakkör. = Honismeret, 1979. 5-6. sz. 79. p.
26. Mező András: Találkozás Bereggel (Könyvism.) = Honismeret, 1980. 4. sz. 51-52. p.
27. Társasmunkák Karcsán. = Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. (Válogatás az önkéntes néprajzi gyűjtők pályamunkáiból.) A HOM kiadványai XII. Szerk.: Viga Gyula. Miskolc, 1981. 245-270. p.
28. A bodroglközi Karcsa állatnevei 1959-1979. Magyar Névtani Dolgozatok 22. Szerk.: Hajdú Mihály. ELTE NévkMk. Bp. 1981. 43 p.
29. Adatok Karcsa közigazgatásának történetéhez. = BLevÉvk. IV. 1981. 111-136. p.
30. Négy évtized a honismereti mozgalomban. = Szülőföldünk, 1981. 2. sz. 54-61. p.
31. Megkülönböztető és gúnynevek a Bodroglközben. = Szülőföldünk, 1982. 1. sz. 37-41. p.
32. Miről vallanak a Bodroglköz földrajzi nevei? = Szülőföldünk, 1982. 2. sz. 12-15. p.
33. Adatok Karcsa cserekereskedelméhez. = HOMKözl. 21. Miskolc, 1983. 138-144. p.
34. A honismereti kör szerepe a tudatformálásban. = Szülőföldünk, 1983. 5. sz. 3-6. p.
35. Emlékezzünk Kántor Mihályra! (Kántor Mihály halálának 15. évfordulója alkalmából.) = Szülőföldünk, 1983. 6. sz. 81-82. p.
36. Gondolatok a pedagógusok megbecsüléséről. = BM, 1984. IX. évf. 3. sz. 36-39. p.
37. A Bodroglköz népi építészete. = Szülőföldünk, 1984. 7. sz. 27-30. p.
38. Adatok Karcsa lakóinak erkölcsi és társadalmi életéhez a Karcsai Református Egyház jegyzőkönyvei alapján (1807-1925). = Vallási néprajz I-II. ELTE Folklore Tanszék. Bp. 1985. II. k. 54-106. p.
39. Mozaikok Karcsa sorsfordulásáról. = Szülőföldünk, 1985. 8. sz. 15-17. p.

40. Találós kérdések Karcsáról. (A karcsai általános iskola Erdélyi János Honismereti Szakkörének gyűjtéséből.) = Bodroglózi és hegyközi néphagyományok. (Válogatás a zempléni honismereti szakkörök anyagából.) Szerk.: Kováts Dániel. Helytörténeti Publikációk V. Sátoraljaújhely, 1985. 27-58. p.
41. Szakkörünkről. = Bodroglózi és hegyközi néphagyományok. I.m. 1985. 28. p.
42. A cigándi lámpás (Kántor Mihály születésének 100. évfordulójára). = ÉM, 1985.okt.26. 6.p.
43. *Karcsai népmesék I-II.* Gyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta: Nagy Géza. A jegyzeteket készítette és válogatta: Erdész Sándor. Új Magyar Népkelet Gyűjtemény XX-XXI. k. Bp. 1985. 906 p.
44. Adatok az 1831-es kolerajárvány idején a hatóságok által elrendelt gyógyító eljárásokhoz. = Széphalom, 1. 1986. 193-198. p.
45. A karcsai református egyház fegyelmező szerepe. = Szülőföldünk, 1986. 9. sz. 56-58. p.
46. Társasmunkák a Bodroglóban. = Fejezetek a Bodroglózi néprajzból. A HOM Néprajzi Kiadványai XIX. Szerk. Viga Gyula. Miskolc, 1986. 51-62. p.
47. Földesúri jogok, paraszti kötelezettségek. = Szülőföldünk, 1987. 10. sz. 7-10. p.
48. *Karcsai szólások és közmondások.* Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 30. Szerk.: Hajdú Mihály. ELTE NévkMk. Bp. 1987. 70 p.
49. *A király virágoskertje.* Karcsai népmesék 6-14 éves gyermekek számára. Mesék, mondák, történetek. A meséket közzétette Nagy Géza. Az illusztrációkat készítette Killer Marcella. Bp. 1987. 264 p.
50. Néhány karcsai népi jogszokás. = Szülőföldünk, 1987. 11. sz. 63-67. p.
51. Életem és a könyv. A népmese-gyűjtő emlékei. = Olvasó Nép, 1987. IX. évf. 4. sz. 63-67. p.
52. A borsó (népmese). = Kisdobos, 1988. febr. 5. p.
53. A bodroglózi családok életét alakító tényezők néprajzi vonatkozásai. A család jelentősége az egyén és a közösség életében. (Szöveggyűjtemény a Zempléni Családsegítő Hálózat család-gondozói tanfolyamára.) Szerk.: Rátay Csaba. Sátoraljaújhely, 1988. 1-26. p.
54. A Bodroglózi múzeuma. A pácini Mágóchy-kastély. = ÚK, I. évf. 4. sz. 1988. aug. 3. p.
55. A faluközösség és az egyház hatása a bodroglózi családok életére. = BM, 1988. szept. XIII. évf. 3. sz. 68-70. p.
56. 1848 és a Bodroglózi. = Szülőföldünk, 1988. 12. sz. 6-8. p.
57. Új kiállítások a pácini múzeumban. = ÉM, 1988. szept. 20. 4. p.
58. A halászszerber szerencséje (népmese). = Kisdobos, 1988. nov. 11. p.
59. Új kiállítások a pácini múzeumban. = ÚK, 1988. nov. 4. p.
60. Decemberi népszokások a Bodroglóból. Luca napi és karácsonyi szokások. = ÚK, 1988. dec. 5. p.
61. Jogszokások kialakítása a karcsai gyermeknevelésben = Szülőföldünk, 1988. 13.sz. 29-31.p.
62. Gyermekjáték-gyűjtésünk tapasztalatai. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmányának kiadása. Bp. 1988.
63. Vízkeresztől húshagyóig. Jeles napok a Bodroglóban. = ÚK, 1989.febr., II.évf. 2.sz. 5.p.
64. Vízre utaló határnevek a Bodroglóban. = Széphalom 2. 1989. 123-152. p.
65. A falusi ember könnyebben él? = Magyar Nemzet, 1989. márc. 8. 8. p.
66. „Ma van húsvét napja...” (A Bodroglózi húsvéti szokásai). = ÚK, 1989. márc. 5. p.
67. Hogy is van ez? = ÚK, 1989. márc. 3. p.
68. Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék. (Könyvism.) = BM, XIV. évf. 1. sz. 92-93. p.; Honismeret, 1990. XIII. évf. 1. sz. 73-74. p.

69. „Szedem, veszem, felét szedem, Ide tej, ide vaj...” (Márciusi és áprilisi jeles napok szokásai). = ÚK, 1989. ápr. 5. p.
70. „Leszállt a nap, feljött három csillag...” (A májusfaállítás szokása). = ÚK, 1989. máj. 5. p.
71. „Péter-Pálra búza érik, Eljutottunk új kenyérig...” (A nyári hónapok bodroglői jeles napjai). = ÚK, 1989. jún. 6. p.
72. Györffy István: Magyar falu magyar ház. (Könyvism.) = Honismeret, 1989., XVII. évf. 3. sz. 8. p.
73. Elődeink az emberiség? (Válasz a „Válaszféle...” c. cikkre). = ÚK, 1989. júl. 7. p.
74. Magyar néprajz V. Népköltészet (Könyvism.) = Honismeret, 1989. XVII.évf. 5. sz. 87. p.
75. Adatok Karcsa gépi csépléséhez. = HOMKözl. 26. sz. Miskolc, 1989. 138-146. p.
76. Magyar néprajz V. Népköltészet. (Könyvism.) = BM, 1989. szept., XIV. évf. 3. sz. 82-83. p.
77. Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék. (Könyvism.) = Úttörővezető, 1989. 10. sz. 34. p.
78. Este, Éjfél, Hajnal. Baranyai népmesék. (Könyvism.) = Úttörővezető, 1989. 10. sz. 34. p.
79. Rózsafű és Tulipánleány. Kalotaszegi népmesék. (Könyvism.) = Úttörővezető, 1989. 10. sz. 35. p.
80. Este, Éjfél, Hajnal. Baranyai népmesék. (Könyvism.) = Honismeret, 1989. 6. sz. ?? p.
81. A hét napjaihoz fűződő bodroglői szokások és hiedelmek. = ÚK, 1989. szept. 3. p.
82. „Ha mártontlúd melle veres, Lészen a tél hideg, deres” (Téli jeles napok a Bodroglőből). = ÚK 1989. nov. 5. p.
83. *Bodroglői történetek*. Szerk.: Nagy Géza. Bodroglői Füzetek 1. Pácin, 1989. 127 p.
84. „Kövér legyen a kigyelmetek szalonnája!” (Disznóölés régen és ma a Bodroglőben). = ÚK 1. sz. 1990. jan. 8. p.
85. Néprajzi szakkör az általános iskolában. = Szülőföldünk, 1990. 14. sz. 3-5. p.
86. Párvalasztás, családalapítás a néphagyományok tükrében. 1. „Azt vettem el, akit sose szerettem...” Párvalasztás a népdalban. = ÚK, 1990. ápr. 10-11. p.
87. Hát nem furcsa...? = Sp. 1990. márc. 4. p.
88. „Ha nem szeretsz, akkor másat keresek” (A férjhezmenést siettető hiedelmek). = ÚK, 1990. III. évf. 5. sz. 10. p.
89. Esélyegyenlőség és valóság. = Hitel, 1990. 8. sz. 42. p.
90. Majális Pácinban. = ÉM, 1990. máj. 10. 5. p.
91. „Engemet is megrontott egy boszorkány” (A legény megrontása). = ÚK, 1990. jún. 10. p.
92. Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék. (Könyvism.) = Honismeret, 1990. XVIII. évf. 1. sz. 73-74. p.
93. A szüléssel és a gyermekkel kapcsolatos szokások és hiedelmek a Bodroglőben. = Széphalom, 3. 1990. 283-298. p.
94. Hát nem furcsa...? = Sp. 1990. XXX. évf. 5. sz. 8. p.
95. Mit ér az ember, ha... paraszt? = ÉM, 1990. jún. 23. XLVI. évf. 146. sz. 3. p.
96. Farmergazdaság vagy törpebirtok? = ÚK, 1990. júl. 7. p.
97. „Engemet is megrontott egy boszorkány...” (A legény megrontása) II. = ÚK, 1990. júl. 10. p.
98. Válasz Nagy Bertalan pácini kisgazda nyílt levelére. = Sp. 1990. aug. XXX. évf. 8. sz. 8. p.
99. Válasz Nagy Bertalannak a Sárospataki c. újság júliusi számában megjelent Nyílt levelére. = ÉM, 1990. aug. 1. 5. p.
100. A csikósgatya nem farmer. = Számadás, 1990. szept. 13. XIII. évf. 37. sz. 13. o.

101. Parasztbecsület. = Magyar Hírlap, 1990. júl. 10. 11. p.
102. Gyermekdalok - gyermekjátékok. = Pedagógiai Füzetek, Miskolc 1990. 15+55 p.
103. „Nesze semmi, fogd meg jól...” Válasz Földényi Ferencnek a Sárospatak c. lap szept.-i számában megjelent megjegyzéseire. = Sp. 1990. okt. 8. p.
104. A tej és a méz nem minden... a mézesmazdag meg rövid. = Számadás II (XIII). évf. 39. sz. 1990. szept. 27. 13. p.
105. Nostalgia és valóság, avagy „Vakulj magyar, ne láss tót...” Háziiparsírató. = Számadás II (XIII). évf. 43. sz., 1990. okt. 25. 11. p.
106. Nemcsak az iskola hibáztatható. = Fókusz, 1990. dec. 22-23. p.
107. A keresztszülők kiválasztása és szerepük a gyermeknevelésben Karcsán. = Szülőföldünk, 15. sz. 1990. 26-27. p.
108. *Rajzok a Bodroglózból.* Bodroglói Füzetek 2. Szerk. és a szöveget írta: Nagy Géza. Bódisz Attila rajzaival. Pácin, 1990. 92 p.
109. Ámen, nem ámen! = Számadás III (XIV). évf. 3. sz. 1991. jan. 17. 16. p.
110. „Ígérd meg, ne add meg, sose szegényedel meg!” (Válasz Földényi Ferencnek a Sárospatak című lapban megjelent cikkére). = Sp. 1991. febr. 8. p.
111. És őket ki kárpótolja? Gondolatok a kárpótlási törvénytervezet kapcsán. = ÚK, 1991. márc. 7. p.
112. Kedvezmény az ügyeskedőknek. Készülődnek az új földesurak! = Számadás, 1991. ápr. 4. 18. p.
113. Fizess, ha föld kell, avagy tulajdonjog és a kárpótlás. = ÚK, 1991. ápr. 13. p.
114. Egy kormánypárti képviselő nem interpellálhat? = ÚK, 1991. júl. 19. p.
115. Bodroglói Kastélymúzeum. = Számadás III (XIV). évf. 27. sz. 1991. júl. 4. 22. p.
116. Meddig leszünk még bennszülöttek? = ÚK, 1991. aug. 19. p.
117. Legyen ott minden iskolában! Magyar néprajz VI-VII. (Könyvism.) = Fókusz, 1991. aug. II. évf. 30-32. p.; Honismeret, 1991. XIX. évf. 6. sz. 103. p.
118. Válasz egy névtelen levélre. = ÉM, 1991. júl. 24. 5. p.
119. Fizess, ha föld kell! = Számadás III (XIV). évf. 38. sz. 1991. szept. 19. 13. o.
120. Oldják meg az alapítványok!? = ÉM, 1991. szept. 18. 5. p.
121. Napraforgók a parlamentben. = ÚK, 1991. okt. IV. évf. 10. sz. 18. p.
122. Géczy Lajos: Ungi népmesék és mondák. UMNGY XXIII. (Könyvism.) = Honismeret, 1991. XIX. évf. 5. sz. 116-117. p.
123. Kinek higgyünk pénzügyekben? = ÚK, 1991. nov. IV. évf. 11. sz. 18. p.
124. Magyar néprajz VI. (Népzene, néptánc, népi játék). (Könyvism.) = Honismeret, 1991. 6. sz. 103. p.
125. Önkormányzatok hagyománya Karcsán. = Szülőföldünk, 1991. okt. 16-17. sz. 48-50. p.
126. A bodroglói falvak utcanevei. = Szülőföldünk, 1991. okt. 16-17. sz. 48-50. p.
127. „Az embernek kötelessége van szülőfalujával szemben”. = Magyar néphagyomány – európai néphagyomány. A Magyar Néprajzi Társaság 100. és a szervezett néprajzi gyűjtőmozgalom 50. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen elhangzott előadás. Bp.-Debrecen, 1991. 202-204. p.
128. A gépi cséplés előtti szemnyerési módok Karcsán. = HOMKözl. 27. 1991. 340-349. p.
129. A lányok munkára nevelődése Karcsán. = Széphalom, 4. 1992. 263-269. p.
130. Gondolatok egy tanácskozás után. = ÉM, 1992. ápr. 2. 5. p.
131. Hol is van Magyarország? = ÚK, 1992. nov. 11. sz. 15. p.

132. *Bodrogközi tájszótár*. Bodrogközi Füzetek 4-5. Pácin, 1992. 314 p.
133. Régi idők focija. = ÚK, karácsonyi különszám, 1992. 13. sz. 22. p.
134. Anekdoták. = ÚK, karácsonyi különszám, 1992. 13. sz. 20. p.
135. A nyelvjárás és a mai iskola. = Széphalom, 5. 1993. 107-113. p.
136. A 75 éves Balassa Iván köszöntése (Emlékezik egy tanítvány). = Széphalom, 5. 1993. 363-369. p.
137. Köszöntjük a 75 éves Balassa Ivánt. = Honismeret, 1993. XXI. évf. 2. sz. 61-63. p.
138. Több-e 26 %, mint 68 %? = ÚK, 1993. 1. sz. 5. p.
139. Régi idők focija. = ÚK, 1993. 2. sz. 26. p.
140. Régi idők focija. Epizódok a bajnokságból. = ÚK, 1993. 3. sz. 27. p.
141. „Nesze semmi, fogd meg jól” Nyugdíjfelvétel 14 %. = ÚK, 1993. 4. sz. 5. p.
142. Augusztus 20 Karcsán. = Itt-hon, 1993. aug. 24. 5. p.
143. A megszépítő messzeség. = Szabad Föld, 1993. okt. 12. 4. p.
144. A Bodrogköz volt a szenvedélye (Emlékezés Kántor Mihályra halálának 25. évfordulóján). = Itt-hon, 1993. szept. 7. I. évf. 18. sz. 5. p.
145. Karcsa (Rövid összefoglaló a faluról). = Itt-hon, 1993. aug. 24. I. évf. 16. sz. 4. p.
146. „Akinek nem inge...” Egy tanácskozás margójára. = ÚK, 1993. máj. 5. p.
147. Egy vállalkozás csődje, avagy egy téglagyár kálváriája. = ÚK, 1993. júl. 18. p.
148. A bodrogközi nép élete. = Honismeret, 1993. XXI. évf. 5. sz. 29-31. p.
149. Anekdoták. = ÚK, 1993., karácsonyi különszám, 15. p.
150. Komáromi János műveinek zempléni földrajzi nevei. = Széphalom, 6. 1994. 255-268. p.
151. In memoriam Igó Béla. = Széphalom, 6. 1994. 394. p.
152. Bodrogköz I. A térségben folytatott gazdasági tevékenység történeti áttekintése. ZVfA, 1994. szept. 10. 14 p.
153. Bodrogköz II. A bodrogközi termelőszövetkezetek megalakulásáról és működéséről. ZVfA, 1994. szept. 27. 4 p.
154. *A magyarországi Bodrogköz földrajzi nevei*. Bodrogközi Füzetek 6-8. Pácin, 1994. 421 p.
155. A család és a gyermek helyzete a karcsai faluközösségben. = Széphalom 7. 1995. 119-130. p.
156. Adatok Karcsa településtörténetéhez I. (Karcsa lakosságának változása 1936-1986 között.) = Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 10. Szentendre, 1995. 211-226. p.
157. A nő és a család a faluközösségben. = HOMÉvk. XXXIII-XXXIV. Miskolc, 1996. 668-681. p.
158. Kibicnek semmi sem drága. = ÉM, 1996. márc. 2. 5. p.
159. Rendhagyó könyvismertetés. Gondolatok az Újszászy Kálmán emlékkönyv kapcsán. = Itt-hon, 1996. júl. 2. 5. p.
160. Milliárdok, milliók a fillérekkel szemben. = ÉM, 1996. aug. 12. 5. p.
161. *Bodrogközi balladák I.* Bodrogközi Füzetek 9. Karcsa-Pácin, 1996. 62 p.

Tellingér István grafikája

Köszöntők

FEHÉR JÓZSEF

A 70 éves Lavotha Géza alkotásai között

– Életmű-kiállításának megnyitója alkalmából –

Tisztelt Vendégeink! Kedves Barátaink!¹

Bevallott szándékkal is köszönteni jöttünk ide *Lavotha Géza* barátunkat. Elsősorban az adta az apropót, hogy a magyar népmesék bűvös számához ért el életkora; ahhoz a varázslatos heteshez, amely a legkisebb fiút átröpíti egy bűvös, álomszerű régióba, amelyben a hosszú küzdelmek, az eléje tornyosuló akadályok után elérkezik kitűzött céljához, amikor felismerszik igaza, szándékainak tisztasága és embersége; olyan fordulóponthoz, ahonnan nyugodt lélekkel tekinthet vissza a megtett útra.

Személyes emlékekkel kell kezdenem. Pontosan 30 éve láttam először; elsős gimnazistaként, bekerülve a falusi iskolából a nagy múltú város tekintélyes és büszke kollégiumába, egy szülői értekezlet utáni búcsúzkodás pillanataiban – lánya osztálytársam volt Sárospatakon – mutatott rá valaki: Ő egy művész, festő, fafaragó. Elnéztem derűs, kiegyensúlyozott egyéniségét, mosolygós nyugodtságát, egyenes tartással fel-emelt fejét; szerényen és szelíden beszélgetett valakivel. Talán ez volt az az első pillanat az életemben, amikor szeretni kezdtem a művészetet. Ő volt az első művész, akit élőben láttam. Azóta többször is felelevenítettem neki ezt a pillanatot, de mindig – és más összefüggésben is – elhárította magától a „művész” szót, mondván: „Nem vagyok én művész, ne csúfolódj velem, csak egy tisztos iparos, s nem is akartam soha az lenni; csak szerettem a szépet, az anyagot, s ha kikerült valami érdemleges a kezem közül, akkor az a festék, a fa, a tűz érdeme; jobbára csak iparkodtam; kedvtelésből, az alkotás önmagáért való örömeért sohasem adatott meg dolgoznom – így parancsolta az életem.”

Én azonban sohasem tudom elfelejteni a fent idézett jelenetet; s most hálát adhatok a sorsomnak, hogy életmű-kiállítását én rendezhettem meg. *Most* zárul a történet, ezzel, a harminc évvel ezelőtti „első pillantásra művész” így áll újra elélem, s róla az első benyomásom azóta sem változott, most is az a Lavotha Géza, aki akkor volt, egyéniségében, alakjában, műveiben újra és újra megéreztetve azt a jó érzést, ami akkor és ott elfogott.

¹ Elhangzott Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy Ferenc Múzeumban 1996. május 23-án.

Mit jelent nekem, nekünk Lavotha Géza? Jelenti elsősorban a Hegyalját. Azt mondják, hogy egy-egy tájnak lelke van. Hasonlatossá teszi magához az ott élő embert. Más az alföldi ember világszemlélete és más a hegyvidéken lakóé. Más azé, aki mediterrán ég alatt él, s megint más, aki ködös-homályos-hideg, Oszzián-i éghajlaton. Lavotha Gézának sikerült tökéletesen egyé válnia szülőföldjével, a Hegyaljával.

Nem véletlenül: Erdőbényéről indult, s Erdőbénye, ha nem is a világ, de Hegyalja „közepe”. Nem földrajzi vagy közigazgatási értelemben, hanem szimbolikusan; ez az a hajdani mezőváros, ahol minden egy helyütt megtalálható, ami a Hegyaljára jellemző. Vegyük sorra: fölmérhetetlen becsű kincsünk, a *hegyaljai bor*, az aszú „attyja”, bizonyos Szepesi Laczkó Máté protestáns prédikátor életének közel három évtizedét Erdőbényén töltötte, ott is temették el, kétségtelenül, hiszen erről írás tanúskodik. Az erdőbényei hegyekben található Európa legszebb *opálya*, mely díszül szolgál a női nemnek és a szépre áhítózó szemnek. Erdőbényén és környékén találták a legrégebb *szőlőlevél-lenyomatot*. Itt maradt meg – ugyancsak a szőlővel, borral összefüggésben – az a bizonyos *kádártánc*, amely ezt a becsületes mesterséget jeleníti meg. Itt a legismertebb s leghíresebb a *kőfaragó mesterség*; s vele rokon világban sehol annyi *fafaragó művész és mester* nem nőtt fel, mint itt. A Hegyalján fel-feltörő *gyógyító hévvizek* leghíresebb fürdőjét is itt építették ki, ahová a „boldog békeidőkben” nemcsak az egykori Osztrák-Magyar Monarchiából, hanem szerte Európából érkeztek a rangos vendégek. A *magyar szabadságharcok* – s nemcsak a kuruc mozgalmak – résztvevői közül sok az erdőbényei lakos. Itt íródott az a *hegyaljai krónika* egy írástudó ember tollából, amely a 18. század közepe táján kitűnően jellemezte a Hegyalja településeit, s amely városunknak a „Fényes Újhely” állandó jelzőt adta, amely kitüntetést címért nem lehetünk elég hálásak.

Lavotha Géza ezt mind tudja; előbb zsigereiben, ösztöneiben hordozta, majd tudatosan véste kőbe, faragta fába, metszette linóba, festette akvarellal és olajjal meg *nekünk*, megőrizve, életve, felújítva ezeket a nemes hagyományokat. Üzenetet hordoznak ezek, évszázadokkal ezelőtti emberek üzenetét számunkra, jeleket, melyek biztatnak, bátorítanak, erőt adnak: micsoda értékek birtokában vagyunk általuk, a múlt által! „De akkor ez valahol provincializmus” – gondolhatná valaki, aki csak a Hegyaljával azonosítaná Lavotha Gézákat. De Ő ettől több is, más is. Hiszen mindig meg tudott újulni, a technikában, műfajokban meg látásmódjában is.

Ha végignézzük ezt a kiállítást, felkapjuk a fejünket: az első alkotás 1953-ból való. Akkor a *festészet*tel kezdte, akvarellal, és a festészet maradt mindenkori szívszerelme, vágya, kedve. Ez az első időszak. A festészetben hosszú szünet következett – most már ne bagozzuk, miért –, s jött egy nagy, termékeny korszak, melynek a *fa* volt a tárgya. Biztosan mondhatom, hogy közülünk legtöbben úgy tudták, tudtuk, hogy *fafaragó* Ő. Ezekkel a *fafaragásokkal* ott hagyta a keze nyomát szerte Zemplénben, és azon túl is: a vendégfogadók és pincék falain és árkádjáiban, a sárospataki mívés kapukon, az újhelyi Kálvária-oltáron, templombelsőkből, múzeumok féltve őrzött gyűjteményeiben, köztéri szobrokban, baráti lakások óvó falain. „Ezek a legjobbak, a *fafaragások*” – mondtam neki ismételtelen, de tiltakozott: „Ez csak pótlék, lett volna lehetőségem festeni!” – bizonygatta többször is. Most már elhiszem, ahogyan megismerkedtem ifjúkorában festett képeivel. De *tűzzománcozott* is. „Miért nem csinálod, hiszen gyönyörűek!” – biztattam olykor. „Ezek meg véletlenszerűek – háritotta el ismét –, amikor egyszer-kétszer be volt fűtve a kemence, akkor készültek, nem érdekes” – szabódott megint. Kirándult a kisgrafikák, *ex libris*ek mezejére is; bizvást mondhatom, felemelkedett arra a szintre, ahol előtte a másik zempléni, e műfaj klasszikusa, Fery Antal járt.

Nemcsak a technikában jártas, s lépett egyikből a másikba, de térben is túljutott a provincializmuson. Egy éve Ausztráliába vitte el jósorsa; igazi katarzisként hatott rá ez a teljesen más, új világ, mely – ahogy körülöttünk látható – újabb termékeny korszakot nyitott életében és munkásságában. Mélyen megérintette és megfogta ez az új világ. Persze nemcsak látásmódjában, hanem anyagi gazdagságában is. Azonban nem vakította el, s tanulságul hagyta, mondta mindenkinek, a fiataloknak: „Ne menj el sehová, idegen maradsz!” – fogalmazta meg a honvágy érzését, a hazaszeretetet.

Mondjuk ki: ez a mostani kiállítás végül is *íttekintés*, visszatekintés, amolyan *mustra*. „Mit csináltam, vegyük sorra, ha nem is a teljesség igényével. Nézzek szembe önmagammal. Mennyit érek, mennyit nyomok a latban? Könnyűnek találtattam, vagy mégis megálltam a helyem?” Tényleg: mit is akart ez az ember? - gondolkodtam el a dolgon. Kapóra jött egyik hozzám írt levele, amelyben Ő maga válaszolt a feltett kérdésre. Hadd idézzem ezt:

„Amikor az ember a múltba nézve beszélhet távolságról, amikor már minden mögötte van, csak az az egy kérdés foglalkoztatja: volt-e értelme ennek az életűtnak? Hasznára voltam-e a társadalomnak, amiben éltem? Volt-e szerepem abban, hogy az emberi közeg, amelyben éltem, fejlődött, jövőt alapozott? Építettem egy házat, amely még két-három generációnak is otthona lehet. Mérhetetlen hiúsággal, becsvágygal törekedtem arra, hogy valami szépet mutassak társaimnak, hogy tartalmasabbá tegyem az életet, az életűket.

Ez az állandó mániákus törekvés és a vele kapcsolatos tévedések keserítették meg az életemet, s a velem együttélők életét. Sem tehetségem, sem szakmai képzettségem nem volt elég ahhoz, hogy elemi erővel hassak azokra, akik fogékonyak a látható valóság szépségeire. Térben és időben is nagy utat jártam be az életben. Bennem is él a vágy, hogy élménybeszámolómat elmondjam. Kazinczy Ferenc is érezte, hogy a legegyszerűbb rajzocska is többet mond egy helyről, mintha oldalakat írna. Ilyen indítással vettem a kezembe ceruzát, ecsetet, hogy megmutassam, merre jártam, mit láttam.

A megmutatás vágya mindenkiben él. Odanézz! – hangzik a spontán felkiáltás, ha valami különösét lát az ember. Milyen kár, hogy ő ezt nem láthatja! – sóhajt fel az ember az élmény hatására. Azt akarjuk, hogy ő is lássa, ők is lássák, Ti is lássátok! – csak ezt akartam. Ezért álltam most ide elétek az életutam emlékképeivel. Elnézést kérek, én jót akartam!”

Én pedig igen hiszem azt, hogy Lavotha Géza ezzel a visszatekintő kiállítással nemcsak a múltba néz, hanem a jövőbe is. Nemcsak azért, mert a Lavothák hosszú életűek, hanem azért is, mert embersége és mindig megújulni képes tehetsége még több kincsesbányát rejteget számunkra.

Kérem, fogadják szeretettel.

Lavotha Géza alkotás közben
(Valent Ede felvétele)

CSORBA CSABA

Dankó Imre 75 éves

Nagy Jenő összeállításában csaknem kétszáz nyomtatott oldal terjedelemben jelent meg Debrecenben 1997-ben egy kötet: *Dankó Imre munkásságának repertórium*a 1944-1996 címmel. A több mint másfél ezres tételszám nem akármilyen nagyságrendű munkásságot takar. De ne csak a számokat nézzük, amelyek bármennyire imponálóak is, az életműnek csak egy hányadát képezik, hanem mögötte az alkotó embert, akinek az életműve korántsem csak nyomtatott betűkben mérhető.

A magyar művelődésügynek, a magyar múzeumügynek Dankó Imre már életében legendás alakjává vált. A Kazinczy Társaság azért is választotta 1989-ben tiszteleti tagjává, s adta át neki a Kazinczy emlékérmét, mert erősen kötődik a zempléni-abaúji tájhoz, annak hagyományaihoz, s azokhoz az eszményekhez, amelyeket Társaságunk magáénak vall. S tegyük hozzá mindehhez, hogy 1954-től három esztendőn át Sárospatakon, az akkor megszervezett Rákóczi Múzeum vezetőjeként tevékenykedett. Nem akármilyen időszak volt ez, s egy több mint fél évszázadot meghaladó tudományos életműben csak múló epizódnak tűnhet első látásra, azonban sokkal több ennél.

Sárospatak az 1950-es évek közepén a „világ végének” számított. Zemplén vármegyét megszüntették 1949-ben, s Borsoddal, a csonka Abaújjal és Gömörrel egy egységgé szervezték, ahol a hangsúly Miskolcon, pontosabban a vele egyesített Diósgyőrön volt, s a munkásság, a nehézipar megyéjévé akarták fejleszteni. Zemplén, a periféria „megtűrt” terület volt, s még inkább háttérbe szorított helyzetbe került ezen belül is Sárospatak, hiszen nemrég múlt, hogy a „mindenható” rendszerrel szemben a Tiszáninneni Református Egyházkerület dacolni merészelt, nem akarván hozzájárulni a református teológiai képzés sárospataki megszüntetéséhez, ha már a református gimnázium megszüntetését korábban fogcsikorgatva el kellett tűrnie. Megszüntették az egyházkerületet, beolvasztva a tiszántúliba, amelynek engedelmes, Debrecenben székelő püspöke a kommunista kormány hűséges kiszolgálójának bizonyult. Nem maradt más meg az egyháznak, csak a Nagykönyvtár s a múzeumi-levéltári gyűjtemények. Eltávozni kényszerültek a teológiai professzorok, egyedül Újszászy Kálmán maradt őrnök a vártán, törekeny testtel, de erős lélekkel oltalmazva az ősoktól örökölt értékeket. A vár, a Windischgraetz család egykori birtoka állami tulajdonná lett. A pompás könyvtárat szerencsére sikerült bemenekíteni még korábban a Református Nagykönyvtárba, a bútorok is részben megmaradtak. A nagy épületből írók-művészek alkotóháza lett, s mellé létesült a múzeum. Ez lett Zemplén múzeuma. Az egykori vármegyei gyűjtemény, amely a sátoraljaújhelyi megyeházán, a levéltár szomszédságában létesült és szépen gyarapodott, 1938-ban Borsiba került, a Rákóczi-várkastélyba, s 1944 után, mivel nem menekítették el idejekorán, a Szlovákiához ismételtelen visszacsatolt területen maradt, s elveszett a magyar tudományosság számára. Előlről kellett mindent kezdeni Zemplénben a múzeumügy terén, s a feladat az újonnan létesült sárospataki múzeumra várt.

Az 1954-ben harminckettedik évét taposó Dankó Imre mögött ekkor már nem akármilyen múzeumszervezői múlt állt. Az 1945-ben Debrecenben és Pesten végzett egyetem (magyar és angol szak), 1946-ban a doktorálás (a debreceni kollégium partikulá rendszeréről), a közélet felé fordulás (parasztpárti tevékenykedés) után a híres református iskolavárosban, Hajdúnánáson kezdte középiskolai oktató munkáját. Hajdúböszörményi származása, református neveltetése, kötődése miatt nem csodálkozhatunk, hogy a hajdúság, a reformátusság múltjának kutatása, a néprajz, a művelődéstörténet (a legtágabban véve) lett Dankó Imre pályájának a meghatározója kezdettől napjainkig.

Az iskolák államosítása után kezdődtek meg sajátos vándor-évtizedei. Először a kecskeméti gimnáziumi tanárság-igazgatóhelyettség következett, majd innen egy jókora ugrással Szentendre, aztán a türkevei gimnáziumi igazgatóság lett az újabb állomás. Türkevén múzeumot szervezett, s 1953-tól már kinevezett muzeológusként tevékenykedhetett. Jóformán meg sem melegedett itt, amikor 1954-ben kinevezték Sárospatakra. Mintegy félszáz nyomtatásban megjelent írás állt már mögötte, amikor hatalmas lendülettel vetette bele magát Zemplén múltjának megismerésébe, megismertetésébe. Egy megyei kiadványba már 1954-ben cikket írt a Rákócziak sárospataki váráról, 1955-ben pedig füzet sorozatot indított (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei), akkor, mikor nagy megyei intézmények sem igen álmodoztak hasonlóról. A sorozaton kívül elsőként a sárospataki járás községeinek rövid történetét foglalta össze kis füzetben, amely azóta becses könyvritkasággá vált, s felújítva bizony ma is jó szolgálatot tenne, hiszen az elmúlt csaknem fél évszázad alatt nem akadt követője! A sorozatban *A Sajó-Hernád melléki hajdútelepek* következett, amelyben az „öreg hajdúvárosok” mellett a kutatásban háttérbe szorult többi hajdú-település sajátos csoportjáról először adott képet. Akkor, amikor 1991-ben második, javított kiadásban megjelentettük, még mindig a kérdéskör egyetlen, meg nem haladott összefoglalásának számított térségünkben! Ha csak ebből a két füzetből indulunk ki, akkor is látnunk kell, s le kell írunk azt, hogy Dankó Imre olyan tevékenységbe kezdett Zemplénben, elsősorban Sárospatak és a Bodrogköz térségében, amely úttörőnek számított, s mikor ő innen eltávozott, mind a mai napig nem akadt, aki az általa megkezdett munkát folytatta volna, pedig muzeológusok, tanárok, könyvtárosok, levéltárosok váltották egymást a régióban.

1956-ban még kiadott egy kis füzetet Széphalomról, 1957-ben tanulmánya jelent meg a sárospataki piacról, akkor azonban már Baján tevékenykedett, ahol munkásságát újabb füzetek, cikkek, tanulmányok jelezték, majd egy nagy ugrással Gyulán tért meg, ahol több lehetőséget (s több időt) kapott, hogy a sárospatakihoz hasonló füzet sorozatot indíthasson útjára. Ott a Körösök vidékének hajdútelepeiről írt – szintén maig egyedülálló – összefoglalást (A Körösköz-bihari hajdúság. Gyula, 1959).

1964-től fél évtized következett a Dunántúlon, Pécsen, s csak 1969-től térhetett vissza szeretett Hajdúsága földjére, mint a debreceni Déri Múzeum igazgatója. A közsöntő írójának engedtesse meg, hogy itt magamagát is kiemelje a háttérből: Dankó Imrének köszönhettem, hogy végzős régészként 1970-től a Déri Múzeumba kerülhettem, ami azért volt számomra fontos, mert így szülőföldemhez, Zemplénhez közel tudhattam magam (akkor nem volt esélyem arra, hogy szűkebb pátriámba kerülhessek). 1970-1971-ben Dankó Imre mellett dolgozva ismerhettem meg őt, s ez mindmáig meghatározó volt és maradt életemre nézve. Akkoriban már másfél évtized választotta el Dankó Imrét Sárospataktól, de Zemplént akkor sem tudta elfeledni. Gyakran emlegette, anekdotákat mesélt a „legendás időkről”, kisebbik lányát, Évát még Pécsről (!) a sárospataki gimnáziumba íratta be (ott is érettségizett). Amikor csak tehette (s azóta is)

el-ement napokra kutatni a sárospataki Nagykönyvtárba, ahol szeretettel fogadta a régi barát, Újszászy Kálmán. Évtizedeken át levelezett másik sárospataki (időközben Miskolcra került) barátjával, Román Jánossal, az egykori egyházi levéltárossal. Újabb és újabb könyvadományokkal gyarapította a sárospataki Nagykönyvtárat, s ennek mintájára vált szokásává ez e sorok írójának is. Örök nosztalgija maradt a sárospataki múzeum. De nemcsak nosztalgia, hanem kitartó szívóssággal adta közre zempléni kutatásának eredményeit is az évtizedek folyamán, mindig odafigyelve mások munkásságára is (amit könyvismertetései jeleznek).

1964-ben, a miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyvében jelent meg a bodrogközi Hosszúrét településéről írott tanulmánya, 1971-ben a Bodrogköz és környéke régi vízrajzának adattárát tette közzé az említett múzeum kiadványsorozatában. 1972-ben a bodrogközi halászhagyományokról cikkezett. Zempléni munkásságát kihangsúlyozta azzal is, hogy 1977-ben az *Opuscula ethnographica* c. tanulmánykötetébe is beválogatta a sárospataki piacról és a bodrogközi Hosszúrét településéről írott munkáját. 1984-ben a forrói legrégebb vásári hirdetések tette közzé a miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiben, az általa szerkesztett debreceni Múzeumi Kurírban pedig a bodrogközi halászhagyományokról cikkezett. Az interetnikus kapcsolatokat vizsgáló konferenciához kapcsolódott 1985-ben az északkelet-magyarországi árucseréről írott tanulmánya is. Itt jegyezzük meg, hogy a magyarországi vásárok-piacok legjobb ismerőjeként külön kötetben foglalta össze (megjelent 1992-ben) ennek a kérdéskörnek a legfontosabb tudnivalóit (ez volt nagydoktori disszertációjának témája is (1987)).

A Borsodi Művelődésben (1985) a régi zempléni életmódookról (halászat, csikászat, halárusítás) értekezett. 1987-ben a Viga Gyula által szerkesztett bodrogközi néprajzi kötetből sem maradhatott ki (A Bodrogköz régi vízrajza és vízi élete). 1990-ben az Erdélyi János nevéhez kötődő Sárospataki Füzetek jelentőségét méltatta a Tokaj és Hegyalja konferenciák sorozatában. Nem véletlen, hogy 1991-ben a *Confessio* c. református folyóiratban ő ismertette a Tiszáninneni Református Egyházkerület Gyűjteményeinek Évkönyvét. 1995-ben Társaságunk Évkönyvében, a Széphalomban (7. kötet) jelent meg Bálint József életéről és munkásságáról tanulmánya.

Talán az itt felsoroltak (amelyek korántsem jelentik a teljességet!) önmagukban is elégségesek annak bizonyítására (ha ugyan szükséges egyáltalán bizonyítás), hogy Dankó Imre munkássága szorosan kötődik az abauji-zempléni tájhoz, s Társaságunk számára megtiszteltetés, hogy őt tagjaink sorában tudhatjuk. Örök vesztesége e tájnak, hogy nem sikerült őt úgy ide láncolni, hogy energiájának zömét e régió kutatására fordítsa. De bármennyit dolgozott és dolgozik is, mindenütt érezhető, ahol csak megfordult (s ott is, ahol nem), hogy a Dankó Imre típusú mozgékony, vállalkozó, leleményes emberből milyen kevés van a muzeológusok, könyvtárosok, levéltárosok között.

Aki őt csak írásából ismeri, vagy legfennebb csak egyik-másik konferencián tartott tudományos előadását hallgatta, az nem is tudja, hogy Dankó Imre milyen színes, érdekes, szikrázó egyéniség. Tele humorral, ötlettel, történettel. Aki órákon át képes anekdotáival szórakoztatni a hallgatóságot, s kitűnő előadóként nagyobb sikert arat, mint a legirigyeltebb komikusok. Tapasztalhatták ezt az 1980-as években azok, akik egy tévés vetélkedőre Sárospatakra jöttek (Patak csapatának „oszlopos” tagja volt az akkor már nyugdíjas Dankó Imre is). Történeteiből előadóestek egész sorozatát tartatná meg, s köztük a pataki-zempléni anekdoták a legszínesebbek közé tartoznak.

Az, hogy 75 esztendő, számomra szinte hihetetlen, hiszen szelleme oly friss és fiatalos, hogy a huszonévesek is megirigyelhetnék. Bármilyen kérdéssel forduljon is hozzá az ember, azonnal vannak ötletei, azonnal sorolja a könyvcímeket (hatalmas és

igen értékes könyvtára van), s néhány percben elsorolt tanácsaival hetek kutatómunkáját takaríthatja meg az, aki tudja, hogy mindig, mindennel érdemes hozzá fordulni, mert mindig mindenkinek csak segített. Nyomdai kérdésekben pedig olyan tapasztalata van, mint keveseknek a szakterületen. A reformáció időszakában, amikor az értelmiségi még igazi mindenes volt, minden bizonnyal egyszerre volt volna író-nyomdász-könyvkiadó és könyvárus, s valószínűleg ékes szavú prédikátor is.

Az óriási munkabírás, a hihetetlen mozgékonyág mellett ő is és mi is, akik közelről ismerjük, alig vettünk tudomást arról, hogy az idő nemcsak súlyokat rakott rá, hanem a betegségeket sem tudta elkerülni. De bízunk benne, hogy szívóssága újra és újra diadalmaskodik a testi fájdalmakon, s munkássága töretlenül folytatódik. Hiszen vannak most is terjedelmes, megjelentetésre váró kéziratok, tele van tervekkel, ötletekkel, sok helyre várják előadóként is.

Kívánjuk tehát a Kazinczy Ferenc Társaság tagsága, az egymást nagy családként szerető, gyámolító, bátorító közösségünk nevében, hogy éltesse őt Isten még évtizedekig hazánk, nemzetünk, református egyházunk, s szűkebb pátriánk, az abaúji-zempléni táj javára és hasznára, hogy újra és újra ünnepelhessek, személyesen köszönthessük ne csak távollétében, hanem minél többet körünkben is. Amikor köszöntjük, nemcsak Őt, hanem magunkat is megtiszteljük ezzel a gesztussal.

KOVÁTS DÁNIEL

Balassa Iván 80 éves

Különös érzés leírni a magas és tisztességes életkort egy olyan tevékeny ember esetében, mint *Balassa Iván*. Az életrajzi tény azonban vitathatatlan: az alkotóereje teljében lévő tudós 1917. október 5-én született a Bihar megyei Bírándon. Forradalmas időkben tehát s egy olyan század fiaként, amely ismételtlen próbára teszi az embert. Vele született lelki és fizikai erő, valamint önerőből szerzett emberi megismerési szakmai vértesség kellett ahhoz, hogy dacolva a történelmi fordulatokkal kiteljesedhessen a tudományos pálya.

A családi erőforrás a kálvinista hagyományból fakadt; anyai nagyapja több mint félszázadon át volt Bírándon református lelkész, édesapja pedig több mint egy évtizedig a szomszéd faluban körjegyző. A tudatosan vállalt nagysárréti szülőföld a maga táji és nyelvi örökségével bőven adott útravalót egy tartalmas élethez. A debreceni kollégium szellemisége hatotta át középiskolás éveit, hogy azután – 1936-tól – kellő alapokra épüljenek egyetemi tanulmányai. Debrecenben szerzett magyar-német szakos tanári oklevelet és magyar nyelvészetből doktorátust (1940). Itt jegyezte el magát a nemzeti tudományokkal Csúry Bálint nyelvészprofesszortól kapva indítást a népnyelv és a néprajz kutatásához. A kutatói pálya kezdetén további kiváló mesterek álltak mellette: Kolozsvárott mint gyakornok Szabó T. Attila és Viski Károly oldalán dolgozhatott, ők segítették, hogy gyorsan közel kerüljön a nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti bűvárlat elméletéhez és gyakorlatához. Sepsiszentgyörgyön Herepei Jánostól a muzeológiai munkához szerezhetett hasznos ismereteket, míg a háborús katonai szolgálat és a fájdalmas történelmi fordulat Erdélyből távozni nem kényszerítette.

A tudományos pálya 1944-től Budapesten, a Néprajzi Múzeumban folytatódott, melynek fiatalon hat éven át főigazgatója is volt. 1956. február 15-én nevezték ki a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójává, s ennek a ténynek – szempontunkból – különös jelentősége van. Igaz, hogy mindössze öt esztendő kapcsolta szorosban Zemplénhez –, hiszen 1961-től már a Művelődésügyi Minisztérium osztályvezetője lett, majd 1966-tól a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyetteseként szolgált, s onnan vonult nyugalomba –, ezeknek a pataki éveknél azonban nagyon jelentős a hatása. Két szempontból is. Egyfelől Balassa Iván kutatói munkájában hagytak maradványokat az itt gyűjtött és feldolgozott témák, másrészt meg a zempléni néprajzi-nyelvjárási gyűjtés, a honismereti munka fellendülésében mutatkozott meg jelenlétének máig kisugárzó jótékony hatása.

Balassa Iván egyik legtermékenyebb és legsokoldalúbb néprajztudósunk. Bámulatos munkabírása, alapos felkészültsége, a tudományszakokat egységben látó szemlélete, szervezőkészsége tette lehetővé eddigi kiterjedt életművét, s ez a záloga a további, szervesen folytatódó munkálkodásának. Nehéz feladat rövid summázatát adni életútjának eddigi termésének, csak vázlatos áttekintésre van itt mód.

Igaz ugyan, hogy – saját megállapítása szerint is – Balassa Iván munkásságának középpontjában az anyagi kultúra s azon belül a földművelés néprajzi kutatása áll,¹ de érdeklődése a szellemi műveltség területére is kiterjed.² Jelentősek összefoglaló munkái, amelyek közül kiemelkedik az Ortutay Gyulával közösen jegyzett kötete, a *Magyar néprajz*.³ Tudománytörténeti munkássága keretében a magyar néprajz és nyelvtudomány több kiváló művelőjének állított emléket (Herman Ottó, Györffy István, Ortutay Gyula); könyvet írt Jankó Jánosról, Csűry Bálintról, Szabó T. Attiláról. A hazai nemzetiségek, valamint a határokon túli magyar népcsoportok néprajzi kutatásának egyik kezdeményezője és irányítója. Több gyűjtemény, múzeum, kiállítóhely létrehozása fűződik nevéhez, közülük kiemelkedik a Keszthelyi Georgikon Majormúzeum és a Munkaeszköz-történeti Archivum megteremtése. Szerkesztőként több irányban vállalt tudományszervező feladatot,⁴ a TIT országos néprajzi választmányának megszervezésével (1967) és vezetésével pedig a tudományos ismeretterjesztést szolgálta hatékonyan.⁵

Balassa Iván szakirodalmi munkásságának bibliográfiája annyira gazdag, hogy írásai felsorolására itt még csak kísérletet sem tehetek.⁶ Az abaúji-zempléni régióhoz kapcsolódó publikációit is csak néhány munkájának kiemelésével jellemezhetem. Ezek egyrészt sárospataki éveinek helyi termékei, amelyek *A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei* című, általa szerkesztett sorozatban jelentek meg. Érdekes és sajátos témát dolgozott fel *Földosztó mozgalom a Bodroghözben 1898-ban* című tanulmánya (1956), amely a századvégi agrárszocialista mozgalom addig kevésbé közismert helyi történetét mutatta be az írott források mellett bodroghözi adatközlők kikérdezése alapján. Társszerzője volt *A Sárospataki vezető* című kalauznak (Újszászy Kálmánnal és Román Jánossal együtt, 1957), majd külön füzetben mutatta be az anyagában megújult Rákóczi Múzeumot (*Vezető a sárospataki várban*, 1960). A sokáig elhanyagolt abaúji és zempléni helyismereti kutatásokról adott áttekintést a feladatok kijelölésével a honismereti munkában lendületet hozó *Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között* című dolgozatával (1960).

¹ A teljesség igénye nélkül utalok csupán néhány e tárgykörből való fontos munkájára. Már első könyve, amely Debrecenben 1940-ben jelent meg, ilyen témájú: *A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszökincse*. Egyúttal arra is példa ez a dolgozat, hogy a szerző milyen tudatosan ötvözi a néprajzi, történeti és nyelvtudományi szempontokat. Régióink számára különös jelentőségű a *Földművelés a Hegyközben* című munkája (Budapest, 1964). Nemzetközi tudományos tekintélyt két nagyobb terjedelmű monográfiájával szerezte: *A magyar kukorica* (Bp., 1960); *Az eke és a szántás Magyarországon* (Bp., 1973). Ő szerkesztette és részben írta a *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa* (Bp. 1972) című gyűjteményes kötetet. Feldolgozta a tokaj-hegyaljai szőlészet és borászat történetét (*Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*, Tokaj, 1991).

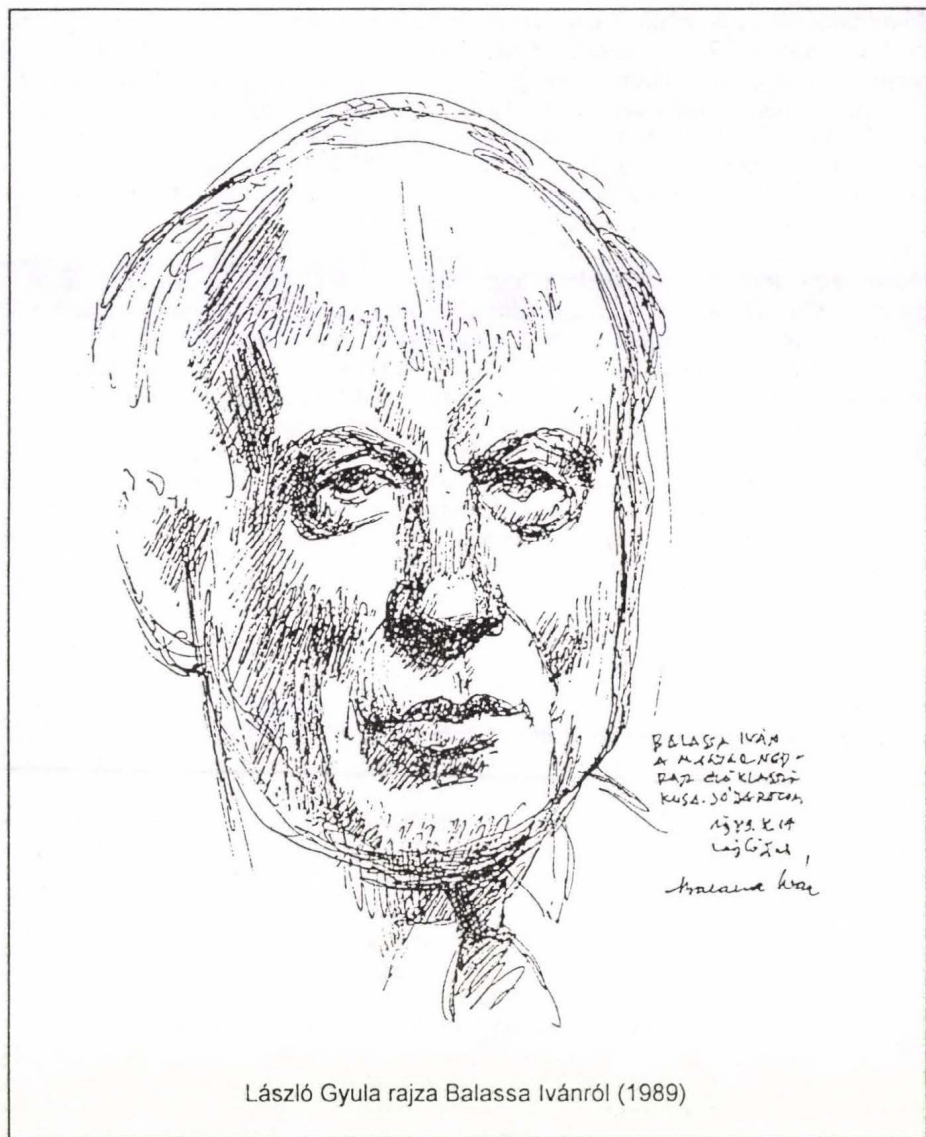
² Pataki éveinek termése például a *Karcsai mondák* című kötet (Bp. 1963), amely az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény című sorozat XI. darabjaként jelent meg. Foglalkozott a népművészet kérdéseivel is, kiütő munkája jelent meg a paraszti temetőkről.

³ Budapest, 1979. E mű szövegének mintegy háromnegyed része Balassa Ivántól való; több magyar kiadást megért, német és angol nyelven is kiadták. Kötet-főszerkesztőként vállalt feladatot az Új Magyarország Néprajza című sorozatban.

⁴ 1949 és 1956 között szerkesztette az *Ethnographia* című folyóiratot, az 1970-es, 80-as években a szerkesztőbizottság elnöke volt. Ő indította újra évtizedes szünetelés után a *Néprajzi Értesítőt*, szerkesztette - többek között - a *Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei*, a *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, a *Népművészet Mesterei*, a *Néprajz Mindenkinek*, a *Magyarországi Nemzetiségek Néprajza* című sorozatokat.

⁵ Több kiadást megért a *Kétszáz néprajzi előadás vázlata* című útmutatója.

⁶ Vö.: REGDON REZSŐNÉ (szerk.): Balassa Iván irodalmi munkássága 1939-1975. Bp. 1975. - REGDONNÉ BAGI MÁRIA (szerk.): Balassa Iván irodalmi munkássága 1939-1976. *Ethnographia* LXXXVIII, 1977. 2-3.sz. 210-223. - SERFŐZÓNÉ GÉMES MAGDA (szerk.): Balassa Iván irodalmi munkássága 1877-1987. *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Bp. 1987. 259-266.

László Gyula rajza Balassa Ivánról (1989)

A Néprajzi Közlemények lapjain két karcsai mondát közölt (1960) és a Tokaj-Hegyalján munkálkodó mecenzéfi földmunkásokról írt (1959); a Magyar Nyelvőrben a furmint elemzését adta (1961); az Ethnographiában Kántor Mihály néprajzi munkásságát méltatta (már Patakról való távozása után, 1969-ben), majd az északkelet-magyarországi makkoltatásról számolt be (1973); a miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiben a hegyaljai és bodrogközi szárazmalmokról értekezett (1973); a pozsonyi Irodalmi Szemlében a Bodrogköz mondavilágát jellemezte (1977).

Igen nagy könyvsiker volt széles olvasói körökben a *Lápok, falvak, emberek. Bodrogköz* című kötete (1975), és egyre több publikációja foglalkozott Tokaj-Hegyalja

szőlőkultúrájával a már említett nagy monográfiájának előmunkálataiként: az Agrártörténeti Szemlében (1973), a Mezőgazdasági Múzeum Közleményeiben (1975, 1985), a Herman Ottó Múzeum évkönyvében (1975), a Magyar Nyelv című folyóiratban (a tokaji borféleségek terminológiájáról, 1975), a Tokaj és Hegyalja című sorozatban (1989). Értekezett a Zemplén gazdasági életében szerepet vállaló zsidóság (1982) és a hegyaljai német telepek (1959, 1973, 1984) művelődéstörténeti kérdéseiről, a Bodrog halászatáról (1992), megemlékezett az elfeledett hegyaljai helytörténezséről, Fuker Frigyes Jakabról (1982), Újszászy Kálmán értékörző szerepéről (1983, 1996), s méltatta Román János (1987) és Nagy Géza (1997) helyismereti munkásságát.

Sárospatak kultúrhistoriájának a legnagyobb szolgálatot a *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században* című könyvével tette (1994). A helynevek már korábban is foglalkoztatták, kiterjedt levéltári kutatásokat végzett, nem véletlen tehát, hogy – Újszászy Kálmán inspirációját követve – tőle kaptuk a számára igen kedves város belterületi helyeinek és neveinek ezt a kitűnő bemutatását. Már nyomdában van, s a 80. születésnapra megjelenik a folytatás: *Sárospatak határának helynevei*, melynek megírásában – nagy örömmre, negyven éves barátságunk, együttműködésünk csúcspontjaként – társszerzője lehettem. Jellemző aktivitására, hogy újabb és újabb művek létrehozására serkenti környezetét; 1997 tavaszán például részletes tervet dolgozott ki s terjesztett az illetékesek elé egy *Sárospataki Lexikon* összeállítására, s biztosak lehetünk benne, hogy – ha rajta múlik – a tervezetből belátható időn belül valóság, kötet lesz.

Balassa Iván pályáját szakmai elismerések hosszú sora kíséri. 1956-ban kandidátusi, 1966-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett, 1975-ben a Dán Királyi Tudományos Akadémia választotta tagjává, 1980-ban Bécsben a Herder-díjat vehette át, 1982-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán a tárgyi néprajz tanszékén címzetes egyetemi tanári kinevezést kapott, tiszteletbeli tagjává választotta a Svéd Királyi Gusztáv Adolf Tudományos Akadémia (1987). Egész sor miniszteri és magas kormánykitüntetésekben részesült, s idén augusztus 20-án a köztársasági elnöktől a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét vehette át életútja jutalmaként.

A Kazinczy Ferenc Társaság tíz évvel ezelőtt választotta tiszteletbeli tagjává, s akkor így méltattuk szerepét: „...Bihar szülötte ugyan – akárcsak Kazinczy Ferenc –, de életének és munkásságának egyik érdekes időszaka fűzi szoros szálakkal Sárospatakhoz és tágabb vidékéhez... Nemcsak e tájegységek kutatása miatt választotta 1987-ben tiszteletbeli tagjai sorába Balassa Iván professzort a Kazinczy Társaság, hanem arra az ösztönző hatásra is emlékezve, amellyel az 1950-es évek közepén a zempléni néprajzi gyűjtés új hullámát elindította. Azt a hagyományt élesztette föl, amely – elsősorban az Újszászy Kálmán vezette faluszeminárium munkája révén – az 1930-as és 40-es években országos figyelmet keltett...” Sokan tekintünk reá Zemplénben és Abaujban úgy, mint mesterünkre, elismeréssel és hálával gondolva emberiségére és segítőkészségére.

Balassa Iván tehát a miénk is, ezért köszöntjük megkülönböztetett szeretettel és tisztelettel 80. születésnapján. Kívánunk neki és a tudósi pályához a nyugodt háttérrel biztosító feleségének, Éva asszonynak őszinte szívvel további jó egészséget, még számos sikert hozó, gyümölcsöző esztendőt.

KATONA REZSÓNÉ

Szabó Magda köszöntése

Elkeszen, szívesen – és könnyelműen vállaltam Szabó Magdának, a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagjának köszöntését 80. születésnapja alkalmából vagy ürügyén inkább, hiszen mindaz, amit most elmondani szeretnék, már régóta kikívánczozik belőlem, örülök, hogy alkalmam van a Kazinczy Ferenc Társaság tagjai számára is megfogalmazni. A feladat nehézségét akkor ismertem fel, amikor beláttam, nem szólhatok a magam nevében, hiszen a Társaság köszöntését kell közvetítenem, nem eshetek a szereptévesztés hibájába.

Ilyenkor fordul egy latinszakos tanár öreg retorikamesteréhez, Ciceróhoz, kölcsönkérve tőle ezt a ravasz fordulatot: „Prætermitto omnia, quæ...” azaz: „Mellőzöm mindazt, ami...” miatt személyes okom volt Szabó Magda írói pályafutását rokonszenvvel és érdeklődéssel kísérni. Ezek pedig:

– Mint a fentiekből is kitűnt talán, mindketten latin-magyar szakos tanárok vagyunk, értem és élvezem didaktikus törekvéseit, megoldásait, a latinos szellem és a latin nyelv jelenlétét szinte valamennyi művében, legyen meseregény vagy útleírás. (Mennyivel könnyebben jegyzik meg diákjaim az indicativus præsens imperfectum passivi singularis első személyű alakját, ha a *nonvideor* vagy a *konvertor* nevű varázsszerekre hivatkozom a Tündér Lalából!)

– Nagyocska gyerekeimnek folytatásokban olvastam fel gyermekregényeiből, a Szigetkékből és a Tündér Lalából, velük együtt izgultam végig ezeket a kitűnő műveket.

– Valahányszor a Bánk bánt tanítom, hivatkozom A meráni fiú című drámájára, elolvastatom vagy részletet adunk elő belőle, ugyanígy Kazinczy tanításakor A rab című rádiójátékából. „A versek” című tanulmánya-vallomása Arany János V. László című versének hatásáról nagyon sokszor segített igazolni a versolvasás és verselemzés fontosságát diákhallgatóknak éppúgy, mint felnőtteknek.

– Édesanyám kedves könyve volt a Régimódi történet, elődeinek és korosztályának sorsát látta benne, a vidéki város hierarchiájának, a nagycsaládok életének tablóját.

– Csaknem minden művét olvastam, csodálom, különös, nő-központú világát.

– Egy-két figuráját ismerősnek érzem, hiszen az ELTE Trefort utcai gyakorlójában volt növendékei tanítottam: Madas Ildikót és másokat, akik a Horváth Mihály téri általános iskolából jöttek, és őrizték volt tanáruk keznyomát. Én is megismerhettem közelebbről őket (alig volt köztünk korkülönbség), ezért vélem felismerni őket egy regényalakban.

– Egyszer személyesen is találkoztunk Írónővel Sátoraljaújhelyen, 1965-ben egy író-olvasó találkozón; bár oda én inkább azért mentem el, bevallom, mert megtudtam, jelen lesz kedves volt tanárom, Szobotka Tibor, akinek nemcsak előadására jártam az egyetlenem, hanem egy élvezetes speciálkollégiumára is. (Amíg Írónő dedikált, mi jót beszélgettünk.)

Tehát mindezt „prætermitto” (mellőzöm), de mindezekben mégiscsak benne foglaltatik, amiért annak idején (1986-ban) tiszteletbeli tagunkká választottuk: a Kazinczy-kultusz ápolása („A rab”), Kazinczy koráról írt műve („Fanni hagyományai”), a magyar történelmet tárgyul választó, arról mindig szenvedélyesen, mozgósító erővel, napjainkhoz szólóan üzenő drámái és regényei, a szülőföld szeretete, múltjának feltárása, bemutatása, a magyar nyelv erejéről, gazdagságáról valló és ezt az erőt, gazdagságot fel is mutató teljes munkássága.

Azt már nem tartalmazza a Társaság alapszabálya, de fontos minden olvasónak, hogy alkotásai lebilincselően izgalmasak mindvégig, s az utolsó lapokon, az utolsó felvonásban fölrepít bennünket – nézőket vagy olvasókat – a katarzis.

Sokan láttuk tévébeli születésnapi köszöntését. Élete eseményeinek, színhelyeinek felidézése nem keltett meglepetést, ismertük őket az Ókútból, a Régimódi történetből. Meglepetés volt – csak épp azt nem tudom, szabad-e ennyire nőnek lennem, ennyire bizalmas hangot megütnöm, hogy még azt is leírom – nem egy nyolcvanéves néni beszélt hozzánk szülővárosának különböző pontjairól, hanem egy NŐ, egy a környezethez, a háttérhez illően mindig másképp, de elegánsan öltözött HÖLGY. Ezt a látványt, ezt a benyomást is köszönjük mi, nőolvasók. Erőt ad és jókedvet.

A továbbiakban épp ezért mellőzöm is a számot, az évfordulóra való hivatkozást. Mindössze azt fejezem ki, mennyire örülünk, hogy olvasói lehetünk, további alkotókedvet kívánunk, várjuk új műveit. Társaságunk tartja megtisztelőnek, hogy tiszteletbeli tagjai sorában tudhatja Önt, és kérjük, ajándékozzon meg egy személyes találkozás örömeivel bennünket.

A Kazinczy Ferenc Társaság elnöksége nevében az alábbi levelet küldtük Szabó Magda írónőnek október 5-i születésnapja alkalmából:

Tisztelt Írónő!

Őszinte örömmel és tisztelettel köszöntjük születésnapja alkalmából a Kazinczy Ferenc Társaság tagsága nevében. Öröm, hogy köztünk van, s szól hozzánk most is, s tiszteletet ébreszt bennünk gazdag irodalmi pályája, sokunknak eligazítást adó humánus írói világa. Amikor 1986-ban az előző évben alakult Kazinczy Ferenc Társaság Önt tiszteletbeli tagjává választotta, ezt írta nekünk: „Kazinczy Ferenc eszmélésem óta választott irodalmi édesapám”, s ez valami személyes kapcsolatot jelentett a Kazinczyt tisztelő, az ő szellemében munkálkodó csoportosulás tagjaival. S nagy kitüntetés – névadónk kivételes tiszteletének megnyilvánulása – az a mondata: „talán nem közömbös Önöknek, ha közlöm, nem léptem be, *csak* az Önök társaságába”. Mi azóta is töretlen érdeklődéssel kísérjük életútját, pályáját, s igyekszünk úgy munkálkodni, hogy méltók legyünk bizalmára.

Most együtt ünnepelünk népes olvasói-tisztelői táboraival. Felidézünk az alkotásaiból megismert sorsok és gondolatok tanulságait, s egyre inkább meggyőződünk életműve kivételes értékéről. Pályája igazolja Kazinczynak 1812-ben Szentgyörgyi Józsefhez írott mondatát: „Ha valamely ösvényen elindultunk, szép rajta fénnyel haladni s a legfőbb pontig jutni.” Önnek megadatott, hogy – legyőzve az indulás nehéz külső körülményeit – fénnyel haladjon a választott úton, s – úgy látjuk – eljutott addig a legfőbb pontig, ahonnan jó érzéssel tekinthet szét.

Szívből kérjük a Jóisten áldását életére és munkájára. Gratulálunk a születésnapon, s őszintén kívánunk jó egészséget, további nyugodt alkotói éveket.

Őszinte nagyrabecsüléssel és szeretettel köszöntjük:

Sátoraljaújhely, 1997. október 3.

Kováts Dániel
elnökségi tag

Fehér József
elnök

Az írónőtől ezt a válaszlevelet kaptuk:

Uraim,

szébb születésnapi ajándékot nem kaphattam levelüknél: szívből köszönöm. Kazinczy szelleme segítsen további utamon, tőle tanultam meg azt is, mi a feladat, azt is, mi tartson egyenesen nagy viharban. Soraikat eltettem, hadd őrizze a Debreceni Irodalmi Múzeumban ennek az ünnepi időszaknak az emlékét, amikor a Kazinczy Társaságot is magam mellett érezhettem. Közös szép mintaképünk vezessen Mindnyájunkat tovább; – soha Magyarországnak nem volt ekkora szüksége nagy jellemű hazafiakra, mint most.

Igaz hálával köszönöm, hogy megosztották ünnepemet. Isten és a Mester tiszta lelkesége öröködjék Társaságunk és hazánk felett. Szívből köszöntöm Önöket:

Szabó Magda

97. X. 15.

Új tiszteletbeli tagjaink

Tőkés László,

a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület püspöke 1996. évi közgyűlésünk döntése értelmében lett a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja. A Partium kálvinista híveinek püspöke ő, azé a tájé, amely névadónknak is szülőföldje. Jelképes esemény volt, hogy éppen ott, Érsemjénben adhattuk át neki a tiszteletbeli tagsággal járó okiratot és plakettet. Nagy tisztelettel tekintünk reá, hiszen Kazinczy szellemében munkálkodik a magyarság fennmaradásán, lelki-szellemi gyarapodásán. Nemcsak a temesvári forradalmi napok hőse ő, hanem a mindennapi szívós cselekedeteké is, amelyek egyháza és népe iránti felelősséggel szolgálják a keresztyén hit és a nemzeti azonosságtudat erősítését. Magatartását, küldetéstudatát példának tekintjük. Közgyűlésünk a tiszteletbeli tagságra vonatkozó egyhangú és lelkes döntésével a Társaság számára nagy erkölcsi erőforrást teremtett, s igazi öröm számunkra, hogy Tőkés László püspök is őszinte együttérzéssel fogadta a választást.

Dr. Szathmári István,

a nyelvtudomány doktora, egyetemi tanár ugyancsak 1996 tavasza óta tiszteletbeli tagja társaságunknak. Sokat tett azért, hogy anyanyelvünk szépségeit, árnyalatait felismerjük és tudatosan használjuk. Nyelvtörténeti munkáiban megkülönböztetett figyelemmel foglalkozik azokkal a nagy elődökkel – így Károli Gáspárral, Szenci Molnár Alberttel, Geleji Katona Istvánnal, Kazinczy Ferenc és irodalmi nyelvünk összefüggéseivel –, olyan nagyjainkkal, akiket a mi szűkebb pátriánk adott a magyar kultúrának. Társaságunk vállalkozásait eddig is teljes szívvel támogatta: előadást vállalt szabadegyetemünkön, írásaival szerepelt évkönyvünkben, évről évre részt vesz a sátoraljaiúj helyi „Édes anyanyelvünk” verseny zsűrijében, szakmai segítséget nyújt nyelvápoló munkánkhoz. Ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a Kazinczy Társaság tevékenységét tudományos alapokon végezhesse.

Dr. Kováts Miklós,

a kassai magyar tannyelvű ipari szakközépiskola tanára, irodalomtörténész 1997. évi közgyűlésünk határozata nyomán kapta meg a tiszteletbeli tag kitüntető címét. Megbecsüléssel gondolunk arra az elmélyült kutató és népszerűsítő munkára, amelyet a kassai magyar kulturális emlékek feltárása érdekében végez. A csehszlovákiai magyar színházi kultúráról, Kazinczy kassai kapcsolatairól írott könyvei, Kassa magyar hagyományaival foglalkozó cikkei, előadásai olyan programnak a részei, amelyet társaságunk is magáénak vall. Évek óta segíti vállalkozásainkat mint író és mint előadó, ezt ismeri el, ezt kívánja elmélyíteni a közgyűlési döntés. Személyén keresztül épült ki kapcsolat a történelmi Abauj-Torna megye ma két ország területén lévő részei között. Programjainkban való tevékeny közreműködésére a jövőben is számítnunk, s a tiszteletbeli tagság ehhez teremt szorosabb összekötő kapcsolatot.

Új tiszteletbeli tagjaink emelik a Kazinczy Ferenc Társaság rangját kifelől, s segítik sikeres munkáját befelől. Szeretettel köszöntjük őket.

Emlékermünk kitüntetettjei

Bojtor István és Bojtor Istvánné

azok közé tartozik, akik kezdeményezői voltak a Kazinczy Ferenc Társaság megalakításának. Göncruszán végzett kulturális és hagyományörző munkájuk közben érezték meg, hogy szükség lenne egy olyan egyesületre, amely a szétszórta dolgozó kis csoportokat összefogná, szakmailag támogatná. Amikor a göncruszakai Krajnikháza – amelyben kedves napokat töltött hugánál egykor Kazinczy Ferenc – veszély fenyegette, habozás nélkül felléptek, s országos figyelmet fordítottak e kultúrtörténeti értékre, hogy megmentésükért. Az abaúji község és környéke kulturális fellendítése érdekében sokféle vállalkozásba kezdtek: fölmérték a műemlékeket és a helyi hagyományokat, hogy azokat mindenkivel megismertessék, konferenciákat, hangversenyeket, népfőiskolai programokat szerveztek, ezzel erősítették a meggyőződést, hogy hátrányos helyzetűnek tekintett tájakon is lehet szellemi mozgásokat indítani. Példamutató munkásságukat most Fonyban folytatják kiemelkedő sikerrel. 1996-ban társaságunk közgyűlése a társaság céljaiért tizenkét éven át végzett tevékenységüket ismerte el a Kazinczy-plakett nekik ítélésével.

Pozbai Dezsőné

tanítónő, pedagógiai szaktanácsadó alapító tagja a Kazinczy Társaságnak. Kázmárk népi és történeti hagyományainak feltárásában elért eredményeivel hívta fel magára a szélesebb közvélemény figyelmét. Szikszóra kerülve is folytatta az abaúji község helyismereti feltárását, munkássága azonban fokozatosan kiszélesedett, s ma a lakóhelyismereti oktatás egyik elismert szakembere, tartalmi és módszertani kimunkálója. Társaságunk elnökségében ő vállalta s igen sikeresen teljesítette azt a feladatot, hogy összefogja a konkrét szakmai segítségnyújtást a zempléni és az abaúji általános iskoláknak az új tantervbe szervesen épülő helyismereti tananyag összeállításához és közvetítéséhez. Kutató, szervező, feldolgozó, elemző munkát végez, hogy ez a programunk minél teljesebb sikerrel járjon. Ezért a szerzteágzó, lelkes és eredményes munkáért ítélte neki elnökségünk a Kazinczy-plakettet 1996-ban.

Ványay László és Ványay Lászlóné

ugyancsak alapítói tagjai társaságunknak. Ványay Lászlónak az abaúji Szemerén pedagógusként, iskolaigazgatóként eltöltött évtizedei a faluért és körzetéért áldozatot vállaló, a szellemi emelkedést szolgáló életművé teljessédk ki. Ott volt mindenütt, ahol a művelődésért tehetett valamit, rendszeres és aktív résztvevője volt a Kazinczy Társaság rendezvényeinek. Számvizsgáló bizottságunk elnökeként mindent megtett a sikeres gazdálkodásért. A halál 74 éves korában elragadta közülünk, így 1997-es közgyűlésünk posztumusz kitüntetéssel fejezte ki elismerését. Felesége mindig mellette állt nemcsak az otthon melegével, hanem a kulturális közéletben férjét kísérő szerepvállalással. Mindig számíthatunk rá, ha a Társaság valahol programot szervez, s tovább őrzi azokat az értékeket, amelyeket eddig férjével együtt szolgált.

Társaságunk kiadványai

Évkönyvek:

Széphalom 1.	1986.	328 o.	Széphalom 6.	1994.	400 o.
Széphalom 2.	1988.	480 o.	Széphalom 7.	1995.	448 o.
Széphalom 3.	1990.	360 o.	Széphalom 8.	1996.	639 o.
Széphalom 4.	1992.	360 o.	<i>(Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szabad Tér.)</i>		
Széphalom 5.	1993.	380 o.	Széphalom 9.	1997.	444 o.

Kazinczy Könyvtár:

- Kazinczy Ferenc: Tövises és virágok (Az 1811. évi sárospataki kiadás hasonmása). 1985.
 Kazinczy Ferenc: Magyarország Geographica... (Az 1775. évi kassai kiadás hasonmása). 1986.
 Tokaj városkönyve (Az 1610-es kézírásos kötet hasonmása). 1987.
 Magyar Museum (Az 1788. évi I. kötet hasonmása). 1988.
 Kazinczy Ferenc: Természet oecomiája (Kiadatlan Kazinczy-mű). 1989.
 Dercsényi János: A tokaji bornak természetéről (A 19. századi kiadás hasonmása). 1989.
 II. Rákóczi Ferenc ábécés könyve (Az 1674-es munka hasonmása). 1990.
 Trefort Ágoston önéletírása (Barsi János fordításában). 1991.
 Losontzi István: Hármás Kis-Tükör (Az 1848-as kiadás hasonmása). 1992.
 Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól (Az 1559-es kiadás hasonmása). 1993.
 Hegyaljai Kiss Géza: Hegyaljai csillagok. 1993.

Egyéb kiadványok:

- HÓGYE ISTVÁN: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon. 1986.
 SISKÁ JÓZSEF: Dámóc története és népe. 1987.
 BARSÍ ERNŐ: „Bodrog partján nevededett tulipán” Sárospataki diákdalok a 18. századból. 1988.
 ERDMANN GYULA: Zemplén vármegye reformellenzéke. 1989.
 TOMPA MIHÁLY költeményei. 1988.
 HÓGYE ISTVÁN: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok Zemplén levéltárában. 1990
 SZILÁGYI FERENC: Csalánok és ibolyák. Epigrammák. 1990.
 MIKLÓS RÓBERT–KOVÁTS DÁNIEL: Tompa Mihály költői útja. 1991.
 DANKÓ IMRE: Sajó–Hernád melléki hajdútelepek. (2.kiadás). 1991.
 BÁNHIDI ÁGNES (szerk., rajz): Zempléni családi címerek. 1991.
 HÓGYE ISTVÁN (szerk.): Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában I-II. 1992.
 ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: A falu (Az 1936-os első kiadás hasonmása). 1992.
 CSORBA CSABA (szerk.): „Számos dicsősaégű első Rákóczi György” - a nagy fejedelem. 1993.
 KOVÁTS DÁNIEL: Móricz Zsigmond és Sárospatak. (A Felsőmagyarország Kiadóval.) 1994.
 BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia. 2. kötet. 1994.
 CSORBA ZOLTÁN: Kazinczy Gábor (A Megyei Honismereti Bizottsággal). 1994.
 KOVÁTS DÁNIEL: „Mondhatná szebben...” (A Comenius Tanítóképző Főiskolával.) 1994.
 Kazinczy Gábor emlékezete (A bánfalvi emléktulésanyaga. A Honismereti Bizottsággal.) 1995.
 FRIED ISTVÁN: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. 1996.
 BOJTOR ISTVÁN: Misszió a Tiszán innen. 1996.
 FEHÉR JÓZSEF (szerk.): Bodroghalom múltjából. 1996. (A községi önkormányzattal közösen.)
 BALASSA IVÁN–KOVÁTS DÁNIEL: Sárospatak határának helynevei. 1997. (A Rákóczi Múzeummal.)

Szépírás

Cseh Károly versei

Fényáldozat

I.

Párban aranyló jegenyék
Nyújtóztak ablaka előtt,
fel a porszínű magasba.
Tegnap a decemberi hóban
két gyertyát gyújtottam
anyám sűrke kripta ajtajánál.

II.

Fény ha lesz is:
kietlen tündöklésben,
részenként hull szét
minden jövődő,
mint Ararát hegyén
a jégben virrasztó bárka.

1995. december 30. - 1996. május 5.

Márciusi hó

F. K-nak

Élednek helyettünk az esti lámpák,
s aranylik az összegörgetett hó,

mint aratás utáni szalmabálák
szarkofágjai az üres tarlón.

Megbolydult évszakok és szívek kora
jött el, láztalan. Megszokjuk lassan.

Napért csak a barka selymes csillaga
perel a dérrrel. Mert március van.

1996. március 3.

Műfordítások:

Małgorzata Hillar
(lengyel)

Ézénaiílat

Mentünk együtt a világló estben
mint vénasszony haja
olyan volt a szárazó szürkület

s gyerekek elgurult labdáiként
szénaboglyák kereklettek körben

Kakukkfű friss tej
és kamilla
illata szállt

lengette az ég
ringatta a rét

Szénára dőltem
hanyatt
széttárt karokkal

s felcsillagzott fölöttem
szemed
sötéten és súlyosan
mint a vétek

Małgorzata Hillar

(lengyel)

Hangák

Hangák közt jártunk és köröttünk
fényével a vénasszonyok nyara mézlett

Mentünk kéz a kézben
még mint kamaszok

s azt hajtogattad
mindig szeretsz

Egyik nap
mikor a hanga elvirított
megölted magad

Álmomban gyakran
hangák közt járunk

kéz a kézben és arcunk körül
fényével a vénasszonyok nyara mézlik

Suttogom ilyenkor
tudod olyan rossz volt:
álmomban
halottnak láttalak

Marcus Valerius Martialis

(latin)

Méh a borostyánkőben

Rejtezük és ragyog, lásd, zárványa becsukta örökre.
Sárga körötte a kő, mintha a hajdani méh
Önmaga gyűjtött méz aranyában fénylene holtan.
Szorgos élete volt – érdeme lett e halál.

Dudás Sándor versei

Békesség a földön...

Süt a hó, szívet melegít
ilyenkor karácsony este.

Fénylik a Hold. Penge villan:
tedd le, a tollat is tedd le,

pihenjen indulatod,
gyilkolni ne keress ma okot!

Hypnosz idősebb s kell, hogy
hallgasson rá az öccs, Thanatosz.

Ezüst papírba bugyolált dió
az igazság, megtörhetetlen,

és tiszta hittel betlehemi
csillag ragyoghat szemedben.

Éj mögül hajnal közelít,
vele királyok, pásztorok.

Gondűző fejemre valaki épít:
csodaszép házat, templomot.

Egy szerelem története

Virágzanak az almafák.
Csak rád gondolok.

Hó fed egy árva almafát.
Rád csak gondolok.

ÉVKÖNYVÜNK SZERZŐI:

- Dr. ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY ref. lelkész, Miskolc
Dr. BALASSA IVÁN ny. múzeumi főigazgató-helyettes, Budapest
B. BALSAI JOLÁN restaurátor, Miskolc
Dr. BARSZ ERNŐ ny. főiskolai tanár, Győr-Sály
BÉKÉSI GÁBOR egyetemi hallgató, Miskolc
Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
Dr. BENKE GYÖRGY teológiai akadémiai tanár, Sárospatak
BERTALAN IMRE református püspök, USA
BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA helytörténész, Fony
BORSI ANTAL gimnáziumi tanár, Sárospatak
Dr. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
CILLI MÁRTA általános iskolai tanár, Sárospatak
CSEH KÁROLY költő, műfordító, Mezőkövesd
Dr. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
CSÓRI ISTVÁN ny. református lelkész, Megyaszó
Dr. DIENES DÉNES levéltár-igazgató, Sárospatak
DUDÁS SÁNDOR költő, Mezőkövesd
Dr. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
FEKÉSHÁZYNÉ KOVÁTS ÉVA ny. OTP fiókvezető, Sárospatak
FRÁTER MARGIT ny. tanítónő, Sárospatak
Dr. FRIED ISTVÁN tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged-Budapest
GÁL SÁNDOR költő, író, Kassa
Ifj. GULYÁS ZOLTÁN középiskolai tanuló, Encs-Miskolc
HORVÁTH HELGA egyetemi hallgató, Miskolc
Dr. HÖGYE ISTVÁN levéltár-igazgató, Sátoraljaújhely
ILLÉS LÁSZLÓ költő, Debrecen
Dr. KATONA FERENC ny. középiskolai tanár, Sárospatak
KATONA REZSŐNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
KISS ENDRE JÓZSEF könyvtárvezető, Sárospatak
Dr. KISS PÁL ny. református lelkész, Miskolc
KOLTAY GÁBOR filmrendező, művészeti igazgató, Budapest
Dr. KOMÁROMY SÁNDOR tanszékvezető főiskolai tanár, Sárospatak
KOMÓCSI VALÉRIA egyetemi hallgató, Miskolc
KORMOS SÁNDOR ny. tanár, Hejce
Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Sárospatak-Szeged
KÓDÖBÖCZ JÓZSEF ny. főiskolai tanár, Sárospatak
LAVOTHA GÉZA festőművész, Sárospatak
Dr. MÁRKUS MIHÁLY református püspök, Veszprém-Tata
Dr. MORVAY PÉTER (1909-1994) etnográfus
NAGY GÉZA etnográfus, ny. múzeumvezető, Karcsa
NAGY KÁROLY ny. iskolaigazgató, helytörténész, Ózd
PÁZMÁNDY LÁSZLÓ költő, Mezőkövesd
PETRÓCZI ÉVA költő, Budapest
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER múzeumvezető, Sárospatak-Makkoshotyka
POZBAI DEZSŐNÉ ny. tanítónő, szaktanácsadó, Szikszó
SISKA JÓZSEF múzeumigazgató, Szerencs
SOMFAI KARA DÁVID költő, műfordító, Budapest
SVÁB ANTAL egyetemi hallgató, Miskolc
SZENTIMREI MIHÁLY gyűjteményi igazgató, Sárospatak
SZENTJÓBI SZABÓ ANDOR okl. mérnök, Budapest
SZILÁDY GIZELLA egyetemi hallgató, Miskolc
Dr. TAKÁCS BÉLA ny. múzeumigazgató, Debrecen
Dr. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN (1902-1994) teológiai professzor
Dr. VÁCZY JÁNOS (1859-1918) irodalomtörténész
Dr. VIGA GYULA etnográfus, megyei múzeumigazgató-helyettes, Miskolc
VISZÓCZKY ILONA néprajzos muzeológus, Aszód
VITÉZ FERENC református püspök, USA

*„Afi, ne hagyjuk magunkat elrettenteni, édes barátom,
s teljesítsük szentül, amit a lelkiismeret szent szava cselekedni hágy!
... Rajtunk áll, azt a szépet, amít lelkünk érez, a kimondás által magunkévá tenni,
s mely emelő gondolat az, hogy az ilyen cselekedet, az ilyen szó
századok múlva is hathatósan szólанд a jókhoz!”
(Kazinczy Ferenc, 1807.)*

SÁTORALJAÚJHELY

1997